

FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959

Francesc Fortuño Bonet

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

TESI DOCTORAL

Francesc Fortuño Bonet

*Franquisme i associacionisme a la Catalunya
rural. El Priorat 1939-1959*

Universitat Rovira i Virgili

Departament d'Història i Història de l'Art

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

Francesc Fortuño Bonet

*Franquisme i associacionisme a la
Catalunya rural. El Priorat 1939-1959*

TESI DOCTORAL

Dirigida per la Dra. Montserrat Duch Plana

Departament d'Història i Història de l'Art

Grup de Recerca Ideologies i Societat a la Catalunya
contemporània (ISOCAC)

Tarragona

2016

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat “*Franquisme i associacionisme a la Catalunya rural. El Priorat 1939-1959*” que presenta Francesc Fortuño Bonet per a l’obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament d’Història i Història de l’Art d’aquesta universitat.

Tarragona, 7 de novembre de 2016

La directora de la tesi doctoral

Montserrat Duch Plana

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

Agraïments

Malgrat que jo n'hagi estat l'autor, darrere d'aquest treball hi han intervingut una multitud de persones i institucions que m'han donat el seu suport personal i professional. És realment una gran oportunitat per un historiador haver finalitzat la present tesi doctoral, ja que em permet seguir agafant experiència en el món de la investigació. Durant la carrera universitària, el màster d'investigació i les publicacions que han precedit a aquest treball vaig poder agafar hàbits en el que es coneix com a "ofici d'historiador", cosa que m'ha servit de molt per a poder afrontar el present projecte.

En primer lloc vull agrair a la Dra. Montserrat Duch Plana la seva direcció. A ella li dec l'atenció personalitzada i crítica de la recerca, així com la correcció dels diversos punts del treball. Després d'haver-la tingut com a professora en algunes assignatures de la Llicenciatura d'Història, va ser precisament ella la que em va encoratjar a caminar a través de la recerca. Primer amb la tutorització del meu treball final de màster sobre l'associacionisme al Camp de Tarragona durant els últims anys de la dictadura franquista, i després amb la present tesi doctoral. La relació que hem mantingut ha estat molt profitosa gràcies als debats i als consells pràctics que m'ha donat per abordar cadascun dels apartats.

En segon lloc voldria agrair el paper del grup de recerca Ideologies i Societat a la Catalunya contemporània (ISOCAC), ja que des d'allí em van oferir una beca predoctoral de dos anys per poder afrontar tota la feina que ha comportat fer el present treball. A més, m'han fet sentir com un més del grup, familiaritzant-me amb el món de la recerca i obrint-me la possibilitat a poder treballar a la universitat tot impartint diverses classes al grau d'Història. En aquest sentit també vull mostrar el meu agraïment al personal del Departament d'Història i Història de l'Art de la URV, des de l'actual cap el Dr. Ricardo Mar com a la resta de responsables que ha tingut, així com el seu personal treballador i els seus professors i professores.

A nivell acadèmic volia fer una menció especial a tres professors. En primer lloc als doctors Ramon Arnabat i Xavier Ferré, ja que gràcies als seus consells com a experts en alguns apartats que he tractat m'ha permès donar-los-hi certa profunditat, a més de poder compartir amb ells experiències de recerca i enfocaments metodològics. I també al Dr. Josep Sánchez Cervelló, de qui he après moltíssim en el poc temps que porto fent recerca històrica.

En darrer lloc, també volia valorar personalment el paper d'algunes persones del Priorat. Primer a l'autor local Pere Audí, a qui he tingut el plaer de conèixer i que de ben segur que ens anirem trobant en nous projectes relacionats amb la comarca. Però també a la gent entrevistada com l'actual soci de l'Íntim de Cornudella de Montsant Lluís Dolcet Bodro, els veïns i veïnes Ildefons Gomis Elias i Josefa Marsal Llor, els membres de l'actual colla Barbis de Capçanes Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem i el personal treballador de l'actual Cooperativa Vinícola del Priorat. Gràcies a les seves vivències i la informació personal que m'han facilitat he pogut aprofundir en alguns aspectes on la documentació oficial no és capaç d'arribar.

El desenvolupament d'aquesta recerca s'ha fet en diversos espais. Els arxius han estat una part molt important, i per això voldria agrair la col·laboració de Jaume Teixidó i Marta Pellejà, responsables de l'Arxiu Comarcal del Priorat on mi he passat moltes hores remenant pels diferents fonts que el conformen. Gràcies a la seva atenció personalitzada he pogut obtenir una valuosa informació que acabat per ser la part central d'aquest treball, a més de fer-me sentir com si estigués a casa. En segon lloc voldria valorar al personal de l'Arxiu Històric de Tarragona, especialment a la Isabel Companys i al meu antic company de classe Aniol Maria per totes les facilitats que m'han posat a l'hora de consultar els diversos fons documentals. I les mateixes paraules pels treballadors i treballadores d'altres d'arxius com l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona dirigit per Manel Fuentes o bé el Archivo General de la Administración, entre d'altres. També voldria agrair la gran tasca en digitalitzar documents que han fet algunes institucions com el Archivo Histórico Nacional, la Biblioteca Nacional, el servei digital de l'Hemeroteca de Tarragona o el de XACpremsa del Departament de Cultura.

Com que l'apartat bibliogràfic ha estat molt important també volia dedicar un agraïment a tot el personal bibliotecari, en especial als antics companys i companyes del CRAI del Campus Catalunya de la URV per haver-me facilitat una bona part del material utilitzat per la present tesi doctoral i ajudar-me a que em posés en contacte amb altres institucions com el Centre de Lectura de Reus o bé amb les biblioteques d'altres universitats catalanes i de la resta de l'estat.

L'últim lloc físic on he treballat és el despatx 5.2 del Campus Catalunya de la URV. Per això vull tenir unes paraules per tots els companys i companyes que han passat per aquelles instal·lacions com la Neus Baena, la Meritxell Ferré, la Mireia Ros o el Ginés Puente. Però també pels actuals com l'Agustí Agramunt, l'Alba Alonso, l'Edgard

Sansó, el Carlos Moruno, el Kevin del Rio, la Xènia Granero i la Sílvia Montserrate. Amb ells i elles he compartit moltes experiències, a més de recolzar-nos mútuament quan ha estat necessari.

També a tota la meva família, als meus pares Anton i Roser, a la meva germana Cristina i a la resta de tiets, tietes, cosins, nebots i el meu fillol Eloi. Precisament el nostre origen es remunta a la comarca que he estudiat, i per això aquest treball els hi serà molt especial. Volia tenir unes paraules d'especial d'agraïment per la Txell, la meva companya. El seu suport i als seus ànims en moments difícils han fet que la investigació avancés. També agrair als amics, amigues, companyes de militància i la resta de persones amb les que he compartit el meu temps en aquests últims dos anys, sobretot per aguantar les meves dificultats mentre elaborava el treball.

Finalment, un record especial a la meva padrina Catalina que ens va deixar ara fa cinc anys. Gràcies per haver pogut gaudir del seu afecte i les seves experiències al llarg de la meva vida. A ella va dedicada aquesta tesi, com també a la resta de prioratins i prioratines lluitadores que ens han deixat i que són les veritables protagonistes de la història.

A tots ells i elles, moltes gràcies.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

RESUM/ RESUMEN/ SUMMARY

La present investigació analitza l'evolució que va tenir l'associacionisme durant la dictadura franquista, concretament entre els anys del que es coneix com a Primer Franquisme (1939-1959). Per fer-ho s'ha escollit com a marc geogràfic la comarca del Priorat, un espai que serveix per concretar el nostre àmbit de treball al món rural, a més de tenir certes particularitats en la seva evolució general que la fan susceptible a ser treballada.

Estudiar l'associacionisme durant aquell període ens permet, a part de veure les principals característiques de les entitats, fer un treball exhaustiu sobre com va ser l'establiment de la dictadura al món rural, sobretot en els aspectes que fan referència a la repressió i la instauració dels poders locals. Tot això és necessari per veure que l'evolució que tingueren les associacions estigué molt condicionada per les actituds de les autoritats, a més de mostrar la duresa de la repressió franquista en matèria associativa.

La presente investigación analiza la evolución que tuvo el asociacionismo durante la dictadura franquista, concretamente durante los años del llamado Primer Franquismo (1939-1959). Para hacerlo se ha escogido como marco geográfico la comarca del Priorat, un espacio que sirve para concretar nuestro ámbito de trabajo en el mundo rural y que además reúne ciertas particularidades en su evolución general que la hacen susceptible a ser trabajada.

Estudiar el asociacionismo durante dicho período nos permite, aparte de ver las principales características de las entidades, hacer un trabajo exhaustivo acerca del establecimiento de la dictadura en el mundo rural, sobretodo en aspectos como la represión y la instauración de los poderes locales. Todo esto es necesario para ver que la evolución que tuvieron las asociaciones estuvo muy condicionada a las actitudes de las autoridades, además de mostrar la dureza de la represión franquista en materia asociativa.

This research analyzes the evolution that associativism had during the Franco dictatorship, specifically between what is known as the first Francoism (1939-1959). To

do so, the Priorat region has been chosen as the geographical framework, this region serves to narrow our field of work in rural areas, it also has certain characteristics that make it susceptible to being studied.

Studyig the associativism during this period allows us to see the main characteristics of the entities, as well as to do an extensive work on how was the dictatorship established in rural areas, especially in issues related to the repression and the establishment of local authorities. All this is necessary to see that the associations development was closely influenced by the attitudes of the authorities, in addition to showing the hardness of the Franco regime regarding associations.

ÍNDEX D'ABREVIATURES

Acció Catòlica (AC)

Archivo General de la Administración (AGA)

Archivo Histórico Nacional (AHN)

Arxiu Comarcal del Priorat (ACPR)

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT)

Boletín Oficial del Estado (BOE)

Central Nacional Sindicalista (CNS)

Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI)

Confederació Nacional de Treballadors (CNT)

Delegación Nacional de Sindicatos (DNS)

Denominació d'Origen (DO)

Denominació d'Origen Qualificada (DOQ)

Esquerra Republicana de Catalunya (ERC)

Falange Española (FE)

Falange Española de las JONS (FE de las JONS)

Falange Española Tradicionalista y de las JONS (FET y de las JONS)

Federació Agrícola Catalano-Balear (FACB)

Federació Anarquista Ibèrica (FAI)

Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociedad (GEAS)

Hermanidad Obrera de Acción Católica (HOAC)

Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI)

l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC)

Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT)

Instituto Nacional de Estadística (INE)

Joventut Obrera Catòlica (JOC)

Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalistas (JONS)

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP)

Organización Juvenil Española (OJE)

Organización Sindical (OS)

Partit Nacional Feixista (PNF)

Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM)

Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)

Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE)

Sección Femenina (SF)

Sindicato Español Universitario (SEU)

Unió de Rabassaires (UdR)

Unió General de Treballadors (UGT)

Unión Territorial de Cooperativas del Campo (UTECO)

Índex de taules

Taula 1: Terres conreades a Can Simó de Porrera en jornals entre 1753 i 1846.....	58
Taula 2: Relació de les hectàrees de vinya cultivades al Priorat entre 1876 i 1892.....	59
Taula 3: Superfície en Hectàrees de vinya fil·loxada i vinya americana a les províncies de Barcelona, Girona i Tarragona el 1898.....	63
Taula 4: La situació de la terra al Priorat entre 1900 i 1963 en Ha.	64
Taula 5: Tipus de conreus al Priorat entre 1900 i 1963 en Ha.	64
Taula 6: Extensió de les varietats de conreu en Ha. al Priorat entre 1900 i 1963	65
Taula 7: Evolució de la població al Priorat per pobles entre 1877 i 1960.....	67
Taula 8: Variació anual acumulativa de la població del Priorat entre 1843 i 1960.....	69
Taula 9: Nombre d'entitats inscrites a les províncies catalanes entre el 1887 i el 1939.	84
Taula 10: Tipologies d'associacions a les províncies de Barcelona i Tarragona entre el 1887 i el 1939	85
Taula 11: Ritme de fundacions d'associacions al Priorat entre 1870 i 1929.....	101
Taula 12: Valors de tipologies associatives al Priorat entre 1887 i 1929.....	102
Taula 13: Nombre d'associacions generals i de perfil polític inscrites als pobles del Priorat entre 1931 i 1939	112
Taula 14: Relació dels governadors civils de la província de Tarragona entre el 1939 i el 1961	133
Taula 15: Afiliació a les organitzacions falangistes al Priorat el 1948	152
Taula 16: Relació de les víctimes de la violència a la reraguarda entre el 1936 i el 1939 i la població total del 1936 al Priorat.....	162
Taula 17: Relació de víctimes franquistes al Priorat entre 1939 i 1950 i la població el 1936	165
Taula 18: Relació dels afusellats per la repressió franquista al Priorat entre el 1939 i el 1953	170
Taula 19: Immobles d'entitats catalanes apropiats per la DNS a les diverses províncies durant la dècada dels quaranta.....	181
Taula 20: Relació dels espais espoliats a cada tipologia associativa per la DNS a Catalunya.....	183
Taula 21: Relació de cooperatives per províncies el patrimoni de les quals va ser confiscat durant la dictadura.....	184
Taula 22: Adscripció política dels espais confiscats per la DNS a Catalunya	185

Taula 23: Junta de la Hermandad Provincial de Tarragona de Labradores y Ganaderos, any 1945	231
Taula 24: Evolució de les dones inscrites al Servicio Social a l'estat espanyol entre 1938 i 1944	256
Taula 25: Enquadrament de la Organización Juvenil segons sexe i edat	261
Taula 26: Ritme de fundació d'entitats al Priorat entre 1940 i 1969	293
Taula 27: Relació d'associacions voluntàries inscrites al Priorat entre 1939 i 1975	295
Taula 28: Valors de tipologies associatives al Priorat entre 1939 i 1959	296
Taula 29: Evolució del nombre de socis actius i la població de la Vilella Baixa entre 1940 i 1960	339
Taula 30: Volum de les collites recollides de raïm pel Sindicat Agrícola entre el 1941 i el 1960	342
Taula 31: Evolució del cooperativisme agrari a l'estat espanyol entre el 1933 i el 1955	370
Taula 32: Cooperatives inscrites entre el 1945 i el 1956 a la província de Tarragona i al Priorat	370
Taula 33: Evolució de l'activitat dels socis a la secció de consum de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa entre el 1950 i el 1959 en relació a la població total del poble	385
Taula 34: Professions laborals dels socis fundadors de l'Íntim el 1954	421
Taula 35: Evolució del nombre de socis de la societat "la Paloma" i la població de la Bisbal de Falset entre el 1950 i el 1960	431
Taula 36: Nombre de socis de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa el 1945 i el total de la població del municipi	460

Índex de mapes conceptuals

Mapa conceptual 1: Organigrama de l'Organització Sindical franquista i les seves delegacions territorials	224
Mapa conceptual 2: Funcions i seccions d'una Hermandad Sindical local	231
Mapa conceptual 3: Organigrama de les estructures sindicals franquistes en matèria agrària	246
Mapa conceptual 4: Organigrama d'Acció Catòlica Espanyola	276

Índex de mapes

Mapa 1: El Priorat per zones	54
Mapa 2: Desenvolupament de l'associacionisme al Priorat entre el 1887 i el 1929.....	104
Mapa 3: El Priorat entre el 1939 i 1959.....	294

Índex d'imatges

Imatge 1: Exemple de carnet de soci al Sindicat Agrícola i d'adherit a la CNS de la Vilella Baixa del 1939	315
--	-----

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

PUBLICACIONS DERIVADES DE LA TESI

- Francesc FORTUÑO BONET: “L’espai com agent aglutinador de la sociabilitat rural popular: La Defensa Agrària de la Selva del Camp”, *Butlletí del Centre d’Estudis Selvatans*, 9 (2015), pp. 11-27.
- Francesc FORTUÑO BONET: “Ressenya del llibre “Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània””, *Plecs d’Història Local*, 160 (febrer 2016), p. 13.
- Francesc FORTUÑO BONET: “El asociacionismo y la sociabilidad popular durante el Segundo Franquismo: el caso de la comarca del Priorat”, *IX Encuentro Internacional de Investigadores del Franquismo*, Granada, Universidad de Granada, 2016 (en premsa).
- Francesc FORTUÑO BONET: *Bràfim: Segona República, Guerra Civil, Franquisme i Transició (1931-1979)*, Valls, Consell Comarcal de l’Alt Camp i Arxiu Comarcal de l’Alt Camp, 2016 (en premsa).
- Francesc FORTUÑO BONET: “El cooperativisme al Priorat durant el Primer Franquisme. El Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa”, *II Jornada del Programa de Doctorat en Estudis Humanístics de la URV*, Universitat Rovira i Virgili, 2016 (en premsa)

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
FRANQUISME I ASSOCIACIONISME A LA CATALUNYA RURAL. EL PRIORAT 1939-1959
Francesc Fortuño Bonet

Índex de continguts

PART I. OBJECTIUS, MOTIVACIONS I MARC DE LA INVESTIGACIÓ	5
1. Presentació, objectius i motivacions.....	7
2. Antecedents historiogràfics i estat de la qüestió.....	11
2.1 El Priorat. Passat i present de la història local i regional del territori	11
2.2 El franquisme. El seu estudi a debat.....	17
2.3 La història social. L'estudi de la sociabilitat formal i informal. Reptes i limitacions	26
3. Hipòtesi, estructura formal de la recerca i justificacions.....	31
4. Metodologia de la recerca.....	35
4.1 Cerca, buidatge i tractament de documents	36
4.2 Les fonts bibliogràfiques	38
4.3 El tractament de les dades quantitatives i el suport gràfic.....	39
4.4 L'hemeroteca, les fonts orals i el treball de camp	40
4.5 Finançament i direcció.....	41
PART II. EL MARC GEOGRÀFIC I TEMÀTIC DE LA RECERCA	45
1. El Priorat. Una comarca rural en crisi	47
1.1 Característiques principals, divisió municipal i creació de la comarca.....	47
1.2 Evolució econòmica de la comarca. El pes de l'agricultura.....	55
1.3 Evolució demogràfica i conseqüències socials de la crisi	66
2. L'associacionisme català i del Priorat durant el primer terç del segle XX.....	77
2.1 Els circuits associatius contemporanis. Legislació vigent i les possibilitats. Diversos marcs per diferents contextos i la seva evolució a Catalunya	78
2.2 El Priorat: antecedents associatius locals i balanç del seu desenvolupament.	100
PART III. L'ESTABLIMENT DE LA DICTADURA FRANQUISTA I LA SEVA REPRESSIÓ	119
1. Consideracions inicials de tipus general.....	121

2. Els efectes repressius generals i al camp català.....	125
3. Naturalesa de la dictadura al Priorat: l'establiment dels nous o "vells" poders locals	133
3.1 Els primers consistoris franquistes: les comissions gestores al Priorat	136
3.2 El falangisme a la comarca: Les prefectures locals de la FET y de las JONS	143
3.3 Església i franquisme: l'actitud eclesiàstica al Priorat	156
4. La repressió al Priorat. Balanç global.....	161
5. Els efectes de la desarticulació de la xarxa associativa	177
5.1 Consideracions prèvies al global de Catalunya	178
5.2 Cessament d'entitats al Priorat i abast de la repressió associativa	187
PART IV. EL NOU MARC LEGAL DE LA DICTADURA I LES SEVES ESTRUCTURES SOCIABILISTES	201
1. Consideracions prèvies	203
2. Evolució de les lleis associatives franquistes i el Decret d'associacions del 1941	205
3. L'Església i la FET y de las JONS en l'exercici del monopoli de la sociabilitat formal	213
3.1 La FET y de las JONS i les seves organitzacions.....	214
3.2 L'Església i les seves possibilitats associatives.....	268
PART V. L'ASSOCIACIONISME RURAL DEL PRIMER FRANQUISME: EL PRIORAT ENTRE 1939 I 1959.....	287
1. Consideracions prèvies sobre l'associacionisme durant la dictadura franquista..	289
1.1 Situació associativa general al Priorat entre el 1939 i el 1959	293
2. El cooperativisme: la columna vertebral de l'associacionisme prioratí	301
2.1 El desenvolupament cooperativista agrari: la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa.....	301
2.2 Altres mostres de cooperativisme: les cooperatives de consum. La Vilella Baixa.....	371

3. El món recreatiu. La necessitat d'organitzar l'esbarjo per sobreviure en la dura postguerra	405
3.1 La Renaixença i l'Íntim de Cornudella de Montsant: La bipolaritat de l'oci en les societats rurals	408
3.2 La societat "la Paloma" de la Bisbal de Falset. Adaptació d'antigues formes recreatives dins la lògica de la dictadura	423
3.3 La Vilella Baixa: la necessitat de mantenir l'espai recreatiu dins d'una lògica cooperativista.....	432
3.4 Característiques generals de les societats recreatives rurals durant el Primer Franquisme	441
4. Altres fórmules associatives i de sociabilitat informal: la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa i els Barbis de Capçanes	453
4.1 La Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa.....	454
4.2 La sociabilitat informal de la festa en la postguerra: els Barbis de Capçanes	466
PART V. CONCLUSIONS, BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS.....	485
Conclusions	487
Fonts i bibliografia	503
Llibres	503
Tesis doctorals i treballs de recerca	522
Articles i actes a congressos	523
Webgrafia i altres.....	531
Arxius	532
Hemeroteca i fonts orals	536
ANNEXOS	541
Associacions del Priorat entre el 1939 i el 1975 i any de la seva aprovació	543

PART I. OBJECTIUS, MOTIVACIONS I MARC DE LA INVESTIGACIÓ

1. Presentació, objectius i motivacions

Tal com s'anuncia al títol, el tema que es tractarà en aquest treball és l'estudi del franquisme i l'associacionisme a la Catalunya rural a partir del marc geogràfic del Priorat, situant-nos cronològicament en el que molts experts han categoritzat com a Primer Franquisme (1939-1959). La combinació del franquisme amb el moviment associatiu representa alhora un repte i una necessitat, ja que no es pot entendre el funcionament de la sociabilitat formal de l'època sense tenir en compte com va ser la gestació i creació d'una de les dictadures europees més agressives i virulentes del segle XX. Els patrons i mecanismes que aquesta va establir no van ser homogenis (tot i semblar-ho formalment), la qual cosa va fer que s'accentuessin encara més les històriques diferències entre els móns rural i urbà. El Priorat és un molt bon exemple d'aquesta ruralitat, a més de tenir unes dinàmiques internes pròpies que la fan ser una de les comarques més característiques de l'interior del Principat.

Poder local i repressió són, segurament, les principals potes des d'on el *Nuevo Estado* pretenia imposar la seva legitimitat, a banda de ser els aspectes que més influïren en la vida quotidiana de la població civil i que ajuden a explicar el per què de la legitimitat franquista entre la població. Com tota dictadura, el Règim temia la llibertat associativa, així com qualsevol altre fet que tingués a veure amb la tradició democràtica. Per això va ser capaç de desballestar tot un moviment que tenia una llarga tradició, integrant-ne les parts que li podien ser més interessants a diversos organismes oficials encarregats de desenvolupar les línies polítiques marcades. Al marge d'això, el franquisme va intentar potenciar els seus propis espais sociabilistes a partir de l'Església i el Partit Únic. Però van acabar fracassant i es van mostrar incapaços d'enquadrar noves persones més enllà dels vencedors i dels que ja formaven part dels organismes dirigits.

El fet de centrar-nos en el període franquista ens ajudarà a veure com aquesta dictadura va ser la responsable directa de l'aniquilació i l'esgotament de la xarxa sociabilista contemporània, ja que la repressió va incidir tant en els espais físics com en les formes organitzatives que tenien les associacions. Els llocs de reunió seran confiscats i s'hi practicarà la coneguda "confiscació dels béns de les organitzacions marxistes", per procedir, posteriorment, a la seva clausura. El seu objectiu va ser, des del primer moment, eliminar tota organització de tipus polític o sindical que pogués actuar en contra del règim establert després de la Guerra Civil. A tot això hi va ajudar la Llei de Responsabilitats Polítiques, que va tenir com a objectiu principal perseguir qualsevol

indici d'actitud política de persones i col·lectius entre els Fets d'Octubre del 1934 fins al final de la guerra. Tal llei va ser concebuda com un càstig col·lectiu i, alhora, com una acció exemplar per al futur, ja que interessava desmobilitzar políticament i socialment la població mitjançant la socialització de la por.

Per tot això, el moviment associatiu serà un dels principals perjudicats durant els primers anys de postguerra, però a mesura que passi el temps assistirem a una certa recuperació, sobretot per part d'aquelles entitats que havien tingut major presència i que la seva activitat era més important pels pobles. Una de les modalitats que aguantà va ser el cooperativisme, el qual es va convertir en una de les poques mostres de sociabilitat formal que tenien als pobles del Priorat. Malgrat que la nova legalitat va fer que perdessin qualsevol referència a la defensa de la classe pagesa i les va condemnar a quedar integrades en organismes polítics oficials, a mesura que s'avanci cronològicament veurem que es van acabar convertint en els principals agents econòmics de la comarca, encarregats d'encapçalar la millora dels pobles i d'agrupar gairebé a tots els productors que hi havia a la zona.

Però no tot pivotarà en l'apartat cooperativista, ja que a mesura que passin els anys s'aniran recuperant antigues associacions, entre les quals destaquen les que tenen a veure amb l'oci i l'esbarjo. Inicialment aquestes funcions havien quedat incloses dintre d'organismes oficials, però al final n'hi haurà algunes que recuperaran la seva personalitat jurídica i que jugaran un paper molt important per al desenvolupament social dels municipis.

Com ja hem dit, el principal objectiu d'aquest treball és, doncs, mostrar el vincle forçós que hi havia entre l'associacionisme i el franquisme, i veure'n l'evolució en una zona rural durant la part de la dictadura més "autèntica", tal i com la descriu el mateix Josep Fontana¹. Però per fer això, també caldrà que explorem quines van ser les principals línies de la sociabilitat prioratina abans de la guerra, per així veure millor el trasbals que va suposar el nou ordenament enmig d'un dels contextos de més regressió econòmica i social de la història recent catalana.

Actualment, l'estudi de la sociabilitat i l'associacionisme és ja un concepte inqüestionable dins de la pràctica historiogràfica i ha esdevingut eix de molts estudis, congressos i seminaris en els últims trenta anys. Però la majoria d'ells el tracten, només, en les seves fases inicials de finals del segle XIX fins a l'època republicana la qual cosa

---

¹Josep FONTANA: "Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo", a Josep FONTANA (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 9-38

provoca que existeixi un buit d'aquest tema durant el franquisme, i encara més durant els primers anys d'aquest. Per això, una de les altres motivacions que ha impulsat l'elecció d'aquest projecte d'estudi per qui l'escriu és intentar veure com va ser aquell procés en un marc geogràfic concret. Els estudis realitzats a Catalunya sobre la repressió franquista demostren que aquesta va tenir major incidència en els àmbits rurals, on cal diferenciar entre una justícia venjativa i una repressió majoritària fonamentada en els judicis militars, model que a més constitueix la principal diferència entre la violència de la rereguarda republicana i la repressió franquista. A molts espais eminentment agraris mai es va perdre l'alt grau de control social i polític per part de cacics locals o de l'Església. La dictadura els va mantenir i adaptar als seus designis, i va fer que es convertissin en la corretja de transmissió de la seva política repressiva, incentivada per la voluntat d'algunes elits locals de grimpar socialment per obtenir nous càrrecs polítics. Tot això també va ajudar a la dràstica ruptura de la sociabilitat popular i, en aquest sentit, el Priorat és un bon exemple a tenir en compte, ja que el seu alt índex de repressió, el retrocés econòmic que patia des de la crisi de la fil·loxera i l'explosió d'un important moviment sociabilista durant el primer terç del segle XX fan que sigui un territori molt representatiu d'algunes de les qüestions que afectaren el camp català. A tot això cal afegir-hi el repte de construir una part de la història prioratina que no està escrita. Tot i la tasca d'alguns autors locals amb la publicació de monografies de pobles i de situacions concretes, la història de la comarca resta encara ser compilada i treballada, tant des del punt de vista general com dels aspectes més socials. Aquesta tesi intentarà aportar una mica més de llum a un dels apartats menys vistosos però que va marcar profundament la vida dels seus habitants.

2. Antecedents historiogràfics i estat de la qüestió

En aquest apartat intentarem fer un breu comentari sobre quines són les obres més importants per a realitzar un treball d'aquestes dimensions. Donada la variabilitat d'alguns temes, s'ha preferit separar aquest punt en tres grups per no barrejar conceptes i facilitar-ne la comprensió. Així doncs, al primer apartat farem una aproximació a la bibliografia sobre la comarca i comentarem els aspectes més interessants dels llibres i articles que ens han ajudat a guiar-nos pel marc geogràfic i històric del territori.

Al segon punt veurem com ha evolucionat l'estudi del franquisme; però enlloc de fer una ressenya de totes les obres publicades o d'aquelles que van apareixent al treball hem preferit mostrar els punts de debat més importants que ha tingut la historiografia sobre el tema i els diversos punts de vista existents. El tema central pivotarà en la qüestió de la "naturalesa" que va tenir el Règim, ja que molts dels seus efectes directes tenen a veure amb quina definició s'ha acabat donant a una de les dictadures més reaccionàries, peculiars i llargues en el temps de tot el segle XX. Moltes de les qüestions que treballarem sobre el franquisme en aquest estudi (essencialment poder local i repressió) han estat utilitzades per historiadors i historiadores, de cara a bastir una definició clara i concreta sobre què va representar la dictadura del general Franco.

Finalment, el tercer punt estarà dedicat a la qüestió de la història social i l'estudi de la sociabilitat, on farem un balanç epistemològic del concepte, les principals publicacions teòriques que s'han fet i algunes referències a mostres empíriques del seu tractament que ens han servit per posar de relleu les característiques associatives trobades al Priorat.

2.1 El Priorat. Passat i present de la història local i regional del territori

A diferència d'altres territoris, les referències historiogràfiques sobre el passat prioratí no són tan abundants com un pot arribar a pensar, i menys encara durant el període que aquest treball ha volgut abastar. Tot i això, és necessari fer un breu compendi sobre quines han estat les obres més importants, començant per les que ens han ajudat a delimitar l'espai geogràfic i les principals característiques econòmiques i socials.

Una de les millors col·leccions que hi ha sobre la geografia comarcal catalana és, sens dubte, la que va editar la Caixa d'Estalvis de Catalunya durant les dècades del 1970 i la del 1980. El volum dedicat al Priorat fou obra de Joaquim Margalef i Joan Tàsias, en el qual s'hi fa una excel·lent aportació sobre la situació del territori entre el 1960 i el 1980, i explora en períodes anteriors de cara a poder localitzar millor les causes de la situació de crisi en què el Priorat estava sumit. A més, també exposen la situació geogràfica i administrativa dels seus municipis i de tot el territori en general².

També molt interessant és la guia sobre la comarca que el masrojà Joan Asens va escriure el 1981. Editat per la Llibreria de la Rambla de Tarragona, en aquest llibre l'autor intenta aprofundir en el passat i present de tots els pobles, a més de caracteritzar aspectes tan importants com la delimitació territorial, la unitat administrativa o la situació vinícola. Lluny d'informar de les rutes o les fondes que hi ha a cada municipi, Joan Asens intenta compilar les característiques més importants de tots ells, adreçant-se especialment al públic local i vol transmetre el mode de viure dels prioratins i prioratines i dels seus espais i tradicions més emblemàtiques. La seva obra ha estat el punt de partida de posteriors estudis que s'han fet, a més de ser una valuosa font d'informació d'aspectes com la societat, la cultura o l'economia de totes les localitats³.

En darrer lloc, és precís comentar l'aproximació geogràfica que Josep Iglésies va fer sobre la situació de tots els cultius entre el 1900 i el 1963 i l'evolució de la població des del segle XVIII, posant especial èmfasi al declivi general que es viuria des de finals del segle XIX⁴.

El segon apartat a destacar són les monografies locals i territorials. Aquí és on trobem les principals diferències si comparem els treballs del Priorat amb els que tenen altres comarques catalanes, ja que la majoria de les produccions han respost més a la iniciativa individual d'autors i autores que no pas a un projecte de difusió del coneixement promogut per organismes científics o institucions. Tot i això, la tasca que s'ha desenvolupat és lloable i encomiable, ja que gràcies a aquest fet podem tenir magnífics punts de partida des d'on treballar la història del Priorat. Cadascuna d'aquestes publicacions comencen a narrar-nos fets que esdocumenten les primeres evidències de població a la zona, però la profunditat l'acaben donant un cop s'estableixen els pobles

---

² Joaquim MARGALEF i LLEBARIA i Joan TÀSIAS i VALLS: *El Priorat: anàlisi d'una crisi productiva*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1986

³ Joan ASENS: *Guia del Priorat*, Tarragona, Edicions Llibreria de la Rambla, 1981

⁴ Josep IGLÉSIES: *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975

ise'n fa l'ordenament administratiu i jurídic, essent especialment curiosos entre les edats moderna i contemporània. Els dos primers treballs a destacar dins d'aquest grup són les històries de Cornudella de Montsant i de Falset, escrites pel reusenc Ezequiel Gort el 1994 i el 2003, respectivament. A la primera, Gort apunta les principals característiques de l'evolució de la vila fins a la dècada dels 90 del segle passat, posant especial atenció al desenvolupament polític que va tenir la població⁵. En el cas de Falset, l'autor parteix d'una estructura similar a l'anterior cas, però com que les fonts falsetanes són majors pot aprofundir més en alguns aspectes, a més de detallar dinàmiques d'altres pobles veïns a la capital comarcal⁶.

Al marge de les obres de Gort, també és important la producció de l'autor local Jaume Sabaté i Alentorn sobre les viles de Torroja⁷ i el Lloar⁸, a més de les guies respectives d'aquests municipis i de Gratallops⁹. Els dos primers casos són uns reculls similars als que ja hem esmentat d'Ezequiel Gort, tot i que en el cas de Sabaté i Alentorn s'ha de dir que narra de forma més exhaustiva la part dedicada a la Guerra Civil i la dictadura franquista, ja que ell en va ser testimoni. És per això que els seus llibres, a part de recollir informació d'especial interès, són una valuosa font directa de l'època perquè estan explicats des de l'òptica d'una persona que en va ser protagonista.

Finalment, també hem de citar altres monografies locals escrites per autors diferents als esmentats fins ara. En aquest grup hi ha incloses les obres d'Ulldemolins de Josep Lladonosa i Montserrat Toldrà. La primera té una estructura més similar a les de Sabaté, però s'hi concreta molt menys els aspectes referents al segle XX¹⁰, mentre que la segona és un recull sobre els aspectes més interessants de la vida al poble sense fer-ne un comentari massa extens¹¹. En darrer lloc, hi ha l'estudi de Rafel Queixalós sobre Marçà¹², que manté la mateixa línia que els altres però, com en el cas de Sabaté,

---

⁵ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant. Una vila del Comtat de Prades*, Reus, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1994

⁶ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2003

⁷ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Torroja del Priorat. Recull històric de la vila*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997

⁸ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Recull històric del Lloar i el seu entorn*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1994

⁹ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Guia de Gratallops (Priorat)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1986; ÍD.: *Guia de Torroja del Priorat (Priorat)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984; ÍD.: *Guia del Loà (Priorat)*, Tarragona, Diputació Provincial de Tarragona i Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1980

¹⁰ Josep LLADONOSA: *Ulldemolins: història, costums i tradicions: un pròleg i dos epílegs*, Cornudella de Montsant, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 2004

¹¹ Montserrat TOLDRÀ PARÉS: *Mig segle d'història d'un poble: Ulldemolins, 1900-1950*, Ulldemolins, Ajuntament d'Ulldemolins, 1994

¹² Rafel QUEIXALÓS i FUCHO: *Marçà, reculls de la seva historia*, Falset, edició de l'autor, 1992

concreta més les característiques del segle XX, de l'agricultura i de la societat marçanenca, sobretot pel que fa a la història del cooperativisme agrari, els costums folklòrics i els esdeveniments amb un cert ressò social.

El següent grup bibliogràfic és el que fa referència a estudis parcials sobre episodis que es fan ressò en el nostre treball o bé anàlisis de situacions concretes, molt interessants per poder tenir una millor perspectiva sobre el tema. D'una banda trobem els estudis de Josep Recasens i Jaume Sabaté i Alentorn sobre la repressió franquista i les víctimes de la Guerra Civil a tota la comarca. A la primera, Recasens fa una recol·lecció molt minuciosa de les dades de totes les víctimes poble a poble a partir de la informació del fons penitenciari de l'Arxiu Provincial de Tarragona, especifica les condempnes que patiren i, en el cas de complir presó, els llocs on van estar reclosos. Per la seva banda, el recull de Sabaté també es molt minuciós amb cadascun dels municipis, però afegeix referències tan importants com l'exili, els damnificats i damnificades dels camps de concentració nazis, la xifra de morts al front o els que patiren la repressió de la rereguarda durant la Guerra Civil. La combinació dels dos estudis ens ha ajudat força a concretar les xifres absolutes de la repressió directa, malgrat que no hagin aprofundit en altres aspectes com els Consells de Guerra, les denúncies o el paper de les autoritats¹³.

D'altra banda trobem la temàtica dedicada a estudis sobre entitats agràries i món pagès en general. És precís subratllar la presència de reculls sobre la vida d'algunes cooperatives de la comarca, entre les qual destaquen la història de Marià E. Pena Nomen sobre el celler de Capçanes, la de la Cooperativa Falset-Marçà feta per diversos autors locals o la de Cabacés de Carles Prats Ferré. Totes elles coincideixen en què només es destaquen els aspectes centrals de difusió i la seva trajectòria, sense entrar-hi en profunditat. Tot i això, és important la seva publicació, ja que ens han servit per agafar una idea general de com s'organitzà localment el moviment cooperativista, tot i que la majoria de detalls que donen tinguin més a veure en les millores i no tant en els aspectes socials¹⁴.

---

¹³ Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat (1939-1950)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2009; Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Víctimes d'una guerra al Priorat (1936-19..)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2002

¹⁴ Pere AUDÍ FERRER *et al.*: *100 anys fent vi: centenari de la Cooperativa Falset-Marçà: 1912-2012*. Falset, Cooperativa Falset-Marçà i Arxiu Comarcal del Priorat, 2013; Marià E. PENA NOMEN: *Breu Història del Celler de Capçanes 1933-2008*. Capçanes, Celler de Capçanes i Secció de Crèdit, SCCL, 2008; Carles PRATS FERRÉ: *75 anys fent camí, 1933-2008: Història del cooperativisme agrari a Cabacés: 75 aniversari de l'Agrícola i Secció de Crèdit de Cabacés*, Cabacés, Agrícola i Secció de Crèdit, SCCL, 2008.

Molt més completes són les dues contribucions que fa Pere Audí al cooperativisme prioratí d'abans de la guerra. La primera, escrita conjuntament amb el periodista Toni Orensanz, és una biografia de Joaquim Llorens Abelló, líder polític de Falset, alcalde durant època republicana i principal valedor de la Cooeprativa Obrera “el Porvenir” de la mateixa localitat. L'obra, que forma part de la col·lecció editada per Cossetània sobre les vides dels principals dirigents que el cooperativisme va tenir a Catalunya, intenta analitzar les principals facetes del personatge, molt importants per comprendre algunes dinàmiques de la política local falsetana del primer terç del segle XX¹⁵. La segona – encara més important – és l'estudi que Audí fa sobre la Cooperativa Obrera “El Porvenir” de Falset, una de les principals icones del moviment cooperativista d'influència progressista i d'esquerres. El Porvenir és un exemple perfecte de com s'articulava l'associacionisme d'abans de la guerra, i la seva clausura serà un dels temes que es tractaran en aquest treball¹⁶.

Dins del món agrari també s'ha de fer esment a un quadern obra d'Anna Figueras i Joaquim Clavo i editat per Carrutxa sobre el lligam entre el Priorat, la vinya i el vi des del segle XVII fins avui en dia, posant especial èmfasi en la crisi del sector de finals del segle XIX i el paper que pagesos i cooperatives van tenir durant el segle XX. Tot i ser una obra molt curta els apunts que s'hi donen són molt importants per reconstruir les principals característiques i necessitats del període¹⁷.

Pel que fa a l'estudi més institucional del món pagès durant el franquisme, Antoni Gavalda ha escrit una magnífica obra dedicada al seu desenvolupament i de tot el sindicalisme vertical franquista de la comarca. Al marge dels últims apartats referents al món comercial, la resta de punts són molt interessants per intuir com es van establir els organismes sindicals provincials i locals en clau agrària, les seves principals fites i la connexió que establiren amb les cooperatives. Gràcies a la tasca feta per Gavalda al seu llibre ens ha estat més senzill descriure la creació de les estructures sindicals a l'inici de la dictadura i el vincle forçós que les cooperatives hi tenien, a més de posar de manifest les diferències que tenien a nivell local les Hermandades de Labradores y Ganaderos

---

¹⁵Pere AUDÍ i Toni ORENSANZ: *Joaquim Llorens Abelló*, Barcelona, Fundació Roca i Galès i Cossetània, 2008

¹⁶ Pere AUDÍ i FERRER: “*El Porvenir*” 1916-1936. *Vint anys de cooperativisme obrera Falset*. Reus, Carrutxa, 2004

¹⁷ Anna FIGUERAS i JOAQUIM CLAVO: *El Priorat, la vinya i el vi*, Reus, Carrutxa, 2003

amb el cooperativisme, encara que membres i usuaris dels dos apartats les confonguessin en reiterades ocasions¹⁸.

Finalment, tenim la que segurament és l'obra de referència local d'aquest treball, encara que sigui un llibre que s'ocupi d'una cronologia anterior: l'any 2010 sortia la publicació de Pere Audí titulada *Cooperativistes, Anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*, i ha resultat ser un magnífic estudi sobre la conjuntura de la comarca dels primers anys del segle XX¹⁹. L'autor analitza mitjançant un gran nombre de fonts documentals (en especial hemerogràfiques) la situació general de la població prioratina en plena crisi post-fil·loxèrica i les possibles sortides socials que s'hi donaren: el cooperativisme, les plataformes polítiques o sindicals de classe i l'ofensiva reaccionària de les classes dirigents amb el catolicisme social o els partits conservadors. Pere Audí relaciona perfectament el context general amb el local, i arriba a fer un treball que, si bé mancat d'unes millors referències bibliogràfiques sobre cada tema, és el punt de partida per qualsevol estudi mínimament rigorós que es vulgui fer sobre la comarca. Per tant, malgrat que hi ha un buit de setze anys entre ambdues recerques, la present tesi doctoral s'ha servit enormement dels antecedents que l'autor local ha assentat anteriorment.

Finalment, en últim lloc cal fer esment a les publicacions periòdiques en forma de revista que s'han editat a diversos pobles del Priorat. La principal és *Lo ViOlí* (un magazine de temes culturals i històrics relacionats amb el territori i impulsat per l'Institut Ramon Muntaner i el Centre d'Estudis del Priorat, que editaven dos números anual entre el 2006 i el 2015. En segon lloc tenim la revista *Canya i Gram* obra de l'Ajuntament del Masroig des del 1983 en forma de butlletí i que recull notícies i informacions sobre el poble i el conjunt de la comarca. Seguint el mateix format hi ha *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, publicada pel grup cultural local "la Licorella" des del 1998. D'entre tots els articles que recull aquesta última publicació esmentada en destaquen els de Josep Sabaté Mestre referents a la història local de la Vilella Baixa des de finals del segle XIX fins a la instauració de la dictadura franquista. Òbviament, a aquestes publicacions s'hi han d'afegir altres referències més secundàries a estudis generals o breus articles sobre temes específics de la comarca. Així doncs, tot i que el Priorat no disposi d'una coordinació sobre la seva producció historiogràfica i que la majoria siguin pinzellades a llargs períodes històrics (llevat dels recents estudis de

---

¹⁸Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat: de l'eufòria al destorb (1939-1944)*, Leida, Pagès Editors, 2012

¹⁹Pere ADUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2010

Pere Audí), serveixen com a punt de partida de cara a abordar aspectes concrets de la història dels pobles, ampliar-los amb altres fonts documentals i enllaçar-los amb les dinàmiques generals, a més de contribuir a omplir el buit historiogràfic que té el territori.

2.2 El franquisme. El seu estudi a debat

L'estudi del franquisme en aquest treball és una necessitat constant, donada la relació dialèctica que hi havia entre l'associacionisme i la dictadura. Així doncs, és important fer unes breus notes sobre com s'han desenvolupat les investigacions referents al tema, sense entrar, però, a fer un balanç historiogràfic massa extens de qüestions concretes perquè l'anirem fent en els respectius apartats de la present tesi. La serà fixar-nos en l'evolució general dels estudis sobre el franquisme a partir dels punts de debat més intensos i posar de relleu quins són els aspectes més recurrents.

Les discussions sobre la naturalesa del Règim i la seva projecció han estat, segurament, una de les més importants que la historiografia contemporània ha abordat i comentat. Josep Gelonch, a la seva tesi sobre la Falange i el poder a la Lleida franquista, fa un magnífic recorregut dels principals punts de disputa entre historiadors i historiadores sobre com s'ha de definir el franquisme i el seu mode d'actuació²⁰. L'autor situa com a primer punt de controvèrsia les definicions que va donar el sociòleg i polític Juan José Linz, quan afirmà que el franquisme presentava un caràcter autoritari, entremig del sistema democràtic i dels règims feixistes o els països del socialisme real, als quals definia com a totalitaris²¹. La defensa de Linz d'incloure el Règim de Franco en aquesta línia residia en una sèrie d'inputs, entre els que destacaven la coexistència de famílies polítiques diferents entre elles (l'anomenat "pluralisme limitat"), la feblesa del partit únic en l'esfera institucional i d'enquadrament de la població, el gran protagonisme d'altres estructures amb molt de pes com l'exèrcit i l'Església i, sobretot l'exercici d'un feble control social respecte altres dictadures totalitàries.

---

²⁰Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder. Lleida durant la dictadura franquista*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida (UdL), 2010, p. 32-33

²¹ La definició dels termes autoritarisme i totalitarisme fou una constant en les obres del sociòleg espanyol, per tant només citarem com a exemple algunes on s'apreciï millor la seva teoria. Juan J. LINZ: "Fascism, breakdown of Democracy, Authoritarian and Totalitarian Regimes: Coincidences and Distinctions", *Estudios/ Working Papers (Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales)*, 179 (2002); ÍD "Una teoría del régimen autoritario. El caso de España", a Stanley G. PAYNE (ed.): *Política y sociedad en la España del siglo XX*, Madrid, Akal Editor, 1978, pp. 205-263

Després de diverses apreciacions i contribucions al debat encetat per historiadors, sociòlegs i politòlegs durant la dècada dels setanta²², arribaren rèpliques a la qüestió plantejada. Molt diferents van ser els apunts que hi va donar Josep Fontana en una obra on exercia de coordinador d'un conjunt d'estudis dedicats a diversos aspectes o apartats de l'Espanya franquista²³. A la introducció, l'historiador barceloní fa una sèrie de reflexions sobre la naturalesa del franquisme amb la legitimitat d'haver-ne estat afectat personalment tots els anys que va durar. En primer lloc, critica de forma indirecta el posicionament de Linz quan diu que les lectures sobre el Règim fetes des de la dècada dels seixanta i dels setanta només ajuden a l'aparició de discursos de lloança cap a la seva obra, mentre que ell aposta per centrar el seu balanç a partir del 1939, moment en què es mostra d'una forma més pura i allunyada de les interferències i del context internacional advers de les dècades del 1940 i del 1950. A partir d'aquí, Fontana recalca que el discurs dels colpistes el 1936 estava enfocat per acabar amb una suposada "revolució bolxevic", però que en realitat el que es volia era eliminar tota tradició democràtica o de participació. Més clar es veu el punt de xoc amb les idees de Linz quan, al parlar de la repressió, explica la funció política que va tenir i la minuciositat amb què es va executar, on les principals víctimes van acabar sent, majoritàriament, obrers i camperols.

Aquests dos punts de vista han estat la principal referència en què s'han mogut durant molt de temps una bona part de les publicacions i estudis dedicats al franquisme, els quals Josep Gelonch resumeix en seguidors de les tesis de Linz o bé de la tradició marxista²⁴. Per una banda es destaquen sobretot les interpretacions que han fet historiadors com Javier Tusell²⁵ o Stanley G. Payne²⁶ que, seguint parcialment la línia

---

²² A part de la continuació de l'obra de Linz, són interessants altres articles que, agafant de referència la seva idea, la critiquen des de diversos punts de vista. En primer lloc, trobem aquells que relativitzen el tema autoritari a partir de l'obra dels tecnòcrates i el catolicisme dins les estructures administratives (defensant fins i tot la categoria franquista de "democràcia orgànica"), o bé altres apreciacions fruit de comparar el Règim amb les monarquies absolutes o el règim bonapartista descrit per Marx a l'obra "18 de Brumari de Lluís Bonaparte" (Karl MARX: *Las luchas de clases en Francia de 1848 a 1850*, Moscú, Progreso, 1975; ÍD.: *El dieciocho de Brumario de Luis Bonaparte*, Barcelona, Ariel, 1985) Juan MARTÍNEZ ALIER: "Notas sobre el franquismo", *Papers, revista de sociologia*, 8 (1978), pp. 27-51; Benjamín OLTRA i Amando DE MIGUEL: "Bonapartismo y catolicismo. Una hipótesis sobre los orígenes ideológicos del franquismo", *Papers, revista de sociologia*, 8 (1978), pp. 53-102

²³ Josep FONTANA: "Reflexiones sobre la naturaleza...", pp. 9-38

²⁴ Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder...*, p. 33

²⁵ Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, Madrid, Altaya, 1996; ÍD.: "Introducción al franquismo", a Javier TUSELL et. al. (coords.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva histórica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004, pp. 25-31

²⁶ Stanley G. PAYNE: *El fascismo*, Barcelona, Altaya, 1996, pp. 145-160; ÍD.: *El régimen de Franco, 1936-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1987, pp. 651-672. En aquesta última obra de l'hispanista

de Linz, defineixen el franquisme com el cabdillatge exclusiu de Franco, agrupant-lode forma similar a l'onada d'autoritarismes de l'Europa d'entreguerres com Salazar a Portugal, Pilsudski a Polònia o Horthy a Hongria. Els punts clau per mostrar-ho són que a l'Espanya de Franco el Partit Únic no va ocupar mai tot l'espai polític ni el va monopolitzar, sinó que va compartir les esferes de poder amb els catòlics i l'exèrcit.

De forma diferent són les interpretacions d'historiadors i historiadores que, en la línia del que defensava Fontana, argumenten que els orígens del franquisme estan en la profunda crisi que es vivia a l'estat espanyol i l'Europa d'entreguerres. Julián Casanova, un dels màxims exponents d'aquesta interpretació, afirma que la dictadura va jugar el mateix paper que en els casos italià i alemany durant aquell moment històric: assegurar l'ordre del sistema capitalista, posar fi a l'experiència democràtica i acabar amb l'ofensiva del moviment obrer per aturar, així, l'avanç del comunisme. Per fer això, Franco es va servir de les velles elits que, després de veure el seu enfonsament polític durant l'època republicana, van optar per mantenir els seus privilegis a partir d'un cop militar i l'anihilament dels seus grups opositors. El cas espanyol, a diferència dels seus homònims italià i alemany, es dotaria de certes peculiaritats a partir de la integració de l'exèrcit i l'Església catòlica com a parts essencials del *Nuevo Estado*, identificades per complert amb la seva obra des de l'inici de la Guerra Civil²⁷. La modulació que Franco acabaria (futur. Suggerixo: acabaria) fent de la dictadura a partir del 1945 vindria motivada (tal i com apuntava anteriorment Fontana) per les circumstàncies externes o les pressions internes i no pas per una alteració dels seus principis fundacionals, ja que aquests es seguien inspirant en el cop d'estat del 1936 i la victòria colpista del 1939.

La producció historiogràfica sobre el franquisme va seguir avançant enmig d'aquest debat de posicions. Julio Aróstegui va publicar un estat de la qüestió sobre el tema (més historiogràfic que bibliogràfic) el 1992 on repassava totes les obres que s'havien fet i el seu enfocament. A partir d'una perspectiva similar a la apuntada per Tusell, Aróstegui ens diu que els estudis estan influïts per problemes terminològics i de conceptualització, fa especial referència a la incapacitació que hi ha hagut a l'hora de conceptualitzar el Règim com una etapa més dintre de la història de les formacions socials, i posa especial

---

estatunidenc arriba fins i tot al punt de plantejar la operativitat del sistema republicà, comparant la seva gestió amb exemples tan allunyats de la realitat com la Iugoslàvia de Tito.

²⁷Julián CASANOVA: "La sombra del franquismo: ignorar la historia y huir del pasado", a Julian CASANOVA et al. (ed.): *El pasado oculto: fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, 1992, pp. 1-28; Carme MOLINERO i Pere YSÀS: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1992; Paul PRESTON: "Fascismo y militarismo en el régimen franquista", a Javier TUSELL et al. (coords.): *Fascismo y franquismo cara a cara...*, pp. 43-55.

atenció als canvis que es van donar a inicis de la dècada dels seixanta en clau de desenvolupament crític del sistema capitalista en una fase acumulativa. Segons ell, la clau estaria en fer treballs de “perspectiva sociohistòrica²⁸” o cultural²⁹, que valorin el canvi espectacular de la societat espanyola entre els anys cinquanta i seixanta, moment en què es trenca definitivament amb el vell model anterior a la Guerra Civil.

Un cop mostrada la principal feblesa, Aróstegui obre el balanç bibliogràfic dient que la majoria d’obres fetes fins llavors tenien el mateix punt dèbil: el trist paper que donen a la societat de l’època. Contextualment, la freqüència de les publicacions pivota més cap a contextos territorials concrets i es centra en els primers anys de la dictadura. Sobre les tipologies, les de contingut polític, econòmic i de relacions exteriors són les més comunes, mentre que troba a faltar millors enllaços entre societat i repressió, exili o oposició. Per tant, demana que les properes produccions avancin en aquesta línia, a més de condemnar els estudis locals pel fet de no voler aproximar-se a les línies globals que ell apunta³⁰.

Dos anys abans havia sortit publicat un petit llibret obra de diversos autors (entre els quals podem destacar Josep Maria Solé i Sabaté, Pere Ysàs, Carme Molinero, Cristina Borderías o Borja de Riquer) on es pretenia lligar algunes qüestions generals del capitalisme, el treball i les condicions de vida durant l’època d’entreguerres amb el consens i els instruments de dominació política en dictadures. La primera part s’ocupava breument del cas italià però, a l’últim apartat, s’aprofundia precisament en el cas espanyol, vinculant especialment elements i institucions de coacció i repressió del Règim com el sindicalisme vertical, el poder civil provincial, el paper de l’oposició o, senzillament, les actituds de les classes socials catalanes durant el franquisme³¹.

Seguint aquesta línia apareixia un treball sobre el Primer Franquisme i les actituds socials a la zona nord-est del Principat obra de Jordi Font Agulló. Al seu llibre enllaça totes aquestes qüestions que hem comentat mitjançant les trajectòries de personatges clau i el paper de la societat davant les dinàmiques ideològiques del franquisme en un context molt marcat per la ruralitat³².

---

²⁸ Gérard NOIRIEL: *Introduction à la socio-histoire*, París, La Découverte, 2006

²⁹ Daniel UTE: *Compendio de historia cultural: teorías, práctica, palabras clave*, Madrid, Alianza, 2005

³⁰ Julio ARÓSTEGUI: “La historiografía sobre la España de Franco: Promesas y debilidades”, *Historia contemporánea*, 7 (1992), pp. 77-99

³¹ Francesco BARBAGALLO et al.: *Franquisme: sobre resistència i consens a Catalunya: 1938-1959*, Barcelona, Crítica, 1990

³² Jordi FONT i AGULLÓ: *¡Arriba el Campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001

Set anys després del balanç d'Aróstegui apareixeria un nou article obra de Glicerio Sánchez Recio, centrat exclusivament en les obres del Primer Franquisme³³. Inicialment, l'autor exposa les tres categories o línies d'investigació on s'han inserit bona part dels estudis sobre el franquisme, i en fa un comentari sobre cadascuna. La primera és la de tipus historicista, centrada exclusivament en mostrar el que posa a la documentació de l'època sense projectar-ne les idees. La segona és la que anomena “funcionalista sistèmica”, en la qual intenta comprovar les concepcions del Règim a partir del seu funcionament intern o la relació amb altres organismes autònoms però resulten ser massa estàtics per comentar la globalitat del període (i fins i tot serveixen per justificar certs posicionaments de la dictadura d'inicis del setanta). I al tercer lloc situa el corrent que, segons ell, enllaça amb la interpretació que la Komintern va fer sobre la relació entre feixisme i democràcia durant la dècada dels trenta. Segons l'autor, els seus seguidors conceben unes característiques similars per les dictadures europees d'entreguerres (partit únic, violència política, abús de la propaganda, intervenció a la política social en favor de les classes altes i mitjanes i imperialisme internacional) mitjançant la conceptualització d'idees com feixisme, totalitarisme, dictadura reaccionària o partit únic de masses. Sánchez aposta per allunyar-se de les dues principals i potenciar uns estudis diferents que siguin capaços d'incloure els elements permanents des d'on el franquisme es va articular, els canvis de conjuntures exteriors i interiors que va practicar per sobreviure i l'estudi dels seus instruments polítics per entendre'n les legitimitats. A partir d'aquí vol fer una lectura basada en els comportaments que va tenir la figura de Franco i la resta de poders (molt similars amb a les propostes funcionalistes i les de Pérez Ledesma³⁴), el paper de la repressió i el comportament de l'exèrcit i l'Església com a institucions.

Per la seva banda, l'historiador Ismael Saz va proposar fa uns anys una interpretació del franquisme que intentés solucionar el profund debat en què la historiografia estava sumida. Aquest autor presenta el franquisme com un règim feixistitzat, combinant elements de l'autoritarisme i el totalitarisme, i explicant així la versatilitat que va tenir en fer processos d'adaptació a noves conjuntures, on a finals de la II Guerra Mundial va mostrar la seva cara més feixista sense arribar-la a consolidar. Per Saz, la qüestió central

---

³³ Glicerio SÁNCHEZ RECIO: “Líneas de investigación y debate historiográfico”, *Ayer*, 33 (1999), pp. 17-40

³⁴ Igual que Glicerio Sánchez, Manuel Pérez Ledesma apostà per recuperar el caràcter individual del terme dictadura, entenent-lo com una acumulació de poders en mans d'una persona i el consegüent ús i abús de poders. Manuel PÉREZ LEDESMA: “Una dictadura “por la gracia de Dios””, *Historia social*, 20 (1994), pp. 173-194

estaria en què certs sectors de la dreta van adoptar elements propis del feixisme davant la situació convulsa de la dècada del 1930, en la qual tenia la màxima expressió a la dictadura les actuacions de Serrano Suñer. Els trets principals dels colpistes a la Guerra Civil vindrien explicats pel fracàs del feixisme autòcton de la FE y de las JONS, però per un èxit en el procés de feixistització de tota la dreta espanyola³⁵.

Seguint les tesis de Saz hi ha també la proposta de Joan Maria Thomàs: la seva obra pivota al voltant de l'estudi del Partit Únic durant els primers anys de postguerra, i assegura que aquest, si bé va gravitar al voltants de principis feixistes, ha de ser considerat com a feixistitzat³⁶. La prova més clara la té en un estudi que ell mateix va elaborar sobre els primers anys de la FET i la defenestració de Manuel Hedilla com a líder falangista un cop Franco va adaptar el Partit Únic als seus designis personals³⁷. Borja de Riquer també ha estat dels historiadors que més còmodes s'han sentit amb els plantejaments de la feixistització, tal i com es veu en algunes definicions on defuig per complet de la línia autoritària de Linz o Tusell. Heus ací una de les seves apreciacions més notables i que trobem interessant de reproduir:

*“Sociòlegs, historiadors i politòlegs han discutit llargament sobre el caràcter del règim franquista i han emprat tota mena de definicions per caracteritzar-lo. Sense voler entrar a fons en qüestions terminològiques, ens sembla clar que el franquisme fou, més que cap altra cosa, un sistema polític dictatorial que anava molt més enllà de l'autoritarisme tradicional espanyol; no era la segona edició de la Dictadura de Primo de Rivera. No, el règim franquista fou una veritable contrarevolució política i social, una violenta reacció contra el que havia significat la Segona República. El franquisme aspirava a eradicar els elements que explicaven el sorgiment del règim republicà del 1931 i l'arrelament de les idees democràtiques i revolucionàries”*³⁸

A partir d'aquí els punts de partida ja són més diferenciats. Hi haurà altres aproximacions a la naturalesa del franquisme de tipus secundari com la d'Alfonso Botti, el qual proposa una vinculació del Règim amb un procés de modernització de les classes

---

³⁵ Ismael SAZ: *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, pp. 79-90

³⁶ Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001

³⁷ Joan Maria THOMÀS: *El gran golpe: el “caso Hedilla” o cómo Franco se quedó con Falange*, Barcelona, Debate, 2014

³⁸ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*, Volum VII, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 33

dominants a partir de la dècada dels cinquanta, de tal manera que explica, així, per què durant aquells anys va agafar major presència el nacionalcatolicisme³⁹. Altres autors han seguit explorant vies de comparativa del cas espanyol amb els seus homònims italià o alemany, destacant, però, els punts singulars del franquisme respecte altres dictadures. El cabdillatge de Franco, el paper de la FET y de las JONS, l'estil falangista en la posada en escena, la repressió o els instruments de control social van servir no pas per cercar una mobilització de la població, sinó la desmobilització d'aquesta tot aferrant-se al status quo existent⁴⁰.

Però a on es pot arribar? Josep Gelonch troba que són força evidents els punts de contacte entre el feixisme i la dreta europea dels anys trenta, i bona part dels règims autoritaris europeus en van adoptar elements. Tot i això, resulta ser bastant difícil trobar el lloc que li correspon al franquisme perquè encara hi ha molt de debat en termes com autoritarisme, totalitarisme o feixisme. Les claus són, segons l'autor, plantejar les relacions de feixisme i franquisme a partir de l'estudi de contextos estatals concrets de cada cas i d'una perspectiva comparada que tingui en compte totes les particularitats⁴¹.

Potser encara són més interessants les propostes que parteixen d'un anàlisi que combini la història social amb el debat de la naturalesa del Règim, similar al que durant la dècada dels noranta ja va apuntar un dels sectors historiogràfics abans ensementats. En aquest sentit, l'obra d'Oscar Rodríguez Barreira sobre els poders locals durant el franquisme, a partir de l'exemple d'Almeria, ha obert una porta similar a la de Gelonch sobre quins van ser els comportaments, els interessos de poder i les actituds polítiques de la gent. Estudiar aquestes situacions des d'un component social és el que, segons l'autor, ens pot ajudar a comprendre millor el consens del franquisme i la capacitat que va tenir el seu personal per construir espais d'adhesió a partir de xarxes familiars clientelars⁴². Un temps abans ja apuntava reflexions similars en un article a la revista *Historia Social* on defensava que per millorar les interpretacions generals sobre el franquisme calia avançar en la comparació i el contrast entre diverses perspectives d'anàlisi, en especial la perspectiva del món local i la del tema social⁴³. L'obra de Rodríguez, tot i semblar una novetat, estava molt lligada (i fins a cert punt n'agafa el

---

³⁹ Alfonso BOTTI: *Cielo y dinero: el nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Madrid, Alianza Editorial, 2008

⁴⁰ Robert O. PAXTON: *Anatomía del fascismo*, Barcelona, Ediciones Península, 2005

⁴¹ Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder...*, p. 39

⁴² Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA: *Misericòrdia del poder. Los poderes locales y el nuevo estado franquista 1936-1951*, valència Universitat de València, 2013

⁴³ Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA: "La historia local y social del franquismo en democracia 1976-2003, Datos para una reflexión", *Historia Social*, 56 (2006), pp. 153-175

punt de vista) amb la de Jordi Font que abans hem comentat, si bé l'autor empordanès no toca tant profundament les institucions com sí que ho fa Oscar Rodríguez.

La producció historiogràfica de l'autor, però, encara ha anat més enllà. El 2013 va sortir una compilació d'articles editats per ell mateix que incidien en el gènere i la vida quotidiana a partir de subjectes socials menystinguts per la historiografia més genèrica (infants, dones pagesos, etc.), a més de seguir treballant en la perspectiva comparada amb altres dictadures europees de l'època d'entreguerres com el cas italià. Rodríguez defineix aquest fet com "l'estudi del franquisme des de baix o des dels marges", atès que el seu objecte central de recerca és precisament aquella població més subalterna de la societat i el paper que van tenir en el desenvolupament (o no) del consens i d'adhesió al franquisme⁴⁴.

Al marge del debat més acadèmic o historiogràfic hi ha la qüestió de la memòria històrica, que des de la dècada dels noranta del segle passat fins avui en dia ha estat punt de discussió constant per part de l'opinió pública. Com veurem, aquest és un tema que ha tingut molt a veure amb la correlació dels poders polítics imperants a l'estat espanyol un cop establert el règim constitucional d'avui en dia. Sortint de la transició de la dècada dels setanta (que actualment també és motiu de debat), el fet de plantejar-se aspectes d'estudis referents al passat franquista o a la Guerra Civil semblava força impossible, sobretot perquè havien quallat les idees de pacte entre sectors polítics en benefici de la democràcia i de memòria traumàtica en els aspectes referents a la guerra⁴⁵.

Això va fer que durant uns anys el debat sobre la qüestió quedés arraconat i només es mantenia en els cercles acadèmics que discutien sobre les qüestions de naturalesa com les que abans hem citat. A nivell de praxis governamental és precís destacar la condemna del cop d'estat del 18 de juliol de 1936 per part de les forces polítiques parlamentàries de la legislatura del 2002 i, sobretot, la promulgació de la Ley de Memòria Històrica del 2007 que, amb molts entrebancs, preveu la retirada de la

---

⁴⁴ Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA (ed.): *El franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Almería, Editorial Universidad de Almería; Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2013.

⁴⁵ Alberto REIG TAPIA: "El recuerdo y el olvido. Los lugares de memoria del franquismo", a Arcángel BÉDMAR (coord.): *Memoria y olvido sobre la guerra civil y la represión franquista*, Lucena, Delegación de publicaciones del Ayuntamiento de Lucena, 2003, pp. 98-99; Paloma AGUILAR FERNÁNDEZ: *Memoria y olvido de la Guerra Civil Española*, Madrid, Alianza, 1996

simbologia franquista i l'obertura de fosses comunes per dignificar la memòria de les víctimes de la repressió⁴⁶.

Tot això va fer tornar a posar en escena a nivell públic el debat sobre les polítiques de memòria històrica i la seva gestió. A més, coincidint amb tot això, van aparèixer un seguit de llibres que relativitzaven els efectes del franquisme, les quals seguien esquemes més propis de la propaganda del Règim que no pas de rigor científic. Obres com les de Pío Moa o César Vidal, presentaven l'aixecament del 1936 com a necessari davant l'avanç de les forces revolucionàries des dels Fets d'Octubre del 1934, i consideraven aquell moment com el verdader inici del conflicte civil. Aquests llibres van tenir molt de ressò degut al paper que hi jugaren alguns mitjans de comunicació en la seva promoció i a l'adopció d'algunes de les seves tesis per part de partits polítics dretans, provocant una reacció del món acadèmic sense precedents⁴⁷.

A partir d'aquí ha començat un debat obert i aferrissat sobre els usos i els abusos de la memòria, amb una clara connotació partidista. La producció literària, convertida ja en el que es considera com a "revisionisme espanyol", ha provocat que el món acadèmic s'hagi de plantejar tornar-se a connectar amb la societat, conscient que totes les investigacions fetes del passat franquista han de tenir el seu ús en la gestió de polítiques de memòria. Però establir aquest vincle no és fàcil, i Carme Molinero ja avisava fa uns anys del divorci que existia entre la historiografia i la població, on de ben segur el paper de les editorials i el mercat de llibres hi tenen quelcom a veure, a més de l'absència durant molts anys de polítiques públiques clares sobre el tema en qüestió⁴⁸. Fins hi tot hi ha hagut molts apunts dedicats a intentar recuperar el passat republicà com a referència pel moviment democràtic, i així treure les etiquetes pejoratives que el franquisme hi va situar durant gairebé quaranta anys de dictadura.

Abandonant ja tots aquests punts de debat, el que sí que és cert és que la producció històrica sobre la dictadura franquista ha augmentat quantitativament i qualitativament.

---

⁴⁶ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries col·lectives a la Catalunya del segle XX*, Tarragona, Publicacions URV, 2012, pp. 149-168; ÍD.: "A l'entorn dels usos públics de la història: (des)memòria republicana en la Catalunya actual?", a Montserrat DUCH PLANA (ed.): *La II República espanyola. Perspectives interdisciplinàries en el seu 75è aniversari*, Tarragona, Publicacions URV, 2007, pp. 269-297

⁴⁷ Una de les respostes més importants és la que el politòleg Alberto Reig Tapia ha donat en forma de llibres i articles a les teories promulgades per Pío Moa: Alberto REIG TAPIA: "La pervivència de la mitografia franquista en la derecha española", *Temas para el debate*, 172 (març 2009), pp. 23-26; ÍD.: *Anti Moa: la subversión neofranquista de la historia de España*, Barcelona, Ediciones B, 2006; Àngel VIÑAS (ed.): *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012

⁴⁸ Carme MOLINERO: "'Crónica sentimental' y falsa memoria del franquismo", *Historia del presente*, 1 (2002), pp. 98-100

Gràcies a la feina de recerca que alguns professionals han fet i presentat en congressos, institucions universitàries, administració comarcal o els propis ajuntaments, disposem d'un ampli ventall d'estudis sobre el tema a partir de l'augment de les fonts i dels replantejaments de la historiografia. També tenen valor les publicacions centrades exclusivament en el Partit Únic, ja que ens ajuden a comprendre millor la naturalesa del franquisme i la seva capacitat d'influència al conjunt de la població⁴⁹.

Els estudis polítics i de naturalesa del Règim i les institucions són els que segueixen predominant, però poc a poc també s'introdueixen noves modalitats en les quals es barregen disciplines i diversos àmbits de treball. La història local i regional ha jugat un paper essencial durant els darrers anys, gràcies al fàcil accés d'algunes fonts i la facilitat amb què s'han lligat els resultats obtinguts en contextos més generals, de manera que s'ha evitat, així, caure en el localisme. En aquest sentit, el present estudi intenta, precisament, enquadrar-se dintre d'aquesta dinàmica, tal i com ho demostra el fet de combinar l'associacionisme i el franquisme. La història de la sociabilitat com a tipologia reconeguda dintre de la història social és, sens dubte, una bona forma des d'on seguir avançant.

2.3 La història social. L'estudi de la sociabilitat formal i informal. Reptes i limitacions

L'acceptació del concepte "sociabilitat" en la pràctica historiogràfica és avui inqüestionable i ha estat l'eix de moltes investigacions, publicacions, congressos i seminaris realitzats durant els últims trenta anys. Cal, però, retrocedir a les aportacions pioneres dels sociòlegs Georg Simmel, Émile Durkheim i, especialment, a les del rus nacionalitzat francès Georges Gurvitch realitzades durant la primera meitat del segle XX⁵⁰. Durant la segona meitat, hem de fer referència als treballs dels historiadors francesos Philippe Aries i Georges Duby, als del britànic Edward P. Thompson i tota l'escola marxista britànica, als de l'antropòleg americà Marvin Harris i, especialment, a l'anglès Edward Carr amb la cèlebre frase: "*quan més sociològica es torni la història i quan més històrica es torni la sociologia millor per les dues*"⁵¹. Caldrà esperar fins als

---

⁴⁹ Joan Maria THOMÀS: "Los estudios sobre las Falanges (Fe de las JONS y FET y de las JONS): revisión historiográfica y perspectivas", *Ayer*, 71 (2008), pp. 293-318

⁵⁰Émile DURKHEIM: *La división del trabajo social*, Madrid, Akal, 1982; Georg SIMEL: *Sociologia: investigacions sobre les formes de socialització*, Barcelona, Edicions 62, 1988; Georges GURVITCH: *Las formas de sociabilidad*, Buenos Aires, Losada, 1941

⁵¹Edward H. CARR: *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Ariel, 1984, p. 66

anys vuitanta del segle passat perquè a Espanya s'iniciïn diversos estudis que tenen la "sociable" com a eix principal. Uns estudis realitzats, majoritàriament, des de l'antropologia i la sociologia (Isidoro Moreno, Josepa Cucó, Javier Escalera)⁵², tal com ha assenyalat en una primera aproximació global Jordi Canal⁵³.

El personatge clau en la introducció de la "sociabilitat" com a categoria històrica va ser l'historiador francès Maurice Agulhon durant els anys seixanta i setanta⁵⁴, el qual l'entenia com l'aptitud dels homes per relacionar-se en col·lectius més o menys estables, més o menys nombrosos, i les formes, àmbits i manifestacions de vida col·lectiva que s'estructuren amb aquest objectiu⁵⁵. A partir d'aquí, els estudis sobre sociabilitat contemporània aviat van trobar ressò a Itàlia⁵⁶, durant la dècada dels vuitanta a Espanya⁵⁷ i posteriorment a Llatinoamèrica.

A l'estat espanyol les dues últimes dècades del segle XX van ser especialment fructíferes pel que fa a les investigacions i els debats teòrics epistemològics i metodològics al voltant del tema de la sociabilitat; debats que també es van desenvolupar en paral·lel en altres països europeus, especialment a França i Alemanya. D'aquesta època cal ressaltar les aportacions dels autors ja esmentats a més d'altres com Jorge Uría, Jacques Maurice, Michel Ralle, Gerard Brey, Manuel Morales, Pilar Calvo, Pere Anguera i Montserrat Duch⁵⁸, a més de les reflexions més globals de Jordi Canal i Jean-Louis Guereña.

---

⁵² Isidoro MORENO NAVARRO: *Propiedad, clases sociales y hermandades en la Baja Andalucía. La estructura social de un pueblo de Aljarafe*, Madrid, Siglo XXI Editores, 1972; Josepa CUCÓ i Joan J. PUJADAS (coords.): *Identidades colectivas: etnicidad y sociabilidad en la península ibérica*, València, Generalitat Valenciana, 1990; Javier ESCALERA: *Sociabilidad y asociacionismo: estudio de Antropología Social en el Aljarafe Sevillano*, Sevilla, Diputación Provincial, 1990

⁵³ Jordi CANAL: "La sociabilidad en los estudios sobre la España contemporánea", *Historia contemporánea*, 7 (1992), pp. 605-620

⁵⁴ Maurice AGULHON: *La sociabilité méridionales*, II Vols, Ais de Provença, La Pensée Universitaire, 1966 ; ID. : *Le cercle dans la France bourgeoise, 1810-1848*, Paris, Armand-Colin, 1977 ; Maurice AGULHON i Maryvonne BODIGUEL: *Les associations au Village*, Le Paradou, Editions Acte-Sud, 1981.

⁵⁵ Jean-Louis GUEREÑA: "La sociabilidad en la España contemporánea", Isidoro SÁNCHEZ i Rafael VILLENA (coords.): *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos en torno a 1898*, Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1999, pp.15-43.

⁵⁶ Alberto Mario BANTI i Marco MERIGGI: *Élites e associazioni nell'Italia dell'Ottocento*, número monogràfic de *Quaderni Storici*, 77 (1991). També és interessant la producció de Maurizio Ridolfi sobre sociabilitat de la vida quotidiana a Itàlia i la cultura popular en diversos períodes. Maurizio RIDOLFI: "Lugares y formas de la vida cotidiana en la historiografía italiana", *Ayer*, 19 (1995), pp. 71-100; ÍD.: "Asociacionismo, mundo del trabajo y culturas populares en la Italia fascista", *Alcores: revista de historia contemporánea*, 6 (2008), pp. 21-44

⁵⁷ Jordi CANAL: El concepto de sociabilidad en la historiografía contemporánea (Francia, Italia y España)", *Siglo XIX*, 13 (1993), pp.5-25

⁵⁸ No citarem totes les obres de cada autor, però sí algunes de referència que ens exliquen el potencial que ha tingut el tema. Jorge URÍA: "Asociacionismo y sociabilidad durante el franquismo: del colapso al

Al marge de tota aquesta bateria d'autors i autores que hem anomenat volíem fer especial esment a les obres de Pere Solà i Gussinyer i Elena Maza. L'historiador català ha estat un dels pioners dels pioners en la recerca exhaustiva sobre l'associacionisme català contemporani a partir dels dos volums publicats sobre Tarragona i Barcelona, en el quals fa una relació de totes les mostres associatives que els pobles van tenir des de mitjans del segle XIX fins gairebé la dècada dels setanta del segle passat⁵⁹. De l'autora castellana, són molt importants les seves aportacions pel fet de centrar-se exclusivament en el període franquista, tot valorant el paper del moviment associatiu amb el monopoli social que van exercir algunes estructures del Règim⁶⁰.

Però potser encara són més interessants les investigacions que la historiografia ha fet sobre tipologies associatives concretes o les monografies d'entitats, ja que suposa posar en pràctica la majoria de punts en els quals ha avançat l'apartat teòric d'aquesta tipologia. Algunes d'aquestes publicacions cauen molt fàcilment en el localisme i la propaganda local, però en canvi n'hi ha d'altres que han estat un verdader revulsiu per la sociabilitat, connectant idees o dinàmiques locals amb processos d'abast més general. Ramon Arnabat i Xavier Ferré amb els ateneus populars catalans⁶¹, Antoni Gavalrà, Jordi Planas, Javier Tébar o Antoni Saumell amb el cooperativisme i l'associacionisme

---

despertar asociativo", a Manuel ORTIZ HERAS (coord.): *Memoria e historia del franquismo. V Encuentro de investigadores del franquismo*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2005, pp. 75-100; Jacques MAURICE: "Propuestas para una historia de la sociabilidad en la España contemporánea", *Estudios de Historia Social*, 50-51 (1989), pp. 133-143; Michel RALLE: "La sociabilidad obrera en la sociedad de la Restauración (1875-1910)", *Estudios de Historia Social*, 50-51 (1989), pp. 161-199; Gérard BREY: "Sociabilidad obrera y prácticas teatrales en Galicia (1894-1910)", a Alberto VALÍN (dir.): *La sociabilidad en la historia contemporánea. Reflexiones teóricas y ejercicios de análisis*, Ourense, Duen de Bux, 2001, pp. 97-121; Manuel MORALES MUÑOZ: "Formas de sociabilidad obrera en la Andalucía contemporánea", a Manuel Luis GONZÁLEZ- MOLINA NAVARRO (coord.): *La utopía racional: estudios sobre el movimiento obrero andaluz*, Granada, Universidad de Granada, 2001, pp. 329-358; Pilar CALVO CABALLERO: "La sociabilidad burguesa en Castilla y León en los siglos XIX y XX, un estado de la cuestión", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 20 (2000), 205-228; Pere ANGUERA NOLLA: *Societat, sociabilitat i ideologia a l'àrea reusenca*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1999; Monsterrat DUCH I Ramon ARNABAT (coords.): *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014.

⁵⁹ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació, 1874-1966*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1993; ÍD.: *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana: l'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998.

⁶⁰ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista: aproximación histórica*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2011. També és interessant una obra coordinada per la mateixa autora on hi van participar la majoria d'experts sobre la matèria de diverses zones de l'estat i tipologies associatives: ÍD.: *Asociacionismo en la España contemporánea: vertientes y análisis interdisciplinar*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2003.

⁶¹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Federació d'Ateneus de Catalunya, 2015.

agrari⁶² o bé Albert Testart o Rafael Serrano sobre el món recreatiu en són alguns exemples⁶³, però no pas els únics, ja que la producció ha augmentat força en els darrers anys.

Un dels punts més importants que hi va haver en tot aquest procés de reflexió abans esmentat és la concreció d'aspectes teòrics molts importants per seguir avançant en les investigacions. Així mateix, cal distingir diverses formes de sociabilitat: una d'informal difícilment quantificable que correspon a la pràctica social col·lectiva (reunions informals, formes d'oci, etc.) i una més fàcilment quantificable a través dels registres documentals⁶⁴. Isabel Marín va concloure en un estudi empíric sobre associacionisme, sociabilitat i moviments socials durant el franquisme i la transició la clara diferenciació entre les associacions (com a institucions socioculturals), la sociabilitat (més encarada a les relacions i els espais) i els moviments socials, a la vegada que incidia en la necessitat que hi havia de relacionar-los entre ells⁶⁵.

L'evolució del concepte de sociabilitat ha permès integrar la sociabilitat formal (associativa) i la informal (relacional) i ampliar el camp d'estudi des de l'associacionisme als espais i els temps, com ara les festes i activitats de tot tipus i fer així el que, en paraules d'Agulhon, era una "sociabilitat del quotidià"⁶⁶. Ha permès també augmentar els camps d'estudi i les cronologies de la sociabilitat, la qual cosa ha fet que es pugui ampliar a tots els grups socials, especialment als més populars, i a la segona meitat del segle XX. Ha possibilitat també, com assenyala Danièle Bussy Genevois, aplicar els instruments d'anàlisi de la sociabilitat a les dones espanyoles sense acontentar-se amb l'aplicació d'una categoria còmoda a un objecte d'estudi divers. Fins i

---

⁶² Antoni GAVADÀ i TORRENTS: *L'Associacionisme agrari a Catalunya: el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988*, 2 volums, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989; Jordi PLANAS i MARESMA: *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya, 1890-1936*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitaria, 2006; Javier TÉBAR HURTADO: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo. Rupturas y continuidades. La provincia de Barcelona (1939-1945)*. Tesis Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 2005; Antoni SAUMELL i SOLER: *Viticultura i associacionisme a Catalunya: els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 2002.

⁶³ Albert TESTART i GURI: *El Casino Menestral Figuerenc 1939-1979. Un estudi de sociabilitat sota el franquisme*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2010; Rafael SERRANO GARCÍA: *El Círculo de Recreo de Valladolid (1844-2010): ocio y sociabilidad en un espacio exclusivo*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2011

⁶⁴ Ramon ARNABAT. Xavier FERRÉ: "Sociabilitat: entre la teoria i la historiografia", a Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya Contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, pp. 19-62

⁶⁵ Isabel MARÍN GÓMEZ: *Asociacionismo, sociabilidad y movimientos sociales en el franquismo y transición a la democracia (1964-1986)*. Murcia, Universidad de Murcia, 2007

⁶⁶ Maurice AGULHON: "La sociabilità come categoria storica", *Dimensioni e problema della ricerca storica*, 1 (1992), pp. 45-46

tot ha possibilitat estendre's a la història contemporània d'Espanya, la qual cosa permet matisar la categoria de la presumpta "informalitat", i analitzar amb quines modalitats la història del gènere relativitza la deferència entre les dues formes de sociabilitat, decantant-se per tant a fer uns estudis precisos, historitzats, i crítics.

Entre els historiadors hi ha un cert consens sobre com ha de ser la sociabilitat: no ha de ser una nova història sectorial, una nova "engruna" de la història, sinó un element més, de caràcter interdisciplinari, per a un millor coneixement de la realitat històrica, de la història total o social. Una sociabilitat entesa com el sistema de relacions que es teixeix en diversos llocs i les formes i pràctiques que adopta. La reflexió teòrica i els estudis empírics han d'interrelacionar-se, igual que les aportacions de les diverses disciplines que tracten el tema. Tot això en el marc d'una història comparativa que permeti, alhora, compaginar les diverses historiografies i els resultats de les investigacions concretes.

3. Hipòtesi, estructura formal de la recerca i justificacions

El punt de partida de la recerca té molt a veure amb el títol escollit, ja que la principal hipòtesi és que hi va haver molt de vincle entre l'associacionisme voluntari i el franquisme, entenent que l'establiment de la dictadura va representar una ruptura absoluta amb l'antiga tradició que tenia moviment associatiu català des de mitjans del segle XIX. Però a partir d'aquesta se'n derivaran d'altres, fruit del marc geogràfic escollit i dels apartats concrets que facin referència al Règim de Franco:

- La repressió i el món rural. Els estudis generals sobre la repressió franquista assenyalen que aquesta va ser més dura al camp que a la ciutat, per tant també entenem que l'impacte que va provocar el desballestament de les societats fou pitjor en un context rural.
- Noves pautes associatives. La supressió de l'antic marc associatiu va fer que es generessin nous cercles sociabilistes diferents dels anteriors, molt marcats per la conjuntura de l'època.
- El franquisme i la seva política amb les associacions. Al marge de l'eliminació, les línies que la dictadura va establir sobre què fer amb les associacions van estar fortament condicionades per la seva intencionalitat d'enquadrar les persones en els organismes oficials.
- Les condicions locals. Les condicions pròpies que tenia el Priorat entre el 1939 i el 1959 van fer que les entitats que es potenciessin i el comportament general de la població tingués molt a veure amb la seva conjuntura desfavorable, veurem, en especial, la funció que van tenir que les cooperatives agràries ja que acabarien per ser les principals mostres de sociabilitat organitzada.
- Els cercles sociabilistes locals. Aquest punt va molt lligat a l'anterior, ja que el que ens plantejem és si el Priorat va ser capaç d'establir uns marcs de sociabilitat amb dinàmiques diferents de la resta del territori català, en especial de territoris agraris com la comarca en qüestió.

Per fer això, el treball es dividirà en una sèrie de blocs. Al marge d'aquest primer punt inicial sobre els objectius i el marc teòric de la recerca, el següent apartat intentarà ser

una petita aproximació històrica i geogràfica del marc geogràfic, comentant-ne les principals característiques que expliquen la conformació del Priorat com a territori i les diferències que existeixen entre les seves zones. Després incidirem en les aspectes econòmics i socials, ja que des de finals del segle XIX la comarca viurà una crisi sense precedents que li provocarà un estancament productiu, conflictivitat social i la pèrdua constant de població fins gairebé la dècada del 1980. Per acabar aquest punt de contextualització, farem un petit esbós als antecedents que va tenir l'associacionisme català i del Priorat durant l'època contemporània, fent un breu repàs a les principals tipologies i les característiques més importants.

El segon bloc correspon a l'establiment de la dictadura franquista i la seva naturalesa en clau repressiva. Primer farem referència als estudis generals sobre la repressió i la violència de l'Espanya de Franco, posant especial atenció als contextos rurals per així després poder identificar millor els punts similars en la repressió que va afectar al Priorat i en el comportament dels "nous" poders locals del gener del 1939. Però també entrarem de ple en el moviment associatiu veient com va ser el desballestament de les entitats voluntàries i què va passar amb el patrimoni d'alguna de les prohibides.

El franquisme va anorrear gairebé tots els espais sociabilistes de tradició anterior i establí una legalitat molt taxativa sobre quins havien de ser els únics espais on la gent podia organitzar-se. L'Església catòlica i la Falange Española Tradicionalista y de las JONS (FET y de las JONS) foren els organismes escollits des d'on s'havia d'impulsar l'enquadrament i adoctrinament de la gent, ja fos a partir de les organitzacions de masses que el Partit Únic tenia o bé amb la integració d'antigues entitats a les seves obres. Per això hi haurà una part on parlarem sobre el paper que la FET y de las JONS i l'Església van tenir en clau social a la comarca, a més de comentar certs aspectes relacionats amb els reglaments i lleis que havien d'organitzar la sociabilitat formal durant el franquisme i la creació d'organismes a escala provincial i local que van integrar forçosament antigues tipologies associatives importants com el cooperativisme. Finalment, el darrer bloc entrarà a valorar de ple el desenvolupament que va tenir l'associacionisme voluntari. En primer lloc apareixerà un breu resum sobre la situació global de les entitats existents entre el 1939 i el 1959 i tot seguit el desenvolupament de les tipologies més comunes a partir de l'estudi de casos concrets i de la comparació de la seva evolució amb altres de similars ja estudiades per altres autors i autores del territori català.

Finalment, volem fer un petit comentari justificatiu sobre alguns dels aspectes triats en aquest treball. D'entrada, destacar que hem escollit el Priorat com a exemple de món rural perquè reuneix moltes de les característiques generals típiques del camp català: estancament econòmic, pèrdua de població i alt índex de repressió. Els alts índexs d'empobriment i emigració seran dos apartats que, com veurem, aniran molt lligats, mentre que la repressió també serà més elevada si la comparem amb la mitjana catalana. A més, les mostres associatives que s'hi van desenvolupar també poden servir com a exemple per a la resta del territori rural català. Però encara més important és el fet que el Priorat no disposa d'un abundant tractament historiogràfic, i per això la present tesi aportarà nova informació sobre el passat recent dels prioratins i prioratines.

Cronològicament hem decidit abastar entre el (els anys que hi ha inclosos entre 1939 i el 1959, fent referència al que es coneix com a "Primer Franquisme". Aquest treball no pretén entrar en el debat sobre el tema de la periodicitat que va tenir la dictadura, i senzillament hem escollit aquests anys perquè el 1939 és quan s'inicià el Règim al Priorat i el 1959 com a final del model autàrquic. Gràcies el fet de treballar l'evolució que va tenir el Règim durant aquests vint anys podrem veure millor diferents processos i contextos, per bé que els poders dictatorials sempre seran els mateixos.

Sobre les associacions que s'han triat, el cooperativisme i les entitats recreatives són les dues primeres tipologies que van gaudir de major presència i impacte entre la població, mentre que les del tercer apartat volen mostrar algunes de les especificitats que el Priorat va tenir en matèria associativa. Per escollir cada exemple també hem tingut en compte diferents criteris: En primer lloc hem escollit la Vilella Baixa perquè va ser una cooperativa que va comptar amb les seccions agrària, de consum i recreativa, a més de ser un dels pobles que forma part del Priorat històric. Per tant, el seu desenvolupament ens pot servir com a exemple per entendre les dinàmiques d'altres pobles de la zona, per bé que cada municipi pot tenir la seva pròpia idiosincràsia. En el pla recreatiu, com que es conserva menys volum d'informació, hem treballat mostres referents al Priorat històric, a la zona Cornudella-Ulldemolins i a la baronia de Cabacés, per tal d'obtenir una millor radiografia de tota la zona. En darrer lloc, l'últim apartat afectarà a pobles del centre i del Baix Priorat.

Finalment, en alguns aspectes que tenen a veure amb l'evolució general de la comarca hem situat com a punts més importants els municipis de Falset i Cornudella de Montsant, ja que són els pobles que concentraven més habitants i serveis. Però també hi

haurà referències a altres pobles per així tenir una visió més global del conjunt de la comarca.

4. Metodologia de la recerca

Un cop tractada la bibliografia, les hipòtesis i l'estructura del treball cal fer un breu comentari sobre la metodologia i les fonts emprades ja que, com diu Josep Fontana, *“L'exigència de definir explícitament els supòsits en què basem els nostres raonaments no és solament una exigència de la història economètrica, sinó de qualsevol forma d'història”*⁶⁷

La metodologia per afrontar aquesta recerca s'ha basat, principalment, ens els passos propis que té el mètode històric a l'hora de produir historiografia: heurística, crítica i síntesi. Però al marge d'aquestes pautes s'han tingut en compte de forma global els mètodes descriptiu i analític, sobretot per les parts relacionades amb la reconstrucció d'escenaris o entitats de l'època. S'ha tractat d'establir una combinació entre ambdós instruments d'investigació, ja que només amb això es poden introduir comparacions, teories i conclusions que ens permeten obtenir una explicació real dins del període on s'engloben.

Tot el treball pivota sobre la idea que és necessari inserir els processos i dinàmiques locals en uns marcs d'explicació més generals elaborats pels especialistes de cada temàtica i que ens serveixin com a punt de partida des d'on iniciar la recerca. Aquesta serà una qüestió molt recurrent en tot l'estudi, però els seus efectes es veuran més ben reflectits en les parts dedicades a la repressió, l'establiment dels poders locals i el desplegament de les organitzacions lligades a la FET i l'Església.

En canvi, l'últim apartat dedicat al desenvolupament de l'associacionisme voluntari, tindrà més a veure amb la descripció i la històrica comparada. Primer es farà una explicació detallada de l'evolució de cada entitat escollida identificant-ne els punts més importants i, al final, es compararan els resultats amb altres estudis d'associacions de la mateixa tipologia per així intentar traçar algunes línies generals del desenvolupament associatiu durant el franquisme.

Un segon punt que va apareixent al llarg del treball és l'aspecte quantitatiu. En la mesura del possible el text anirà associat amb dades sobre aspectes concrets recollides en quadres, que posteriorment seran tractades i comentades en el mateix apartat del treball. Evolució de la població, xifres de repressió, nombre d'entitats o volum de socis per cada associació seran els temes més recurrents, que en alguns casos aniran

---

⁶⁷Josep FONTANA: *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*, Vic, Eumo Editorial, 1992, p. 36

acompanyats d'evolucions gràfiques o, fins i tot, de l'elaboració d'alguns mapes quan ha calgut mostrar aspectes de tipus territorial o municipal. També s'han desenvolupat alguns organigrames per plasmar millor els contactes que hi havia entre alguns organismes oficials com la CNS o Acció Catòlica espanyola, entre d'altres. Per tant, en aquest cas parlem d'una triangulació entre els mètodes qualitatiu i quantitatiu.

La investigació s'ha realitzat combinant, principalment, dos tipus de fonts: la bibliografia especialitzada i la documentació d'arxiu. Les dues no s'han succeït en la seva utilització, sinó que s'han combinat al llarg del procés de recerca per aconseguir el retrat més complet del poder franquista i l'associacionisme a la comarca. Però també hem tingut el recolzament subsidiari de les fonts d'hemeroteca, les orals i el treball de camp, encara que aquestes només ens han servit parcialment en alguns episodis concrets, ja que el pes específic resideix exclusivament en la documentació dels arxius i el suport de llibres, articles i tesis doctorals. A partir d'aquí intentarem donar les claus sobre cadascun d'ells.

4.1 Cerca, buidatge i tractament de documents

Aquesta actuació ha estat el primer pas donada l'orientació inductiva de la recerca presentada. Disposem d'una àmplia base de dades d'inventaris en línia de diferents arxius i fons relacionats amb el tema que s'ha volgut tractar en cada moment (portal PARES, Arxius en Línia) així com els de paper accessibles a la sala de consulta dels arxius. Cal, prèviament, realitzar una primera selecció dels documents que cal demanar ja que, tot i que alguns els hem obtingut en format electrònic, en altres casos ha estat necessari fer diversos desplaçaments als llocs on estan custodiats.

El punt de partida de tot plegat l'hem situat en la identificació de les associacions que existien al territori durant el període escollit. Per fer-ho, hem buscat referències sobre el tema al catàleg d'associacions que està inclòs al Fons de l'Administració Perifèrica de l'Estat dins la sèrie Govern Civil de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT). Tret d'algunes excepcions, la majoria dels expedients contenen informació sobre quan es va fundar cada entitat, els seus estatuts i una primera relació dels socis i la junta directiva. Però en el cas de la província de Tarragona aquesta informació és bastant incompleta, i per això l'hem combinada amb documentació conservada en altres arxius. El primer és el Archivo General de la Administración (AGA) amb seu a Alcalá de Henares, del qual hem mirat els expedients de registre d'associacions del Fons del Ministeri de

Governació. I el segon ha estat l'Arxiu Comarcal del Priorat (ACPR), que disposa d'un catàleg amb estatuts d'associacions de la comarca i un segon fons d'associacions pendent de classificar però que gràcies a l'amabilitat del personal treballador el qui escriu hi ha tingut accés.

Per les entitats de tipus catòlic ha estat molt útil el Fons de confraries i associacions de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), però desgraciadament no hem pogut accedir als sumaris referents a la posada en escena d'Acció Catòlica pel territori, per la qual cosa les referències que hem obtingut en aquest tema han estat més aviat escasses.

Un cop fet el registre associatiu comarcal durant la cronologia i escollides les associacions que ens servien per treballar cada tipologia hem passat a fer una cerca documental exhaustiva de cadascuna d'elles. Per això, ens hem servit de la documentació que es conserva al ACPR en referència a les següents associacions:

- Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa
- Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa
- Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa
- Societat Agrícola la Renaixença de la Vilella Baixa
- Associacions de Capçanes
- Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset

De tots ells n'hem consultat actes, correspondència i documentació diversa gràcies a la qual hem pogut reconstruir la seva evolució durant els anys estudiats.

I això no és tot. Per tal de poder lligar millor alguns aspectes referents a les entitats i, en especial, al desenvolupament d'òrgans de poder i mobilització locals, ha estat necessari fer un buidatge del Fons de l'Administració Local d'alguns pobles prioratins que es conserven a l'ACPR i d'alguna Cambra Agrària local. Lligat a aquest aspecte, cal fer una menció especial als Fons locals del Movimiento que també s'hi troben dipositats.

Tot i que alguns d'ells siguin bastant incomplets, la majoria disposen de d'abundant documentació en referència a les activitats i evolució que la FET va tenir pels pobles, en especial els casos de Falset, Cornudella de Montsant, la Vilella Baixa o Capçanes, entre d'altres. Sabem de la importància d'aquesta documentació, ja que una de les greus mancances en estudis sobre el Partit Únic al territori és, precisament, no poder disposar

de moltes evidències atès que s'han destruït els arxius en algun moment de la història, tal i com va passar amb el registre provincial del Movimiento de Tarragona.

També ens hem servit d'altres fons més secundaris de l'AHT per tractar algunes qüestions concretes com el Fons del Jutjat Instructor Provincial de Responsabilitats Polítiques, el de Hogares Rurales del Frente de Juventudes i els retalls de premsa de la Sección Femenina entre 1944 i 1977.

Per concloure, és precís comentar la consulta de documents guardats al Ministerio de Trabajo de Madrid amb referència als immobles que van ser ocupats per la Organización Sindical durant el procés de desarticulació de la xarxa associativa prioratina, per així obtenir una millor aproximació sobre el patrimoni confiscat a les entitats prohibides a partir de l'establiment franquista del 1939. També el Fons de la Fiscalía del Tribunal Supremo envers a les Causes Generals del Archivo Histórico Nacional (AHN) ha estat força útil per veure l'abast de la repressió i les actuacions durant el període revolucionari a cada localitat.

4.2 Les fonts bibliogràfiques

Un segon punt molt important per a la recerca ha estat la bibliografia. Com que el comentari qualitatiu d'aquesta ja l'hem fet anteriorment ens dedicarem només a agrupar les temàtiques més recurrent de tot el treball:

- 1- Els estudis històrics sobre el franquisme, especialment aquells que tenen a veure amb la naturalesa de les institucions, la seva evolució i el paper de la repressió.
- 2- Les investigacions sobre l'associacionisme general i concret d'algunes tipologies com el cooperativisme, ja sigui del període que ens ocupa com altres estudis generals de tot el moviment.
- 3- La informació comarcal i municipal recollida als llibres i articles d'abast local, per així acabar de situar en el context local les referències obtingudes en el buidatge documental.

La majoria de llibres els hem trobat a la xarxa de biblioteques universitàries, però per alguns de més locals ha estat necessari consultar la del Centre de Lectura de Reus, la del grup d'investigació local Carrutxa i la del ACPR. També s'han obtingut alguns registres bibliogràfics més concrets a partir de l'immens fons que hi ha a la Biblioteca Nacional de España (BNE).

Pel que fa als articles, una bona part els hem localitzat per la xarxa gràcies a portals de cerca com Dialnet, JSTOR o Revistes Catalanes amb Accés Obert (RACO). Però també s'ha de destacar el fons de publicacions de les universitats catalanes i el fons de publicacions periòdiques de l'ACPR pels temes més locals.

En darrer lloc, és necessari apuntar que el sistema de citació bibliogràfica que s'ha escollit és el que utilitza la revista *Ayer* des del gener del 2016. La fórmula d'introduir les referències bibliogràfiques com a notes al peu sempre ha estat motiu de debat entre les diverses metodologies, i per això hem preferit unificar criteris i mantenir les normes per les quals aposta una de les publicacions de referència en matèria històrica de l'estat espanyol i que també és utilitzat en congressos i seminaris organitzats pel món acadèmic.

4.3 El tractament de les dades quantitatives i el suport gràfic

Com ja apuntàvem a l'inici de l'apartat, una part de la informació consultada és de tipus quantitatiu, i per tant hem trobat adient tractar-la mitjançant quadres que la resumeixin i facin més visibles algunes de les característiques que s'estudien. A vegades, algunes xifres s'han posat en relació amb altres realitats territorials o bé amb el conjunt de Catalunya, per així tenir una idea millor sobre l'abast de la situació. L'extracció de les xifres s'ha fet mitjançant alguns dels fons documentals comentats anteriorment, la bibliografia més específica o bé les bases de dades de portals institucionals com l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) o el Instituto Nacional de Estadística (INE).

En alguns casos, donada la complexitat de certs organismes de l'aparell buròcrata franquista, hem editat un organigrama acompanyant la descripció redactada amb cadascun dels càrrecs o departaments i la relació que hi ha entre ells. Entenem que aquesta és una forma més visual i entenedora i que pot ajudar a clarificar millor la complexitat de les institucions franquistes pel territori, tenint en compte que es tractava d'una piràmide amb els organismes centralitzadors de l'estat al vèrtex, el pla provincial en segon lloc i, a la base, el desplegament local.

Finalment, trobem necessari esmentar també el suport gràfic que s'ha fet servir per acompanyar informació geogràfica o numèrica sobre els pobles de la comarca gràcies al programari de sistemes de representació geogràfica QGis. Aquest és un programa molt utilitzat per la geografia, però encara no té una gran acollida en la producció

historiogràfica malgrat que en treballs amb un marc geogràfic molt delimitat és important acompanyar les explicacions amb el suport visual per així fer més entenedors alguns conceptes pels lectors i lectores. Per a treballar-hi només cal disposar de l'última versió actualitzada i de diverses capes amb informació toponímica i geogràfica facilitades per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC), sobre les quals treballarem per fer el nostre disseny i adjuntar-hi les dades que volem representar.

4.4 L'hemeroteca, les fonts orals i el treball de camp

En aquest punt parlarem d'una sèrie de fonts que, si bé són secundàries en el global del treball, també han estat importants a l'hora de plantejar algunes qüestions o bé complementar la informació extreta de la bibliografia i els arxius.

En primer lloc tenim les fonts hemerogràfiques. D'una banda, ens hem servit principalment del servei de premsa digitalitzada que ofereix la Biblioteca-Hemeroteca Municipal de Tarragona, en especial els números referents al *Diario Español de Falange Española Tradicionalista y de las JONS de Tarragona*. Però també s'ha de destacar la base de dades digitalitzada de la premsa local del Departament de Cultura de la Generalitat, en especial alguns volums publicats a la comarca durant el primer terç del segle XX. En darrer lloc, hi ha les consultes fetes al *Boletín Oficial del Estado* (BOE) de cara a exposar alguns apartats referents a lleis específiques per l'establiment del franquisme i el desenvolupament de l'associacionisme.

Però la qüestió central d'aquest punt és la que fa referència a les fonts orals. Si bé tot el treball se sustenta bàsicament en la documentació i la bibliografia, en alguns casos ha estat necessari apropar-nos a testimonis de l'època o membres d'algunes associacions de cara a reconstruir millor el seu passat, ja que actualment, algunes d'elles disposen de molt poc suport documental. Gràcies al testimoni donat per alguns dels seus protagonistes ha resultat més senzill fer-ne l'aproximació descriptiva, tot i que no s'ha pogut assolir molta claredat en alguns punts importants com el volum de socis o les dates exactes d'alguns esdeveniments.

El format de les trobades era informal i flexible, amb un petit guió establert per part de l'entrevistador sobre alguns punts que es volien tocar però que es modificava en funció de com girava la conversa, es tractaven, doncs, d'entrevistes obertes i semiestructurades. Aquesta ductilitat fa que cada entrevista sigui diferent i única i s'adapti a tots els perfils de les testimonis, però també n'augmenta el grau

decomplexitat de l'anàlisi. Tot i això, per la seva riquesa, és el tipus d'entrevista més utilitzada en les disciplines socials i humanes⁶⁸. Totes les persones contactades han acceptat que prenguéssim nota de la informació més important, però no hem procedit a gravar-les ni a transcriure-les atès que la informació facilitada era més aviat secundària pel global del treball. Els contextos de realització de les entrevistes han estat, bàsicament, les cases particulars dels testimonis o bé centres de reunió importants dels municipis com cafès o, fins i tot, l'emplaçament actual d'algunes associacions.

A partir d'aquest últim punt introduïm el tema del treball de camp. En alguns moments de la recerca ens ha estat necessari conèixer de primera mà la situació de tota la comarca, d'alguns pobles en concret i, en especial, la localització d'algunes associacions. En tals casos, ens hem desplaçat als llocs pertinents per valorar-ne "in situ" la ubicació, el desplegament de les seccions a l'edifici i la seva importància pel conjunt del poble, fent així una lectura visual que serveix per tenir una millor idea sobre el tema.

4.5 Finançament i direcció

La present tesi doctoral ha estat elaborada en diversos marcs. D'una banda, el Programa Doctoral d'Estudis Humanístics de la Universitat Rovira i Virgili (URV) de la qual en forma part la nostra línia d'investigació (Història Social). En aquest sentit, al final de cada curs acadèmic s'han omplert tots els apartats referents al desenvolupament de la recerca a l'espai virtual facilitat per la Universitat amb el nom de "Seguiment i Avaluació del Doctorand".

El segon marc correspon al grup de recerca reconegut per la Generalitat de Catalunya i adscrit al Departament d'Història i Història de l'Art de la URV *Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània* (ISOCAC, SGR 2014-770). Fou en aquest grup en el què s'obtingué una beca doctoral de recerca entre el 2015 i el 2016 per tal de poder realitzar la present tesi. A més, el tema d'aquesta ha quedat perfectament inserit en els diversos projectes que el grup ha realitzat mitjançant el finançament del Ministerio de Economía y Competitividad (MINECO), que són: "Los espacios y memoria de la sociabilidad popular en la Cataluña contemporánea" (ESMESOC, HARD2011-28123) i, lligat a aquest, el de "Sociabilidades: espacios de construcción de la ciudadanía en Cataluña:

---

⁶⁸ Dean HAMMER i Aaron WILDAUSKY: "L'entrevista semiestructurada de final obert. Aproximació a una guia operativa", a Mercedes VILANOVA i Lluís ÚBEDA: *El repte de les fonts orals*. Barcelona, Memorial Democràtic, 2006, pp. 89-138.

1868-1939” (HARD2014-54230-P). És molt important el primer projecte ja que, entre les activitats que s’hi van incloure, hi havia la creació d’una Base de Dades sobre l’Associacionisme Català Contemporani (BDACC) dirigida pel doctor Ramon Arnabat, (membre del grup) i que, pendent encara de publicació, hi hem pogut cercar alguna referència local bastant important.

La directora de la tesi, la Dra. Montserrat Duch Plana, membre del grup de recerca i principal investigadora, ha realitzat un seguiment progressiu de la recerca, oferint guiatge, recomanació de bibliografia i fonts documentals, així com la correcció dels diferents capítols. Moltes vegades la presentació dels apartats suscitava un debat historiogràfic molt enriquidor per les dues parts el qual ha servit, especialment, per abordar d’una forma concreta alguns punts d’aquest treball. També ha recomanat algunes vies de publicació de resultats parcials a congressos i algunes revistes concretes. Finalment, a la meitat del període de realització, la present tesi fou sotmesa a control dels seus resultats per la totalitat del grup de recerca en una exposició formal que tingué lloc durant el mes de setembre de l’any 2015.

PART II. EL MARC GEOGRÀFIC I TEMÀTIC DE LA RECERCA

1.El Priorat. Una comarca rural en crisi

Les comarques agràries de la Catalunya rural tenen moltes característiques similars entre elles, però cadascuna ha desenvolupat unes sinèrgies i dinàmiques que les fansingulars. En aquest sentit, el Priorat i els seus pobles tenen un desenvolupament propi, que va marcar força el context polític i social del lloc durant el segle XX. Per això és necessari fer una breu aproximació a les dinàmiques administratives, econòmiques i demogràfiques des de mitjans del segle XIX fins al període que estudiarem, ja que moltes d'aquestes idees estan estretament lligades amb les característiques que analitzarem sobre el poder franquista, la repressió i, en especial, l'associacionisme.

En primer lloc, veurem que la creació del Priorat va venir marcada per un fort debat entre els diversos municipis que l'havien de formar. La causa principal d'això era que històricament les localitats partien de situacions i contextos molt diferents entre elles, i per això va ser força complicat poder-ne fer un ordenament clar. Aquest fet serà un punt molt important a tenir en compte, ja que la resta de característiques que anirem comentant giraran al voltant de les zones formades al voltant dels pobles. Igualment, per apropar-nos millor al context que volem estudiar caldrà que també que identifiquem una sèrie de conceptes importants que ajudin a transmetre la idea de que el Priorat s'enfrontava a una situació de profunda crisi. El paper que jugaren factors com el retrocés de la vinya o l'emigració són claus per entendre el comportament d'aspectes com la conflictivitat social i la dinàmica política d'inicis de segle, el sorgiment i posterior estancament del moviment cooperativista i de l'associacionisme en general o els efectes de la política local franquista, entre d'altres. En definitiva, l'estudi del Priorat durant el franquisme és sinònim de crisi i depressió, i per això és molt important situar unes bases econòmiques i socials per entendre els antecedents d'aquella situació.

1.1 Característiques principals, divisió municipal i creació de la comarca

El Priorat és una de les comarques que forma part de la província de Tarragona. Està situada entre el Baix Camp i la Ribera d'Ebre; i al nord limita amb les Garrigues i la Conca de Barberà. Joan Asens, autor d'una de les guies amb més recorregut del lloc, parla de la creació del Priorat a partir de tres criteris a tenir en compte: l'històric, el

geogràfic i el vinícola. El primer correspon al conjunt de pobles que formaven part de l'antic domini de la Cartoixa d'Escaladei, situada gairebé al centre i que va fer efectiu el seu domini a una sèrie de localitats fins als inicis del segle XIX⁶⁹. El geogràfic, més actual, és el que formen els territoris que estan a les conques dels rius Siurana, Montsant, Cortiella i la riera de Marçà. Per últim, el vinícola té a veure amb la regió econòmica de conreu, essent el raïm el cultiu més famós i el que ajuda a configurar la comarca⁷⁰.

A nivell geogràfic, l'actual Priorat s'estén al llarg dels rius Siurana i Montsant, delimitant al nord amb les muntanyes de Prades i la serra de Llena de les Garrigues, al sud i l'est amb la serra de Llaberia i obrint-se amb la Ribera d'Ebre pel sud-oest. La serra del Montsant és el principal sistema muntanyós, passant entre la part nord-oest i el centre.

Joan Asens i el geògraf Josep Iglésies coincideixen en dir que el Priorat està mancat d'elements aglutinadors entre els pobles, ja que tots ells partien de realitats administratives diverses en èpoques anteriors. Això ha provocat que hagi estat fàcil delimitar una sèrie de subzones on s'agrupen les localitats d'una mateixa tradició. A més, també cal afegir-hi altres diferències de tipus físic relacionades amb la naturalesa del sòl, la topografia o la diversitat en les activitats agràries, provocant que encara avui en dia es diferenciïn aquests quatre subgrups dins del Priorat⁷¹:

- 1- El Priorat geològic o històric, format pels pobles de Gratallops, la Vilella Alta, la Vilella Baixa, Torroja del Priorat, Poboleda, Porrera, Bellmunt del Priorat, el Lloar i la Morera de Montsant. Si a aquests hi sumem una part dels termes municipals del Molar i de Falset tindrem el que actualment es coneix com la Denominació d'Origen Qualificada (DOQ) Priorat. El seu sòl, format per pissarra, , li dóna certa peculiaritat a la vinya que s'hi cultiva. Històricament es tractava de la zona que administrativament depenia de la Cartoixa d'Escaladei. La majoria estan assentats al peu del Montsant, a la zona sud-est.
- 2- El Baix Priorat és la zona sud, on hi ha els termes de la Figuera, el Molar, el Masroig, els Guiamets, Falset, Marçà, Capçanes, la Torre de Fontaubella i Pradell de la Teixeta. És el territori amb menys accidents geogràfics i que fa

---

⁶⁹ Ezequiel GORT i JUANPERE: *Història de la Cartoixa de Scala Dei*, Reus, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991

⁷⁰ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, pp. 11-12

⁷¹ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat:.....*, p. 4

transició amb la Ribera d'Ebre. Ocupa una bona part de l'extensió comarcal, i l'avellaner i la vinya són els cultius més importants, si bé aquest últim amb trets diferents de la zona del Priorat històric o geològic.

- 3- Els pobles de l'antiga Baronia de Cabacés, formats per Cabacés, La Bisbal de Falset i Margalef. L'olivera i l'ametller són els cultius més importants, i tot ells ocupen bona part de la serra del Montsant pel cantó nord-oest.
- 4- La zona nord, amb els municipis de Cornudella de Montsant i Ulldemolins i que té una forma d'arc que limita la comarca pel nord i l'est, entre les muntanyes de Prades i el Montsant. El municipi de Cornudella conté, a la vegada, les localitats d'Albarca i Siurana, fent que sigui el poble amb l'extensió municipal més gran de tot el Priorat. La majoria del seu terreny és de roques calcàries, destacant els conreus de la vinya, l'avellaner i l'ametller.

És molt important mantenir aquesta divisió per diversos motius. En primer lloc perquè, encara que els pobles que conformen cada grup no tinguin una cohesió manifesta més enllà de ser municipis veïns, manifesten un seguit de característiques que fan que cada agrupació sigui dissemblant de l'altra. El cas més clar el veiem amb el Priorat geològic i la seva actual DOQ, que conformen una unitat molt diferenciada de la resta de llocs, on fins i tot alguns pobles de fora han pugat per arribar a ser inclosos dins d'aquesta denominació. En definitiva, al llarg d'aquest estudi anirem fent diverses apel·lacions a cadascuna de les subzones, intentant agafar mostres dels diversos pobles que les conformen per així tenir una millor visió del conjunt del Priorat.

Si fessin una breu ressenya sobre les divisions administratives que té i ha tingut el Priorat veuríem millor que la uniformitat no ha estat pas un tret distintiu. La divisió diocesana ja parteix d'una diferenciació: la majoria de pobles formen part de la Arxidiòcesi de Tarragona, però alguns de la zona sud i tots els de la Baronia de Cabacés estan a la de Tortosa. El partit judicial de Falset sí que agrupa a tots els municipis, però també s'escampa cap a d'altres que formen part de les actuals comarques del Baix Camp i la Ribera d'Ebre⁷². Les mateixes estructures organitzatives d'època medieval i moderna també apostaven per una diferenciació dels pobles en zones diferents, essent només la zona del Priorat històric l'única administrativament parlant que tenia només municipis de l'actual comarca.

---

⁷²*Ibid.*, pp. 25-27

D'aquesta forma s'arribà a la divisió comarcal d'època republicana⁷³. La ponència, que va veure la llum el 1936, va intentar aglutinar els territoris a partir dels fluxos comercials i humans que cada zona tenia. En el cas del Priorat, els redactors van observar diverses coses a tenir en compte. En primer lloc, els pobles de la Baronia de Cabacés semblava que tenien més contacte amb altres municipis de la Ribera d'Ebre i de les Garrigues que no pas amb el centre. El mateix passava amb els del nord, que també tenen poques relacions amb el Priorat històric. Així doncs, només el centre històric té unes relacions més estretes entre si mateix i els altres nuclis del Baix Priorat. Pel que fa a la capitalitat, Falset va ser la designada pel fet de ser un lloc de pas entre alguns municipis per arribar a la via de comunicació que unia la comarca amb Reus, a més de ser seu de l'organisme judicial. A la ponència, s'afirmà que no s'havia pogut bastir un centre que afermés la unitat econòmica dels pobles membres, ja que Falset només exerceix parcialment aquesta tasca amb els quatre pobles que són més a la vora, mentre que altres zones més remotes busquen la connexió comercial amb llocs més forans, com Reus amb els pobles del nord o la Ribera d'Ebre en alguns de l'oest i del sud.⁷⁴

Finalment, la Generalitat va acabar per aprovar la proposta de comarca redactada per la ponència, que acabaria per agrupar tots els pobles que hem citat als grups anteriors a més d'Arbolí, que actualment forma part del Baix Camp però que en aquell moment es va apostar per incloure'l al Priorat, formant part de la zona nord juntament amb Ulldemolins i Cornudella de Montsant⁷⁵.

Pel que fa a la tria del nom, això també va tenir certa polèmica, aquest cop enllaçada amb el tema de la protecció del vi. Si bé aquest serà un aspecte que ja s'explicarà millor en apartats posteriors, només dir que en un inici els pobles centrals no volien que el nom de Priorat fos per tota la nova unitat administrativa, ja que ells intentaven que aquesta denominació només s'apliqués a la zona història, en un intent de protegir el seu vi davant d'altres localitats.

Amb l'arribada del franquisme la comarca va quedar abolida, però el debat (amb certes dosis de conflicte) va continuar a partir dels interessos vitivinícoles creats entre els pobles de la zona central i la resta de municipis veïns, especialment els del Baix Priorat. Les cooperatives jugaran un paper important, ja que seran les encarregades de

---

⁷³ Enric LLUCH i Oriol NEL·LO: *La Gènesi de la divisió territorial de Catalunya: edició de documents de l'Arxiu de la Ponència, 1931-1936*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983

⁷⁴ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, pp. 27-31

⁷⁵ Josep IGLÉSIES: *La divisió comarcal catalana*, Barcelona, Bruguera, 1967, pp. 59-61

confeccionar els límits que les diferents Denominacions d'Origen (DO) havien de tenir⁷⁶.

Un cop finalitzada la dictadura i restaurat el poder de la nova Generalitat autonòmica, es va recuperar l'antiga divisió comarcal republicana, i per tant el Priorat tornà a existir com a ens administratiu dins de les estructures de l'autogovern. Tot i això, seguiran havent-hi fortes discrepàncies. El 1980, algunes entitats dels pobles que conformen el Priorat històric van enviar un escrit als serveis territorials de la Generalitat demanant novament un canvi de nom, al·legant que la majoria de gent que passava pel lloc no coneixia la diferència entre els nou pobles centrals de la DO i la resta de la comarca, provocant que el vi que poguessin comprar a altres llocs s'equiparés automàticament amb el del Priorat històric. Però el nom es va acabar mantenint, i la polèmica amb el pas del temps va anar perdent força⁷⁷. Finalment, el 1990 es va aprovar una revisió definitiva dels municipis, dictant que Arbolí passés a formar part del Baix Camp i quedant definitivament configurats els límits actuals.

Tot aquest procés d'uniformització comarcal ha tingut les seves conseqüències. En primer lloc, ha provocat que ens trobem davant d'un territori unit des de fa molt poc temps, mantenint encara avui en dia certes dosis de diversitat. El tema del vi ha estat cabdal a l'hora d'intentar vertebrar tots els pobles actuals de la zona, per bé que el centre neuràlgic segueixin essent els municipis del Priorat històric. A la comarca hi ha doncs una cohesió interna, però encara avui en dia té un cert pes la subdivisió per zones degut que la històrica dinàmica econòmica de retracció ha provocat una major contacte entre els municipis veïns per tal de dotar-se d'uns serveis mínims, moltes vegades compartits.

Alguns autors consideren que les polèmiques sobre el nom i la delimitació comarcal eren motivades pel paper que han tingut les visions econòmica i geogràfica en el desenvolupament del territori. El mateix Ernest Lluch, al prefaci de l'obra de Joan Perpiñà sobre la crisi del Priorat, afirma que les discussions venien precisament pel fet d'oposar les dues visions en la construcció d'un relat, quan precisament el que caldria és ajuntar-les per tal d'unificar criteris⁷⁸. En aquest sentit, cal dir que tots els pobles de l'actual Priorat comparteixen molts elements geogràfics, cosa que ajuda a generar

---

⁷⁶ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, pp. 23-34

⁷⁷ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 34

⁷⁸ Romà PERPIÑÀ i GRAU: *La crisi del Priorat, L'interès col·lectiu econòmic a Catalunya i València*, Reus, Centre de Lectura, 1982

diferències més fortes amb l'exterior del límit comarcal i ajudar així a millorar la unificació dels criteris.

Sobre la capitalitat, Falset ha seguit desenvolupant aquest rol, acollint institucions i serveis per altres pobles veïns com la sanitat o l'educació secundària i seguint essent nucli d'atracció per altres municipis del Baix Priorat i l'històric. Tot i això, la majoria de localitats del nord segueixen quedant bastant aïllades del paper que juga Falset⁷⁹.

Moltes de les qüestions que hem anat apuntant fins ara també tenen a veure amb la situació de les vies de comunicació que històricament ha tingut el Priorat. Pel que fa a les carreteres, la via més notòria és la que travessa la majoria de pobles del Baix Priorat i els uneix amb la Ribera d'Ebre i la zona sud del Baix Camp. L'altre punt important és al nord, on Cornudella i Ulldemolins es comuniquen amb el Baix Camp i les Garrigues i d'aquí en surt una altra via per accedir cap als municipis de la Baronia de Cabacés per continuar després cap a la Ribera⁸⁰. Així doncs, l'establiment dels dos punts ajuden a comprendre millor la diversitat de realitats entre el nord i el sud, entenent que una sèrie de pobles pivotaran més cap a una zona i els altres cap a l'altra. La resta de carreteres que uneixen les viles són tributàries d'aquestes dues, destacant-ne però la que traspasa de nord a sud el territori des de Capçanes fins a Margalef, passant per Falset, Gratallops, la Vilella Baixa i Cabacés. Al marge d'això, la situació de les vies durant bona part del segle XX era força desigual, ja que el seu arranjament es va fer en cronologies molt tardanes. Les dues vies principals van gaudir de millors condicions, mentre que l'estat de la resta sempre ha estat més precari, amb serioses dificultats de temps per recórrer distàncies entre municipis veïns (sobretot els situats en zones més remotes com el Priorat històric o la Baronia de Cabacés)⁸¹.

Sobre les característiques que tenien en l'època que estudiem, el mateix Pere Audí ja ens diu que la majoria eren senzillament camins de carro sobre els quals s'hi tirava de forma més o menys periòdica grava⁸². La condició de les carreteres principals era millor, ja que la de Reus cap a Móra s'havia aprovat el 1834 i s'havia començat a bastir el 1845⁸³, mentre que la de Cornudella s'havia aprovat el 1860 i la seva construcció no va arribar fins a finals del segle XIX⁸⁴. Malgrat que havien de ser unes carreteres

---

⁷⁹ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 39

⁸⁰ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, pp. 35-37

⁸¹ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 123

⁸² Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 26-27

⁸³ Albert GONZÁLEZ: "Les comunicacions viàries al Priorat", *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 11 (agost 2003), pp. 6-8

⁸⁴ *Ibid.*, p. 8

importants, el seu estat sempre va ser bastant precari, amb multitud de clots que dificultaven el trànsit de les mercaderies per allí. Però el més important és que, com hem dit, la resta de carreteres que s'anirien fent de forma gradual entre el 1900 i el 1930, s'articularen al voltant d'aquests dos eixos que hem descrit, sempre a partir de la lògica de les necessitats de comunicació del Baix Camp amb Aragó i Lleida que no pas per les pròpies dinàmiques internes del Priorat⁸⁵.

Pel que fa als trens, algunes poblacions del Baix Priorat estaven comunicades per aquest sistema de transport a partir de la línia entre Reus i Móra la Nova, provocant que el ferrocarril servís només de forma subsidiària a la xarxa de comunicacions comarcal⁸⁶. En total hi havien quatre estacions, compartides pels pobles de Pradell de la Teixeta, la Torre de Fontaubella, Marçà, Falset, Capçanes i els Guiamets. El seu impacte al conjunt del Priorat va ser més aviat escàs, ja que la comunicació s'acostumava a fer mitjançant la incipient xarxa de carreteres que abans hem esmentat⁸⁷. En aquest sentit, Albert González indica que el pas del tren pel Priorat no va ser tampoc una acció premeditada per intentar millorar la situació comunicativa, sinó que l'acció s'inscrivía dins d'un projecte a escala estatal. Així doncs, el resultat final va seguir essent la perpetuació de la desestructuració del territori a nivell comunicatiu⁸⁸.

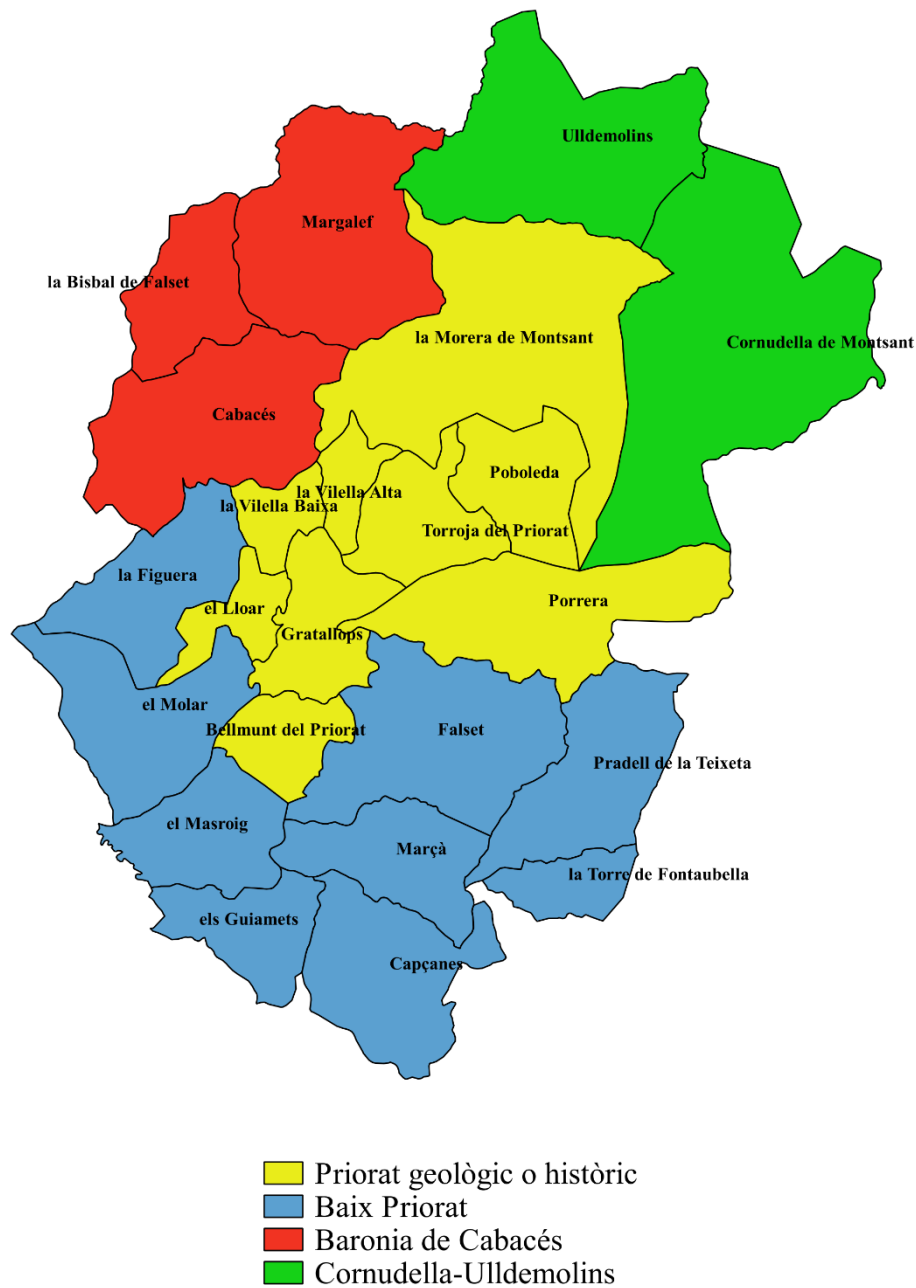
⁸⁵Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 28

⁸⁶Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 282-284

⁸⁷Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 130

⁸⁸Albert GONZÁLEZ: "El ferrocarril al Priorat", *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 13 (juliol 2004), pp. 6-7

Mapa 1: El Priorat per zones

Font: Elaboració pròpia a partir de Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p.4

1.2 Evolució econòmica de la comarca. El pes de l'agricultura

El Priorat ha estat i segueix essent una comarca eminentment agrària, on una bona part de la població depèn del rendiment de la terra i de la vinya, el seu producte estrella. Però també hi van tenir presència altres sectors, i per això és necessari que en fem unes breus notes des de finals del segle XIX abans d'entrar de ple amb l'agricultura.

El sector secundari mai ha jugat una paper important dins de l'economia prioratina. Les poques mostres giren al voltant de l'abastiment de manufactures necessàries pel mercat local (eines del camp o utensilis domèstics), o bé a partir d'elaborar gèneres derivats de l'agricultura. En aquest sentit, cal destacar la producció local d'aiguarent, implantant-se alguns establiments per crear-lo al segle XVIII a pobles com Poboleda, la Morera i la Vilella Alta⁸⁹. Inicialment, aquestes destil·leries es situaven a les cases particulars, ja que el procés de creació el feien les pròpies famílies mitjançant alambins. Però des de finals del segle XIX i inicis del XX es van tendir a centralitzar l'activitat tot construint petites fàbriques encarregades de crear aiguarent, situant-les a municipis importants com Falset i Cornudella. El rendiment que tingueren va ser més aviat baix degut a la mala situació del sector durant bona part del segle passat⁹⁰.

Pel que fa a la construcció, aquesta girarà al voltant de les possibilitats que es puguin obrir en la millora del sistema comunicatiu, que com ja hem dit va ser més aviat pobre. Sortosament, els pitjors moments de la crisi post-fil·loxèrica d'inicis del segle XX van coincidir amb la millora d'algunes carreteres i la construcció de ponts per salvar els accidents geogràfics. Els llocs on es van fer aquestes obres van ser els mateixos que van notar menys els efectes de l'èxode, com el cas de Torroja entre el 1910 i el 1920 quan es construí el ramal de carretera que unia el poble amb el tram de Falset a Gratallops⁹¹. A més, a mesura que s'avanci en el temps s'aniran fent algunes millores a l'interior dels pobles, ja sigui amb la construcció de nous equipaments o la creació de les xarxes de clavegueram i d'aigua corrent. Tot i això, l'impacte general de la construcció va ser més aviat escàs, molt subordinat a les poques capacitats econòmiques que el Priorat tenia durant aquells anys.

De la mateixa manera que la indústria, el comerç i els serveis també van pivotar al voltant de l'abastiment del mercat local i la dependència de les activitats agràries. Així

---

⁸⁹ Anna FIGUERAS i Joaquim CALVO: *El Priorat, la vinya i el vi...* p. 5

⁹⁰ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, pp. 244-245

⁹¹ Jaume SABATÉ ALENTORN: *Torroja del Priorat. Recull històric de la vila*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997, p. 171

mateix, cal destacar els petits cercles comercials d'exportació del vi, tot i que el comerç a gran escala s'acabaria fent des d'altres nuclis urbans fora de la comarca. Només a partir de l'activitat de les cooperatives i la seva evolució al llarg del segle XX es trencarà aquesta dinàmica, tot i que els efectes també van acabar essent bastant escassos.

El sector primari estarà gairebé monopolitzat pel pes de l'agricultura, però també cal fer esment a l'activitat minera d'alguns pobles de la zona del Baix Priorat i del Priorat històric, especialment a Bellmunt del Priorat i el Molar. Històricament, el desenvolupament de la conca minera s'estenia per altres llocs, amb evidències d'explotacions al terreny des de l'edat del bronze, però amb el pas del temps les formes de treball s'aniran especialitzant i focalitzant en nuclis concrets, sobretot durant l'època medieval i moderna⁹². La galena era el material més important, del qual se n'extreia després el plom, tot i que antigament també s'havia tret plata, manganès i coure, tots ells en quantitats molt residuals. Entre els segles XIX i XX es va ordenar per complert el panorama miner, amb l'establiment de la mina Eugènia a Bellmunt el 1870, la constitució de l'empresa "Minas del Priorato" i la creació d'una colònia minera bastant important, que acolliria principalment a treballadors provinents d'Andalusia. A mesura que van passar els anys s'avançaria també en la construcció de noves instal·lacions dins de la colònia, seguint el model industrial que ja anteriorment havia arrelat a Catalunya. L'empresa es va fer càrrec d'oferir alguns equipaments als treballadors, com l'economat, el servei mèdic o el local social, entre d'altres⁹³.

El paper que les dues explotacions van jugar per l'economia local va ser bastant important, sobretot després de que comencés la crisi post-fil·loxèrica i, especialment, a partir de l'esclat de la I Guerra Mundial. Així doncs, molts veïns de pobles propers a les mines van poder cercar treball temporal en aquest sector, però amb la fi de la guerra el preu del plom va caure, provocant una greu crisi a la mineria⁹⁴ i fent que els municipis de la zona es sumessin també al despoblament i retrocs generals⁹⁵. Tot i que actualment estiguin en desús, les mines van tenir i segueixen tenint molta importància pels veïns i veïnes dels pobles de Bellmunt i del Molar, marcant profundament les relacions que s'hi gestaven pel fet que una part dels seus habitants hi treballaren durant

---

⁹² Joan ABELLA i CREUS: *Minerals i mines de la conca de Bellmunt del Priorat*, Sabadell, Fons Mineralògic de Catalunya, 2007, pp. 15-26

⁹³ Joan ABELLA i ESCUER: *La terra del dòlar. L'activitat minera al poble de Bellmunt del Priorat*, Barcelona, generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2001

⁹⁴ *Ibid.*, pp. 49-50

⁹⁵ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 62-63

molts anys i perquè el seu funcionament va influir directament en les seves vides⁹⁶. Però en general, tot i que la mina estava al centre del territori prioratí, el seu desenvolupament i efecte al conjunt de la comarca va ser més aviat subsidiari, tenint unes dinàmiques molt pròpies i amb poca connexió amb la realitat comarcal. És per això que al plantejament inicial del nostre estudi no hem donat excessiva importància al tema miner i hem preferit capturar les sinèrgies que sí que van compartir la resta de municipis del Priorat.

Explicat això, entrem ja a comentar el paper de l'agricultura. Tal i com diuen Anna Figueras i Joaquim Calvo, parlar del Priorat és sinònim a parlar de vi, ja que el desenvolupament de la comarca durant els darrers segles ha anat estretament vinculat al conreu de la vinya i la producció del vi⁹⁷. Per tant (i tal hi com hem dit ja a l'inici), el sector primari ha estat i segueix essent la principal font econòmica de la comarca, responsable directe de la vida d'una bona part dels seus habitants al llarg de la història. És obligatori doncs que fem una breu evolució sobre la situació de la terra i dels conreus des de mitjans del segle XIX fins a mitjans del XX, ja que així entendrem millor alguns dels processos que descriurem en futurs apartats. Tot i que no s'hagi fet un estudi global sobre el territori prioratí que analitzi exhaustivament les característiques econòmiques i socials de cada poble en aquella època i després les hagi contextualitzat amb la situació global, hi han diversos apunts sobre el procés regressiu en estudis de geografia comarcal i algunes monografies locals.

Un dels punts inicials més importants a destacar sobre el desenvolupament agrari és que, a inicis del segle XIX, l'Església era propietària des més de 3000 hectàrees de la comarca, dividides entre diversos municipis i en forma de patrimoni divers⁹⁸. Quan es van produir les desamortitzacions⁹⁹, una part de les terres van passar a gent de fora, i les cases i altres edificis foren adquirits majoritàriament per la gent autòctona. De les terres que passaren a mans privades, només una petita part s'explotaven, mentre que la resta eren bosc i terra erma. Entre el 1840 i el 1857 es va produir una romputa del territori

---

⁹⁶ Salvador PALOMAR ABADIA: "Les mines de Bellmunt del Priorat: memòria personal i recull d'imatges", *Revista d'etnologia de Catalunya*, 27 (2005), pp. 148-150

⁹⁷ Anna FIGUERAS i Joaquim CALVO: *El Priorat, la vinya i el vi...*, p. 2

⁹⁸ Per veure una relació completa de les desamortitzacions al Priorat cal consultar les obres de Salvador-Joan Rovira sobre aquest procés a la província de Tarragona: Salvador-J. ROVIRA i GÓMEZ: *La desamortització del bienni progressista a la província de Tarragona, 1855-1856*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1983, pp. 28-29, 63, 78; ÍD.: *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona: 1859-1886*, Tarragona, Publicacions de la Diputació de Tarragona, 1987, pp. 322-350, 517-518, 567-570

⁹⁹ Salvador-J. ROVIRA i GÓMEZ: *Les desamortitzacions a les comarques meridionals del Principat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1990

conreat, localitzada sobretot en aquells municipis que van ser susceptibles de les desamortitzacions abans esmentades. La vinya va ser dels conreus que més es van impulsar, convertint-se així en la veritable protagonista del sector agrari prioratí. En aquest sentit, destaquen diversos treballs sobre les rompudes de conreus protagonitzades per famílies prioratines, com l'exemple de can Simó de Porrera treballat per Salvador-Joan Rovira. A partir d'algunes dades apuntades per l'autor es veu millor l'augment de la vinya en detriment de terres de bosc i de garriga des de finals del segle XVIII i de mitjans del XIX¹⁰⁰.

Taula 1: Terres conreades a Can Simó de Porrera en jornals entre 1753 i 1846

	1753	1802	1846
Vinya	5	8	155
Avellaner	3	2	4
Secà i past	38	93	
Bosc i garriga	186	40	14
Altres	18	22	14
Total	250	165	187

Font: Elaboració pròpia a partir de: Salvador-Joan ROVIRA i GÓMEZ: "Una hisenda del Priorat: Can Simó de Porrera", *Boletín arqueológico: Órgano de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, 4 (1975), pp. 79-98

La majoria de fonts assenyalen que el predomini de la vinya al Priorat té lloc precisament durant el segle XIX. Durant aquells anys, només s'ha de destacar que entre el 1854 i el 1855 va aparèixer la plaga de l'oïdi, coneguda popularment com la cendrosa. Les collites es reduïren una desena part, però finalment el 1860 es va trobar un tractament efectiu contra el fong i va poder continuar el creixement productiu i de rompuda del conreu¹⁰¹. La segona meitat del segle va ser el moment en què es va notar més aquesta puixança a partir de la millora gradual de les vies de comunicació de la comarca cap a centres comercials del Camp de Tarragona i l'augment de la població fruit de la immigració.

El 1868 va aparèixer la fil·loxera a França, un insecte que produïa seriosos danys a l'arrel dels ceps i que acabava per provocar la seva mort. En pocs anys, la majoria de les

¹⁰⁰ Salvador-Joan ROVIRA i GÓMEZ: "Una hisenda del Priorat:...", pp. 79-98

¹⁰¹ Juan PIQUERAS HABA: "El oidium en España, la primera gran plaga americana del viñedo. Difusión y consecuencias 1850-1870", *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, 14, (2010), pp. 323-339

vinyes franceses en van quedar afectades i la producció del seu vi es va reduir. Per això va augmentar enormement la demanda d'aquest producte i el Principat va ser una de les regions encarregades d'abastir el mercat que França havia deixat orfe. Fou el moment de màxima expansió, on els vins del Priorat tingueren una molt bona presència exterior a partir d'Exposicions Internacionals com la de París del 1878, on 57 distincions que s'emportà la província de Tarragona 43 van ser pel Priorat. Els comentaristes alabaven la força alcohòlica (entre 17 i 19 graus), les matèries extractives, l'aroma agradable i un procés d'elaboració molt acurat¹⁰². Els èxits i les altes cotitzacions van provocar que continués el procés de rompuda de noves terres per conrear vinya, malgrat la proximitat de la fil·loxera. En la majoria de vessants dels turons i muntanyes de la comarca (malgrat que fossin pedregosos), els ceps poblaven el paisatge. Per fer-nos una idea de l'abast d'aquell fet, el partit judicial de Falset va augmentar la superfície de terra conreada un 12,5%, essent la major part nova vinya per la producció de vi¹⁰³.

Molts estudis generals destaquen que Catalunya, en aquells anys, va experimentar una forta evolució en matèria econòmica marcada pel dinamisme dels capitals¹⁰⁴. Pel que fa a l'agricultura, es divulgaren noves tècniques de conreu i d'explotació, mentre que l'impuls industrial va modificar l'equilibri territorial de l'època¹⁰⁵. Les zones comercials i vitivinícoles es van anar adaptant a les noves circumstàncies, però algunes de l'interior català no van tenir prou empena per fer els canvis necessaris. En aquest sentit, el Priorat, tal i com assenyala Joaquim Margalef, no tindrà gaire marge de maniobra. La profunda dependència comercial, l'excessiva especialització agrària, les condicions geogràfiques d'aïllament entre els pobles de la zona respecte altres territoris i la manca d'alternatives d'inversió ajudaran a determinar les greus conseqüències que la comarca va patir un temps després¹⁰⁶.

Taula 2: Relació de les hectàrees de vinya cultivades al Priorat entre 1876 i 1892

<i>Poble</i>	<i>Hectàrees de vinya el 1876</i>	<i>Hectàrees de vinya el 1884</i>
Bellmunt del Priorat	532	692
Bisbal de Falset	105	157

¹⁰² Anna FIGUERAS i Joaquim CALVO: *El Priorat, la vinya i el vi...*, p. 7

¹⁰³ *Ibid.*, p. 8

¹⁰⁴ Josep FONTANA: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989pp. 376-378

¹⁰⁵ Pere PASCUAL: *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990

¹⁰⁶ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 58

Cabacés	830	1070
Capçanes	414	800
Cornudella de Montsant ¹⁰⁷	1781	1983
Falset	1850	2149
La Figuera	353	587
Gratallops	727	897
Els Guiamets	95	463
El Lloar	198	320
Marçà	562	800
Margalef	112	113
El Masroig	323	520
El Molar	35	95
La Morera de Montsant ¹⁰⁸	1242	1848
Poboleda	987	1121
Porrera	1068	3340
Pradell de la Teixeta	377	336
La Torre de Fontaubella	94	310
Torroja del Priorat	1003	1004
Ulldemolins	294	400
La Vilella Alta	319	318
La Vilella Baixa	289	400
Total	13590	19723

Font: Elaboració pròpia a partir de Pedro Antonio HERAS CABALLERO i Carlos MAS ARRONDO: *Viticultura i fil·loxera a l'últim terç del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona*, Tarragona, Virgili, 1994, pp. 26-27

Òbviament, la fil·loxera va acabar per arribar a terres catalanes. Tal com recull Josep Iglésies, a finals de la dècada del 1870 ja van aparèixer els primers brots de l'insecte a les vinyes de l'Empordà¹⁰⁹, i a poc a poc es va anar estenent cap a les comarques del sud. Davant d'això, les zones meridionals del Principat van articular diversos dispositius per intentar frenar el progrés de la plaga. El 1878 va sortir una llei que ordenava la

¹⁰⁷ Inclou els municipis agregats de Siurana y Albarca

¹⁰⁸ Inclou Escaladei com a municipi agregat

¹⁰⁹ Josep IGLÉSIES: *La crisi agrària: 1879-1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968, pp. 63-73

creació de Comissions Provincials de Defensa i Junes Municipals, per mirar de coordinar les accions per acabar amb el paràsit i estendre línies de protecció per intentar aturar-ne el seu avanç¹¹⁰. Al Priorat, tots els pobles crearen les seves pròpies juntes, formades per l'alcalde i els principals propietaris locals.

El primer brot de l'insecte es va detectar a Porrera el juny del 1893¹¹¹. Però diversos autors assenyalen que, ja abans de l'arribada de la fil·loxera, el Priorat començava a experimentar un cert retrocés a partir de la reducció de mercat, la baixada de les exportacions, la recuperació de la producció francesa i els forts controls que les institucions d'aquell país feien al vi a partir d'alguns escàndols protagonitzats per comerciants, consistents en adulterar el producte amb alcohol i aigua per així augmentar-ne el volum¹¹². Les autoritats franceses es donaren compte del frau al comprovar les mercaderies que passaven per la frontera i per això van augmentar la vigilància del transport del vi, restringint-ne l'accés o bé gravant-lo amb molts impostos.

Seguint amb el tema de la plaga a la comarca, Porrera no va ser l'únic lloc on es va localitzar el paràsit, sinó que tots els pobles en van quedar afectats entre el 1893 i el 1898¹¹³. Segons algunes dades, la producció abans del 1890 era d'unes 20000 carges de vi,¹¹⁴ mentre que el 1900 no s'esperava superar les 1000. Al Priorat històric, el total de vi superava els 110050 hl. el 1890, mentre que el 1910 solament va ser de 20590 hl¹¹⁵. La conseqüència directa més important d'aquell fet va ser la gran pèrdua de població i, paral·lelament, l'abandonament de les explotacions. La disminució de la producció agrícola va comportar una lenta degradació de l'economia i de la situació social dels pobles. Alguns municipis que tenien una major diversificació de conreus van poder suportar millor les conseqüències, sobretot els de la zona nord corresponent a la Baronia de Cabacés.

Abans de seguir comentant la situació de la terra i del conreu en cronologies posteriors és interessant aprofundir en certs aspectes sobre la crisi i anteriors a aquesta que cal

---

¹¹⁰ Pedro Antonio HERAS CABALLERO i Carlos MAS ARRONDO: *Viticultura i fil·loxera...*, pp. 55-60

¹¹¹ Josep IGLÉSIES: *La crisi agrària: 1879-1900...*, p. 193

¹¹² Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 59; Anna FIGUERAS i Joaquim CALVO: *El Priorat, la vinya i el vi...*, p. 8

¹¹³ Josep IGLÉSIES: *La crisi agrària: 1879-1900...*, p. 193-202

¹¹⁴ Una carga equival a 165,03 litres, encara que la mesura no era uniforme en tots els territoris del Camp de Tarragona. En total les 2000 cargues eren doncs uns 330060 litres aproximadament. Joan CAVALLÉ: "Antics pesos, mides i mesures", a *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, 54 (1991), pp. 31-33

¹¹⁵ Josep SABATÉ MESTRE: "La fil·loxera al Priorat i les seves conseqüències", *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 7 (juliol 2001), pp. 12-16

tenir en compte, i que Pere Audí especifica com manques de previsió, de formació i de control en la comercialització ¹¹⁶. Sobre el primer tema, és cert que la situació de creixement de l'anterior període havia comportat una gran acumulació de capitals, però els beneficis només van repercutir en la població més benestant, que tampoc es va preocupar d'introduir millores tècniques o plantejar la creació d'organitzacions de productors que milloressin el procés agrari. Però també hi va haver manca de previsió en plantejar les mesures per aturar l'avanç de la plaga, tot i que els tractaments que anaven apareixent tampoc van resultar ser massa efectius. Al Priorat, es confiava que el relleu ajudaria a aïllar els ceps de la resta del territori, un plantejament bastant innocent vist com l'insecte havia superat fàcilment els accidents geogràfics de la frontera amb França¹¹⁷.

Sobre la comercialització, els canals de distribució que s'havien utilitzat eren del tot incapaços de potenciar cercles propis, independents de la classe comercial forana que va organitzar monopolis per dominar el producte i pagar amb preus baixos els productors més petits. A més, aquests comerciants es van aprofitar de la fama que el vi prioratí havia anat adquirint, produint-se els episodis de falsificacions del producte que abans hem descrit a partir de rebaixant-lo amb aigua per obtenir majors quantitats i fent-lo passar com si es tractés d'un vi fet a qualsevol poble del Priorat històric. Les conseqüències directes d'això les patí el propi Priorat, ja que provocaren un enfonsament del prestigi dels seus productes i l'aparició d'una competència deslleial amb els vins adulterats. La possible solució a tot plegat arribaria amb el moviment cooperativista, però la seva capacitat de resposta va ser més aviat parcial¹¹⁸.

Finalment, i molt lligat a l'aspecte del comerç, hi ha la manca de formació de la classe pagesa, incapaç d'accedir a uns recursos que, o bé es plantejaren tard o el seu impacte va ser relativament baix pel camperolat subaltern. En aquest sentit, les futures mesures del moviment cooperativista també van servir per intentar pal·liar les insuficiències en aquest apartat.

Tornant a l'evolució general de la situació de la terra i dels conreus, l'única solució viable era la substitució dels ceps antics per una nova varietat procedent d'Amèrica del Nord que era immune a la plaga¹¹⁹. Això representava deixar morir els vells, provocant

---

¹¹⁶Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 70-78

¹¹⁷Josep IGLÉSIES: *La crisi agrària: 1879-1900...*, p. 193-202

¹¹⁸Antoni SAUMELL i SOLER: *Viticultura i associacionisme a Catalunya...*, pp. 377-392

¹¹⁹Emili GIRALT: "L'agricultura", a Jordi NADAL *et. al.*: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. Segle XIX, Població i Agricultura*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1988-1994, p. 240

que en un primer moment regnés una situació de desorientació general al témer per la desaparició de les varietats autòctones, a més de posar-se en dubte la longevitat dels nous ceps i la qualitat del seu fruit. Tot i això, va començar lentament el procés de replantació, encetant-se aquest a les terres més productives i fàcilment cultivables. Al conjunt de la província, com que els efectes de la plaga es van notar més tard, la quantitat de ceps americans plantats a finals del segle XIX era molt més baixa en comparació amb Girona i Barcelona, que ja des de la dècada del 1970 havien començat el procés de reconversió. Al Priorat aquesta substitució encara seria molt més lenta, allargant-se durant gairebé tot el segle XX.

Taula 3: Superfície en Hectàrees de vinya fil·loxada i vinya americana a les províncies de Barcelona, Girona i Tarragona el 1898

<i>Província</i>	<i>vinya sana i fil·loxada</i>	<i>vinya envaïda</i>	<i>Vinya americana repoblada</i>
Girona	8752	494	8258
Barcelona	41325	28947	12262
Tarragona	110127	42499	631

Font: Elaboració pròpia a partir de Pedro Antonio HERAS CABALLERO i Carlos MAS ARRONDO: *Viticultura i fil·loxada a l'últim terç del segle XIX...*, p. 73

Alguns estudis es plantegen buscar el per què de la lentitud en el procés de replantació, tenint en compte que hi havia hagut acumulació de capital i suficient mà d'obra per a poder maniobrar ràpidament davant d'aquella situació. Per solucionar això cercar buscar respostes en la situació conjuntural del Principat, observant que la vinya i el vi havien perdut protagonisme dins de l'agricultura catalana i possibilitats d'inversió davant del fort dinamisme del sector industrial i financer¹²⁰. Lògicament aquestes idees hi influiran, però la clau està precisament en les mancances que abans hem observat, i que ja s'arrastraven des del període anterior a la crisi fil·loxada.

Tenint en compte que la superfície total de la comarca són 496,2 km² (que són unes 49620 Ha.), hem intentat mostrar aquesta evolució de pèrdua de terres conreades durant

¹²⁰ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 62

el segle XX a partir de recollir algunes xifres generals i de tipologies de cultius, tenint en compte que hi ha certa confusió i un petit marge d'error en les mateixes¹²¹.

Taula 4: La situació de la terra al Priorat entre 1900 i 1963 en Ha.

<i>Tipus de terra</i>	<i>1900</i>	<i>1963</i>
Terra cultivada	27647	18181
Espais incultes	25620	31829

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep IGLÉSIES: *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975, pp. 53-62

Taula 5: Tipus de conreus al Priorat entre 1900 i 1963 en Ha.

<i>Tipus de conreu</i>	<i>1900</i>	<i>1963</i>
Secà	27202	17564
Regadiu	445	617

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep IGLÉSIES: *Les minves dels...*, pp. 53-62

Com es veu a les taules, el retrocés en el conreu de les terres fruit de l'abandonament d'aquestes és la principal característica a tenir en compte, mentre que tipològicament el secà es seguia imposant amb molta diferència al regadiu, tot i que aquest va tenir un lleuger augment el 1963 fruit de la socialització d'alguns avenços en la matèria a partir del paper jugat pels organismes agraris institucionals i les cooperatives, un fet que ja es tractarà millor en capítols posteriors d'aquest treball.

---

¹²¹Josep Iglésies, al seu estudi sobre l'evolució de la terra al Priorat, ja avisa que la superfície total de terra declarada el 1900 i el 1963 no concorden. A més, cal tenir en compte que la xifra total de 49620 Ha no inclou el municipi d'Arbolí (que té 2111 Ha), mentre que a les dades que anirem donant aquest poble hi queda inclòs donat que en va formar part fins a la dècada dels noranta. Així doncs, hi ha un petit marge d'error, però el valor general de les dades reflexa perfectament la situació de minva de conreus durant tot el segle XX. Josep IGLÉSIES: *Les minves dels...*, pp. 53-62

Taula 6: Extensió de les varietats de conreu en Ha. al Priorat entre 1900 i 1963

<i>Varietat de cultiu</i>	<i>1900</i>	<i>1963</i>
Vinya	20855	8644
Olivera	1265	2943
Ametller	946	2384
Avellaner ¹²²	1273	2493
Sembrat	2853	1228

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep IGLÉSIES: *Les minves dels...*, pp. 56-59

Si observem millor aquest retrocés de l'agricultura en la varietat de conreus es veu com la vinya n'és la principal perjudicada, mentre que altres tipologies com les oliveres, els ametllers i els avellaners tindran un lleuger augment. El sembrat també reduirà la seva extensió, ja que en el lent procés de replantació de nous ceps es tendia a situar-los a les terres més fàcilment conreables, el mateix lloc on anteriorment hi havia els cereals.

Òbviament, la regressió de terres de conreu va afectar a tots els territoris, però la forma en què es va manifestar era diferent depenent de cada zona. El Priorat històric va ser el lloc on es va notar més la minva de la vinya i la posterior lentitud en la replantació de ceps a partir de treure protagonisme al sembrat. A la zona nord de Cornudella i Ulldemolins els avellaners i els ametllers guanyarien força presència, mentre que a la Baronia de Cabacés les oliveres van ser conreu més important. El Baix Priorat va tenir un comportament similar a l'històric, però amb l'excepció d'alguns municipis que tendiren més a replantar els camps amb nous cultius enlloc de seguir amb la vinya¹²³. El resum de tot plegat és que al centre i al sud de la comarca es procediria al lent procés de substitució dels ceps antics pels americans, mentre que al nord l'alternativa després d'arrencar la vinya era plantar altres productes de secà; tot això enmig d'un procés general d'abandonament de terres i de pèrdua sistemàtica de població.

Així doncs, la mort de les vinyes i el posterior estacament agrari van ser la causa més evident de la crisi que el Priorat arrastraria durant bona part del segle XX, amb uns efectes que es notarien en tots els àmbits i apartats. Un dels més importants és el demogràfic, ja que recensió agrària i crisi econòmica van intrínsecament lligats a la pèrdua de població que patiren tots els pobles des de finals del segle XIX. En aquest sentit, hi haurà etapes on la regressió va ser més o menys acusada, depenent de les

¹²² Les dades dels avellaners del 1963 inclouen també els que eren de regadiu, l'únic conreu on s'aplica

¹²³ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 64-65

circumstàncies i del context de cada època, però el gran abast de l'èxode rural va ser una qüestió molt important en el desenvolupament general del Priorat, sobretot per alguns dels aspectes que treballarem posteriorment. Per això hem trobat necessari fer un breu comentari sobre les dinàmiques demogràfiques que la comarca va viure des de mitjans del segle XIX i altres efectes socials d'aquesta

1.3 Evolució demogràfica i conseqüències socials de la crisi

Com hem anat repetint, la qüestió de la crisi econòmica que va patir el Priorat des de finals del segle XIX va tenir les conseqüències més directes en l'estructura de població, amb una pèrdua constant de gent un cop havia començat el retrocés del sector vitivinícola. Però aquesta idea general té matisos i punts de vista diferents si fem un anàlisi diferenciat de cada poble o subzona de la comarca.

Les dades demogràfiques de mitjans del segle XIX ens indiquen que la població prioratina estava en aquella època enmig d'un procés de creixement. La majoria de pobles rebien quantitats proporcionals de gent, tenint en compte que als pobles més aïllats la immigració fou més sostinguda. Així doncs, i essent curosos amb les fonts demogràfiques anteriors al 1857, el Priorat venia d'una tendència global d'increment de població, però inferior a la que es podria considerar com a taxa de creixement vegetatiu "normal"; per la qual cosa l'augment s'explica per diferències entre les taxes de natalitat o mortalitat o bé per un moviment migratori fruit del context polític i militar de la primera part del segle XIX¹²⁴.

A partir de la segona meitat del segle XIX i coincidint amb la conjuntura econòmica expansiva que el Priorat tindrà un augment més important de gent (considerat fins hi tot per algun autor com a "sobrepoblació"), fruit de les possibilitats laborals que s'obrien per la rompada de nous conreus¹²⁵.

---

¹²⁴ En aquest sentit, el Priorat havia estat una zona important de pas cap a l'Ebre i un camí alternatiu cap a Lleida des de la costa. Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ: *Les guerres napoleònica i carlistes a la frontera de Catalunya, el País Valencià i Aragó: 1808-1936*, Benicarló, Onada, 2015

¹²⁵ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 58

Taula 7: Evolució de la població al Priorat per pobles entre 1877 i 1960

<i>Pobles</i>	<i>1877</i>	<i>1887</i>	<i>1897</i>	<i>1900</i>	<i>1910</i>	<i>1920</i>	<i>1930</i>	<i>1936</i>	<i>1940</i>	<i>1950</i>	<i>1960</i>
Bellmunt del Priorat	572	693	634	731	953	1321	1014	668	796	877	1035
Bisbal de Falset	757	823	837	749	832	796	707	742	684	611	547
Cabacés	975	973	919	885	780	761	696	707	611	555	523
Capçanes	869	1034	1014	882	961	986	866	822	698	723	658
Cornudella del Montsant ¹²⁶	2767	2821	2561	2519	2156	1805	1662	1644	1507	1331	1202
Falset	3641	3952	3595	3573	3490	3024	2658	2647	2339	2338	2484
Figuera	740	884	622	519	558	506	508	506	425	371	293
Gratallops	903	984	785	706	662	644	493	464	427	415	360
Guiamets	359	373	431	413	397	503	416	394	391	332	412
Lloar	622	627	598	537	499	416	354	362	315	301	285
Marçà	1181	1383	1267	1261	1263	1249	1129	1118	1054	1010	1011
Margalef	593	641	619	591	585	554	535	534	514	354	277

---

¹²⁶ Inclou els municipis agregats de Siurana y Albarca

Masroig	993	1186	1123	1185	1387	1242	1073	1250	824	861	739
Molar	769	885	728	868	1221	923	864	751	618	594	643
Morera del Montsant ¹²⁷	698	790	632	547	465	400	354	342	356	290	249
Poboleda	1747	1820	1253	1112	823	811	672	665	608	548	554
Porrera	1701	1873	1371	1203	1058	968	908	1002	780	732	714
Pradell de la Teixeta	778	1061	788	754	712	669	590	594	497	449	401
Torre de Fontaubella	394	484	277	255	203	198	156	162	156	135	129
Torroja del Priorat	859	980	826	719	555	558	506	384	341	313	273
Ulldemolins	1498	1596	1450	1424	1362	1289	1243	1247	936	869	763
Vilella Alta	581	670	543	477	470	439	311	299	286	258	235
Vilella Baixa	860	928	809	725	649	626	458	485	460	393	301
Total	25355	27958	24178	23150	22494	21062	18459	18040	15843	14829	14378

Font: Elaboració pròpia a partir de Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 79-80 i IDESCAT.Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, 1877-1960

---

¹²⁷ Inclou Escaladei com a municipi agregat

Taula 8: Variació anual acumulativa de la població del Priorat entre 1843 i 1960

<i>Anys</i>	<i>Taxa de variació</i>
1843-1857	1,03%
1858-1877	-0,03%
1878-1887	-1,009%
1888-1900	-1,44%
1900-1910	-0,28%
1911-1920	-0,65%
1921-1930	-1,31%
1931-1940	-1,31%
1941-1950	-0,65%
1951-1960	-0,30%

Font: Elaboració pròpia a partir de Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 72

La densitat de població era de 48,90 hab/km², lleugerament per sota de la mitjana catalana que era de 51,55 hab/km² i situada gairebé a la meitat si féssim un llistat de totes les comarques catalanes. Tal com indica Josep Iglésies, és dé molt de mèrit aquesta diferència tan baixa amb el conjunt de Catalunya perquè el Priorat no tenia cap ciutat que acumulés grans quantitats de població, fet que indica que la gent estava bastant repartida per la regió¹²⁸. Tot i això, Falset al centre i Cornudella al nord eren els nuclis amb una major acumulació de gent, seguits d'altres pobles veïns a aquests com Ulldemolins o Marçà.

Però un cop es van començar a notar els primers símptomes de fatiga productiva la situació va canviar. Entre 1887 i 1897 el nombre d'habitants va passar de 27958 a 24178, perdent-se doncs un total de 3780 persones fruit de l'èxode rural. Tret de la Bisbal de Falset que va guanyar 14 persones, la resta de localitats van patir pèrdues, essent alguns municipis del Priorat històric com Gratallops (de 984 a 785 habitants), Porrera (de 1873 a 1371 habitants) o Torroja (de 980 a 826 habitants) els més afectats per l'estancament productiu. Com ja hem dit abans, l'èxode rural estava intrínsecament lligat a l'abandonament del territori on abans s'hi havia conreat la vinya, tenint doncs certa lògica que fossin els pobles centrals els més afectats ja que també eren els que acumulaven major nombre de ceps.

¹²⁸ Josep IGLÉSIES: *Les minves dels...*, p. 77

Amb el pas del temps la reducció d'habitants va ser generalitzada, exceptuant només els casos de Marçà, Capçanes, el Molar i Bellmunt del Priorat que o bé es mantindran o bé augmentaran lleugerament la població. Els dos primers pobles van poder sostenir-se a partir de treballs en la construcció de la xarxa de carreteres, mentre que la gent del Molar i Bellmunt van optar per buscar feina a les explotacions mineres¹²⁹. Però un cop va entrar en crisi el sector i es finalitzaren les obres dels camins tots aquests pobles també es sumaren a la dinàmica de pèrdua d'efectius.

Durant l'època republicana hi ha una certa relaxació de les pèrdues, encara que els pobles seguiran comportaments diferents. El Molar i Bellmunt experimentaren la baixada més abrupta per culpa de les crisis agrària i minera, mentre que llocs com Porrera o Cornudella es recuperaran gràcies a l'efectivitat d'algunes iniciatives socials com el cooperativisme o la construcció d'equipaments locals. L'arribada de la Guerra Civil i la posterior dictadura van fer augmentar la recessió poblacional, afectant encara més a aquells que havien mostrat alguns símptomes de millora durant el període republicà. Finalment, entre les dècades del 1950 i el 1960 tornarem a assistir a una fase de reducció moderada, exceptuant el cas de Bellmunt que augmentarà gràcies a que la situació minera va millorar degut a un augment de la demanda internacional de plom¹³⁰. Tot i que l'última part del segle XX no formi part del nostre estudi, hem de dir que les pèrdues es van mantenir i van ser molt més agressives. Entre el 1960 i el 1984 es reduirà gairebé un 25% de la població, coincidint llavors l'emigració amb una baixada del nombre de naixements i provocant un envelliment general dels habitants de la comarca. A nivell d'afectació, cap municipi escapà de la davallada, però aquesta encara va ser més forta als nuclis més aïllats del Priorat històric i la Baronia de Cabacés, mentre que Cornudella i Falset ho pogueren aguantar millor.

Si comparem les dinàmiques demogràfiques del Priorat amb les que va tenir de forma general Catalunya veurem que les dues són molt diferents i gairebé oposades. La població catalana entre el 1900 i el 1950 va augmentar d'una manera suau però continuada, amb els punts màxims entre el 1921 i el 1930 (degut a la forta immigració) i els mínims entre el 1931 i el 1940 (impacte directe i indirecte de la guerra)¹³¹. Contràriament, el Priorat té un descens lent però continu, amb un pic molt agressiu d'emigració entre el 1920 i el 1930. A partir de la dècada dels seixanta Catalunya va

---

¹²⁹Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 62-65

¹³⁰Joan ABELLA i CREUS: *Minerals i mines...*, pp. 57-58

¹³¹Jordi NADAL: *La población española (Siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1991, pp. 193-264

tenir un canvi de signe demogràfic fruit de la immigració, el “Baby Boom” i altres fenòmens demogràfics, arribant a multiplicar per quatre els nivells d’habitants respecte l’anterior meitat de segle. Per contra, el Priorat va patir una de les seves pitjors recessions fins ben entrada la dècada dels vuitanta¹³².

Com ja hem anat repetint, el comportament que va tenir la població des de final del segle XIX és una conseqüència directa de la greu crisi econòmica del sector agrari prioratí, fent que una bona part de la gent que tenia poques o nul·les oportunitats hagués d’anar-se’n fora. Com també s’ha dit, hi van haver alguns intents per mirar de capgirar la situació, però si observem els efectes de la crisi a nivell social veurem que aquesta no va ser igual per a tothom, a més d’afectar en altres aspectes com l’estructura de la propietat de la terra o a les condicions de vida de la gent.

La distribució de la terra al Priorat sempre havia fet que hi hagués un nombrós grup de petits propietaris i pagesos arrendataris, mentre que el col·lectiu de mitjans i grans terratinents era més petit. Moltes vegades, les petites explotacions no eren suficients de cara a garantir el nivell de vida dels sectors populars, i per això era inevitable que molts pagesos haguessin de fer-se jornalers de cara a poder sostenir econòmicament la seva unitat familiar.

A l’obra de Josep Iglésies sobre la fil·loxera a Catalunya, l’autor cita un passatge escrit per Romà Perpiñà on diu que les males condicions eren gairebé les mateixes per tots els sectors socials¹³³. Però sabem que la majoria de persones que es van veure obligades a marxar eren les que precisament tenien una situació més inestable a nivell econòmic, mentre que pels propietaris més grans la realitat va ser diferent. Ells van ser els que, després de retallar sous i davallar el ritme de vida, van poder replantar ràpidament el terreny amb ceps americans per fer front a la plaga, ja que anteriorment havien acumulat una bona quantitat de capital fruit del creixement econòmic. Però en llocs més aïllats van ser precisament ells els que van poder marxar, ja que tenien la suficient capacitat econòmica per començar una nova vida en altres indrets¹³⁴.

En canvi, els petits propietaris i arrendataris no tenien capacitat per poder fer front a les conseqüències materials de la crisi: replantar els resultava massa costós, a més de perdre massa temps esperant que les noves vinyes donessin fruit; i tampoc tenien els suficients avals per poder sol·licitar crèdits i revertir la situació del camp. Així doncs, les

---

¹³² Joaquim MARGALEF i LLEBARIA: *El Priorat...*, p. 74

¹³³ Josep IGLÉSIES: *La crisi agrària: 1879-1900...*, p. 199

¹³⁴ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 216

alternatives només podien ser la subsistència en males condicions o l'emigració cap als nuclis urbans per buscar noves oportunitats laborals en els sectors secundari i terciari.

Però quines eren aquestes males condicions a les que fem referència? En primer lloc, els dèbils salaris que es rebien depenien de la crítica situació que patia la vinya. Una mala collita, l'aparició d'alguna malaltia als ceps o un fenomen meteorològic advers podien provocar que la gent perdés la feina durant un temps i, a la vegada la seva font d'ingressos. I la inestabilitat també es notava en la mateixa contractació laboral, quan el propietari anava a la plaça del poble i allí escollia de forma aleatòria¹³⁵ les persones que aquell dia canviarien el seu treball pel salari baix. Pere Audí recull diversos testimonis d'aquest fet i d'altres a la premsa de les dècades del 1910 i el 1920, amb una varietat d'exemples que expliquen les grans dificultats que patien les classes populars prioratines. A més, també ens diu que els salaris no eren generosos i que el preu de molts productes alimentaris equivalien gairebé a un jornal de feina. Per posar un exemple, a Falset el 1922 un quilogram de carn de moltó costava 3,75 ptes., mentre que el sou mínim era de 4,5 ptes. I amb el pa, un producte bàsic per l'alimentació, passava una cosa similar: El 1920 un quilogram de pa costava una pesseta, mentre que el jornal de llavors era de 4 ptes. Si una família gastava dos quilos de pa al dia, això significava que la meitat del sou del treballador servia únicament per adquirir aquest aliment, i això sense comptar el cost d'altres aliments que havien de complementar la dieta¹³⁶.

I si avancem en el temps es veu que la situació no va canviar. A partir d'algunes dades sobre el període republicà, sabem que a Falset el 1931 hi havia declarades un total de quaranta-sis famílies pobres a més de personal divers que estava a l'atur. És per això que, durant aquells anys, el Consistori falsetà va iniciar algunes obres públiques per tal de millorar aspectes socials i higiènics de la vida de la gent, però també per donar sortida a les altes taxes altes d'atur que es seguien reproduint al poble¹³⁷.

Però això no és tot. Si un treballador o treballadora es posava malalt o sofria un accident de treball no tenia cap garantia fiable de poder cobrar alguna prestació, ja que no existia cap sistema públic de seguretat social. La llei del 1900 deia que en cas d'accident al treball el patró s'havia de fer responsable de les indemnitzacions i el pagament de la

---

¹³⁵ Òbviament, els propietaris descartaven contractar a aquelles persones que s'havien significat en la lluita política i sindical d'aquella època, cosa que la situació per aquesta gent encara es feia molt més difícil.

¹³⁶ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 84

¹³⁷ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 304-306

meitat del salari al treballador afectat¹³⁸, però en cas de que això no es complís l'única sortida que tenia era recórrer el cas davant la llei. Encara pitjor eren les condicions pel jornalero, on només se li reconeixia l'accident laboral en cas de que es produís usant algun motor, una cosa difícil si tenim en compte que durant el primer terç del segle XX el treball agrari del Priorat era encara molt manual. I amb les malalties la cosa encara es complicava més, ja que no existia cap cobertura mèdica ni d'assistència sanitària gratuïta. Sobre ambdues qüestions, Pere Audí exposa el cas d'un obrer malalt provinent de les mines de Bellmunt que, previ pagament, va poder ser ingressat al precari hospital de Falset que estava gestionat per unes monges¹³⁹, previ pagament del seu tractament¹⁴⁰. Si algun malalt no podia fer front als costos (cosa bastant probable donada la mala situació econòmica de les classes populars prioratines) la solució estava en els organismes de beneficència municipal, que intentaven costejar l'estada dels afectats o habilitar algun lloc físic al municipi, com el cas del Molar quan al gener del 1915 l'Ajuntament va cedir els baixos per deixar que s'hi establissin els pobres que hi havia al poble.

La qüestió dels preus que abans hem apuntat estava intrínsecament lligada als salaris. Els jornals que es cobraven eren únicament per la subsistència, resultant difícil poder estalviar per fer front a dies sense feina. Aquesta situació era estructural i no pas conjuntural, fruit de les pròpies contradiccions del sistema de classes i de l'actitud dels propietaris, incapaços d'augmentar els sous i només es van preocupar parcialment del tema fent accions benèfiques quan la situació es tornava massa insostenible. Tot plegat va obrir les portes perquè les dècades del 1910 i del 1920 fossin especialment conflictives, amb vagues i activitats armades de gran consideració¹⁴¹. Una de les primeres accions va ser al març del 1919 quan 300 miners de Bellmunt, connectats amb altres mobilitzacions simultànies a pobles de la Ribera d'Ebre com Flix¹⁴², iniciaren una vaga per demanar un augment del 75% del sou i una jornada de vuit hores. Al final la cosa no va anar a més, però va ser el detonant perquè durant aquell any es produïssin

---

¹³⁸ Luis Enrique DE LA VILLA GIL: "La influencia de la Ley de Accidentes de Trabajo de 1900 en la construcción del ordenamiento laboral español", Bernardo GONZALO GONZÁLEZ i Magdalena NOGUEIRA GUSTAVINO: *Cien años de seguridad social. A propósito del centenario de la Ley de Accidentes del Trabajo de 30 de enero de 1900*, Madrid, Fraternidad Muprespa i UNED, 2000, pp. 3-35

¹³⁹ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 258-259

¹⁴⁰ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 100-101

¹⁴¹ *Ibid.*, pp. 217-240

¹⁴² Sembla ser que els contactes entre el moviment obrer de les zones ebrencas i prioratina vindria motivat per la influència que l'anarquisme tindrà als dos llocs, fent que moltes vagues convocades en zones del Priorat fossin també seguides a municipis de les terres de l'Ebre. Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ: *Conflicte i violència a l'Ebre: de Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del vent, 2001, pp. 235-236

noves mostres de lluita per la regió. L'agost del 1919 a Torroja hi van haver reivindicacions per un augment salarial d'homes i dones jornaleres i, segons sembla, la patronal va demanar la presència de la Guàrdia Civil davant les amenaces que algun propietari local va rebre. A inicis de setembre els obrers que treballaven en la construcció de la carretera de Cornudella s'organitzaren per demanar un augment salarial i, davant la negativa del contractista de l'obra, iniciaren una vaga fins que la patronal va acceptar l'acord.

La conflictivitat social dels pobles es va generalitzar durant els últims mesos del 1919, essent la vaga de Falset un dels punts més àlgids de la lluita¹⁴³. El tema va començar amb una demanada de les dones jornaleres plegadores d'avellanes de 4 ptes. de jornal. La solució de la patronal va ser senzilla: repressió i contractar dones d'altres llocs que fessin la feina per 3 ptes. Davant d'això, els homes jornalers es sumaren a la vaga en solidaritat amb les dones, intentant aturar la contractació del personal esquiol que volia anar a treballar. El conflicte es va tensar, amb actuacions de la Guàrdia Civil contra els vaguistes i les seves associacions, mentre que els contactes entre les dues parts enfrontades no van funcionar. Finalment, ja al juliol del 1920, l'acord passava per un reconeixement de les organitzacions obreres, l'acomiadament del personal esquiol contractat i l'aixecament del boicot que treballadors i treballadores havien decretat contra la classe propietària. Sembla ser que alguns propietaris van acabar per acceptar les demandes salarials, però en aquest sentit tampoc hi va haver una unitat d'acció per part de la patronal ja que no tots ho van fer. Les conseqüències van acabar per provocar una profunda crisi dins de la societat falsetana fruit de la polarització dels bàndols enfrontats durant la lluita i l'augment de la combativitat per part dels dos sectors.

Seguint amb tema, el desembre del 1920 hi hagueren diversos episodis de pistolisme per la comarca, molt lligats amb totes les disputes que s'havien produït durant l'anterior vaga però també amb altres successos del Principat. El 30 de novembre del 1920 queia assassinat l'advocat sindicalista Francesc Layret¹⁴⁴ a mans del Sindicat Lliure, organització patronal creada per combatre el sindicalisme obrer als carrers i provinent de sectors carlistes¹⁴⁵. A partir d'aquí el moviment obrer s'organitzà, i s'intentà tirar

---

¹⁴³ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, pp. 223-232

¹⁴⁴ Joaquim FERRER: *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2010.

¹⁴⁵ Jordi CANAL: *Banderas blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1876-1939*, Barcelona, Marcial Pons, 2006, pp. 35-41

endavant una vaga general pel desembre d'aquell mateix any¹⁴⁶. Per aquest motiu, un grup de sindicalistes (dels quals en formava part Joan Garcia Oliver), sortiren de Tarragona per tenir diversos encontres amb delegacions anarquistes del territori, entre elles el grup que hi havia organitzat a Falset¹⁴⁷. Sembla ser que allí es va intentar fer alguna acció armada important com l'assassinat de l'alcalde del poble, però al final, les forces d'ordre actuaren i van acabar per detenir els organitzadors, al mateix moment que els comerços tancaren portes i es feu sortir el sometent al carrer per vigilar que no hi hagués rèpliques d'insurreccions a altres pobles del voltant¹⁴⁸. Les amenaces d'assassinar a l'alcalde no van ser un fet aïllat, sinó que altres personalitats de la classe propietària local també en van rebre, així com gent propera a l'òrbita patronal i als Sindicats Lliures del Camp de Tarragona¹⁴⁹.

Per concloure, podem dir que la principal repercussió de la crisi econòmica va ser demogràfica, tal i com es veu en el massiu i constant èxode rural que el Priorat va patir durant el segle XX. Però també va tenir els seus efectes en la vida de les persones, provocant l'empitjorament de les condicions materials de les classes populars i l'augment de la conflictivitat social. Aquesta conjuntura va tenir repercussions directes en el temps i en l'organització social de l'època, ja que una bona part dels esforços s'evocarien en crear un conglomerat d'associacions, col·lectius i entitats de diversa índole que estarien fortament influenciades pels conflictes i la pèssima situació econòmica del territori. Fins hi tot, hi ha qui enllaça aquesta situació amb l'escalada d'enfrontaments fruit de la polarització que va viure la societat durant la dècada dels trenta. Pere Audí resumeix això a partir de la següent reflexió:

*“Com no havien de produir ressentiments aquestes humiliacions?
Com no havien de produir revenges en hores de desaparició d'un
poder fort com succeí l'estiu del 36? Com oblidar l'anar cada dia al
balcó, a la plaça, on fos, a buscar una feina, gairebé com si la
pidolessin, sense cap seguretat d'obtenir-la, sense poder pensar en el
futur i, a sobre, mal pagada? Com oblidar que si un havia estat un pèl
revolucionari se li havia declarat el pacte de la gana, és a dir, no se'l*

---

¹⁴⁶ Albert BALCELLS: *El sindicalisme a Barcelona: 1916-1923*, Barcelona, Nova Terra, 1966, pp. 142-147

¹⁴⁷ Juan GARCIA OLIVER: *El eco de los pasos*, Barcelona, Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1978, pp. 56-57

¹⁴⁸ Josep LLOP: “Dades, notes i apunts històrics de la vila de Falset, iniciats per mossèn Francesc Mestre”, *Estudis Prioratins*, 2 (2000), pp. 5-92

¹⁴⁹ Joan NAVAIS i Federic SAMARRA: *Tres banderes i una revolució*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 2001, pp. 34-35; ÍD.: *L'extrema dreta al Reus republicà, (1931-1936)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2003, pp. 27-28

contractava i prou? Cal tenir tot això ben present alhora d'entendre aquella violència revolucionària”¹⁵⁰.

---

¹⁵⁰Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 116

2. L'associacionisme català i del Priorat

durant el primer terç del segle XX

Com hem dit al primer apartat, durant els últims anys s'han fet molts estudis sobre la situació associativa de Catalunya des de finals del segle XIX fins a l'inici del període republicà. La majoria de treballs són més aviat investigacions de microsociabilitat sobre casos concrets però aquests, juntament amb altres articles i llibres genèrics sobre la història contemporània del Principat, situen el segle XIX com l'inici del moviment associatiu¹⁵¹. Òbviament en anys anteriors també hi van haver altres mostres d'associacions entre persones per poder aconseguir un objectiu concret, però va ser durant aquell segle quan els col·lectius de gent agafarien un tarannà més formal, tenint una forta influència el context de l'època. El que es produeix llavors és el naixement de l'anomenat associacionisme contemporani, però situar el seu inici d'una forma concreta és bastant impossible, ja que aquest varia segons el context geogràfic i social al què fa referència cada entitat o marc associatiu.

Per Solà va esmentar que una gran pluralitat de factors determinen l'aparició de l'associacionisme contemporani, tenint en compte que podien mutar per les variables dels contextos geogràfic i social esmentats anteriorment. Solà destaca principalment que el teixit associatiu es constitueix per un conjunt heterogeni de recursos humans i que és un poderós catalitzador de les relacions socials, tenint en compte que no sempre serà unreflex de concòrdia social. Algunes vegades les mostres associatives seran protagonistes de durs enfrontaments entre dues parts, amb altes dosis de conflicte per l'oposició a modes de vida, interessos de classe o estaments, categories d'edat o diferències entre zones geogràfiques¹⁵².

Les claus sobre el canvi contemporani les situen Ramon Arnabat i Xavier Ferré a partir de quatre grans eixos: el triomf del liberalisme, l'expansió de l'economia capitalista, la formació de la societat burgesa i obrera industrial i la recuperació cultural que portaria a la progressiva articulació d'un moviment de construcció nacional, cultural i polític a nivell català¹⁵³. Però també hi tenen cabuda altres qüestions, com les dinàmiques del

---

¹⁵¹Jordi CANAL: "Formes i espais de sociabilitat a la Catalunya contemporània: introducció", *l'Avenç*, 171, (1993), pp. 16-17

¹⁵² Pere SOLÀ GUSSINYER: "Asociacionismo en la España Periférica. Tipología y rasgos dominantes", a Elena MAZA ZORRILLA (coord.): *Asociacionismo en la España contemporánea...*, pp. 89-146

¹⁵³ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 44-45

món rural a nivell social i econòmic (paper de grans propietaris i la classe pagesa) o bé l'ofensiva del catolicisme social amb entitats lligades a aquest corrent. Així doncs, cada tipologia tindrà la seva casuística pròpia que en marcarà profundament el desenvolupament.

L'establiment de la dictadura franquista a partir del 1939 va provocar la destrucció de tot el teixit associatiu que s'havia desenvolupat des del segle XIX, en especial aquelles institucions de caràcter polític i que havien servit a la causa republicana. Les noves estructures del estat franquista van passar a ocupar molts antics locals de les velles associacions confiscades, en una faceta de la repressió diferent a les xifres d'afusellats i empresonats.

Però abans d'això, és molt necessari fer un breu repàs al què va significar la pràctica associativa a Catalunya i al Priorat en els anys previs a l'establiment de la dictadura per així entendre millor el comportament associatiu de la comarca en la immediata postguerra. A més, veurem que moltes de les iniciatives sociabilistes tindran molt a veure amb les dinàmiques econòmiques i socials descrites a l'anterior apartat. Els circuits associatius, la legislació i el context general republicà ens serviran per veure millor l'entrada dels nous poders i el desenvolupament de les entitats durant la postguerra.

2.1 Els circuits associatius contemporanis. Legislació vigent i les possibilitats. Diversos marcs per diferents contextos i la seva evolució a Catalunya

Com ja hem remarcat a l'inici, l'associacionisme no és únicament una característica del món contemporani, ja que des de molt abans les persones s'han agrupat (en formes més o menys formals) a partir de motivacions i necessitats diverses. Acadèmies, Societats d'Amics del País¹⁵⁴, confraries, societats secretes i patriòtiques o els gremis¹⁵⁵ són alguns exemples de col·lectius que s'estengueren per la Catalunya del segle XVIII. Les primeres van ser les societats econòmiques d'Amics del País i les Reials Acadèmies, mentre que les lògies maçòniques i les societats de tertúlia patriòtica van ser més tardanes.

---

¹⁵⁴ Ernest LLUCH: *El pensament econòmic de Catalunya (1760-1840)*. Barcelona, Edicions 62, 1973, pp. 119-166

¹⁵⁵ Lluís VIRÓS (ed.): *Organització del treball preindustrial; confraries i oficis*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000

Al segle XIX, l'economia, la societat i la cultura del Principat continuaren deixant paleses les contradiccions estructurals envers la infraestructura econòmico-social i cultural que definia els inicis de l'estat liberal. El liberalisme va penetrar amb força a Catalunya, essent undels principals suports territorials a aquesta ideologia política juntament amb Andalusia¹⁵⁶. De la seva mà s'introduïren nous cercles sociabilistes com la maçoneria o les societats patriòtiques abans esmentades, amb un clar caire polític i esdevenint un dels antecedents de les entitats polítiques de finals del segle XIX. La majoria eren formades per burgesos, menestrals i treballadors professionals de l'entorn urbà moguts per inclinacions polítiques liberals o democràtiques. El cas de les lògiques maçòniques es caracteritzà per la diversitat de formes que van prendre, però a la vegada compartien continguts, simbologia i una forta normativa, esdevenint una de les primeres mostres d'associacionisme formal establert durant el segle XIX¹⁵⁷.

La incipient industrialització portaria grans modificacions en el sistema productiu i les condicions de vida de la gent. Amb l'aparició del proletariat vindrien també les primeres manifestacions de descontentament per les males condicions de treball i de vida. Les diverses crisis i la manca de recursos portarien a una ordenació d'aquests grups socials, que a poc a poc es veurien influenciats per noves ideologies. Tot i això encara no es tractava de grups reconeguts com associacions al no existir un marc legal que les permetés existir. El 1824 es creà l'Institut Industrial de Catalunya, format per professionals de diverses associacions industrials essent una de les primeres manifestacions col·lectives en matèria professional¹⁵⁸.

L'organització societària per interès econòmic o de treball no seria únicament una característica dels cercles professionals dels nuclis urbans. Al món rural també es van formar agrupacions per protegir els interessos de classe propietària, com la creació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) el 1851, organisme de tipus patronal sorgit de la iniciativa de diversos terratinents residents a Barcelona de cara a protegir les seves terres, controlar la classe pagesa i buscar el desenvolupament econòmic a partir d'explorar la rendibilitat de les seves accions¹⁵⁹. L'acció de l'IACSI va resultar ser força vàlida i determinant per l'associacionisme de tipus propietari, que aniria apareixent des

---

¹⁵⁶Josep FONTANA: *La fi de l'Antic Règim...*, pp. 145-178.

¹⁵⁷Pere SÀNCHEZ FERRÉ: *La maçoneria a Catalunya, 1868-1936*. Barcelona, Edicions 62, 1990.

¹⁵⁸Roser SOLÀ MONTSERRAT: *L'institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial de 1820 a 1854*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

¹⁵⁹Montserrat CAMINAL i BADIA: "La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)", *Recerques: historia, economia, cultura*, 22 (1989), pp. 117-135

de finals del segle XIX amb noves mostres com les cambres agràries o les juntes de defensa contra la fil·loxera, a la vegada que va intentar sostenir altres agrupacions més grans de caràcter estatal.

Al marge d'això, el món eclesiàstic també va servir com a aixopluc pel desenvolupament d'una xarxa associativa força interessant durant el segle XIX. Confraries, germandats o congregacions de pietat –tan masculines com femenines- són alguns exemples d'entitats catòliques, a les quals cal sumar-hi també les dependents de l'obra pastoral iniciada durant el segle XIX de tipus educacional o professional¹⁶⁰.

Després de tot això, l'inici de tot el moviment associatiu contemporani cal situar-lo a partir dels primers passos engegats en matèria legislativa. El 28 de febrer del 1839 es va permetre, per primera vegada a l'estat espanyol, formar societats de socors mutu per posar en comú estalvis entre els seus socis i així ajudar-se en cas de malalties. Aquella iniciativa legal només va durar quatre anys, ja que el 1953 la normativa va ser suspesa i cal esperar fins a la Revolució del 1868 perquè es tornés a implantar¹⁶¹.

Gràcies a aquell primer impuls legal l'associacionisme obrer es va anar consolidat pel Principat. El 1840 es fundava a Barcelona l'Associació de Protecció Mútua de Teixidors de Cotó i uns anys més tard se'n crearen de similars, malgrat la repressió governamental de la dècada dels cinquanta del segle XIX¹⁶². Les entitats obreres de diversa índole van agafar bastant de protagonisme en aquell època. El 1843 n'hi havia un total de tretze a la província de Barcelona i el 1855 s'arribava a la xifra de cinquanta-una. Entre aquest associacionisme obrer cal destacar l'aparició del fenomen cooperativista de producció i de consum, com l'Obrera Mataronenca del 1864 o l'Econòmica de Palafrugell del 1864. Aquesta tipologia agafaria molta embranzida en nuclis urbans catalans, sobretot a barris de Barcelona com Sants o el Poble Nou¹⁶³.

Alguns d'aquests espais obrers que s'han esmentat tenien únicament una funcionalitat tècnica, però ben aviat anirien guanyant altres atribucions. Les tavernes i els cafès havien estat veritables espais de sociabilitat, i paral·lelament les confraries religioses canalitzaven part de l'activitat lúdica, cultural i social¹⁶⁴. A mitjans del segle XIX

---

¹⁶⁰ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp. 48-49

¹⁶¹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 42-43

¹⁶² Santiago CASTILLO: "Mutualismo de trabajadores en España (1836-1936). Varias cuestiones, algunas respuestas", a Santiago CASTILLO (coord.): *Mundo del Trabajo y asociacionismo en España: Colegia, gremios, mutuas, sindicatos... Actas del VII Congreso de Historia Social de España. Madrid, 24 al 26 de octubre de 2013*, Madrid, Libros de Catarata, 2014, pp. 171-205

¹⁶³ Marc DALMAU i Ivan MIRÓ: *Les cooperatives obreres de Sants*. Barcelona, La Ciutat Invisible, 2010

¹⁶⁴ Joaquim M. PUIGVERT: "Església i societat en els orígens de la Catalunya contemporània", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. XII, 44 (1988), pp. 85-111

aquesta situació aniria canviant amb la formació d'associacions preocupades per l'oci i la cultura. Ateneus, societats, cèrcols, centres o casinos començaren a aflorar per Catalunya entre el 1845 i el 1887. La majoria buscaven suplir mancances de l'estat en algunes funcions, mentre que d'altres es devien únicament a la iniciativa privada de desenvolupar activitats com la previsió social, l'educació o l'esbarjo. Cal dir que tot això passava sense que existís encara un marc legal definit sobre l'associacionisme (m s enllà de l'antiga ordenança de mutualitats del 1839 i prohibida fins el 1868), i per aix  aquests primers cercles havien de tenir bones afinitats amb les autoritats civils i no mostrar en cap moment un car cter polític.

La majoria d'indicadors ens porten a veure que durant la segona meitat del segle XIX s'anava gestant una bipolaritat de les societats a partir de diversos aspectes. D'una banda tenim la funcionalitat, amb els casinos que tenien clares finalitats d'esbarjo i oci mentre que els ateneus apostaven per la formació i la instrucció. Però al marge d'aix  –i molt més important– hi ha la qüestió sobre la naturalesa de classe que tingueren aquests espais¹⁶⁵. La majoria dels segons llocs eren de tipus popular o interclassista, però ben aviat anirien apareixent altres espais amb un fort contingut obrer i republicà, pretenent instruir i acollir la classe treballadora. Al mateix moment, aquests nous cercles sociabilistes s'anaven polititzant progressivament a causa de les dinàmiques polítiques i econòmiques de l'època, en un procés que s'allargaria fins ben entrat el segle XX. No només la naturalesa de classe i la política definien la bipolaritat, sinó que característiques com l'organització o el tipus de seccions que s'oferien diferenciaven els diversos models d'entitats que s'anaren creant, moltes vegades influenciades pels plantejaments polítics que abans s'han esmentat¹⁶⁶.

Els ateneus acostumaven a fer-se al voltant del caf , tot i que anirien incorporant paulatinament altres activitats com biblioteques (tenint en compte el tema de la instrucció popular), sales d'espectacles o teatres; a més de seccions com cors, corals o orfeons. Algunes anirien agafant protagonisme propi com a entitats diferenciades a partir de la dècada del 1850, amb la coral La Fraternitat com a primera societat d'aquest tipus gràcies a l'impuls donat per Josep Anselm Clavé en el tema des del 1845¹⁶⁷.

---

¹⁶⁵Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 44-45

¹⁶⁶Pilar ANTOLÍN ARRUFAT, Enric FERRERAS TORREBLANCA i Agustí GARCIA LARIOS: "Casino i ateneu: dualitat en l'associacionisme cultural durant la Restauració (1875-1923). El cas de Sant Feliu de Llobregat", *Materials del Baix Llobregat: l'associacionisme i altres escrits*, 2 (1996), pp.45-52

¹⁶⁷Jaume CARBONELL i GUBERNA: *Jos p Anselm Clavé i el naixement del cant Coral a Catalunya (1850-1874)*. Cabrera de Mar, Galerada, 2000

L'antítesi al món dels ateneus interclassistes o dels centres obrers van ser, segurament, els casinos. Anteriorment hem assenyalat que el casino tenia més aviat una funcionalitat dedicada a l'oci i l'esbarjo, a diferència dels ateneus que mostraven preocupacions per resoldre temes com la instrucció o la cultura (tot i que de forma diferent segons la seva naturalesa social i política). Així doncs, i agafant paraules d'Eva Vázquez, els casinos intentaven maquillar el consum de cafè a través d'altres pràctiques com el joc i la conversa en un ambient d'una forta decoració sumptuosa, semblant als clubs anglesos. Els casinos eren, en primer lloc, espais privats a partir de l'associació de persones que compartien posició social i política amb ganes d'expressar-ho a través de l'oci¹⁶⁸. La seva expansió anirà lligada als interessos de la classe benestant, i organitzativament eren un clar reflex d'una posició classista (quotes d'entrada, derrames) fent que els usuaris fossin membres de la classe dirigent. Políticament els primers casinos sorgits durant la dècada dels trenta i quaranta del segle XIX s'identificaven amb el liberalisme típic de la burgesia, però a poc a poc anirien evolucionant i polititzant-se en altres posicions com el republicanisme, el carlisme o el conservadorisme catòlic, tot depenent de la seva denominació, la composició social i la praxis¹⁶⁹.

Els ateneus i casinos van ser molt típics a les societats urbanes o als nuclis de població importants, però ben aviat la seva influència arribaria també als entorns rurals. Inicialment destacàvem l'aparició de societats de tipus econòmic o agrari com l'IACSI, però ràpidament també sorgirien mostres d'associacions culturals o recreatives que manifestarien característiques similars a les exposades fins aracom el tema de la bipolaritat o la multifuncionalitat, en especial lligada a l'organització de l'activitat agrària¹⁷⁰.

Al marge de totes aquestes característiques inicials el més important a destacar és que, tot i no existir encara una llei específica que regulés l'associacionisme i la seva aprovació depengués directament del Governador Civil, des de mitjans del segle XIX va començar a créixer el nombre d'entitats a Catalunya (tan al món rural com urbà, però més important al segon cas). Això en certa manera va preocupar a les autoritats, que van mirar de canalitzar o filtrar les associacions, dificultant-ne la seva creació. L'Església i les classes benestants també veieren amb reticències aquest nou fenomen, ja que

---

¹⁶⁸ Eva VÁZQUEZ: "Els casinos: tardes de joc i cafè", *Revista de Girona*, 186 (1998), pp. 20-29

¹⁶⁹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 115-116

¹⁷⁰ Jordi PLANAS i MARESMA: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 2003, pp. 164-166

l'associacionisme representava noves formes d'organització pel proletariat i les classes populars davant l'agudesia de les condicions de vida de l'època i perquè el món eclesiàstic podia perdre el seu antic monopoli sociabilista amb les entitats de tipus religiós. Però al final els dos sectors socials s'acabaren per adaptar a la nova realitat associativa i també potenciaren els seus propis espais de sociabilitat formal¹⁷¹.

La llibertat de reunió estava condicionada a la dinàmica política dels diferents períodes de la història política espanyola del segle XIX. Les conseqüències d'això eren que les associacions no podien fer referència explícita a la temàtica política i que, senzillament, no tenien cap mena de cobertura administrativa davant les dificultats d'iniciar projectes de gran envergadura¹⁷². Davant d'aquest context, Arnabat i Ferré diuen que el sorgiment de l'associacionisme de tipus popular –en especial els ateneus– vindria fortament condicionat per tot això, amb unes classes benestants reticents a renunciar als seus privilegis econòmics enmig d'un moment molt agitat i unes classes populars que trobaran en les vies sociabilistes una resposta davant la falta de democràcia i llibertat, en un procés que s'allargaria fins la dècada dels trenta¹⁷³.

Però el que marcaria profundament el progrés del moviment associatiu va ser la Llei d'Associacions del 1887. Abans hem parlat d'alguns decrets i el paper de la Revolució de Setembre del 1868, però ja s'ha vist que la durada de tot plegat va ser irrisòria. Quan va començar la Restauració, el sistema governamental només es servia d'una ordre del febrer del 1875 que recollia diversos preceptes que el Governador Civil de cada província havia de tenir en compte a l'hora de permetre alguna reunió o associació, tot i que la Constitució del 1875 recollia també algun article sobre el dret a reunió. Posteriorment el primer intent de llei va ser del 1881, malgrat que el projecte va acabar per anul·lar-se fins el 1886, quan el govern del liberal Pràxides Mateu Sagastava presentar el projecte que, després de ser molt discutit, s'acabaria convertint en la Llei General sobre Associacions del 30 de juny del 1887¹⁷⁴. La llei tenia previst ordenar qualsevol tipus d'associació sempre i quan no tingués ànim de lucre, ja que les d'aquest tipus quedaven regulades pel dret civil i mercantil i els organismes o corporacions creats per cada tema econòmic.

---

¹⁷¹Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 133-134

¹⁷² Josep TERMES: *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil: 1868-1939, Volum VI*, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Historia de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989, pp. 130-137

¹⁷³Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 134

¹⁷⁴ José Daniel PELAYO OLMEDO: "El derecho de asociación en la historia constitucional española, con particular referencia a las leyes de 1887 y 1864", *Historia constitucional: Revista Electrónica de Historia Constitucional*, 8 (2007), pp. 95-122

Que s'aprovés la llei no significava que de cop i volta augmentés la permissivitat de les autoritats amb les associacions. Abans que una entitat fos admesa calia que presentés al Govern Civil dos exemplars dels seus estatuts o reglament signats per la comissió impulsora vuit dies abans de l'aprovació. A més també era necessari que als estatuts aparegués obligatòriament el domicili de l'entitat, que el seu nom no coincidís amb una segona associació ja registrada, la seva forma de govern, els recursos amb què comptaria i què passaria amb aquests i la resta de patrimoni en cas de dissolució. El procediment continuaria amb el retorn d'una de les dues còpies d'estatuts signada pel Governador Civil en cas de que fos aprovada i, si no ho fos, el mateix càrrec provincial enviaria una nota al president de la entitat amb la possible irregularitat. Tot aquest seguit de qüestions ens indiquen que la Llei del 1887 reservava per l'administració una sèrie de prerrogatives que permetien regular l'exercici del dret a associar-se a través de polítiques de control preventives encarnades en la figura del Governador Civil¹⁷⁵. Això ens porta a pensar que no va existir realment una llibertat per associar-se, i que més aviat estem davant d'un intent per regular i marcar el paper de la burocràcia estatal en un fenomen que ja s'havia anat desenvolupat en etapes anteriors.

El grau d'acceptació que va tenir entre els partits polítics de la Restauració va ser força ampli, cosa que explica la seva dilatada duració en el temps i que servís com a porta a futures regulacions de tipologies associatives (com els sindicats o les cooperatives) i a que es produís una veritable explosió del moviment associatiu a tot l'estat espanyol i, en especial, a Catalunya. Aquest impuls es va deixar sentir, sobretot, en aquelles entitats de tipus popular.

Taula 9: Nombre d'entitats inscrites a les províncies catalanes entre el 1887 i el

1939

<i>Províncies</i>	<i>Xifres</i>
Barcelona	19587
Tarragona	5600
Lleida	2000
Girona	2452

Font: Elaboració pròpia a partir de Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 152

---

¹⁷⁵*Ibid.*, pp. 110-111

A partir de les dades adjuntades es veu realment la força que va tenir l'associacionisme a Catalunya durant aquells anys. Sobre el cas de la província de Barcelona, destacar que entre un 57% i un 60% del total d'associacions inscrites ho eren de la mateixa capital, cosa ajuda a demostrar el perfil urbà de moltes d'aquestes. Altres fonts consultades referents al 1895 també expliquen que el Principat era dels llocs amb major concentració d'associacions. Les del “Grupo de Estudios de Asociacionismo y Sociedad (GEAS)” indiquen que Catalunya, amb solament un 10,6% de la població total de l'estat, concentrava gairebé el 24% de les associacions d'Espanya, havent-hi una entitat per cada 2.078 habitants. Barcelona també segueix sent la província amb una xifra més alta amb 629 entitats, 127 a Girona, 63 a Lleida i 127 a Tarragona¹⁷⁶.

Taula 10: Tipologies d'associacions a les províncies de Barcelona i Tarragona entre el 1887 i el 1939

<i>Tipus d'entitats</i>	<i>Xifra absoluta</i>	<i>Tant per cent (%)</i>
Professionals i sindicals	6585	20%
Socors mutus	6115	18%
Polítics	5764	17%
Culturals	4764	14%
Cooperació	4764	14%
Esbarjo	4028	11,5%
Educatives	1991	5,5%

Font: Elaboració pròpia a partir de Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 157

Totes aquestes dades ens ajuden a veure millor l'abast d'aquest moviment a Catalunya. Tipològicament és més difícil poder tenir tanta fiabilitat com en l'anterior cas, però gràcies a la informació recollida per Ramon Arnabat i Xavier Ferré¹⁷⁷ podem fer una primera aproximació numèrica als tipus d'associacions, tenint en compte que els antecedents de buidatge en nombre ja els va situar Pere Solà ens els seus estudis de

¹⁷⁶ Francisco ALÍA MIRANDA et. al.(coords.): *España en sociedad. Las asociaciones a finales del siglo XIX*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 1998, pp. 62-72 i 94-97

¹⁷⁷ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 157

Barcelona i Tarragona, així com la possibilitat d'agrupar les entitats amb aquestes tipologies¹⁷⁸.

El tema clau és la importància que van tenir les entitats de tipus professional o sindical, seguidament de les de socors mutus. La possible explicació d'això ve donada per la forta naturalesa popular que tenia el moviment associatiu d'aquella època tenia, essent una de les primeres prioritats de les classes subalternes per aconseguir una millora de les condicions de vida de forma col·lectiva davant les greus amenaces que patien per la conjuntura difícil de l'època. El sindicalisme tindria bastanta importància sota l'impuls republicà, per després agafar forma en sectors lligats al socialisme o l'anarquisme¹⁷⁹. A mesura que s'anaren creant les centrals sindicalistes com la UGT i la CNT, també anava augmentant el nombre de seccions o federacions locals que s'hi adscrivien, així com el fenomen de les "Casas de Pueblo" dependents del món socialista com a exemples d'espais de sociabilitat obrera¹⁸⁰ o el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI) amb els comerciants i administratius creat el 1903¹⁸¹. En el món rural també hi tingueren la seva importància, a partir d'agrupacions de petits propietaris, parcers, rabassers o jornalers. El sindicalisme pagès¹⁸² aniria augmentant la seva organització a partir de lligues de rabassaires i societats d'agricultors, constituint-se el 1891 la Federació d'Obrers Agricultors agrupant més de 68 nuclis pagesos. Però el gran pas vindria amb la creació d'Unió de Rabassaires el 1922 a partir de diverses federacions d'obers agrícoles del món vitivinícola, en especial de la zona del Penedès i on es barrejava el catalanisme polític i el republicanisme popular amb les demandes pageses sobre la seva situació econòmica i social¹⁸³.

Però l'associacionisme pagès no es gestaria únicament des de la vessant sindical, sinó que combinaren la seva acció amb la cooperació productiva. La Societat Agrícola Obrera de Valls, creada el 1888, fou de les primeres cooperatives pageses fundades amb la intenció d'organitzar la producció, vendre, defensar els interessos del camp i lluitar

---

¹⁷⁸ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*; ID.: *Història de l'associacionisme...*; i ID.: "Asociacionismo en la España Periférica...", pp. 89-146

¹⁷⁹ Àngel DUARTE: *El republicanisme català a finals del segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 1986, pp. 354-376.

¹⁸⁰ Enrique MORAL SANDOVAL: "Las casas del pueblo en el socialismo español", a Ramon ARNABAT i Montserrat DUCH: *Historia de la sociabilidad contemporánea...*, pp. 123-143

¹⁸¹ Manuel LLADONOSA: *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

¹⁸² Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooepativisme agraris a Catalunya 1893-1994*. Barcelona, Afers, 1995

¹⁸³ Jordi POMÉS VIVES: *Sindicalisme pagès i republicanisme popular a Catalunya (1918-1930). La Unió de Rabassaires: entre el radicalisme obrerista i la via cooperativista*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 1998, pp. 185-200

contra els impostos abusius¹⁸⁴. Aquesta nova forma d'organització pagesa agafaria molta embranzida en els entorns rurals catalans, on a més s'hi afegirien altres tasques a partir de seccions diferenciades com la cultura o l'esbarjo, entre d'altres. Poc a poc el cooperativisme agrari esdevindria el principal focus de l'associacionisme pagès, i les cooperatives en centres essencials per entendre el desenvolupament d'espais de sociabilitat a les zones rurals.

Però com passaria al món urbà, la sociabilitat formal agrària també desenvoluparia diversos perfils en funció dels interessos col·lectius dels seus membres. Anteriorment hem assenyalat el sorgiment de l'IACSI l'any 1851 com agrupació de la classe propietària. Poc a poc s'anaren vertebrant altres grups o organismes com la Unió Agrícola de Catalunya o la Federació Agrícola Catalano-Balear (FACB), la qual va servir de model pel naixement de la Unió Agrària Espanyola. La FACB va funcionar com una agrupació d'entitats socials agràries catalanes i de les Illes Balears, mentre que l'IACSI va seguir amb la seva tasca econòmica i productiva¹⁸⁵.

LA FACB va ser responsable de la gran divulgació del model d'organitzacions interclassistes i reformistes pel qual l'IACSI també apostava, a més de difondre noves pràctiques agrícoles. A un congrés que va celebrar a Figueres el 1901 diversos assistents presentaren un projecte de Llei de Sindicats Agrícoles, a través del qual es pretenia augmentar la propagació del model mixt de sindicats amb propietaris i camperols, sota la convicció de que així s'imposaria la pau social al camp. El projecte va tenir certs entrebancs però finalment es va promulgar una llei estatal sobre sindicats agrícoles el 1906, que moltes vegades ha estat considerada com el punt de partida del cooperativisme agrari (de tipus reformista) a l'estat espanyol. La llei buscava concretar les principals característiques que el cooperativisme agrari havia de tenir: promoure el crèdit amb les estructures cooperativistes que ja existien, la compra i comercialització de productes del camp, tasques en la vigilància de terres, la formació agrària dels associats i promoure estructures d'ús comú entre els socis¹⁸⁶. La principal característica a tenir en compte d'aquest tipus de cooperativisme era que les decisions dels socis es farien a partir de les aportacions que feien a l'entitat, entenent que quan més gran era

---

¹⁸⁴ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*

¹⁸⁵ Jordi PLANAS: "El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y la organización de los intereses agrarios (1880-19936)", *Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 217 (2008), pp. 13-47

¹⁸⁶ Maria José SENENT VIDAL: "La Llei de Sindicats Agrícoles i la posterior evolució de la legislació cooperativa agrària", a Maria José SENENT VIDAL, Samuel GARRIDO i Pascual V. ROMERO: *El cooperativisme fins avui. Llei de sindicats agrícoles (1906)*. Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions, 2006, pp. 11-38

aquesta augmentava també el nombre de vots per persona. Aquest model era decididament singular, i entrava en clara contradicció amb el de perfil popular (un soci, un vot)¹⁸⁷.

El cooperativisme agrari catòlic també va tenir la seva importància, sobretot un cop impulsada la nova llei. A part de relacionar-se amb el món agrari dels grans propietaris el catolicisme també és important per la tasca reformista que va usar de cara a apropar-se a petits propietaris, un fet en perfecta sintonia dins de l'estratègia social que l'Església pretenia introduir. Els seus efectes van ser bastant importants al camp espanyol, però a Catalunya la implementació del cooperativisme agrari catòlic va ser més aviat escàs donada l'existència de les altres vies de tipus laic¹⁸⁸.

El cooperativisme agrari no va ser l'única tipologia que cal tenir en compte. Les cooperatives obreres urbanes s'havien anat desenvolupant des de la dècada dels seixanta del segle XIX com a estructures de conscienciació popular i democràcia econòmica, ajudades per la difusió que se'n feia des de butlletins dedicats al tema. També van ser importants les cooperatives de consum, dedicades a buscar alternatives a la precària situació que patien les famílies treballadores i impulsades per sectors republicans, demòcrates, socialistes o anarquistes. Sobre la base de la solidaritat i l'ajuda mútua, aquestes permetien alleugerir els problemes alimentaris d'obrers i classes populars i contribuir a la formació de consciència política. El sistema de funcionament era la compra directa de mercaderies als productors o a l'engròs, per així reduir els preus del consum i, a banda, dotar-se de capital per oferir altres prestacions socials, culturals o educatives, com també passava amb el cooperativisme agrari que abans hem comentat¹⁸⁹.

Tot aquest cooperativisme explicat fins ara va intentar organitzar-se en estructures federatives que havien d'ajudar a la comercialització dels seus productes. El 1920, després de veure com el projecte institucional de les cambres havia fracassat, es va fundar la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya, tenint especial importància "Acción Cooperativista", el seu butlletí de difusió. La Federació va intentar aglutinar tot el moviment cooperatiu, però paral·lelament s'estengueren xarxes de suport i

---

¹⁸⁷ Antoni GAVALDÀ: "Sociabilidad agraria en la Cataluña contemporánea", a Ramon ARNABAT i Montserrat DUCH: *Historia de la sociabilidad contemporánea...* pp. 145-154

¹⁸⁸ Samuel GARRIDO HERRERO: "El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya", *Recerques: historia, economía, cultura*, 30, (1994), pp. 69-85

¹⁸⁹ Albert PÉREZ BARÓ: "La Cooperación de Consumo en Cataluña", *Estudios cooperativos*, 21, (1970), pp. 35-54.

connexions entre cooperatives per millorar el transport de productes i augmentar la influència del fenomen cooperativista a altres territoris¹⁹⁰.

Lligat a tot aquest associacionisme de tipus professional i popular hi havien les societats de socors mutus, de les quals n'existia una gairebé sempre a tots els pobles catalans, ja fossin de caràcter sectorial (d'un sector de la producció, d'un ofici o bé d'una empresa) o general (de tots els veïns d'un poble)¹⁹¹. En un principi aquestes activitats van estar gestionades dins del món gremial o religiós (la beneficència), però ben aviat s'organitzaren en cercles associatius contemporanis tan de tipus catòlic com laic¹⁹². El seu principal objectiu sempre va ser la protecció dels associats en cas de malaltia per aconseguir prestacions en metàl·lic, laborals o morals. Les societats de socors mutus van ser de les més prolífiques a l'estat espanyol des del 1870 fins a l'inici de la dictadura franquista, coincidint amb els moments de menys importància en la legislació de la protecció social per part de l'estat. A mesura que passi el temps algunes d'aquestes entitats s'anirien integrant com a seccions dins d'altres col·lectius del moviment associatiu professional i agrupant-se dins d'un mateix projecte, tan en el món urbà com, més tard, als entorns rurals¹⁹³.

La influència dels sectors catòlics en l'associacionisme es va notar en les societats professionals (en especial el dels propietaris i el cooperativisme) i en els centres i cercles catòlics. Aquest tipus de societats civils s'agrupaven sota la protecció d'un sant i, malgrat es proclamessin apolítiques, tenien també una clara voluntat conservadora. La seva nomenclatura era variable però sempre s'organitzaven al voltant d'una parròquia per tractar temes relacionats amb la moral, la religió, l'educació, les festes, el socors mutu o l'esbarjo¹⁹⁴. Com passava amb el cooperativisme catòlic agrari, aquesta estratègia estava englobada dins del projecte pastoral de l'Església i la seva acció social, la qual no es pot separar de la voluntat d'augmentar la confessionalitat eclesiàstica per

---

¹⁹⁰ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives a Catalunya*, Barcelona, Crítica, 1989, pp. 106-107.

¹⁹¹ Ramon ARNABAT: "Las sociedades de Socorros Mutuos en la Cataluña rural, 1879-1939", a Santiago CASTILLO (ed.): *Solidaridad desde abajo. Trabajadores y socorros mutuos en España*. Madrid, UGT. Centro de Estudios Históricos, 1994, pp. 87-106.

¹⁹² Carlos URZAINQUI BIEL: "Sociedades de Socorros Mutuos: entre dos conceptos de sociedad", a Carlos FORCADELL ÁLVAREZ i Alberto SABIO ALCUTÉN (coords.) *Las escalas del pasado: Actas del IV Congreso de Historia Local de Aragón: Barbastro, 3-5 de julio de 2003*. Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses i UNED, 2005, pp. 367-378.

¹⁹³ Teresa ABELLÓ: "L'ajut mutu en els inicis de l'associacionisme obrer: cooperatives i sindicats", *Revista d'etnologia de Catalunya*, 11, (1997), pp. 58-67

¹⁹⁴ Soledad BENGOCHEA: "El catolicisme social a Catalunya (finals de segle XIX-1919)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 30, (1998), pp. 129-148

part de la comunitat de fidels del catolicisme¹⁹⁵. Bernardo Hernández, en el seu estudi sobre l'associacionisme catòlic de Terrassa entre el 1868 al 1923, va definir els següents grups d'entitats catòliques a tenir en compte: Germandats; infermeries i cooperatives de caràcter assistencial i mutualista; associacions de caritat que, sense limitar-se al socors obrer, actuaren sobretot al món del treball; obres de l'apostolat encaminades a mantenir vius els elements religiosos del culte catòlic a través de catequesis i pràctiques espirituals i les entitats recreativo-culturals¹⁹⁶.

Abans hem dit que anteriorment a la Llei d'Associacions del 1887 l'associacionisme catòlic ja s'havia desenvolupat en diverses facetes, molt influenciat per la connexió entre el Sexenni Revolucionari, la pèrdua d'alguns suports econòmics per part de l'Església i l'activació de l'acció social catòlica des dels grups dirigents. Al marge de les antigues congregacions es començaren a establir nous grups de devoció (tan masculins com femenins) i d'espiritualitat al voltant d'una parròquia o un sant. La seva promoció aniria en funció de la propaganda feta des del clergat, el paper de les autoritats locals i, especialment, l'obra general de l'Església, de cara a preservar la religiositat dels diversos sectors socials, en especial de les classes populars¹⁹⁷.

Una part de l'obra catòlica va girar al voltant de la instrucció i l'esbarjo. La majoria van renunciar a la denominació d'ateneus però la seva obra va ser bastant semblant, amb una barreja de finalitats però mantenint-se sempre el catolicisme com a principal eix vertebrador. S'anomenaven centres parroquials o cercles morals i instructius, i la seva principal feina era atraure sectors obrers a la seva obra i així solucionar, des d'un punt de vista reformista, la conflictivitat de classe que es desenvolupava a Catalunya des de finals del segle XIX¹⁹⁸.

Continuant amb l'evolució de les tipologies associatives, el moviment ateneuístic va experimentar un gran creixement a partir del 1887. Els ateneus obriren grans espais de sociabilitat i proporcionaren un variable nombre d'activitats o de seccions com el lleure, el teatre, les corals o la formació¹⁹⁹. Si anteriorment aquest moviment ja s'havia vist afectat per les condicions socials i polítiques que marcaven el seu desenvolupament,

---

¹⁹⁵Bernardo HERNÁNDEZ: "Associacionisme catòlic i associacionisme popular obrer a Terrassa, 1868-1923", *Terme*, 9 (1994), pp. 39-46

¹⁹⁶ L'autor assenyala la necessitat de que, al marge d'aquesta divisió de tipus tècnic, cal abordar el desenvolupament del moviment social catòlic des d'un punt de vista integral, entenent que hi havia interconnexió directa entre les diverses tipologies d'acció descrites. *Ibid.*, p. 41

¹⁹⁷*Ibid.*, p. 40

¹⁹⁸*Ibid.*, p. 46

¹⁹⁹Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 175

entre el 1887 i el 1938 encara augmentaria més aquesta afectació. Dintre de les opcions democràtiques i revolucionàries cal destacar els ateneus anarquistes (molt característics d'entorn industrials i sorgits en ambients de forta resistència i lluita); els centres republicans (variables depenent la direcció que agafaven dins del republicanisme²⁰⁰); els catalanistes (apareguts durant la dècada dels vuitanta del segle XIX amb la idea de conscienciar amb la cultura i llegua catalanes per vertebrar-se després dins del moviment polític catalanista) i els carlins (anomenats cercles tradicionalistes, oferien espais de sociabilitat politicocultural als simpatitzants i afins a aquest plantejament polític)²⁰¹.

Malgrat els diversos plantejaments, la majoria es destacaren per ser una barreja entre espais culturals i d'esbarjo, encarregats d'organitzar i dinamitzar nombroses activitats festives locals com el carnestoltes o les festes majors. Al marge d'això, l'establiment de tot aquest entramat sociabilista popular va permetre a una bona part de les classes populars catalanes solucionar l'analfabetisme i assolir coneixements en diverses matèries necessaris per la seva vida productiva dins del sistema capitalista, a més d'assentar unes bases per la deliberació i el comportament democràtic participatiu (almenys en aquelles on organitzativament era possible). Pere Solà defineix amb aquestes paraules la importància que tingué el moviment associatiu en favor de l'educació i la instrucció:

*“És evident que sense un teixit associatiu popular de la força del que hi havia a la societat catalana de la Restauració, amb un estat que abdicava quasi totalment de les seves obligacions educatives en camps crucials com l'educació d'adults i la formació professional, no hauria estat possible el progrés educatiu. És ben legítim, doncs, de fer una lectura del moviment d'educació popular (en el qual cal incloure, naturalment, les expressions del racionalisme educatiu i de l'educació laica) des de l'associacionisme”*²⁰².

A més, aquest tipus d'associacionisme que podem catalogar, amb paraules d'Arnabat i Ferré, com de multifuncional²⁰³, aniria tendint cap a un desenvolupament bastant autònom de l'Església i les classes dirigents. Les experiències que els seus membres anirien obtenint van servir de molt en el posterior desenvolupament d'organitzacions

---

²⁰⁰ Pere GABRIEL: “El republicanismo militante en Cataluña en la primera etapa de la Restauración, 1875-1893”, a José Antonio PIQUERAS i Manuel CHUST (comp.): *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pp. 173-178

²⁰¹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 187-208

²⁰² Pere SOLÀ i GUSSINYER: “En el centenari Ferrer i Guàrdia. Pòrtic de presentació al monogràfic”, *Educació i Història: revista d'Història de l'Educació*, 16 (juliol-desembre 2010), pp. 11-14

²⁰³ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 211

amb una clara activitat política, i durant el període republicà encara agafarien una major importància.

Una última característica del moviment ateneuístic és la creació d'estructures federatives per intentar agrupar-se i traçar unes línies comunes d'actuació. El I Congrés d'Ateneus fou organitzat pel Centre de Lectura de Reus el 1911 i va significar la primera trobada d'aquelles característiques. Allí es posaren en comú, mitjançant ponències, les formes de difusió i organització que els ateneus havien de tenir, així com els seus continguts i les formes pedagògiques. El segon congrés es va celebrar a Vilanova i la Geltrú el 1912 i s'intentà millorar en els acords presos en l'anterior certamen. A més es crearen diverses comissions encarregades de fixar objectius comuns en algunes matèries o seccions que els ateneus tenien, com l'educació física o les biblioteques, entre d'altres²⁰⁴.

Un dels grups que fins ara no hem comentat però que també va agafar bastanta força des de finals del segle XIX va ser el moviment excursionista. Moltes vegades actuaven com a seccions dins d'ateneus o centres d'instrucció, però també se'n fundaren al seu marge, ajudades per l'empenta que el folklore i els seus estudis havien agafat a finals de segle. Moltes d'elles havien nascut a partir de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, creada el 1876 i encarregada de programar sortides per fer treballs sobre tradicions, literatura i costums populars. Poc a poc l'excursionisme es va connectar amb el catalanisme, sobretot pels elements culturals que unien els dos moviments. Òbviament la majoria de centres excursionistes cal localitzar-los en entorns urbans o capitals de comarca, amb Barcelona i el Vallès Occidental com els centres més importants²⁰⁵.

Després d'haver desenvolupat aquest breu repàs al moviment associatiu cal fer algunes consideracions sobre el marc geogràfic on es situaven. En general la majoria d'associacions es crearen de manera uniforme per tot el territori català, però, com hem anat repetint, els principals centres van ser les ciutats i els nuclis urbans. Al món rural l'associacionisme va ser una mica més tardà, però la seva eclosió després de la Llei d'Associacions del 1887 també va ser força important. Cal destacar l'aparició de totes les tipologies fins ara comentades, en especial el moviment ateneuístic i d'instrucció i els cercles i societats de tipus lúdic, al marge de les confraries i tot l'entramat catòlic preexistent, en alguns casos, abans de la Llei del 1887.

---

²⁰⁴ *Ibid.*, pp. 211-224

²⁰⁵ Josep TERMES: *De la Revolució de setembre a...* pp. 132-134

Però òbviament les associacions de tipus professional, els sindicats i les cooperatives van ser les més importants. Valls fou dels primers nuclis iniciadors del cooperativisme agrari, però ben aviat s'hi uniren altres entitats. El 1894 es fundà la Societat de Treballadors Agrícoles de Barberà de la Conca, formada per un grup d'arrendataris i jornalers que volien començar a fer vi en instal·lacions comunes, que adquiriren finalment el 1901²⁰⁶. Poc a poc el cellers cooperatius s'anaren escampant pel territori vinícola català, ajudats també per la Llei de Sindicats del 1906 abans comentada i per l'obra de la Mancomunitat de Catalunya²⁰⁷. Com en la resta del moviment cooperativista agrari, també es van veure diferències clares sobre quina classe social era la promotora de cada bodega, existint una fórmula per la classe propietària, una pròpia de les classes populars i una d'interclassista. A part de divergir en el mecanisme organitzatiu, els cellers també tenien diferències de tipus arquitectònic que ajuden a diferenciar-los entre ells. Montserrat Cucurella parla dels cellers anònims i dels cellers d'autors, dient que els primers eren obra dels mateixos socis mentre que en els altres hi ha evidències clares de l'arquitecte encarregat. Pere Domènech i Roura o Cèsar Martinell foren dos dels arquitectes més importants dels cellers cooperatius, i la majoria de les seves construccions eren per a cooperatives formades per propietaris importants o interclassistes²⁰⁸.

A part de l'aparició de tipologies concretes dins del cooperativisme agrari com són les bodegues també cal parlar d'altres funcions que podien fer els sindicats i cooperatives. A partir de l'estudi de casos concrets podrem veure com algunes actuaven com a eixos centrals de la sociabilitat al món rural, tot centralitzant altres funcions al marge de les econòmiques o professionals com les lligades a l'esbarjo o l'oci, entre d'altres. Però això serà un procés que s'aniria gestant al llarg del primer terç del segle XX, i motivat algunes vegades per la fusió entre entitats.

2.1.1 L'adveniment de la II República i el seu context general al món associatiu

La proclamació de la II República a partir de les eleccions municipals de l'abril del 1931 va portar una conjuntura completament diferent a la viscuda fins llavors. En el

---

²⁰⁶ Joan FUGUET i Andreu MAYAYO (eds.) *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994

²⁰⁷ Antoni SAUMELL i SOLER: *Viticultura i associacionisme a Catalunya...*, pp. 73-78

²⁰⁸ Montserrat CUCURELLA-JORBA: "L'arquitectura de les "catedrals del vi": elscellers de Pere Domènech i Roura", a Josep COLOMÉ, Jordi PLANAS i Francesc VALLS-JUNYENT (eds.): *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, pp. 403-436

món associatiu s'obriran noves portes, però en cap cas es va donar un procés de noves dinàmiques, sinó més aviat s'accentuaren alguns dels factors que ja s'han descrit en l'anterior apartat.

En primer lloc, recordar la idea de que les múltiples tipologies associatives responen als diferents interessos col·lectius o de classe que hi hagi en un context. A partir d'això, durant la II República la principal característica del moviment serà el seu creixement en xifres i en grau de politització. Segons dades de Pere Solà, entre el 1930 i el 1936 es van inscriure un total de 3600 associacions a la província de Barcelona²⁰⁹, un ritme que supera en escreix les dades de l'anterior període. A Girona es registraren un total de 1326 noves entitats, de les quals 54 eren ateneus²¹⁰. Creixement i politització són dues qüestions intrínsecament lligades. En l'estudi plantejat per Montserrat Duch sobre el Camp de Tarragona durant l'època republicana s'explica com les associacions i els grups augmenten i es diversifiquen, provocant que també pugi la xifra dels seus inscrits per la millor oferta d'activitats²¹¹.

Ja parlant únicament de la politització, estem davant d'un procés que tampoc resulta ser una novetat de la conjuntura republicana, però els mecanismes variaran a causa de la influència de nous contextos i de la posada en escena autors. Un dels aspectes més importants és el paper del catalanisme polític en el moviment associatiu cultural i recreatiu. En la mateixa fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) hi hagueren un gran nombre d'entitats i grups al marge dels organismes polítics clàssics com Estat Català o el Partit Republicà Catalanista. El contacte de les entitats amb l'activitat política ja s'havia desenvolupat en períodes anteriors, però és llavors quan aquest es produeix amb major força, amb un alt nombre d'afiliació indirecta al nou partit gràcies a la feina de base desenvolupada pels centres comarcals i locals del republicanisme històric²¹². També van agafar bastanta força els ateneus llibertaris, com l'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant del 1930 o l'Ateneu Llibertari de Sants del 1931, formant una xarxa de centres que intentaven posar en pràctica estils de vida inspirats en la seva ideologia i que qüestionaven el rol capitalista dominant²¹³. Exemples a tot això

---

²⁰⁹ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...*, p. 36

²¹⁰ Pere SOLÀ GUSSINYER: *Cultura popular, educació i societat al nord-est català (1887-1959)*, Girona, Col·legi Universitari, 1983, p.200 i 529

²¹¹ Montserrat DUCH PLANA: *República, Reforma i crisi. El Camp de Tarragona durant la II República*. Tarragona, El Mèdol, 1994

²¹² Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...*, p. 67-68

²¹³ Pere SOLÀ: "Educació popular i comunisme llibertari al medi urbà, (anys trenta). Una mostra d'ateneus de l'àrea barcelonina", *IX Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans: L'educació en el món urbà*, Barcelona, 1987, pp. 405-424

els trobarem al global del moviment ateneista, on hi haurà centres vinculats directament a partits polítics, vistos com a plataformes a partir dels quals iniciar la propaganda amb cursos, col·loquis o xerrades.

La politització de les associacions populars ve a confirmar diverses qüestions. D'una banda, que aquesta va acabar per seguir reproduint vells patrons de bipolaritat d'espais i estructures, encara que els nous actors protagonistes dels plantejaments s'actualitzin i siguin diferents, com el capitalisme a l'anarquisme i el socialisme o la reacció a la revolució. L'explicació d'això rau en el fet que les classes i els seus interessos seguien xocant de la mateixa manera que a la dècada de la Restauració i, per tant, ho seguien fent en la construcció dels respectius espais associatius. Estem doncs davant de la consolidació de la doble sociabilitat en molts pobles i ciutats catalanes, caracteritzada per la confrontació entre entitats a partir de les contradiccions que s'han anat manifestant en projectes polítics distanciat entre ells i en un context que s'allargaria fins a l'inici de la Guerra Civil i en marcaria el seu desenvolupament²¹⁴.

L'altra característica a tenir en compte és veure com va ser la conjugació entre les grans estructures polítiques de les ideologies de l'època amb el moviment associatiu. Les entitats van servir per aixopugar vells i nous partits de diferent adscripció política, perdent part la seva autonomia inicial però perfectament integrats a la dinàmica del període. Els municipis podien ser els marcs preferits de l'acció política republicana, i no és estrany doncs veure com els seus integrants podien ser també motor de candidatures locals. En l'estudi plantejat per Jaume Barrull sobre les comarques de Lleida durant la II República s'explica que els centres socials patien una identificació política explícita o implícita. Els actors de la nova política vindrien, moltes vegades, de les antigues associacions, de la mateixa manera que la xarxa de votants ajuda a entendre el suport electoral a les diferents candidatures²¹⁵. Fins i tot la classe pagesa, que no estava gaire integrada a les dinàmiques polítiques del país, veuria augmentar el seu grau de politització a través de la tasca desenvolupada per entitats i cooperatives, tenint especial pes l'efecte de la bipolarització d'espais comentada anteriorment²¹⁶.

Tots aquests atributs influïren globalment al moviment associatiu de l'època, per bé que la seva incidència va variar en funció de cada tipologia. En ateneus i centres recreatius és on es veuria millor temes com la politització, i per això la majoria d'exemples que

---

²¹⁴Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 228-229

²¹⁵ Jaume BARRULL: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986, p. 141

²¹⁶ *Ibid.*, p. 445

hem anat citant es corresponen a aquesta classe d'entitats. Però al marge d'això cal també fer un breu esment a altres tipologies, en especial el cooperativisme i les associacions de tipus professional.

El sindicalisme seguiria tenint especial importància per les classes populars catalanes de l'època, per bé que el govern republicà va intentar acabar amb algunes pràctiques abusives de la Restauració. La CNT era l'organització majoritària a Catalunya, encarregada d'impulsar agrupacions d'obriers locals en estructures federatives i de ram més ben definides a la lògica anarcosindicalista del moment²¹⁷. En el món rural passaria una cosa semblant, sobretot per les intencions de la Generalitat de voler resoldre els vells conflictes de la pagesia popular catalana després de la crisi de la fil·loxera. Però els seus efectes (i els de la dinàmica urbana també) van estar condicionats per les etapes del govern central republicà, ja que el Bienni Negre del 1933 al 1936 va paralitzar moltes de les reformes iniciades durant l'anterior mandat progressista. Al marge d'això el sindicalisme pagès s'havia anat perfilant de forma heterogènia a partir de les fórmules socialista –molt minoritària tot hi haver tingut protagonisme a inicis del segle XX–, anarquista –més important que la socialista, va estar molt estesa entre pagesos parcers i jornalers–i rabassaire –la més important en moltes zones de vitícoles del camp català–
218.

Igual que el sindicalisme, el cooperativisme també es va veure afectat per les dinàmiques polítiques generals. La gran majoria de cooperatives i sindicats agrícoles havien nascut impulsats per la Llei del 1906, i durant la dècada dels trenta es viurà un creixement força important. A finals de la dècada del 1920 la xifra de cooperatives a Catalunya era de 350, mentre que el 1936 s'havia arribat al nombre de 889, fent que hi hagués un sindicat, cooperativa o bodega²¹⁹ a quasi tots els municipis catalans, i fins i tot en alguns més d'un per les circumstàncies de bipolarització abans exposades²²⁰.

Més enllà de les xifres també cal destacar l'impuls de les autoritats republicanes en la matèria. El 1931 el govern central republicà aprovava una nova Llei de Cooperatives, on ideològicament es volia que les entitats aprofundissin en el funcionament democràtic, les obligacions de crear un fons de reserva i social i la promoció d'unions i

---

²¹⁷ José PEIRATS: *La CNT en la revolución española, tomo 1*. París, Ruedo Ibérico, 1971, pp. 51-73

²¹⁸ Ramon ARNABAT i Antoni GAVALDÀ: "Sociabilidad y asociacionismo como factores de movilización social: el mundo rural catalán entre 1870 y 1980", a Santiago CASTILLO y Montserrat DUCH: *Sociabilidades en la historia. Actas del VIII Congreso de Historia Social de España. Tarragona, 16 al 18 de abril de 2015*. Madrid, Catarata, 2015, pp. 169-193

²¹⁹ Antoni SAUMELL i SOLER: *Viticultura i associacionisme a Catalunya...*, pp. 377-392

²²⁰ Rafael CELEDA: *Aproximació a l'Atles Cooperatiu de Catalunya fins a 1936*, Barcelona, Departament de Treball, Generalitat de Catalunya, 1989.

federacions entre societats cooperatives, en especial els seus fons econòmics²²¹. Tres anys després s'aprovava una Llei pròpia de la Generalitat republicana en matèria cooperativista que, tot hi ser molt semblant a l'estatal, aprofundia encara més en alguns aspectes relacionats en el col·lectivisme. A part, també es clarificaven les tipologies de cooperatives que es podien crear en base a la nova llei en quatre grups perfectament definits: consum, producció i treball, crèdit i les mixtes entre producció i consum²²².

Les característiques del cooperativisme eren bastant similars a les dels ateneus i, en general, a les del global de l'associacionisme comentades ja a l'inici de l'apartat. Es va produir una institucionalització de moltes pràctiques que el cooperativisme de tall popular havia adoptat des de la seva creació i les fórmules interclassistes es van estendre, mentre que les agrupacions sindicals o professionals tendien cap a altres opcions polítiques a tenir en compte. El cooperativisme de consum seria una de les tipologies on més es notarien tots aquests aspectes. Albert Pérez Baró explica detalladament els processos de fusió i consolidació d'aquest sector en organismes de segon grau durant la dècada dels trenta, i la interacció de la nova legislació i les autoritats republicanes per promoure el sentit cooperativista al global de l'economia²²³.

Però politització i creixement no van ser les úniques característiques, sinó que també cal parlar d'altres factors importants. Carles Santacana explica que els corrents migratoris que patiren ciutats com Barcelona, la forta embranzida que va agafar el jovent i la voluntat emancipadora de sectors de la població femenina ajudaren també a caracteritzar l'associacionisme de l'època republicana²²⁴.

En aquest sentit, l'associacionisme juvenil va ser una de les tipologies amb una oferta més variada en clau d'activitats. Les que tenien un especial protagonisme durant el període republicà eren les associacions de joves involucrats en política, les d'una orientació més catòlica i les dedicades al món cultural i recreatiu. Les associacions de jovent actuaran en aquells anys com a veritables animadors i dinamitzadors dels moviments socials, esdevenint protagonistes de la vida de l'època a partir del gran

---

²²¹ S.a.: *La Cooperació a la Catalunya dels anys 30: textos i comentaris de la Llei de cooperatives de 1931 i de les Lleis de la Generalitat de 1934*, Barcelona, Fundació Roca Galès, 1978.

²²² *Ibid*

²²³ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives...* pp. 108-109

²²⁴ Carles SANTACANA i TORRES: "El teixit social i associatiu", a Hilari RAGUER (coord.): *Vol. 9: "De la gran esperança a la gran ensulsiada 1930-1939*, a Borja de RIQUER i PERMANYER (dir.): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 192-211

entusiasme i la força que van desprendre durant l'etapa republicana²²⁵. Però no tot el fenomen juvenil el podem englobar en la sociabilitat formal, ja que existien uns col·lectius de joves al marge de les institucions que són molt més heterogenis, amplis i difusos²²⁶, però molt importants per entendre algunes mostres de la sociabilitat formal de l'època.

A més, el grup juvenil podia tenir inclinacions o motivacions diferents de les de la resta de la societat, ja que els gustos i les preferències podien divergir respecte l'edat. Mostra d'això en pot ser l'acció dels grups i minyons escoltes, on el voluntarisme juvenil amb els valors que l'escoltisme promou seran molt important durant el període republicà²²⁷, i influiran, parcialment, algunes de les actuacions en matèria juvenil del govern de la Generalitat²²⁸.

Les dones van ser un altre sector que va experimentar un canvi en el seu paper social durant l'època republicana. S'activaren nous espais de sociabilitat amb major presència en l'escenari públic, des de les seves actuacions en política i la premsa al desenvolupament d'organitzacions específiques, que podien acabar en sectorials femenines dintre d'alguns partits polítics²²⁹.

Assumint això es necessari comentar diverses línies teòriques que s'han desenvolupat i que expliquen millor el desenvolupament del moviment associatiu i de tots els factors comentats. La primera és formulada per Montserrat Duch²³⁰, on intenta comentar els aspectes referents a la politització i el creixement associatiu durant l'època republicana a partir dels exemples emprats per la història social francesa²³¹. En aquest sentit, l'autora afirma que la II República va significar un moment d'acceleració de certs hàbits a partir de la publicitat i les manifestacions en l'opinió pública de la premsa i els mitjans de comunicació i, de l'altra, el potencialment d'unes formes i valors pel global de la

---

²²⁵ Andreu MAYAYO: "La joventut rural catalana al segle XX", a Enric UCÉLAY DA CAL (ed.): *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per una història*, vol. 1, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 262

²²⁶ Pere SOLÀ I GUSSINYER: "L'associacionisme juvenil català durant la Segona República", *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 7 (1987), pp. 55-66

²²⁷ Pere SOLÀ I GUSSINYER: "L'associacionisme juvenil català...", p. 56

²²⁸ Genís SAMPER i Albert BALCELLS: *L'escoltisme català (1911-1978)*, Barcelona, Barcanova, 1993, p. 137

²²⁹ Montserrat DUCH PLANA: *El gènere de la polis. Dones i homes en la política catalana contemporània*, Tarragona, Arola Editors i Publicacions URV, 2013, pp. 9-55; Meritxell FERRÉ: "Espais de sociabilitat femenina a la Catalunya contemporània: de la segona República a la Transició democràtica", a Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània...*, pp. 247-280

²³⁰ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...* pp. 59-63

²³¹ Gille PÉCOUT: "Cómo se escribe la historia de la politización rural. Reflexiones a partir del estudio del campo francés en el siglo XIX", *Historia Social*, 29, (1997), pp. 89-110

societat a partir de l'aprenentatge, en un procés de nacionalització de la política. La seva teoria pren certa validesa a partir dels exemples associatius que hem anat detallant, però divergeix amb algunes afirmacions fetes pels historiadors com Ángel Duarte o Joan B. Culla quan diuen que la premsa en període republicà va caure en certa “decadència” després de la plenitud viscuda durant la Restauració, fruit dels continuats successos polítics d'aquella època.

El segon cas correspon a l'historiador reusenc Pere Anguera, en un article posa com a exemple l'associacionisme de Reus durant l'època contemporània. L'autor parla d'un procés associatiu que començava amb la primacia dels ateneus i els espais populars lúdics, de com aquests ateneus passarien a un model més polititzat al llarg de la dècada del 1930 (coincidint amb la II República i la Guerra Civil), com això portaria a la creació d'espais autònoms als ateneus polítics i, en últim lloc, l'aflorament de les entitats i associacions d'un caire més esportiu²³². Segurament aquest model no és possible extrapolar-lo fora de Reus ja que, seguint els plantejaments d'Agulhon, cada context geogràfic té les seves singularitats. Tot i això, sí que ens dóna algunes pistes de com es podia articular el moviment, sobretot en un lloc com Reus on hi destacaren ateneus i centres d'instrucció com el Centre de Lectura²³³, esmentat anteriorment per ser el lloc que acollí el primer Congrés d'Ateneus.

Pere Gabriel també dóna una sèrie de característiques que ajuden a definir millor el moviment associatiu català, sense arribar a fer una aposta tan agosarada com la de l'anterior autor. Gabriel afirma que l'entramat associatiu popular d'època republicana respon a la persistència de les xarxes associatives de la Restauració (ateneus, societats de socors, etc.), existint certa complexitat a l'hora de parlar de les persistències, renovacions o adaptacions de totes elles al llarg de les primeres dècades del segle XX. Finalment, comenta que hi havia una certa tensió entre les voluntats centralitzadores de diverses agrupacions (sobretot les de tall organitzatiu com la dels partits polítics) i la intenció de seguir apostant pel fet local²³⁴.

De tot això en podem treure un seguit de conclusions. En primer lloc, ressaltar que la gran quantitat d'estudis sobre el període republicà ens han ajudat a definir les característiques més importants que visqué el moviment associatiu. Durant la Guerra

---

²³² Pere ANGUERA: “Formes i espais de sociabilitat a una ciutat catalana: Reus a l'època contemporània”, *L'Avenç*, 171(juny de 1993), pp. 62-67

²³³ Pere ANGUERA: *El Centre de Lectura de Reus. Una institució ciutadana*. Barcelona, Edicions 62, 1977

²³⁴ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...*, p. 36

Civil seguiran actuant els mateixos factors comentats fins ara, per bé que el context de guerra faci variar substancialment alguns dels seus plantejaments, al marge de la claudicació de l'associacionisme conservador i religiós en les zones on no va triomfar el cop d'estat. A mesura que avanci la guerra ens anirem trobant amb noves realitats, però en cap cas suposaran un trencament com el de l'establiment del poder franquista a partir del 1939. És necessari però seguir avançant amb estudis empírics i monogràfics sobre els territoris i les seves entitats durant l'època republicana, com a única forma de descobrir nous circuits i fer aportacions en un dels períodes més convulsos i florents de l'associacionisme català contemporani.

2.2 El Priorat: antecedents associatius locals i balanç del seu desenvolupament

Un cop vistes les dinàmiques generals del circuit associatiu i les seves principals característiques entrem a fer una breu ullada dels antecedents que tenia el Priorat en matèria de sociabilitat formal abans de la victòria franquista del 1939. Algunes de les característiques generals comentades anteriorment hi seran presents, però el fet de partir d'un context genuïnament rural i d'un retrocés econòmic i social de grans magnituds fa que hi hagin algunes especificitats comarcals que cal tenir en compte.

En un sentit exclusivament prioratí, un estudi global sobre l'associacionisme comarcal des de finals del segle XIX fins al 1939 donaria molta informació sobre l'evolució societària de la comarca. Autors com Pere Audí han ajudat a posar les bases per aquesta investigació associativa del Priorat a partir de monografies sobre col·lectius o anàlisis sobre fenòmens globals de la comarca com el cooperativisme o l'anarquisme²³⁵. Però encara queda molt de camí a recórrer, i continuar amb les recerques ajudaria a comprendre millor l'establiment dels primers cercles i societats de tipus conservador als pobles i els comportaments electorals durant el primer terç del segle XX.

Abans d'entrar en matèria hem de dir que en aquest punt no s'aprofundirà en cap de les associacions a les que es faci referència, ja que la idea central és obtenir una radiografia àmplia de la comarca. En els estudis d'entitats concretes durant la dictadura del proper capítol apareixeran unes breus notes sobre els previs de cada poble on radicava l'associació per així entendre millor algunes de les dinàmiques que es donarien durant la dictadura franquista.

---

²³⁵ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*

2.2.1 Evolució de l'associacionisme prioratí entre el 1887 i el 1930 i les principals motivacions

Com també passava a la resta del Principat, l'aparició de l'associacionisme al Priorat durant l'època contemporània vindrà marcat per les necessitats generals que la comarca tenia, sobretot durant uns anys en què l'administració resultava ser inoperant per solucionar els greus problemes i mancances que el Priorat arrastrava des del segle XIX i que ja hem explicat en apartats anteriors. Les respostes associatives van ser molt diferents, tenint en compte els interessos que tenia cada classe a l'hora de plantejar les possibles solucions.

Les confraries van ser de les primeres agrupacions importants a tenir compte abans de la Llei d'Associacions del 1887. Falset n'havia tingut de documentades des de l'Edat Mitjana, però la majoria havien acabat per desaparèixer. A inicis del segle XIX se'n revitalitzaren algunes com la de Sant Antoni Abat fundada al segle XVII o bé se'n crearen de noves com la de la Mare de Déu del Roser del 1826, entre d'altres²³⁶. L'inici del moviment associatiu contemporani cal situar-lo, com passa a la resta de Catalunya, en els anys finals del segle XIX. Fora de les confraries, les ordres monàstiques i les associacions catòliques de tipus espiritual o propagandístic, el Priorat no va tenir molts col·lectius organitzats abans de la promulgació de la Llei d'Associacions del 1887, però hi ha alguna excepció a tenir en compte. El 1880 es fundava a Cornudella de Montsant l'Ateneu Literari Recreatiu²³⁷, una obra perfectament adscrita amb el moviment d'instrucció que s'havia anat desenvolupant per Catalunya abans del 1887. En el cas català havíem parlat d'un primer moment d'impacte dels ateneus abans de la Llei, però al Priorat aquest fet gairebé no es va notar al marge de l'Ateneu Literari, societat a la qual ens hi referirem posteriorment.

Taula 11: Ritme de fundacions d'associacions al Priorat entre 1870 i 1929

	1870-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	Total
<i>Priorat</i>	5	17	42	28	49	18	159
<i>Falset</i>	2	2	4	4	3	4	19

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 56

²³⁶Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 262-263

²³⁷ArxiuHistòric de Tarragona (AHT). FonsAdministració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 926

El primer gran moment per l'associacionisme prioratí vindria doncs durant l'última dècada del segle XIX, immediatament després de l'aprovació de la Llei d'Associacions. Després de treballar les fonts consultades ens podem arriscar a fer un petit comentari sobre l'evolució associativa del Priorat a partir de les diverses tipologies. Cal dir que ha resultat bastant complicat poder situar cada associació en una tipologia concreta, ja que existeixen diversos exemples d'entitats que van assumir altres activitats al marge de la funció inicial per la qual van ser creades. Només amb l'estudi qualitatiu de casos concrets podem esbrinar com va ser l'evolució real de les activitats associatives a la comarca; i per tant aquesta primera aproximació que farem és susceptible a que es pugui modificar si alguna de les associacions catalogades va variar les seves funcions al llarg del temps, passant a formar part d'una categoria diferent a on inicialment l'hem situat. Tot això ens porta a dir que les xifres absolutes que anirem mostrant són susceptibles a ser diferents segons les fonts que s'han consultat, sobretot perquè algunes entitats van acabar per fusionar-se en d'altres o a desaparèixer entre el 1887 i el 1929. Però el marge d'error d'aquest desequilibri és molt baix, ja que la quantitat d'entitats és força similar entre els diversos pobles de la zona.

Taula 12: Valors de tipologies associatives al Priorat entre 1887 i 1929

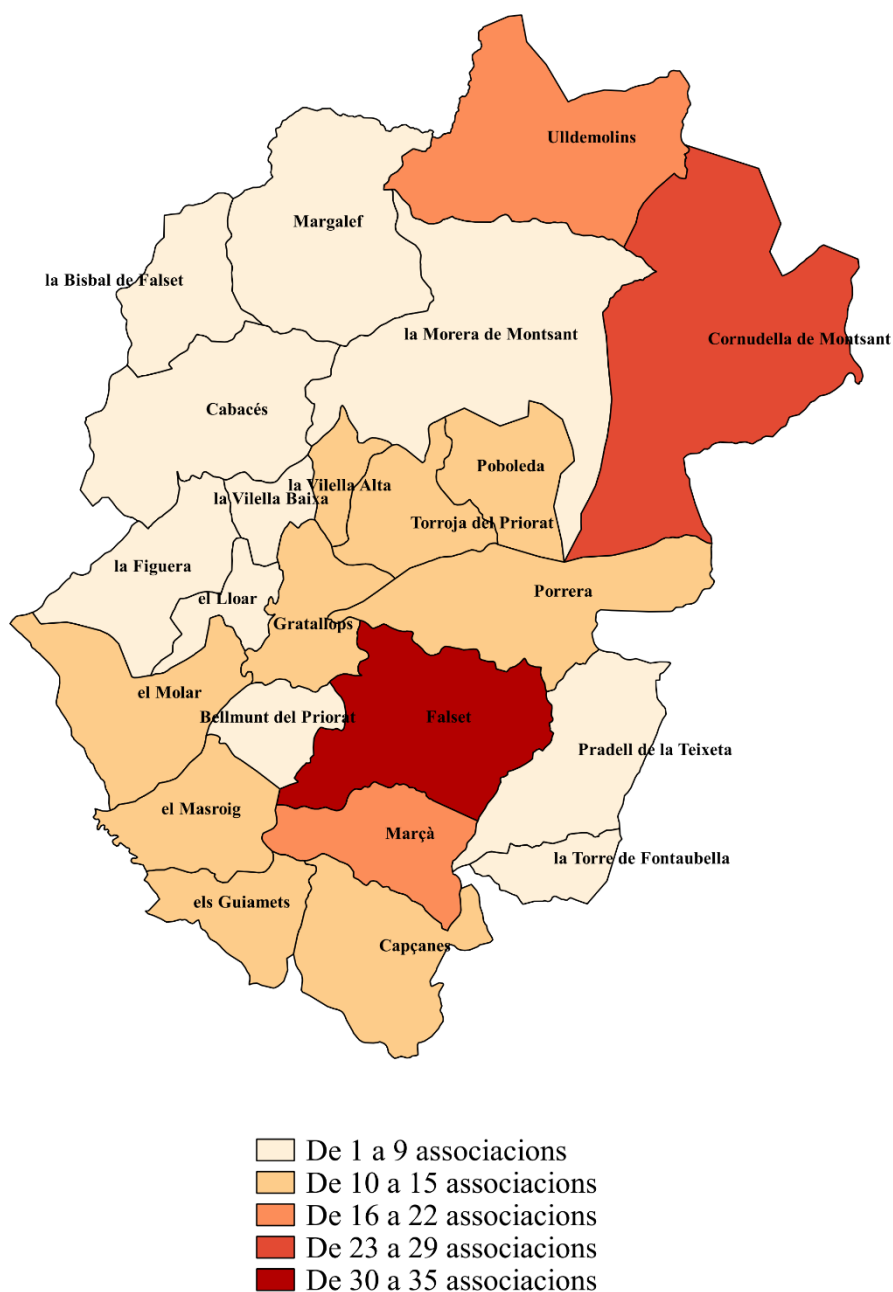
<i>Tipus d'associació</i>	<i>Xifra</i>
Professionals i de treball	37
Mutualitats i socors mutu	30
Polítiques	3
Religioses	89
Cooperatives	25
Culturals	14
Recreatives i d'esbarjo	26
Altres	1
Total	225

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp, 59-76 i AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions

Geogràficament, els nuclis de major desenvolupament foren els llocs on també es concentrava el major volum de població. Falset va ser el principal punt, seguit de ben a

prop per Cornudella de Montsant i Ulldemolins. Però Falset tampoc va ser un centre neuràlgic de l'associacionisme pel fet de ser la capital de la comarca, ja que veient el ritme de fundacions d'entitats entre el 1870 i el 1929 la seva contribució al global de la comarca va ser més aviat baix. La zona del Priorat Històric i del Baix Priorat formaven un territori prou importat en el desenvolupament d'associacions, mentre que pobles amb menys habitants com la Morera o més aïllats com la Figuera o la Bisbal de Falset tenien un nombre més baix d'entitats.

Mapa 2: Desenvolupament de l'associacionisme al Priorat entre el 1887 i el 1929

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp, 59-76, AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions; Archivo General de la Administración (AGA), Ministerio de Gobernación, Expedientes de Registro de Asociaciones; ACPR, Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat; Base de Dades de l'Associacionisme Català Contemporani elaborada pel Grup d'Investigació ISOCAC de la URV.

L'aparició del moviment associatiu contemporani al Priorat estava marcat per la consolidació de diverses tipologies d'entitats. En el quadre que hem adjuntat abans s'aprecia que la xifra més alta correspon a les societats de tipus religió, que englobaven les confraries i les de propaganda catòlica. Però cal posar en dubte l'operativitat de moltes de les entitats censades. Pere Solà explica que les referències sobre les associacions les obté a partir de fonts governatives i eclesiàstiques, i que en algun cas pot ser que les dades estiguin sobredimensionades pels sacerdots dels pobles o bé que algunes de les entitats citades siguin nous noms per societats creades anteriorment²³⁸. També cal tenir en compte que les fonts no parlen dels diversos cercles de sociabilitat informal que es desenvoluparen a nivell local o comarcal dins del catolicisme. Tot i això, es prou important l'impacte que l'associacionisme confessional catòlic va tenir al Priorat des de finals del segle XIX. A partir de les dades sobre la pràctica religiosa a la comarca comentades per Pere Solà, sabem que les actituds generals dels prioratins i prioratines amb el món catòlic eren destacades, demostrant-se així la importància de l'ascendent social de l'Església.

L'associacionisme religió va servir, en part, per canalitzar les pràctiques sociabilistes de la població femenina al món rural. Un fet que explica això és que la majoria d'entitats de propaganda catòlica eren de tipus femení, ja fossin amb advocacions a la verge o a diverses santes i patrones locals, i d'un activisme més fervent amb les conviccions cristianes. Aquest podria ser el cas d'Unió Catòlica Femenina, fundada a Falset el 1923 i que durà gairebé fins l'inici de la Guerra Civil²³⁹. Alguns autors i autores assenyalen que l'aparició d'aquest activisme catòlic de tipus femení es deu a una reacció contra el procés de secularització social, pretenent que el cristianisme recuperés novament la seva importància al conjunt de la societat a partir de la espiritualitat i les obres socials. Les dones eren situades com a punt central del discurs catòlic per ser garants de la família, la principal institució defensada per l'Església. La participació de les dones en aquest catolicisme activista podria servir com a fórmula d'aprenentatge d'experiències i expectatives en reclamar, més endavant, la seva parcel·la en l'espai públic²⁴⁰.

---

²³⁸ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 56

²³⁹ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 29

²⁴⁰ Inmaculada BLASCO HERRANZ: "Dones i activisme catòlic: l'Acció Catòlica de la Mujer entre 1919 i 1950", *Recerques*, 51 (2005), pp. 115-139

Però naturalment també n'hi hagueren de mixtes, destacant la creació d'agrupacions juvenils d'homes i dones amb les mateixes intencions de propaganda catòlica que les anteriors, però dedicades exclusivament a arribar al jovent. Les seves xifres a la comarca són molt més baixes en comparació a les confraries i l'associacionisme femení catòlic, i només en destaca la creació de dos nuclis a Cornudella de Montsant i Falset a finals de la dècada del 1920²⁴¹.

L'obra social de l'Església no va ser un fet aïllat al Priorat, sinó que estava englobada en uns contextos més generals. En apartats posteriors parlarem d'Acció Catòlica (AC), que va tenir un àmbit d'actuació estatal, però el desembre del 1906 es va crear a Tarragona la "Federación de Asociaciones del Arzobispado de Tarragona para la Acción y Defensa Social", que tenia per objectiu defensar els interessos religiosos en base a l'agrupació interclassista. La Federació va buscar connectar les diverses agrupacions catòliques que existien a cada poble i potenciar noves estructures. Al Priorat s'han de destacar diverses intervencions, com la creació del full dominical "Lo Baix Priorat", impulsat per capellans de la Ribera d'Ebre i del Priorat, amb la intenció de combatre la premsa que sectors o nuclis republicans i progressistes anaven distribuint i que l'Església agafés un paper preponderant dins de la classe treballadora. Però la majoria dels seus protectors van ser propietaris locals del món conservador, i els efectes entre les classes populars prioratines van ser més aviat baixos²⁴².

La iniciativa del catolicisme social no només es veuria en associacions de propaganda i confraries, sinó que també va tenir els seus efectes en altres tipologies, especialment el món sindical, el cooperatiu, les societats de socors mutu, les recreatives i les culturals. Encara que la seva fundació estigués sota influència catòlica, la principal activitat pivotava en un altre sentit, i per això en el quadre anterior les associacions d'aquest tipus han estat comptabilitzades juntament amb les altres i no dins del grup religiós. Les experiències en aquest àmbit a nivell català foren diverses, però al Priorat van ser més limitades. En el món cooperatiu i sindical s'ha de destacar la creació del Sindicat Agrícola Social dels Guiamets el 1913 i el del Masroig el 1916, dels quals no hi ha massa informació sobre els seus primers anys de vida²⁴³. De mutualitats n'hi van haver més, ja que moltes de les que es crearen entre el 1887 i el 1929 tenien com a referència el nom d'un sant. De la mateixa manera passava amb les societats de tipus professional,

---

²⁴¹Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp. 59-76

²⁴²Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...* pp. 383-400

²⁴³*Ibid.*, pp. 4412-414

com la Societat Cabacés Agrícola del 1909. A l'apartat cultural i recreatiu les iniciatives van ser més difoses, però s'ha destacar la creació al Masroig del "Centro Moral e Instructivo" el 1902 (del qual es conserva molt poca informació), el "Centro Obrero Tradicionalista" del Molar del 1911 que tingué també un paper important en la vida política local a través de diverses seccions i la Unió Social de Falset del 1919²⁴⁴.

Així doncs, el món catòlic va tenir molta importància en el primer impuls associatiu de la comarca en època contemporània, però la seva principal característica era el vincle que mantenia amb les classes propietàries locals, la intenció d'acabar amb la politització i conscienciació de les classes populars a través d'altres ideologies i mantenir l'ordre conservador als diversos pobles. Però el catolicisme no va ser l'únic punt a tenir en compte, ja que altres associacions de tipus professional, les cooperatives i les societats d'esbarjo van tenir la seva importància, estiguessin o no creades sota l'auspici del catolicisme i les classes benestants.

Després de l'associacionisme catòlic, les entitats mutuels o de socors mutu van ser el grup més nombrós entre el 1887 i el 1929. Com passava amb altres tipologies, la seva composició i finalitats variaven sensiblement depenent de la classe social o l'opció política que n'era precursora. Gairebé tots els pobles de la comarca tingueren alguna mutualitat, ja fos de tendència catòlica o bé lligada al món professional obrer i pagès. El principal moment d'impuls va ser a finals del segle XIX i inicis del XX, ja que després assistirem a la seva desaparició, i paulatinament la seva acció s'aniria integrant a cooperatives, sindicats i agrupacions professionals, esdevenint una secció molt important dins d'aquests col·lectius. Però en van quedar fora les mutualitats de tipus escolar, que van seguir funcionant al marge de les altres. La seva funció va ser molt important per intentar procurar unes bones condicions en l'escolarització i el desenvolupament general de l'ensenyament primari a la comarca. Però tot i aquestes iniciatives, la realitat era que hi havia un seguiment irregular dels nens i nenes als estudis primaris per culpa de l'absentisme escolar, ja que molts infants anaven a treballar abans d'acabar els estudis primaris²⁴⁵.

El cooperativisme fou un dels moviments associatius més importants al Priorat a partir de l'inici del segle XX, sobretot per la bona implicació que n'agafaren tots els sectors i la importància i trajectòria que aniria tenint en anys posteriors. Parlar de l'inici de l'estratègia cooperativista ens porta a recuperar les idees de crisi i empobriment que

---

²⁴⁴*Ibid.*, pp. 429-447

²⁴⁵*Ibid.*, pp. 107-116

bona part de la població prioratina patia després de l'arribada de la fil·loxera. Les motivacions per fundar una cooperativa eren diverses, però no és gens estrany situar com a vasos comunicants la implementació de les societats professionals de tipus agrari amb la posterior aparició de la gestió cooperativa dels fruits dels socis, almenys en una de les vessants que el cooperativisme va tenir al Priorat: el món agrari. El primer sindicat agrícola que es va establir va ser l'actual Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs del Priorat de Cornudella de Montsant el 1904²⁴⁶, que va comptar amb socis de tota la comarca per la secció de crèdit que s'hi oferia. Però al marge d'aquest el principal moment en la creació de sindicats va ser entre el 1917 i 1920.

Com passava amb totes les iniciatives associatives, cal veure els seus orígens i la trajectòria dels membres per entendre millor el component polític i de classe que les societats podien tenir. Resulta curiós que la creació de societats cooperatives i sindicals de perfil agrari va recaure, en un principi, a les classes propietàries i el món conservador. A part de Cornudella, el 1912 es fundà el Sindicat Vinícola del Baix Priorat de Marçà, un any més tard el Sindicat Agrícola dels Guiamets i el 1919 el de la Vilella Baixa, tots ells de clara projecció propietària. Prova d'això és que algunes agrupacions creades abans del 1910 van participar en el XII Congrés de la Federació Agrícola Catalano-Balear, celebrat a Tarragona entre la maig i el juny del 1909²⁴⁷. El personal dirigent d'aquests sindicats també va formar part d'organitzacions polítiques de perfil conservador i tradicionalista, ocupant fins i tot càrrecs a les corporacions municipals dels respectius pobles²⁴⁸. Així doncs, els inicis del cooperativisme agrari al Priorat estigueren molt lligats a les iniciatives de mitjans propietaris i personal conservador, aprofitant l'embranchida que en general es vivia en el global del Principat. Tampoc resulta estrany aquest fet si recordem que la classe propietària va ser l'encarregada de seguir gestionant les terres que s'anaven rompent, mentre que jornalers i parciers quedaven fora de tot aquell procés.

Però no tot va tenir un signe conservador. Com hem dit abans, els vincle entre cooperativisme i organitzacions professionals era força evident, donant-se el cas que moltes societats que inicialment es crearen per ser resistents i agrupar a jornalers o petits propietaris en la defensa dels seus interessos acabarien per derivar cap a la pràctica cooperativista. Al Priorat va tenir un paper important l'establiment del socialisme i

---

²⁴⁶ Antoni GAVALDÀ TORRENTS: "L'associacionisme agrari a Catalunya", a Joan FUGUET i Andreu MAYAYO (eds.) *El primer celler cooperatiu de Catalunya...*, p. 40

²⁴⁷ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...* p. 537

²⁴⁸ *Ibid.*, 539-540

l'anarquisme, amb nombrosos sindicats dins de cada lògica política. La majoria d'aquests col·lectius tenien una missió enfocada a la defensa dels seus interessos, però també van ser capaces de desenvolupar activitats cooperatives, en especial al sector del consum.

Les bases cooperativistes de Ronchalde incidien en què el moviment s'havia de desenvolupar dins de l'apoliticisme²⁴⁹, però la realitat va ser molt diferent. El cooperativisme de consum es va construir com una iniciativa de la classe obrera davant la difícil conjuntura del capitalisme feroç²⁵⁰. Inicialment les organitzacions obreres veieren que la iniciativa cooperativista podia caure en postulats reformistes, però al final no es podien obviar els seus resultats donada la gran popularitat que va tenir entre el proletariat. És a partir d'aquest motiu on situem la gran expansió del cooperativisme de consum.

Així doncs, vista la difícil conjuntura de les classes populars prioratines a inicis del segle XX, no resulta estrany que aquestes apostessin pel cooperativisme de consum²⁵¹, ja que va ser una eina molt important de cara a garantir el subministrament de productes de primera necessitat i combatre els preus de la iniciativa privada. L'estudi de Pere Audí detalla perfectament l'eclosió del moviment per la comarca, situant la creació de la primera cooperativa de consum al Masroig el 1904. Un any més tard s'hagué de donar de baixa però immediatament després se'n creà una de nova amb el nom de Cooperativa Flor de Maig²⁵², precedent d'altres societats com la "Casa del Pueblo Vilella Bajense" del 1906, la "Económica" dels Guiamets del 1911 o la Societat "La Redentora" del Lloar del 1918, entre d'altres. Una de les més importants va ser la cooperativa "el Porvenir" de Falset, fundada el 1916 i que funcionaria de manera ininterrompuda fins a la derrota republicana del 1939. "El Porvenir" va ser un veritable símbol d'organització i resistència de la classe treballadora falsetana, i també va comptar amb diverses seccions al marge de la botiga de queviures i el subministrament de productes²⁵³.

Una característica que destaca Pere Audí és que els estatuts entre aquestes entitats eren pràcticament iguals, cosa que el porta a pensar que hi van haver contactes entre les

---

²⁴⁹ Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperativas de consumo en España, 1865-1939: Un mecanismo alternativo de acceso a los alimentos", *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, 18, (2014), pp. 463-499

²⁵⁰ Albert PÉREZ BARÓ: "La Cooperación de Consumo...", pp. 35-54

²⁵¹ Pere AUDÍ FERRER: "La cooperació lligada a una comarca agrària: el Priorat", *Plecs d'Història Local*, 140, (2011), pp. 8-10

²⁵² Jaume GINÉ: "Records de la Cooperativa Obrera Flor de Maig", *Canya i Gram. Butlletí del Masroig*, 51 (2003), pp. 55-56

²⁵³ Pere AUDÍ i FERRER: "El Porvenir" 1916-1936...

cooperatives pel fet que alguna persona facilitava els reglaments a les noves entitats que anaven sorgint²⁵⁴. Però això no és prova que existís una organització cooperativista a nivell comarcal, sinó més aviat es tractava de contactes a nivell informal entre el personal de la comarca. Així doncs el cooperativisme de consum va ser molt important al Priorat a partir de la dècada del 1900 entre les iniciatives sociabilistes de les classes populars, que intentarien potenciar diverses seccions al marge del subministrament de queviures (producció agrària, espais d'oci, socors mutus, etc.), molt diferent del sindicalisme pagès de tipus conservador i catòlic que, com hem explicat, també s'expandiria per la comarca en les mateixes cronologies.

Al marge del cooperativisme i les societats professionals, cal parlar també de les associacions creades per la gestió de l'aigua. En la majoria de casos es tracta de grups de persones encarregades d'organitzar el poc regadiu que hi havia a la comarca, i gairebé tots els pobles on es van desenvolupar es destaquen per estar situats prop de les conques dels rius Montsant i Siurana. Però també n'hi van haver que tenien a veure amb el proveïment d'aigua a les cases, com el cas dels Guiamets amb la Societat d'Aigües del 1910 o bé la Cooperativa de Proveïment d'Aigües de Falset del 1922²⁵⁵. Bona part d'aquests col·lectius van estar intrínsecament lligats amb les associacions de tipus professional o sindical que existien a cada municipi, i per tant estaven interconnectades a la xarxa associativa local. El tema de l'aigua va ser un assumpte molt important per molts pobles del Priorat, ja que hi havia moltes mancances en infraestructures municipals relacionades amb aquest aspecte que tardarien molts anys en resoldre's.

En l'apartat de les entitats d'esbarjo, també trobem els mateixos signes de politització comentats fins ara. Les primeres iniciatives en el món recreatiu vingueren de la mà de les classes propietàries locals, però el seu desenvolupament va ser força baix. Després de la fundació de l'Ateneu de Cornudella (esmentat anteriorment), el seguiren noves societats, majoritàriament situades als principals nuclis de població com Falset, Marçà o la mateixa Cornudella de Montsant, entre d'altres. Les formes que prengueren van ser diverses, sobretot si hi havia alguna influència política o religiosa al seu voltant. La majoria es fundaren amb el nom de "casinos" (com el Casino de Falset del 1888²⁵⁶) o bé amb algun apel·latiu local. La principal característica de les societats recreatives

---

²⁵⁴ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...* p. 119

²⁵⁵ Pere AUDÍ I FERRER, M. Jesús SÁNCHEZ SOLDEVILA i Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: *La propietat i la gestió de l'aigua a Falset (1922-1961)*, Falset, Ajuntament de Falset i Arxiu Comarcal del Priorat, 2011.

²⁵⁶ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 67

fundades per persones propietàries o del món conservador era que la seva funció es limitava únicament a aquest apartat, al marge de que alguns sindicats agrícoles, amb el pas del temps, també desenvolupessin seccions d'esbarjo amb un cafè o un teatre. Sobre les activitats, el cafè era el principal punt de desenvolupament de l'oci, però també participaren organitzant altres actes com funcions teatrals, balls o festes en dies assenyalats com el Carnestoltes, molt popular a Cornudella des d'inicis del segle XX.

A l'altra banda hi trobem els cercles sociabilistes d'esbarjo de caràcter popular vinculats al món polític progressista. Pere Audí ens diu que moltes de les cooperatives consum abans comentades també disposaven d'un cafè com a espai central on desenvolupar-hi la sociabilitat informal de tertúlies o bé llegir la premsa, amb diaris com "Solidaridad Obrera" (òrgan de la CNT), "El Socialista" (del PSOE) o El Diluvi (del republicanisme català). La majoria de cooperatives de consum del Priorat s'hi van subscriure, i la lectura de la premsa era una de les millors formes per fer propaganda política entre els sectors populars²⁵⁷. Però al marge d'això, també tingueren protagonisme en l'organització de balls populars i teatre, tenint en compte que les limitacions econòmiques provocaven que l'oferta i varietat no pogués rivalitzar amb les entitats recreatives de la classe propietària.

Com hem anat repetint, moltes d'aquestes iniciatives associatives van formar part de l'estratègia de col·lectius polítics o sindicals. L'establiment d'organitzacions netament polítiques durant aquest període va ser més aviat baixa, però això no significa que no es desenvolupés la política, sobretot a partir de les associacions que fins ara hem descrit.

El moviment obrer va teixir moltes agrupacions sindicals pels pobles que els serviren per bastir una important xarxa, sobretot en el món anarquista. El 1913 va ser el moment d'inici de la seva expansió, i un temps després protagonitzaren episodis de lluita importants amb vagues a Falset i a la zona sud de la comarca que anteriorment ja hem comentat.

Però no tot es va desenvolupar dins de l'òrbita anarquista, sinó que també es formaren seccions d'altres partits polítics. Un d'aquests va ser el Partit Radical, que va gaudir d'una bona implantació durant alguns anys, en un intent d'aglutinar la classe treballadora prioratina (organitzada ja en el món sindical) dintre la seva esfera política. El mateix any que es fundés el Partit Republicà Radical el Priorat comptava amb alguns nuclis als pobles de Bellmunt, Cornudella, Falset, Poboleda, Pradell i la Vilella Baixa.

---

²⁵⁷ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...* p. 277

Un temps després el moviment s'aniria consolidant a partir del suport de nous col·lectius, fins que al final el projecte va acabar per fracassar després de la forta repressió de les autoritats al moviment obrer, per acabar desapareixent amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera.

Al marge del republicanisme radical, també es desenvoluparen les candidatures dels partits dinàstics i de la classe propietària, però la seva implantació va ser més aviat baixa, ja que l'acció política local es desenvolupava a partir de les societats de perfil conservador que ja existien o bé a través del món catòlic i la seva obra. En general, els col·lectius polítics viuran una forta eclosió durant el període republicà, sobretot aquells lligats als móns del catalanisme i del republicanisme.

2.2.2 Els cercles associatius durant l'època republicana: politització d'espais

L'inici de la dictadura de Primo de Rivera va representar un veritable trasbals a l'associacionisme prioratí, sobretot pels col·lectius polítics i aquelles societats que s'havien manifestat favorables a donar cobertura al sindicalisme i les lluites generades durant bona part de la dècada del 1910. Però els efectes també es notaren en l'apartat cultural i recreatiu amb la censura de certs aspectes relacionats amb el catalanisme. Tot i això, la majoria d'entitats que s'havien consolidat durant l'anterior període van seguir funcionant.

Entre el 1930 i el 1939 es fundaren un total de 76 noves associacions al Priorat, de les quals 10 eren a Falset. Òbviament no totes van ser noves iniciatives, sinó que a vegades es tractava de refundacions d'antigues societats amb un nom diferent. Com passava anteriorment, Falset i Cornudella en van seguir concentrant el major nombre, mentre que els pobles més petits i aïllats la xifra va seguir sent relativament baixa.

Taula 13: Nombre d'associacions generals i de perfil polític inscrites als pobles del

Priorat entre 1931 i 1939

<i>Poble</i>	<i>Nombre d'associacions inscrites</i>	<i>Nombre d'associacions inscrites de perfil polític</i>
Bellmunt del Priorat	3	2
La Bisbal de Falset	2	2
Cabacés	1	1
Capçanes	1	1

Cornudella de Montsant ²⁵⁸	6	4
Falset	10	3
La Figuera	3	1
Gratallops	6	3
Els Guiamets	1	1
El Lloar	1	1
Marçà	3	2
Margalef	3	2
El Masroig	4	4
El Molar	3	1
La Morera de Montsant	3	2
Poboleda	5	2
Porrera	6	4
Pradell de la Teixeta	1	1
La Torre de Fontaubella	1	1
Torroja del Priorat	5	2
Ulldemolins	5	2
La Vilella Alta	1	1
La Vilella Baixa	1	1
Total	76	41

Font: Elaboració pròpia a partir de AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, i Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...* pp. 59-76

Com ja venim dient, la primera característica que cal destacar de l'associacionisme durant el període republicà és la politització d'alguns espais i la creació de noves organitzacions polítiques, sobretot dins de l'àmbit del catalanisme i el republicanisme. El naixement d'ERC i la seva situació com a nou partit hegemònic al Principat van fer que, entre el 1931 i el 1934, es creessin un bon nombre de seccions als pobles de la comarca que organitzaven candidatures o agrupacions, tenint la seva seu en antigues societats de tipus recreatiu, cooperatiu o sindical. El nou partit va tenir representació a gairebé tots els pobles de la comarca, i servirà per a què bona part del personal que s'havia organitzat políticament i sindicalment fins llavors en passí a formar part.

²⁵⁸ Conté els agregats d'Albarca i Siurana

Però ERC no va ser l'única organització política a tenir en compte. En menor mesura es fundaren espais lligats a altres partits, com Acció Catalana Republicana o bé els casos de Porrera i Gratallops que compatiren amb candidatures socialistes –Unió Socialista a Porrera des de 1934²⁵⁹–i comunistes o revolucionàries –el Bloc Obrer i Camperol a Gratallops del 1932²⁶⁰–, llocs on anteriorment també hi havia hagut presència socialista. Davant del nou estat de coses la classe propietària també es va haver d'organitzar políticament, i per tant es fundaren alguns col·lectius polítics dins de la Lliga Regionalista (Lliga Catalana a partir del 1933) a llocs com Falset o Ulldemolins, on hi guanyaren les forces conservadores el 1931 i el 1934²⁶¹.

En un cas i l'altre, les persones del panorama polític local no eren unes desconegudes, sinó que havien estat participant en la majoria d'associacions creades des de finals del segle XIX. Tot aquest procés ajuda a contrastar la teoria exposada en l'apartat inicial de Montserrat Duch sobre l'efecte del republicanisme i la politització a les entitats²⁶². El moviment associatiu contemporani al Priorat s'havia gestat a finals del segle XIX, primer amb la irrupció de les societats catòliques i les de socors mutu. Posteriorment es continuaria amb el món professional, sindical i cooperatiu (coincidint amb els pitjors anys de la crisi econòmica), a la vegada que l'esbarjo i la cultura també s'anirien fent el seu lloc, però sempre a un ritme més baix que la resta. I finalment, amb l'adveniment de la II República la tipologia més important eren les associacions polítiques, hereves de tot un bagatge i tradició i que havia de servir per posar els ciments del nou règim polític que s'obriria a partir del 1931, democratitzant la societat i garantint que les conquestes assolides durant anys de lluita i organització es podien resoldre a partir de la política municipal.

Però el pla polític no va ser l'únic apartat a tenir en compte. El cooperativisme també va tenir el seu protagonisme, consolidant-se els sindicats i cooperatives agràries que existien fins aquell moment. Però també n'augmentaria el seu nombre, amb la fundació d'un total de vuit sindicats i cooperatives repartits per la Figuera, Porrera, Cabacés (que en tindria dos), Capçanes, Pradell de la Teixeta, Torroja del Priorat, la Vilella Alta i la

---

²⁵⁹ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 478

²⁶⁰ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1932

²⁶¹ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 306-308

²⁶² Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...* pp. 59-63

Torre de Fontaubella²⁶³. Alguns d'aquests pobles ja tenien una tradició associativa amb intents inicials de sindicats agrícoles o associacions professionals, però les cooperatives que es fundaren llavors van ser prou importants, ja que passarien a gestionar bona part de les collites i els interessos econòmics de cada municipi.

El cooperativisme també es veuria influenciat per una segona característica a tenir en compte: la bipolarització d'espais. A diversos pobles van conviure dues estructures cooperatives, entenent que cadascuna representava a un segment social diferent de l'altre. A vegades les finalitats entre les dues variaven, ja que les promogudes pels propietaris acostumaven a dedicar-se exclusivament a la producció del camp i el crèdit mentre que les de petits propietaris i jornalers, que havien nascut com a cooperatives de consum, a poc a poc anaven introduint noves seccions en temes com l'esbarjo o el proveïment de productes pel camp.

Així doncs, podem dir que les motivacions van seguir sent similars a les de l'anterior període (de la mateixa manera que el context econòmic advers), però aquesta vegada cal sumar-hi la major importància dels grups polítics, el seu impacte a les polítiques municipals i la bipolarització d'espais, que moltes vegades ajudarien a explicar alguns conflictes socials que es van viure a la comarca entre el 1931 i el 1936.

---

²⁶³ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació de les cooperatives de la comarca del Priorat", *Jornades d'estudi "De la Vinya a la Fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya"*. L'Espluga de Francolí, 27 i 28 de setembre de 2013.

PART III. L'ESTABLIMENT DE LA DICTADURA FRANQUISTA I LA SEVA REPRESSIÓ

1.Consideracions inicials de tipus general

La victòria de l'Exèrcit revoltat a la Guerra Civil va portar a la instauració del règim dictatorial dirigit pel general Francisco Franco, que durant la guerra va anar acumulant càrrecs fins a convertir-se en el principal dirigent del bàndol insurrecte. La dictadura que va instaurar va ser de caràcter totalitari, amb la intenció d'actuar com una veritable contrarevolució abolint moltes de les iniciatives dutes a terme durant el període de la II República. Després del petit parèntesi republicà, les forces conservadores de l'estat espanyol tornaven a aconseguir plens poders, com havien ostentat en gran part del segle XIX i gairebé el primer terç del segle XX²⁶⁴

Borja de Riquer va definir el franquisme com un sistema polític dictatorial que va anar molt més enllà de l'autoritarisme militar, ja que va ser una veritable contrarevolució política i social, una reacció cap al tot el que havia significat la II República i un intent d'eradicar qualsevol element o idea englobada dins de la democràcia o la revolució²⁶⁵. Significava també el restabliment al poder de la vella classe dirigent, però amb la necessitat de crear unes institucions polítiques completament noves que ajudessin a definir el nou ordre imperant i que estiguessin basades en la vella tradició reaccionària i antiliberal de l'extrema dreta espanyola, elements ideològics propis del feixisme i una divisió ferotge entre vencedors i vençuts per ajudar a sostenir propagandísticament el Règim, impossibilitant cap mena de reconciliació entre les parts enfrontades durant la guerra²⁶⁶. Així doncs, el règim antidemocràtic instaurat per Franco i els vencedors de la guerra va restaurar el vell ordre social. Es volia acabar amb qualsevol forma política i ideològica contrària -mitjançant la dura repressió franquista, que es manifestaria de moltes maneres, implementant la *unidad nacional*, de cara a extirpar els valors i les identitats dels nacionalismes perifèrics i els seus trets culturals.

El mateix moment que es produïa la victòria de les forces militars revoltades en les diverses zones de l'estat espanyol apareixia la repressió cap a qualsevol persona sospitosa de combregar amb la causa republicana. El règim franquista que va néixer de l'aixecament va convertir la persecució de les persones del bàndol republicà en un

---

²⁶⁴ Josep FONTANA LÀZARO: *L'ofici d'historiador*, Girona, Documenta Universitaria, 2010, p. 95

²⁶⁵ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...* p. 33; Borja DE RIQUER.: *La dictadura de Franco, Volumen 9*, a Josep FONTANA i Ramon VILLARES (dir.): *Historia de España*, Madrid, Crítica i Marcial Pons, 2010, pp. 14-21

²⁶⁶ Joan SAGUÉS SAN JOSÉ: "L'empremta de la repressió franquista en la societat catalana", a Jordi FONT AGULLÓ (dir.): *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007, pp. 65-84

element d'extrema necessitat de cara a mantenir i consolidar el seu poder contrarevolucionari, sense cap interès d'integrar els vençuts de la guerra i buscant "passar comptes" per sotmetre'ls al nou poders²⁶⁷. Franco va definir així quin havia de ser el procediment amb els vençuts de la guerra:

*"Cuando hayamos ganado, tendremos que consolidar nuestra victoria, pacificar a los elementos descontentos y unir el país"*²⁶⁸

Des de l'abril del 1939 la nova dictadura va començar a institucionalitzar aquesta repressió a través de nombroses lleis. Franco volia fer veure que es tractava de mesures policials per garantir l'ordre i la seguretat dels espanyols, però el que realment va significar va ser la utilització dels aparells estatals per acabar amb els vençuts de la guerra tot aplicant mesures físiques i directes contra els enemics i generar un estat de por col·lectiva permanent²⁶⁹. Pel que fa als que patiren la repressió, la dictadura sempre els va qualificar amb els pitjors adjectius possibles, que podien ser *"canalla sucia, repugnante degenerada y pestilente, escoria, ramera y criminales"*²⁷⁰.

Aquesta repressió, que serà especialment virulenta durant la dècada dels quaranta, es va distingir pel seu caràcter d'exemplaritat en castigar, en ser totalitzadora en la seva massificació i continuada en el temps, amb la idea que els vençuts havien de purgar o pagar els "crims" comesos contra el nou estat, presentant les víctimes com a delinqüents i no com a rivals polítics²⁷¹.

Franquisme i repressió són dues cares d'una mateixa moneda, i per això els estudis sobre la dictadura van intrínscament lligats a les mostres de repressió²⁷². A partir d'aquí és necessari fer una breu menció a les xifres i els comportaments que aquesta va tenir a Catalunya, per després centrar-nos exclusivament a la comarca del Priorat, explicant com va ser l'articulació dels nous poders locals i el seus efectes i, finalment, comentar alguns aspectes relacionats amb mostres quantitatives i qualitatives de repressió²⁷³. És

---

²⁶⁷ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, p. 81

²⁶⁸ Paul PRESTON: *Franco. "Caudillo de España"*, 5ena edició, Barcelona, Ed. Grijalbo, 1994, p. 287

²⁶⁹ Paul PRESTON: *L'holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*, Barcelona, Base, 2011, p. 387

²⁷⁰ Paul PRESTON: *Franco...*, p.11

²⁷¹ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...* p. 81

²⁷² Pelai PAGÈS: "El franquisme, un règim repressiu", a Pelai PAGÈS i BLACH (dir.): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans*, València, Universitat de València, 2004, pp. 16-32

²⁷³ Algunes de les pautes metodològiques que hem fet servir per comentar la repressió al Priorat s'assemblen a les que planteja Josep Sánchez Cervelló en un article on comenta el paper del franquisme i la repressió a Flix. Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ: "Metodologia de la repressió franquista (1938-1947)", a Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ (cord.): *La província de Tarragona durant el franquisme (1939-*

imprescindible fer aquest petit exercici explicatiu per entendre millor la idea de que la desarticulació de la xarxa associativa prioratina d'època republicana és una mostra més del gran abast repressiu que va patir la comarca entre el 1939 i el 1950, afectant profundament el desenvolupament de les entitats que van sobreviure o es crearen de nou durant els primers anys de dictadura.

1976), Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1996, pp. 11-39

2. Els efectes repressius generals i al camp català

L'estudi de la repressió franquista ha estat un tema força recurrent per la historiografia, i per tant existeixen un bon nombre d'investigacions que la tracten. Gràcies als balanços i comentaris elaborats per diversos autors i autores sabem que els plantejaments que s'han donat a l'estudi de la repressió han variat al llarg dels anys. Obres com la de Josep Maria Solé i Sabaté han ajudar a assentar unes bases quantitatives sobre l'abast de la repressió física a Catalunya i poden donar xifres, amb major o menor exactitud, sobre el cost humà dels pitjors anys de règim dictatorial²⁷⁴. Posteriorment els treballs de tipus més quantitatiu han continuat a partir d'estudis locals o comarcals, com tota la col·lecció de Josep Recasens Llorc sobre les comarques del Camp de Tarragona i algunes de les terres de l'Ebre²⁷⁵ o bé algunes monografies de pobles en el període contemporani que han volgut reconstruir els sumaris dels veïns i veïnes represaliats i represaliades.

Entre les primeres aproximacions que es van fer sobre el tema s'ha de destacar la de Josep Benet sobre la repressió cultural del franquisme contra Catalunya, on comenta qüestions sobre el caràcter anticatalanista que el Règim tenia i fins hi tot s'arrisca a esmentar que el fenomen de la dictadura va ser una cosa estranya per Catalunya al no comptar amb molts suports entre la població²⁷⁶. Aquesta va ser una qüestió que va generar molt de debat al món historiogràfic durant molts anys, provocant que a mesura

---

²⁷⁴ Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió franquista a Catalunya: 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985

²⁷⁵ L'obra de Josep Recasens Llorc abasta les comarques de la Conca de Barberà, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Camp (incloent Reus en un volum diferent), Tarragona, l'Alt Camp, el Baix Penedès i el Priorat. Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista a la Conca de Barberà, 1939-1945: documents per al seu estudi*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 2000; ÍD.: *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2003; ÍD.: *La repressió franquista a la Ribera d'Ebre*, Valls, Cossetània, 2003; ÍD.: *La repressió franquista a la Terra Alta*, Horta de Sant Joan, Ecomuseu dels Ports i Centre de Documentació DL, 2005; ÍD.: *La repressió franquista a la comarca del Baix Camp exclosa la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2005; ÍD.: *La repressió franquista a Tarragona*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2005; ÍD.: *La repressió franquista de l'Alt Camp (1939-1950)*, Lleida, Pagès Editors i Consell Comarcal de l'Alt Camp, 2006; ÍD.: *La repressió franquista al Baix Penedès, 1938-1945*, Valls, Cossetània, 2007; ÍD.: *La repressió franquista al Priorat (1939-1950)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2009.

²⁷⁶ Josep BENET: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995

que s'avançava en les investigacions sobre franquisme a Catalunya s'anés canviant l'enfocament.

Al marge d'això, també és important fer una ullada a com s'ha tractat de forma general la repressió dins dels estudis generals sobre la dictadura franquista²⁷⁷. En un principi era una visió molt segmentada, assumint que era un apartat més de del Règim però sense arribar-hi a profunditzar. No serà fins a l'estudi de Borja de Riquer sobre la Catalunya del Primer Franquisme dins de la col·lecció dirigida per Pierre Vilar²⁷⁸ quan s'assentin unes bases precises sobre com interpretar-la, entenent que la seva pràctica formava part de la mateixa naturalesa de la dictadura, sota la idea que es va continuar exercint una violència controlada i premeditada pròpia de l'anterior context de guerra. Però el concepte més important vindria d'entendre l'estudi de la repressió com un fet global de la dictadura, i que per tant és impossible segmentar-la d'altres apartats com el seu funcionament orgànic i polític o les actituds socials que la marcaren. Tot això va representar un gran pas en la recerca qualitativa de la repressió i el franquisme, marcant posicions que s'aniran consolidant a partir estudis posteriors. L'accés a millors fonts documentals i el treball d'aquestes han ajudat força a avançar en el coneixement del franquisme des de l'angle dels repressors i en el paper que la violència va tenir per consolidar la dictadura.

Els estudis de Carme Molinero, Pere Ysàs, Conxita Mir o Julián Casanova han servit per millorar aquesta faceta qualitativa de l'estudi de la repressió, fins al punt que ha resultat ser d'una absoluta obvietat que aquesta va tenir repercussions en tots els aspectes de la vida pública i privada de la gent. Per tant és un exercici completament recomanable seguir amb aquest plantejament si es vol avançar en la transversalitat del desenvolupament de la història amb pretensions de fer-la global²⁷⁹.

Les premises de la naturalesa repressiva del Règim i dels seus efectes totals sónunes qüestions perfectament assumides per la majoria de la historiografia, i que serveixen per poder avançar en altres camps. Actituds, formes d'afectació, depuracions o condicions materials de vida són categories que s'han anat explorant dins dels estudis generals sobre la repressió, amb la difícil missió de mesurar el grau de por entre la gent,

---

²⁷⁷ Francesc VILANOVA i VILA-ABADAL: "La repressió franquista de postguerra en les obres generals d'història de Catalunya i en treballs de síntesi (1978-2008): Una aproximació bibliogràfica", a Conxita MIR, Carme AGUSTÍ i Josep GELONCH (eds.): *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme. Balanç historiogràfic i perspectives*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2001, pp. 13-50

²⁷⁸ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...* pp. 79-103

²⁷⁹ Conxita MIR CURCÓ: "El estudio de la represión franquista: una cuestión sin agotar", *Ayer*, 43 (2001), pp. 11-35

l'exclusió social del vençut o l'obligat clientelisme que s'havia de manifestar amb els poders reaccionaris²⁸⁰. El resum de tot això és que hi han moltes categories i moltes formes de poder mesurar els efectes repressius, tantes com els efectes que es notaren d'aquesta en altres apartats de la vida de la gent.

Però al marge de tot això, és necessari concretar alguns aspectes quantitatius i qualitatius sobre la repressió a Catalunya, centrant-nos en aquells que tinguin a veure amb les zones rurals i agràries. Les detencions i les execucions van ser les mostres més palpables de la violència física exercida pel Règim als vençuts i vençudes, i una de les formes per poder comptabilitzar millor el seu efecte. Els consells de guerra acostumaven a funcionar d'una forma ràpida i arbitrària, caracteritzats per organitzar-se a les capitals provincials i per una indefensió gairebé absoluta dels acusats, ja que molts d'ells desconeixien els càrrecs que se'ls hi imputaven fins gairebé l'inici del judici, que partia sempre de la base d'obviar la presumpció d'innocència dels implicats. Sobre això, Conxita Mir aniria més enllà al assegurar que els processos judicials de la repressió es van arribar a convertir en un espectacle públic per ajudar a imposar el nou ordre polític²⁸¹.

Josep Maria Solé i Sabaté va acabar comptant gairebé 4.000 persones executades entre el 1938 i el 1953 a Catalunya²⁸². Aquesta va ser molt més acusada el 1939 i el 1943, i en tots els casos es va impartir la justícia en base a la jurisdicció militar, cosa que, segons ell, ajuda a explicar que el nombre més alt d'execucions es concentri en els anys immediats de la postguerra. En el seu anàlisi comarcal separa el Principat a partir de regions on hi agrupa les diferents comarques per intentar veure-hi alguns patrons comuns en el comportament dels repressors i el grau d'afectació de les execucions. Òbviament les comarques més poblades (el Barcelonès, Osona o el Bages) seran les que concentrin major nombre de morts, però quan es fa la relació dels executats amb la xifra de població que tenien les comarques el 1936 els resultats són més sorprenents. Les comarques rurals i interiors són aquelles on hi haurà major nombre d'afusellaments, destacant les regions lligades a la vinicultura, les que patien una situació de regressió econòmica o bé amb una forta tradició de lluites socials i organització popular.

Així doncs, Solé i Sabaté situa com a motius d'aquesta superioritat repressiva dels nuclis rurals al fet que l'antic conflicte social agafava un caràcter més personal als

---

²⁸⁰ Joan SAGUÉS SAN JOSÉ: "L'empremta de...", pp. 65-84

²⁸¹ Conxita MIR: "Violencia política, coacción legal y oposición interior, *Ayer*, 33, (1999), pp. 115-145

²⁸² Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...* pp. 95-113

pobles de l'interior i que pel pagès el seu treball i vida eren la terra, i per tant se li feia més difícil poder-ho abandonar tot per marxar a l'exili²⁸³. Òbviament aquest últim factor cal tenir-lo en compte però també és cert que moltes comarques (com el Priorat) que patien problemes estructurals des d'inicis del segle XX havien vist com disminuïa dràsticament la seva població al llarg dels anys per les poques oportunitats econòmiques i laborals, forçant a la gent haver de marxar per buscar solucions²⁸⁴. Pel que fa a la seva adscripció política, els represaliats de les zones urbanes acostumaven a estar adscrits políticament a la CNT mentre que al camp eren majoritaris les persones d'ERC.

La repressió es va desenvolupar de forma constant, periòdica, metòdica i regular. No hi va haver una gran arbitrarietat, ja que molts dels que la patiren eren precisament aquells que el franquisme volia perseguir. En canvi d'altres van poder marxar a l'exili, i les causes pels quals eren acusats van acabar recaient en gent que senzillament havia professat una ideologia favorable al bàndol republicà. Alguns dels detinguts esperaven que s'acabés per solucionar la seva situació i finalment fossin absolts gràcies al paper de les autoritats locals o dels testimonis, però això no passava masses vegades.

Per entendre el comportament de la repressió franquista a l'interior cal tenir en compte el paper que hi jugava el fet de ser d'una comunitat rural, on moltes vegades els odís i les diferències entre les persones eren fàcilment identificables. Així doncs moltes vegades les denúncies es barrejaven amb sentiments d'animadversió contra les persones represaliades. Pel que fa als denunciants, una part d'ells el que volien era buscar justícia pels greuges que havien patit durant el procés revolucionari i gràcies a la seva participació en les forces repressives el nou estat franquista va tenir majors facilitats a l'hora de trobar i jutjar els enemics de la *Nueva España*. A part, l'acte de participar en el procés repressiu denunciant a algú era un aval de la seva solvència política amb el nou estat de coses, i amb això es podien assegurar llocs de domini en el nou ordre polític dels vencedors²⁸⁵.

Totes aquestes qüestions sobre el paper dels denunciants ens porta a entrar en aspectes més qualitatius sobre la repressió; aquells que, com hem dit anteriorment, estan intrínscament lligats a la naturalesa de la dictadura, a l'establiment del nou ordre i, en

---

²⁸³ *Ibid.*, p. 268

²⁸⁴ El procés d'èxode rural agafaria una major envergadura en anys posteriors, però en casos com el Priorat ja hem vist que va ser un tret característic des de l'inici de la crisi de la fil·loxera. Joaquim MARGALEF i LLEBARIA, Joan TASIÀS i VALLS: *El Priorat...*, p. 74

²⁸⁵ Conxita MIR: "El sino de los vencidos: la represión franquista en la Cataluña rural de posguerra", a Julián CASANOVA *et. al.*: *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002, pp. 123-193

general, al context global de tot el període franquista. D'entrada, cal destacar la idea de Carme Molinero sobre l'actitud del franquisme cap als vençuts (i que abans hem avançat), dient que hi havia una absència total de perdó o compassió, impossibilitant gràcies a la mateixa naturalesa del Règim una possible reconciliació. Aquesta idea s'imposa en l'imaginari col·lectiu, intentant obtenir consensos en el global de la població que ajudessin a perpetuar el Règim²⁸⁶.

Un dels conceptes més contrastats sobre el què va comportar la repressió franquista és l'anomenada "democratització de la por", entenent que els processos judicials regulars i metòdics provocaven una sensació d'inseguretat entre la gent i que, òbviament, havia de tenir els seus efectes psicològics en el comportament de les persones. També hi ajudaven altres sensacions com el sentiment de superioritat dels vencedors i situacions molt dures de gestionar emocionalment quan els botxins eren els mateixos veïns i veïnes d'una comunitat petita. Tot això portava a situacions verdaderament difícils per la gent que va patir la repressió. Casos de suïcidis, renegar forçosament d'una ideologia i del propi passat polític en un intent de sortir innocent d'una condemna i, fins i tot, relacionar directament els familiars d'un processat amb la seva causa fent que la estigmatització també els hi caigués al damunt són alguns exemples d'aquest fet. A més, cal tenir en compte que els vençuts de la guerra mai van ser considerats com uns rivals polítics, sinó que eren presentats com a criminals i delinqüents que havien d'expurgar els "crims" comesos²⁸⁷.

En l'establiment d'aquesta por hi tingué molt a veure el paper que hi van jugar els nous poders locals pel fet de ser avaladors o còmplices en els processos engegats. Van ser el centre d'una important xarxa per recollir testimonis, aixecar actes, concedir avals o dictar declaracions, uns exemples de feines que les autoritats superiors van deixar en mans d'aquesta nova classe dirigent local. Fins i tot algunes vegades s'extralimitaven en les seves funcions, amb actituds com la superioritat, la prepotència o el menyspreu i episodis de xantatges o vexacions personals que, algunes vegades, s'escapaven dels circuits repressors del propi estat franquista.

No obstant, no tota la repressió va ser de signe físic, sinó que també s'han de destacar les actuacions econòmiques a partir del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, creat a inicis del 1939 per jutjar les accions del personal republicà des de l'octubre del 1934 en

---

²⁸⁶Carme MOLINERO: *La captación de las masas. Política y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra, 2005

²⁸⁷Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...* p. 81

forma de bloquejos econòmics. Les conseqüències eren patides per tota la unitat familiar dependent del processat, augmentant encara més el grau de misèria dels vençuts en la difícil situació de la postguerra. A més hi haurà tota la part dedicada a la depuració laboral i les dificultats per obtenir una feina per part de la persona condemnada, obligant a que algú acabés practicant robatoris o altres actes de delinqüència per poder sobreviure²⁸⁸.

Sobre aquesta idea de les penúries econòmiques, alguns estudis han apuntat que les conseqüències violentes de la política autàrquica sobre la vida quotidiana de les classes populars van ser premeditades per la pròpia dictadura, qüestionant un dels mites més estesos del franquisme basant que la imposició d'aquell model econòmic va ser una conseqüència directa de les condicions de la Guerra Civil i la posterior II Guerra Mundial i no una opció lliurement triada pel Règim per deixar en un estat de misèria permanent a la gent, la qual cosa podria ajudar a tenir un major control polític i social per la implementació del nou ordre²⁸⁹.

Les dones també patrien de forma concreta diverses facetes de la repressió franquista. El nou estat havia de procurar fer retrocedir els avenços que s'havien aconseguit en anys anteriors, en especial durant l'època republicana. Per això la moralitat del nacionalcatolicisme esdevindria una norma bàsica de comportament, situant a les dones en models de submissió i en una forçada domesticitat tan de l'home com de l'espai, ja que van ser obligades a ocupar el paper central de la llar i la família²⁹⁰. L'educació va tenir un paper essencial en la modulació d'aquestes intencions, tan en l'arquetip de dona com també en els sentiments que aquesta havia de professar. En aquest sentit, hi ha diversos estudis a partir de testimonis que ajuden a comprendre millor el grau de control

---

²⁸⁸ Joan SAGUÉS SAN JOSÉ: "L'empremta de... pp. 65-84

²⁸⁹ Michael RICHARDS: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*. Barcelona, Crítica, 1999; Roque MORENO: "Pobreza y supervivencia en un país en reconstrucción", a Conxita MIR, Carme AGUSTÍ i Josep GELONCH (ed.): *Pobreza, marginación...* pp. 139-164. Tot i que cal tenir en compte que es tracta de contextos i situacions molt diferents, la idea plantejada per Richards és molt semblant a la teoria del xoc que planteja la periodista Naomi Klein sobre l'ascens del neoliberalisme, on explica que per introduir aquestes noves polítiques econòmiques el poder utilitza contextos de confusió o commoció (com les guerres) per aplicar mesures socials antipopulars. Naomi KLEIN: *The Shock doctrine: the rise of disaster capitalism*, Nova York, Metropolitan Books & Henry Holt, 2007

²⁹⁰ Aurora G. MORCILLO: "El género en lo imaginario. El "ideal femenino" y estereotipos sexuados bajo el franquismo", a Mary NASH: *Represión, resistencias, memoria: las mujeres bajo la dictadura franquista*, Granada, Comares, 2013, pp. 71-93

dictatorial i com tot això es va acabar plasmant en la subjectivitat de les protagonistes²⁹¹.

En darrer lloc cal esmentar el tema de la cultura, al qual hi hem fet un petit esment a l'inici de l'apartat. Amb la intenció d'uniformitzar l'ús del castellà de forma oficial com una peça clau del *Nuevo Estado*, el català va quedar confinat a l'àmbit privat, prohibint-ne qualsevol manifestació a nivell públic²⁹². El catalanisme cultural i polític també era un dels principals enemics de la dictadura, i per això les autoritats es van esmerar en intentar esborrar-ne el rastre però mantenint-ne algunes particularitats, que foren anomenades “particularidades regionales”²⁹³.

Per concloure, és interessant tornar a recuperar la idea sobre el grau d'afectació de la repressió al món rural que ja esmentava Solé i Sabaté. En aquest sentit, alguns estudis d'autores com Conxita Mir²⁹⁴ ajuden a explicar que moltes de les característiques de la repressió comentades fins ara es poden donar millor al món rural. Un exemple d'això el trobem amb el paper que van tenir les autoritats a les comunitats rurals al situar en un primer pla les relacions interpersonals en què s'emparaven per retre comptes un cop el poble havia estat ocupat. Però també serviria perquè, acabada la fase més punitiva de la repressió, es podessin desplegar les altres formes més subtils d'intervenció i control, intentant aconseguir una societat vigilada i silenciada i eliminar així tot vestigi de democràcia i participació²⁹⁵. Així doncs, el món rural va ser un dels escenaris més adients on poder trobar mostres d'aquestes actituds repressives fins ara comentades.

Encara no hem parlat de la relació entre repressió i món associatiu. Per la seva importància en el global del nostre treball hem preferit situar aquest aspecte en un apartat diferent, tot i que la restricció d'entitats i el posterior espoli dels seus béns és una part més de totes les facetes de la repressió comentades fins ara, amb la idea de seguir mantenint l'anàlisi totalitzador i global de l'estudi de la repressió que anteriorment hem comentat. Els veritables protagonistes de les entitats clausurades acabarien per ser, en

---

²⁹¹ Maria Mercè ROCA: *L'educació senitmental de les dones catalanes durant el franquisme*, Barcelona, Colmuna, 2004. També són interessants algunes mostres literàries, com la novel·la “Nada” de Carmen Laforet: Carmen LAFORET: *Nada*, Barcelona, Destino, 1945

²⁹² Francesc FERRER i GIRONÈS: *La persecució política de la llengua catalana: història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*, Barcelona, Edicions 62, 1986

²⁹³ Carles SANTACANA i TORRES: “El sardanisme: entre la dansa nacional i “peculiaridad regional””, a Carles SANTACANA i TORRES (coord.) i Borja DE RIQUER (dir.): *Volum X: la llarga postguerra 1939-1960*, a Borja DE RIQUER (dir.): *Història, política,...*, pp. 276-277

²⁹⁴ Conxita MIR: “El sino... pp. 123-193; ÍD.: *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000

²⁹⁵ Antonio CAZORLA SÁNCHEZ: *Las políticas de la victoria. La consolidación del Nuevo Estado franquista, 1938-1953*, Madrid, Marcial Pons, 2000

molts casos, les mateixes persones que van ser reprimides per la dictadura i es van veure afectades per totes les circumstàncies comentades.

3. Naturalesa de la dictadura al Priorat: l'establiment dels nous o “vells” poders locals

Una de les principals tasques que la dictadura va desenvolupar mentre anava ocupant militarment els territoris republicans era la reorganització dels poders que havien de representar el nou estat. La província va ser la principal divisió administrativa i el Governador Civil el càrrec més important, una figura que a Catalunya havia desaparegut després de l'Estatut d'Autonomia del 1932²⁹⁶. La seva designació es feia a través del Ministeri de Governació, i n'acabava per ser el seu representant directe. El càrrec veurà reforçat el seu paper polític en comparació en èpoques anteriors i tindrà capacitat d'intervenció en qualsevol aspecte mentre dirigia el govern provincial. També tenia la potestat de controlar els delegats ministerials, l'administració local (escollia i destituïa els alcaldes) i era el responsable de l'ordre públic²⁹⁷. A la província de Tarragona entre el 1939 i el 1959 hi hagueren un total de nou governadors civils²⁹⁸, dels quals no n'hi hagué cap nascut al Principat, la majoria van durar poc temps i molts eren de formació militar. Així doncs, eren persones que tenien poc coneixement del territori i que actuaven com a funcionaris fidels amb la perspectiva de promocionar-se cap a llocs de major comoditat política dins de l'administració estatal.

Taula 14: Relació dels governadors civils de la província de Tarragona entre el 1939 i el 1961

<i>Nom</i>	<i>Inici</i>	<i>Cessament</i>
Antonio Iturmendi Bañales	5-01-1939	10-03-1939
Mateo Torres Bestard	10-03-1939	30-12-1939
Ángel Bernardo Sanz Nogués	30-12-1939	08-10-1941
Juan Selva Mergelina	18-10-1941	18-10-1943

²⁹⁶ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme*..., p. 42

²⁹⁷ Martí MARÍN: “Els qui manaven”, a Carles SANTACANA i TORRES (coord.) i Borja DE RIQUER (dir.): *Volum X: la llarga...*, pp. 140-157

²⁹⁸ A la llista no hi hem inclòs a Carmelo Monzón Mosso, que ho va ser entre el 1938 i el 5 de gener del 1939, moment en que es començava a fer efectiva l'ocupació de la província. Josep CLARA: “Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques”, AA. DD.: *L'època franquista. Estudi sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989, pp. 33-54

José Ximénez de Sandoval Riestra	18-10-1943	10-03-1944
Francisco Labadié Otermín	10-03-1944	16-10-1950
José Pagès Costart	16-10-1950	9-10-1951
José González-Sama García	09-10-1951	25-02-1961

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep CLARA: "Els governadors... pp. 33-54

Entre el 1939 i el 1944 hi hagué una dualitat de càrrecs, ja que a nivell provincial també hi havia designat un cap de la FET y de las JONS diferent al Governador Civil. En el cas de la província de Tarragona aquesta funció la va ocupar Josep Maria Fontana Tarrats²⁹⁹. Aquest personatge era natural de Reus i des de 1933 havia tingut contactes amb les JONS. Un any més tard ingressava al nou partit FE de las JONS quan Falange Española i les JONS s'unificaren. Va tenir un paper important amb els colpistes durant la Guerra Civil i el 1938 va ser nomenat cap provincial del partit únic a la província de Tarragona, essent designat a més Delegat Sindical Provincial el 1942.

Dos càrrecs d'aquesta importància a nivell provincial (Governador Civil i cap del Partit Únic) podia provocar que es potenciessin rivalitats entre els dos, i més encara en un context on el món falangista intentava copar el màxim espai de representació dins de la dictadura. Aquesta situació és la que es va donar a la província mentre Fontana va ocupar el càrrec. La majoria de governadors civils volien ser senzilles figures de l'entramat burocràtic dictatorial però Fontana feia en tot moment gala del seu convenciment amb les tesis falangistes més virulentes, donat que era un nacionalsindicalista convençut i militant del partit des d'abans del Decret d'Unificació (un autèntic "camisa vieja"). És per això que es produïren nombroses enganxades entre les dos figures, sobretot entre finals del 1939 i inicis del 1940, aconseguint que el Governador Civil Mateo Torres Bestard fos cessat aquell mateix any³⁰⁰. A partir de llavors la relació amb els posteriors líders civils provincials va millorar, encara que Fontana seguiria en tot moment pressionant al poder civil per tal de que aquest acceptés portar a la pràctica el programa del nacionalsindicalisme més agressiu.

Tot i que aparentment aquests dos càrrecs s'assemblassin en importància a nivell territorial, la responsabilitat efectiva i pràctica de desenvolupar les polítiques dictades

---

²⁹⁹ Joan M.: THOMÀS: "Una mirada cap endins. Dissensions entre franquistes a la Tarragona dels anys 1939 i 1940", a AA. DD.: *Franquisme a les comarques tarragonines*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993, pp. 11-27. ÍD.: *José M. Fontana Terrats. Biografia polític d'un franquista català*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 1997.

³⁰⁰ Joan M. THOMÀS: "Una mirada... p. 16

per les altres esferes de l'estat franquista era del Governador Civil i no pas del cap provincial del partit, que en teoria era avalador d'un aparell polític que havia d'inspirar l'acció d'aquests elements de l'estat franquista i connectar-hi la població. En la conjuntura del 1939 i del 1940 la FET va queixar-se de no tenir poder efectiu per desplegar el seu programa i, davant l'opacitat de l'administració, es va dedicar a fer crítiques a l'actuació política dels diferents representants a altres òrgans de l'estat, com per exemple el Govern Civil.

El cap del partit també va destacar alguna vegada la manca de seguiment per part de la gent del programa falangista, una cosa que s'explica per la poca tradició que el falangisme tenia a Catalunya. En alguns informes Fontana ja assenyalava que, tot i existir una calma aparent pel que fa a l'oposició al Règim, també hi havia una manca d'entusiasme en diversos sectors populars cap al programa polític que es volia engegar i una desafecció a la ideologia de la dictadura³⁰¹.

Aquest procés de burocratització del Règim i de fracàs del programa falangista aniria avançant fins a la unificació dels càrrecs de Governador Civil i cap provincial de la FET y de las JONS del 1944, quan Josep Maria Fontana va ser traslladat a Granada perquè hi actués com a Governador Civil i Francisco Labadié Otermín, Governador Civil de Tarragona, agafaria també la direcció provincial del partit. En aquell moment el falangisme havia perdut tota possible autonomia, i es veia clar que el Partit Únic ja no vertebrava el Règim a partir dels seus principis, sinó que era el Règim i els seus aparells burocràtics els que controlaven la vida política i, cada vegada més, el mateix Partit Únic³⁰².

Si expliquem tot això és perquè l'administració local franquista es deuria a les instruccions i ordres que es rebien d'aquests espais provincials. L'activitat dels ajuntaments es va limitar doncs a mantenir aquesta inèrcia administrativa vinguda de les altes esferes, sense iniciativa possible degut al fort control del Govern Civil i a una hisenda municipal pràcticament buida.

---

³⁰¹Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic i poder local. El personal polític dels primers ajuntaments franquistes", a Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ (cord.): *La provincia...*, pp. 85-111

³⁰²*Ibid.* p. 87

3.1 Els primers consistoris franquistes: les comissions gestores al Priorat

L'entrada de les forces franquistes va encetar una nova realitat marcada pel retorn dels antics poders polítics i de la classe propietària dirigent que havia perdut els seus beneficis durant el procés revolucionari de la Guerra Civil. Aquest grup de persones va unir als seus anteriors privilegis els plantejaments ideològics i de poder que la dictadura promulgava. Per assegurar-se l'estabilitat social després de la guerra el franquisme va usar el desplegament militar pel territori ocupat per fer funcions de repressió i control social i vigilar de més a prop la població³⁰³. A més, la presència de militars servia per acabar amb qualsevol conflicte, vetllar pels interessos dels grans propietaris i la gent d'ordre i ajudar a coaccionar les persones mentre es configurava el nou poder franquista local.

Els militars a més van ser els responsables de designar a cada poble la comissió gestora que s'encarregaria de regentar el poder local, quedant després subjectes a l'autoritat del Governador Civil que els podia cessar en qualsevol moment. La comissió estava formada per l'alcalde, el secretari i entre tres i sis regidors, depenent del nombre d'habitants que tenia cada municipi. El personal que la configurava era natural de cada poble, representant de les velles forces dretanes que durant molt de temps havien exercit aquesta opció política i de poder. Alguns ja eren vells coneguts de la política local, ja que només deu anys abans havien format part d'Ajuntaments durant la dictadura de Primo de Rivera o bé durant el Bienni Negre republicà entre 1934 i 1936 (alguns fins i tot amb passat catalanista a la Lliga). Moltes vegades aquesta mateixa gent era la que també tenia major propietat i riquesa, en un plantejament perfectament lògic amb les directrius que el franquisme ja llançava des de l'octubre del 1936 indicant que els alcaldes i regidors havien de ser els majors contribuents a cada poble³⁰⁴. Però algunes vegades el personal que representava el vell ordre local es trobava fora dels pobles o bé havia estat executat durant el període revolucionari. Llavors és quan les autoritats militars havien d'escollir nous homes d'origen molt divers: notoris catòlics que fins llavors havien estat allunyats de la política, familiars de caiguts del bàndol

---

³⁰³Jordi FONT i AGULLÓ: *¡Arriba el campo!...*, pp. 92-117

³⁰⁴Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, p. 50

feixista, funcionaris i militars jubilats i un llarg nombre d'individus que tinguessin o semblés raonable que haguessin de tenir fidelitat al bàndol vencedor³⁰⁵.

El poder local havia de ser “domesticat”, i aquest era un dels passos essencials en la conquesta global del nou estat franquista. És per això que, primer les autoritats militars de la zona i després el poder civil van ser les responsables d'articular les institucions locals suspenent qualsevol garantia legítima municipal i apostant per les creacions d'aquestes comissions gestores³⁰⁶. La figura de l'alcalde era la d'un delegat governamental més que un representant del municipi davant les altes instàncies del poder. Els Ajuntaments s'havien de convertir en pilars bàsics de la burocratització del Règim i respondre com a veritables agents de control entre la població³⁰⁷.

L'activitat municipal a la majoria de pobles prioratins va passar pel restabliment de serveis, l'allotjament del personal militar, l'evacuació de refugiats, mesures per tal d'acabar amb les pràctiques revolucionàries del 1936, contribucions a la propaganda del Règim amb celebracions d'actes i retolacions de la nova simbologia, la col·laboració en la repressió i el control de la població i la gestió de les poques competències municipals a partir de la mala situació financera que es vivia³⁰⁸. Algunes vegades tots aquests passos polítics van ser molt bel·ligerants amb l'antic poder republicà, però en canvi en altres pobles el canvi de personal va ser força pacífic. Aquesta bel·ligerància dels primers dies d'ocupació no només es plasma en la manera en què s'instal·laren els nous poders, sinó també en escenaris de violència que es van produir durant l'avanç dels militars franquistes per la comarca, on en alguns casos les tropes van abusar de la població civil degut a la resistència que les forces republicanes feren en diversos punts geogràfics. A partir de tot això vegem alguns exemples de com va ser tot el procés d'organització dels consistoris al Priorat.

A Falset l'entrada de les forces colpistes es va produir el dia 12 de gener amb l'exèrcit republicà batin-se en retirada cap a posicions geogràfiques més fàcils de plantejar alguna resistència. Així doncs els rebels feren acte de presència de forma pacífica i just arribar començaren a organitzar la nova corporació local, designant com a alcalde a

---

³⁰⁵Martí MARÍN CORBERA: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya: política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès Editors, 2000, p. 76

³⁰⁶*Ibid.*, p. 61

³⁰⁷Montserrat DUCH PLANA: “Partit únic...”, pp. 85-86

³⁰⁸Montserrat DUCH PLANA: *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996, pp. 206-207

Conrad Pujol Vallduví i a deu gestors més³⁰⁹, encara que després d'algunes negociacions entre l'autoritat militar i el nou poder local (que més que negociacions van ser ordres directes que calia acatar) el nombre de regidors es va reduir a tres, tal com va anunciar l'auditor de guerra Manuel Vivanco Bethencourt en representació del general responsable de l'ocupació³¹⁰. Els nous gestors es van marcar un seguit de tasques per reorganitzar el poble en base a les ordres que venien de les altes esferes de poder, i per això van acordar que es reunien cada setmana per tal de fer efectius els manaments que arribaven, que eren anunciats pràcticament a diari a través de bans municipals. Entre aquestes feines en destaquem l'arqueig de comptes municipal, el control d'existències de diversos productes que la gent tenia, l'obligatorietat d'acollir a cases particulars la tropa que havia de controlar el poble i la vigilància de la correspondència que rebia la gent obrint cada un dels sobres on hi havia les cartes, tot a través d'un dipòsit de correus que s'havia instal·lat prop de la comandància militar³¹¹. Un últim fet a tenir en compte i que es va repetir en la resta de pobles va ser l'expulsió dels refugiats de guerra que encara quedaven a la vila, un total de 196³¹². La manera de fer-ho va ser ben ràpida i sense cap mena de dilació: El 15 de febrer el Consistori anunciava mitjançant un ban aquella mesura, i instava a que en el termini de quaranta-vuit hores havien de sortir tots i totes del nucli urbà, sense que hi hagués cap mena d'excusa. Això va representar un veritable drama per aquella gent, ja que hagueren de marxar d'un lloc on hi havien estat acollits per les dures circumstàncies de la guerra i marxar-ne sense tenir ni recursos per emprendre aquell viatge ni la certesa en com havien quedat les seves llars d'origen després dels tres anys de conflicte³¹³.

En línies generals, l'establiment de la nova administració local va representar una marxa enrere en la majoria de les mesures que s'havien portat a terme durant el període revolucionari de la Guerra Civil, a més d'intentar restaurar un clima no bèl·lic retirant els mitjans que feien referència a la vigilància de subministraments. Aquestes disposicions de major llibertat de moviments en l'esfera econòmica tindrien els dies comptats, ja que a mesura que s'anava establint el control autàrquic de l'economia se'n tornarien aplicar, sobretot les relacionades amb el racionament i la inspecció del

---

³⁰⁹ Arxiu Comarcal del Priorat (ACPR). Fons de l'administració local, Ajuntament de Falset. Llibre d'actes del ple, 1939-1941. 12/01/1939

³¹⁰ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset*,..., p. 323

³¹¹ *Ibid.*, p. 324

³¹² Joan SERRALLONGA i URQUIDI: *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*, Barcelona, Base, 2004, pp. 224-225

³¹³ *Ibid.*, p. 326

subministrament de productes bàsics. Es va produir un retorn a les esferes de poder del personal que ja l'havia ostentat durant alguns moments de la II República³¹⁴ i la dictadura de Primo de Rivera, amb el caciquisme i el clientelisme propis d'aquestes capes socials però acompanyat tot d'un programa polític i ideològic dissenyat i orquestrat des de dalt i que s'havia d'executar sense cap mena de dilació per a tota la població.

A Cornudella les forces franquistes entraren després que l'exèrcit rebel iniciés una ofensiva per les serres de Llena i del Montsant el 7 de gener. El dia 8 avançaren direcció Ulldemolins, Albarca i Vilanova de Prades. Un cop ocupat Albarca unes quantes unitats es dirigiren a Cornudella, mentre que el gruix de la divisió seguí direcció Prades³¹⁵. Davant l'arribada d'aquells cossos militars una part de la població cornudellenca fugí del poble i s'amagà pels voltants, especialment a l'ermita de Sant Joan del Codolar. Aquella gent fugia pel temor als combats que es podien desenvolupar a la zona i a la reacció que les forces ocupants podien tenir amb la població, ja que la propaganda republicana avisava que les forces franquistes entraven als pobles saquejant-ho tot. En cap cas però es van produir desordres per part dels militars. L'arribada a Cornudella no va ser fàcil, ja que els rebels no entraren finsdesprés de diversos combats el dia 15 de gener. Just entrar el comandament militar va ordenar que tothom que tingués alguna arma fos entregada i que si algú tenia alguna possessió o propietat d'altri fos ràpidament retornada, sota amenaça de ser processat judicialment el més ràpid possible per les forces militars. Poc a poc la gent que s'havia amagat pels voltants aniria retornant al poble.

A part de tot això, Cornudella és un bon exemple de com l'articulació del poder franquista es feu d'una forma agressiva. La Comissió Gestora va ser designada el 18 de gener del 1939 per l'autoritat militar, i estava formada per quatre regidors més l'alcalde Jaume Miró Xatruch. El més curiós de tot plegat és que aquella gestora va rebre fins a dues confirmacions per part de diferents comandaments militars, una cosa que no sempre passava a tots els pobles i assenyalant-nosqueno hi havia un consens general a l'hora d'escollir el personal. Sembla ser que la designació de Jaume Miró va ser anterior

---

³¹⁴ A Falset a les eleccions municipals del 12 d'abril del 1931 havien donat la victòria a les forces republicanes d'esquerres, com també a les legislatives generals del 28 de juny del 1931. Però a partir d'aquí hi hagué un canvi de tendència, i van ser les forces dretanes de la Lliga amb seves múltiples coalicions les que guanyaren la majoria de resultats a Falset entre el 1932 i el 1936, tan en eleccions municipals, al Parlament de Catalunya i Generals, a la vegada que la participació electoral anava disminuint després del gran èxit del 12 d'abril del 1931. *Ibid.*, pp. 306-313

³¹⁵ Josep PERNAU: *Diari de la caiguda de Catalunya*, Barcelona, Ediciones B, 1989, p. 133

a la creació de la Comissió Gestora, ja que des del dia 15 de gener Jaume Miró signava algunes circulars com a alcalde del poble³¹⁶. Com en el cas de Falset, una de les primeres feines va ser fer un arqueig del fons municipal i començar a organitzar les tasques perquè la població civil podés canviar les antigues monedes republicanes per noves de franquistes. També es va modificar el nom de carrers del poble que fessin referència a l'anterior passat republicà. Aquesta remodelació es feu a inicis del mes de febrer del 1939, i els nous noms passarien a fer esment a l'imaginari franquista: General Mola, Calvo Sotelo, Plaza del Generalísimo, etc., a més de recuperar nomenclatura de caire religiós que havia estat suprimida durant el període revolucionari. Una característica interessant que explica el poc marge de maniobra que tenien els nous poders locals és la poca assiduitat amb què es va reunir el Consistori. La majoria dels plens, que eren senzillament un tràmit per llegir les ordres que arribaven de les autoritats provincials, es celebraven primer cada setmana, però després van passar a fer-se cada quinze dies i més tard de manera mensual. També es va habilitar el més aviat possible un espai que acollís una dotació permanent de la Guàrdia Civil al poble.

La Vilella Baixa és un cas diferent al de Cornudella en alguns aspectes. L'ocupació del poble es va fer la nit del 10 al 11 de gener del 1939 per la banda de Cabacés. Els republicans van defensar durant uns dies l'avanç feixista, però finalment les seves posicions van caure. Les tropes franquistes estaven enfurismades pels dos dies de retenció i van permetre que l'avantguarda, formada per cossos mercenaris del Marroc, abusessin de la població entrant a algunes cases, violant a les dones i matant a les persones que s'hi oposaren. Després entraren les forces regulars, que van aconsellar als veïns que retolessin les portes de les seves cases amb un escrit que hi posés "*Ocupado por su dueño*", estalviant-se així el saqueig de les tropes rebels³¹⁷.

Pel que fa a la creació de la Comissió Gestora, les autoritats militars escolliren a Ferran Porta com a primer alcalde-gestor, una persona d'ordre que ja havia format part de l'Ajuntament en anteriors ocasions. Òbviament la nova Comissió Gestora emprendria unes mesures similars a les de Cornudella i Falset (com en el cas del canvi de nom de carrers i places) però el tarannà va ser diferent, sobretot perquè durant l'anterior etapa les autoritats republicanes no actuaren de manera tan dràstica com sí que va als pobles anteriors. És per això que els ànims de revenja de la gent d'ordre no foren tan acusats, i

---

³¹⁶Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, p. 367

³¹⁷Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI", *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 23 (agost 2009), pp. 8-10

s'acontentaren en impulsar les mesures que venien dictades dels organismes superiors i gestionar els pocs diners que hi havia al fons municipal. Un altre aspecte que entreveu la diferència de la Viella Baixa és que cap persona de l'anterior equip de govern republicà no va deixar el poble, tot esperant que la justícia franquista no actués contra ells pel fet de no haver provocat cap situació convulsa durant la Guerra³¹⁸. Un plantejament força innocent, ja que els militars practicaren igualment les detencions. Finalment, de la mateixa manera que va passar a Cornudella, el Consistori va habilitar un espai permanent per acollir un destacament de la Guàrdia Civil a la Vilella. Com que la situació de la hisenda local era difícil es va instar a que la gent fes donatius de coses que tenien a les seves cases per tal de condicionar l'espai amb cadires, mantes i altre utillatge divers³¹⁹. El llistat de gent que hi va participar és força ampli, segurament perquè es van veure coaccionades pel poder franquista a haver de satisfer les demandes. Per les dimensions i el nombre de coses el lloc era força reduït, i només estava previst perquè hi estiguessin entre tres i quatre guàrdies.

A Torroja les forces colpistes hi entraren el matí del 12 de gener, el dia després d'haver ocupat les Vilelles i Gratallops i enfonsada ja la línia de defensa republicana. Entre els militars hi havia un fill del poble, cosa que els hi serviria d'especial ajuda per buscar la forma més ràpida i fàcil d'ocupar el municipi. A diferència d'altres llocs l'elecció de la primera Comissió Gestora no va ser immediata, ja que no es va produir fins el dia 26 de gener, quan es va presentar un auditor de guerra que únicament va designar a Jaume Escoda Rebull i Ramon Abelló Pàmies com a gestors, propietaris i persones amb trajectòria conservadora a la política local.³²⁰

Com va passar en la resta d'exemples de municipis comentats fins ara, les primeres mesures del nou Consistori tenien a veure en les matèries econòmica i política. Des del juny del 1939 les autoritats locals imposaven que els àpats consistirien únicament d'un sol plat i en alguns tampoc es podria gaudir dels postres. La situació era d'extrema delicadesa i la Comissió Gestora es va veure forçada a demanar ajuda econòmica a Falset i a la Diputació Provincial, però els subministraments que enviaven eren encara insuficients per abastir a tota la població de les matèries necessàries. Al marge de tot això, la Comissió també va organitzar el nou calendari festiu franquista, establint les

---

³¹⁸ Archivo Histórico Nacional (AHN). Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1444, exp. 23

³¹⁹ ACPR. Fons de l'administració local, Ajuntament de la Vilella Baixa. Material lliurat al destacament de la Guàrdia Civil, 1945-1946

³²⁰ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Torroja del Priorat. Recull històric de la vila*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997, pp. 235-236

dates singulars pròpies de la propaganda del Règim. Finalment al desembre del 1939 arribava l'ordre del Govern Civil de cessar en el càrrec els gestors provisionals i establir-se un nou equip escollit directament pel poder provincial. L'alcalde va ser Josep Maria Sentís Garcia, persona que ja s'havia destacat com a militant de partits conservadors i que havia estat designat regidor després dels Fets d'Octubre del 1934³²¹. A partir dels exemples explicats fins ara podem treure una sèrie d'idees. En línies generals, l'administració local no es va quedar immòbil, sinó que com en altres apartats del poder franquista, patiria una modulació a mesura que avançaven els anys i la dictadura s'anava consolidant amb lleis sobre els diversos espais de poder. Una primera característica és que la majoria de comissions gestores dels pobles del Priorat van patir canvis significatius en el seu personal, sobretot els alcaldes. Els militars havien escollit d'entrada el primer alcalde-gestor, però un cop l'administració civil provincial s'havia consolidat el Governador Civil va canviar moltes de les persones elegides. Encara que les característiques dels nous eren similars als anteriors (gent d'ordre bàsicament) es buscaven perfils que encaixessin millor amb la política que el franquisme volia impulsar, sobretot en consonància amb la FET y de las JONS. Exemples d'aquesta primerenca reorganització és l'elecció via Govern Civil d'Isidre Estivill Perpiñà com a alcalde de Cornudella, Manuel Pujol Larfeuil a Falset o Francesc Mestre Masip a la Vilella Baixa, entre d'altres.

Amb el pas del temps i dels canvis generals al Règim es va evidenciar que el sistema de comissions gestores era un fracàs, tot i que aquest duraria fins el 1948, moment en què es començaria a aplicar la Llei de Bases del Règim Local aprovada el 1945. A partir de llavors la política local s'organitzaria a partir de terços (sindical, familiar, professional) des d'on en sortirien escollits per sufragi els regidors dels Ajuntaments. Òbviament el Govern Civil seguia decidint qui era l'alcalde i controlava de ben a prop que les persones escollides fossin les que prèviament les autoritats havien filtrat de les llistes de candidats.

Tot això ens porta a la reflexió que el franquisme senzillament es va limitar a restaurar els vells poders econòmics reaccionaris, posant-los novament dins les administracions locals. Aquesta idea ens remet a un reforçament de l'opinió de què la tradició caciquista que existia en alguns ajuntaments abans de la República havia tornat per ocupar els vells espais de poder, i que el nou estat només es limitava a consolidar i blindar els seus

---

³²¹ *Ibid.* p. 220

espais de privilegi local, tot això amb algun toc de la ideologia que el franquisme pretenia impulsar³²². La poca capacitat decisòria i de capital financer que tenien els ajuntaments els van situar com a simples peons de les altres esferes superiors, vigilats de ben a prop per unes estructures polítiques que vetllarien perquè en cap moment es desmarquessin de la puresa ideològica del nacionalcatolicisme.

3.2 El falangisme a la comarca: Les prefectures locals de la FET y de las JONS

De la mateixa manera que els primers consistoris franquistes, la construcció del poder falangista arribaria, per norma general, just amb l'establiment del poder administratiu local. La funció bàsica de la FET y de las JONS fou de policia paral·lela en el control de la població. L'entrada de gent al nou partit es va donar en circumstàncies similars al personal dels consistoris: persones que ja havien format part d'antics partits de dretes, nous adherits per actes d'agraïment o oportunistes que cercaven noves aspiracions en el nou ordre social que s'estava imposant³²³.

El Cap Local era la principal figura del partit al poble, i a la vegada el responsable de mantenir el contacte amb les autoritats comarcals i provincials. Just sota hi havia el Secretari Local, persona encarregada de gestionar la burocràcia de la delegació. Aquests dos personatges, més els delegats de les seccions que hi havia al poble i l'alcalde configuraven el Consell Local del FET y de las JONS, que era l'òrgan encarregat de la vida política municipal. Moltes vegades va existir una juxtaposició entre les funcions del partit i de l'Ajuntament, de la mateixa manera que hi van haver topades entre els alcaldes i els caps locals de la FET, similar al que també passava en les esferes de poder provincial.

La Falange també aniria desplegant amb el pas del temps les seves esferes de poder a nivell municipal a partir de les organitzacions que n'eren dependents. Una de les més importants era la sindical, organitzada en el Sindicat Vertical, però no va ser l'única. Existien altres organitzacions d'enquadrament social, que pretenien fer-se omnipresents en les esferes de la vida pública i privada. El Frente de Juventudes a nivell juvenil, la Sección Femenina i les Obres Sindicals que depenien directament de la CNS però que

---

³²²Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, p. 52

³²³ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", p. 86

seguien tenint la mateixa feina d'influir i enquadrar a la població³²⁴. Les ordres de com s'havia d'articular tot això als pobles i ciutats venia sempre dels organismes provincials de la FET, però moltes vegades la plasmació real divergia força de les aspiracions que el poder provincial tenia dipositades. El desplegament concret d'aquests espais el tractarem al proper capítol del present treball, mentre que aquí només n'esmentarem alguns punts generals.

Les pretensions del personal falangista dins del Partit Únic eren que la Falange es convertís en un partit de tall feixista, similar al que passava a Itàlia amb el Partit Nacional Feixista (PNF) o al III Reich amb el Partit Nacionalsocialista dels Treballadors Alemanys (NSDAP), però la realitat va ser que només s'hi va assemblejar en la funció de l'exercici de la repressió i el control de la població³²⁵. En certa manera això és una evidència més del fracàs del projecte feixista al si de la dictadura o de la fi del procés de feixistització que es va viure durant aquells anys³²⁶, més enllà de les disputes que existien entre les diverses famílies polítiques del Règim. Aquesta hipòtesi ha estat abordada per molts estudis a nivell local sobre la implantació i els efectes que tenia la FET i el Movimiento als pobles, sobretot pel que fa a nombre de militants i el desplegament de les seves organitzacions d'enquadrament. Intentem veure aquests aspectes en alguns dels pobles de la nostra comarca. Aquí s'hi ha d'afegir la dificultat de que molts fons de les prefectures locals del Movimiento dels pobles del Priorat no es conserven per diverses causes. Alguna d'aquestes és el fet que aquesta documentació podia arribar a ser molt compromesa sobre les actuacions de veïns i veïnes de les localitats, encara que això segurament no és l'única explicació.

A Falset, l'establiment del Partit Únic es va fer al mateix moment que les autoritats militars designaren la Comissió Gestora el gener del 1939. El 17 de gener va ser escollit com a cap de la prefectura local Ignasi Llebaria Pascó, encarregat d'organitzar les estructures de poder de la FET. Una de les primeres feines que va desenvolupar la delegació (de manera conjunta amb el Consistori local) van ser diversos actes de celebració de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona i Girona, on s'obligava a tota la gent a participar-hi amenaçant amb dures sancions qui no ho fes.

El falangisme va ser l'encarregat d'organitzar la majoria dels actes de propaganda del nou estat franquista, entre aquests l'homenatge a tots els morts que hi hagué a Falset

---

³²⁴Oscar RODRÍGUEZ BARREIRA: *Misèries del poder...*, p. 207

³²⁵Carme MOLINERO: "Les actituds polítiques a Catalunya durant el primer franquisme", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12 (2001), pp. 97-105

³²⁶Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco...*

l'estiu del 1936 o els que caigueren fora del poble lluitant a favor dels revoltats³²⁷. El 18 de març del 1939 hi va haver el primer homenatge, fent-se una petita manifestació des de la parròquia fins a una casa a la carretera de l'estació, lloc on havien estat portats els detinguts abans per ser jutjats. Des d'aquí es va passar per diversos carrers cantant himnes i entonant marxes militars fins arribar al cementiri, espai on foren executats tres anys abans. Allí es va celebrar una missa i les autoritats locals van fer diversos parlaments recordant les víctimes. El setembre del mateix any es va repetir aquest acte en el dia que es celebrava l'aniversari d'aquells fets. Durant tots els anys que va durar la dictadura es van anar repetint cada setembre les manifestacions d'exaltació als caiguts, per bé que l'escenografia emprada seria diferent en funció de la pèrdua de pes que el discurs falangista tindria amb el pas del temps³²⁸.

El nombre de morts es va considerar molt important i és per aquest motiu que la prefectura local va començar a treballar la idea de fer un monument als caiguts. Primer el propòsit va ser fer un obelisc i un panteó on posar-hi les restes de les víctimes a la plaça d'Antoni Vilanova, però el projecte va ser aturat pel Govern Civil el 1940 al no deixar que els morts fossin traslladats. Finalment s'acabaria fent un panteó al mateix cementiri, que seria inaugurat el setembre del 1941, tot coincidint amb l'homenatge anual que les autoritats polítiques feien als caiguts anualment. Aquell any però es va comptar amb l'assistència de les autoritats provincials militars, civils i eclesiàstiques, a més d'organitzar-se una concentració comarcal del personal afiliat i adherit a la FET y de las JONS a cada poble del Priorat³²⁹.

Aquestes concentracions comarcals s'anirien repetint al llarg dels anys per diversos motius (a part del tema dels caiguts), i moltes vegades van patir la carestia que hi havia de subministrament de diversos productes. Això va passar el 1940, on la prefectura local va demanar a les autoritats falangistes provincials que enviessin quatre-cents litres de gasolina perquè es podés fer efectiu el transport de la gent dels diversos pobles a Falset³³⁰.

Falange també tenia altres atribucions de control polític més directe a part de la celebració d'aquests actes d'exaltació. Com passaria en molts altres pobles, la delegació

---

³²⁷ Les xifres recollides parlen d'uns quaranta morts, però l'estudi de Solé i Sabaté i Villarroja i Font n'acaba concretant trenta-quatre. Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA i FONT: *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939), Volum II*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pp. 312-319. AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 15

³²⁸Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, p. 327

³²⁹ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Falset. Correspondència, 1939-1945. 04/08/1941

³³⁰Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, p. 329

local, a través de la seva unitat d'investigació, es va dedicar a enviar informes sobre la situació política xifrant la quantitat de gent que hi havia adscrita a idearis d'esquerres. Aquests informes, dels quals se'n conserven dos del 1944, podien arribar a ser molt contradictoris entre ells tot manipulant-ne les xifres finals. Quan s'inflava el nombre de suposats adscrits a les esquerres significava que la pressió política i el control augmentaria cap al conjunt de la població, i això podia obeir a alguna estratègia dels poders falangistes locals. Però el control no es faria només a través de l'elaboració d'aquests informes, sinó que la prefectura local podia actuar cap a altres esferes igual d'importantes, com en fer informes de bona conducta de veïns i veïnes o fins i tot vigilar les persones que tenien aparells de ràdio, ja que des d'aquells dispositius es podia fer propaganda d'idees contràries al Règim. Això va passar el maig del 1942, quan les autoritats locals van demanar un a relació nominal dels aparells que hi havia i el març del 1945 la FET local va comunicar que calia retirar dos equips que eren propietat de persones amb antecedents "de dubtosa filiació"³³¹.

El nombre de gent enquadrada a la FET va variar sensiblement en els diversos anys dels quals es guarda un registre. El 1942, coincidint amb una visita de Franco a Reus, Falset (igual que la resta de pobles de la província) va mobilitzar tot el seu gruix d'afiliats, que eren un total de cent seixanta-dos dividits de la següent manera: cinc autoritats de la Delegació Comarcal, dotze de la prefectura local, quinze de les organitzacions de l'àmbit masculí, quaranta de Sección Femenina, vuit ex-combatents, dotze "excautivos" i seixanta-tres del Frente de Juventudes³³². El 1948 el nombre havia augmentat en cent setanta-vuit, repartits en cent a la part masculina, trenta-vuit a Sección Femenina i quaranta-vuit al Frente de Juventudes.³³³ Falset ocuparia una posició important en el conjunt del Priorat per ser el centre de la Delegació Comarcal i per tenir un bon nombre de militants i adherits, i és per això que també tindria algun episodi de distensions internes. El dia 1 d'abril del 1942 es celebrava, com en molts altres llocs, el *Día de la Victoria*, una data important en la posada en escena de la propaganda falangista. Sembla ser que la presència de la Sección Femenina va ser força escassa, explicada per les autoritats locals per la poca organització que hi havia i una manca de disciplina en aquella sectorial. En general la participació falangista a l'acte va ser escassa en tots els sentits i amb poc compromís dels assistents, ja que es va demanar

---

³³¹ *Ibid.*, p. 326

³³² ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Falset. Correspondència, 1939-1945. 18/01/1942

³³³ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", p. 106

a tres ex-combatents que portessin les banderes que havien de ser responsabilitat de la Sección Femenina i s'hi negaren, a més que el nombre de jovent provinent del Frente de Juventudes va molt baix. Aquell episodi no va passar inadvertit a les autoritats provincials, que feren una dura crítica de la situació i la poca energia de la prefectura local, en especial del Delegat de Joventuts³³⁴.

L'obra de major protagonisme pel falangisme de Falset i del conjunt de la comarca va ser la visita ràpida que Franco va fer al poble el 31 de maig del 1949, inclosa dins de l'itinerari que el dictador havia començat a les Terres de L'Ebre i que va acabar a Tarragona³³⁵. El dia 25 de maig es va ordenar a l'Ajuntament que fossin alçats uns arcs a l'entrada i la sortida de la vila, a més de que tots els carrers estiguessin engalanats. A diferència d'altres pobles per on la comitiva del dictador i la resta de càrrecs provincials va passar, a Falset només hi estigueren de pas i no es va fer cap acte polític, tal i com recullen les cròniques de l'època³³⁶. Franco finalment va acabar arribant pels volts de les tres del migdia, i es va obligar a veïns i veïnes (més càrrecs de delegacions de pobles veïns) a assistir a l'esdeveniment.

Cornudella va tenir una evolució semblant a de Falset. Com sempre, l'establiment de la FET es va fer al mateix moment que el poder franquista local a partir de d'escollir els delegats dels diversos àmbits esmentats anteriorment. Com passaria en molts pobles de la comarca, la delegació sindical va ser la que va gaudir de major protagonisme ja que desitjava controlar la vida econòmica i laboral local. A diferència d'altres pobles, Cornudella va tenir un nombre elevat de persones afiliades i adherides al Partit Únic. Segons algunes dades el 1944 hi havia un total de quaranta-nou afiliats³³⁷, i quatre anys més tard la xifra arribava ja al centenar³³⁸. La primera persona encarregada de la prefectura local va ser Rosend Domingo Pont³³⁹, un metge nascut a Lleida el 1906 i que ja durant l'època republicana, mentre vivia a Cornudella, manifestava la seva adscripció a la dreta i criticava profundament el caràcter esquerranós que la vila tenia durant aquells anys. Quan començà la Guerra Civil va estar detingut al vaixell-presó Riu Segre

---

³³⁴ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Falset. Correspondència, 1939-1945. 08/04/1942

³³⁵ *Diario Español*, núm. 3331, 01/06/1949, pp. 1-8

³³⁶ *Ibid.*, p. 8

³³⁷ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella...*, p. 371

³³⁸ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", p. 106

³³⁹ Miquel MARTORELL GARAU: "Trampes i malifetes del metge Domingo (febrer-agost 1939)", Recuperat d'internet el 02/02/2016 (<http://www.segle21.cat/historia/trampes-i-malifetes-del-metge-domingo-febrer-agost-1939-miquel-martorell-garau/>). Actualment el portal digital "Segle 21" és la versió actual d'una tradició d'editar informació històrica de la comarca en forma virtual que es remunta, inicialment, a la dècada dels noranta amb la plana cornudellaweb.net.

de Tarragona, essent alliberat un temps després³⁴⁰. Un cop ocupada la vila per les tropes rebels Rosend Domingo va tornar al poble el febrer del 1939, essent designat cap local de la FET. La informació trobada ens diu que Domingo va actuar amb molta celeritat en la repressió exercida contra gent vinculada a organitzacions republicanes, delatant a les autoritats els que creia que eren els principals dirigents i fent informes negatius de les persones que havien quedat retingudes en alguns fronts de guerra. El més greu va ser que va arribar al punt d'extorsionar econòmicament a possibles víctimes, avisant-los que si no li donaven certa quantitat de diners faria efectiva la denúncia cap a elles. Algunes d'aquestes que van pagar van ser denunciades poc temps després, i és llavors quan en el decurs de la declaració a la Guàrdia Civil explicaren que no s'imaginaven no s'imaginaven la detenció ja que el cap local de la FET els havia assegurat que pagant 2.500 pessetes es podrien evitar aquest mal tràngol. Aquesta declaració va fer que es destapés l'entramat d'extorsions que Rosend Domingo i el delegat local d'informació Jaume Miralles Pallejà havien desenvolupat. Els informes parlen de diversos casos més a part del citat anteriorment, a més de cobrar multes i sancions a altres veïns del poble que no havien estat notificades a instàncies superiors n'hi s'havia remès el seu import. Finalment la Guàrdia Civil els va acabar detenint i se'ls hi va practicar un Consell de Guerra l'agost del 1939, on el delegat d'informació va ser absolt i Rosend Domingo fou obligat a pagar una multa per faltes en mala gestió administrativa (l'acusació inicial de la fiscalia era de 12 anys de presó). El delegat d'informació Miralles va retornar al poble, però Rosend Domingo anà a viure a Tivissa on va exercir de metge a partir del 1942 i morí a Cubelles el 1952 amb tots els honors de la pompa franquista.

Amb la substitució de Rosend Domingo de cap falangista local es van acabar les extorsions individuals, però la resta de capitosts que passaren per la prefectura local i els seus delegats seguiren amb la tasca de perseguir i denunciar les anteriors persones, a més de vigilar de ben a prop l'actitud dels veïns i veïnes del municipi. Com en el cas de Falset, una de les feines que desenvoluparen va ser la celebració de tot tipus d'actes i manifestacions d'exaltació patriòtica amb la causa franquista. En un d'aquests es va obligar a publicar un ban a l'Ajuntament on s'instava a tothom que engalanés els balcons i les finestres amb banderes espanyoles per celebrar durant vuit dies la caiguda de Madrid a mans les forces rebels i mostrar així l'adhesió del poble al "*Glorioso*

---

³⁴⁰Miquel MARTORELL GARAU: "Els primers veïns represaliats en començar la revolució", *La Tralla*, 11(2006),pp. 7-9

Ejército Nacional”. Fins hi tot amenaçava a la gent que no ho fes amb càstics, considerant-los com a desafectes a la causa nacionalsindicalista³⁴¹.

Els diferents municipis del Priorat no van ser homogenis en les formes d’implantació i seguiment de la nova política franquista. Cornudella i Falset són dos exemples de pobles on l’articulació del nou poder va ser més agressiva i molts pobles de la comarca van seguir el mateix exemple, però en d’altres la cosa va ser diferent. A la Vilella Baixa, com en els dos anteriors casos, el Partit Únic es va començar a organitzar al mateix moment que es creava la Comissió Gestora i la resta de poders franquistes locals. Per algunes dades obtingudes sabem que el Cap local era Salvador Sabaté Sabaté, persona que també tindria un paper important en altres espais com el Sindicat Agrícola i seria un dels avaladors més recurrents en els informes de bona conducta a diversos veïns del poble entre el 1939 i el 1940³⁴². A part d’això es van organitzar amb major i menor implicació la resta de delegacions dependents del Movimiento. D’aquestes, només la delegació sindical va tenir certa importància, i subsidiàriament la Sección Femenina, ja que segons algunes dades recollides el 1948 el poble tenia un total de 29 dones afiliades o adherides a la Sección (la població total era de 471 habitants)³⁴³.

La situació del Frente de Juventudes va ser la mostra més clara de les dificultats que va tenir la FET en voler enquadrar als veïns i veïnes del municipi. Des del seu inici no va comptar amb cap afiliat, encara que les ordres provincials demanaven insistentment que s’organitzés el jovent sota els principis de la política dictatorial. Els dirigents locals posaven tota mena d’excuses i evasives, com que gairebé no quedava jovent al poble per culpa de la gran emigració o bé que no es podia triar a un delegat local del Frente perquè les persones que podien ser susceptibles de ser-ho estaven fent el servei militar obligatori³⁴⁴. La realitat era doncs que el grau d’implantació del Partit Únic entre la joventut era baixíssim, tot i els esforços a nivell provincial perquè la secció juvenil tingués més presència local. Per tal de pal·liar aquesta situació la delegació local va cercar el recolzament d’altres institucions per apropar el jovent, com el cas de les escoles locals. Primer va forçar que Josefina Monllar Caballé, la mestra de l’època, entrés a formar part de la Sección Femenina i, a partir d’aquí, comencés una feina de captació i instrucció dels nens i nenes amb els valors de l’organització falangista

---

³⁴¹Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella...*, p. 370

³⁴²ACPR. Fons de l’administració local, Ajuntament de la Vilella Baixa. Informes de bona conducta, 1939-1940

³⁴³Montserrat DUCH PLANA: “Partit únic...”, p. 106

³⁴⁴ACPR. Fons de la prefectura local del “Movimiento” de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada. 12/11/1946

juvenil. Un temps després va ser nomenada instructora del Frente de Juventudes local, però els resultats de l'intent d'influir van ser negatius, ja que cap jove va acabar per entrar al Frente³⁴⁵.

A Torroja, com en la resta de casos, l'establiment del Partit Únic es va produir gairebé al mateix moment que es designava la Comissió Gestora. A diferència dels pobles comentats fins ara, existeixen molt poques referències sobre l'establiment de la FET i les seves seccions, però a partir de la poca que es conserva sabem que el grau d'interferència va ser similar. Juntament amb el Consistori, la FET va ser responsable de tramitar informes i avals sobre els presoners procedents de l'exèrcit republicà que estaven en camps de concentració de tot l'estat i d'antics líders d'organitzacions polítiques republicanes des del 1934, en especial durant l'esclat revolucionari del 1936. Però l'acció falangista també es veuria a partir d'altres organitzacions. A través de la CNS es va intentar organitzar de nou la vida del Sindicat Agrícola local, encara que una bona part dels seus socis es trobaven absents del poble. Segons un informe enviat a les instàncies provincials el Sindicat Agrícola comptava amb molts pocs socis a Torroja, ja que 39 estaven absents, dels quals 29 a França³⁴⁶.

A vegades hi van haver alguns episodis de disputa entre la prefectura local i la Comissió Gestora, fruit de desavinences entre la classe dirigent local o perquè senzillament regnava cert desordre sobre quines eren les atribucions de cada òrgan. Aquest va ser el cas del Lloar, on el setembre del 1939 el primer cap local que va tenir la FET va presentar la renúncia fruit de desavinences amb l'alcaldia. Segons sembla, alguna de les actuacions preses per la Comissió Gestora no s'adequaven a la línia que marcava la prefectura local i com que el cap es va veure incapaç de capgirar la situació va acabar per claudicar, quedant durant un temps paralitzades les atribucions de l'organisme polític³⁴⁷.

Finalment, volíem incloure les poques dades globals que tenim sobre afiliació falangista, per bé que al proper capítol ja farem un millor anàlisi sobre el desplegament i desenvolupament que van tenir les seves organitzacions de masses. Al comentari que hem anat fent dels diversos pobles hem parlat sobre la presència que la FET hi tenia, en especial durant els primers anys però gràcies a les dades recopilades per Montserrat Duch sobre el falangisme a les comarques del Camp de Tarragona tenim la xifra

---

³⁴⁵ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada. 10/09/1946

³⁴⁶ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Torroja del...* p. 242

³⁴⁷ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Recull històric del Lloar...*, p. 155

definitiva d'afiliats al Partit Únic i a les seves organitzacions el 1948. Cal dir que parlar d'afiliats no equival a assegurar major o menor operativitat de la FET als pobles. Òbviament la classe dirigent local en va formar part, però ni aquesta va ser la més fervorosa exaltant l'ideari falangista. El passat de la majoria de quadres dirigents estava en les opcions monàrquiques o de la Lliga, i la seva afiliació al Partit Únic cal entendre-la com a seguidisme a les ordres que arribaven de la superioritat o bé com una forma de garantir la seva supremacia entre el conjunt de la població.

Al marge dels dirigents també s'hi afegí un bon grup de gent que, lluny de combregar amb l'ideari de la dictadura, creia que entrar a la FET li podia servir per millorar la seva situació social o bé obtenir actes de favor per algunes qüestions.

Taula 15: Afiliació a les organitzacions falangistes al Priorat el 1948

<i>Municipi</i>	<i>Habitants</i>	<i>Membres de la FET</i>	<i>Membres de Sección Femenina</i>	<i>Membres del Frente de Juventudes</i>
Bellmunt del Priorat	555	22	9	
Bisbal de Falset	703	18	7	5
Cabacés	645	92	29	4
Capçanes	770	143	62	
Cornudella de Montsant ³⁴⁸	1583	100	52	27
Falset	2480	100	38	48
La Figuera	475	39	19	
Gratallops	422	15		
Els Guiamets	424	32	6	13
El Lloar	328	38	1	13
Marçà	1098	96	42	
Margalef	513	30	11	17
El Masroig	961	83	47	29
El Molar	678	123	23	8
La Morera de Montsant ³⁴⁹	375	40	19	6

³⁴⁸ Inclou els municipis agregats de Siurana y Albarca

³⁴⁹ Inclou Escaladei com a municipi agregat

Poboleda	670	75	51	
Porrera	827	110	36	20
Pradell de la Teixeta	557	15	8	
La Torre de Fontaubella	170	28	23	
Torroja del Priorat	388	45	3	
Ulldemolins	1162	60	23	4
La Vilella Alta	293	14		
La Vilella Baixa	471	33	29	
Total	16548	1351	538	194

Font: El·laboració pròpia a partir de Montserrat DUCH PLANA: “Partit únic...”, pp. 101-106

Òbviament, els pobles amb més habitants són també els que tenen un nombre més gran de gent adscrita a la FET. Cornudella, Falset i Marçà eren els llocs amb major presència, mentre que Pradell de la Teixeta, la Vilella Alta i Gratallops tenen menys gent. Les dades són una mostra més de l'heterogeneïtat de la comarca, i sobta bastant els casos de Capçanes i el Molar, dos nuclis mitjans però que tenen els valors més elevats d'afiliació al Partit Únic. Un possible explicació la podríem trobar a partir del funcionament de la Hermandad de Labradores y Ganaderos³⁵⁰, ja que van ser dos llocs on el cooperativisme agrari va ser més lent d'implantar-se i durant els primers anys de dictadura hi va tenir molt de pes el paper de les Hermandades, sobretot per gestionar durant cert temps una part del patrimoni dels antics sindicats agrícoles. Però no hi ha una explicació concreta que narri el per què d'aquesta qüestió, ja que en aquest sentit hi tindrien a veure totes les condicions que hem anat explicant fins ara.

Al marge d'això, també s'evidencia el fracàs que anirien tenint algunes estructures dependents de la FET com el Frente de Juventudes, que exceptuant Falset, Cornudella i el Masroig gairebé no tenia presència als pobles de la comarca. El cas de Sección Femenina és més complex, ja que tenim indrets on gairebé ni hi hagueren dones enllaçades a la seva obra mentre que en d'altres hi van tenir major presència. En aquest sentit hi tindria molt a veure la tasca de l'Església catòlica, sobretot en pobles on les xarxes sociabilistes femenines estiguessin més vinculades al món clerical mentre que en d'altres aquest fet anirà de la mà de la FET. Però totes aquestes consideracions referents al Frente de Juventudes i la Sección Femenina les tractarem millor en el proper capítol.

Vistes les principals característiques³⁵¹ sobre la implementació del poder falangista a la comarca podem extreure algunes conclusions. En primer lloc cal destacar l'actitud virulenta de control i persecució que les prefectures locals i els seus líders van fer sobre les persones vinculades al món republicà, sobretot en aquells llocs on es volia "passar comptes" amb els fets ocorreguts a l'estiu del 1936. Aquesta va ser la tònica dominant durant els primers anys de dictadura, ja que amb el pas del temps aquest comportament es va relaxar.

També hi ha significatives mostres de pressió provincial en impulsar el programa falangista, encara que al marge de l'aspecte sindical tot plegat va ser un fracàs. Els

---

³⁵⁰ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat: de l'eufòria al destorb (1939-1944)*, Lleida, Pagès Editors, 2013, pp. 106-18

³⁵¹ Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ: "La Falange de Flix : aspectes socio-econòmics i polítics (1938-1965)", a DD. AA. : *Franquisme a...*, pp. 75-106

primers passos de l'administració municipal van ser pràcticament homogenis en tots els pobles, mentre que a les prefectures locals hi ha grans diferències segons cada realitat local. Els pobles amb una major concentració poblacional i que tingueren episodis més violents durant els primers mesos de Guerra Civil foren els que l'ofegament, la persecució i l'efusivitat en desplegar el programa falangista va ser més elevada. Els pobles amb menor índex de violència durant el període revolucionari del 1936 van ser els que la prefectura local no va tenir una responsabilitat repressiva o un control directe tan elevat, encara que el desplegament i les ordres provincials s'havien de seguir de la mateixa manera que a la resta de llocs. El que sí que serà una característica comuna és que, un cop acabats els primers anys de major pressió, el nombre de afiliats va quedar estancat o bé va minvar substancialment (tot i l'excepció de Cornudella). En alguns pobles va ser possible mantenir algunes de les competències de control en edificis o espais de decisió però en d'altres aquesta qüestió es va veure afectada per la poca quantitat d'efectius amb que comptaven.

Així doncs, partir del 1943 l'activitat i afiliació de la FET va començar a decreïxer, i va acabar per fer únicament feines de control dels consistoris i planificació dels actes d'exaltació franquista amb les organitzacions de masses. Tot i tenir bons privilegis de poder i fer una forta ofensiva en adoctrinar a la gent la realitat fou que mai es va arribar a aconseguir aquesta tasca, ni tampoc la de canviar l'opinió de les persones perquè veiessin el nou Règim de forma favorable; i més encara quan en la seva propaganda es manifestava un atac continu contra el catalanisme, els valors democràtics i la vulneració directa de treballadors i pagesos a través del sindicalisme vertical³⁵². Evidències d'aquesta poca implantació de la nova ideologia entre la gent queden demostrades amb l'informe que el consell local de Falset va enviar al Delegat Provincial d'Informació i Investigació l'estiu del 1944 sobre les opcions polítiques del gruix del poble i al que abans ja ens hem referit. Allí s'assegurava que una bona part dels falsetans i falsetanes eren desafectes, però també hi havia un alt percentatge de republicans, socialistes i regionalistes. Dins del bloc conservador, la ideologia monàrquica era la predominant (gairebé equiparable al republicanisme), mentre que el falangisme resultava ser pràcticament residual³⁵³.

---

³⁵² Montserrat DUCH PLANA: *Reus sota...* pp. 164-165

³⁵³ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Falset. Correspondència, 1939-1945. 12/09/1944

El partit acabaria per ser al Priorat un espai de politització per l'autoconsum, on la majoria de personatges locals amb passat en partits d'ordre es trobarien per perfilar el rumb polític local amb les direccions que els hi venien de les autoritats provincials, incapaços d'aglutinar i engrescar la gent en un ideari totalment retrògrad i a favor dels privilegis de classe. Tots els aspectes de futur referents a l'evolució de la FET no han de quedar com a fets aïllats a nivell comarcal o provincial, sinó que van en consonància amb el procés de domesticació que l'estat franquista va fer del falangisme i la burocratització del Partit Únic com a organisme depenent de l'estat.

3.3 Església i franquisme: l'actitud eclesiàstica al Priorat

L'Església catòlica va jugar un paper essencial durant la postguerra a l'hora d'entendre moltes de les estratègies de control social que la dictadura intentava imposar. La jerarquia catòlica i una gran part del clergat van donar suport al Règim, considerant que la victòria de les tropes revoltades era també un "èxit catòlic", sota la idea que la guerra era una verdadera "Cruzada". Interessant és l'afirmació de Santos Julià quan situa al món eclesiàstic no com un aparell on el Règim va trobar-hi suport, sinó com una peça més de l'estructura del *Nuevo Estado*³⁵⁴.

L'Església, que havia patit una part de les conseqüències de la violència revolucionària (persecucions, execucions, saquejos) va assumir un paper important dins la dictadura, donant-li la base ideològica i moral amb el nacioncatolicisme³⁵⁵. El clergat mai va fer autocrítica ni va reflexionar sobre el per què de les ires populars contra la seva institució, sinó que es limitava a assegurar el seu suport a Franco davant l'avanç del comunisme i que aquest havia de ser eliminat per tots els mitjans³⁵⁶. Lligat amb això és interessant la idea aportada per Julián Casanova quan remarca que tots els actes de violència anticlerical del 1936 no van ser la conseqüència directa que explica la col·laboració eclesiàstica amb el franquisme, sinó que més aviat van reforçar una aliança que l'Església ja tenia des de feina temps amb el conservadorisme, quan durant els inicis del segle XX s'havia mostrat fervorosament crítica amb la dinàmica social i cultural modernitzadora, asfixiant amb unes normes de conducta i moral que no tenien

---

³⁵⁴ Santos JULIÀ: "Un fascismo bajo palio, en uniforme militar", *El País*, 18/07/1998

³⁵⁵ Hilari RAGUER: "El Nacionalcatolicismo" a Julio ARÓSTEGUI *et. al.*: *En el combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012, pp. 547-574

³⁵⁶ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, p. 249

res a veure amb les propostes transgressores presentades per les organitzacions i els col·lectius de tall progressista³⁵⁷.

Els capellans van ser un element essencial als pobles de cara a garantir i pregonar els principis morals i ideològics de la dictadura i fer informes sobre el passat polític de cada ciutadà, juntament amb la Falange local i l'Ajuntament. I precisament és en petites comunitats rurals on aquest paper polític (o fins i tot policíac) atribuït a l'Església va tenir una bona expressió, ja que els capellans tenien una posició privilegiada per saber les vides dels veïns i veïnes, convertint-se en un element essencial per impartir la nova justícia franquista contra els vençuts. Però algunes vegades els clergues es van situar davant la dicotomia d'haver de fer aquest servei polític amb els preceptes de perdó o auxili que la religió cristiana pregonava, i per això les actuacions mai van ser uniformes. A diferència dels altres dos poders comentats fins ara les evidències sobre el funcionament eclesiàstic són més difícils de trobar i comentar, ja que és un aspecte més complicat d'identificar a les fonts bibliogràfiques i documentals. Tot i això, intentarem fer-ne un breu comentari.

Centrem-nos primer en aquesta la funció política. Conxita Mir ha explorat molt aquesta faceta del món eclesiàstic en les seves obres sobre el franquisme al món rural, assegurant que els capellans van ser unes peces molt importants a l'hora d'impartir justícia³⁵⁸. La manera de fer-ho era amb els informes sobre les actuacions dels acusats i investigar els béns que podien tenir perquè en tingués constància el Tribunal de Responsabilitats Polítiques. En aquest sentit, l'actuació dels capellans al Priorat no va ser homogènia, havent-hi pobles on els informes van ser molt més expeditius mentre que en d'altres s'intentava relaxar la situació³⁵⁹. La majoria de pobles de la comarca es van destacar per intenses actuacions contra el món eclesiàstic durant la Guerra Civil, però la responsabilitat no sempre va caure en els veïns i veïnes, ja que algunes vegades els actes havien estat perpetrats, suposadament, per persones vingudes de comitès revolucionaris de pobles veïns. Falset i Ulldemolins són els municipis més destacats en actituds anticlericals durant la guerra (però en general la majoria de localitats de la comarca van tenir el mateix perfil alt), mentre que a la Morera del Montsant, a la Vilella Alta i a la Vilella Baixa els efectes van ser més baixos³⁶⁰. Tot i això, la variabilitat en els

---

³⁵⁷ Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco*, Barcelona, Crítica, 2005

³⁵⁸ Conxita MIR: *Vivir es sobrevivir...* pp. 189-199

³⁵⁹ AHT. Fons del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques de Brcelona, Audiència Provincial de Tarragona.

³⁶⁰ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443 i 1444.

informes dels capellans pot ser explicada a partir d'altres circumstàncies de tipologia diversa.

El llenguatge dels informes pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques responia a un esquema oficial, on s'intentava aclarir el passat polític de cada acusat i, un cop començava la diligència, s'enviava una segona carta amb els béns que aquest tenia. Les paraules més intransigents definien els inculpats com a traïdors a la fe catòlica i els acusaven directament de tots els danys que el patrimoni eclesiàstic havia patit durant el 1936. Però a vegades el to podia ser més lax, i per tant aquest fet pot ser un indicador extern per veure el grau d'interiorització que el capellà tenia de la nova ideologia expressada a través del llenguatge³⁶¹. El contingut s'assemblava molt a les cartes que redactaven l'alcalde, el cap de la FET local i la Guàrdia Civil, encara que el sacerdot concretava molt més els aspectes que tenien a veure amb la possible persecució religiosa que havia portat a terme l'acusat amb danys a l'església o l'assassinat de l'anterior capellà del poble i altres membres del món eclesiàstic.

Però no sempre van ser informes tan punitius. Alguns sacerdots es van mostrar incòmodes davant el paper d'informants que els hi tocava jugar, i intentaven evadir la seva responsabilitat presentant la documentació tard o bé sense especificar alguns aspectes com els béns patrimonials que l'acusat tenia, posant llavors en entredit la versió que donava el Consistori i el consell local de la FET.

No tot el control va ser a partir de la funció política. L'Església també va ser l'encarregada d'inspeccionar la difusió cultural dels pobles i el seu calendari festiu. La majoria de festes contaven amb celebracions religioses i el calendari festiu es feia en base als dies marcats pel món catòlic. Fins i tot els mateixos actes d'exaltació política del franquisme contaven amb una missa dins del seu programa i que contenia la mateixa càrrega simbòlica totalitària que la resta d'actes civils organitzats pel Consistori i el consell local de la FET. Un exemple d'això el tenim amb la inauguració del monument a les víctimes de Falset del 1936 que abans hem esmentat, on un dels principals actes en la celebració d'aquell dia va ser la processó des de l'església fins al cementiri, lloc on es va descobrir el panteó³⁶².

Un altre tret significatiu va ser l'impuls accelerat que les institucions van manifestar per reconstruir els edificis eclesiàstics saquejats durant l'estiu del 1936. A nivell

---

³⁶¹ Conxita MIR CURCÓ: "La funció política dels capellans en un context rural de postguerra", *L'Avenç*, 246 (2000), pp. 18-23

Conxita MIR CURCÓ: "La funció...", pp. 18-23

³⁶² Ezequiel GORT JUANPERE,: *Història de Falset...* p. 329

governamental es va crear el Servicio Nacional de Regiones Devastadas³⁶³, de cara a centralitzar tota la informació que fes referència als casos i ocupar-se del finançament de les obres de recuperació, juntament amb les donacions dels Consistori locals i d'alguns veïns i veïnes. Poc a poc les esglésies de la comarca van restablir el culte religiós, sempre en funció de com avançaven les reparacions dels danys que havien sofert anteriorment. A Cornudella això va passar el 22 de gener del 1939³⁶⁴, mentre que a Falset, Ulldemolins o Torroja van tardar uns dies més. Més curiós va ser el cas de Marçà, on el temple havia patit tantes destrosses durant l'etapa revolucionària que va resultar impossible poder-hi celebrar cap ofici religiós. Per això, les autoritats van acordar que temporalment s'utilitzessin els baixos d'una casa particular del poble, de la qual els seus propietaris eren persones significatives del bàndol conservador. En dies festius, com que l'afluència de gent augmentava, la celebració es traslladava a la plaça de l'Església, on fins hi tot un cop acabada la missa els assistents cantaven amb el braç alçat el *Cara al Sol*³⁶⁵. En aquest sentit els sacerdots també tindrien una nova funció de vigilància entre la població quan vetllaven perquè cap veí o veïna faltés a les manifestacions de culte, en una nova mostra de control coercitiu.

La restauració de les imatges religioses era un dels moments de màxima expressió catòlica i on es podia veure la comunió d'aquesta amb els nous poders locals. Donat que una bona part de la simbologia havia estat cremada o destruïda es va haver de reemplaçar de nou, i s'aprofitava per organitzar processons o bé intentar que assistissin als actes dirigents provincials. A Cornudella, la imatge de l'ermita de Sant Joan del Codolar s'havia perdut, i per això les autoritats van demanar que se'n fes una de nova per restaurar el culte, però a la majoria del poble no li agradà la nova figura. Finalment, el 1949 es va trobar l'original a Reus, en un magatzem del museu municipal amb altres icones religioses. El capellà i les autoritats van organitzar tres dies de festa per homenatjar la recuperació de l'estàtua del sant que van comptar amb la participació del vicari general de l'Arxidiòcesi de Tarragona.

Dins del món de les festes i les celebracions trobem unes altres actituds més difícils de comptabilitzar, però que també estan marcades per l'impuls a la nova moralitat que el nacionalcatolicisme volia imposar, a més de potenciar l'expansió del catolicisme. Es

---

³⁶³Manel GÜELL: "El fons "Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones" de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona" a *Actes del Segon Congrés de Recerques: Enfrontaments civils. Postguerres i reconstruccions*. Barcelona, Recerques, 2002, pp. 868-875

³⁶⁴Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella...* p. 368-369

³⁶⁵Rafel QUEIXALÓS i FUCHO: *Marçà, reculls de...*, pp. 128-129

van restaurar les antigues ordres religioses que el 1936 havien estat clausurades, i els capellans van tornar a ocupar una posició privilegiada en espais com l'educació, l'auxili social i, òbviamment, l'associacionisme formal i la sociabilitat en general. Però aquestes qüestions les tractarem al proper capítol.

4. La repressió al Priorat. Balanç global

Amb l'establiment dels poders locals es van donar algunes mostres de violència coercitiva que ja hem anat comentant. Com ja hem vist, Ajuntament, Partit Únic i Església van ser els tres pilars essencials que ajuden a comprendre la instauració del franquisme a la comarca, i de la seva mà vindrien les principals formes de violència i coerció. Però com també hem anat repetint les seves actuacions no van ser uniformes per tots els pobles, sinó que foren diferents a partir de diverses variables.

La part més important d'aquest anàlisi sobre la repressió vindrà a partir del comentari sobre les xifres d'execucions i empresonaments perpetrades pel franquisme, però abans farem esment sobre altres qüestions importants que cal tenir en compte. Just després de l'establiment dels poders locals es començaren a tramitar un gran nombre de denúncies cap a gent d'òrbita republicana, acusada d'haver participat en l'esclat revolucionari del 1936. Falset va acollir una presó a les dependències de l'antic castell, que va estar oberta en forma de dipòsit durant tot el 1939. Fruit de les primeres denúncies emeses el gener i el febrer s'omplí ràpidament de denunciats que esperaven que el jutge militar els hi obrís diligències pels fets acusatoris. Quan aquests començaven el personal era traslladat a les presons de Tarragona³⁶⁶, esperant que es fixés un dia pel consell de guerra. Les condicions del dipòsit penitenciari de Falset van ser extremadament greus, molt similars a la resta de presons franquistes que funcionaven en aquella època, caracteritzades per la superpoblació de presos i preses i amb greus mancances higièniques i de salubritat.

Però al marge del món penitenciari, la repressió també va prendre altres formes. Les depuracions del funcionariat públic³⁶⁷ també es van notar al Priorat, amb tres mestres inhabilitats durant cinc anys i fins i tot, essent obligats a traslladar-se fora de Catalunya. També hi van haver funcionaris de l'administració local que perderen la seva feina perquè les noves autoritats no van fer arribar els avals corresponents per seguir en el càrrec³⁶⁸.

---

³⁶⁶ Joan VENTURA SOLÉ: *Presó de Pilats: Tarragona, 1939-1941: apunts sobre la repressió de la postguerra a les comarques tarragonines*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1993

³⁶⁷ Francisco MORENTE VALERO: *La Escuela y el Estado Nuevo: la depuración del magisterio nacional (1936-1943)*, Valladolid, Ámbito, 1997

³⁶⁸ Els pobles on això va passar van ser Bellmunt del Priorat, Cabacés, Falset, la Figuera, el Lloar, Margalef, el Masroig, el Molar, Marçà, Porrera, Ulldemolins i la Vilella Baixa. Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...* pp. 269-271

Fet aquest incís inicial, passem ja a les xifres. Abans d'entrar en matèria cal tenir present que els estudis consultats sobre les xifres de morts durant la Guerra Civil i la repressió franquista incloïen el municipi d'Arbolí dins de la comarca del Priorat. A l'apartat inicial dedicat al marc geogràfic hem explicat que preferíem usar l'actual divisió administrativa del Priorat, on Arbolí en va quedar exclòs partir del 1991, i per tant a les dades que comentarem hi hem restat els valors que feien referència a aquest poble.

En primer lloc, volem mostrar les víctimes que el Priorat va tenir durant l'època de domini republicà entre el 1936 i el 1939. El balanç d'assassinats segueix sense ser definitiu, i les diverses fonts varien sensiblement. Una de les més fiables és l'obra de Josep Maria Solé i Sabaté i Joan Villarroja i Font, on asseguren que el Priorat va tenir un total de 102 executats durant el període corresponents a persecucions de capellans i gent conservadora i perpetrades per simpatitzants o membres d'organitzacions revolucionàries i sindicals³⁶⁹.

Taula 16: Relació de les víctimes de la violència a la reraguarda entre el 1936 i el 1939 i la població total del 1936 al Priorat

<i>Poble</i>	<i>Executats entre 1936 i 1939</i>	<i>Població el 1936</i>
Bellmunt del Priorat	2	668
Bisbal de Falset	1	742
Cabacés	3	707
Capçanes	9	822
Cornudella de Montsant ³⁷⁰		1644
Falset	34	2647
La Figuera	1	506
Gratallops		464
Els Guiamets	5	394
El Lloar	4	362
Marçà	8	1118
Margalef	4	534
El Masroig	3	1250

³⁶⁹ Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA i FONT: *La repressió a la rereguarda...*, pp. 312-319

³⁷⁰ Inclou els municipis agregats de Siurana y Albarca

El Molar	7	751
La Morera de Montsant ³⁷¹	1	342
Poboleda		665
Porrera	6	1002
Pradell de la Teixeta		594
La Torre de Fontaubella		162
Torroja del Priorat	1	384
Ulldemolins	12	1247
La Vilella Alta	1	299
La Vilella Baixa		485
Total	102	17121

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA i FONT: *La repressió...* pp. 312-319

En general es tracta de xifres bastant similars entre tots pobles, si bé en destaquen per damunt de tot Falset, Ulldemolins, Capçanes i Marçà. En alguns d'aquests casos s'ha de parlar de l'actuació d'elements vinguts d'altres pobles com la Brigada de la Mort a Falset³⁷² o a Ulldemolins amb gent dels comitès de la Poble de Cérvoles i la Granadella³⁷³. Però també es tracta d'uns pobles amb una llarga trajectòria d'enfrontaments i lluites socials des dels inicis del segle XX, i per això no és estrany trobar-nos en una explosió incontrolada de víctimes en els primers mesos de guerra, quan la legalitat republicana s'havia esvaït gràcies a l'acció dels sindicats i les organitzacions polítiques un cop van aturar les forces colpistes³⁷⁴.

També hem de dir que no totes les morts es van produir en el context revolucionari del 1936, sinó que unes poques ho van ser el 1937 (en un moment de major contenció de la violència) o bé el cas del mort de la Bisbal de Falset Lluís Pruneda Ardèvol, que va ser executat per les mateixes forces republicanes de Gandesa el 1938 per les seves accions incontrolades dins del bàndol anarquista³⁷⁵.

³⁷¹ Inclou Escaladei com a municipi agregat

³⁷² Toni ORENSANZ: *L'òmnibus de la mort: parada Falset*, Barcelona, Ara Llibres, 2008

³⁷³ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 13

³⁷⁴ Pierre VILAR: *La Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 45-54; Josep TERMES i Arnau CÒNSUL: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Pòrtic, 2008, pp. 45-54

³⁷⁵ Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA i FONT: *La repressió a la rereguarda...*, p. 319

Però tornem al franquisme. La informació més quantitativa sobre l'abast de la repressió física al Priorat l'hem pogut extreure de les obres de Josep Maria Solé i Sabaté³⁷⁶ i Josep Recasens Llor³⁷⁷. A l'obra de Sabaté hi figuren les referències que tenen a veure amb el nombre d'afusellats, mentre que a l'altra hi apareixen els morts, les persones que passaren per presó i les depuracions de docents i funcionaris de l'administració local. Les xifres totals donades pels dos autors pel que fa al nombre d'executats no concorden, ja que Solé i Sabaté quantifica un total de 48 persones mentre que Recasens en situa 49. Però les majors diferències estan en l'agrupament que fan del nombre de morts als diversos pobles, sobretot a Falset, Capçanes o Ulldemolins. En la majoria de casos es tracta de canvis de veïnatge entre localitats de la comarca com el cas de Joan Clavet Ferré, on Solé i Sabaté afirma que era veí de Falset i Josep Recasens de Capçanes³⁷⁸. Així doncs, aquestes dissemblances entre els dos autors s'expliquen per variacions en la localització o bé per petites inexactituds a l'hora de tractar algunes fonts documentals. Potser caldria una nova aproximació a la repressió franquista dels pobles de la comarca per intentar cercar el màxim detall, però les conclusions que en sortirien podrien ser bastant semblants a les que els dos autors ja han aportat.

---

³⁷⁶ Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...*

³⁷⁷ Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...*

³⁷⁸ *Ibid.* p. 53; Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...*, p. 418

Taula 17: Relació de víctimes franquistes al Priorat entre 1939 i 1950 i la població el 1936

<i>Poble</i>	<i>Executats</i>	<i>Reclusos temporals</i>	<i>Exiliats</i>	<i>Víctimes en camps d'extermini nazis</i>	<i>Població el 1936</i>
Bellmunt del Priorat	1	9	44	2	668
Bisbal de Falset		17	2		742
Cabacés	1	24	4	2	707
Capçanes	3	20	35		822
Cornudella de Montsant	2	38	12		1644
Falset	12	91	24	2	2647
La Figuera		14	9	1	506
Gratallops		12	12	1	464
Els Guiamets	2	8	13		394
El Lloar	2	6	32	1	362
Marçà	2	19	18		1118
Margalef	3	11	8		534
El Masroig	1	9	33	1	1250
El Molar		11	47	1	751
La Morera de Montsant	2	8	4		342
Poboleda	3	23	11	1	665

Porrera	3	16	17		1002
Pradell de la Teixeta		12		2	594
La Torre de Fontaubella	2	11	3		162
Torroja del Priorat	8	19	6		384
Ulldemolins	1	57	24	5	1247
La Vilella Alta		3			299
La Vilella Baixa		8	1		485
Total	48	446	359	19	17121

Font: Elaboració pròpia a partir de Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...*, Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...*, pp. 148-149, Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Víctimes d'una guerra...*, p. 195 i Montserrat ROIG: *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 428-429 i Benito BERMEJO i SandraCHECA: *Libro memorial: españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 2006 pp. 328-340

La primera característica a tenir en compte és la diferència de contextos en els processos judicials iniciats pel franquisme. Els executats i la immensa majoria dels empresonats ho van ser com a represàlia a les accions ocorregudes durant la Guerra Civil, però entre el 1941 i el 1950 es van empresonar un total de setze a veïns i veïnes d'Ulldemolins, Cabacés i Cornudella que tingueren a veure amb la tinença il·lícita d'armes. En alguns casos l'actuació de la Guàrdia Civil va venir motivada per les accions del maquis a les muntanyes de Prades, en especial la partida dels "Patacons". Cap dels responsables directes de les accions que van dur a terme els maquis va ser empresonat, però les conseqüències les va patir una part de la població civil de la zona que els hi donà suport³⁷⁹.

Tornem però a les xifres de la repressió. Falset és el nucli que acumula més executats amb 12 persones, seguit de Torroja del Priorat amb 8 i Margalef 3. La resta de pobles acumulen entre 1, 2 i 3 morts, però hi ha un total de sis municipis on no hi hagué cap víctima. El nombre de morts respecte el total de població de la comarca el 1936 ens porta a parlar d'una taxa de repressió de 2,8‰, molt més alta que la mitjana catalana que Solé i Sabaté situa en 1,2‰³⁸⁰. Una bona part de les víctimes mortals són a Falset, que tindria una taxa de 5,3‰, però encara més exagerada és la xifra resultant a la Torre de Fontaubella amb un 12,3‰ o la de Torroja del Priorat amb 18,2‰. Pel que fa al nombre de reclosos n'hi hagué un total de 446, tenint doncs una taxa d'empresonament del 26‰. sobre els pobles, Falset també acumularia el valor més important amb 91 persones represaliades, però també importants són les xifres d'Ulldemolins amb 57 detinguts, Cornudella amb 38 o Cabacés amb 24. I amb els exiliats la xifra més elevada és la del Molar amb 47, seguida de molt a prop de Bellmunt amb 44 i a més distància de Capçanes amb 35, el Masroig amb 33 i el Lloar amb 32. Ulldemolins i Falset també tenen unes xifres més elevades que la resta de localitats, però no arriben als índexs dels altres, mentre que Cornudella té valors inferiors, semblants a la resta de pobles. De forma general, la comarca tindrà un total de 359 persones exiliades, el que significa una taxa del 21‰, gairebé tan alta com la de processats judicialment.

Si comparem les dades de la violència a la rereguarda durant la guerra i els afusellats per la dictadura franquista arribem a una sèrie de consideracions tenir en compte. Òbviament el cas de Falset és el més il·lustratiu per veure que les actuacions franquistes

---

³⁷⁹ Carles LLAURADÓ i BROS: "Els maquis a la demarcació (1939-1952)", a Josep SÁNCHEZ CERVELLÓ (cord.): *La província...* pp. 41-62

³⁸⁰ Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...* p. 148

van venir motivades per l'alt nombre d'assassinats durant la violència republicana, com també passava a Margalef i Ulldemolins, encara que allí les represàlies van venir més en forma d'empresonament. Però a la resta de pobles hi han més diferències, amb Capçanes, Marçà, el Molar i Porrera com els que tingueren més víctimes durant el domini republicà mentre que la repressió franquista va despuntar en nombre d'execucions a Torroja, Poboleda o la Torre de Fontaubella, municipis que excepte el primer cas no van tenir víctimes entre el 1936 i el 1939. Un fet com aquest ens porta a discutir si la repressió franquista va ser o no arbitrària, donat que existeix una diferència bastant clara entre les dues realitats.

L'explicació d'això la fem a partir de diversos condicionants a tenir en compte. D'entrada, ja hem anat repetint que en algunes de les persecucions perpetrades l'estiu del 1936 la responsabilitat directa va caure en persones de fora dels pobles (de municipis veïns o de més lluny), però que òbviament rebien el suport d'alguns veïns i veïnes. Quan les noves autoritats franquistes volen anar a buscar responsabilitats directes no ho poden fer amb la gent pròpia del poble, i al final les conseqüències acabarien arribant a persones més secundàries i en forma de penes de presó. Però també hi va tenir a veure el fet que molts membres destacats de les organitzacions revolucionàries es trobaven a l'exili, i per tant exempts de poder ser jutjats. Però també hi ha pobles com Poboleda o la Torre de Fontaubella on alguns dels principals dirigents no van marxar fora, i llavors sí que els hi queia damunt tot el pes de la justícia franquista. Era indiferent que hi haguessin hagut pocs assassinats el 1936, ja que la forma d'aplicar la repressió va ser molt punitiva, fent caure les pitjors penes possibles al seu damunt.

Per poder resseguir millor aquestes consideracions sobre la repressió franquista al Priorat seria necessari poder veure el grau de participació política dels afectats abans i durant la Guerra Civil; referències que hem aconseguit a partir de l'obra de Solé Sabaté, la informació de la Causa General i alguns sumaris del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques. Hem decidit agafar com a mostra els 48 afusellats per la dictadura als diversos pobles i veure què se'n desprèn. La idea general és que una bona part dels executats havien estat dirigents de les organitzacions polítiques republicanes, membres dels comitès revolucionaris i dels ajuntaments entre el 1936 i el 1939. Però en canvi alguns altres eren senzills militants de base catalogats com a *“izquierdistas”* o bé *“de inspiración marxista, se puso al servicio del comité antifascista cuando éste se*

*formó*³⁸¹”. Per tant són més aviat gent secundària i no pas personal dirigent, però que la justícia franquista també els hi aplicaria la màxima pena possible fent-los responsables de moltes accions.

Si diem tot això és perquè creiem que la repressió física d’afusellaments afectarà, òbviament, a una part dels afiliats a partits i sindicats, ja que els altres estaven a l’exili; però també a persones que participaren en l’esclat revolucionari del 1936 com a massa anònima, sense que constin referències del seu passat polític. I és precisament en els pobles on hi va haver major violència revolucionària que els seus principals líders van marxar, mentre que els anònims, als quals podem anomenar “activistes polítics, patiren les conseqüències.

Sobre la correspondència de morts entre l’època republicana i la Guerra Civil hem de recordar que en el primer cas es va tractar, sobretot, de violència espontània, mentre que el segon cas fou un episodi perfectament organitzat. La qüestió que hem abarcat és senzillament un estudi de cas, essent una comarca que tenia un alt grau d’organització social i de tradició combativa, confirmant-se doncs que hi ha una certa correlació entre la violència que es desencadenà durant el 1936 i la que va planificar el franquisme.

També hi ha altres característiques a ressaltar a partir de les dades exposades. La immensa majoria de els víctimes eren pagesos, i el grup d’edat més nombrós estava entre els 21 i els 40 anys. Sobre el seu estat civil dominaven els casats, però també hi havia un bon nombre de solters, destacant el cas de Torroja on set de les vuit víctimes ho eren³⁸². Sobre la militància política, al CNT era el sindicat majoritari entre els afectats (com ja ho havia estat des de l’inici de segle), mentre que ERC era el partit referència, exceptuant alguns casos amb membres del PSUC i del POUM.

En darrer lloc, cal dir que cap dona prioratina va ser víctima d’una condemna a mort per part del Règim, mentre que sí que ho van ser en forma d’empresonament (un total de 19). Això potser voldria dir que, tot i els canvis proposats per moltes organitzacions polítiques per acabar amb el domini masculí a l’espai públic, al món rural això es va deixar veure menys, ja que els espais de poder en comitès, col·lectivititzacions i ajuntaments van ser sempre controlats per homes.

---

³⁸¹ AHT, Fons del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona, Audiència de Tarragona, caixa 124, exp. 00896

³⁸² Potser tindria alguna cosa a veure el fet que les víctimes de Torroja siguin majoritàriament solteres i que, a la vegada, fossin també els elements polítics més destacats de partits i organitzacions del bàndol republicà en la política local. Això podria tenir a veure amb el grau de politització de les dones del món rural durant l’anterior etapa.

Taula 18: Relació dels afusellats per la repressió franquista al Priorat entre el 1939 i el 1953

<i>Nom i cognoms</i>	<i>Municipi</i>	<i>Edat</i>	<i>Estat civil i fills</i>	<i>Ofici</i>	<i>Militància i trajectòria política</i>
Albert Secall Sánchez	Bellmunt del Priorat	34	Casat	Industrial	CNT-FAI
Vicenç Porqueras Argany	Cabacés	40	Casat i 3 fills	Pagès	ERC. Alcalde el 1934. President Comitè i posterior alcalde
Francesc Asens Estadella	Capçanes	55	Casat i 2 fills	Pagès	ERC
Ramon Barceló Perpinyà	Capçanes	54	Casat i 2 fills	Pagès	ERC, CNT, UR
Joan Clavet Ferré	Capçanes	35	Solter	Pagès	ERC
Joan Busquets Garcia	Cornudella de Montsant	49	Casat i 2 fills	Sastre	ERC. Membre Ajuntament
Felip Barbat Barbat	Albarca (Cornudella de Montsant)	28	Casat	Electricista	President Comitè
Francesc Abadia Gómez	Falset	64	Casat	Pagès	CNT. Membre Comitè
Fortunat Barceló Marquet	Falset	41	Casat i 2 fills	Paleta	CNT. Membre Comitè

Teodor Esmeralda Poblador	Falset	25	Casat i 1 fill	Barber	CNT-FAI
Josep Gavallda Gombau	Falset	50	Solter	Pagès	CNT-FAI
Bernadí Lizaso Pascual	Falset	34	Casat i 2 fills	Peó construcció	CNT
Vicenç Marco Aragón	Falset	67	Casat	Pagès	
Lluís Martí Vernet	Falset	41	Casat i 2 fills	Pagès	ERC, president local UGT. Membre Comitè i Ajuntament i alcalde
Eluteri Mestre Benet	Falset	23	Solter	Paleta	CNT-FAI
Agustí Navarro Adrián	Falset				
Jaume Ripoll Sans	Falset	54	Solter	Pagès	
Càndid Urgell Munté	Falset	41	Casat i 1 fill	Pagès	CNT-FAI. Membre Comitè
Pere Xortó Estrem	Falset	64	Casat i 2 fills	Pagès	ERC
Josep Giné Estivill	Els Guiamets	39	Casat i 6 fills	Pagès	CNT, després UGT i PSUC. Membre Comitè i després

					Ajuntament
Gumersind Marco Rofes	Els Guiamets	58	Casat i 3 fills	Pagès	ERC abans 1936 i CNT després
Lluís Nogués Perelló	El Lloar	58	Casat i 3 fills	Pagès	CNT
Llàtzer Sans Llorens	El Lloar	30	Solter	Pagès	ERC. Membre comitè
Prudenci Borrell Raduà	Marçà	61	Casat i 1 fill	Pagès	CNT
Josep Pellicer Jordà	Marçà	54	Casat i 4 fills	Pagès	UGT. Membre comitè
Odó Franch Manuel	Margalef	44	Casat i 2 fills	Pagès	ERC
Josep Franch Pascual	Margalef	43	Casat i 1 fill	Pagès	ERC
Hipòlit Pascual Gibert	Margalef	47	Solter	Pagès	ERC
Marcel·lí Mateu Cabré	El Masroig	34	Casat	Pagès	ERC
Josep Cabré Montaner	Escaladei (la Morera de Montsant)	21	Solter	Xofer	CNT
Eloi Herrero Valero	Escaladei (la Morera de Montsant)	29	Solter	Pagès	CNT. Membre Comitè i Col·lectivitat Agrícola
Jaume Abelló Cabré	Poboleda	36	Casat i 2 fills	Pagès	CNT
Ramon Gorga Artigas	Poboleda	49	Casat i 2 fills	Pagès	CNT abans 1936, secretari i vocal junta

					UR. Secretari Col·lectivitat Agrària i membre Comitè
Pau Ossó Cañissà	Poboleda	42	Casat i 2 fills	Pagès	CNT, vocal junta. President POUM. Regidor Ajuntament
Andreu Estivill Bertomeu	Porrera	38	Casat i 4 fills	Pagès	UGT abans 1936
Joan Rofes Costa	Porrera	32	Solter	Pagès	CNT
Regino Casado Torres	Porrera	29	Casat	Pagès	
Pere Rofes Sabaté	La Torre de Fontaubella	50	Casat i 2 fills	Pagès	
Pere Sancho Vallès	La Torre de Fontaubella	50	Casat i 2 fills	Pagès	President CNT
Salvador Aixalà Perelló	Torroja del Priorat	30	Casat i 1 fill	Pagès	ERC. Membre Comitè
Jaume Artigas Perelló	Torroja del Priorat	22	Solter	Pagès	
Joan Bessó Pallejà	Torroja del Priorat	44	Solter	Pagès	
Jaume Blasco Bley	Torroja del Priorat	44	Solter	Pagès	
Lluís Compte Arnau	Torroja del Priorat	42	Solter	Pagès	

Secundí Escoda Nogués	Torroja del Priorat	42	Solter	Pagès	
J.M. Pallejà Compte ³⁸³	Torroja del Priorat	53	Solter	Pagès	
Joan Pàmies Cubells	Torroja del Priorat	55	Casat i 3 fills		
Josep Figueras Freixas	Ulldemolins	67	Solter	Pagès	

Font: Elaboració pròpia a partir de AHT, Fons del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Barcelona, Audiència de Tarragona, caixes 21, 24, 56, 97, 104, 106, 107, 121, 123, 124, 125, 127, 130, 137, 138; AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, 1444; Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió...*; Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...*

³⁸³ En aquest cas expià a causa d’una pneumònia gripal, però estava condemnat a mort

Totes informacions aportades fins ara ens serveixen per fer-nos veure que l'abast de la repressió franquista, tot i ser força elevada, ho hauria pogut ser molt més si els dirigents que faltaven no haguessin marxat, però potser llavors tampoc haguessin patit penes tan rigoroses simpatitzants o “activistes polítics” amb un paper més subsidiari durant la guerra. Malgrat tot, les dades aportades (tan d'afusellats com d'empresonats) són molt altes i cal tenir-les en compte, com també la naturalesa i les actituds que van mostrar els nous poders locals dels pobles del Priorat des del 1939, i que tindrien el seu efecte al conjunt de la societat prioratina i, en especial, a l'associacionisme.

5. Els efectes de la desarticulació de la xarxa associativa

Com ja hem anat repetint, l'abast de la repressió als vençuts de la guerra no es va deixar veure únicament de forma física, sinó que va ser una peça més de les manifestacions de poder del franquisme. Una d'aquestes facetes va ser la del panorama associatiu contemporani que s'havia anat desenvolupat a l'estat espanyol des de mitjans del segle XIX i que en època republicana havia agafat un especial protagonisme.

La victòria franquista a la Guerra Civil i la instauració de la dictadura van comportar que l'associacionisme contemporani patís el retrocés més important des de que comencés a caminar cinquanta anys abans. Es va produir un veritable trencament amb les antigues formes de sociabilitat i la normativa franquista de prohibició, confiscació i responsabilitats polítiques portaria a la desaparició d'un gran nombre d'associacions i col·lectius, quedant-ne només aquelles que no posessin en dubte els principis fonamentals del Règim.

Com bé assenyala Carles Santacana, no és gens estrany que hi hagués aquest anorreament del patrimoni associatiu ja que les dictadures toleren amb molta dificultat l'organització dels ciutadans i la seva principal feina sempre ha estat afirmar el control social i reservar un paper essencial al partit únic. Així doncs pels règims inspirats amb el totalitarisme feixista el paper de l'associacionisme contemporani era força reduït, i amb el franquisme passaria una cosa semblant. La implementació de la dictadura va portar a una dràstica reducció quantitativa i qualitativa del fenomen associatiu espanyol i català, que a part de representar la voluntat participativa de la ciutadania era un element molt important pel sosteniment de molts referents de la cultura catalana i del catalanisme polític³⁸⁴.

La repressió va afectar tots els camps i tipologies d'associacions, modificant substancialment la manera de funcionar de les entitats que van sobreviure o que es constituïren durant els primers anys de postguerra. Però la duresa serà especialment notòria amb les prohibides, aquelles que, en paraules de Pere Solà, “havien mostrat més vigoria i dinamisme” i, com hem vist, amb les persones compromeses en organitzacions

---

³⁸⁴ Carles SANTACANA i TORRES: “La persistència de l'associacionisme”, a Carles SANTACANA i TORRES (coord.) i Borja DE RIQUER (dir.): *Volum X: la llarga...*, pp. 272-286

polítiques i sindicals del bàndol republicà³⁸⁵. Moltes de les entitats van ser expropiades o saquejades, perdent-se bona part del seu patrimoni que passaria directament a formar part de les estructures del nou estat. Algunes pogueren recuperar-se durant la dècada dels cinquanta i els seixanta, però completament depurades de qualsevol aspecte que tingués a veure amb el seu passat més recent. Tot això va afectar profundament a les relacions i a la subjectivitat quotidiana de les persones vençudes de la guerra que, per culpa de la força, van veure com s'esborrava ràpidament qualsevol empremta o record de les pràctiques associatives que havien desenvolupat abans de la victòria dels colpistes.

Així doncs, la derrota republicana del 1939 i la instauració de la dictadura significaran la gran ruptura en les formes de sociabilitat formal, marcant un punt de no retorn pel món associatiu que es va veure obligat a buscar fórmules diferents a les que havien existit fins llavors, però sempre sota l'atenta mirada de la dictadura i les seves lleis restrictives en la matèria³⁸⁶.

5.1 Consideracions prèvies al global de Catalunya

De la mateixa forma que en les altres facetes de la repressió franquista, el desmantellament de les associacions que existien abans del 1939 va ser metòdica i implacable. La seva actuació va començar ben aviat, ja que algunes vegades els encarregats de tancar els edificis on s'albergaven les entitats prohibides van ser els propis militars que anaven ocupant els pobles i ciutats de Catalunya.

Com en la majoria d'actuacions del Règim, aquest va procurar anar teixint un conglomerat de lleis que permetessin legitimar la seva acció posterior contra el moviment associatiu. La primera i més important disposició contra l'antic ordre republicà és la que afectava als partits polítics i sindicats, i és que en el Ban de Guerra del 17 de juliol del 1936 i, sobretot, en el del 28 de juliol del 1936 es dictava la supressió del sistema democràtic representatiu i la pluralitat política a través dels partits³⁸⁷. El decret, firmat pel general Cabanellas (que en aquell moment presidia la Junta de Defensa Nacional), especificava a tots els partits i sindicats que patien aquella supressió, essent tots aquells que havien format part del Front Popular.

---

³⁸⁵Pere SOLÀ i GUSSINYER: *L'esclafament de l'associacionisme lliure a Catalunya en temps del General Franco*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996, p. 13.

³⁸⁶Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...*, p. 132

³⁸⁷Carlos JIMÉNEZ VILLAREJO: "La destrucción del orden republicano (apuntes jurídicos)", *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 7, (2007)

Amb la consolidació de la FET y de las JONS com a partit únic que havia d'integrar totes les forces polítiques reaccionàries que donaven suport al cop militar, el bàndol colpista va intentar resoldre institucionalment el què fer amb el patrimoni i béns de partits, sindicats i associacions que ajudaven la causa republicana. El setembre del 1936 sortia el decret número 108 que establia que totes els béns que formaven part dels partits i agrupacions que havien estat prohibits passarien a ser patrimoni de l'estat³⁸⁸, però un any més tard es concretava aquell procés amb noves disposicions. El gener del 1937 es va crear la "Comisión Central Administradora de Bienes Incautados", que tractava de posar cert ordre al procés d'incautació de béns que s'anava produint pels pobles de l'estat a mesura que avançaven els militars rebels. Fins aquell moment les accions havien estat molt arbitràries, però amb la creació d'aquesta comissió el Règim pretenia donar certa legalitat a una actuació que, d'entrada, resultava ser del tot il·legal. En l'acció confiscadora hi participarien tan l'exèrcit com la recentment creada magistratura civil, establint que organismes com els bancs i caixes d'estalvis, les delegacions d'Hisenda i els registres de la propietat havien de col·laborar amb la Junta Tècnica de l'Estat³⁸⁹ per compilar la màxima informació possible sobre els béns mobles i immobles de les entitats que havien estat declarades il·legals.

Juntament amb això, el decret del 1937 concretava que els béns susceptibles de ser espoliats eren els dels partits polítics³⁹⁰ i establia el paper que tindria la comissió a nivell estatal i provincial. Finalment, l'última llei que també tindria a veure amb la confiscació de patrimoni seria la de Responsabilitats Polítiques del 1939 (i que anteriorment ja hem comentat), que investigava el patrimoni de les persones culpables de participar en favor de la causa republicana i en marcava el seu bloqueig o incautació per part de l'estat³⁹¹. A més, propiciava que es creés posteriorment la Comisión Calificadora de Bienes Marxistas, encarregada de gestionar els aspectes orgànics de tot el procés. Tota aquesta legislació estava en perfecta sintonia amb els objectius del bàndol vencedor d'acabar amb la cultura democràtica i afavorir les mentalitats en favor de la

---

³⁸⁸ *Ibid.*

³⁸⁹ Javier TUSELL GÓMEZ: "La Junta Técnica del Estado", a Manuel TUÑÓN DE LARA (coord.): *La guerra civil española. Vol. 7: El avance rebelde*, Barcelona, Folio, 1996, pp. 70-83

³⁹⁰ Hi hagué una ordre del juliol del 1937 on s'especificava que les restriccions en matèria d'espoli no afectarien, d'entrada, a les cooperatives i els sindicats agrícoles, però com anirem veient també hi afectarà, amb supressions, confiscacions i la seva posterior integració a les noves estructures del franquisme. Pere SOLÀ i GUSSINYER: *L'Esclafament de...*, p. 14; Javier TÉBAR HURTADO: "Franquisme i contrarevolució agrària a Catalunya durant la immediata postguerra (1939-1945), *Estudios d'història agrària*, 16 (2003), pp. 91-108

³⁹¹ Conxita MIR et. al.: *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997

uniformització i el monolitisme³⁹², així com començar a construir l'imaginari simbòlic de la dictadura³⁹³.

L'aplicació d'aquestes lleis fa que puguem descriure tot un procés cronològic de la forma en què la repressió franquista va actuar damunt del patrimoni de les associacions clausurades. Santiago Vega afirma que en un primer moment es produïren les requisites més descontrolades, però que després de l'aplicació del decret 108 començaven els embargaments de persones lligades al bàndol republicà i a agrupacions i col·lectius suspesos. Tot això es desenvoluparia amb el Decret del gener del 1937, però que a Catalunya no va tenir vigència al ser substituït per la Llei de Responsabilitats Polítiques del 1939, d'aplicació més directa als territoris que havien estat més temps en domini republicà³⁹⁴.

El procediment començava amb la identificació dels béns, una vegada s'obria l'expedient per la comissió central o provincial. La declaració de la responsabilitat civil de l'organització o la persona afectada es feia per un jutge, que seria oficial de l'exèrcit o bé un funcionari escollit per la comissió. Un cop s'acabava l'expedient es tramitava novament a la comissió provincial, que l'enviava a la màxima autoritat que hi hagués al territori en qüestió, encarregat de declarar la responsabilitat i fixar la quantitat. D'aquesta manera, els béns passaven a ser disposats per la Comissió Central, que els passava a administrar temporalment com a propietari; però si es tractava de diners en efectiu la disposició sobre aquests passava directament a la Junta Tècnica de l'Estat. Per les ocupacions de béns que s'haguessin practicat per part de l'exèrcit o persones afins a aquest abans de l'entrada en funcionament de la Comissió Central calia que la màxima autoritat militar a la zona en donés el vist-i-plau, que normalment era sempre favorable. Al marge de tot aquest procediment judicial la qüestió més important era el destí que tindrien els béns que havien estat confiscats. La principal llei va ser la de Responsabilitats Polítiques del febrer del 1939, on s'establia que l'estat franquista seria el titular de tot el patrimoni pel qual s'obria procediment. A partir d'aquí, la llei del setembre del 1939 sobre la "Adjudicación de Bienes de los Sindicatos Marxistas a los Sindicatos Nacionales", estableix que l'antic patrimoni de les organitzacions obreres havien de passar a ser propietat de la FET y de las JONS a través de la Delegación Nacional de Sindicatos (DNS) i, finalment, el decret que va fixar el reglament del

---

³⁹²Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, pp. 27-50

³⁹³Zira BOX: *España, año cero: la construcción simbólica del franquismo*, Madrid, Alianza, 2000

³⁹⁴ Santiago VEGA SOMBRÍA: *la política del miedo: el papel de la represión en el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2011, pp. 148-168

desembre del 1940 on es creava la “Comisión Calificadora de Bienes Sindicales Marxistas”, encarregada d’acordar les condicions que feien el patrimoni susceptible de ser “marxista” i reinscriure’l al Registre de la Propietat a nom de la DNS o bé denegar-ne la sol·licitud si considerava insuficients els informes que les autoritats locals (alcalde, cap de la FET, Guàrdia Civil i Delegat Sindical local) enviaven sobre el patrimoni en qüestió³⁹⁵.

Algunes vegades els locals passaren a mans d’altres organitzacions de la FET que s’encarregarien d’organitzar aspectes de la sociabilitat local a partir de les donacions que en feia la DNS, però d’altres acabarien en mans municipals. Montserrat Duch ha estudiat els efectes i l’abast de l’espoli que patiren les entitats suprimides durant els primers anys de dictadura a Catalunya, quantificant un total de 152 confiscacions d’espais o locals d’associacions de caràcter cultural, recreatiu, sindical o polític que acabarien en mans de la DNS. La majoria de les qüestions que comentarem en referència a la supressió d’associacions tenen a veure amb les dades aportades per Montserrat Duch, que a la vegada provenen del Fondo Histórico del Ministerio de Trabajo. Aquesta és una primera aproximació, ja que aquí també hauríem d’incloure aquelles que van cessar la seva activitat durant la Guerra Civil i que, amb la instauració franquista, no van passar pel procés d’incautació de les comissions, sinó que algunes van acomplir el que manava els seus estatuts un cop fossin dissoltes o bé d’altres passaren a formar part del patrimoni municipal sense la interacció dels organismes sindicals.

Taula 19: Immobles d'entitats catalanes apropiats per la DNS a les diverses províncies durant la dècada dels quaranta

<i>Província</i>	<i>Nombre d'espais apropiats</i>
Barcelona	82
Girona	5
Lleida	8
Tarragona	57
Total	152

Font: Elaboració pròpia a partir de Montserrat DUCH PLANA: “Ruptures en..., pp. 126-147

³⁹⁵ Montserrat DUCH PLANA: “Ruptures en les formes i els espais de sociabilitat a Catalunya: repressió franquista i canvi estructural”, a Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània...*, pp. 63-147

Si fem l'anàlisi territorial, veiem que Barcelona i Tarragona van ser les províncies amb una major concertació d'espoli, mentre que Lleida i Girona en tingueren menys. Dintre de les dues províncies amb una xifra més elevada també es destaquen alguns àmbits geogràfics en concret: les zones més rurals del Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre (Priorat, Baix Camp, Ribera d'Ebre i Terra Alta), la zona del Garraf i el Penedès, el Vallès Occidental i els municipis establerts a la conca del riu Llobregat³⁹⁶. Es tracta, a més, de territoris catalans amb una llarga tradició associativa, on moltes de les tasques d'oci i cultura havien estat desenvolupades per les entitats que foren suprimides i espoliades per les lleis. Aquest fet es donarà tan a pobles com a les ciutats, però segurament les zones més rurals tindran un grau d'afectació major en la subjectivitat de la gent, sobretot si a aquest fet hi sumem totes les altres variables que ja s'han comentat en l'apartat sobre la repressió. Al marge de la d'això, també hi poden tenir a veure característiques ja explicades abans com les rivalitats a les comunitats rurals tancades o també que la conjuntura anterior havia propiciat una millor autoorganització popular per aconseguir locals en propietat, mentre que a les ciutats els col·lectius podien tendir més al lloguer donades les possibilitats urbanístiques.

Si entrem a valorar les tipologies, en primer lloc hem de dir que totes les que hem comptabilitzat formaven part de l'associacionisme de tipus popular que hem comentat al primer capítol sobre els antecedents. A més, la frontera en poder segmentar les diferents variables és molt relativa, ja que una bona part de les associacions que patiren espoli combinaven diverses tasques: des del cooperativisme fins a la instrucció passant per la funció política o el sindicalisme, entre d'altres. Els sindicats agrícoles han quedat inclosos dintre la tipologia de "sindicat o societat obrera o professional", però val a dir que moltes d'aquestes entitats ja desenvolupaven durant la dècada del 1930 tasques importants en la cooperació de producció.

---

³⁹⁶ *Ibid.*, p. 89

Taula 20: Relació dels espais espoliats a cada tipologia associativa per la DNS a Catalunya

<i>Tipologies d'associacions</i>	<i>Nombre d'espais apropiats</i>
Cooperativa	44
Sindicat o societat obrera o professional	58
Centre polític	18
Societat recreativa	13
Ateneu o centre d'instrucció	13
Societats de socors mutus	2
Altres	3
Total	152

Font: Elaboració pròpia a partir de Montserrat DUCH PLANA: "Ruptures en...", pp. 126-147

Les societats obreres i els sindicats seran les entitats que més patiran la repressió franquista i l'espoli del seu patrimoni, seguides de ben a prop per les cooperatives. No resulta gens estrany que les primeres siguin les pitjors víctimes, ja que a partir de les característiques que hem comentat al primer capítol eren també les principals precursors de l'organització de la classe treballadora en la lluita pels seus interessos i reflectien un ideari en completa discordança amb les mesures reaccionàries de la dictadura i el conservadorisme dels seus principals elements.

En segon lloc vindrien les cooperatives, la majoria de les quals comparteixen moltes de les característiques que hem esmentat amb les societats professionals i els sindicats. La majoria de sindicats i cooperatives no es van veure afectades pels decrets de confiscació, però les que tenien un caràcter polític i de classe més marcat no tingueren la mateixa sort. A Catalunya, segons dades d'Andreu Mayayo, van ser un total de 20 els sindicats agrícoles que foren confiscats, i l'autor ja detalla que aquelles incautacions va ser del tot incoherents a partir de la següent explicació:

*"[...] tan pels seus estatuts com per les seves activitats no podien haver estat mai considerades dintre del concepte d'organitzacions polítiques i sindicals, i per tant no se les hi podia atribuir les responsabilitats polítiques de la legislació que va motivar les confiscacions"*³⁹⁷

³⁹⁷ Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans...*, p. 181

Però les dades que hem anat apuntant fins ara no són les úniques que reflecteixen l'abast de la repressió al moviment cooperatiu. Albert Pérez Baró va apuntar que de gairebé 300 cooperatives de producció i treball que existien a Catalunya durant el 1936 la seva xifra s'havia reduït dràsticament a 90 el 1940, tenint en compte també els processos que el cooperativisme patiria durant la Guerra Civil amb les col·lectivitzacions i els decrets d'unificació³⁹⁸. Un altre estudi elaborat pel Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya del 1983 que es centrava amb el tema dels patrimonis confiscats assenyala que un total de 104 cooperatives de totes les tipologies foren objecte de confiscacions, per bé que algunes acabaren per restituir l'antic patrimoni que tenien en noves societats cooperatives que es fundaren durant la dictadura³⁹⁹.

Taula 21: Relació de cooperatives per províncies el patrimoni de les quals va ser confiscat durant la dictadura

<i>Província</i>	<i>Nombre de cooperatives</i>
Barcelona	86
Girona	4
Tarragona	10
Lleida	4
Total	104

Font: Elaboració pròpia a partir de *Informe sobre...*

Una segona dada interessant sobre les associacions que patiren espoli és la seva adscripció política. Però en aquest cas, la informació facilitada per Montserrat Duch és bastant incompleta i heterogènia per diversos motius. En primer lloc perquè, degut a la manca de fonts documentals, es fa molt difícil poder relacionar cada entitat dintre d'una organització política més gran; i heterogènia perquè en molts casos les associacions no van representar únicament a un sol color polític de l'òrbita republicana, sinó que agrupaven moltes sensibilitats, totes elles dins del bàndol republicà⁴⁰⁰. Al marge d'això, s'aprecia com ERC va ser de les organitzacions que patiria més l'espoli de la dictadura, seguit d'Unió de Rabassaires.

³⁹⁸ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives...*, p. 132

³⁹⁹ *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*, Barcelona, Direcció General de Cooperatives i Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, 1983, p. 16-17

⁴⁰⁰ També hi podia influir el fet que moltes d'elles havien estat seu del Front Popular durant la Guerra Civil, i per això s'hi agrupava tot el personal polític republicà dels pobles o barris en qüestió.

Taula 22: Adscripció política dels espais confiscats per la DNS a Catalunya

<i>Organització política</i>	<i>Nombre d'espais apropiats</i>
CNT	15
UdR	22
UGT	12
ERC	35
POUM	1
No consta	67
Total	152

Font: Elaboració pròpia a partir de Montserrat DUCH PLANA: "Ruptures en...", pp. 126-147

Identificades les característiques principals del procés d'espoli és moment de parlar del destí final que tingueren els immobles. Un cop es feia efectiva la propietat d'aquests per part de la DNS el seu destí era variable, tenint molt a veure la funcionalitat que posteriorment se li acabés donant i la conjuntura local dels pobles o ciutats. Molts dels edificis i solars van acabar formant part del patrimoni municipal, ja fos a través de la venda directa a canvi d'un preu o bé de la cessió gratuïta. Els preus es calculaven durant el procés de confiscació, quan la comissió avaluava el valor que tenia l'edifici (anotant escrupolosament les dimensions, els acabats, els materials usats a l'obra, etc.) i els objectes que hi havia al seu interior. Però entre els beneficiaris de les cessions també cal destacar les Hermandades de Labradores y Ganaderos que hi havia a nivell local⁴⁰¹, l'Església, persones particulars o bé entitats que van resistir la desarticulació associativa del franquisme degut a la seva naturalesa conservadora i que després d'adaptar-se a les noves normes fixades pel Règim en matèria associativa van seguir operant. Però també n'hi van haver moltes que van seguir formant part del patrimoni falangista i que es van fer servir com a punts importants pel desplegament de les seves organitzacions satèl·lit com Educación y Descanso o el Frente de Juventudes, sempre a partir de donar força a la idea totalitària que el franquisme pretenia construir⁴⁰². Finalment hi ha les que

⁴⁰¹Les Hermandades eren organitzacions sindicals locals promogudes des de la Central Nacional Sindicalista. La seva funcionalitat i particularitats estan explicades al pròxim capítol d'aquest estudi.

⁴⁰²Montserrat DUCH PLANA: "Ruptures en...", pp. 126-147

serviren pròpiament a les estructures de la CNS i que ajudaren a la seva implementació pel territori català durant la dècada dels quaranta⁴⁰³.

Però les cessions i vendes no es feien de tot el patrimoni confiscat. Els objectes, mobles i maquinària que hi havia dintre de les cases o edificis van ser posats ràpidament a disposició de les autoritats, que escollien quin havia de ser el seu destí en funció de les necessitats que observaven a cada lloc. Algunes vegades el mobiliari de les antigues entitats va passar a formar part de noves instal·lacions promogudes pels ajuntaments com les escoles o el consultori mèdic, però d'altres van ser atribuïdes a diversos organismes franquistes com el Instituto de la Vivienda o els mitjans de comunicació de l'estat, entre d'altres.

Tampoc la cronologia de quan passà tot això és uniforme, ja que a vegades ens trobem amb cessions gairebé instantànies un cop s'anotava com a propietari a la DNS al Registre de la Propietat (més o menys entre el 1945 i el 1950) i algunes que no van ser venudes fins a la dècada dels setanta, després de gairebé vint anys al servei de les estructures del Movimiento. En aquest sentit, els condicionants seguiran sent els mateixos: la conjuntura local, el paper de les noves autoritats i la viabilitat del projecte totalitari als pobles i barris catalans⁴⁰⁴.

Per concloure, podem dir que, en general, la repressió del franquisme en matèria associativa va tenir les mateixes característiques que ja hem comentat a l'anterior apartat: metòdica, selectiva i sistemàtica. Si bé els seus efectes es van notar a tot el territori pensem que l'impacte més dur se l'enduria el món rural⁴⁰⁵. Moltes de les persones que havien impulsat les entitats prohibides i espoliades eren les mateixes que també havien participat en organitzacions polítiques del bàndol republicà, i per tant la repressió més directa la tindrien amb les mesures que ja hem comentat anteriorment. Però un aspecte més difícil de quantificar és l'empremta que va deixar en l'imaginari de les persones que participaven anònimament dels espais de les associatius, la gent que es trobava al cafè, que participava dels balls i festes que s'organitzaven, que comprava els aliments o altres productes bàsics a les cooperatives de consum o que portava les seves collites als sindicats agrícoles. Tota aquesta gent es va veure desposseïda del seu lloc natural on practicar activitats col·lectives de sociabilitat i de treball. El xoc d'observar

---

⁴⁰³Miguel Ángel APARICIO PÉREZ: *El sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*, Barcelona, Eunibar, 1980; Carme MOLINERO i Pere YSÀS: *Productores disciplinados y minorías subversivas: clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 1998.

⁴⁰⁴*Ibid.*, pp. 126-147

⁴⁰⁵Conxita MIR: "El sino... pp. 123-193

com únicament seguien funcionant els espais que havien estat reservats per la gent d'ordre o veure que els antics edificis, dels quals n'havien estat protagonistes en la seva edificació i funcionament, restaven abandonats o al servei dels nous organismes del Règim havia de ser molt gran. I això no és tot, sinó que amb l'adaptació als nous esquemes de funcionament del franquisme en matèria d'activitats i serveis es posava fi a més d'un quart de segle de participació en l'exercici democràtic de les associacions, fent de la verticalitat el full de ruta a seguir a partir del 1939.

5.2 Cessament d'entitats al Priorat i abast de la repressió associativa

Enllaçant amb el comentari que hem fet al primer capítol d'aquest treball, la situació associativa al Priorat era força important si tenim en compte les xifres d'entitats que existien durant el primer terç del segle XX i la variabilitat de les tipologies, tenint en compte que els sindicats i les associacions professionals, les associacions catòliques, les cooperatives i les societats recreatives eren els formats més importants. També hem descrit el procés de politització que moltes d'elles van viure especialment durant el període republicà, fet que les va ajudar a ser elements centrals en el desenvolupament dels pobles de la comarca i a mostrar encara més la naturalesa política i de classe que les definia.

L'arribada de la Guerra Civil va significar el primer trasbals de la vida associativa prioratina. Les entitats catòliques van deixar de funcionar de facto, moltes societats de tipus conservador van ser suprimides i usades pels comitès i ajuntaments revolucionaris per desenvolupar-hi tota mena d'activitats i altres van perdre funcionalitat, passant a representar l'espai polític de les formacions del bàndol republicà enlloc de seguir sent una associació regida pel que es marcava als estatuts. En el cas dels sindicats i les cooperatives, el Decret de Sindicació Obligatòria del 1936⁴⁰⁶ va afectar profundament el seu funcionament, provocant que s'unissin moltes d'elles i que augmentés considerablement la xifra de socis. Moltes d'aquestes característiques en les entitats seran comentades de forma particular en apartats posteriors, ja que tots els estudis de casos que hem escollit parteixen d'un apartat amb els seus antecedents de vida abans de la instauració de la dictadura franquista.

---

⁴⁰⁶ Ignasi CENDRA i BERTRAN: *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939). Revolució i contrarevolució en una economia col·lectivitzada*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 70

Però el més important que volem comentar és l'abast que va tenir la desarticulació i la repressió del moviment associatiu al Priorat després del 1939, un cop els pobles van ser ocupats per les forces de l'exèrcit rebel. En primer lloc farem un breu comentari sobre la reducció d'entitats en clau tipològica, i finalment passarem a explicar com van ser els procediments d'espoli documentats a partir de les diverses fonts consultades.

Igual que a la resta del Principat, les entitats que van ser susceptibles de ser clausurades i espoliades eren aquelles que tenien un passat lligat a les organitzacions polítiques del bàndol republicà i que s'havien destacat durant els anys previs a la Guerra Civil. Les que s'hi actuà amb més celeritat d'acord amb les normes establertes eren les de tipus polític, que entre 1931 i 1939 se n'havien constituït un total de 41 per tota la comarca⁴⁰⁷. Totes elles van ser prohibides, i els seus principals líders i membres investigats per les causes obertes de la justícia franquista.

Molts pobles de la comarca havien vist com en el decurs dels anys s'havia anat consolidant un associacionisme de tipus dual, i que a més moltes de les entitats de tall progressista havien aconseguit consolidar locals i espais per aglutinar la seva activitat. La majoria de vegades es tractava de sindicats i cooperatives, però també hi van haver altres de tipus recreatiu o centres d'instrucció que en van patir les conseqüències. Gràcies al sondeig fet per Montserrat Duch al seu article sobre els ruptures en els espais de sociabilitat⁴⁰⁸ i a la documentació que es conserva al Ministerio de Trabajo del procés d'espoli protagonitzat per la DNS hem pogut recollir les característiques dels casos més importants. En aquesta documentació hi figura l'expedient de la Comisión Calificadora de Bienes Sindicales Marxistas amb documents identificatius del patrimoni, testimonis de diverses autoritats locals sobre les activitats que s'hi desenvolupaven i l'acta de la Comissió on s'adjudicava l'edifici a la DNS, amb còpia també de la seva escriptura al Registre de la Propietat. A més, en alguns casos també hi ha fitxes descriptives de l'edifici o casa de la DNS i, en cas que aquest es donés de baixa a una altra institució o entitat, l'escriptura pública de cessió o venda.

El primer cas correspon a un solar d'unes tres hectàrees de Capçanes que estava en possessió de la Unió de Rabassaires (UdR) local, després de que l'entitat el comprés a un veí del poble el juny del 1936 amb la intenció de construir-hi un petit edifici. El solar va ser valorat en 2500 pessetes, i juntament a aquest també s'hi va confiscar un armari i

---

⁴⁰⁷ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, i Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...* pp. 59-76

⁴⁰⁸ Montserrat DUCH PLANA: "Ruptures en...", pp. 63-148

dos taules, que ràpidament van ser cedides a l'Ajuntament i a la delegació local de Auxilio Social. En aquest cas no tenim informació sobre el destí final del solar, ja que el patrimoni no va ser donat de baixa de la Organización Sindical, però sí informació complementària que ens ajuda a reconstruir el funcionament d'UdR a Capçanes. La possessió final del solar per part de la DNS va ser l'agost del 1943.

El més interessant és que entre la documentació de la venda del 1936 s'hi conserva una acta de la reunió del col·lectiu per acordar la compra del solar i on s'acordà que tres persones s'encarregarien de gestionar els aspectes tècnics de la compra⁴⁰⁹. Cap dels tres apareix entre les víctimes mortals de la repressió franquista a Capçanes ni entre els empresonats, però el seu nom sí que surt a la documentació de la Causa General, on se'ls fa responsables de la destrucció del patrimoni eclesiàstic i de tenir alguna participació al comitè i als posteriors ajuntaments de Capçanes entre 1936 i 1939⁴¹⁰. També s'identifica com a lloc de reunió de la UdR local un edifici al centre del poble, el mateix que anteriorment havia estat seu de l'antic Casino Capsanense el 1887 i que el 1934 es refundà com a Societat Centre Republicà Federal⁴¹¹. Sobre aquest immoble no hi ha dades de que la DNS l'acabés ocupant, ja que l'entitat va ser clausurada durant la Guerra Civil i en l'immediata postguerra va passar a formar part de facto del patrimoni municipal, sense que tinguem referències de si el falangisme el fes servir.

Cabacés és el segon poble del qual es conserva informació. Els béns constaven d'un edifici d'uns 428m² amb una planta baixa en forma de magatzem i un primer pis on hi havia instal·lat un molí d'oli i unes bodegues de vi. Tot el conjunt formava part de l'antic Sindicat Agrícola de Cabacés, fundat el 1933⁴¹² per petits pagesos i jornalers locals que compraren el solar el mateix any de fundació de l'entitat i que un any més tard n'edificaren l'espai, sense incloure'l però al Registre de la Propietat. Al marge de l'immoble, la comissió també va taxar tot el material típic per fer funcionar un molí d'oli (pedres, una premsa i unes bàscules) i fer vi (12 metres d'espiral metàl·lica per trinxar el raïm).

Els informes inicials de l'alcalde, la Guàrdia Civil, el cap de la FET i el Delegat Sindical local coincideixen en assegurar que aquella associació va funcionar com un centre neuràlgic de les forces republicanes durant la Guerra Civil, però posteriorment la

---

⁴⁰⁹ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico, Patrimonio inmobiliario de la AISS, 8, exp. 319-675

⁴¹⁰ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 10

⁴¹¹ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 913

⁴¹² Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació..."

situació va canviar. En una carta enviada pel jutge municipal, l'alcalde i el cap de la FET a la comissió s'assegurava que la societat i l'edifici van ser creats pels socis entre el 1931 i el 1934. Un cop començada la Guerra Civil el comitè local es va fer càrrec de la Unió Agrícola, l'altre sindicat que hi havia al poble format per propietaris i gent conservadora, i va acabar decretant la unió del patrimoni dels dos sindicats en una sola entitat. Amb l'establiment de la dictadura franquista la Unió va voler reobrir les portes, però com que tenia molts deutes pel fet d'haver perdut béns arran la fusió durant la guerra demanaren que la maquinària que es trobava a l'antic Sindicat Agrícola fos cedida íntegrament a la nova Cooperativa de Cabacés, creada el 1945⁴¹³. Finalment, la comissió va acabar per acceptar les demandes de les autoritats locals, però va mantenir la titularitat de l'edifici des del 1945 fins al 1972, moment en què el va vendre a la Hermandad de Labradores y Ganaderos local amb un valor de 128793,2 pessetes⁴¹⁴.

Bastant similar va ser el cas de dos edificis situats a Masroig, els quals havien format part del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Masroig i de la Cooperativa Obrera Flor de Maig. El primer es tractava d'un immoble i un terreny al peu de la carretera de Marçà d'uns 2889m² (dels quals 882m² corresponien a d'edifici) que a més tenia 14 dipòsits per emmagatzemar vi i tota la instal·lació pertinent per elaborar-lo. La seva creació és uns anys després del 1917, moment quan es va fundar el Sindicat Agrícola i Caixa Rural⁴¹⁵. Abans de demanar els informes a les autoritats locals, la comissió va preguntar a l'Obra Sindical de Cooperación si aquesta societat es trobava inscrita dins la seva estructura, però l'Obra va assegurar que només hi constava el Sindicat Agrícola Social, fundat el mateix any i format, en un principi, pels productors locals més importants. Davant d'això la comissió va obrir les diligències i les autoritats locals van assegurar que els antics socis eren d'esquerres, provocant que el desembre del 1944 quedés inscrita al Registre de la Propietat a mans de la DNS⁴¹⁶.

Però a partir de les dades del segon cas s'entendrà millor el per què de les similituds entre el Masroig i Cabacés. L'immoble en qüestió era una casa situada al centre del Masroig que constava d'una planta baixa, un primer pis i un soterrani amb una superfície de 251,21m² (dels quals 238,8m² eren de la casa). A més, tenia els utensilis

---

⁴¹³ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 636

⁴¹⁴ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico, Inmuebles que pertenecieron a la Organización Sindical y han causado baja, 9, exp. 1042

⁴¹⁵ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació..."

⁴¹⁶ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico, Inmuebles que pertenecieron a la Organización Sindical y han causado baja, 24, exp. 844-1007

típics d'un cafè amb una màquina de cafè, taules, un mostrador de fusta, taula de billar, diversos jocs de taula i, fins i tot, una màquina cinematogràfica.

Igual que abans, la Comissió va preguntar a l'Obra Sindical de Cooperación si la cooperativa estava inscrita a la seva organització, però davant la resposta negativa van començar les diligències. En els informes escrits per les autoritats locals s'assegurava que la casa era la seu de la Cooperativa Obrera "Flor de Maig", creada el 1905 per petits propietaris i jornalers com a cooperativa de consum però que al final va acabar desenvolupant tasques recreatives gràcies a la instal·lació d'un cafè⁴¹⁷. Durant la Guerra Civil es va procedir a fusionar-la amb el Sindicat Agrícola i Caixa Rural i el Sindicat Agrícola i Social, però la unió no es va fer bé ja que els immobles van seguir figurant com a propietats de les primeres associacions. Un cop el poble va ser ocupat per les forces franquistes la FET local va ocupar permanentment l'edifici fins que s'iniciés el procés d'incautació.

En el moment de parlar sobre al seva vinculació política, les autoritats van assegurar que es tractava d'un espai molt heterogeni a nivell polític, encara que alguns dels seus socis simpatitzaven amb la causa republicana. Resseguint la història d'algun dels seus membres hem vist que el seu primer president de l'any 1905 va formar part de partits republicans, assegurant-se a la Causa General que era el principal líder d'ERC al poble. Però al final no se li va obrir cap procediment judicial ja que va morir abans d'acabar-se la Guerra Civil⁴¹⁸.

Finalment, l'edifici va acabar sent registrat en favor de la DNS el desembre del 1944, però a partir de la petició que les autoritats locals van fer al Delegat Sindical Provincial, aquest va ordenar que el 1947 es cedís tan l'espai de l'antiga cooperativa obrera com les dependències del Sindicat Agrícola i Caixa Rural a la nova Cooperativa Agrícola de Sant Bartomeu, creada el 1947 sota l'òrbita del cooperativisme franquista i que, finalment, acabaria per integrar tot el patrimoni i maquinària de les tres antigues societats.

El procés de confiscació que es va donar a Falset és, segurament, l'exemple que s'equipara millor a la naturalesa general que va tenir la repressió franquista pel que fa a la desarticulació de l'antic associacionisme. En aquest cas es tractava de l'antiga Cooperativa Obrera "El Porvenir", fundada oficialment el 1921 però que, segons

---

⁴¹⁷ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1521

⁴¹⁸ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1444, exp. 4

sembla, recollia una herència en matèria sindical des d'inicis del segle XX, amb la Societat de Treballadors del Camp. La principal finalitat de la cooperativa era la producció i venda de pa i d'altres queviures, però com passava amb la majoria d'entitats d'aquesta tipologia també hi havia lloc per la diversió i l'esbarjo a través de la seva secció recreativa i el cafè, que organitzaven sessions de ball i concerts i una biblioteca molt important⁴¹⁹.

Però un dels trets més característics que va tenir “el Porvenir” és la seva tasca política i la definició ideològica de molts dels seus socis i afiliats. Inicialment la Cooperativa es declarava apolítica, però ben aviat es va anar fent evident el seu color per la seva activa participació en celebracions i manifestacions, en especial el 1r de maig del 1919 a Falset. Poc a poc l'espai de “el Porvenir” s'anà constituint com un important nucli d'atracció de l'esquerra a nivell local i comarcal, donant peu que es formessin quadres polítics del món àcrata i republicà com Joaquim Llorens Abelló, personatge molt singular en la direcció política falsetana i que durant la II República i la Guerra Civil ocuparia càrrecs importants com l'alcaldia o la regidoria d'hisenda, entre d'altres⁴²⁰. Un cop Falset va ser ocupada per les tropes franquistes l'edifici va ser habitat per la FET, que hi va instal·lar els serveis de Auxilio Social i l'oficina de les milícies del partit. Poc després la seva gestió passaria a mans de la CNS que va permetre l'arrendament de l'espai del cafè a un particular, que el va obrir amb el nom de “Café España”.

El global del patrimoni era una casa situada al centre de Falset d'uns 200m² formada per un pòrtic, baixos, entresòl, dos pisos amb diverses habitacions, unes golfes i un pati annex amb un segon edifici, tot amb un valor taxat d'unes 75000 pessetes. Però sobre les instal·lacions de la cooperativa hi havia una hipoteca contractada per un soci d'unes 8000 pessetes, que es va acabar pagant a partir de la venda d'alguns béns immobles que hi havia dins de les instal·lacions.

Seguint amb la distribució per funcions que l'entitat tenia, al soterrani hi havia una màquina d'amassar pa i dos forns, a la planta baixa tot el mobiliari i utensilis per una botiga, al primer pis un cafè amb els corresponents accessoris per funcionar (màquina de cafè, taules, cadires, etc.) i a les altres habitacions espais per fer reunions. Finalment, a les golfes (a les quals s'hi accedia per una escala de marbre) hi havia uns dipòsits d'aigua, persianes, i material d'oficina divers. A l'edifici contigu és on teòricament hi havia la botiga de queviures, i se'n conservava tota la seva instal·lació pertinent.

---

⁴¹⁹Pere AUDÍ i FERRER: “*El Porvenir*” 1916-1936..., pp. 21-38

⁴²⁰Pere AUDÍ i Toni ORENSANZ: *Joaquim Llorens...*

Sobre el antecedents polítics, el primer informe fet per la FET en va assenyalar el seu passat republicà amb aquestes paraules, que més tard van ser confirmades per les autoritats locals durant el procés d'espoli :

“La casa de referencia era el foco del funesto Frente Popular, en donde celebraban todas las reuniones y se tramaban los actos delictivos, en una palabra era el local social de los partidos políticos de izquierda”⁴²¹”

Finalment, la Comissió va dictaminar que l'immoble passés a ser propietat de la DNS, que en va fer efectiu el seu domini a partir del maig del 1943, moment en què va ser inscrita a favor seu al Registre de la Propietat. El 1954 la DNS el va acabar per vendre a l'Ajuntament de Falset per la quantitat de 63061,95 ptes., que va esfondrar l'immoble i vendre el solar a la Caixa de Pensions per la Vellesa i l'Estalvi de Catalunya el juny del 1958, on s'hi construí un bloc d'habitatges que encara es conservaenavui en dia⁴²².

Però aquest no va ser l'únic cas que va afectar a Falset. Els informes del Ministerio de Trabajo també esmenten que la DNS va ocupar un segon immoble, concretament a una plaça del centre del poble. Als expedients sobre la Cooperativa es fa referència que aquesta també va tenir una petita delegació al centre de la vila, però al seu sumari no apareix què va passar amb aquest patrimoni. Però en un expedient separat s'esmenta que la DNS ocupava una casa sense que el cas passés per Comisión Calificadora de Bienes Sindicales Marxistas”, i l'única informació que hi apareix és que l'edifici va ser arrendat i que el 1966 el va adquirir una veïna del poble⁴²³.

El següent cas va afectar a Torroja del Priorat, i és similar als exemples del Masroig i Cabacés, ja que es tractava del Sindicat Agrícola Centre Priorat, fundat entre el 1933 i el 1934 per membres de les classes populars locals i que va comptar amb una important secció recreativa⁴²⁴. Un any més tard arribava la resposta dels propietaris locals amb la

---

⁴²¹ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico, Inmuebles que pertenecieron a la Organización Sindical y han causado baja, 13, 291

⁴²² Informe sobre... p. 36

⁴²³ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico. Catálogo de la relación de inmuebles ajenos ocupados por la AISS

⁴²⁴ La data de fundació definitiva no queda clara. Algunes fonts plantegen que es va crear entre el 1931 i el 1933, però altres referències parlen que ja el 1918 hi va haver algun tipus d'organització cooperativista en matèria agrària. En tot cas, agafarem com a vàlides les referències de la seva formació durant l'època republicana, ja que els informes que enviaren les autoritats franquistes a la Comissió concorden amb aquests anys. Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: “La documentació...”; Carles QUEVEDO: *Guia de les entitats d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939): Materials inicials d'aproximació a l'organització política d'ERC durant la Segona República*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2001

creació del Centre Agrícola i Recreatiu l'Unió, encara que aquest estava més encarat a l'esbarjo que no pas a la producció agrària⁴²⁵.

L'edifici el van construir els mateixos socis un cop van comprar el solar a un veí del poble el 1935, i constava de dos mòduls: el primer amb tot l'equipament necessari per produir oli i vi (premses, bàscula, descarregador pel raïm, motors, etc.) i el segon era un cafè de dues plantes que els socis van arrendar i que també tenia tots els utensilis per poder funcionar (cafetera, molí de cafè, taules, cadires, etc.). En total, el conjunt patrimonial ocupava uns 500m². Però també hi havia una hipoteca contractada pels antics socis d'unes 60000 pessetes a la Caixa de Pensions per la Vellesa i Estalvis de Barcelona, la qual cosa n' augmentava el seu valor.

Com en la resta de casos en què es tractava de sindicats agrícoles, la Comissió va preguntar a l'Obra Sindical si aquesta estava inclosa dins les estructures, i al rebre la resposta negativa començaven les diligències. A l'informe enviat per les autoritats locals explicaven que el local havia estat el lloc on s'entregaven les collites de la col·lectivitat i la seu política del Front Popular, amb un important grup de gent adscrita al socialisme i al comunisme. Un cop les tropes franquistes van entrar a Torroja van ordenar que la FET ocupés el local, que fins llavors hi havia desenvolupat tasques d'Auxili Social.

Però un temps després la cosa va canviar. Les instal·lacions de l'antic Sindicat eren les úniques que podien servir per a què es desenvolupés la producció agrària local i la nova Junta directiva de la Cooperativa, molt afectada pel nombre baix de socis que hi havia al poble (39 estaven absents i 29 s'havien exiliat a França⁴²⁶) veia molt necessari disposar d'aquell equipament. La direcció, que òbviament estava formada per propietaris locals importants i gent de plena confiança de les noves autoritats franquistes, van fer arribar la seva petició a l'alcaldia i al consell de la FET, que ràpidament enviaren una carta el 1944 a la Comissió amb el suport de tots els poders locals per intentar treure l'etiqueta de bé marxista, canviant la versió que havien donat un any abans. Donat el seu contingut, hem trobat interessant transcriure'n una bona part, per veure com explicaven el passat que l'associació havia tingut i com al final justificaven el seu canvi de postura a partir de les necessitats globals que tenia Torroja:

“Desde los tiempos del Frente Popular, la dirección y manejo de éste Sindicato recayeron en elementos marxistas de la localidad,

---

⁴²⁵ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1778

⁴²⁶ Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Torroja del...*, p. 242

acentuándose, como es lógico, ésta preponderancia, en el transcurso de la guerra de Liberación, hasta el extremo que al sobrevenir la Liberación de Torroja, la mayor parte de los dirigentes del Sindicato, a fin de evitar las sanciones a que se habían hecho acreedores, evacuaron el pueblo trasladándose mas tarde a Francia, donde en la actualidad se encuentran.

Por ello, al procederse por las Autoridades Locales a la determinación de Entidades marxistas y de particulares afectados por la Ley de Responsabilidades Políticas, se incluyó en la primera categoría a éste Sindicato, lo que produjo la tramitación del correspondiente expediente ante esa Comisión.

Pero al examinar más detenidamente la cuestión y teniendo en cuenta que el Sindicato representa un elemento esencial para la vida del pueblo, ya que su construcción y desenvolvimiento intervinieron muchos vecinos, observando además que si bien durante algún tiempo tuvo carácter marxista que alguno de los firmantes de éste escrito denunció anteriormente, ese carácter marxista fue transitorio e infundido violentamente por sus hombres representativos, pero no puede considerarse en modo alguno como orgánico o funcional, ya que constituido con arreglo a la tantas veces citada Ley de Sindicatos de 38 enero 106, sus Estatutos rechazaban la idea de que se convirtiese en órgano político; hecho que aunque se dio posteriormente, es indudable que fue debido a las circunstancias imperantes y ajeno al sentir de la mayor parte de sus socios, coaccionados por la situación de predominio de los elementos marxistas, que amparados por la sedicente autoridad no daban lugar a la exteriorización de oposición alguna⁴²⁷”.

En la declaració inicial les autoritats afirmaven que tots els seus socis eren membres o simpatitzants del bàndol republicà, però un cop la situació repressiva dels primers anys s'havia relaxat van veure la necessitat d'impulsar la producció agrària local a través d'una cooperativa i aprofitar els mitjans de l'antic Sindicat, per bé que aquest havia pivotat a l'òrbita republicana. La carta acaba dient que si es procedia al seu tancament el deute i les conseqüències les patiria tot el poble, i per això es comprometien a impulsar la creació d'una nova entitat perfectament enquadrada en les estructures cooperativistes de l'Obra Sindical de Cooperación. Al final la DNS en va prendre possessió l'agost del 1945, però quatre anys més tard l'acabaria cedint gratuïtament a la Hermandad de Labradores y Ganaderos.

Finalment, l'últim exemple d'espoli a comentar és el del Sindicat Agrícola de Porrera, que també passaria per la mateixa situació que els sindicats de Torroja, el Masroig i Cabacés. Les referències de Porrera no es troben en la documentació del Ministerio de

---

⁴²⁷ Ministerio de Trabajo, Fondo Histórico, Inmuebles que pertenecieron a la Organización Sindical y han causado baja, 43, exp. 1044

Trabajo i per tant la descripció global que en farem serà més curta. La seva fundació es del 1932⁴²⁸, promoguda per un grup de petits propietaris i jornalers que, després de consolidar una forta estructura en els camps del sindicalisme i el cooperativisme de consum durant la dècada del 1910⁴²⁹, van aposar per avançar en noves vies com la producció agrària. Durant l'època republicana l'entitat es va consolidar com la màxima referència de les organitzacions polítiques republicanes de Porrera, ja que la majoria tenien la seva seu a les instal·lacions del Sindicat. A més l'associació va créixer qualitativament amb noves seccions que, fins i tot, acabarien agafant protagonisme com a entitats separades. Aquest va ser el cas de la Biblioteca Popular, fundada el 1933 i que desenvoluparia una gran tasca en la difusió de la cultura entre les classes populars porreranes⁴³⁰.

El patrimoni en qüestió era un dels més grans comentats fins ara, amb un edifici i un solar d'un 1085m². La casa constava d'uns baixos on es situava el celler, dos pisos amb el saló del cafè i la biblioteca i unes golfes. Quan Porrera fou ocupada per les tropes colpistes l'edifici va ser ocupat per la FET, que ràpidament el va passar a la DNS on hi va decidir situar-hi la Hermandad de Labradores y Ganaderos local creada el 1943⁴³¹ i altres organismes derivats del Partit Únic. El 1953 la DNS va decidir donar la planta baixa i una part del primer pis a la Cooperativa Agrícola de Porrera, que feia poc que s'havia constituït com a entitat integrada a la Obra Sindical de Cooperación. La resta de l'espai va seguir en mans de la FET per a futures reorganitzacions que la delegació local del Movimiento pretenia fer, fins que el 1957 va acabar per cedir el que quedava a la Cooperativa⁴³².

de l'activitat que la gent havia desenvolupat fins aquell moment per mitjà el moviment. De tots els casos comentats fins ara en podem extreure una sèrie de conclusions. En primer lloc s'ha de destacar que en la majoria dels espais s'hi desenvolupaven activitats molt diverses, però el pes més important se l'endua el cooperativisme agrari i el de consum. És per això que en alguns casos els poders locals, un cop havien manifestat la seva voluntat repressora amb els pertinents informes, intentessin readaptar els espais a les noves lleis. Per al Priorat, una comarca que vivia en clar retrocés des de feia molt de temps, els anys posteriors a la guerra van ser especialment durs, amb unes economies

---

⁴²⁸ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació...

⁴²⁹ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...* p. 489

⁴³⁰ AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 659

⁴³¹ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, pp. 95-105

⁴³² *Informe sobre...* p. 85

locals molt fràgils i en clar retrocés. El sindicalisme i el cooperativisme agraris havien estat una resposta organitzada dels diferents segments socials a aquella situació abans de la Guerra Civil, i per això els líders polítics i sindicals franquistes dels municipis veien necessari impulsar el cooperativisme com a única sortida a la mala situació que es vivia i aprofitar els recursos de les velles societats que inicialment havien ajudat a suprimir. Però això sí, eren societats completament purgades dels seus antics dirigents progressistes i perfectament enquadrades a les estructures impulsades pel Règim.

Però no sempre es va donar aquesta voluntat d'aprofitar. Del les set entitats que hem comentat la situació més clara de repressió és la que va afectar a “el Porvenir” de Falset, on les autoritats van acusar-la directament de ser la causant dels episodis de violència del 1936. Les seves declaracions no van ser arbitràries, sinó que quadraven perfectament amb la voluntat de revenja i liquidació que generalment va mostrar la repressió franquista. Més enllà de ser el centre neuràlgic de la política d'esquerres local i el vincle que hi van tenir els principals líders de les organitzacions revolucionàries com l'esmentat Joaquim Llorens Abelló⁴³³, s'ha de destacar que una bona part de la societat falsetana es va aprofitar del servei que s'hi oferia a través de la cooperativa de consum. “El Porvenir” era gairebé una icona, un edifici que recollia moltes experiències d'anys de lluita i organització popular contra la injustícia i la crisi, i per això el nou poder hi va actuar amb tanta celeritat.

Tots aquests casos d'espoli i supressió comentats fins ara no van ser els únics que es van donar a la comarca. Moltes altres associacions van ser suprimides, però al no tenir constància de que tinguessin patrimoni no sabem amb tanta exactitud què els hi va passar. Algunes van quedar automàticament dissoltes a partir de la nova legislació franquista, i altres van veure's impossibilitades de recuperar la seva personalitat social després de la Guerra Civil, ja fos perquè la seva activitat i espai van quedar municipalitzats o bé perquè va passar a mans de les noves estructures encarregades de dirigir la vida social de l'època: la FET y de las JONS i les seves organitzacions o l'Església catòlica.

Al final, algunes associacions van poder sobreviure gràcies a les diverses conjuntures locals després d'adaptar-se al nou estat de coses. Però una bona part de l'antic teixit associatiu passaria a estar impulsat per diverses estructures de l'organigrama franquista, encarregades de vigilar de ben a prop com es desenvolupaven aquelles tasques i intentar

---

⁴³³Pere AUDÍ i Toni ORENSANZ: *Joaquim Llorens...*

enquadrar a la gent dins les seves estructures. Les entitats que van perdurar també van quedar marcades profundament per les polítiques i els organismes de poder de la dictadura, en especial les del poder local. Elena Maza ha considerat que l'associacionisme voluntari de l'època franquista va girar gairebé sempre al voltant de l'entreteniment i el món productiu, produint-se el que ella defineix com a “asociacionismo de pan y circo”⁴³⁴. Però com veurem, hi haurà molts matisos i moltes consideracions a tenir en compte.

---

⁴³⁴Elena MAZA: *Asociacionismo en la España franquista...*; ÍD.: “Franquismo y espacios de sociabilidad”, a Ramon ARNABAT i Montserrat DUCH (coords.): *Historia de la sociabilidad contemporánea...*, pp. 155-170

PART IV. EL NOU MARC LEGAL DE LA DICTADURA I LES SEVESESTRUCTURESSOCIABI LISTES

1. Consideracions prèvies

Parlar de l'establiment de la nova sociabilitat en època franquista és un qüestió que va intrínsecament lligada a totes les característiques que hem comentat sobre la supressió i el desballestament de les entitats un cop van agafar el poder les forces colpistes. Un estat totalitari que rebutjava el pluralisme, la negació de l'individu i perseguia els enemics havia de xocar de ple amb un associacionisme que, precisament, s'havia destacat durant tots aquells anys per ser motor col·lectiu i una clara mostra de la heterogeneïtat de la societat.

Així doncs, els primers elements a tenir en compte són els de control i repressió, però òbviament no van ser els únics. També ens trobem davant d'un procés de domesticació de les poques societats que van poder sobreviure al procés supressor i a l'organització dels espais triats pel Règim on poder-hi desenvolupar la sociabilitat formal: la FET i els seus organismes dependents i l'Església catòlica.

El falangisme intentarà apostar per potenciar els seus espais de sociabilitat a partir de dos variables. En primer lloc, intentar enquadrar antigues pràctiques sociabilistes en estructures dependents del seu organigrama i, de l'altra, potenciar els seus propis espais de sociabilitat amb les organitzacions de masses vinculades a la seva obra, destacant la CNS i les seves Obras Sindicales, la Sección Femenina, Auxilio Social i el Frente de Juventudes. L'Església, com a pota essencial del *Nuevo Estado*, va poder mantenir antics espais d'organització societària, tot i que manllevats per complert de l'empremta més col·lectiva i participativa de l'anterior període i la no possibilitat de fomentar algunes tipologies pel fet de ser monopoli de l'esfera falangista.

És necessari doncs fer unes breus notes generals i específiques a totes aquestes qüestions que hem anat comentant. En primer lloc parlarem del marc legal que el franquisme va bastir per a què es pogués desenvolupar l'associacionisme domesticat i després la importància que van tenir les organitzacions falangistes i de l'Església en bastir els espais sociabilistes, enllaçant les idees generals amb algunes mostres que hem pogut identificar a la nostra comarca. Tot aquest procés ha estat molt condicionat per la manca de fonts directes en alguns llocs i perquè entenem que la sociabilitat que es desenvolupava a través de la FET i l'Església no la podem considerar com a formal, al tractar-se d'organismes públics en el cas del Partit Únic o bé d'espais sense gestió col·lectiva amb els exemples del món eclesiàstic. Però és molt important comentar-ne els aspectes més importants, ja que el desenvolupament que tindrà l'associacionisme

estarà profundament marcat per les dinàmiques que aniran apareixent i pel seu desenvolupament al llarg dels anys.

2. Evolució de les lleis associatives

franquistes i el Decret d'associacions del 1941

Un cop s'inicia la Guerra Civil la legalitat que havia existit en matèria associativa des del 1887 va quedar de facto completament suprimida. Al bàndol franquista ja hem vist que les primeres disposicions que es va fer giraven al voltant de la prohibició de les organitzacions polítiques, en especial als col·lectius i sindicats que havien donat suport al Front Popular. A partir d'aquí vindrien tota la bateria de lleis encarregades de desballestar i suprimir les entitats que ja hem comentat a l'anterior apartat.

Però no tot va girar al voltant de la prohibició. A mesura que s'avançava en la concreció de les bases del *Nuevo Estado* es clarificava també com havia de ser el nou panorama associatiu. El Decret d'Unificació del 1937 ratificava la prohibició de qualsevol organització de tipus polític, però també consolidava a la FET y de las JONS com a únic espai polític possible amb pretensions enquadrar a tota la població⁴³⁵. A partir d'aquella reforma es pretenia seguir el model italià i alemany en què el partit controlava l'estat, però la realitat va ser que es va crear un partit perquè Franco legitimés el control en totes les esferes de poder i que el nou ens, enlloc de governar, li servís al dictador per controlar diferents espais o quotes d'aquest poder i apartar alguns elements polítics del món falangista i tradicionalista que li podien fer ombra. Paul Preston va definir aquell cop amb les següents paraules:

“La unificación confirmó la decisión de Franco de eliminar a todo rival político. No fue una tarea difícil. Calvo Sotelo estaba muerto. Su sucesor, el anodino Antonio Goicoechea y otros líderes de Renovación Española aceptaron sumisamente el decreto de unificación y disolvieron su partido. A Gil Robles, objeto de críticas por haber retrasado la guerra inevitable contra una democracia corrupta, no le sirvió de nada aceptar la unificación, [...]. Ya se había despachado a Fal Conde y el movimiento carlista recibió la unificación con demostraciones de aparente alegría, delirantes artículos de prensa y sacas de cartas y telegramas de felicitación a Franco. Hubo quienes expresaron su pesar y, si lo hicieron con el respeto necesario, sus recelos desaparecerían cuando les concedieron importantes cargos en la nueva organización. Fal Conde fue

---

⁴³⁵ Sheelagh M. ELLWOOD: “Falange y franquismo”, a FONTANA, Josep (ed.); *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000. p. 43

*gradualmente eliminado de las altas esferas del partido unificado. La aversión que Franco sentía en privado por José Antonio Primo de Rivera no se reconoció públicamente. La creación del mito de Franco como sucesor natural de José Antonio fue sólo uno de los muchos mitos que se crearon en torno a él. Fue esencial para conseguir la lealtad de cientos de miles de falangistas y para facilitar la constante ayuda de las potencias del Eje”*⁴³⁶

El Decret d'Unificació va ser el primer pas que confirmava la naturalesa totalitària que tindria la dictadura i clarificava la supremacia que la FET tindria en l'organització col·lectiva de la sociabilitat formal, per bé que com hem dit el Partit Únic es va mostrar bastant ineficaç d'enquadrar la població. A més, també s'ha de considerar que es pretenia actuar damunt d'una societat que, precisament, s'havia caracteritzat durant els últims anys per tenir una notable capacitat d'autoorganització col·lectiva, tal i com es demostra a partir de l'alt nombre d'associacions que es van crear de diferent índole i composició⁴³⁷.

Després d'aquest va venir el “Fuero del Trabajo”, la primera Llei Fonamental del total de vuit que es van dictar al llarg de la dictadura⁴³⁸. La part més important d'aquest decret, que és molt assimilable a les regulacions laborals del feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany⁴³⁹, era la concreció del paper del sindicalisme vertical com a estructura corporativista depenent de la FET i l'enquadrament de treballadors i empresaris. Aquesta serà una qüestió que explicarem més detingudament a posteriori per la importància que això tindrà en una part de l'associacionisme d'època franquista, però el més rellevant és que comportava la supressió del sindicalisme i les organitzacions professionals que havien funcionat fins llavors, concretant-se tot plegat amb la Llei d'Unitat Sindical del 1940. Però algunes agrupacions en van quedar al marge, com els col·legis professionals, les cambres de comerç i algunes associacions empresarials. En alguns casos aquests col·lectius es van acabar convertint en empreses i societats anònimes, però en d'altres els òrgans de poder provincial en van tolerar la seva acció⁴⁴⁰.

Acabada la guerra, van continuar apareixent nous decrets i disposicions que afavorien el control governatiu de les poques associacions voluntàries que quedaven. En aquest

---

⁴³⁶ Paul PRESTON: *Franco...*, pp. 339-340

⁴³⁷ Carles SANTACANA i TORRES: “La persistència de..., pp. 272-286

⁴³⁸ Santos JULIÀ: *Un siglo de España. Política y Sociedad*, Madrid, Marcial Pons, 1999, p. 152

⁴³⁹ Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco...*, p. 22

⁴⁴⁰ Glicerio SÁNCHEZ RECIO: *Los empresarios de Franco. Política y economía en España 1936-1957*, Barcelona, Crítica, 2003

sentit, la burocratització i la vigilància que s'exercia damunt la nova classe funcionària franquista va permetre la institucionalització dels acords polítics que el Règim anava concretant, sobretot a partir de les Lleis Fonamentals. Amb el món obrer va ser el sindicalisme, i amb les associacions mutuels la tímida legislació social que el franquisme anava reglamentant i que, tal i com anuncia Elena Maza, ajudava a legitimar la dictadura tot unificant mútues i mirant d'incloure-les a la incipient protecció social franquista⁴⁴¹.

Si féssim un balanç global de la situació, veuríem que durant la Guerra Civil havien existit dos plantejaments totalment oposats sobre com entendre la llibertat d'associació. En els territoris republicans havia continuat vigent, almenys en teoria, l'antiga Llei d'Associacions del 1887, mentre que a les zones colpistes la legislació associativa havia quedat anorreada i plantejada a partir dels nous espais creats. Però seguia sense haver-hi uns plantejaments legals que actuessin de ple sobre el fet associatiu al marge dels decrets totalitaris i les lleis fonamentals, i per això molts organismes de poder provincial es seguien remetent a l'antiga llei del 1887 a l'hora d'aprovar o no alguna associació. Els criteris administratius i propagandístics del franquisme eren bastant clars sobre la prohibició expressa de totes les entitats anteriors al 1939, però el problema vindria quan lentament algunes associacions voldran recuperar la seva personalitat jurídica.

En aquest sentit, és ben curiós el testimoni que recull Pere Solà sobre la confusió que regnava entre molts governadors civils en el moment d'aprovar o no una entitat. El 1940 el Govern Civil de Tarragona va requerir al Ministeri de Governació un criteri clar on acollir-se sobre què fer amb les entitats que teòricament no van funcionar durant la guerra però que degut a la nova legislació prohibitiva havien quedat automàticament dissoltes⁴⁴². Però la resposta no va arribar, i l'administració franquista va seguir funcionant a partir de la confusió, la desorientació i el judici formal que en feien els càrrecs provincials. Les pretensions entre la unificació col·lectiva i la prohibició taxativa van ser responsables de la impossibilitat que antigues entitats poguessin tornar a funcionar.

Finalment, va arribar la primera regulació sobre el tema. El 25 de gener de 1941 es dictava el Decret sobre la regulació de l'exercici del dret d'associació, que seria publicat al BOE el 6 de febrer del mateix any. En teoria havia de ser una norma interina, per bé que al final va regular l'associacionisme durant més de dos dècades:

---

⁴⁴¹Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, pp. 33-35

⁴⁴²Pere SOLÀ i GUSSINYER: *L'Esclafament de...*, p. 21

“La vigilancia que el Poder público debe aplicar al llamado derecho de asociación aconseja que, hasta tanto se regule de una manera definitiva en articulaciones de más amplio alcance, se dicten algunas normas que suplan deficiencias y aclaren dudas suscitadas por textos legales cuya vigencia emanaba de preceptos constitucionales hoy abolidos, sin perjuicio de la facultad que, en la actual situación, corresponde a los Gobernadores para imponer restricciones al ejercicio de aquel derecho”⁴⁴³.

El Règim acceptava les indefinicions que fins aquell moment havien imperat en els diversos poders provincials a l'hora d'aprovar o no una entitat, però a la vegada tornava a caure en reconèixer l'antiga llei com a vàlida. La majoria d'associacions que es donarien d'alta a partir del 1941 a través dels governs civils ho farien invocant precisament la Llei del 1887, per bé que a la pràctica el Decret del 1941 l'havia derogat⁴⁴⁴. Tal i com s'afirma des de alguns estudis en matèria legislativa, l'aplicació d'aquest decret era ja un error perquè un decret va acabar per derogar una llei, cosa totalment inacceptable des del punt de vista legal⁴⁴⁵. Pere Solà el va definir com “*un decret kafkià que, de fet i en absència de la norma legal superior, actuà pròpiament de llei*”⁴⁴⁶, una mostra més de la situació d'excepcionalitat institucionalitzada que el franquisme volia imprimir al moviment associatiu.

Més enllà d'això, el decret dictava el passos que s'havien de seguir de cara a legalitzar una activitat. La documentació a presentar era la mateixa que ja marcava l'antiga Llei del 1887: estatuts, llistat de socis i membres de la primera junta directiva, un inventari dels béns i l'últim balanç. Els governadors civils i la policia eren els encarregats d'analitzar els documents i trametre al Ministerio de Gobernación un informe sobre la conveniència o no d'aprovar-ne l'activitat. Al final, la resolució havia de ser complerta a partir de tota la documentació presentada, i a més es consultava a altres organismes de l'estat sobre la conveniència d'acabar aprovant l'entitat o no⁴⁴⁷.

El decret també detallava quines eren les societats que quedarien fora de la seva regulació, clarificant així els únics espais possibles de sociabilitat formal que no quedarien sota control directe del govern civil, però que gestionades i ordenades des d'altres llocs:

---

⁴⁴³BOE, núm. 37, pp. 891-892

⁴⁴⁴Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 37

⁴⁴⁵Blanca OLÍAS DE LIMA: *La libertad de asociación en España: 1868-1974*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1977, p. 208

⁴⁴⁶Pere SOLÀ i GUSSINYER: *L'Esclafament de...*, p. 19

⁴⁴⁷Blanca OLÍAS DE LIMA: *La libertad...*, p. 209

1. Les associacions que tinguin per únic o exclusiu objecte el lucre
2. Les associacions catòliques que tinguin una finalitat exclusivament religiosa
3. Els instituts o corporacions que existeixen en virtut de els lleis especials
4. Les associacions cooperatives, registrades al Ministeri de Treball i incloses a l'Obra Sindical de Cooperación
5. Les associacions subjectes a la legislació sindical i a la disciplina de la FET y de las JONS⁴⁴⁸.

Deixant de banda que les entitats de lucre són empreses i que els instituts i corporacions formen part de la pròpia administració estatal, quedava clar que el camí de la sociabilitat voluntària formal només podria ser a partir de tres llocs: les associacions que fossin legalitzades a partir del Decret del 1941, el sindicalisme i les altres organitzacions de la FET (que vist el funcionament del Partit Únic, també podem parlar en molts casos d'organismes de l'administració i no d'associacions) i, per últim, l'Església i el món catòlic (que tampoc podem dir que es tracti d'associacionisme voluntari).

Totes les disposicions polítiques que hem anat comentant fins ara només afectaven als aparells polítics que el Règim havia de construir mitjançant el Partit Únic i els seus espais, i en l'apartat de repressió i desarticulació només havíem fet esment a totes aquelles que s'havien significat donant suport al bàndol republicà. Com hem vist als antecedents, el món catòlic va ser molt important pel desenvolupament associatiu a partir d'entitats professionals, mutuels o cooperatives, com també les d'instrucció i propaganda catòlica⁴⁴⁹. La Guerra Civil va significar un trasbals a la seva situació, especialment a aquelles que van quedar dins del bàndol republicà. La majoria van desaparèixer, però com veurem posteriorment algunes reprendran la seva activitat o bé se'n crearan de noves a partir dels privilegis que l'Església havia obtingut en aquest apartat.

El fet que la FET hagués de compartir els espais d'organització col·lectiva amb l'Església va tenir les seves contradiccions, condicionades pel poc enquadrament de gent que tenia el Partit Únic i per l'arrelament i presència que l'Església tenia en una bona part de la societat. No és estrany doncs que es produïssin enfrontaments entre els dos espais, ja fos entre membres del Frente de Juventudes i joves agrupats en associacions eclesials o adscrites a l'Església, o també per controlar alguns espais com

---

⁴⁴⁸*Ibid.*, p. 208

⁴⁴⁹Bernardo HERNÁNDEZ: "Associacionisme catòlic...", pp. 39-46

el moviment cooperatiu, ateneus i associacions esportives⁴⁵⁰. Aquestes qüestions, com moltes altres, les anirem veient a mesura que analitzem l'establiment de les dues institucions a nivell social.

És necessari que seguim parlant de lleis, ja que la cosa no va acabar amb el Decret del 1941. El juliol del 1945 es va aprovar el “Fuero de los Españoles”, la tercera Llei Fonamental dictada pel Règim⁴⁵¹. Aquell text normatiu s’hi van enunciar les llibertats i drets de la població i els seus deures, però senzillament es tractava d’un document restrictiu en l’exercici dels drets, concloent que la dictadura i els seus aparells eren els encarregats de regular i fixar els límits de les suposades llibertats que s’hi recollien. Tot plegat resultava ser una contradicció, una espècie de carta atorgada per Franco a la societat sense que cap dels articles recollits s’arribés a concretar de forma legislativa. D’aquesta manera, es reconeixia fins i tot el dret d’associació, però únicament dins del que ja marcava la llei, per la qual cosa es tornava a remetre novament al Decret del 1941 i a les lleis sobre el desenvolupament de les estructures del Partit Únic⁴⁵².

Finalment, cal tornar de nou al desplegament legal de la FET i les seves organitzacions satèl·lit. Enmig del context de finals de la dècada dels cinquanta, amb un immobilisme polític després de diverses iniciatives de la dictadura per consolidar el seu poder i la posada en escena d’importants canvis econòmics i socials es va dictar la sisena Llei Fonamental, aquesta vegada sobre els principis que havia de tenir el Movimiento Nacional. Allí s’hi va definir el Movimiento a partir de dotze punts i la participació comuna de la població en un fet comú, i per tant establia la necessitat de reorganitzar l’antic espai de la FET. En aquest sentit, es va crear la Delegación Nacional de Asociaciones de la FET y de las JONS el 1958, encarregada de dirigir i repartir les noves associacions que havien de conformar el Movimiento i que estaven descrites a la Llei: familiars, juvenils, professionals, culturals i polítiques.

Però cal insistir en situar en el desenvolupament d’aquella nova política del franquisme les pròpies circumstàncies generals de l’època, amb importants canvis generacionals, l’inici d’intenses migracions internes, l’esclat de la protesta i la vaga com a mecanismes de resposta contra l’estat de coses⁴⁵³ o la reorganització de les forces antifranquistes⁴⁵⁴.

---

⁴⁵⁰ Carles SANTACANA i TORRES: “La persistència de...”, pp. 272-286

⁴⁵¹ Enrique MORADIELLOS: *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*, Madrid, Editorial Síntesis, 2008, pp. 104-105

⁴⁵² Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 39

⁴⁵³ Aquí cal destacar el boicot dels tramvies a Barcelona del 1951 i el 1957 Fèlix FANÉS: *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia, 1977; Gemma RAMOS RAMOS: “Tranvías y conflictividad social en Barcelona (marzo de 1951): actitudes políticas y sociales de una huelga mítica, *Historia*

Elena Maza relaciona directament aquest fet amb què les reaccions del Règim, encara que aquestes fossin totalment de caràcter defensiu⁴⁵⁵.

Amb totes aquestes disposicions legals explicades, aquest capítol continuarà per tres aspectes. Primer, concretar millor alguns aspectes legislatius del sindicalisme franquista per comprendre millor el vincle que va tenir amb el moviment cooperatiu. Seguidament, parlar de l'establiment de les altres organitzacions del Movimiento i els seus efectes durant els primers vint anys de dictadura als pobles del Priorat i, finalment, veure el paper que va jugar l'Església i el seu paraigües institucional amb el moviment associatiu.

---

contemporánea, 5, (1991), pp. 203-220; Maria COLL i PIGEM i Josep PUIG i PLA: *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*, Vic, EUMO, 2008

⁴⁵⁴ Manel RISQUES (dir.), Àngel DUARTE, Borja DE Riquer, Josep M. ROIG ROSICH: *Història de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 1999, pp. 381-385

⁴⁵⁵ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 41

3. L'Església i la FET y de las JONS en l'exercici del monopoli de la sociabilitat formal

Les mostres de sociabilitat formal que es donaren durant la primera part de la dictadura franquista van estar fortament condicionades pel desplegament que van tenir els espais de privilegi que el Règim va permetre i impulsar: la Falange amb totes les seves organitzacions que conformaven el Movimiento Nacional i l'Església catòlica. Les evidències vistes en el seu establiment als pobles i la singular repressió que van exercir ens han ajudat a veure la importància que tenien per la dictadura a l'hora de domesticar les esferes de poder local i controlar-les. Òbviament cap dels dos organismes van ser una mostra d'associacionisme voluntari (sinó més aviat al contrari), però van jugar un paper molt important en el desenvolupament sociabilista de molts territoris de l'estat, inclosa la petita comarca del Priorat.

Com veurem, l'Església va perdre una bona part del teixit associatiu que havia tingut en l'anterior etapa, a més de la capacitat d'impulsar projectes de tipologia variada. La seva principal obra pivotarà al voltant d'Acció Catòlica i els llocs culturals que s'hi aniran articulant. Però també veurem algunes mostres d'intents associatius (sense arribar a ser-ho) encarats a buscar l'increment del culte catòlic (confraries) o bé patronats per protegir alguns espais de culte com les ermites. Encara que la sociabilitat formal eclesiàstica durant el franquisme també va crear nous espais i tendències dintre les seves possibilitats que cal tenir en compte, els seus efectes al món rural van ser més aviat escassos i baixos⁴⁵⁶. L'aspiració del catolicisme va ser, en general, mantenir el control confessional sobre la societat civil i l'estat (el que s'entén com a clericalisme) i la mobilització organitzada per la recristianització a través de les associacions catòliques⁴⁵⁷.

---

⁴⁵⁶ Cal destacar la creació de la "Hermandad Obrera de Acción Católica" (HOAC) el 1946, que tindrà un paper molt important en la reconstrucció del moviment obrer a nivell estatal. Emili FERRANDO PUIG: *Cristians i rebels: història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme (1946-1975)*, Barcelona, Mediterrània, 2000

⁴⁵⁷ Julio DE LA CUEVA MERINO i Ángel Luís LÓPEZ VILLAYERDE (coords.): *Clericalismo y asociacionismo católico en España: de la restauración a la transición. Un siglo entre el palio y el consiliario*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2005

El Movimiento va ser l'altre lloc a tenir en compte per l'organització associativa a partir de diversos punts de vista. D'una banda, tenim els espais de control i integració de les associacions o activitats que van sobreviure a la purga, com el cas de les cooperatives, o bé els llocs d'es d'on es pretenia impulsar activitats que antigament s'havien desenvolupat a partir de l'acció associativa com la cultura o l'oci. Pel que fa a la FET, com bé explica Josep Gelonch en la seva obra sobre poder i Falange a Lleida, el seu èxit o fracàs com a partit de masses no es deu només a la seva capacitat d'influència en les estructures de l'estat franquista, sinó també a la possibilitat de penetrar en la societat de l'època⁴⁵⁸. Així doncs, parlar d'incidència i, òbviament, de sociabilitat falangista és parlar de la capacitat d'enquadrar a les seves organitzacions de masses a treballadors, dones i joves, a més del paper com agent polític i de control que ja hem esmentant a l'anterior capítol. Ja avancem que pels apunts que donarem de la nostra comarca aquest efecte va ser relativament baix, complint-se així l'afirmació que Falange només s'assemblà a un partit feixista en l'exercici del control i la repressió⁴⁵⁹.

3.1 La FET y de las JONS i les seves organitzacions

3.1.1 El cooperativisme: adaptació al sindicalisme franquista

Les cooperatives van ser de les poques entitats que van sobreviure a la purga franquista i, a la vegada, van esdevenir els principals centres on podia articular-se l'associacionisme de la comarca. Abans de que comencés la Guerra Civil les cooperatives i sindicats ja jugaven aquest paper central en molts pobles i viles, però estaven acompanyades d'altres entitats que no sobreviuran a la dictadura pel perfil polític que tenien o bé per no entrar en els esquemes associatius del Règim.

Així doncs, es convertiren en les poques mostres de sociabilitat formal que van aguantar als pobles i les responsables de vehicular aquesta activitat; al marge d'altres associacions o bé de les mateixes estructures de dominació i enquadrament polític que el franquisme aniria establint.

Òbviament, no totes les cooperatives estaven vinculades a la producció agrària i el crèdit, sinó que també n'hi van haver un bon nombre lligades al món del consum i a la venda de queviures o altres productes. Els organismes d'enquadrament estatal eren els mateixos, però els aparells reguladors de segon ordre seran diferents.

---

⁴⁵⁸ Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder...*, p. 361

⁴⁵⁹ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", p. 86

Tot i que la majoria de sindicats i cooperatives van aguantar, ja hem vist que algunes van ser clausurades i els seus béns confiscats a partir de les diverses lleis impulsades pel poder franquista, sobretot amb el Decret Llei del 10 de gener del 1937 que tractava d'organitzar les incautacions que ja es produïen des de l'inici de la Guerra Civil. Com ja sabem, després el 1939 es signaren dues lleis complementàries que clarificaren millor el destí dels béns confiscats i el caràcter de les incautacions. La primera era la Llei de Responsabilitats Polítiques del 9 de febrer del 1939 i la segona la Llei de Confiscació de Béns Marxistes, on es concretava que les propietats immobles, mobles i recursos econòmics de les organitzacions lligades al bàndol republicà passarien directament a organismes estatals (de la FET y de las JONS) o bé van ser subhastats⁴⁶⁰.

Com ja hem anat dient, un dels espais de sociabilitat més importants que estava controlat per un organisme depenent del Partit Únic era el cooperativisme, a través de la vinculació amb l'Obra Sindical de Cooperación i a partir de la llei que ho gestionava del 1942. És doncs per la seva importància que hem vist necessari dedicar-hi un apartat específic; i també perquè aquesta tipologia associativa va ser, com veurem més endavant, la més important del Priorat a partir del 1939.

Així doncs, per a què tot aquest entramat associatiu funcionés sota els auspicis i directrius de la dictadura calia que aquesta es dotés d'un paraigües legislatiu que donés sentit a tot plegat i que permetés adaptar una tipologia associativa com les cooperatives al nou ordre imperant. La gestació i configuració dels nous poders locals jugarien també un paper essencial en aquesta feina, però per damunt de tot eren encara més necessàries unes lleis sobre la qüestió i l'establiment d'unes estructures estatals i provincials encarregades de fer-les complir. La feina no va ser senzilla, ja que l'heterogeneïtat del propi bàndol franquista va fer que entressin en disputa diversos models d'organització, per bé que al final la intenció fos la mateixa: "domesticar" el cooperativisme i fer-lo servir a les demandes econòmiques, polítiques i socials del nou estat.

3.1.1.1 La gestació del sindicalisme franquista i el seu efecte al cooperativisme

Les reorganitzacions que el nou poder local va fer dels sindicats i cooperatives un cop van ser ocupats els diversos pobles van anar acompanyades de l'estreta vigilància de la FET i les seves múltiples seccions, en especial la Delegación Sindical. Així doncs és normal veure com la primera reunió que van fer les cooperatives estigués presidida o bé

---

⁴⁶⁰ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, p. 99

pel nou alcalde-gestor designat per les forces militars ocupants⁴⁶¹ o pel cap local de la FET y de las JONS al poble, que s'encarregarien de fer fora dels espais de decisió a les persones que havien dirigit la vida de les entitats durant l'anterior etapa, i iniciar processos judicials si s'havien destacat durant el període revolucionari. Però també hi haurà casos on s'agraí el paper jugat per les juntes sortints per part dels nous poders, sempre i quan aquests haguessin vetllat pel seus interessos durant els anys de guerra.

En general, la principal característica del moviment cooperativista durant els primers anys de dictadura franquista va ser una total indefinició a l'hora d'abordar la reestructuració dels sindicats i cooperatives de forma homogènia per tot arreu. Aquesta indeterminació vindrà motivada per diverses causes. En primer lloc, les diferències existents en el bàndol franquista de com havia de ser la reorganització del món agrari, entenent que des d'un primer moment van existir diferents models dintre de la facció dels revoltats. El món falangista era el que partia d'una posició d'avantatge enfront de les altres famílies polítiques del franquisme, però depenent de com havia estat el desplegament del moviment cooperativista a cada territori a través de l'obra catòlica de l'estat abans de la guerra⁴⁶² i el paper dels poders locals i provincials va provocar que no hi hagués una homogeneïtzació en aquest apartat.

Emilio Majuelo explica com van ser les disputes polítiques sobre el control del sindicalisme agrari durant el Primer Franquisme entre les diverses famílies polítiques a partir de comentar els casos de centrals cooperatives provincials i assegura que aquest és encara avui en dia un tema per investigar⁴⁶³. És a través dels estudis de casos i de territoris concrets com es pot avançar en la recerca, sempre tenint en compte la diversitat de situacions⁴⁶⁴. El que sí que s'ha de contemplar és la pugna entre diversos models sindicals agraris, la implementació d'aquests al territori (sobretot a partir de la figura de les autoritats polítiques i civils provincials) i el buit que va deixar l'anihilació del model sindical i cooperatiu de classe preexistent a molts nuclis abans de la guerra⁴⁶⁵. Tots aquests mitjans es van anar fixant a mesura que la legislació franquista en matèria agrària s'anava concretant amb lleis i decrets per tal de potenciar el sindicalisme lligat a

---

⁴⁶¹ Martí MARÍN CORBERA: *Els ajuntaments franquistes...*, p. 61

⁴⁶² Emilio MAJUELO GIL: "El cooperativismo católico agrario durante el franquismo. El caso navarro (1939-1975)", a Ángel Luis LÓPEZ VILLAVARDA i Manuel ORTIZ HERAS: *Entre surcos y arados: el asociacionismo en la España del siglo XX*, Albacete, Universidad de Castilla-La Mancha, 2001, pp. 137-170

⁴⁶³ Emilio MAJUELO: "Falangistas y católico-sociales en liza por el control de las cooperativas", *Historia del Presente*, 3, (2004), pp. 29-43

⁴⁶⁴ Javier TÉBAR HURTADO: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo...*, pp. 90-92

⁴⁶⁵ *Ibid.*, p. 93

la FET y de las JONS i el paper que havia de tenir el moviment cooperatiu. Tot el procés legislatiu s'iniciava amb el Decret d'Unificació de l'abril del 1937, que va servir per perfilar el model sindical franquista i quina família política tindria l'hegemonia en tot aquest procés; a la vegada que augmentava el control de les autoritats cap als sindicats i cooperatives i es feia efectiu el desballestament de les antigues formes d'organització popular d'abans de la guerra.

La FET y de las JONS va ser, d'entrada, l'encarregada de canalitzar tota l'activitat sindical (de qualsevol esfera productiva), posant-se les bases de la Central Nacional Sindicalista (que agrupava tan a empresaris com a treballadors) i fent-se efectiva la creació dels sindicats verticals l'agost del 1937⁴⁶⁶. Paral·lelament a això l'estat franquista creava el gener del 1938 el Ministerio de Organización y Acción Sindical, que s'havia d'encarregar de regir la vida econòmica del país i de dinamitzar el món sindical franquista. Això a la pràctica va portar a una duplictat de càrrecs i funcions que s'allargaria fins l'abril del 1939⁴⁶⁷, moment en què aquest ministeri va ser eliminat i el sindicalisme va quedar completament enquadrat a l'obra falangista. Al març del 1938 les autoritats van dictar l'anomenat "Fuero del Trabajo", que havia de marcar i regir les relacions laborals del nou estat d'una manera similar a la "Carta de Lavoro" del feixisme italià o la Llei del Treball Nacional de l'Alemanya nazi del 1934⁴⁶⁸, creant-se en base al corporativisme de tall feixista. Amb tot això s'assentaven els principis de què el sindicalisme havia d'estar controlat a través de l'obra del Partit Únic i la Organización Sindical com la seva filial, que es desplegueria a través de les diverses províncies de l'estat per mitjà de les Centrales Nacional Sindicalistas tal i com marcava la Ley de Bases de la Organización Nacional-Sindicalista.

Un cop establert el poder polític el 1939 es va crear la Delegación Nacional de Sindicatos de la FET y de las JONS i el 1940 s'aprovaren les tres lleis que serviren pel desplegament del sindical: la Ley de Unidad Sindical del 26 de gener del 1940⁴⁶⁹, la Ley de Bases de la Organización Sindical el 6 de desembre del 1940⁴⁷⁰ i, especialment, la Ley de Sindicatos Agrícolas del 2 de setembre del 1941⁴⁷¹. Aquestes no van ser les

---

⁴⁶⁶ Manuel LUDEVID: *Cuarenta años de sindicato vertical. Aproximación a la Organización Sindical Española*, Barcelona, Editorial Laia, 1976, p. 13

⁴⁶⁷ Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco...*, p. 271

⁴⁶⁸ *Ibid.*, p. 22; Giuliana DI FEBBO i Carme MOLINERO (eds.): *Nou Estat, nova política, nou ordre internacional. Feixisme i franquisme en una perspectiva comparada*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer/CEPID, 2005

⁴⁶⁹ BOE, núm.31, 31 de gener de 1940, pp. 772-773

⁴⁷⁰ BOE, núm. 342, 7 de desembre de 1940. Pàgs. 8388-8392

⁴⁷¹ BOE, núm. 251, 8 de setembre de 1941. Pàg. 6884

úniques lleis i decrets, però sí les que van perfilar el caràcter corporativista del sindicalisme franquista, la dependència a nivell ideològic i formal del sindicalisme i del cooperativisme de la FET y de las JONS, la profunda burocratització de tots aquests espais i la permanent redefinició que es viuria en l'entramat sindical des d'un bon inici⁴⁷². Un factor a tenir en compte en tot això era la diversitat de situacions i punts de vista existents al bàndol franquista i que anteriorment hem esmentat. Aquesta diversitat va portar moltes vegades a veritables escenaris de pugna, els quals són descrits de manera sintètica per Javier Tébar de la següent forma:

*“Tanmateix, aquest procés de construcció legislativa resulta massa lineal, i la definitiva vertebració de l'organització agrària al camp no va ser negra sobre blanc. El procés d'unitat sindical va tenir un caràcter gradual i extremadament conflictiu. Un fort condicionament va ser la lluita, dins del mateix bàndol nacional, entre el falangisme i el catolicisme social de la Confederación Nacional Católico Agraria (CNCA)” [...]. “l'enfrontament responia en realitat a la lluita de les elits (representants de diferents faccions dels grans propietaris) per assolir els espais de poder dins de l'aparell sindical franquista que s'estava estructurant al camp”.*⁴⁷³

Aquestes tensions s'anirien llimant a mesura que s'anava fent un repartiment de les quotes de poder dins del sindicalisme i s'aprofundia en la burocratització dels aparells de control.

De tota la bateria de lleis abans esmentades la que ocupa un espai més important pel nostre estudi és l'última del 1941, la que fa referència als sindicats agrícoles. Aquella disposició va fer efectiva la derogació de l'anterior marc legal existent en el món cooperatiu del 1906⁴⁷⁴ i la seva actualització amb la Llei del 1931, que havia ajudat a propagar el moviment cooperatiu i a articular-se en unions territorials de diverses entitats⁴⁷⁵. Així doncs, quedava aprovat que totes les cooperatives, sindicats i les seves múltiples seccions restaven enquadrades dins de l'obra sindical franquista. La manera en què s'havia d'organitzar aquest nou escenari no va arribar fins el 1942, quan es va

---

⁴⁷² Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, p. 23

⁴⁷³ Javier TÉBAR HURTADO: “Sindicat vertical i contrarevolució agrària”, a Carles SANTACANA i TORRES (coord.) i Borja DE RIQUER (dir.): *Volum X: la llarga...*, pp.162-163

⁴⁷⁴ Francisco SALINAS RAMOS: “El primer marco jurídico del cooperativismo agrario (Ley de Sindicatos Agrícolas de 1906)”, *Estudios cooperativos*, 39, (1976), pp. 41-74; Maria José SENENT VIDAL: “La Llei de sindicats agrícoles i...”, pp. 11-35

⁴⁷⁵ Albert PÉREZ BARÓ: *Les cooperatives a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972. pp. 38-39.

aprovar la Ley de Cooperación del 2 de gener del 1942⁴⁷⁶ i el seu reglament d'aplicació del 1943⁴⁷⁷.

El primer aspecte a tenir en compte d'aquella llei era el caràcter profundament jeràrquic que havia d'agafar el moviment cooperativista, per tal que la seva activitat quedés fortament subjugada a l'Obra Sindical del Movimiento⁴⁷⁸, el que a partir de llavors es coneixeria com a Obra Sindical de Cooperación⁴⁷⁹. Al seu preàmbul ja declarava que la forma com s'havia regit el moviment cooperatiu fins llavors era profundament democràtic, i que per tant era molt necessari dictar una reglamentació perquè disciplinés les cooperatives i situés la seva activitat en la jerarquització.

L'Obra Sindical havia de ser l'encarregada de que tota aquesta intencionalitat controladora no quedés en no res i, per tant, de recollir, promoure i vigilar a totes les societats, proposar sancions al Ministerio de Trabajo d'aquelles que obviaven les seves ordres i vetllar perquè la seva activitat estigués sempre perfectament enquadrada dins dels principis bàsics del Règim, com bé es pot entendre a partir d'aquest article de la llei del 1942:

"[...] mantener en toda su pureza el espíritu cooperativo, conservándolo alejado de toda posible desviación de su verdadero sentido" (art. 55)⁴⁸⁰

La vigilància de l'Obra Sindical arribava a qualsevol esfera i activitat que les cooperatives podessin desenvolupar, sobretot per mirar d'integrar a tot un moviment que, per tradició, s'havia destacat per la forta participació democràtica, si més no en la majoria de les seves expressions de caràcter popular.

Abans de continuar parlant de quin va ser l'impacte de tot aquest control polític al moviment cooperatiu cal que tornem a recuperar el fil de com va ser l'articulació del sindicalisme franquista a través de la Organización Sindical i la seva implementació, més enllà d'obligar a les entitats agràries a integrar-se en l'entramat sindical. Per a poder-ho fer cal desenvolupar una breu exposició dels principals esdeveniments en política estatal, concretament en els moviments polítics que es donaren a la Delegación i a la FET y de las JONS entre el 1938 i el 1945.

---

⁴⁷⁶ BOE, núm. 12, 12 de gener de 1942. pp. 219-227

⁴⁷⁷ Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans...*, p. 182

⁴⁷⁸ Ángel Pascual MARTÍNEZ SOTO, y Josep Maria RAMON MÚÑOZ: "Cooperativismo agrario en España durante la dictadura franquista, 1939-1975", *XII Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Departamento de Historia*, Facultad de Humanidades y Centro Regional Universitario Bariloche, Universidad Nacional del Comahue, San Carlos de Bariloche, 2009, p. 4

⁴⁷⁹ L'Obra Sindical de Cooperación depenia directament de la Delegación Nacional de Sindicatos, d'aquí el vincle entre el cooperativisme amb el sindicalisme franquista.

⁴⁸⁰ BOE, núm. 12, 12 de gener de 1942. p. 226

Després del Decret d'Unificació i amb els sectors més crítics del falangisme i el carlisme apartats del poder⁴⁸¹, Franco s'erigí com a únic cap visible del Partit Únic. Tenint en compte el paper que aquesta organització havia de jugar en el desenvolupament del sindicalisme, el dictador va donar una cartera ministerial al secretari general del partit, el segon en importància dins de l'organigrama de la FET y de las JONS⁴⁸². Els dirigents que ocuparen aquell càrrec i esdevenint així responsables directes de l'articulació sindical van ser Raimundo Fernández-Cuesta (entre el desembre del 1937 i l'agost del 1939), Agustín Muñoz Grandes (d'agost del 1939 fins a març del 1940), Pedro Gamero del Castillo (ministre sense cartera des de 1939 però secretari interí entre 1940 i 1941) i José Luis de Arrese y Magra (del maig del 1941 fins l'octubre de 1945).

Pel que fa a la Delegación Nacional de Sindicatos, que ja hem dit que era depenent de la FET, van ser quatre les persones responsables de desplegar l'obra sindical, dels quals s'ha de destacar a Gerardo Salvador Merino (entre setembre del 1939 i al juliol del 1941) i Fermín Sanz Orrio (nomenat el desembre del 1941 i que ocuparia aquell lloc fins el 1951).

El primer personatge representa una mostra del caràcter que el falangisme més bel·ligerant volia imprimir al sindicalisme vertical. En certa manera acceptava que la vinculació a l'obra sindical per part de pagesos i treballadors fos voluntària, però òbviament, en les seves intervencions públiques, exigia que les ordres que venien de les altres esferes fossin acatades sense cap mena de qüestionament. Ell va ser el responsable d'imprimir a l'Obra Sindical i a la CNS un caràcter fortament falangista⁴⁸³, tenint fins i tot la pretensió que seria des d'aquell espai des d'on es podria dur a terme el canvi econòmic que la ideologia falangista més pura pretenia impulsar des d'abans de la Guerra Civil. Va ser l'autor d'organitzar el sindicalisme franquista de forma vertical i en diferents rames productives, esperant que des d'allí es dictés la vida econòmica del país⁴⁸⁴. Aquest va ser, en certa manera, el seu error, ja que l'alta jerarquia de la dictadura no creia que el nacionalsindicalisme que predicava Merino (molt lligat a la influència feixista com ho demostra el pacte que va signar amb el Front Alemany del Treball l'agost del 1941) hagués d'esdevenir el centre de totes les famílies que

---

⁴⁸¹ Joan Maria THOMÀS: *El Gran golpe: ...,* pp. 155-329

⁴⁸² Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco...,* p. 62

⁴⁸³ Ismael SAZ: *Fascismo y...,* p.162

⁴⁸⁴ Miguel Ángel APARICIO PÉREZ: *El sindicalismo vertical ...,* pp.123-125

conformaven el Règim. Finalment, el setembre del 1941 va ser apartat de la direcció sindical i “defenestrat”⁴⁸⁵ de la política franquista.

L’altre personatge continuador fou Fermín Sanz Orrio. En certa manera va seguir l’obra de l’anterior dirigent, però tenint la certesa que tota l’estructura sindical, a part de deure’s a l’obra del Partit Únic, no deixava de ser un aparell més de l’estat franquista, al marge de vetllar perquè els interessos patronals dins de la verticalitat sindical fossin els únics a tenir en compte⁴⁸⁶. És doncs el responsable que tota aquesta amalgama de càrrecs i organitzacions es burocratitzessin, acabant també així amb la pugna i les intencions de combat entre les diferents famílies del Règim que hem relatat anteriorment. El sindicalisme tindria un paper important a l’hora de controlar i supervisar l’activitat econòmica, però la seva direcció quedaria totalment supeditada a altres esferes, sobretot al Consejo de Economía Nacional que depenia directament de la presidència del govern⁴⁸⁷. Carme Molinero assenyala que amb Sanz Orrio la funció assistencial aniria guanyant més pes, mentre que la regulació laboral tendiria ser controlada des del Ministerio de Trabajo i a deure’s per complert als objectius polítics que tenia el franquisme i no pas a les postures del sindicalisme falangista⁴⁸⁸.

La Organización Sindical Española (OSE) quedava doncs perfectament definida, delimitada i desplegada arreu del territori. La forma essencial per entendre-la i fer-ne així una breu radiografia organitzativa és que existirien dues maneres per fer efectiu el control social sobre les activitats productives. La primera era a través de la Ley de Clasificación de Sindicatos del juny de 1941, que dictava la creació de 24 sindicats nacionals a partir de diverses activitats productives. La segona era a nivell territorial, quedant establerta a cada província una CNS amb les delegacions provincials dels sindicats que hi podien haver. El següent grau de poder sindical que hi havia sota de les CNS eren les Delegaciones Sindicales Comarcales, on hi havia integrats els gremis d’artesans, les confraries de pescadors, els sindicats d’empresa i les Hermandades Sindicales del Campo⁴⁸⁹. En últim lloc de l’escalafó hi trobem la Delegación Sindical Local, on es reproduïx el mateix esquema comarcal pel que fa a organismes i activitats productives que hi podien haver en cada poble o ciutat.

---

⁴⁸⁵ Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco...*, pp. 290-301

⁴⁸⁶ Glicerio SÁNCHEZ RECIO: “El sindicato vertical como instrumento político y económico del régimen franquista”, *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, 1 (2001), pp. 19-32

⁴⁸⁷ Manuel LUDEVID: *Cuarenta años...*, pp. 21-25

⁴⁸⁸ Carme MOLINERO: *La captación de las masas...*, pp. 131-135

⁴⁸⁹ José María GÓMEZ HERRÁEZ: “Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1942-1977). Del análisis franquista a la historiografía actual”, *Historia Agraria*, 44 (2008), pp. 119-155.

El Ministerio de Trabajo, que ja durant l'època republicana havia tingut algunes atribucions dins del sindicalisme agrícola⁴⁹⁰, va seguir tenint durant la dictadura competències en matèria econòmica i productiva, ja que en el cas de les cooperatives era l'encarregat de controlar-ne la seva inscripció i aprovar-ne l'activitat, un cop estudiava els seus estatuts i la informació fiscal corresponent.

En línies generals, les disposicions i lleis que es van anar creant van servir per modular el paper del sindicalisme com a instrument polític i econòmic de la dictadura. I aquesta afirmació encara es veu millor reflectida a partir dels diversos estudis pràctics que s'han fet sobre el funcionament global de la Organización Sindical, per bé que també cal entrar a valorar l'efectivitat final que va tenir aquest sindicalisme. Historiadors i historiadores com Maria Encarna Nicolás, Rosario Pérez o José Babiano han assenyalat la incapacitat que va tenir el sindicalisme per canalitzar molts conflictes entre empresaris i treballadors⁴⁹¹. En aquest sentit, Carme Molinero, Pere Ysàs i Roque Moreno han insistit molt en la funció preponderant dels empresaris dins de la Organización Sindical, sobretot després del cessament de Merino el 1941 i la domesticació feta pels aparells de l'estat. A més, el paper dels empresaris va ser molt important per influir tan en la política econòmica que el Règim havia de desenvolupar com també per mirar de treure els màxims beneficis per les seves empreses⁴⁹².

Però fer un balanç general sobre el sindicalisme ens portaria a entrar de ple en el debat sobre la naturalesa del franquisme, una qüestió que a l'estat de la qüestió ja ens hi hem referit i que ha estat llargament discutida per la historiografia i amb apreciacions tant interessants com les de Ismael Saz i Joan Maria Thomàs sobre la dictadura "feixistitzada"⁴⁹³. El franquisme, com tota dictadura, es recolzava en el poder absolut del general Franco i el reduït grup de persones del seu voltant, però també necessitava la complicitat de certs suports socials per assegurar-se el poder polític. La Organización Sindical va pretendre ser una d'aquests complicitats, però en el seu desenvolupament general al llarg de la dictadura s'hi veuen serioses mancances. Gilcerino Sánchez ha

---

⁴⁹⁰ Javier TÉBAR HURTADO: *Contrarrevolución y...* p. 17

⁴⁹¹ Rosario SÁNCHEZ LÓPEZ i María Encarna NICOLÁS MARÍN "Sindicalismo vertical franquista: la institucionalización de una antinomia (1939-1977)", en David RUIZ (dir.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, 1993, pp. 1-46; José BABIANO MORA: "¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista)", *Historia social*, 30 (1998), pp. 23-38

⁴⁹² Carme MOLINERO i Pere YSÀS: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991, pp. 70-73; Roque MORENO FONSET: *La autarquía en Alicante (1939-1952). Escasez de recursos y acumulación de beneficios*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1994, pp. 79-91

⁴⁹³ Ismael SAZ: *Fascismo y...*; Joan Maria THOMÀS: *La Falange...*

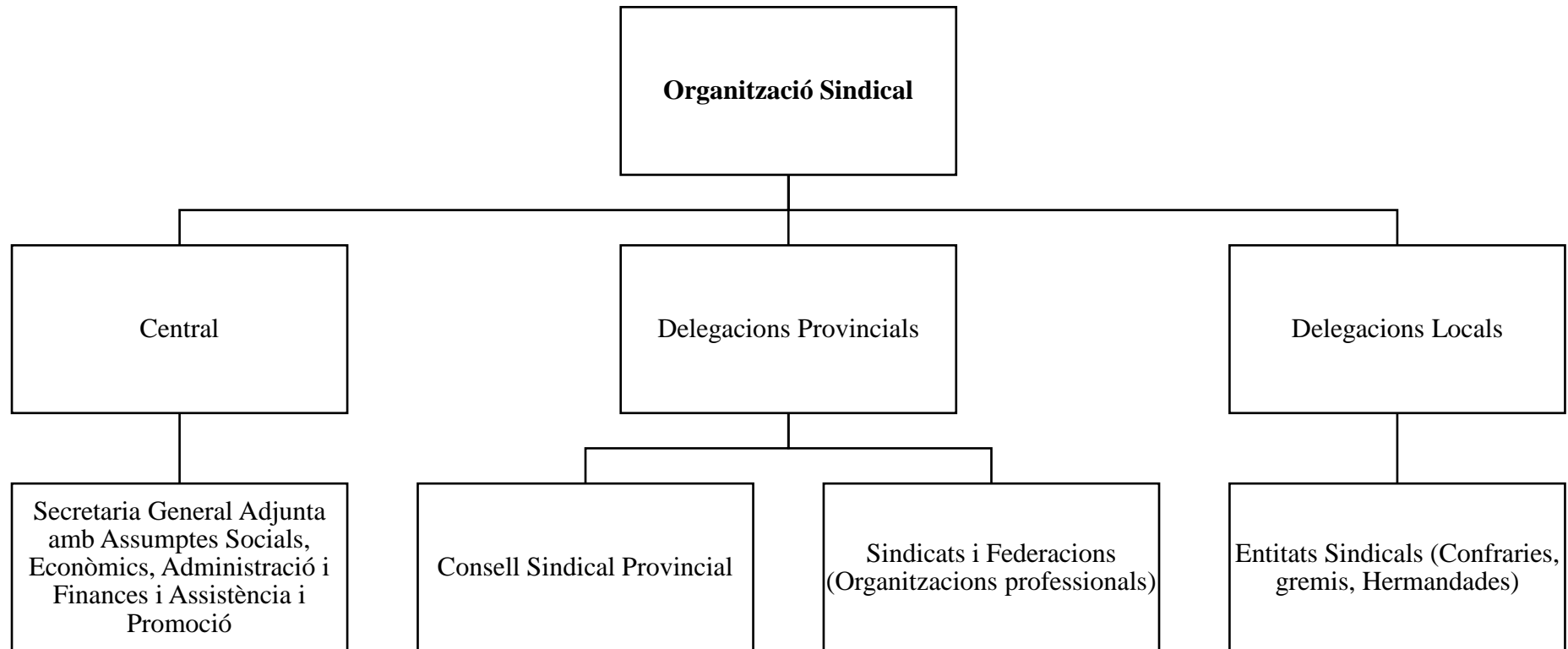
definit amb aquestes paraules el balanç del sindicalisme franquista com a instrument econòmic i polític del Règim:

*“Los historiadores han hablado sobre todo del consenso con y hacia aquel régimen, siguiendo el modelo de los italianos; pero el término consenso tiene un componente semántico de política liberal y democrática que no cuadra con la imposición y la trayectoria seguida por el franquismo. Los regímenes de dictadura, incluso los deseados, a medio y largo plazo, se vuelven en contra de aquéllos que les ayudaron en su origen, y el único procedimiento de hacer tolerable la imposición política es otorgar otras prestaciones de tipo social, económico y cultural. El encauzamiento de estas prestaciones se realizó a través de las instituciones y entre éstas la Organización Sindical ocupó, con casi toda seguridad, el primer puesto, aunque no hay que olvidar otras como las del gobierno municipal y provincial. Desde las instituciones entregadas a personas que representaban los intereses de determinados grupos se crearon las redes en las que confluían empresarios, políticos, burócratas e ideólogos que configuraron el mejor aval social del régimen franquista”*⁴⁹⁴.

---

⁴⁹⁴ Glicerio SÁNCHEZ RECIO: “El sindicato vertical...”, pp. 40-41

Mapa conceptual 1: Organigrama de l'Organització Sindical franquista i les seves delegacions territorials

Font: Elaboració pròpia a partir de Josefina CUBELLS: "El fons de l'Organització Sindical de l'Arxiu Històric de Tarragona", a AA. DD.: *Franquisme a les comarques tarragonines*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993, pp. 161-181

Finalment, com ja hem dit a l'inici de l'apartat, el sindicalisme franquista també tindria esferes de poder més enllà de les activitats econòmica i productiva. En el pla assistencial es van concebre un seguit d'obres sindicals que havien de vetllar pel desenvolupament moral de la gent. Aquestes organitzacions acabarien esdevenint satèl·lits del sindicalisme, i intentarien impregnar a la gent l'esperit reaccionari en ètica i moralitat, mentre que alhora servien per vigilar de més a prop les entitats i associacions que en depenien. En el cas de les cooperatives va ser la ja esmentada Obra Sindical de Cooperación, que seria la responsable de posar en pràctica moltes de les mesures comentades fins ara que van afectar al moviment cooperatiu. Però a partir de la diversitat d'activitats del mateix moviment cooperatiu, les autoritats van haver d'adaptar nous organismes i disposicions diferenciades per cada tipologia, encara que les estructures centrals fossin sempre les mateixes. Com que el Priorat va tenir una llarga trajectòria en el cooperativisme de consum i durant la dictadura s'allargaria a través de seccions importants dins dels sindicats agrícoles hem trobat necessari fer un breu balanç de com va ser la integració d'aquest moviment a les estructures franquistes.

3.1.1.2 Les cooperatives de consum. Integració a l'obra sindical del Règim i diferències amb les agràries

Com ja hem dit a l'inici de l'apartat, les cooperatives i sindicats vinculats a la producció agrària o al crèdit no eren pas les úniques que existien dins del mapa global del cooperativisme català i prioratí, sinó que també hi havia les de consum. És difícil poder treballar aquestes entitats donada la dificultat que hi ha en situar-les de manera autònoma, ja que moltes vegades es trobaven inserides en els sindicats i cooperatives de producció i funcionant com a seccions d'aquestes. Però en d'altres casos tingueren una fundació i activitat perfectament autònoma i diferenciada, i l'arribada de la dictadura suposaria un cop bastant dur en la seva vida, sobretot per les conseqüències de tot plegat.

La majoria d'experts comparteixen l'anàlisi que la historiografia no ha aprofundit especialment en l'estudi de les cooperatives de consum, centrant-se més aviat en les agrícoles o les de crèdit donada la importància que van tenir pel món rural i el sector primari espanyol i català⁴⁹⁵. Aquesta dificultat encara augmenta més si parlem exclusivament del període de la dictadura franquista, ja que la repressió i les

---

⁴⁹⁵ Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperatives de consumo...", pp. 463-499

reorganitzacions forçades deixaren una empremta que marcaria la decadència d'una bona part d'aquest fenomen.

Les cooperatives de consum patiren les mateixes afectacions legals de control i vigilància dels nous poders franquistes que les cooperatives agrícoles. Així doncs la situació d'indefinió a nivell legal fou la mateixa, sempre a l'espera que es produís l'ordenació del panorama legislatiu. Com sabem això no arribaria fins a la Llei de Cooperació del 1942 i el posterior reglament d'aplicació del 1943, després d'intensos debats al si de les famílies franquistes, marcats per la presència del projecte falangista a les institucions.

El nou estat franquista va concebre les cooperatives de consum com una eina per millorar el nivell de vida de la població després de la guerra, dissenyant una sèrie de mecanismes que en recolzarien la seva creació a partir de préstecs, subvencions i beneficis fiscals. Això pot explicar que, després de la purga inicial, la dictadura n'acabés per promoure l'activitat i la creació, sempre dins dels seus paràmetres ideològics.

L'objectiu de l'estat franquista no era només proporcionar una vàlua d'estabilitat sinó que, al igual que a les cooperatives agràries, les de consum servissin per col·locar a productors, treballadors i consumidors dins de les estructures sindicals recentment creades. És per això que el cooperativisme de consum formaria part de l'Obra Sindical de Cooperación a nivell nacional i de les diverses Unions Territorials de Cooperatives de Consumidors (organisme similar a la UTECO en el camp de la producció agrària⁴⁹⁶) a nivell provincial. El cooperativisme de consum s'enfrontaria així a un control polític intens per part del Règim que en potenciaria la seva creació, totes amb un fort caràcter conservador i líders imposats o vigilats a través dels organismes de l'estat. A la província de Tarragona és important la creació el març del 1942 de la Unión Territorial de Cooperativas de Consumo on havien de quedar enquadrades totes les cooperatives de consum de la província. Allí hi gaudien de major consideració les centrals de més influència o bé com algunes seccions de consum de cooperatives agrícoles importants com la Cooperativa Obrera Tarraconense⁴⁹⁷.

Dos anys més tard aquest organisme va patir una reorganització per potenciar encara més el desglossament provincial de competències que en un inici eren controlades per la

---

⁴⁹⁶ Albert PÉREZ BARÓ: *Les cooperatives a Catalunya...*, p. 98

⁴⁹⁷ Montserrat DUCH PLANA: *La cooperativa Obrera Tarraconense: consum, treball i lleure a Tarragona (1904-1965)*. Tarragona, Edicions El Mèdol, 1993, p. 113

Unión Nacional de Cooperativas de Consumo, amb la idea de millorar-ne l'organització i potenciar la creació de noves entitats⁴⁹⁸. Però a partir de la consulta de diverses fonts s'aprecia com el sistema del cooperativisme de consum pensat pel Règim a la província entraria en crisi per la mala situació financera de moltes de les seves entitats o bé per la integració de les que existien en entorns rurals a les centrals cooperatives productives, perdent l'autonomia que tenien després d'integrar-se en els cercles organitzatius superiors.

Una altra característica a tenir en compte és que tot això es produïa en un clima econòmic basat en el control autàrquic i el racionament. La creació i desenvolupament d'aquestes entitats serviria també de cara a organitzar millor la quantitat de productes i els preus a cada associat en funció de la normativa de la Delegación Provincial de Abastecimientos, establerta a mitjans de maig del 1939 i que gestionava aquest aspecte conjuntament amb el Governador Civil. Posteriorment, el setembre del 1939 el poder central va suprimir el càrrec del delegat provincial, quedant com a únic responsable el Governador Civil, que comptava amb la col·laboració de les autoritats locals de cada poble. A la província de Tarragona es va decretar que el subministrament de proveïments es fes des de les ciutats de Tarragona, Reus i Tortosa, de les quals en dependrien la resta de municipis. Per tot això no és gens estrany entendre que el franquisme va promocionar les cooperatives de consum que existien per així tenir un control més eficient del subministrament de productes a la població, de la mateixa manera que vigilava la producció local a través dels sindicats agrícoles.

Però hi han diverses característiques que fan diferent el seu desenvolupament al del cooperativisme agrari durant tot aquest període. El primer aspecte és que la repressió fou molt més acusada en aquestes associacions, ja que moltes vegades era més fàcil identificar al seu passat una possible vinculació amb el món republicà que no pas en les cooperatives agràries. A l'anterior capítol esmentàvem que el cooperativisme de consum es donà més aviat en espais urbans que no pas al món rural, ja que les primeres xarxes s'organitzaren com a necessitat de la classe obrera d'accedir a aliments bàsics i productes de primera necessitat davant les dificultats que tenien per entrar en els cercles comercials burgesos. Per això no és estrany que la creació d'una cooperativa de consum formés part d'un entorn fortament influenciat per les ideologies d'esquerres i que

---

⁴⁹⁸ *Ibid.*, p. 114

aquestes marquessin profundament el perfil dels seus associats i l'activitat que s'hi desenvolupava.⁴⁹⁹.

Són però les que pogueren continuar la seva activitat les més interessants per aquest treball. La manera va ser a partir de connectar els interessos de la gent de poder als pobles i viles amb les societats que es pretenien impulsar, en un intent d'aprofitar el potencial econòmic i social del cooperativisme de consum (tot i que alguna vegada les reobertures anessin acompanyades de tensions dins de la classe dirigent local⁵⁰⁰). Així doncs les cooperatives de consum es convertiren en entitats tancades en elles mateixes, amb socis que seguien provenint dels sectors populars de cada poble però amb la impossibilitat de recuperar l'esperit lluitador que les havia caracteritzat abans de la Guerra Civil i provocant una crisi d'identitat al si del moviment, per bé que el seu enquadrament polític i ideològic a les estructures del Règim va ser total⁵⁰¹.

3.1.1.3 El desplegament sindicalista provincial, comarcal i les Hermandades de Labradores y Ganaderos

Tornant ja al tema sindical, el seu desplegament va anar de la mà de l'establiment dels diversos poders provincials, principals representants del nou estat al conjunt del territori. Com ja sabem, la província es va convertir en el marc de referència territorial per excel·lència i el Governador Civil amb el principal representant⁵⁰². Així doncs, la majoria d'estructures del nou estat es van organitzar a partir d'aquesta realitat administrativa, entre elles la Organización Sindical.

Segons algunes dades recollides el 1944 ja s'havien articulat els diversos apartats sindicals que haviend'agrupar organitzativament als productors d'un mateix camp i posar dins del mateix espai al personal patronal del sector i la classe treballadora, seguint els esquemes del sindicalisme vertical que anteriorment hem explicat. A part

---

⁴⁹⁹ A l'anterior capítol també hem esmentat que el cooperativisme de consum no solament evolucionà dins de l'òrbita socialista o anarquista, sinó que el catolicisme social tingué la seva influència, per bé que aquesta fos minoritària en el global de la geografia catalana. Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperativas de consumo...", pp. 463-499

⁵⁰⁰ Josep CASANOVAS i PRAT: "Les cooperatives de consum d'Osona durant el franquisme i la transició democràtica (1939-1981)", a Ramon ARNABAT i Martí MARÍN, Martí (eds.): *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Barcelona, Coordinadora d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Balearics, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs i Edicions Cossetània, 2001. pp. 691-702

⁵⁰¹ *Ibid.*, p. 695

⁵⁰² Josep CLARA: "Els governadors...", pp. 33-54

d'això s'havien desplegat les Obras Sindicales que depenien directament de la CNS. Per fer-nos una idea de l'abast d'aquestes mesures les citarem una per una⁵⁰³:

1. Consolidació de la xarxa de Hermandades de Labradores y Ganaderos.
2. Constitució de cases comarcals on hi havia enquadrats uns 65 gremis entre artesans, petites indústries i comerços.
3. Un centenar de sindicats locals per completar l'enquadrament de productors i empreses.
4. Sindicats verticals provincials de cada sector i unes Juntas Sindicales Provinciales.
5. Constitució de cooperatives agràries de diversa tipologia dintre de l'entramat sindical.
6. Enquadrament d'entitats amb finalitat mutual (malaltia, prestació de treball, etc.)
7. Xarxa de caixes de previsió vinculada a la Obra Sindical 18 de Julio per proporcionar assistència.

Pel que fa a les Obras Sindicales, aquesta n'era la seva situació:

1. Obra Sindical 18 de Julio: Volia resoldre el problema de la sanitat proporcionant assistència mèdica i farmacèutica.
2. Obra Sindical Artesanía: Agrupar els artesans dels gremis, fer concursos i proporcionar escoles-taller de formació.
3. Obra Sindical Hogar y Arquitectura: voluntat d'implementar un millor accés a l'habitatge a través del pla de Viviendas Protegidas
4. Obra Sindical Educación y Descanso: Fomentar la formació espiritual i cultural de la gent enquadrada i varietat de finalitats a partir de diverses seccions (esports, viatges, etc.)

De tot el conjunt de mesures citades les que tenen una especial importància pel món cooperativista són la consolidació de la xarxa de Hermandades de Labradores y Ganaderos i la constitució i enquadrament de les cooperatives dins de l'entramat sindical. La constitució d'aquestes Hermandades es va fer seguint els preceptes de totes les lleis abans citades, en especial la Ley de Bases de la Organización Sindical del 1940 i la Ley de Cooperación del 1942. Les Hermandades es desenvoluparen pels diversos pobles amb la finalitat de tenir adscrita a tota la pagesia d'un municipi, agrupant des

---

⁵⁰³ Antoni GAVALDÀ TORRENTS: *El naixement del nou sindicalisme d'orden y mando. Anys quaranta a Valls i comarca*. Tarragona, Edicions El Mèdol, 2006, pp. 30-31

dels principals productors locals fins a petits propietaris o jornalers⁵⁰⁴. Aquestes Hermandades obeïen a paràmetres estrictament administratius i acataven, sobre paper, a una sèrie de finalitats d'ordre divers⁵⁰⁵:

Social: fomentar estudis referents a la reglamentació del treball i vetllar per al conciliació laboral.

Econòmic: Valoració justa de les activitats del camp, lluitar contra les plagues i fomentar l'ensenyament agropecuari als pagesos

Assistencial: Desenvolupar formació professional, habitatges per la pagesia, treballar en la previsió social

Comunal: Obertura i conservació de camins rurals i direcció de la Policia Rural

Assessoria: Col·laboració amb l'estat franquista i els seus organismes per tal de facilitar dades per fer estadístiques i informes relatius a la situació local del sector.

La base de tot aquest desplegament eren els pobles i viles, de la mateixa manera que la resta de poders del Règim es servien del pla local per implementar les seves polítiques⁵⁰⁶.

A nivell provincial les Hermandades locals quedaven agrupades dins de la Hermandad Provincial de Labradores y Ganaderos, formada el 1945 per 16 membres provinents del sindicalisme franquista provincial i presidida de manera especial pel Delegat Nacional Sanz Orrio, sense que hi trobem cap persona vinculada del Priorat. No és d'estranyar que la constitució d'aquesta Hermandad Provincial no es fes fins el 1945, ja que fins un any abans no havien quedat establertes la totalitat de les Hermandades locals. Les tasques d'aquell organisme van centrar-se en qüestions com la distribució de productes, la divulgació agrícola, cursets, policia rural, creació de juntes locals agropecuàries o les posteriors eleccions sindicals, entre d'altres. També actuaven a la Cámara Oficial Agrícola de la província, que depenia del Ministerio de Agricultura i de la Diputació⁵⁰⁷.

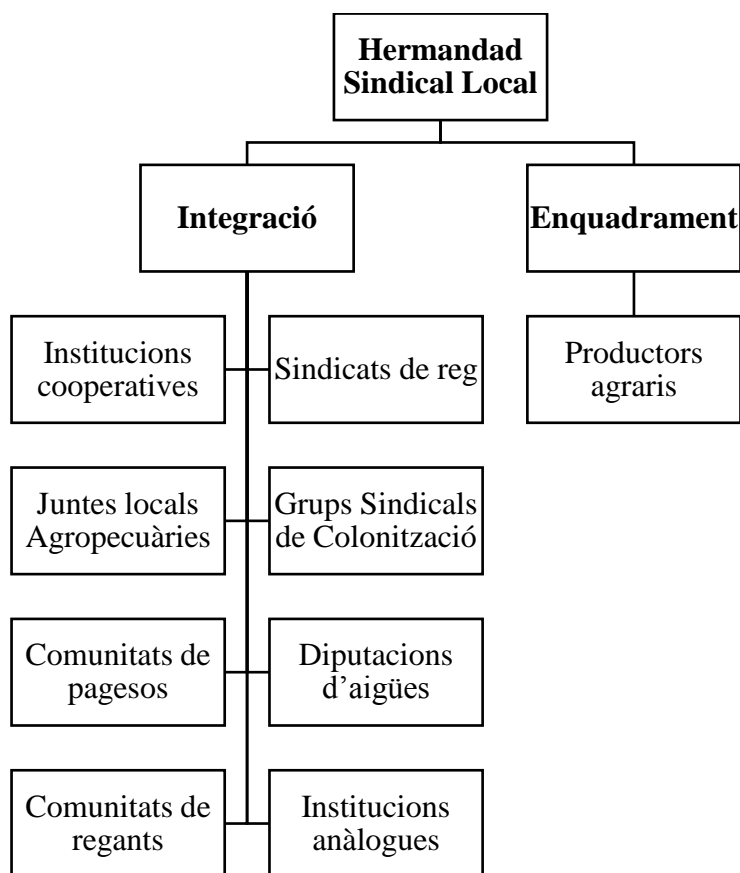
⁵⁰⁴ Eduardo MOYANO ESTRADA: *Corporativismo y Agricultura. Asociaciones profesionales y articulación de intereses en la agricultura española*. Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, 1984 p. 136

⁵⁰⁵ Antoni GAVALDÀ TORRENTS: *El naixement del nou sindicalisme...*, pp. 34-35

⁵⁰⁶ Manuel ORTIZ HERAS: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo. Albacete, 1943-1947*, Albacete, Instituto de Estudios Albacetenses, 1992, p. 61

⁵⁰⁷ Pilar GIL GARCÍA: *Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1944-1977). Historia, documentos y fuentes*. Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2005, pp. 25-38

Mapa conceptual 2: Funcions i seccions d'una Hermandad Sindical local

Font: Elaboració pròpia a partir de: Pilar GIL GARCÍA: *Las Hermandades...*, p. 31

Taula 23: Junta de la Hermandad Provincial de Tarragona de Labradores y Ganaderos, any 1945

<i>Càrrec</i>	<i>Nom</i>	<i>Procedència</i>
Prohombre	Francesc Aromir Torrellas	Tarragona
Cap Secció Econòmica	Càndid Jornet Batalla	Assessor jurídic. Casa Sindical Comarcal d'Amposta i Cambra Arrosera. Excautiú.
Cap Secció Social	Joan Solé Queralt	Inspector comarcal FET y de las JONS del Vendrell
Cap Secció Assistencial	Josep M. Ferré Ferré	Delegat sindical local i jefe Hermandad Constantí
Cap Grup del Vi	Josep Calbet Fabregat	Jefe Hermandad i Cap Local del Movimiento a Barberà
Grup Olives	Jaume Sabaté Vilarroya	Cap Movimiento Sènia. Inspector

		Comarcal FET JONS Amposta. Delegat Nacional Sindical Papel, Prensa y Artes Gráficas
Grup Fruita i prod. Horta (inclosa fruita seca)	Xavier Torrell Hortonedà	Jefe Hermandad Riudoms
Grup Cereals	Aleix Querol Escribano	Alcalde i cap Hermandad Amposta
Empreses Agrícoles	Josep Cruells de Martí	Col·laborador Delegació Provincial Sindicats
Famílies Camperoles	Francesc Magarolas Targa	Cap Hermandad Tarragona. Excautivo
Productors assalariats	Francesc Sans Rodrigo	Militant Vieja Guardia
Vocal Secció Assistencial	Eugeni Mauri Ripoll	Jefe Hermandad Móra d'Ebre
Vocal Secció Assistencial	Josep Benet Arnabat	Cap Cooperativa Vila-rodona
Vocal Secció Assistencial	Ernest Martí Drets	Cap Hermandad Xerta
Vocal Secció Assistencial	Josep M. Matheu Fortuny	Cap Hermandad Valls
Vocal Secció Assistencial	Isidre Totosaús Alegret	Jefe local Movimiento i de la Casa Sindical Comarcal Vendrell. Excombatent

Font: Elaboració pròpia a partir de Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, p. 40

Al Priorat, la implementació de tot aquest esquema sindicalista es va produir entre el 1939 i el 1944, i no va estar exempt de controvèrsies, sobretot per l'evolució política que el falangisme i el franquisme van viure durant aquells anys⁵⁰⁸. Algunes vegades aquesta creació va ser més aviat nominal i no pas un desenvolupament concret de tasques, encara que a mesura que passà el temps aquestes feines s'anaren reproduint. El 1939 començava el control autàrquic de l'economia per mitjà de la Junta Provincial de

⁵⁰⁸ Tota aquesta informació parteix de l'estudi d'Antoni Gavalrà sobre el sindicalisme al Priorat: Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, pp.54 -106

Abastecimientos (amb multes a persones o ajuntaments que desobeïen les seves normes), demanant que cada poble informés de les existències que tenia i posteriorment es regulés la producció fixant el preu i el repartiment a fer. A partir d'aquí van aparèixer altres organitzacions per fer un control més estricte de l'economia autàrquica com la Jefatura Provincial del Servicio Nacional de Trigo o la Subcomisión Reguladora de Frutos Secos. El falangisme volia començar a introduir alguns aspectes del seu programa nacionalsindicalista⁵⁰⁹, com un nou ordenament jurídic sobre el repartiment de la terra i acabar amb la qüestió rabassaire i el caciquisme local. En cap cas es va produir aquest moviment, ja que fins i tot es va desnonar d'algunes finques a treballadors per part dels seus propietaris, que eren els que dirien la seva en el moment de contractar nou personal per fer feina. Finalment es va començar a reorganitzar el panorama associatiu rural, marcant que tots els sindicats i cooperatives agrícoles havien d'integrar-se a la CNS.

El 1940 José Vivas Herrero va ser designat nou Delegat Sindical Provincial, i va demanar la obligatorietat que tots els militants de la FET y de las JONS havien d'afiliar-se a la CNS dintre del seu respectiu ram productiu. La premsa va ser molt triomfalista amb totes les mesures aprovades en el pla econòmic però en realitat s'amagaven les males condicions de vida de la gent⁵¹⁰. Van començar a aparèixer les primeres discussions entre el sector productiu agrari com el cas de la fruita seca on aquests, davant dels càrrecs provincials, van acusar que els comerciants s'enriquien a costa del treball agrari pagès que estava molt mal pagat. Per tot això es dictaren algunes regulacions al mercat, però la mala situació de la pagesia productora va persistir. També arribaven les primeres restriccions al món del vi de la mà del Govern Civil, que va dictar que abans de vendre qualsevol producte els sindicats i productors havien de portar una mostra del vi al Sindicato Provincial del Vid i va proposar bloquejar gairebé un 50% de la collita de cada productor, podent-ne posar a la venda directa només l'altra meitat. Els alcaldes van jugar un paper clau en aquest procés, ja que van ser els responsables de vigilar que això es complís abans de poder signar els salconduits de transport de mercaderies. A part també es marcaren a nivell provincial els preus i les normes per la campanya de la vinya d'aquell any i el personal sindical més falangista

---

⁵⁰⁹ Carlos CRIADO: "La Hermandad Nacional de Labradores y Ganaderos: el fracaso de un proyecto falangista autónomo de sindicalismo agrario (1944-1951)", *Historia del Presente*, 3 (2004), pp. 87-104.

⁵¹⁰ Ester MAGRIÑÁ LOZANO: *Supervivència de postguerra. El cas de Tarragona*. Tarragona, Arola, 2004.

començà a criticar l'especulació que feien amb el vi els comerciants i els pagesos, denunciant les trampes que feien al marge de la CNS.

El 1941 marcà el tret de sortida de les Hermandades locals⁵¹¹, de les quals el cap nacional de la Organización Sindical de llavors (Salvador Merino) en va fer una defensa aferrissada com a exemple d'organització, creient que s'havia de superar l'antiga fórmula dels sindicats per trobar-la plena de corrupció. Aquell mateix any José María Fontana (esmentat ja a l'anterior capítol com a cap provincial de la FET) accedia també a la Delegación Provincial de Sindicatos, començant una reorganització dels quadres sindicals provincials. Va inundar amb cartes i circulars a totes les delegacions, esmentant que calia vigilar de ben a prop la reorganització dels sindicats agrícoles per tal que no accedissin a quotes de poder persones no vinculades a l'obra falangista. A més, Fontana es va dedicar a inspeccionar l'obra que desenvolupaven els quadres comarcals i locals, fent dimitir a algunes persones que no havien actuat com ell creia que tocava o bé s'havien enriquit a costa de subministrar material per la CNS, com va ser el cas d'un delegat de la FET y de las JONS de Falset.

El malestar al sector de la fruita seca va continuar. Fontana va celebrar diverses reunions amb delegats sindicals i presidents de sindicats agrícoles per veure la situació, però tot i l'assistència de molta gent la situació seguia estancada. En el tema del vi el Sindicato Provincial del Vid va seguir marcant-ne la seva organització i el preu, a més de demanar que cada organisme productor o sindical fes regals de productes destinats a la División Azul. Aquesta va ser la relació de donatius feta per les entitats del Priorat:

Sindicat Agrícola de Bellmunt: 120 litres de vi de taula

Sindicat Agrícola de Capçanes: un barril amb 100 litres de vi de taula

Celler Cooepratiu de Cornudella: 180 litres de vi blanc de taula

Sindicat Agrícola de Falset: 12 botelles de vermut i 12 de vi sec

Alcoholera Vínica del Priorat: de Falset: 8 litres de conyac

Sindicat Agrícola de la Figuera: 115 litres de vi de taula

Sindicat Agrícola de Gratallops: 1 barril amb 120 litres de vi negre de taula

CNS dels Guiamets: 122 litres de vi negre de taula

Sindicat Agrícola de Lloar: 130 litres de vi de taula

---

⁵¹¹ Al Priorat no consta que cap Hermandad es creés aquell any, encara que les ordres provincials dictaven que el 1941 havien de néixer aquests organismes.

Sindicat Agrícola del Masroig: 1 bocoi⁵¹² amb 122 litres de vi

Sindicat Agrícola de Porrera: 103 litres de vi

A finals del 1941 van arribar les primeres reglamentacions sobre com havia de ser la campanya de les olives i l'oli, un dels productes que amb el pas del temps va comptar amb un major control per part de les autoritats sindicals. El preu irrisori que es marcava feia que molts pagesos optessin per no collir totes les olives, encara que en molts informes provincials es deia que l'oli era un dels productes amb major demanda i en faltava per a poder subministrar tota la gent.

El 1942 va ser l'any de major implementació de les Hermandades a nivell local. A finals de gener ja n'hi havia prop d'una setantena constituïdes i es preveia (de manera falsa) que en un mes i mig s'acabarien de constituir a tots els pobles de la província. Aquell any també es van començar a desplegar les obres sindicals que hem esmentat anteriorment com a satèl·lits de la Organización Sindical, quedant perfectament definit que el sindicalisme tindria plenes atribucions en el control i ordenació de la producció, proporcionant el necessari pel màxim aprofitament dels recursos (primeres matèries, adobs, bancs de crèdit, etc.), distribuint els productes i vigilar-ne el seu consum.

El 1942 també es fundava la Unión Territorial de Cooperativas del Campo (UTECA) amb seu a Reus⁵¹³, anomenada comunament com a Unión de Cooperativas del Campo. Aquesta organització, de la qual en parlarem posteriorment, també va servir per tenir controlat de més a prop el món cooperatiu, ja que s'obligava a totes les cooperatives a quedar-hi adscrites, convertint-se en el pilar bàsic de la Obra Sindical de Cooperación al territori. Un any més tard es consolidava tot aquest entramat organitzatiu de la UTECA a través de la seva segona Assemblée General que va estar presidida per Fontana. És interessant veure la valoració positiva que Fontana feia de la UTECA, una persona que moltes vegades havia xocat amb l'estructura sindicalista de la CNS per tenir el coneixement que l'impuls i la feina de les Hermandades a nivell local xocava de ple amb l'obra de les cooperatives, que eren els veritables pilars per a un possible enquadrament sindical.

Un cop desplegat tot l'aparell sindicalista franquista, l'any següent començaven les feines per tal d'organitzar una de les tasques on la CNS i les seves ramificacions hi posaren major entrega i control: la celebració de les eleccions sindicals. Aquesta cita

---

⁵¹² Un bocoi és una bóta d'unes cinc cargues que, a igualtat de diàmetre, té menys capacitat que una bóta. Cada carga són 165,03 litres, encara que la mesura no era uniforme en tots els territoris del Camp de Tarragona. Joan CAVALLÉ: "Antics pesos, mides i mesures...", pp. 31-33

⁵¹³ Montserrat DUCH PLANA: *Reus sota...*, p. 51

electoral va estar carregada de tota l'energia propagandística del Règim per fer veure al món occidental capitalista que la dictadura s'encaminava cap a la normalitat i la estabilitat i s'allunyava del col·laboracionisme amb les potències de l'Eix, del qual n'havia fet gala fins llavors.

Aquestes scrutini va ser el primer que es va celebrar durant la dictadura, la primera experiència d'aquest tipus dins del que alguns teòrics del Règim anomenarien en un futur com a "democràcia orgànica"⁵¹⁴. El món falangista, que des de sempre havia mostrat la seva hostilitat a qualsevol exercici de participació electoral, va haver d'adaptar la seva propaganda per defensar aquesta nova maniobra política.

La intencionalitat directa d'obrir aquest procés a la CNS era ampliar la base de treballadors i empresaris en les diferents rames productives. Dins de cada enquadrament del sindicalisme vertical es podia presentar de manera lliure qui volgués, però les llistes de candidats sempre eren controlades de ben a prop pel Delegat Sindical Local, tot obeint ordres de la superioritat que la gent proposada fos de plena confiança i addicta a la dictadura, posant en primer lloc a les persones afiliades a la FET y de las JONS⁵¹⁵.

La premsa va anunciar les eleccions sindicals entre el 18 i el 19 d'abril del 1944, adjuntant les instruccions que donava el cap de la Organización Sindical Sanz Orrio de com s'havien de desenvolupar, envoltades d'una gran propaganda. A mesura que passaven els mesos s'anava concretant el desenvolupament a cada província del tema electoral i a l'agost el Governador Civil va fer reunir la Junta Provincial d'Eleccions, acordant que el Delegat Sindical Provincial havia de dissenyar un pla on es marquessin les normes de funcionament per tot el territori. Josep Arriols, el Delegat Sindical Provincial, va ser l'encarregat de moure's per tot arreu i explicar com aniria tot plegat, secundat per càrrecs falangistes comarcals, com l'inspector comarcal de Falset Camil Morales Cortès⁵¹⁶, entre d'altres.

La propaganda va continuar animant a votar a tothom i internament es seguia preparant tota una bateria de mesures perquè el resultat fos el que s'esperava, fent indicacions de

---

⁵¹⁴ Miguel Ángel GIMÉNEZ MARTÍNEZ: "La democracia orgánica: participación y representación política en la España de Franco", *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea*, 27 (2015), pp. 107-130

⁵¹⁵ Antonio MARTÍNEZ OVEJERO: "¡La Falange convoca elecciones! Las elecciones sindicales de 1944, significación política general del primer proceso electoral del franquismo, desde la realidad de una ciudad industrial y minera como Cartagena", a Carlos NAVAJAS ZUBELDÍA (coord.): *Crisis, dictaduras, democracia. I Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*. Logroño, Universidad de la Rioja, 2008. pp. 191-208

⁵¹⁶ L'inspector Morales va ser mort pels maquis de la zona del Montsant i les muntanyes de Prades el 4 de març de 1945. Carles LLAURADÓ i BORS: "El maquis a...", pp. 41-62

que si algú no votava seria sancionat i que el resultat fos el que prèviament s'havia pactat en altes esferes provincials. La votació es va fer 22 d'octubre del 1944 i tot va sortir com estava previst. Passats uns dies hi va haver una reorganització provincial, on el Governador Civil va donar possessió als nous comandaments sorgits d'aquella tupinada electoral.

A part de tot aquest electoralisme que marcaria una manera de funcionar dins del sindicalisme franquista (les eleccions fraudulentos s'anirien repetint al llarg de la dictadura) el 1944 es van materialitzar algunes de les feines dins de la CNS. A inicis d'any es va publicar un estudi econòmic provincial agrícola, on es destacava que el vi, l'oli, l'arròs i la fruita seca eren els principals conreus del territori per aquest ordre citat. Tot i això no se'n va precisar ni la font ni alguns aspectes concrets que podien ser d'especial d'interès, com la divisió municipal d'aquests conreus o bé la forma d'explotació econòmica concreta, incloent el pes del cooperativisme franquista en les produccions agràries.

Al marge de tot això, a partir del 1944 ja tenim les Hermandades completament desplegades per tots els municipis de la província. Arribats a aquest punt és important fer una petita síntesi de les diferències que podien existir entre cooperativa i Hermandad, i que Antoni Gavallda explica a partir de tres punts:

“a. La cooperativa era una entitat de dret privat, constituïda de forma voluntària pels seus associats per realitzar una tasca econòmica-social, mentre que la Hermandad representava una creació feta per llei i naixia, per tant, d'un acte d'autoritat. En conseqüència, la integració a l'Hermandad es convertia en quasi obligatòria. D'aquesta forma hi hagué dos tipus d'organització: la dels pagesos que eren socis de la cooperativa i afiliats a la Hermandad, i la d'aquells altres pagesos que no eren socis de la cooperativa i només eren afiliats a l'Hermandad.

b. La cooperativa es basava en la real igualtat dels seus associats, i l'assemblea general hi representava l'òrgan d'expressió de la voluntat dels socis. En definitiva, un soci, un vot, o un vot a proporció del que marcaven els estatuts. Per contra, la Hermandad es basava sobre el principi jeràrquic d'acatar les ordres superiors, de submissió, sota la disciplina del Movimiento Nacional

c. El tercer punt diferenciador el significava que els socis de la cooperativa tenien un patrimoni i uns estatuts que indicaven clarament qui n'eren els propietaris i quines circumstàncies tenien fixades per a una possible dissolució. La cooperativa era, per tant, dels associats, i era la junta rectora escollida la que gestionava com s'havia de regir. En canvi, a l'Hermandad, el patrimoni era públic, al

servei de l'organització sindical de què depenia. Per tant, no era repartible ni, en cas de dissolució, propietat dels seus associats”⁵¹⁷.

Tot i que algunes de les afirmacions de Gavalrà estan subjectes a ser posades en qüestió a partir d'explorar les dinàmiques locals (sobretot les que són tan taxatives sobre la llibertat de moviments o la responsabilitat directa en els associats de les cooperatives), en general la principal particularitat que ens explica les diferències entre les dos realitats és el caràcter associatiu d'una (a partir de l'herència sociabilista anterior a la dictadura) i el d'organisme burocràtic que tenia l'altra, creada i pensada des de l'entramat estatal i que obeïria directament aquests preceptes, vigilant de ben a prop les activitats dels pagesos que en formaven part de forma obligada. En les cooperatives hi situarem altres elements de control pensades per les estructures provincials i nacionals del sindicalisme franquista, però a les Hermandades el seu mètode de treball era perfectament homogeni per a totes i dictat per les altes estructures sindicalistes. Encara que aquest pla estigués perfectament dissenyat, faltaria veure l'efectivitat real que va tenir un organisme d'aquelles característiques als pobles de la comarca, sobretot pel fet de que molts socis no hi veieren cap sentit en la feina que s'hi feia mentre que a la cooperativa sí, més enllà d'algunes atribucions tècniques que les cooperatives havien perdut amb la llei del 1942. Vist el paper del sindicalisme franquista i el seu desplegament cal analitzar altres formes de control cap al món cooperativista des de les altes esferes amb organismes com l'Obra Sindical de Cooperación. Algunes d'aquestes mostres de vigilància i control les veurem en el mateix desenvolupament del cooperativisme que farem al proper capítol, però d'altres van tenir un paper que anava més enllà del control. Aquest és el cas de la UTECO, una institució que anteriorment hem dit que va néixer el 1943 però que, per la seva importància, cal que en fem esment d'una manera més concreta i precisa.

3.1.1.4 El cooperativisme de segon grau i la Unión Territorial de Cooperativas del Campo (UTECO)

Ja en els seus antecedents el cooperativisme havia buscat una coordinació entre els diversos nuclis locals a partir d'un marc geogràfic concret en funció dels interessos col·lectius. Així doncs, aquest moviment va ser un actor important a l'hora de teixir tot un entramat federatiu, molt necessari per poder avançar en les seves demandes i

---

⁵¹⁷ Antoni GAVALDRÀ TORRENTS: *El naixement del nou sindicalisme...*, p. 35

l'activitat econòmica. Les federacions tingueren les seves particularitats i vicissituds, sobretot a partir de la condició social dels socis que les impulsaven i dels interessos que volien resoldre. Les lleis que s'aprovaren per desenvolupar el moviment cooperativista es van fer, moltes vegades, a partir de la pressió que aquests conglomerats feien a les autoritats, valedores de ser representants dels diversos interessos del camp català.

Com ja hem vist fins ara, l'arribada del franquisme va significar un trasbals per les organitzacions cooperativistes, i òbviament també per les seves federacions i estructures de segon grau. La majoria van ser suprimides, i entre el 1939 i el 1942 els contactes entre entitats es feien de forma informal, sense que es potenciés cap estructura aglutinadora i a l'espera que el panorama cooperatiu agafés certa legitimitat. Després d'aparèixer la llei del 1942 i iniciat el procés d'aprovació dels antics sindicats agrícoles en cooperatives, l'octubre del mateix any es va presentar a Reus la Unión Territorial de Cooperatives del Campo (UTECA), com un fòrum de caràcter netament provincial on s'hi havien d'integrar forçosament totes les entitats que existien fins aquell moment⁵¹⁸.

Aprofitant que aquell mes es celebrava la I Fira Provincial de Mostres on hi assistien nombrosos representants dels sindicats agrícoles i de les hermandades locals, es va decidir fer un acte al Teatre Fortuny de Reus sota la presidència del Cap Nacional de la Obra Sindical de Cooperación Bartolomé Aragón i amb la presència de tots els càrrecs administratius i de la FET de la província. El discurs del cap (com el de la majoria de càrrecs falangistes) es caracteritzà per fer una defensa aferrissada dels passos engegats en matèria sindical per part de la dictadura, deixant clar que el cooperativisme havia de ser una peça econòmica essencial i encarregada de vetllar per la producció disciplinada de l'estat⁵¹⁹. Com a fet inusual la capital territorial de la UTECA es va situar a Reus enlloc de Tarragona, ja que les autoritats franquistes pensaven que la ciutat del Baix Camp tenia millors connexions amb els diversos pobles de la província i que històricament sempre havia estat epicentre d'una bona part de l'activitat comercial agrària del territori⁵²⁰.

Un cop feta la presentació es va procedir a escollir els membres de la primera direcció. A diferència del que va passar a la Junta Provincial de la Hermandad de Labradores y Ganaderos, al primer consell directiu de la UTECA sí que hi van haver representants

---

⁵¹⁸ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, p. 219

⁵¹⁹ *Diario Español*, núm. 1172, 27/10/1942, p.2

⁵²⁰ Montserrat DUCH: "La dictadura franquista", a Pere ANGUERA (dir.): *Història general de Reus, Volum IV. Entre dues dictadures 1923-1975*, Reus, Ajuntament de Reus, 2003, p. 326

dels sindicats i cooperatives del Priorat, quedant els càrrecs distribuïts de la següent forma:

Cap: membre del Sindicat Agrícola de Mont-roig

Secretari: Membre del Sindicat Agrícola de Barberà de la Conca

Tresorer: Membre del Sindicat Agrícola de Falset

Vocals: Membres de la Cambra Arrossera d'Amposta i del Sindicat Agrícola de Cornudella de Montsant⁵²¹.

A partir d'aquí la UTECO es va posar a treballar⁵²². La seva organització era la pròpia d'una cooperativa de segon grau, però a diferència de les que s'havien organitzat abans del franquisme l'adscripció de tots els sindicats i cooperatives de la província era obligatòria, sense possibilitat de poder escollir lliurement formar-ne part. Una de les primeres prioritats va ser treballar en matèria comercial, ja que moltes entitats es queixaven de la dificultat de trobar cercles on poder col·locar el gènere produït i aconseguir uns bons preus. En aquest sentit la UTECO va contractar l'assessor comercial de Reus August Mercadé Ramon, que a partir d'aquell moment oferiria els seus serveis a tots els sindicats i cooperatives adscrits a l'ens provincial. A més, els informes que confeccionava eren enviats a altres organismes de l'estat, especialment als Sindicatos Nacionales dedicats a cada esfera productiva. Allí s'hi intentaven plantejar les demandes comunes entre les cooperatives del territori.

Com que existia una clara diversitat de productes la UTECO va decidir organitzar-se en comissions especials per cada ram agrícola i mirar que totes les cooperatives inscrites del territori hi estiguessin representades. Cada comissió funcionaria de forma autònoma, elaborant informes sobre la situació dels cultius i procurant buscar els millors cercles comercials.

Entre el 1942 i el 1944 la principal preocupació de l'agrupació va ser la patata i l'oli, donada la mala situació que els dos productes tenien durant aquells anys. La UTECO va intentar millorar el preu proposant que s'unifiquessin els criteris per tot l'estat, cosa que no va funcionar. Al marge d'això va vetllar pel bon subministrament d'articles i matèries a totes les cooperatives, però la delicada situació del moment va fer que les

---

⁵²¹ Ramiro FORNÉS MATEU: *25 años de historia cooperativa provincial agraria; 1942-1967*, Reus, Ed. Revista "Unión", 1978, pp.14-15

⁵²² *Ibid.*, pp. 18-53

centrals cooperatives dels pobles continuessin en la mateixa situació d'estancament. També va ser important la seva tasca en intentar aconseguir més productes químics per algunes collites, en especial els anticriptogàmics per la patata, cultiu molt important durant aquells primers anys de postguerra.

El 1945, amb una estructura ja perfectament definida, la UTECO va intentar influir en altres sectors diferents a la producció però que també estaven intrínscament lligats a la feina agrària. Els més importants giraven al voltant dels animals de tir usats a les feines del camp, augmentant la xifra de mules que es volien exportar des del Marroc per mirar d'usar-les en algunes zones de la província i contractar una assegurança sobre la ramaderia de tir en cas de baixes d'animals a causa d'algun accident. També es va intentar actuar en relació a alguns projectes del territori en favor de la pagesia com la iniciativa d'elevat d'aigües del riu Ebre. Inicialment es pretenia impugnar L'ASSUMPTE però, davant la negativa de les autoritats, es va decidir "influir" en la seva elaboració perquè així els pagesos de la zona del Delta de l'Ebre patissin les mínimes conseqüències a les seves terres.

Però els plans més ambiciosos van ser en tema patrimonial, quan la UTECO va adquirir propietats el 1945. El primer grup van ser diversos magatzems ubicats a Reus de grans dimensions i que van servir per acumular reserves d'oli i vi, a més d'immobles on s'hi instal·larien oficines i altres serveis. El segon es tractava d'un solar situat al costat de les instal·lacions originals de la UTECO i que SERVIRIA per augmentar la capacitat d'emmagatzematge en anys posteriors.

També va tenir especial significació la feina que es va fer per acabar amb l'intervencionisme contra la fruita seca que es va donar a Espanya entre el 1947 i el 1956, seguint ordres de l'Obra Sindical de Cooperación i la Agrupación de Exportadores de Madrid⁵²³. La situació que es criticava des de la UTECO (i que abans ja hem esmentat) era que el paper desenvolupat per comerciants i intervencionistes inflava el preu dels productes sense que això repercutís en l'economia dels productors. En aquest sentit, la UTECO va organitzar viatges i estades a Madrid de diversos dirigents cooperativistes, entre ells Josep Maria Vidal-Barraquer Marfà de Cambrils, fill d'una família amb una forta tradició en el món de l'associacionisme agrari de tall conservador i germà de Ramon Vidal-Barraquer Marfà, també dirigent cooperativista

---

⁵²³ Montserrat DUCH PLANA: *Reus sota...*, p. 52

que es sobresortí durant la dècada dels seixanta⁵²⁴. Però encara més important va ser l'actuació de Joan Mestre Mestre, nascut a Riudecols el 1906 i que durant la dècada dels quaranta s'havia destacat primer com a dirigent falangista local i després com a membre de la Hermandad de Labradores de Riudecols, impulsor de la secció de crèdit de la Cooperativa i, finalment, president a finals de la dècada dels quaranta⁵²⁵. A partir d'aquí va començar el contacte amb les estructures provincials per un tema de subministrament de primeres matèries, destacant-se després en gestions provincials en tot l'afer de la fruita seca i sent-ne oficialment president el 1960⁵²⁶. Al marge de tot això, finalment es va aconseguir aixecar la impossibilitat de venda directa d'aquests productes, i el 1956 la UTECO va fer la primera transacció, per bé que el volum venut era encara molt baix. Però l'actuació que més va afectar al Priorat va ser la proposta de crear una fàbrica d'alcohols en forma de cooperativa de segon grau entre les entitats dels diversos pobles. Després de l'impuls donat a la comissió vinícola i de bodegues per part d'algunes cooperatives importants com la de Valls⁵²⁷, la UTECO va considerar molt important l'evolució del vi, ja que una bona part de les cooperatives de la província destinaven grans esforços a la seva producció. Entre elles hi havien les societats del Priorat, on des de feia molts anys la vinya estava en procés de monopolitzar el conreu i la seva situació general era bastant precària. La proposta inicial va sortir de la Cooperativa de Falset, que ràpidament la va tramitar als organismes superiors de la UTECO. Allí van acabar de donar-hi forma, establint que aquesta unió cooperativista de segon grau funcionaria com una secció autònoma de la UTECO, regida per uns organismes diferenciats però amb un control per part d'aquesta, sobretot en temes de fiscalitat i comptabilitat⁵²⁸. A partir d'aquí la proposta va baixar a les respectives cooperatives locals, amb la diferència que el marc d'actuació no seria el del Priorat, ja que també hi podrien participar alguns pobles fronterers de la Ribera d'Ebre com Tivissa, Garcia o Móra la Nova, i en van quedar fora els de la zona nord, ja que Cornudella de Montsant ja disposava d'instal·lacions pròpies. Però al final la cosa va quedar en res, ja que no hi ha més informació sobre si es va acabar creant o no, tenint bastant a veure el fet que la iniciativa va ser cosa de Falset i l'organisme provincial i no pas del gruix d'entitats

---

⁵²⁴ Marcel·lí PIÑANA EDO: *Ramon Vidal-Barraquer i Marfà. Cooperació, tècnica i mestratge*, Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània, 2016, pp. 11-28

⁵²⁵ Marcel·lí PIÑANA EDO: *Joan Mestre i Mestre. Un cooperativista dins de l'estructura franquista*, Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània, 2012, pp. 13-15

⁵²⁶ *Ibid.*, p. 33

⁵²⁷ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, pp. 220-221

⁵²⁸ Ramiro FORNÉS MATEU: *25 años...* pp. 38-39

prioratines. Uns anys més tard va arribar una proposta d'unió comarcal entre les cooperatives del Priorat Històric per crear una cooperativa de segon grau, però aquella vegada el suggeriment sí que va vindre dels mateixos municipis, encara que com veurem en el proper capítol la idea va acabar sent un absolut fracàs.

Així doncs, el balanç general de l'obra que va desenvolupar la UTECO durant la dècada dels quaranta és més aviat negatiu, per bé que les tasques regulars de logística, informació, proveïments i vendes es van desenvolupar sense gaires incidències. A part d'això també s'ha d'esmentar el greu conflicte intern que es va produir entre el 1948 i el 1949, quan alguns elements van iniciar una campanya de crítiques a l'actuació de l'assessor comercial August Mercadé Ramon. Les fonts provincials parlen d'una operació orquestrada “*por algunos sectores comerciales afectados y que temían en un próximo futuro tener que contender más directamente con la organización cooperativa, dentro de un comercio y actividades más liberalizadas*”⁵²⁹. A més, s'especificava que es tractava de gent especialment molesta a nivell local amb la feina que la UTECO havia anat desenvolupant.

A partir d'aquí es van activar els alarmes. Les pitjors crítiques van venir per la feina comptable desenvolupada per Mercadé, on se l'acusava d'aprofitar-se d'algunes partides de diners i que els balanços de la UTECO no quadressin. La junta provincial va contractar els serveis de gent externa a l'organisme per a què revisessin tots els llibres de comptes, els quals van donar per vàlida l'actuació de l'assessor. Fins hi tot es van arribar a pronunciar en favor seu càrrecs importants de l'Obra Sindical com l'Inspector Nacional, que va avalar completament l'obra feta fins llavors. Però la desconfiança que es va generar va fer que, finalment, August Mercadé deixés el càrrec i comencessin a aflorar serioses diferències entre algunes cooperatives membres de la UTECO. Al final, les autoritats provincials van acabar per intercedir, fent que les entitats locals donessin per vàlida la versió oficial. Un any més tard la UTECO va identificar a l'encarregat general dels magatzems com el responsable intern de la campanya contra l'antic assessor comercial, que finalment va ser expulsat, expedientat i sancionat⁵³⁰.

Al marge de totes les actuacions concretes de la UTECO hi ha el paper del control i la vigilància que va desenvolupar. En aquest sentit, creiem que les intervencions que s'hi van reproduir van ser més aviat indirectes, sobretot de cara a recollir informació de totes les cooperatives i facilitar-la llavors als organismes pertinents de l'Obra Sindical de

---

⁵²⁹*Ibid.*, p. 47

⁵³⁰*Ibid.*, pp. 51-52

Cooperación. Però també n'hi ha algunes de més directes, com la verificació de que totes les cooperatives existents i que s'anaven creant s'inscrivissin a l'organisme de segon grau, tinguessin uns estatuts perfectament enquadrats a les directrius de la Llei del 1942 i a l'Obra Sindical de Cooperación i la obligatorietat d'aplicar algunes mesures burocràtiques en l'entrega de certs productes, en especial l'oli⁵³¹. També és important l'enquadrament que hi van tenir diverses personalitats de l'aparell franquista local. L'exemple de Joan Mestre Mestre de Riudecols no és l'únic, sinó que també van formar part de la direcció personatges com l'alcalde de Cornudella Isidre Estivill Perpiñà o Josep Maria Fàbregas Cisteré de Valls⁵³².

Fer una valoració global de l'obra de la UTECO és una feina complexa i de resultats molt variables. La primera mancança és que encara no s'ha publicat un estudi global i comparatiu sobre tota l'obra desenvolupada per aquest ens cooperativista de segon grau. Quan es va proposar la seva creació les intencions inicials pivotaven al voltant de la uniformització del cooperativisme local i el seguitisme les ordres que arribaven d'instàncies superiors, sobretot de la Organización Sindical i l'Obra Sindical de Cooperación. Lògicament la direcció sempre va estar ocupada per personal afecte al Règim, però això no treu que la UTECO estigués condicionada per moltes contradiccions. Quan l'ofensiva ideològica del falangisme es va anar aturant i les estructures sindicals s'anaven convertint en organismes burocràtics, Antoni Gavalrà afirmà que la UTECO va intentar donar algunes solucions als problemes econòmics que plantejava la classe pagesa local a través de les cooperatives⁵³³. A inicis de la dècada del 1940 va ser el tema lligat a la comercialització del vi, i el 1948 l'exemple dels fruits secs que hem citat. Lògicament, els dirigents sindicals mantenien molt bones relacions amb la classe comercial, i per tant algunes de les mesures proposades per la UTECO no eren escoltades al xocar amb interessos privats de gent poderosa.

Que la direcció estigués formada per dirigents locals no significa que no ens puguem trobar davant de conflictes entre productors importants (els representants de les cooperatives i òbviament també membres dels organismes de poder local) i una classe comercial amb molta influència als organismes de domini provincial, recelosos de les demandes que es proposaven des de les cooperatives. Tot plegat és una mostra pràctica

---

⁵³¹ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, p. 222

⁵³² En aquest cas, la seva obra va anar més lligada al món sindical vallenc a través de la Hermandad de Labradores y Ganaderos i altres posicions polítiques com l'alcaldia, però també va tenir algunes actuacions dins de la UTECO. Antoni GAVALDÀ TORRENTS: *El naixement del nou sindicalisme...*, p. 63

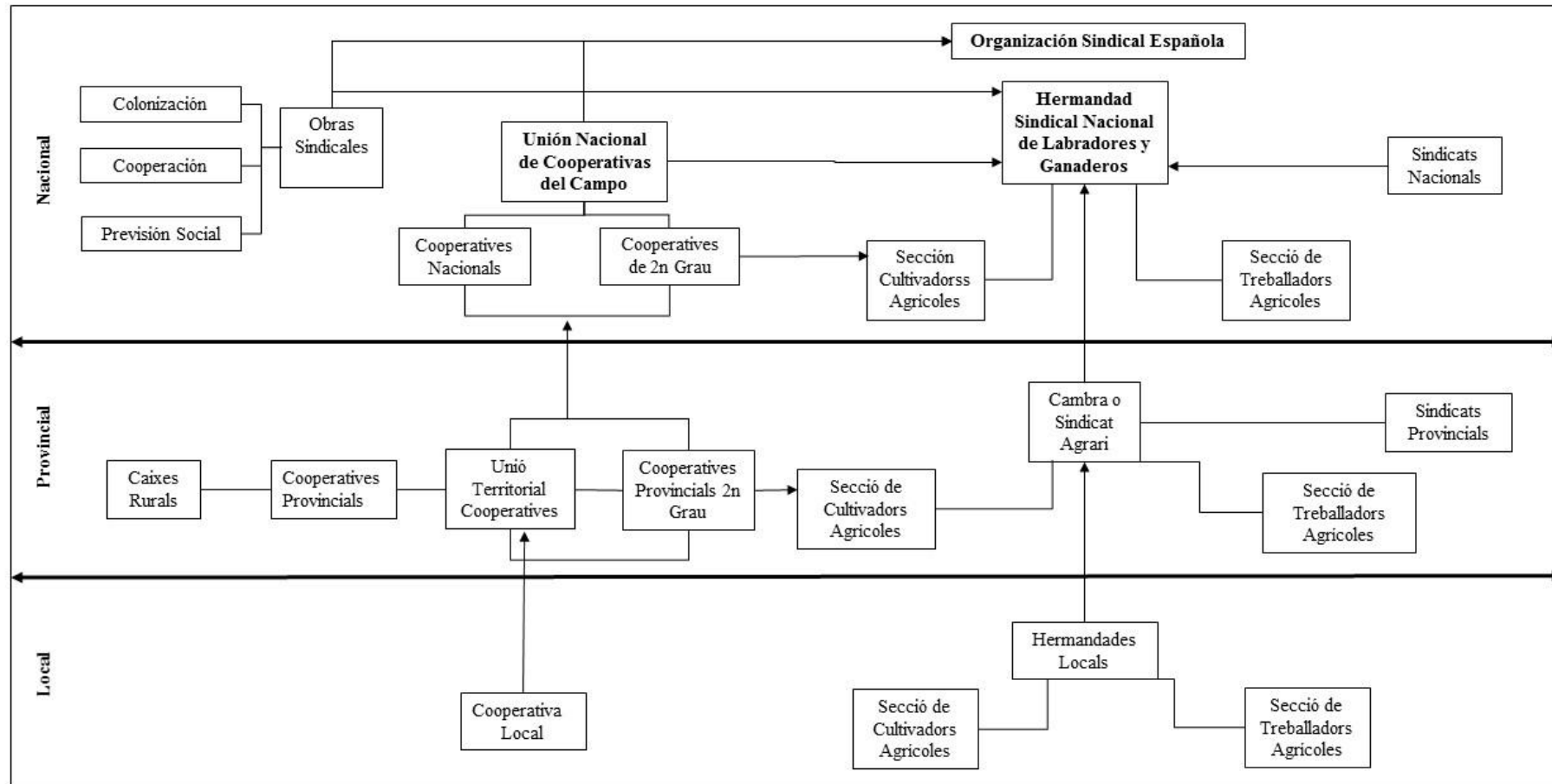
⁵³³ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, p. 222

més de les contradiccions que va tenir el sindicalisme corporativista franquista, evidenciant-se l'important paper que tenien les elits econòmiques dins del Règim⁵³⁴.

---

⁵³⁴ Carme MOLINERO i Pere YSÀS: *Els industrials...*, 70-73

Mapa conceptual 3: Organigrama de les estructures sindicals franquistes en matèria agrària

Font: Elaboració pròpia a partir de Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, p. 203

3.1.2 Les altres organitzacions del Movimiento i el seu paper en la sociabilitat

El cooperativisme havia quedat totalment integrat a la Organización Sindical mitjançant l'Obra Sindical de Cooperación i, per bé que les cooperatives fossin encara entitats d'associació lliure, els seu desenvolupament estava totalment condicionat per les decisions i plantejaments que es marcaven des d'aquell organisme.

Com ja hem anat repetint, el Partit Únic va tenir altres organitzacions des d'on poder incidir al conjunt de la població per intentar enquadrar el màxim nombre de gent. Mitjans de comunicació propis i una forta presència burocràtica en diversos nivells van ajudar a estabilitzar les seves accions, a més de comptar amb organitzacions de masses com la Sección Femenina (únic col·lectiu de dones sense ser d'índole religiós) i el Frente de Juventudes⁵³⁵. L'acció d'aquestes organitzacions es combinava perfectament amb altres departaments que la FET tenia com la Hermandad de Cautivos por España⁵³⁶, Justicia y Derecho⁵³⁷, els ex-combatents⁵³⁸, el Servicio Español del Magisterio⁵³⁹ i el Sindicato Español Universitario (SEU)⁵⁴⁰.

La mateixa Organización Sindical va tenir altres obres que també tingueren una forta influència en matèries com l'assistència social i la previsió i que ja hem citat abans. Com que el món lúdic i recreatiu va ser molt important a les societats rurals hem trobat important parlar de l'Obra Sindical de Educación y Descanso.

3.1.2.1 Educación y Descanso: el món recreatiu dins del falangisme

El marc legal que hem examinat a l'inici del capítol possibilitava que una bona part de la sociabilitat formal fos monopoli del Movimiento i de totes les organitzacions que en depenien. L'afiliació a la FET y de las JONS va créixer ràpidament els primers anys de

---

⁵³⁵ Sheelagh ELLWOOD: *Prietas las filas. Historia de Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Editorial Crítica, 1984, pp. 113-114

⁵³⁶ Jordi E. RUBIÓ COROMINA: "De l'Empordà federal a l'Empordà nacionalsindicalista. Una aproximació al primer franquisme a través de la Hermandad de Cautivos por España", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 41 (2010), pp. 85-104

⁵³⁷ Mónica LANERO TÁBOAS: "Proyectos falangistas y política judicial (1937-1952): dos modelos de organización judicial del Nuevo Estado", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 15 (1995), pp. 353-372

⁵³⁸ Ángel ALCALDE: *Los excombatiente franquistas. La cultura de guerra del fascismo español y la Delegación Nacional de Excombatientes (1936-1975)*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014

⁵³⁹ Gustavo ALARES LÓPEZ: "La escuela de Falange. La pugna por un sistema educativo nacional-sindicalista durante el primer franquismo", a Guillermo VICENTE y GUERRERO (coord.): *Historia de la Enseñanza Media en Aragón. Actas del I Congreso sobre Historia de la Enseñanza Media en Aragón Celebrado en el IES "Goya" de Zaragoza del 30 de marzo al 2 de abril de 2009*, Saragossa, Institución "Fernando el Católico", 2011, pp. 617-634

⁵⁴⁰ Miguel Ángel RUIZ CARNICER: *El Sindicato Español Universitario (SEU) 1939-1965: la socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996

la postguerra davant el privilegi que el Règim oferia als seus membres, però generalment acabaria per estancar-se i decreïxer durant la dècada dels cinquanta i, especialment, durant els seixanta. Però tal i com hem vist al Priorat, cada realitat geogràfica local tenia les seves pròpies característiques que expliquen la implantació del Partit Únic entre la població.

El sindicalisme vertical, al ser el responsable de l'enquadrament social de la població, va contribuir força en intentar recuperar i reconduir les activitats lúdiques i d'esbarjo a través de l'Obra Sindical de Educación y Descanso. Els seus plantejaments van estar fortament influenciats per la *Opera Nazionale Dopolavoro* d'Itàlia⁵⁴¹, que en aquest sentit seria precursora d'altres organismes feixistes per ordenar l'oci dels treballadors com el *Deutsche Arbeits Front* de l'Alemanya nazi o bé la *Fundação Nacional para a Alegria no Trabalho* de Portugal⁵⁴². Educación y Descanso va contemplar una variada gamma d'activitats esportives, artístiques i culturals dirigides sobretot als productors que formaven part dels grups d'empresa del sindicalisme vertical. També important va ser la seva oferta d'estances en residències d'estiu per als treballadors afiliats amb la possibilitat de fer excursions, a més d'organitzar activitats artístiques com la música (corals, bandes de música, etc.), grups de teatre i dansa⁵⁴³.

Cronològicament, la primera referència a nivell legal d'organitzar aquesta modalitat d'esbarjo la trobem al "Fuero del Trabajo" del 1938, on s'hi recollia que tots els treballadors tenien dret a vacances i les institucions havien de vetllar per a què les poguessin fer. A partir d'aquí l'aparició de Educación y Descanso estaria condicionada pel marc sindical que el Règim va anar teixint durant els seus primers anys, sempre amb la idea que la FET tenia de voler controlar, manipular i monopolitzar l'opinió pública i els espais d'organització de la gent, fomentant activitats socials. El 1940 apareixeria formalment l'Obra Sindical, però no va ser fins el 1944 quan van quedar perfectament definides les seves atribucions i organització, constituint-se en format de quadres

---

⁵⁴¹ Victoria DE GRAZIA: *Consenso e cultura di massa nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1981. També és interessant l'aproximació que fa Ridolfi sobre el dualisme i rivalitats que hi van haver a Itàlia entre l'organització feixista i l'Acció Catòlica italiana, un tema que també es va donar aquí en algunes situacions. Maurizio RIDOLFI: "Asociacionismo, mundo del trabajo...", pp. 21-44

⁵⁴² Maria Sílvia LÓPEZ GALLEGOS: "El control del ocio en Italia y España: de la Opera Nazionale Dopolavoro a la Obra Sindical de Educación y Descanso", *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 24 (2004), pp. 215-236

⁵⁴³ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, pp. 79-80

esquemàtics de comandaments polítics i un grup nombrós de personal tècnic burocràtic que buscava implicar a la població combinant l'acció política i la sindical⁵⁴⁴.

Concretant amb el tema de les activitats, al seu reglament hi constaven l'educació física i esportiva (competicions i equips esportius), el tema artístic (concursos i facilitar la tasca dels aficionats), el cultural (mitjançant centres rurals o industrials per donar a conèixer mostres de cultura) i els viatges i excursions⁵⁴⁵, tot perfectament enquadrat a partir dels departaments de Albergues y Residencias, Cultura y Arte, Deportes i Viajes y Excursiones. L'acompliment de totes aquestes accions estava subjecta als condicionants de rendibilitat ideològica i econòmica, ja que els òrgans provincials d'on depenia cada secció no sempre van apostar per totes els tasques, sinó que senzillament impulsaven aquelles que tenien un menor cost i que servien millor per augmentar la propaganda entre la població.

Quantificar l'impacte que Educación y Descanso va tenir al conjunt de la població en els seus diferents apartats és encara una tasca no resolta. Elena Maza situa el 1944 (l'any de consolidació del projecte) un total de 215122 afiliats i usuaris de les seves prestacions⁵⁴⁶. A partir d'estudis de contextos geogràfics concrets podem entendre millor el seu desplegament i les funcions que s'hi van acabar per realitzar. A l'estudi de Falange de Josep Gelonch s'especifiquen perfectament les mostres que l'Obra va tenir, separant-ho en funció dels departaments que abans hem explicat, exposant que els punts més importants eren les tasques que es feien en espais d'antigues societats recreatives i culturals, la funció esportiva a partir de vincular antics clubs amb l'Obra i la FET o construir noves instal·lacions esportives i el tema dels viatges amb sortides dominicals els estius pels afiliats a les platges de Tarragona o bé a visitar llocs emblemàtics a nivell cultural i les festes tradicionals de l'estat⁵⁴⁷.

En el cas de la comarca que ocupa el nostre estudi, Educación y Descanso tindrà un paper molt important en funcions culturals i recreatives durant la primera dècada de la dictadura, un qüestió que comentarem més extensament al proper capítol quan parlem d'aquesta tipologia associativa. Però el què marcaria profundament el seu desplegament era a través d'altres aspectes que, fins aquell moment, s'havien organitzat a través de l'associacionisme voluntari. Equips de futbol i agrupacions d'altres esports o grups de

---

⁵⁴⁴ Manuel FERRAZ LORENZO: "Reglamentación, constitución y desarrollo de la Obra Sindical falangista "Educación y Descanso". Especial referencia al caso tinerfeño", *Tebeto: Anuario del Archivo Histórico Insular de Fuerteventura*, 10 (1997), pp. 217-238

⁵⁴⁵ *Ibid.*, p. 222

⁵⁴⁶ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 80

⁵⁴⁷ Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder...*, pp. 503-511

teatre i dansa passarien a dependre directament de Educación y Descanso, sent-ne la responsable de coordinar-ne les seves accions i organització. Desgraciadament no tenim constància directa de totes les implementacions i només coneixem alguns petits exemples. A Capçanes s'havia creat l'Orfeó Capçanenc com a societat coral el 1925 juntament amb un esbart dansaire. Just després de l'establiment franquista l'antiga coral va ser suprimida, però entre el 1940 i el 1941 es va poder restablir de nou la seva activitat pel paper que hi van jugar algunes autoritats locals, però durant els primers anys va restar integrada dins de Educación y Descanso, la qual en va fixar les actuacions que faria i el seu desenvolupament general⁵⁴⁸.

Al marge de tot això, el tema central de Educación y Descanso seguirà sent la funció de control i la difusió d'activitats per atraure gent. En aquest sentit, l'Obra va ser una peça molt important per l'articulació del sindicalisme franquista pel territori, sobretot després de perdre algunes atribucions en matèria econòmica i laboral. Aquesta afirmació d'Antoni Gavalrà és la que pot resumir millor l'efecte polític de l'obra i del conjunt de les Obres Sindicals:

“En conjunt, els sindicats no van ser els eixos centrals de l'economia i la política com reglamentaven les lleis sindicals, però tot i així van ser unes peces essencials del sistema. S'ha descrit que L'OSE (Obra Sindical Educación y Descanso) exercí un control social essencial per al manteniment de la dictadura, mentre buscava que aquesta funció fos al més opaca possible, tot el contrari de la funció assistencial, que va esdevenir un poderós instrument de propaganda”⁵⁴⁹.

Educación y Descanso va proporcionar al Partit Únic una eina distracció per la classe treballadora i parcialment va permetre donar sortida algunes de les preocupacions del Règim cap als obrers. Òbviament el món esportiu va ser el que va mobilitzar major nombre de gent, però també hi van ser molt incisives les formes de control a partir de preceptes com la cohesió social i inculcar els nous hàbits i actituds defensats pel franquisme⁵⁵⁰. Però pel món rural la faceta més interessant és l'activitat cultural i recreativa, sobretot per la importància que històricament havien tingut aquests centres com a punts de trobada i de difusió. Lògicament els continguts que s'imposaren eren molt diferents i marcats per la censura i la propaganda franquista, però com veurem

---

⁵⁴⁸ Joan MARCO: *L'Orfeó Capçanenc i el seu esbart dansaire*, Capçanes, Ajuntament de Capçanes i Arxiu Comarcal del Priorat, 2016, pp. 2291-293

⁵⁴⁹ GAVALDRÀ, Antoni: *El sindicalisme al Priorat... op. cit.* Pàg. 27

⁵⁵⁰ María Silvia LÓPEZ GALLEGOS: “El deporte como forma de control social: la actividad de la Obra Sindical de Educación y Descanso durante el franquismo”, *Historia, Trabajo y Sociedad*, 3 (2012), pp. 81-114

posteriorment seran també punts importants pel desenvolupament de la sociabilitat informal als pobles i per la recuperació d'antigues entitats.

3.1.2.2 Els espais femenins de sociabilitat del Movimiento: Sección Femenina i Auxilio Social

Com hem dit abans, La FET y de las JONS va tenir altres agrupacions on expressar el monopoli de la sociabilitat formal. La Sección Femenina (SF) va ser una organització formada exclusivament per dones que pretenia arribar al conjunt de la població femenina. La seva creació és anterior a la Guerra Civil, formada el 1934 com la rama femenina de la Falange Española de las JONS i dirigida des de sempre per Pilar Primo de Rivera, germana de José Antonio Primo de Rivera. La característica general més important de la Sección és que va actuar com una corretja de transmissió dels valors morals i polítics del Règim a partir dels serveis en què s'organitzava i la funció que van desenvolupar els seus quadres dirigents, amb la missió de consolidar la figura de la dona al servei de la família i l'estat franquista⁵⁵¹.

Encara que no s'hagin fet estudis comparatius importants, Sección Femenina parteix d'una realitat similar a la que tenien les organitzacions de dones dins de la Itàlia feixista i el III Reich nacionalsocialista⁵⁵². En aquest sentit, és destacable la fascinació que Pilar Primo de Rivera tenia per l'Alemanya nazi, fent diverses visites a les autoritats i els cercles femenins d'aquell règim entre el 1938 i 1943⁵⁵³.

La Sección es va implementar en qualsevol de les esferes de possibles de participació de les dones i en tots els òrgans estatals. En aquest sentit, la seva feina la podem entendre per dues vessants: una de més tècnica, a partir de les tasques concretes que desenvolupaven cada secció i els comandaments local i provincial a partir de l'organització de les "Regidurías": educació física, formació i participació del jovent, divulgació social i sanitària, premsa i propaganda, cultura, serveis socials, germandat de

---

⁵⁵¹ Kathleen RICHMOND: *Las mujeres en el fascismo español: la sección femenina de la Falange: 1934-1959*, Madrid, Alianza, 2004

⁵⁵² Inmaculada BLASCO HERRANZ: "Las mujeres de la Sección Femenina de Falange: sumisión, poder y autonomía", a Cristina SEGURA GRAÍÑO, Ana Isabel CERRADA JIMÉNEZ (coords.): *Las mujeres y el poder: representaciones y prácticas de vida*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 2000, pp. 253-268

⁵⁵³ Maria Antonia FERNÁNDEZ JIMÉNEZ: *Pilar Primo de Rivera: el falangismo femenino*, Madrid, Síntesis, 2008, p. 201

la ciutat i el camp, personal i administració⁵⁵⁴; i una de més totalitzadora amb la propaganda, el discurs i la formació.

Sobre aquesta última qüestió, la Sección Femenina va utilitzar tots els mecanismes necessaris per poder acomplir els seus propòsits. El franquisme va deixar que la Sección ocupés la posició central en els fonaments ideològics que la dictadura tenia, desenvolupant una veritable acció política. En una entrevista concedida a Pilar Primo de Rivera en motiu de la celebració del Consell Nacional de la Sección a Tarragona, va descriure així la feina que les dones de la FET feien:

*“[...] Desde luego, puedes decir con claridad que la Sección Femenina no es una asociación benéfica, aunque realicemos campañas de tal carácter. Nuestro propósito y lo que es en nosotros fundamental es la política, aunque, dada nuestra condición de mujeres, en nuestro puesto: como mujeres y como auxiliares en la labor general que entra dentro de nuestras posibilidades”*⁵⁵⁵.

El Règim tenia com a un dels seus objectius en matèria de gènere acabar amb les polítiques feministes que la II República havia iniciat. Sota un fort component catòlic, la idea era formar els patrons de la dona espanyola amb un codi de conducta moral orientat al matrimoni, la llar, la submissió a l'home i la maternitat⁵⁵⁶ i avisar del perill que suposava que les dones tinguessin massa formació cultural⁵⁵⁷. Però molts estudis comparen el fet que aquesta imatge de dona que la Sección transmetia contrastava amb la que oferien les dirigents de l'organització, que havien de ser solteres per exercir la direcció dels òrgans de poder. En definitiva, les dones que volien fer carrera política havien de renunciar a la mateixa essència femenina que propugnava la Sección Femenina⁵⁵⁸. Per ajudar-se en això, l'organització va crear com a icones a Isabel la Catòlica i Santa Teresa de Jesús, models i emblemes de conducta i símbols de la seva

---

⁵⁵⁴ Heliodoro Manuel PÉREZ MORENO: “La estructura organizativa de la Delegación Provincial de la Sección Femenina de Huelva”, *Huelva y su historia*, 10 (2003), pp. 133-146

⁵⁵⁵ AHT, “Sección Femenina”, Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 2, 1949-1953, 24/01/1950

⁵⁵⁶ Carme MOLINERO: “mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un “mundo pequeño””, *Historia Social*, 30 (1998), pp. 97-118

⁵⁵⁷ Rosario Sánchez utilitza la metàfora de la “sombra de destino universal” per referir-se al model de la dona difós per la Sección Femenina, ombra de sí mateixes, ombra de la projecció dels altres, ombra dels varons, ombra dels fills, etc. Rosario SÁNCHEZ FLORES: *Mujer española, una sombra de destino en lo universal: trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*, Múrcia, Universidad de Múrcia, 1990, p. 16

⁵⁵⁸ Heliodoro Manuel PÉREZ MORENO: “la Sección Femenina de la España de Franco (1939-1975) y sus contradicciones entre “perfil de mujer” y medios educativos”, *Cadernos de História da Educação*, 7 (2008), pp. 77-92

acció, barrejant així la majoria de conceptes que es volien transmetre: catolicisme patriòtic, centralitat cultural espanyola i valors conservadors⁵⁵⁹.

En l'apartat tècnic, les Regidurías que abans hem citat van ser variables en funció de les necessitats que hi havia en cada moment i territori, però al final hi van haver un seguit de qüestions que van ser considerades com a essencials i duradores al llarg dels anys: educació (en infants, joves i adults), propaganda, esports i activitats culturals. Totes elles partien de la col·laboració de la Sección amb altres estructures del Movimiento com el Frente de Juventudes o la Organización Sindical, però òbviament en l'apartat femení la direcció requeia exclusivament en les dones de la FET. Malgrat que les evidències documentals de totes aquestes tasques a la província de Tarragona i al Priorat són bastant escasses, intentarem fer-ne un breu esbós.

Sobre l'educatiu, Sección Femenina va tenir un especial interès en la instrucció de les dones en aspectes com la preparació individual en valors, la formació en qüestions familiars, orientació per veure les millors capacitats de les dones i el descans i l'oci a través de la Organización Sindical. L'impacte real d'això a la província es va traduir en la programació de diversos cursos de cuina i infermeria a nivell general, mentre que específicament al món rural es volien treballar aspectes com la sericicultura i l'apicultura, a més d'altres tasques a petita escala que havien de complementar la feina dels homes pagesos al conreu com l'avicultura, la cunicultura, l'horticultura i l'artesanía⁵⁶⁰. Però l'empremta de tot plegat va ser bastant escassa, ja que la gran majoria de tots aquests cursets (els generals i els propis de les dones del món rural) es feien sempre a les dependències que la Sección tenia a Tarragona, cosa que dificultava la mobilitat de les dones de zones més remotes de la província com el Priorat. Entre les notícies que es conserven no tenim constància que es celebrés cap d'aquest curset a Falset o altres pobles de la comarca, tot i que no és pot descartar alguna activitat en nuclis amb major nombre d'afiliades com Falset, Cornudella, Capçanes, Marçà o Poboleda⁵⁶¹.

Dins del tema educatiu també volíem fer esment a la participació de la Sección en els continguts d'assignatures escolars com l'educació física, la formació en el "Espíritu Nacional", la música i les tasques de la llar. Com ja hem dit anteriorment, el principal objectiu del Règim respecte les dones i totalment assumit per la Sección era el de

---

⁵⁵⁹ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 82

⁵⁶⁰ AHT, "Sección Femenina", Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 1, 1944-1948, 10/09/1946

⁵⁶¹ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", pp. 101-106

preparar-les per a què desenvolupessin el seu paper com servidores a la pàtria, els homes i els fills. Per això calia que aquesta formació es fes ja en unes edats molt primerenques, amb assignatures específiques a les escoles on s'inculquessin aquests valors i que, moltes vegades, fossin impartides per les pròpies afiliades a la Sección⁵⁶².

Enllaçant amb el tema educatiu a les escoles hi ha tota la tasca que es feia conjuntament amb el Frente de Juventudes amb els albergs o campaments juvenils i els cercles juvenils de nenes i noies. Sobre el primer cas, la província de Tarragona va comptar amb dues instal·lacions on poder organitzar durant l'estiu les activitats programades, però el més usat per la Sección va ser el campament situat entre la Riba i el monestir de Poblet, a la part més al nord de les Muntanyes de Prades⁵⁶³. El seu contingut era el mateix que el que ja es donava en les assignatures escolars, amb la diferència que tot era molt més comprimit i focalitzat en la pràctica esportiva, la música i el ball, les tasques de la llar i la formació en valors nacionalcatòlics. En definitiva, resseguint paraules de la delegació provincial de la Sección, els albergs i campaments servien perquè *“las niñas de España aprendan a amar a Dios, a la Patria, al Caudillo y al Hogar”*⁵⁶⁴.

Després tenim totes les activitats que estaven lligades a la pràctica esportiva i cultural. La Sección es va destacar per organitzar multitud de competicions a nivell provincial en esports com el bàsquet, la gimnàstica, l'hoquei i el tenis taula, amb participacions de diversos equips de la província i que, al final, servien per fer un equip de tot el territori que s'enfrontés a escala estatal amb el d'altres províncies. Sobre el Priorat no es destaca la aportació de cap equip en les competicions provincials, però òbviament les fonts que tenim són limitades. La majoria de pobles van comptar durant la dècada dels cinquanta amb camps de futbol o instal·lacions esportives de major o menor qualitat, però no tenim constància que s'organitzessin equips femenins en algun dels esports que hem comentat.

Diferent és el cas de les corals i grups de dansaires. Sección Femenina també organitzava trobades provincials i nacionals de diverses agrupacions locals, on fins i tot les guanyadores es desplaçaven cap a altres països per oferir les mostres de cant i de dansa⁵⁶⁵. Les temàtiques acostumaven a ser els balls regionals de cada lloc, tenint especial interès les jotes i algunes danses locals. Reus, Tarragona i Tortosa van ser tres

---

⁵⁶² Mercedes NOVAL CLEMENTE: *La Sección Femenina en Murcia: Educación, cultura e ideología (1939-1977)*, Tesi doctoral, Universidad de Murcia (UM), 1999, p. 158

⁵⁶³ AHT, “Sección Femenina”, Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 1, 1944-1948, 18/08/1946

⁵⁶⁴ AHT, “Sección Femenina”, Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 3, 1954-1959, 23/07/1956

⁵⁶⁵ Pilar AMADOR CARRETERO: *La mujer es el mensaje. Los coros y danzas de Sección Femenina en Hispanoamérica*, Tesi doctoral, Universidad Carlos III de Madrid, 2003

nuclis importants de dansaires, però també cal destacar l'aparició de Falset des de mitjans de la dècada dels cinquanta i que, segons les cròniques de l'època, gaudia de bones sensacions i puntuacions a partir de balls locals com "El Ball de Mans" o el "Rolletó".

Però també van sorgir algunes crítiques sobre el folklorisme d'algunes representacions. En un article d'opinió que va aparèixer el 1958 firmat per un columnista tarragoní, es demanava que calia depurar algunes temàtiques, al·legant que en alguns casos hi havia immoralitats i continguts contraris al nacionalcatolicisme, demanant que es creés un certificat d'aptitud per fer danses folklòriques a les participants de les trobades⁵⁶⁶.

Pel que fa al món coral, la majoria de trobades es compartien amb el món dansaire. En aquest sentit cal destacar la nombrosa participació de pobles de la província en les competicions organitzades per la delegació provincial de la Sección, i en el cas del Priorat un col·lectiu format al Lloar. Les seves actuacions van resultar ser bastant anecdòtiques si ho comparem amb les corals de Reus o Tarragona, però el grup lloarenc hi va estar present en les edicions del 1951 i el 1952⁵⁶⁷.

En darrer lloc cal que parlem de la formació interna que feien les components de la Sección i els cursets del Servicio Social. De cara a abordar millor alguns dels continguts que es volien propagar s'organitzaven cursets de les delegades i les afiliades, normalment a les dependències provincials de Tarragona. A partir de la informació cercada sabem que la regularitat d'aquests esdeveniments va ser més alta en els primers anys de la dictadura, mentre que durant la dècada dels cinquanta (coincidint amb l'estancament generalitzat del Partit Únic) la seva organització va anar decreixent.

Amb el Servicio Social va passar una cosa similar. La Sección Femenina organitzava des del 1937 uns cursos dirigits a les dones entre 17 i 35 anys per prestar diversos serveis. En un primer moment les tasques s'enfocaven a institucions militars i hospitalàries, però un cop acabada la guerra els continguts eren: religió, formació política, convivència social, economia domèstica, cuina, tall i confecció, higiene i medicina tradicional, treballs manuals, costura, rentar i planxar la roba, història, formació familiar i social, puericultura i educació física⁵⁶⁸. Quan finalment el 1939

---

⁵⁶⁶ AHT, "Sección Femenina", Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 3, 1954-1959, 06/06/1958

⁵⁶⁷ AHT, "Sección Femenina", Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 2, 1949-1953, 14/06/1951

⁵⁶⁸ Pilar REBOLLO MESAS: "El Servicio Social de la mujer de Sección Femenina de Falange. Su implantación en el medio rural", a Miguel Angel RUIZ CARNICER i Carmen FRÍAS (coords.): *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España: actas del II Congreso de Historia Local de Aragón (Huesca, 7 al 9 de julio de 1999)*, Saragossa, Instituto de Estudios Altoaragoneses i Universidad de Zaragoza, 2001, pp. 397-316

aquest servei va quedar adscrit a la Sección Femenina l'organització va veure-ho com una possibilitat d'augmentar la propaganda i l'afiliació de les dones i sotmetre-les a les proclames del falangisme i el nacioncatolicisme. Pilar Primo de Rivera va demanar moltes vegades que el curs del Servicio Social s'establís obligatòriament a totes les dones espanyoles, però al final aquest només s'aplicava a les obreres i al personal subaltern entre les edats abans esmentades. A partir de noves disposicions el curset es va fer necessari per diversos aspectes de la vida de les dones com per exemple la possibilitat de treballar a l'administració, obtenir permisos de conduir, llicències de caça o pesca i pertànyer a agrupacions artístiques, culturals i esportives⁵⁶⁹.

L'impacte general que aquest servei va tenir entre les dones de l'estat és relativament baix. Sabem que moltes d'elles el complien a disgust, sense que hi hagués cap atractiu en els sentits teòric i pràctic, més enllà de que algunes mostres eren més aviat per la millora de condicions i oportunitats que la Sección oferia a les dones que no pas per una adhesió incondicional a l'organització i el seu programa. Numèricament, tenim constància d'algunes dades generals i específiques de territoris de l'estat, però cal afegir que la propaganda de l'època publicada per la Sección no concorda amb les xifres recollides, ja que l'organisme de la FET les acostumava a exagerar. Segons Richmond, el 1950 només el 2,4% de la població femenina soltera treballadora havia realitzat el Servicio Social⁵⁷⁰. Inmaculada Blasco ha treballat aquest aspecte a les províncies aragoneses i els seus estudis conclouen que només entre un 0,8% i un 1% de les dones van acabar per fer el curs⁵⁷¹. També són interessants les xifres que aportava l'estudi de Maria Teresa Gallego publicat el 1983.

Taula 24: Evolució de les dones inscrites al Servicio Social a l'estat espanyol entre 1938 i 1944

<i>Anys</i>	<i>Nombre d'inscrites</i>
1938	57990
1939	42609
1940	39662
1941	29051

---

⁵⁶⁹ *Ibid.*, p. 302

⁵⁷⁰ Kathleen RICHMOND: *Las mujeres...*, pp. 48, 187-188

⁵⁷¹ Inmaculada BLASCO HERRANZ: *Armas femeninas para la contrarrevolución: la Sección Femenina en Aragón, 1936-1950*, Màlaga, Universidad de Málaga, 1999, pp. 124-125,

1942	25619
1943	23179
1944	24183

Font: Elaboració pròpia a partir de Maria Teresa GALLEGO MÉNDEZ: *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus, 1983, p. 97

Sobre el marc català, Antonieta Jarne té un molt bon estudi de la Sección Femenina a la província de Lleida i, donat que una bona part del territori lleidatà és rural, ens pot servir per veure l'evolució general del fenomen a l'interior del Principat. Jarne afirma que entre el 1943 i el 1951 unes 1459 dones van fer el curset. Evolutivament, la dècada dels quaranta és quan les xifres són més baixes, mentre que a partir del 1949 el nombre anirà en augment. L'autora situa les causes d'això al fet que les dones necessitessin cada vegada més el certificat per accedir a llocs específics de tipus laboral o social⁵⁷².

A falta encara d'un estudi que abordi millor el paper de la Sección Femenina a les comarques del Camp de Tarragona des de totes els vessants⁵⁷³ podem suposar que a nivell general l'impacte va ser relativament baix a les zones més rurals, sobretot on bona part de les dones romanien recloses a les cases i únicament col·laboraven amb les tasques agrícoles, entenent l'explotació de les terres com un tema familiar⁵⁷⁴, i on la seva incorporació al mercat laboral no es va produir fins molts anys després. En definitiva, això va provocar que les pretensions de la Sección en aquest aspecte fossin relativament baixes.

En darrer lloc hem de comentar una segona organització que, tot hi estar lligada a la FET i mantenir molt de vincle amb la Sección Femenina, formalment estava separada d'aquesta durant els anys que va funcionar. Si bé és cert que a finals d'abril del 1937 l'organització dirigida per Pilar Primo de Rivera va ser l'encarregada d'integrar als antics col·lectius femenins de la Falange, la Comunió Tradicionalista i el Auxilio de

⁵⁷² Antonieta JARNE: *La Sección Femenina a Lleida. Els anys "triomfals"*, Lleida, Pagès Editors, 1991, pp. 198-204

⁵⁷³ En aquest sentit, l'obra publicada per Montserrat Duch i Meritxell Ferré representa una valuosa aproximació als testimonis i experiències de les dones durant l'època franquista a partir de diversos contextos i escenaris clau en el desenvolupament de les seves pròpies vides i dels espais feministes. Montserrat DUCH PLANA i Meritxell FERRÉ BALDRICH: *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 2009

⁵⁷⁴ Montserrat SORONELLAS MASDÉU: *Pagesos en un món de canvis. Família i associacions agràries*, Tarragona, Publicacions URV, 2006, p. 97

Invierno dins del Movimiento Nacional⁵⁷⁵, l'últim col·lectiu se'n va poder distanciar de i organitzar-se com una Delegación Nacional dintre de la FET a partir del maig del 1937, gràcies al paper que van jugar les seves fundadores⁵⁷⁶.

Una de els tasques més importants de la Sección era en l'apartat de la beneficència, i moltes de les dones afiliades a l'organització femenina de Falange també van formar part dels projectes engegats per Auxilio Social. Nascut durant la Guerra Civil de la mà de Mercedes Sanz-Bachiller sota el nom de Auxilio de Invierno, es tractava d'un col·lectiu benèfic que, d'entrada, pretenia ajudar a familiars de soldats morts del bàndol colpista amb menjar i subministres bàsics⁵⁷⁷. Quan la seva activitat es va estabilitzar era freqüent que algunes delegacions d'aquesta organització acompanyessin a les tropes franquistes en la conquesta de pobles i ciutats republicanes i repartissin menjar entre la població civil. De la mateixa forma que la majoria de col·lectius de la FET comentats fins ara, Auxilio de Invierno es va crear suposadament a imatge de la campanya nazi "Winterhilfswerk"⁵⁷⁸, que també va desenvolupar tasques d'assistència social per les persones menys privilegiades per contribuir així a la suposada estabilitat interna del país.

Poc a poc Auxilio Social es va anar convertint en un important instrument propagandístic, encarregat de coordinar juntament amb altres organitzacions del Partit Únic la política social del franquisme. L'assistència i la beneficència eren unes peces molt importants pel projecte totalitari del *Nuevo Estado*, amb un discurs social d'inclusió i protecció dels desfavorits que havia de servir per generar consensos, nacionalitzar les masses i crear la unió social a través de la "Hermandad"⁵⁷⁹. Tot i això, cal esmentar que l'apartat de la beneficència que va controlar Auxilio Social estava compartit amb altres organismes de perfil més administratiu o públic com les Junes de Beneficència, que depenien directament de les diputacions.

Tot i que Sección Femenina i Auxilio Social eren formalment independents moltes de les tasques que es coordinaven des del segon grup hi havia una forta presència de les

---

⁵⁷⁵ Maria Teresa GALLEGÓ MÉNDEZ: *Mujer, Falange...*, p. 54

⁵⁷⁶ Paul PRESTON: *Palomas de guerra. Cinco mujeres marcadas por el enfrentamiento bélico*, Barcelona, De Bolsillo, 2002, pp. 21-95

⁵⁷⁷ Sheelagh ELLWOOD: *Historia de la Falange española*, Barcelona, Crítica, 2001, p.84

⁵⁷⁸ A diferència d'altres casos, encara no s'ha fet un bon estudi comparatiu entre Auxilio de Invierno i la "Winterhilfswerk" nazi. En aquest sentit algunes de les pràctiques de propaganda i control van ser similars, però caldria aprofundir en més qüestions. Michael RICHARDS: *Un tiempo de silencio...*, pp. 49-93

⁵⁷⁹ Carme MOLINERO: "La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía", *Ayer*, 50 (2003), pp. 319-331

dones afiliades a l'organització femenina de la FET. En aquest sentit, les referències locals al Priorat sobre activitats i temes de beneficència van estar desenvolupades o bé per Junes locals dependents de l'administració i creades a partir de la iniciativa de la Diputació o bé a través de la tasca feta per les militants de la Sección Femenina (òbviament en els nuclis amb major presència d'afiliades). La Delegació Provincial anunciava anualment les campanyes d'hivern i Nadal per la recollida d'aliments, la desnutrició i l'organització de diversos menjadors socials per la població més desafavorida⁵⁸⁰. Igual que al Servicio Social, la propaganda posterior que se'n feia sempre qualificava les xifres que s'havien assolit com a impressionants, enllaçant-les directament amb un suposat alt grau d'adhesió de la població de la comarca amb el Règim i la seva obra política. Però particularment no tots els pobles van ser iguals, i a nivell intern hi ha algunes reaccions per part dels comandaments provincials a la poca efectivitat d'aquelles campanyes. A la Vilella Baixa, per exemple, diverses vegades les autoritats cridaren l'atenció a la Delegada de la Sección Femenina i a tota la Prefectura Local per la poca quantitat de diners recollits i els hi demanaven major celeritat en l'exercici aquella tasca⁵⁸¹.

Per concloure amb el món femení, volíem assenyalar i comentar un factor prou important a tenir en compte, i és que Sección Femenina i Auxilio Social no van ser els únics col·lectius de masses on es va organitzar la sociabilitat femenina del franquisme. Com també va passar amb Educación y Descanso, la FET va haver de compartir aquest espai amb la rama femenina d'Acció Catòlica. A nivell propagandístic les dues tenien moltes característiques i discursos similars sobre com havien de ser les dones (família, llar, conservadorisme) i el paper del nacionalcatolicisme com a ideologia dominant, a més de diverses activitats en el pla educatiu i espiritual. Però també tingueren les seves diferències pel que fa a objectius i pràctica derivats dels marcs ideològics i organitzatius dissemblants d'on partia cada col·lectiu. La Sección Femenina, tot i que va tenir una difícil implantació i un fracàs en mobilitzar i enquadrar a la població femenina, va servir per crear un sistema assistencial molt rudimentari en base al voluntarisme de les seves afiliades, a més de difondre en discurs i propaganda l'arquetip de dona que la dictadura volia construir. Però el més important és que la Sección senzillament buscava l'adhesió acrítica i emocional al règim de Franco a partir de la socialització política de les dones

---

⁵⁸⁰ AHT, "Sección Femenina", Retalls de premsa, 1944-1977, sèrie 1, 1944-1948, 05/05/1944

⁵⁸¹ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada, 03/11/1944

amb valors i pautes de comportament totalment antidemocràtics i antifeminsites⁵⁸². Per altra banda, la rama femenina d'Acció Catòlica, tot hi tenir algunes competències en matèria benèfica i compartir molts punts ideològics amb la Sección, va tendir a encarregar-se més d'aspectes com l'apostolat i la recristianització de la societat, propiciant així que l'Església recuperés molts espais que havia perdut durant l'època republicana⁵⁸³. Però el més important segueix sent que ambdós grups van actuar per intentar convertir les dones en defensores del franquisme, a través d'emfatitzar la maternitat i la funció familiar.

3.1.2.3 El jovent i el Frente de Juventudes

Al marge de les dones, el franquisme també va propiciar la creació d'una segona organització de masses lligada a l'obra falangista on intentar enquadrar el jovent. En aquest sentit (i com ja hem anat veient en la majoria de casos treballats fins ara), la dictadura va compartir amb la resta de règims totalitaris la preocupació per enquadrar i adoctrinar la joventut⁵⁸⁴.

A diferència del tema femení, la Falange d'època republicana mai va tenir un especial interès en coordinar un espai format íntegrament per joves. El partit, que tenia molt poca militància, es va centrar més aviat en els aspectes propagandístics i de combat contra les organitzacions d'esquerres, sense parar massa atenció en el fenomen juvenil⁵⁸⁵. Així doncs, la seva gestió cal situar-la durant la Guerra Civil, amb la creació de la Organización Juvenil a partir dels estatuts de la nova FET y de las JONS del 1937, i que havia d'integrar les antigues joventuts del tradicionalisme (els "Pelayos") amb la incipient rama juvenil que Falange havia creat el 1936. D'aquesta forma va néixer el primer col·lectiu de joves lligat al Partit Únic. La seva direcció va recaure exclusivament en mans falangistes, que van crear la Organización a partir de grups d'edat i de sexe.

---

⁵⁸² Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", p. 88

⁵⁸³ Inmaculada BLASCO HERRANZ: "'Sección Femenina' y 'Acción Católica': la movilización de las mujeres durante el franquismo", *Gerónimo de Uztariz*, 21(2005), pp. 55-66

⁵⁸⁴ Conxita MIR (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras: propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007

⁵⁸⁵ José Ignacio CRUZ: *Prietas las filas: Las Falanges Juveniles de Franco*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2012, pp. 15-16

Taula 25: Enquadrament de la Organización Juvenil segons sexe i edat

<i>Edats</i>	<i>Rama Masculina</i>	<i>Rama Femenina</i>
7-10 anys	Pelayos	Margaritas
10-17 anys	Flechas	Flechas femeninas
17-19 anys	Cadetes	Flechas azules

Font: Elaboració pròpia a partir de Juan SÁEZ MARÍN: *El Frente de Juventudes: política de juventud en la España de la postguerra* (1937-1960), Madrid, Siglo XXI Editores, 1988, pp. 36-38

La implantació d'aquest nou grup al Principat va ser bastant subsidiària, donat que bona part del territori va estar sota control republicà fins el 1939. Les úniques activitats a destacar de la Organización van ser l'assistència a actes commemoratius del nou calendari franquista i les desfilades amb un alt punt d'enquadrament militar per simbolitzar, segons el franquisme, la força de la joventut de la *Nueva España*. De cara a augmentar la quota de gent de la nova organització, la premsa i la resta d'aparells de l'estat no cessaven en cridar al jovent per a què s'integrés al Partit Únic, usant una retòrica triomfalista que lligava la dictadura amb la suposada "tradició imperial" de l'estat espanyol. El jovent que s'hi havia de enquadrar era el que, posteriorment, estava cridat a formar part de la FET i a dirigir la vida política de l'estat a partir dels seus múltiples organismes.

Però com hem dit la vida de la Organización Juvenil va ser bastant efímera. El 1938 el Sindicato Español Universitario⁵⁸⁶ (SEU) demanava que es creés un ampli front que agrupés tot el jovent de l'estat per així adoctrinar un grup generacional en la nova ideologia i que aquesta acabés sent majoritària per tot el territori. Finalment, el desembre del 1940 es va promulgar una llei que marcava la creació del Frente de Juventudes que, en paraules de Juan Sáez Marín, va representar la pedra angular del Règim en política juvenil durant gairebé quatre dècades com a eina de socialització dels valors i els principis del franquisme a tot el jovent de l'estat⁵⁸⁷. Aquí hi hauria la principal diferència amb la seva organització predecessora ja que, si bé la concepció i les activitats eren similars a les de la Organización Juvenil, el Frente de Juventudes significava l'enquadrament de tota la població juvenil espanyola (els nens entre 7 i 21

⁵⁸⁶ Aquesta organització tenia una clara tradició falangista, havant-se consolidat durant el franquisme com a únic referent de l'associacionisme estudiantil i obligant a altres col·lectius tradicionalistes i catòlics a integrar-se a les seves files pel decret del 23 de setembre del 1939. Miguel Ángel RUIZ CARNICER: *El Sindicato Español Universitario...*, 120-137

⁵⁸⁷ Juan SÁEZ MARÍN: *El Frente...*, p. 78

anys i les nenes entre 7 i 17 anys), essent un dels objectius més importants que la FET y de las JONS s'havia marcat del seu projecte totalitari. També hi va quedar integrat el SEU, que a partir d'aquell moment funcionaria com l'espai de la joventut universitària espanyola.

Però entre l'aparició de la llei i el primer decret de com s'havia d'organitzar el panorama juvenil va passar gairebé un any. En aquest sentit, les dinàmiques que es van dur a terme per part del Frente eren molt similars a les de l'antiga Organización Juvenil, però amb la diferència que la manca de recursos impossibilitava dur a la pràctica moltes de les ambiciosos feines que s'havien programat. És a partir d'aquest fet on identifiquem l'aparició de dues línies de treball concret: d'una banda, hi hauria les estructures generals dels i les joves a partir de l'educació i altres espais de propaganda, però per l'altra es va decidir impulsar un espai d'organització voluntària per a ser la pedrera de les noves generacions falangistes i la garantia de continuïtat del projecte nacionalsindicalista⁵⁸⁸. Així doncs, el 1942 naixerien les Falanges de Voluntarios, amb una estructura molt similar a la de la Organización Juvenil ja que en recollia la seva experiència. Durant el 1942 es van dictar les seves normes de funcionament i a finals d'any va canviar el seu nom per Falanges Juveniles de Franco, organització que durant gairebé dues dècades va fer de sectorial juvenil del Partit Únic⁵⁸⁹.

Un aspecte a destacar és el paper de les noies dintre del Frente de Juventudes. D'entrada, tot i estar separades dels nois formaven part de la mateixa organització, però la seva formació corria a càrrec de la Sección Femenina. Aviat les dues rames es van anar distanciant fins que el 1945 van passar a dependre directament de la Sección Femenina, la qual en va organitzar i promoure la majoria de les seves activitats.

El Frente va tenir uns àmbits d'actuació molt variables, però sempre a partir d'uns marcs prefixats el 1940: Centros de Enseñanza, Centros de Trabajo, Sección de Rurales i els campaments d'estiu i hivern que s'organitzaven en diferents punts de l'estat⁵⁹⁰. Educació física, excursions, pràctiques i campionats esportius, formació doctrinal i paramilitar, l'assistència a activitats culturals i algunes tasques d'assistència social i beneficència van ser de les més populars, a més de la participació en actes i commemoracions del calendari franquista i les concentracions polítiques.

---

⁵⁸⁸ José Antonio CAÑABATE VECINA: "Juventud y franquismo en España: el Frente de Juventudes (1940-1960)", a Conxita MIR (ed.): *Jóvenes y dictaduras...*, p. 135-196

⁵⁸⁹ José Ignacio CRUZ: *Prietas las filas...*, p. 23

⁵⁹⁰ Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder...*, p. 378

Abans d'abordar la presència real del Frente de Juventudes al Priorat cal que fem una consideració prèvia sobre la implicació real dels nens a aquesta organització i el paper que van jugar les Falanges Juveniles. En aquest sentit, trobem molt apropiades les consideracions que fa Josep Gelonch sobre la presència del Frente a Lleida, on explica que la variable oferta d'actes servia com a atracció perquè les famílies tendissin a enviar els seus fills als campaments o als esdeveniments. En un context de greus dificultats econòmiques i socials participar d'aquests espais podia servir perquè els infants rebessin una correcta atenció alimentària durant un temps i que les despeses familiars no se'n ressentissin⁵⁹¹.

Lligat a això també hi ha el tema de l'afiliació a les Falanges Juveniles. El nivell d'exigència i prioritat a l'accés de certs beneficis diferenciava clarament els que eren membres de l'organització falangista amb la resta de nens del Frente, on els primers gaudirien de facilitats per obtenir guanys materials com beques, col·locació laboral, campaments, etc.. En aquest sentit, l'afiliació a les Falanges Juveniles té un comportament més similar al de la FET, sobretot en l'aspecte de la quota d'afiliació i les motivacions. Si recordem alguna de les afirmacions que havíem fet dèiem que el Partit Únic, al marge de representar el punt de trobada de la nova classe dirigent local vinguda de diverses opcions polítiques conservadores, era també un lloc on accedir a certs privilegis i escalar posicions en el nou ordre social franquista, de la mateixa manera que ho feien els nens adscrits a les Falanges Juveniles. Així doncs, l'evolució que va tenir la sectorial juvenil del falangisme va ser molt similar a ladel mateix Partit Únic.

Com ja havíem dit a l'anterior capítol, la implantació del Frente de Juventudes i de las Falanges Juveniles als pobles del Priorat es va anar produint a mesura que s'anaven desplegant les diverses línies de la política falangista. A partir de les dades que hem vist sobre afiliació als pobles el 1948 veiem que les xifres encara van ser més modestes que les de la FET i la Sección Femenina. Els pobles amb major afiliats van ser els mateixos que també tenien un índex d'afiliació alt en la resta d'organitzacions, destacant aquí Falset i Cornudella de Montsant.

La majoria d'accions d'adoctrinament polític al jovent es desenvolupaven a partir de les anomenades "Secciones de Encuadramiento", que treballaven en base als centres que abans hem esmentat. En les edats d'escolarització obligatòria eren els Centros de Enseñanza, quan els joves entraven al mercat laboral se n'encarregarien els Centros de

---

⁵⁹¹ *Ibid.*, p. 389

Trabajo, mentre que a nivell universitari el tema recauria al SEU⁵⁹². En aquest sentit, una de les preocupacions que tenia el Frente era amb els joves de l'entorn rural, ja que els mitjans de l'organització eren molt baixos per poder-hi arribar i arrelar-hi organitzativament⁵⁹³. Aquesta qüestió va caure exclusivament en la Sección Rural.

Lògicament, totes les delegacions i accions que es plantejaven desplegar als pobles del Priorat depenien de la Sección Rural provincial, encarregada de buscar les millors estratègies per enquadrar el jovent prioratí. En aquest sentit, cal que en destaquem una que va tenir molta importància per l'impacte que pretenia crear en la sociabilitat informal del jovent dels pobles i per la seva trajectòria al llarg dels anys.

Des de que s'havia establert la delegació del Frente a Tarragona entre el 1939 i el 1940, una de les seves principals preocupacions va ser intentar arribar als pobles més remots de la província. A partir del 1945 començava un ambiciós pla per teixir a cada poble un centre vinculat al Frente sota el nom d'Hogar Rural. Aquest emplaçament havia de ser l'epicentre del desplegament polític juvenil als pobles i, alhora, havia d'allunyar el jovent d'altres indrets com el cafè o la taverna, considerats nefastos per la moralitat del nacionalcatolicisme i el pensament falangista. Els llocs oferirien descans i distraccions morals, i haurien de comptar amb aules, biblioteques, espais per fer representacions culturals i sales de joc. En cert sentit era la posada en escena per la joventut rural dels principis bàsics que el Règim tenia en matèria juvenil, molt influenciats pel programa falangista⁵⁹⁴. Per exemple, en un dels informes enviats per la Delegació Local de la FET del Lloar mentre es tramitava la creació de l'Hogar, el cap local el va definir com l'espai “*donde las juventudes puedan aprender a familiarizarse y al propio tiempo jugar a juegos honestos y a tener amor y cariño a los sublimes ideales de la Falange*”⁵⁹⁵

Al Priorat, des de finals de la dècada dels quaranta es van anant establint els Hogares Rurales pels diversos pobles de la comarca. La demanda arribava als delegats del Frente que hi havia als municipis, que ràpidament la traslladaven als Consells Locals i a

---

⁵⁹² José María FERNÁNDEZ HEVIA: “Fuentes documentales para estudio de la política de juventud durante el franquismo: las delegaciones provinciales del Frente de Juventudes”, *Aabadom: Boletín de la Asociación Asturiana de Bibliotecarios, Archiveros, Documentalistas y Museólogos*, vol. 13, 1 (2002), pp. 29-40

⁵⁹³ En aquest sentit, ja hem vist al capítol anterior algunes indicacions que la Delegació Provincial feia a diversos càrrecs locals pel tema del Frente de Juventudes, ja fos per intentar fer funcionar alguna de les iniciatives o senzillament procurar que hi hagués un delegat del Frente al poble, cosa que algunes vegades va passar.

⁵⁹⁴ Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA: *Miserias del poder...*, p. 182

⁵⁹⁵ AHT, Expedients “d'Hogares Rurales” del Frente Nacional de Juventudes, 1940-1970, exp. 81

l'Ajuntament. Els més primerencs van ser Porrera, Falset i Cabacés, mentre que la resta acabarien per muntar-se començada ja la dècada dels cinquanta. Però també hi van haver pobles on no s'hi va establir l'Hogar o bé, tot hi començant l'expedient d'iniciació, al final no es va acabar per materialitzar. Tot i ser pocs, aquests municipis van ser també els mateixos on el Frente de Juventudes s'hi va establir amb major dificultat, ja fos per la poca capacitat de trobar afiliats o bé pel baix nombre de joves que hi estaven residint, una característica que s'aniria accentuant a mesura que passaren els anys.

Normalment l'esquema dels Hogares era molt senzill, essent una sola habitació on s'hi col·locava la sala de jocs (amb una taula de ping-pong i diversos jocs de taula) i un petit annex pel despatx del delegat del Frente al poble. Els ajuntaments i prefectures locals de la FET eren els responsables d'aconseguir el local, que en la majoria de casos es van situar als baixos de les cases consistorials. A més, l'administració local es feia responsable d'habilitar-lo i fer-hi les reformes pertinents, mentre que la Delegació Provincial era l'encarregada de subvencionar el material i els equipaments necessaris, fent-ne un control escrupolós i demanant-ne regularment inventaris de tot el que hi havia. També es posaria a disposició dels Hogares les instal·lacions esportives que cada poble tingués (en general camps de futbol) i els espais culturals i d'oci que estaven gestionats a través de l'Obra Sindical de Educación y Descanso.

A partir d'aquí, volem fer especial esment a dos casos bastant singulars d'aquest procés. En primer lloc comentar el paper que el clergat va tenir en la construcció dels locals en algunes localitats. A la Bisbal de Falset, al Lloar i a Torroja del Priorat es va demanar a l'Església un local on poder-hi fer l'Hogar, ja que l'Ajuntament era molt petit i no reunia les condicions. En els tres casos el capellà hi va accedir a canvi d'un lloguer (a la resta de llocs els poders locals el cedien gratuïtament) durant un espai de temps limitat⁵⁹⁶. Al Masroig es va facultar una petita sala als baixos de l'Ajuntament però, davant la manca de mitjans, el capellà va estar d'acord en cedir gratuïtament durant una temporada una màquina cinematogràfica que ell custodiava i feia servir en diverses sessions de cinema dominical⁵⁹⁷.

Al marge del tema eclesiàstic, el lloc més interessant és el cas de Porrera. Si recordem el que havíem comentat a l'anterior capítol sobre la confiscació de patrimonis per part de la CNS, l'antic Sindicat Agrícola de Porrera havia estat víctima d'aquest fet fins que el

---

⁵⁹⁶ AHT, Expedients "d'Hogares Rurales" del Frente Nacional de Juventudes, 1940-1970, exp. 30, 81, 168

⁵⁹⁷ AHT, Expedients "d'Hogares Rurales" del Frente Nacional de Juventudes, 1940-1970, exp. 91

1953 en va recuperar una part al constituir-se la Cooperativa Agrícola de Porrera. Però l'edifici va estar durant quasi deu anys ocupat per la FET local, que hi havia decidit instal·lar-hi la seva seu permanent i la de la Hermandad de Labradores y Ganaderos. El 1945 la Prefectura Local va rebre la proposta de crear un Hogar Rural, i òbviament els seus membres van decidir que el millor lloc seria un espai de l'antic edifici del Sindicat, inaugurant-se oficialment el 1948. Quan l'Obra Sindical de Cooperación i el Ministerio de Trabajo van aprovar els estatuts de la nova cooperativa, aquesta va demanar usar el seu antic patrimoni. La nova cooperativa comptaria amb una important secció de consum i un forn de pa, i per tant era necessari aprofitar el màxim lloc possible de les instal·lacions, que si recordem ocupaven més de 1000m². La botiga i el forn s'havien de situar forçosament a la planta baixa, espai que fins llavors havia ocupat la FET i l'Hogar Rural. Aquí va ser quan la cooperativa va fer una proposta a les autoritats locals per redistribuir totes les ubicacions, quedant de la següent forma⁵⁹⁸:

Planta baixa: Secció de consum amb la botiga, el forn de pa, dipòsit pel gra i cisternes d'aigua

Primer pis: Delegació de la FET, Hogar Rural, centraleta de telègrafs, Frente de Juventudes i magatzem de la cooperativa

Segon pis: Secretaria de la cooperativa i l'arxiu, local de la Hermandad, oficina de crèdit agrícola, el grup de colonització, la caixa rural i una sala gran comuna per tots els col·lectius

A més, en dos edificis annexos al principal hi hauria el pis on viuria el forner i, a l'altre, les Escoles Nacionals.

Aquesta situació hauria pogut portar a greus complicacions entre diversos sectors locals, però la cooperativa va usar un to completament conciliador per justificar tots aquests canvis de distribució a un edifici que, al marge d'altres coses, tenia unes enormes dimensions:

“De ser una realidad estas modificaciones se habría hallada una mayor comprensión y unidad en bien del pueblo rural, tendríamos un edificio destinado exclusivamente a velar por el labrador, por sus intereses por su educación ya que las escuelas Nacionales quedan en el mismo lugar, educación política en los centros de Falange y donde dicho labrador hallaría en sus necesidades desde un crédito agrícola a un local donde poder exponer sus opiniones en común o individualmente, un seguro social, un seguro de enfermedad, de

---

⁵⁹⁸ AHT, Expedients “d'Hogares Rurales” del Frente Nacional de Juventudes, 1940-1970, exp. 124

accidentes y en los ratos de ocio o descanso biblioteca que paulatinamente se iría reconstruyendo”

La cosa no podia ser millor per les autoritats, que així havien aconseguit conjugar en un sol espai tots els punts importants del poble a nivell social susceptibles de ser influïts pel programa polític del franquisme.

Tot i que no tinguem dades explícites, sabem que el seguiment dels joves als Hogares Rurales va ser més aviat escàs. Òbviament els equipaments van ser aprofitats per les generacions juvenils dels pobles de la comarca, però això no es va traduir en un augment de l’afiliació a l’organització falangista, ja que aquesta seguiria estancada o fins i tot perdent efectius. A mesura que durant la dècada dels cinquanta i dels seixanta s’anessin recuperant antigues associacions recreatives, es creessin noves entitats controlades per la llei del 1964 i els cafès privats assolissin encara més importància, l’espai juvenil del Frente cauria en la irregularitat, usat només per les primeres generacions d’adolescents, mentre que la resta de joves tindrien diverses sortides. D’una banda les associacions i espais que ja hem comentat, però de l’altra el lent i constant èxode rural que afectaria a molts pobles, especialment durant la dècada dels setanta.

Aprofitant que hem comentat de forma breu el desenvolupament de les organitzacions de masses del Movimiento, els seus espais de sociabilitat i les estructures de control que es van impulsar seria interessant recuperar algunes de les idees més importants. En primer lloc, veure el fracàs relatiu que van tenir les organitzacions de masses del Movimiento als pobles de la comarca, sobretot pel que fa a la xifra d’afiliats i adherits i la inoperativitat dels seus espais, creant-se únicament parcel·les de sociabilitat institucionalitzades. La Sección Femenina va ser l’encarregada d’impulsar el lleure en l’apartat femení a partir de mobilitzar les dones de les famílies vencedores, que conrearien el folklore i el ball d’una forma bastant precària juntament amb les sectorials femenines de Acció Catòlica. En aquest sentit, tot hi que les relacions entre la Sección i el catolicisme no fossin plàcides a nivell estatal, als pobles es van acabar per normalitzar, ja que moltes vegades es tractava de les mateixes dones que s’enquadraven als dos llocs.

El Frente de Juventudes es va intentar erigir com l’espai de referència per tot el jovent de la comarca, sobretot a partir de la creació dels Hogares Rurales a finals de la dècada dels quaranta. Però també la seva acció va ser un fracàs quan s’intentà que els joves entressin a formar part de l’organització franquista així com l’ús que es va acabar donant a aquelles instal·lacions, ja que paulatinament s’anirien deixant de banda a

mesura que s'anessin consolidant nous espais sociabilistes i augmentés la influència dels cafès i locals privats.

Amb Educación y Descanso la cosa va ser una mica diferent. Al marge de tota la faceta esportiva i del control del lleure dels treballadors adherits al sindicalisme, ja hem dit que pel món rural el tema més interessant va ser l'activitat cultural i recreativa després d'ocupar i gestionar antics locals d'associacions. Com ja veurem al proper capítol, ens trobarem davant d'un procés d'institucionalització d'antigues dinàmiques sociabilistes, on es va anular per complert la participació col·lectiva en la presa de decisions. La situació canviaria bastant a partir de la dècada dels cinquanta amb la recuperació d'algunes entitats anteriors a la Guerra Civil, però estaven totalment purgades i adscrites al Règim després de censurar-ne els continguts i l'antic personal republicà.

Finalment, l'espai on es consolidaren millor les estructures de control va ser el cooperativisme a partir del sindicalisme vertical i la Obra Sindical de Cooperación. En primer lloc, perquè va ser la tipologia associativa més important pels pobles de la comarca durant bona part de la dictadura i, en segon lloc, pel paper que van tenir aquestes en el desenvolupament social i econòmic del territori. Com veurem posteriorment, la vigilància dels primers anys s'anirà esmorteint a mesura que augmenti el seu paper com agents encarregats de dinamitzar l'economia d'uns pobles que vivien en un estat de crisi i recensió des de finals del segle XIX amb la crisi post-fil·loxèrica.

3.2 L'Església i les seves possibilitats associatives

L'estret vincle que s'havia establert entre el franquisme i l'Església catòlica (al ser una part molt important del *Nuevo Estado*⁵⁹⁹) explica millor el privilegi que aquesta va tenir per organitzar espais de sociabilitat al costat de les organitzacions i associacions del Movimiento.

Al marge de les funcions repressores del clergat que ja hem esmentat a l'anterior apartat, l'Església va tenir altres atribucions també molt importants. L'anterior etapa republicana havia comportat la pèrdua de molts espais de poder pel catolicisme: la mateixa constitució del 1931 afirmava que l'estat no tindria una religió oficial i es garantia la total llibertat de professar i practicar lliurement qualsevol culte. El catolicisme militant s'havia anat convertint des de molt abans de la República en el pal

---

⁵⁹⁹ Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco...*, p. 330

de pallar de les organitzacions dretanes, encarregades de combatre l'experiència democràtica i socialment reformista de la II República⁶⁰⁰.

L'aixecament colpista i la posterior Guerra Civil van ser plenament reconeguts per la majoria de jerarques eclesiàstics⁶⁰¹, els quals també van formar part de les conspiracions per preparar el cop d'estat del juliol del 1936 i s'hi van sentir molt còmodes. A més, van justificar totes les accions comeses pel bàndol colpista a partir de molta retòrica, la construcció de mites i el record amb certes dosis de victimisme del martiri sofert en anys anteriors⁶⁰².

A més, amb la victòria franquista l'Església catòlica va adquirir un destacat protagonisme en la vida política i social a partir de l'aliança entre política i religió, i així procurar la restauració de l'antic poder que havia tingut en anys anteriors⁶⁰³. Tanmateix, el franquisme tindria un important recolzament ideològic amb el catolicisme, encarregat de generar discursos, pràctiques i recolzaments que li servissin per sostenir l'hegemonia de la dictadura a llarg termini⁶⁰⁴.

Per materialitzar tot això el clergat va utilitzar diverses vies. D'una banda, intentar controlar els valors morals i de comportament de la societat a partir d'un puritanisme extrem i la censura de tota la vida pública de la gent. Però també va provar dir la seva per recuperar el monopoli en l'educació. Si bé les escoles públiques no van ser dissoltes, durant els primers vint anys de franquisme no van rebre quasi suports, mentre que els centres escolars regits per ordres religiosos anirien augmentant exponencialment la seva presència⁶⁰⁵. Les matèries d'adoctrinament religiós van ser molt importants per entendre el desenvolupament de l'educació durant la dictadura, convertint l'Església en la "gran pedagoga" per continguts i pràctica educativa⁶⁰⁶. A tot això, cal sumar-hi la

---

⁶⁰⁰ Martí MARÍN: *Història del franquisme a Catalunya*, Vic, EUMO Editorial, 2006, p. 29

⁶⁰¹ José SÁNCHEZ JIMÉNEZ: "La jerarquía eclesiástica y el Estado franquista: las prestaciones mutuas", *Ayer*, 33 (1999), pp. 167-186

⁶⁰² Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco...*, p. 48

⁶⁰³ Hilari RAGUER: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española 1936-1939*, Barcelona, Península, 2008

⁶⁰⁴ Manuel ORTIZ HERAS: "Iglesia y control social: de controladora a controlada", a Julio DE LA CUEVA MERINO i Ángel Luís LÓPEZ VILLAVARDE (coords.): *Clericalismo y asociacionismo...*, pp. 161-193

⁶⁰⁵ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme...*, pp. 250-251

⁶⁰⁶ Sergio FERNÁNDEZ PASTOR: "La educación como objetivo estratégico en los primeros años del Franquismo", a Carlos NAVA JAS ZUBELDÍA i Diego ITURRIAGA BARCO (coords.): *Coetánea. III Congreso de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de La Rioja, 2012, pp. 211-216

tasca depuradora iniciada per la dictadura contra els antics mestres, que lògicament va ajudar a aconseguir que les pautes d'adoctrinament escolar no fossin contestades⁶⁰⁷.

Aquesta vinculació entre estat i Església es deixaria veure per altres facetes. Com bé diu Martí Marín (i confirmant tot el que hem explicat fins ara), un dels trets diferenciadors del franquisme amb la resta de totalitarismes europeus és el paper global que hi va jugar l'Església. Per un costat, se li va reconèixer la capacitat d'organitzar i generar entitats juvenils, femenines, benèfiques i assistencials i d'oci i lleure⁶⁰⁸, sempre amb l'interès d'expandir millor la ideologia i els suports socials al Règim. Aquesta faceta social (compartida amb el món falangista i no exempta de molts conflictes entre els dos organismes), no farà que es repetissin les dinàmiques associatives que el catolicisme tenia durant l'anterior etapa republicana. Moltes d'elles, desaparegudes al començar la guerra, no es van recuperar de nou, i la justificació que s'hi va donar era que resultaven ser innecessàries ja que els objectius pels quals havien sorgit anteriorment estaven ja superats pel fet d'haver eliminat l'oposició política d'esquerres⁶⁰⁹. En aquest sentit, els vells sindicats i agrupacions professionals fundats sota auspici catòlic no es recuperaren, ja que tot això va quedar en mans del nou sindicalisme vertical⁶¹⁰.

Les principals diferències entre l'associacionisme catòlic d'abans de la guerra amb el que es va impulsar durant la dictadura franquista tenen molt a veure amb la naturalesa que la pròpia Església tindrà durant aquells anys i el caràcter que el franquisme hi va voler imprimir. Franco, en un acte celebrat l'abril del 1940, va afirmar que la principal fita que s'havia d'assolir era la recristianització de la població, sobretot aquella que s'havia vist influenciada per la política republicana⁶¹¹. Així doncs, una bona part de l'associacionisme catòlic tendirà cap a l'exaltació, la propaganda i la espiritualitat, diferenciant-se així de les iniciatives republicanes on es tendia a l'organització de les masses per assolir objectius polítics amb una forta retòrica combativa⁶¹².

Parlar de l'associacionisme catòlic durant la dictadura és parlar, sobretot, del paper que hi va tenir Acció Catòlica. En línies generals, es tractava d'una agrupació pública dels

---

⁶⁰⁷ Francisco MORENTE VALERO: *La escuela y el Estado nuevo. La depuración del magisterio nacional (1936-1953)*, Valladolid, Ámbito, 1997; Josefina CUESTA: *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista (1936-1975)*, Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero, 2009

⁶⁰⁸ Martí MARÍN: *Història del...*, p. 72

⁶⁰⁹ Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco...*, p. 337

⁶¹⁰ Tot i que l'estructura sindical quedés en mans falangistes, la inspiració ideològica d'aquest va seguir, en certa manera, els mateixos principis catòlics de cooperació entre classes i harmonia social. *Ibid.*, p. 338

⁶¹¹ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "El miedo, ley para todos. Asociacionismo y sociabilidad durante la dictadura franquista", a Manuel ORTIZ HERAS (coord.): *Memoria e historia del franquismo...*, pp. 101-152

⁶¹² Inmaculada BLASCO HERRANZ: "'Sección Femenina" y "Acción Católica...", p. 63

fidels catòlics que tenia origen en la mateixa Església. Creada pel papa Pius XI a inicis del segle XX, la seva principal missió era la propagació del catolicisme a partir de les necessitats que tenia l'Església a cada lloc i aprofundir en les tasques pastorals. Un fet a tenir en compte en la descripció feta per Pius XI sobre l'organització d'Acció Catòlica era que aquesta havia de tenir una estreta vinculació amb les tasques específiques que desenvolupava l'Església, una vinculació jeràrquica i un allunyament de qualsevol implicació política⁶¹³. Es tractava d'un col·lectiu que hauria de tenir implantació als països de tradició catòlica, amb uns models d'organització pautats per l'alta jerarquia catòlica però que tindrien certes especificitats segons els contextos de cada territori. En aquest sentit, Feliciano Montero comenta que el naixement d'Acció Catòlica coincideix en un moment que el Moviment Catòlic (entenent aquest com tot l'entramat d'entitats que havien existit sota l'auspici de l'Església des de finals del segle XIX i que estaven agrupades en diverses obres segons la naturalesa de cada associació) va tenir més dificultats per poder funcionar. En primer lloc, l'autor comenta que les obres del Moviment demanaven més espai i diferenciació de la jerarquia eclesiàstica i, en segon terme, l'aparició dels règims totalitaris de l'època d'entreguerres havien impedit que les antigues entitats professionals i polítiques del catolicisme poguessin continuar la seva activitat⁶¹⁴. Així doncs, Acció Catòlica sorgirà com una consolidació del Moviment Catòlic, després de que aquest s'hagués reorganitzat durant els primers anys del segle XX.

Acció Catòlica es convertiria en un dels pocs espais de propaganda i adoctrinament al marge de les estructures que ja impulsaven les dictadures totalitàries, sobretot si ens fixem amb l'exemple de la Itàlia feixista. En aquest sentit, el model italià (que seria el que més tard es traslladaria a l'estat espanyol) funcionava amb quatre grans rames a partir de les variables de sexe i de grup generacional: dones, homes, joventut masculina i joventut femenina. Acció Catòlica s'organitzaria d'una forma centralitzada i nacional, essent les parròquies el principal element de la base i agrupant-se aquestes a partir de les diferents diòcesis. Però a Bèlgica, durant la dècada del 1920, el segment juvenil va agafar molta força, i va intentar crear noves ramificacions al marge de les comentades. Això va ser el naixement del que es coneix com Acció Catòlica especialitzada,

---

⁶¹³ Feliciano MONTERO: "Origen y evolución de la Acción Católica española", a Julio DE LA CUEVA MERINO i Ángel Luís LÓPEZ VILLAYERDE (coords.): *Clericalismo y asociacionismo...*, pp. 133-159

⁶¹⁴ Feliciano MONTERO GARCÍA: *La Acción Católica y el franquismo. Auge y crisis de la Acción Católica Especializada en los años sesenta*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2000, pp. 13-14

potenciant-se nous segments a partir dels diferents ambients socials: obrerisme, ruralitat i estudiants. Aquesta nova forma de fer va portar greus diferències entre les dues parts, tan de tipus ideològic com organitzatiu (enfocaments diferents sobre com aplicar la doctrina social de l'Església i un grup més tancat i amb més compromís per part dels específics, mentre que l'obra general apostava per un major nombre de membres i menys compromís amb la seva classe o ambient social).⁶¹⁵

A l'estat espanyol, la implantació d'Acció Catòlica va venir després que a finals del segle XIX i inicis del XX s'haguessin celebrat diversos congressos catòlics de cara a organitzar tot el Moviment Catòlic que existia. Però les trobades no van aconseguir ni la unitat política dins del catolicisme ni la creació d'una organització permanent. Entre el 1908 i el 1914 es va intentar donar un impuls d'uniformitzar les obres socials, sobretot a partir de la creació de diversos secretariats, confederacions del sindicalisme rural i agrícola i aparells de premsa que el catolicisme social havia anat desenvolupant⁶¹⁶. Finalment, a partir de la iniciativa de grups propagandistes, es va posar en marxa la Joventut Catòlica espanyola, essent la primera rama organitzada d'Acció Catòlica a l'estat espanyol i, durant la dictadura primoriverista, s'establiren les bases finals sobre l'organigrama i funcions que tindria Acció Catòlica a Espanya, seguint l'esquema proposat pel papa Pius XI⁶¹⁷.

Amb l'arribada de la II República Acció Catòlica va modificar els seus estatuts per adaptar-se a la nova realitat política del moment. Sota la direcció del cardenal Vidal i Barraquer, s'apostà per una desconfessionalització de les obres socials i econòmiques, a més de consolidar l'organització parroquial, diocesana i nacional a partir dels grups d'edat i de sexe abans esmentats. Les opcions més possibilistes van ser les protagonistes de dirigir, d'entrada, molts dels aspectes del catolicisme social⁶¹⁸. Just abans que es produís el cop d'estat militar, el catolicisme social i Acció Catòlica haurien experimentat un notable creixement en diverses facetes i rames, sobretot a partir de la Confederació Catòlica Agrària, la Joventut Catòlica Espanyola (amb algunes especificitats sobre la naturalesa dels seus membres) i la branca femenina.

---

⁶¹⁵ Feliciano MONTERO: "Origen y evolución...", pp. 135-136

⁶¹⁶ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "El pan de los fuertes. La "Buena Prensa" en España", a Julio DE LA CUEVA MERINO i Ángel Luís LÓPEZ VILLAVARDE (coords.): *Clericalismo y asociacionismo...*, pp. 51-105 ; Feliciano MONTERO GARCÍA: *El Movimiento católico en España*, Madrid, Eudema, 1993

⁶¹⁷ Feliciano MONTERO GARCÍA: *La Acción Católica y el franquismo...*, p. 14

⁶¹⁸ Feliciano MONTERO: "El Movimiento católico en la España del siglo XX. Entre el integristismo y el posibilismo", a Maria Dolores DE LA CALLE VELASCO i Manuel REDERO SAN ROMÁN (coords.): *Movimientos sociales en la España del siglo XX*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2008, pp. 173-192

Però políticament hi hauria més divergències⁶¹⁹. Alguns autors apunten que Acció Catòlica va seguir aprofundint amb el possibilisme, amb figures lligades a posicions liberals i petits reductes d'intel·lectuals republicans⁶²⁰. En canvi, l'efecte final d'aquesta política a les classes populars va ser més aviat escàs, sumat al fet que amplis sectors de la jerarquia catòlica propugnaven la incitació contra l'ordre republicà⁶²¹.

El final de la Guerra Civil i l'inici de la dictadura franquista portarien seriosos canvis en la forma de funcionar d'Acció Catòlica. L'Església, identificada amb la causa colpista i un agent més de la dictadura, intentarà influir el màxim en la seva configuració i, sobretot, en intentar mantenir les seues espais autònoms d'organització. Acció Catòlica podrà seguir funcionant al ser una obra lligada de forma molt estreta a l'organigrama eclesiàstic, però moltes de les seves branques es veuran incloses dintre les noves organitzacions del món falangista a partir del Decret del 1937, com el sindicalisme vertical en el cas dels sindicats catòlics o les branques juvenils al Frente de Juventudes. El 1939 es van aprovar uns nous estatuts d'Acció Catòlica, molt diferents dels que s'havien plantejat el 1932. Les principals característiques vindran per una reducció de l'autonomia de les rames i les parròquies, l'afirmació estricta de la jerarquia i la no possibilitat de desenvolupar polítiques socials diferents a les que es feien des dels organismes centrals, provocant de facto la desaparició d'Acció Catòlica especialitzada⁶²². A finals d'any es va escollir la Direcció Central i l'any següent la Junta Tècnica, els dos organismes encarregats que l'entitat tornés a caminar de nou i controlats, d'entrada, per la Associació Catòlica Nacional de Propagandistes (entitat creada a inicis del segle XX dintre del Moviment Catòlic i del qual en formaven part alts càrrecs administratius, econòmics i acadèmics del bàndol colpista⁶²³). La nova estructura i la idiosincràsia i naturalesa que va manifestar el franquisme durant els seus primers anys feia que s'assimilés al totalitarisme del feixisme italià.

La relació entre Acció Catòlica i les jerarquies eclesiàstiques va ser, en general, bona. Però també hi va haver algun episodi de tensions, sobretot durant els primers anys de domini falangista a les institucions franquistes per culpa d'alguns conflictes entre

---

⁶¹⁹ Enrique BERZAL DE LA ROSA: "Las relaciones Iglesia-Estado durante la Segunda República española, estado de la cuestión", *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, 7 (1998), pp. 357-376

⁶²⁰ Feliciano MONTERO: "El Movimiento católico en la España del siglo XX...", p. 189

⁶²¹ En aquest sentit, és interessant la idea de Julián Casanova de que, amb la proclamació republicana, la Església catòlica va sentir que perdia una bona part de les seves posicions de privilegi. Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco...*, p. 45

⁶²² Feliciano MONTERO: "Origen y evolución...", p. 142

⁶²³ Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, p. 108

seccions de l'organisme catòlic i les organitzacions de la FET pel solapament que hi hauria en algunes de les funcions. A tall d'exemple, a l'anterior apartat dedicat a les organitzacions del Movimiento ja hem vist alguns punts de tibantor entre Sección Femenina i la branca de dones de dones d'Acció Catòlica, sobretot pel fet de rivalitzar en intentar enquadrar el màxim nombre d'efectius als seus respectius col·lectius⁶²⁴.

Però també hi hauran punts en comú. El discurs i pràctica d'Acció Catòlica i del catolicisme en general van ser, durant els anys quaranta i cinquanta, una aposta per la defensa del nacionalcatolicisme, considerant l'anterior guerra com un element purificador per retornar als valors catòlics que tota la població havia de tenir. Les consignes i campanyes engegades des d'Acció Catòlica seran, en definitiva, una expressió més de l'ideari franquista, arribant-se a culminar les relacions entre Església i estat amb la signatura del Concordat amb el Vaticà el 1953⁶²⁵.

A mesura que el franquisme anava evolucionant van començar a aparèixer alguns canvis en l'organigrama d'Acció Catòlica. El 1946 es va aprovar una modificació dels seus estatuts, obrint la possibilitat d'establir branques específiques al món obrer i universitari durant la dècada dels cinquanta. Feliciano Montero situa les causes d'aquest petit gir d'Acció Catòlica a la influència que alguns dels seus organismes van rebre en el pla internacional, però també hi van tenir a veure noves actituds mostrades pel global del catolicisme espanyol davant la situació global d'alguns grups socials i, a la vegada, la pròpia reestructuració del moviment obrer durant aquells anys. Gràcies a l'especificitat aconseguida amb el reglament del 1946, Acció Catòlica va poder anar teixint noves branques organitzatives a partir de segments socials diferenciats. Aquell mateix any s'havien creat els dos moviments apostòlics de contingut obrer: la Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC) i la Joventut Obrera Catòlica (JOC), diferenciades en els sectors masculí i femení⁶²⁶. Durant els primers anys la seva tasca aniria enfocada a la consolidació de les estructures administratives dins les diòcesis i articular eines formatives o de propaganda que tinguessin efecte al moviment obrer. Fins i tot és té notícia de que ja en aquesta primera etapa s'aproparen persones lligades a l'esquerra i que portarien a la HOAC i a la JOC experiències i aspiracions generals del moviment

---

⁶²⁴ Feliciano MONTERO GARCÍA: "La Acción Católica Española en el primer franquismo, 1939-1951", a *Tiempos de silencio: actas del IV Encuentro de Investigadores del franquismo: València, 17-19 de noviembre de 1999*, València, Fundació d'Estudis i Iniciatives Sociolaborals, 1999, pp. 226- 231

⁶²⁵ Feliciano MONTERO: "Origen y evolución...", p. 142

⁶²⁶ Basilisa LÓPEZ GARCÍA: *Aproximación a la historia de la HOAC*, Madrid, Ediciones HOAC, 1995, pp. 27-90. Pel cas català és interessant l'estudi d'Emili Ferrando, encara que les majors evidències d'organització siguin ja de la dècada dels seixanta: Emili FERRANDO: *Cristians i rebels. Història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme*, Barcelona, Mediterrània, 2000

obrer tradicional. Però també va ser l'inici de cert distanciament entre les noves organitzacions obreres i la jerarquia d'Acció Catòlica al no coincidir algunes de les estratègies, arribant fins hi tot a enfrontaments amb organismes del Règim⁶²⁷.

Finalment, el 1959 hi hauria un nou canvi d'estatuts a Acció Catòlica, on s'aprofundiria en els apartats específics de l'organisme. En aquest sentit, el 1956 diverses estructures de la direcció episcopal van iniciar un seguit de consultes a les diòcesis per estudiar el possible canvi al reglament. La modificació va ser més lenta del que s'esperava, ja que el 1957 es va fer un congrés internacional de l'apostolat segle i va caler introduir també les noves normes que allí s'hi van dictar⁶²⁸. Les noves ordenances veurien la llum el 1959, on definitivament Acció Catòlica va girar cap a les branques específiques i aquestes va tenir molt a veure amb la posterior estructuració del moviment obrer i l'antifranquisme en general durant els darrers anys de la dictadura⁶²⁹.

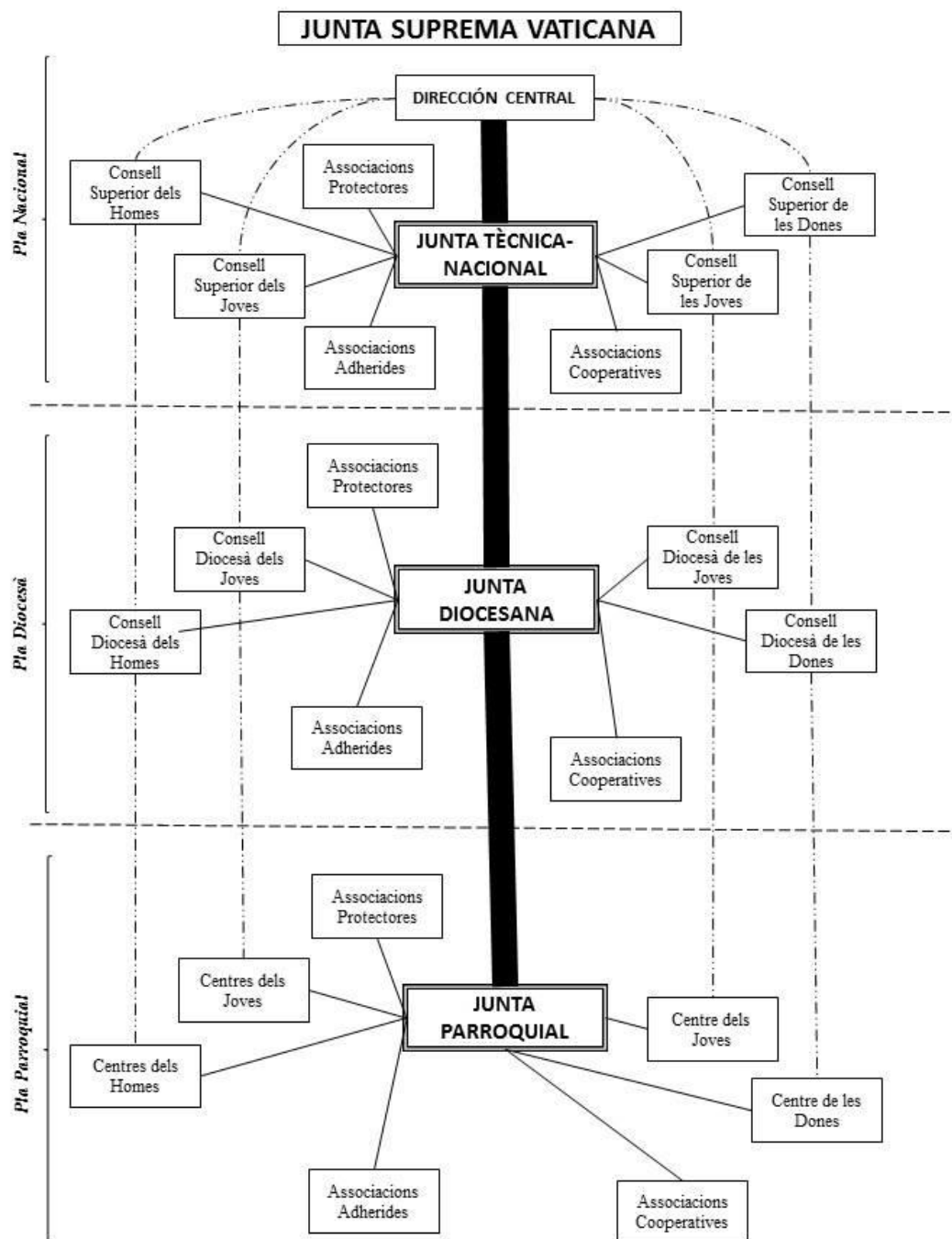
---

⁶²⁷ Basilisa LÓPEZ GARCÍA: "Discrepancias y enfrentamientos entre el Estado franquista y las Asociaciones Obreras Católicas", *Anales de Historia Contemporánea*, 5 (1986), pp. 177-187

⁶²⁸ Feliciano MONTERO GARCÍA: *La Acción Católica y el franquismo...*, pp.

⁶²⁹ Enrique BERZAL DE LA ROSA: "Contribución de la Iglesia a la reconstrucción del sindicalismo de clase en España durante el franquismo", *Historia Actual Online*, 35 (2014), pp. 113-126

Mapa conceptual 4: Organigrama d'Acció Catòlica Espanyola

Font: Elaboració pròpia a partir de Feliciano MONTERO GARCÍA: *La Acción Católica y el franquismo...*, p. 27

De tot el que hem explicat fins ara ens hem de quedar amb una sèrie de consideracions. En primer lloc, que l'antic associacionisme catòlic (al qual ens hem referit anteriorment com a Moviment Catòlic) no va recuperar les especificitats i la idiosincràsia que havia tingut des de finals del segle XIX i el primer terç del XX. A més, si seguim el que deia el reglament sobre associacions del 1941, s'indicava que no es podien formar col·lectius sense l'aprovació del Ministeri de Governació, però les entitats catòliques van quedar fora d'aquest requisit, fent que l'Església quedés en la mateixa situació de privilegi que les organitzacions sindicals del Règim i la FET. Per això podem dir que, tan per la composició com per la seva funcionalitat, l'associacionisme catòlic d'aquella època no pot ésser considerat com una mostra voluntària, sinó més aviat com una estructura lligada a un dels principals organismes sostenidors del franquisme⁶³⁰.

A partir del que hem explicat fins ara anem a veure alguns exemples de la implementació d'Acció Catòlica al Priorat i de l'associacionisme confessional a partir de mostres que funcionaren en alguns pobles de la comarca. A Cornudella de Montsant existia una ermita situada als peus de la serra del Montsant que datava aproximadament del segle XIII. A finals del segle XVII es va reformar i ampliar el temple, instal·lant-hi un retaule dedicat a Sant Joan d'unes dimensions considerables. A més, es va establir formalment que la gestió de l'indret correria a càrrec del consell de Cornudella, que ràpidament va consentir la presència d'un ermità que es fes càrrec del manteniment del lloc⁶³¹. Un segle més tard s'autoritzà la creació d'una confraria dedicada al sant que celebraria cada 29 d'agost el seu jubileu, coincidint amb el dia de Sant Joan Degollat. Finalment, el 1747 el papa Benet XIV va donar indulgència plenària a tots els fidels membres de la confraria⁶³².

A inicis del segle XX la confraria va conviure amb altres associacions de tipus catòlic que es van crear al poble, ja fossin del mateix gènere o bé d'altres lligades a l'obra social de l'Església. Un cop començada la Guerra Civil la seva activitat es va aturar, fins que el 1942 diverses personalitats locals (totes elles vinculades al món conservador i als poders locals franquistes) van enviar una carta a l'Arquebisbat demanant la recuperació de l'antiga confraria i la possibilitat de celebrar el jubileu el mateix dia que

---

⁶³⁰ Elena MAZA: "Franquismo y sociabilidad...", pp. 155-170

⁶³¹ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, pp. 176-177

⁶³² Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT). Fons de confraries i associacions, Cornudella de Montsant. Congregación de San Juan del Codolar.

ho feia l'antiga confraria. La resposta va ser bastant senzilla: Es va aprovar la proposta d'estatuts que enviaven la gent de Cornudella però amb alguns matisos. En primer lloc, s'havia d'establir que el capellà seria l'únic president i dirigent, sense possibilitat de poder-ne escollir un de diferent mitjançant sufragi. En segon lloc, calia deixar ben clar el vincle que l'entitat tindria amb la Secció Catòlica Parroquial, tal i com marcava el reglament general d'Acció Catòlica del 1941. Finalment, els estatuts foren rectificats i l'associació va començar la seva activitat a partir del 1942.

En aquest sentit, és bastant interessant fer un petit comentari sobre com era la reglamentació de cara a veure millor algunes de les idees que hem anat exposant fins ara. L'objectiu era senzillament rendir culte al sant, i triaren la denominació de congregació pel fet de celebrar processons durant el jubileu i en d'altres dates assenyalades del calendari catòlic. El més interessant era que la divisió sobre la tipologia de socis seguia estrictament les branques establertes per Acció Catòlica al reglament del 1939: seccions masculina i femenina i diferenciació de membres entre adherits (de 15 a 20 anys) i militants (més de 20 anys). A més, cada secció s'organitzaria autònomament amb un consell format per dos delegats de cada grup d'edat, un membre de la Junta General i la presidència ocupada per una persona militant triada en sufragi per la secció. La direcció conjunta de les dues seccions es faria a través de la Junta General, que comptaria amb la presidència del capellà local, la vicepresidència d'una persona de l'Obra Parroquial, la tresoreria, vocals els dos presidents de les seccions i la secretaria per un vocal de la Junta de l'Obra Parroquial. Pel que fa als membres, els únics requisits per entrar eren haver fet la Primera Comunió i ser proposat per un membre de més de 20 anys. Els militants eren els únics que tindrien veu i vot a les Juntes Generals, i estarien obligats a pagar una quota d'entrada i una d'annual per les despeses de la Congregació. Finalment, destacar també la figura del majoral, que era un militant escollit anualment per portar el pendó del sant a les processons i estaria acompanyat de dues persones més que escollia ell mateix encarregades dels cordons de la bandera⁶³³.

Pel que sabem, la seva activitat no es va interrompre durant la dècada dels quaranta, destacant que normalment els càrrecs dintre de cada secció eren exercits per les mateixes persones encarregades de dirigir altres apartats del poder local cornudellenc, com l'Ajuntament i la Prefectura Local de la FET. A més, com ja hem dit en l'anterior

---

⁶³³ AHAT. Fons de confraries i associacions, Cornudella de Montsant. Congregación de San Juan del Codolar.

capítol, l'ermita era un lloc molt important pel món eclesiàstic local durant la celebració del seu jubileu, sobretot a partir del 1949 quan es va restituir l'antiga imatge del sant. Les autoritats sempre participaven de la processó, que algun any va comptar amb la presència d'elements del seguici popular d'altres nuclis urbans com els nans de Reus i que, un cop finalitzada, s'obsequiava als assistents amb un esmorzar⁶³⁴.

A inicis de la dècada dels cinquanta va entrar en joc una nova iniciativa associativa a tenir en compte. El 1953 es va crear el "Patronato de San Juan del Codolá de la Villa de Cornudella", amb unes funcions i característiques diferents a la Congregació. Encara que la funció fos dissemblant, la seva reglamentació corria també a càrrec de l'Església, responsable d'aprovar-ne o no l'activitat i fer que quedés inclosa a l'organigrama parroquial d'Acció Catòlica.

L'objecte i motivacions a l'hora de crear la nova entitat eren vetllar per l'esplendor del culte religiós a l'ermita de St. Joan i ajudar-ne a la conservació, restauració i custòdia dels seus edificis i dels camins d'accés. La forma de govern seria a través de dos organismes: una Junta Assessora formada pel capellà (president), l'alcalde (vicepresident) i un nombre indefinit de gent com a vocals; i una Junta Executiva formada per membres que ja estiguessin a l'Assessora amb els càrrecs de tresorer, secretari, vicepresident i president —que ho tornaria a ser el mossèn—. La Junta Assessora seria l'encarregada de presidir les Juntes Generals, formades per tots els membres del Patronat i encarregada d'aprovar els balanços i escollir la gent que formaria part de la Junta Executiva. Pel que fa a la tipologia i divisió dels socis, només es destaca la separació entre protectors (pagaven una quota anual de 100 pessetes) i els numeraris (pagaven solament 25 pessetes), a més de possibilitar que associacions o entitats es vincuessin al Patronat mitjançant donatius.

De la mateixa forma que l'anterior Congregació, el Patronat va establir el 29 d'agost com la seva festa assenyalada, on el capellà faria els actes que havien de ser coberts per l'entitat. En canvi, les celebracions que es feien a l'ermita el 24 de juny (dia de Sant Joan) correrien a càrrec de l'Ajuntament. Una novetat seria l'aparició de la figura de l'ermità-conserge, que tenia la responsabilitat de conservar el lloc, netejar-lo i atendre els visitants. L'ermità no tindria un salari fix, sinó que dependria del que la Junta li

---

⁶³⁴ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, p. 380

donés a mode d'ajuda. Finalment, es decidí que el domicili social seria la mateixa casa rectoral, donat que el mossèn era el responsable directe de l'associació⁶³⁵.

Al marge de l'objectiu específic del culte, una segona motivació era la conservació del lloc i del camí, tal i com s'explica en la carta que els impulsors enviaren a l'Arquebisbat. Un temps després, amb el Patronat ja aprovat i en ple funcionament, els seus membres van demanar diners a l'Ajuntament per tal d'arreglar el petit camí que unia l'ermita amb el poble d'Albarca, localitat agregada al municipi de Cornudella de Montsant⁶³⁶. Òbviament, no només Cornudella va comptar amb congregacions o confraries, ja que la Morera del Montsant, Porrera o Falset recuperaren antigues entitats de culte. Però sí que Cornudella fou dels pocs municipis que va tenir dues entitats lligades al mateix lloc.

El tema de les congregacions i patronats no van ser les úniques mostres de sociabilitat lligades a l'obra de l'Església, ja que també n'hi van haver d'altres al voltant del món recreatiu gestionades per les agrupacions parroquials d'Acció Catòlica. Un d'aquests casos va ser el municipi d'Ulldemolins, on el 1954 el capellà va enviar una carta a l'Arquebisbat per explicar la seva intenció de constituir una sala parroquial controlada per la Junta Parroquial local. Els objectius eren senzillament potenciar un espai recreatiu al poble, on poder-hi celebrar cinema i ball sota preceptes directes de l'Església i “*evitar las desviaciones de la moral de la juventud*”⁶³⁷

La direcció es faria mitjançant una Junta Directiva presidida pel capellà conjuntament amb els càrrecs de vicepresident, secretari, tresorer i vocals, tots ells membres d'Acció Catòlica en la seva branca masculina i juvenil. Els costos d'arreglar el local i obtenir nous aparells es cobririen a partir de préstecs personals a membres del col·lectiu, materials de construcció donats, jornals de feina concreta i el cobrament de les entrades als espectacles. En cada cas es donarien accions en valor de cent pessetes per cobrir el préstec i al final de cada exercici s'amortitzaven els que es podien pagar, centrant el primer deute en l'adquisició d'un aparell cinematogràfic. Un cop els préstecs estiguessin liquidats es faria un fons de reserva per cobrir despeses futures o bé per donar-los a obres de caritat i formació impulsades des de l'Església. Finalment, en cas que la sala tingués alguns problemes de gestió, la decisió la prendria la Junta Directiva de la branca

---

⁶³⁵ ACPR. Estatuts d'associacions sense classificar, Cornudella de Montsant, Patronato de San Juan del Codolá de la Villa de Cornudella

⁶³⁶ ACPR. Estatuts d'associacions sense classificar, Cornudella de Montsant, Patronato de San Juan del Codolá de la Villa de Cornudella

⁶³⁷ AHAT. Fons de confraries i associacions, Ulldemolins. Sales Parroquials. Reglament “Fòrum Ulldemolins”.

masculina d'Acció Catòlica local conjuntament amb la resta de membres i presidida, òbviamment, pel capellà.

Tota aquesta informació ens porta a parlar d'aspectes interessants sobre el funcionament, la composició social i la naturalesa de les noves entitats catòliques que es desenvoluparen durant el període franquista a partir de les característiques comentades al començament de l'apartat. En primer lloc, dir que la majoria d'evidències associatives que hem pogut situar en els primers anys de la dictadura franquista tenien com a finalitat l'exaltació i propagació de la doctrina catòlica, seguint així la idea general que ja hem indicat a l'inici sobre la recristianització de la societat⁶³⁸. Com hem vist amb l'exemple de Cornudella, del què es tractava era de recuperar antics cultes i celebracions catòliques, posant-les en relació amb la resta de continguts del nacionalcatolicisme i l'exaltació constant de la religió. Acció Catòlica va jugar un paper molt important en tota aquesta posada en escena, ja que fou l'encarregada d'enquadrar les noves associacions del món catòlic i, en certa manera, prioritzar que les primeres fossin aquelles que tinguessin a veure amb les qüestions que hem anat apuntant. A més, la gestió directa correria a càrrec del personal que en formava part.

A mesura que s'avança cronològicament la naturalesa de les entitats va canviant. Un exemple el tenim amb el Patronat, on al marge de participar de les celebracions de culte, intentava protegir l'espai de l'ermita i vetllar perquè els camins estiguessin en bon estat. El primer a destacar és que, si bé en alguns aspectes el funcionament de l'associació s'adequava als paràmetres d'Acció Catòlica (presidència del capellà), en d'altres s'observa que no, com la copresidència de l'alcalde, la participació d'altres col·lectius i la unió de socis del mateix sexe. En aquest sentit, ens trobem davant d'una agrupació que evidentment estaria sota l'auspici de l'Església, però on també hi entrarien en joc altres organismes de poder de l'època. La causa d'això la podríem situar en el tema dels camins, ja que l'accés a l'ermita era el mateix per diverses finques propietat d'alguns veïns del municipi. Però també hi poden entrar altres qüestions a tenir en compte, com el tema de la protecció paisatgística o bé l'excursionisme. Sobre el primer punt, són interessants algunes aproximacions que vinculen el paisatge com a recurs turístic durant el franquisme, encara que aquesta va ser una característica que la dictadura va explotar millor durant la dècada dels seixanta i dels setanta⁶³⁹. Possiblement, les motivacions

---

⁶³⁸ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "El miedo, ley para todos...", pp. 128-131

⁶³⁹ Jesús Nicolás TORRES CAMACHO: "El paisaje como recurso turístico durante el franquismo", a Juan DE LA RIVA *et al.* (coords.): *Análisis espacial y representación geográfica: innovación y*

inicials del Règim en potenciar el paisatge podien obeir a una intencionalitat propagandística o, fins i tot, de desenvolupar millor alguns aspectes ideològics de la dictadura a partir de la nacionalització del paisatge⁶⁴⁰.

Pel que fa a l'excursionisme la cosa sembla ser més clara. Moltes de les primeres associacions vinculades a Acció Catòlica tingueren seccions dedicades al fet excursionista, com bé ho demostren alguns exemples de Barcelona i del Penedès citats per Ramon Arnabat i Xavier Ferré⁶⁴¹. També al Priorat hi haurà vinculacions entre agrupacions excursionistes i l'Església, quan el 1958 una entitat excursionista reusenca va demanar a l'Arquebisbat poder celebrar misses a l'església d'Albarca en dates assenyalades, coincidint aquestes amb les sortides que el grup feia per la serra del Montsant. Òbviament la resposta de les autoritats va ser favorable, sempre i quan el grup en pagués les despeses⁶⁴². A més, el moviment excursionista sempre va estar molt lligat a la cultura, i aquest va ser un aspecte a destacar durant bona part de les dècades finals del franquisme.

Enllaçant excursions i jovent tenim també el fenomen escolta. L'antic moviment juvenil havia tingut la protecció de la Generalitat republicana⁶⁴³, però amb l'inici de la dictadura i l'ofensiva política del falangisme les activitats que s'hi oferien passarien a dependre directament del Frente de Juventudes. Però hi ha certes singularitats en alguns casos com el català, on durant la dècada del 1940 hi haurà un moviment mig clandestí amb suport de l'Església catòlica (Montserrat) que agafaria moltes influències del moviment escolta internacional⁶⁴⁴. Al Priorat no hem trobat mostres de funcionament escolta, però no deixa de ser una faceta interessant a l'hora de parlar de les vinculacions entre Església i excursionisme.

El tema de les sales parroquials i altres espais juvenils catòlics ens porta també a fer algunes consideracions. En primer lloc, la possible rivalitat entre l'obra d'Acció Catòlica i els elements d'enquadrament del falangisme, representats en aquest cas pels Hogares Rurales. Si bé és cert que en les estructures centrals van existir greus conflictes entre el món catòlic i el falangisme, a nivell local no n'hem vist cap. Fins hi tot hi va

---

aplicación, Saragossa, Departamento de Geografía y Ordenación del Territorio de la Universidad de Zaragoza, 2015, pp. 1241-1250

⁶⁴⁰ Zira BOX: "Paisaje y nacionalismo en el primer franquismo", *Hispanic Research Journal. Iberian and Latin American Studies*, vol. 17, 2 (2016), pp. 123-140

⁶⁴¹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus, Cultura i llibertat...*, pp. 253-254

⁶⁴² AHAT. Fons de confraries i associacions, Albarca, Grup Excursionista Muntanyenc.

⁶⁴³ Genís SAMPER i Albert BALCELLS: *L'escoltisme català (1911-1978)* Barcelona, Barcanova, 1993, pp. 85-136

⁶⁴⁴ *Ibid.*, 148

haver certa col·laboració entre capellans i autoritats locals, fet que ha quedat demostrat quan a l'anterior apartat parlàvem de l'establiment dels Hogares Rurales per la comarca. Però això no significa que en altres llocs no es produïssin aquestes rivalitats, tan pel que fa en el tema juvenil com en el femení amb Sección Femenina i la branca de dones d'Acció Catòlica. Tot i això, estem davant de llocs organitzats pel personal conservador, on les diferències polítiques entre les branques del franquisme costaven més de veure a nivell local. Els espais parroquials i els Hogares falangistes tenien, a curt termini, la mateixa finalitat: enquadrar el màxim nombre de joves i fer arribar la propaganda i el discurs del nacionalcatolicisme, intentant que aquests complissin els esquemes de bona moralitat i conducta que el Règim propugnava. Així doncs, la rivalitat estava més aviat en cafès i tavernes, i no pas entre espais que acomplien una mateixa funció política i ideològica. Tot i això, el tema de les sales parroquials va variar de forma diferent als Hogares Rurales a mesura que van passar els anys, de la mateixa forma que ho va fer Acció Catòlica. En el cas d'Ulldemolins, la sala evolucionà cap a una agrupació encarregada de dinamitzar tot tipus d'activitats culturals i recreatives, perfectament en consonància amb les dinàmiques pastorals d'aquella època. La principal diferència era que la segmentació ja no es feia a partir de les antigues branques, sinó que es pretenia agrupar el màxim nombre de gent del poble a partir de les activitats que es programaven. Es tractà, en certa manera, d'una ofensiva de l'Església en matèria recreativa, en un moment que al món rural anaren apareixent noves o antigues entitats d'aquesta tipologia.

Finalment, i enllaçant amb algunes qüestions que ja han anat sortint, cal parlar sobre la composició social dels membres dels col·lectius descrits. En aquest sentit, només es conserven algunes dades que fan referència a la Congregació i al Patronat de Cornudella, però que poden servir d'exemple per tot plegat. En els dos casos, una bona part del personal dirigent local n'eren membres, a més d'ocupar espais de decisió. Però al Patronat també hi figuraven altres persones de fora del poble que volien ajudar econòmicament a l'obra, ja fos perquè tenien algun vincle familiar amb Cornudella o bé per interessar-se en el paratge natural de l'ermita. També hi havien els homes que tenien terres en el camí d'accés al recinte, per bé que la majoria d'aquests només van tenir interès en l'associació per parlar de les qüestions que feien referència a les obres o l'arranjament de la via.

Per concloure, podem dir que els espais de sociabilitat formal organitzats per l'Església van ser molt importants per les relacions socials de molts pobles i viles del món rural

català. En un inici, van seguir els mateixos plantejaments de funcionament que ja tenien les plataformes d'organització lligades al Partit Únic, sent fidels a les propostes que es dictaven pels organismes superiors. En aquest sentit, l'Església fou una peça més de la posada en escena política i ideològica del Règim, traslladant tot el discurs al món local a partir dels espais col·lectius que s'impulsaven. A partir de la dècada dels cinquanta, i coincidint amb altres canvis generals que es produïren, les associacions catòliques agafaran major diversificació, encara que l'impuls de la doctrina i la moralitat seguiren sent un dels elements més importants. Simultàniament, al proper capítol veurem que aquests canvis de plantejaments afectaran també al poc associacionisme voluntari que va funcionar a la comarca.

PART V. L'ASSOCIACIONISME RURAL DEL PRIMER FRANQUISME: EL PRIORAT ENTRE 1939 I 1959

1. Consideracions prèvies sobre l'associacionisme durant la dictadura franquista

En capítols anteriors hem analitzat la supressió i el funcionament dels nous espais de sociabilitat que el franquisme va tolerar i promoure. Però si agafem les definicions terminològiques que hem esmentat a l'inici del nostre treball veiem que cap d'aquelles noves organitzacions formava part dels models de sociabilitat voluntària, i per tant no les podem adscriure dins del moviment associatiu tal i com l'entendem⁶⁴⁵.

Però com ja hem anat comentant, al marge de les intencions franquistes de trencar amb el model d'associacionisme lliure i enquadrar a la gent dins dels espais organitzats des de dalt, algunes entitats van aconseguir sobreviure, sempre que formessin part de la lògica dels guanyadors de la guerra i, a partir d'un control formal, poguessin desenvolupar la seva activitat. Òbviament, parlar d'associacionisme lliure en una dictadura de caràcter totalitari no deixa de ser un contrasentit, ja que la naturalesa d'aquesta sempre serà la de vigilar, enquadrar i depurar, però va quedar alguna possibilitat d'actuació al marge dels cercles oficials.

Pere Solà va ser dels primers en comentar i agrupar per categories les associacions que es van salvar del que ell qualificava com un "naufregi cívic"⁶⁴⁶, destacant tots aquests models i exemples a partir del cas de la província de Barcelona⁶⁴⁷:

1. Centres tradicionals de gran arrelament a municipis o barris
2. Associacions patronals i de defensa dels interessos de les classes benestants
3. Centres d'esbarjo de la burgesia o controlats directament per l'Església
4. Entitats de socors mutus
5. Associacions musicals (corals, orfeons, orquestres, etc.)
6. Entitats religioses
7. Societats benèfiques de caire religiós
8. Entitats esportives
9. Centres culturals lligats al món conservador

---

⁶⁴⁵Isabel MARÍN GÓMEZ: *Asociacionismo, sociabilidad y movimientos sociales...*

⁶⁴⁶Pere SOLÀ i GUSSINYER: *L'Esclafament de...*, p. 15

⁶⁴⁷*Ibid.*, pp. 15-16

10. Societats lligades a països estrangers o a regions de l'estat espanyol
11. Associacions de defensa professional
12. Entitats ocellaires

Una part concorden amb les que no van ser regulades pel Decret del 1941, però en canvi d'altres havien de passar pel judici què en van fer les autoritats, en especial els governs civils. Les cooperatives queden al marge d'aquesta classificació, ja que el seu registre i funcionament es feia a partir de l'Obra Sindical de Cooperación, però òbviament també les hauríem de comptabilitzar com a espais associatius voluntaris.

Fer un comentari global sobre l'associacionisme d'època franquista resulta ser força complicat, ja que la majoria d'aproximacions que s'han fet tenen més a veure amb l'esperit general i les actituds mostrades que no pas amb una compilació quantitativa sobre les entitats que van sobreviure a Catalunya i la seva possible en temàtiques concretes. Poc a poc han anat apareixent alguns treballs on s'analitza el tema a partir d'un marc geogràfic concret com el cas del Baix Llobregat⁶⁴⁸, o bé els estudis sobre tipologies a partir de l'experiència de societats que van sobreviure durant la postguerra⁶⁴⁹.

Per la informació que s'ha anat compilant es veu que les tipologies descrites per Pere Solà són les que precisament van poder sobreviure. Elena Maza parteix d'uns plantejaments similars a ell, però també afirma la necessitat de seguir treballant per aconseguir algun estudi global sobre l'associacionisme franquista ja que són moltes les llacunes que hi han en aquest apartat. La mancança i dispersió de les fonts és una de les possibles explicacions, amb una falta d'estadístiques o memòries com les que sí que va tenir el món cooperatiu o la sociabilitat lligada a l'Església i la FET al tractar-se d'organismes oficials⁶⁵⁰. Però al marge d'això, coincideix en bona mesura amb Solà quan assegura que les associacions recreatives i culturals van ser de les més importants a destacar, seguides de les de caràcter professional, les assistencials i les previsores. Fins hi tot insinua que el marc associatiu d'aquella època s'assimila molt més a un

---

⁶⁴⁸M. Enriqueta FEZ i VALERO: "El moviment associatiu a l'Hospitalet (1940-1960)", a Joan Anton CARBONELL *et al.* (eds.): *I Jornades de recerca històrica i social del Baix Llobregat. VIII Jornades d'Estudis sobre el Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 27, 28 i 29 de novembre de 1990*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 581-593

⁶⁴⁹En aquest cas, cal tornar a destacar l'obra de Ramon Arnabat i Xavier Ferré: Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 249-263

⁶⁵⁰Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en la España franquista...*, pp. 110-112

context d'Antic Règim que no a la resta de realitats europees del segle XX, a partir del ressorgiment que van tenir confraries, gremis o corporacions⁶⁵¹

El sociòleg Juan José Linz va publicar un estudi sobre el balanç de l'associacionisme durant la dictadura, on deia que a finals del 1960 hi havien un total de 8329 associacions registrades a través del Decret del 1941, les quals la majoria d'elles es van registrar durant la dècada del 1950, especialment els últims anys⁶⁵². Òbviament caldria una revisió a partir de noves fonts i metodologies d'aquell primer estudi, però les pautes que ens indica són bastant fiables amb la dinàmica general i les diverses mostres territorials o locals.

A l'estudi de Ramon Arnabat i Xavier Ferré es concreta millor el recompte quantitatiu de les associacions a partir d'il·lustrar algunes dades recollides a la província de Girona. Entre el 1939 i el 1964 es van registrar únicament un total de 205 associacions (al marge de les que depenien del Règim i les cooperatives), i d'aquestes 117 eren recreatives, 51 culturals i artístiques, 26 religioses, 7 esportives, 2 mútues i 1 rural. Els dos autors afirmen que les xifres poden ser una bona mostra del conjunt del Principat, afegint que les de tipus religió poden estar sobrerrepresentades ja que es tractava de col·lectius integrats a les parròquies i no d'organitzacions formals.⁶⁵³

Totes elles van passar per episodis de depuracions, controls i inspeccions de les seves activitats, però al final van aconseguir subsistir en contextos que, fins i tot, els hi podien ser favorables. Idees com el clientelisme, el caciquisme⁶⁵⁴, l'articulació dels poders locals, la pròpia naturalesa de la dictadura i les actituds socials al respecte són les que poden explicar el manteniment d'aquests antics espais i que condicionen per complert la seva obra. Com hem dit abans, hi ha marges del sistema on es pot actuar associativament, ja que el Règim no va poder tallar per complert tota l'antiga tradició ni alguns mecanismes de les societats voluntàries⁶⁵⁵. El franquisme no va tenir tanta capacitat per construir un sistema de nou, però evidentment va tallar tota la tradició anterior del 1936 que li podia causar problemes i la va utilitzar sistemàticament per assolir els seus objectius hegemònics. És l'estudi d'aquest sistema el què ens permetrà

---

⁶⁵¹ *Ibid.*, p. 112

⁶⁵² Juan José LINZ: "La realidad asociativa de los españoles", a AA. DD.: *Sociología española en los años 70*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1971, pp. 307-348

⁶⁵³ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 253

⁶⁵⁴ Antonio CAZORLA SÁNCHEZ: "La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo", *Historia social*, 30 (1998), pp. 119-132

⁶⁵⁵ Jorge URÍA: "Asociacionismo y sociabilidad...", pp. 75-100

conèixer una de les bases sociològiques del consens induït i que li garantirà la seva llarga durada⁶⁵⁶.

Lligat a tot això, Carles Santacana ofereix unes claus que expliquen les possibilitats associatives a Catalunya a partir d'observar la feblesa d'enquadrament que va tenir la FET i les seves organitzacions com a factor perquè aquell sistema no quallés i, posteriorment, part de la societat pogués mobilitzar-se amb més solidesa durant les últimes dècades del Règim⁶⁵⁷.

Però quines característiques tenen aquestes entitats que van sobreviure? En diverses ocasions hem anat repetint les conclusions a les quals ha arribat Elena Maza sobre els seus estudis associatius durant el franquisme. I considera que, al marge dels organismes oficials i l'Església, tot girava al voltant del motiu econòmic (el cooperativisme de diversa tipologia) i la distracció (espectacles, món recreatiu i esports)⁶⁵⁸. Òbviament són uns aspectes que s'assemblen molt als que ja va donar Pere Solà i que abans hem esmentat. Però el seu desenvolupament efectiu només el podem veure a partir dels estudis més minuciosos, els que relacionen totes les característiques de la naturalesa franquista i el seu poder amb les dinàmiques socials i els que comenten els aspectes descriptius més interessants del desenvolupament d'una associació.

Però cal no caure en l'error de sistematitzar el control social i altres característiques de la dictadura a totes les realitats associatives. Sempre hi haurà excepcions o plantejaments que poden fer trontollar l'esquema general, per bé que òbviament el context del qual parteixen és el del franquisme i això equival a tots els adjectius esmentats fins ara. Jorge Uría posa l'exemple d'un poble de Lleó on, el 1943, els seus veïns van organitzar una incipient societat per defensar els afectats de la construcció d'una presa⁶⁵⁹. I aquest no va ser un cas aïllat, sinó que en altres llocs trobarem altres entitats amb patrons de funcionament i creació de l'antiga tradició associativa d'abans del 1936.

Dit això, passem a veure algunes característiques tipològiques i quantitatives de la comarca objecte del nostre estudi.

---

⁶⁵⁶*Ibid.*, p. 92

⁶⁵⁷ Carles SANTACANA i TORRES: "La persistència de l'associacionisme...", pp. 272-287

⁶⁵⁸ Elena MAZA: *Asociacionismo en...*; ÍD.: "Franquismo y espacios...", pp. 155-170.

⁶⁵⁹ Jorge URÍA: "Asociacionismo y sociabilidad...", p. 96

1.1 Situació associativa general al Priorat entre el 1939 i el 1959

Si recordem tot el que havíem explicat a l'apartat dels antecedents associatius, el Priorat havia tingut un desenvolupament molt marcat per l'associacionisme catòlic de diverses tipologies, el professional (dins del qual en destacava el sindicalisme) i, òbviament, el cooperativisme. A més, durant l'època republicana s'havien consolidat moltes estructures polítiques, en especial aquelles de tendència republicana i catalanista; a més d'augmentar el grau de politització d'antics espais.

Com també hem vist en l'aparat dedicat a la supressió de les associacions en l'immediata postguerra, totes les que feien referència o tenien algun contingut polític van quedar suprimides i el seu patrimoni susceptible a ser confiscat, en un dels episodis de coacció més significatius de l'establiment de la dictadura a la comarca. Com ja dèiem en l'anterior capítol, a mesura que s'anava establint el nou ordre local s'impulsaven les organitzacions i espais de sociabilitat formal de les estructures de la FET d'una banda i els de l'Església de l'altra. Moltes d'elles van acabar per fracassar durant la dècada dels cinquanta, encara que en els primers anys de postguerra sí que van ser significatives, en especial aquelles que s'havien encarregat de dirigir l'apartat recreatiu i l'oci.

Taula 26: Ritme de fundació d'entitats al Priorat entre 1940 i 1969

	<i>1940-1949</i>	<i>1950-1959</i>	<i>1960-1969</i>
Priorat	5	4	2
Falset	1		1

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 56 i AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions

Amb només un petit cop d'ull a les xifres ja s'aprecia que l'antiga vitalitat d'inicis de segle i d'època republicana havia quedat esquarterada. Al marge de les prohibicions, els paràmetres legals fixats pel franquisme no deixaven molt de marge a la possibilitat de què es creessin noves associacions, i més encara quan les inquietuds en l'anterior etapa s'havien mogut, principalment, en el món polític i sindical (categories totalment impossibles d'existir dins dels circuits oficials). La capitalitat de Falset tampoc va representar cap millora en el desenvolupament d'entitats, ja que l'enquadrament, la cooptació i el control social van ser iguals per tota la comarca.

Mapa 3: El Priorat entre el 1939 i 1959

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp, 59-76, AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions; AGA, Ministerio de Gobernación, Expedientes de Registro de Asociaciones; ACPR, Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat; Base de Dades de l'Associacionisme Català Contemporani elaborada pel Grup d'Investigació ISOCAC de la URV.

Taula 27: Relació d'associacions voluntàries inscrites al Priorat entre 1939 i 1975

<i>Poble</i>	<i>Nombre d'associacions inscrites entre 1939 i 1959</i>	<i>Nombre d'associacions inscrites entre 1959 i 1975</i>
Bellmunt del Priorat	2	
La Bisbal de Falset	2	
Cabacés	1	1
Capçanes	3	1
Cornudella de Montsant ⁶⁶⁰	8	1
Falset	4	6
La Figuera	1	
Gratallops	3	3
Els Guiamets	2	
El Lloar	1	
Marçà	2	
Margalef	1	
El Masroig	3	
El Molar	1	
La Morera de Montsant		
Poboleda	4	
Porrera	2	
Pradell de la Teixeta	2	
La Torre de Fontaubella	2	
Torroja del Priorat	5	
Ulldemolins	2	
La Vilella Alta	1	
La Vilella Baixa	3	1
Total	55	13

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp, 59-76, AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions; AGA, Ministerio de Gobernación, Expedientes de Registro de Asociaciones; ACPR, Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat; Base de Dades de l'Associacionisme Català Contemporani elaborada pel Grup d'Investigació ISOCAC de la URV.

⁶⁶⁰ Conté els agregats d'Albarca i Siurana

A partir d'una recerca minuciosa hem pogut quantificar el nombre d'associacions que van existir als pobles entre el 1939 i el 1959. Òbviament no podem donar per tancades les xifres que mostrem ja que, com bé deia Elena Maza, la recerca d'evidències en el món associatiu durant el franquisme és força complicada, donada la dispersió de les fonts i el seu difícil seguiment⁶⁶¹. Tot i que ja ho hem anat justificant diverses vegades, no hem volgut incloure a les nostres dades les associacions que es van crear a inicis de la dècada dels seixanta que estaven adscrites al Movimiento Nacional ni tampoc les entitats del món eclesiàstic, ja que les primeres no deixaven de ser nous organismes de la plataforma política del franquisme i les segones no les podem considerar estrictament com a associacions, ja que estaven inscrites a les parròquies o a l'organigrama oficial de l'Església. Sí que hem trobat pertinent integrar-hi les cooperatives perquè, tot hi estar enquadrades dins de l'Obra Sindical de Cooperación la seva composició i funcionament eren de tipus voluntari, a més que seran força heterogènies entre elles a partir de les seccions i activitats que desenvolupaven. Al marge de les cooperatives, una bona part de les entitats que van funcionar entre els dècades del 1940 i 1950 eren antigues associacions que, aprofitant les poques possibilitats del Règim sobre l'associacionisme voluntari que hem exposat abans, van aprofitar per refer-se de nou.

Taula 28: Valors de tipologies associatives al Priorat entre 1939 i 1959

<i>Tipus d'associació</i>	<i>Xifra</i>
Cooperativa	23
Mútua laboral o escolar	5
Aigües (regants i xarxa local)	18
Recreatives	3
Caçadors	4
Culturals	1
Altres	1

Font: Elaboració pròpia a partir de Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, pp. 59-76, AHT. Administració Perifèrica de l'Estat. Fons del Govern Civil de Tarragona, Associacions; AGA, Ministerio de Gobernación, Expedientes de Registro de Asociaciones; ACPR, Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat; Base de Dades de l'Associacionisme Català Contemporani elaborada pel Grup d'Investigació ISOCAC de la URV

⁶⁶¹Elena MAZA ZORRILLA: *Asociacionismo en...*, pp. 110-112

D'on podem treure encara més informació és a partir de veure les tipologies de les diferents entitats⁶⁶². Els antics sindicats agrícoles reconvertits en cooperatives són les associacions més freqüents, havent-n'hi una a gairebé tots els pobles de la comarca. Com ja hem repetit, totes elles havien quedat integrades a l'Obra Sindical de Cooperación a partir de les lleis i decrets del 1942 i 1943, però a partir de la idiosincràsia local va tenir seccions o activitats diferents entre elles i un desenvolupament al llarg dels anys prou significatiu.

En segon lloc trobem les societats relacionades amb les comunitats de regants o la gestió de l'aigua. Aquest és un tema força recurrent i que ja en anteriors etapes s'havia destacat en alguns pobles, sobretot en aquells situats a les conques dels rius Siurana i Montsant. Encara que les dades que aportem sobre aquesta tipologia siguin força elevades caldria posar-les en dubte per diversos motius. En primer lloc, no hi ha constància de que totes tinguessin un funcionament efectiu entre 1939 i el 1959 i, en segon lloc, moltes d'elles són noms diferents per a una mateixa associació. A més, la pràctica agrària al Priorat sempre s'havia caracteritzat pel secà i l'ús del regadiu no es va fer popular (i d'una forma molt subsidiària) fins a finals de la dècada dels seixanta⁶⁶³. En el cas de la gestió de l'aigua, la majoria de pobles durant la dècada dels quaranta van acabar per municipalitzar aquest servei (exceptuant algun cas com el de Falset⁶⁶⁴) i, per això, la xifra final d'aquestes entitats i el seu impacte al global del període cal reduir-lo sensiblement. Al marge de tot això, el que sí que podem dir és que l'acció i desenvolupament de les societats de regants no es va escapar de la lògica controladora i enquadradora del franquisme, ja que moltes vegades les seves activitats es controlaven a través de les Hermandades de Labradores o bé l'Obra Sindical de Cooperación de la mateixa forma que el cooperativisme⁶⁶⁵ però també amb els seus propis conflictes i vicissituds⁶⁶⁶.

---

⁶⁶² Tota la informació que es comenta a partir d'ara està compilada a l'annex del treball.

⁶⁶³ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA i Joan TASIÀS i VALLS: *El Priorat...*, pp.157-158; ACPR Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa, Actes del Grup Sindical de Colonització, 1955-1965 31/03/1965

⁶⁶⁴ Pere AUDÍ i FERRER, M. Jesús SÁNCHEZ SOLDEVILA, Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: *La propietat de l'aigua a Falset (1922-1961)*, Falset, Ajuntament de Falset i Arxiu Comarcal del Priorat, 2011, p. 43

⁶⁶⁵ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "El miedo, ley para todos...", pp. 101-152

⁶⁶⁶ Francesco D'AMARO: "Instituciones y conflicto en el franquismo. La reticencia de los regantes a la integración en los sindicatos (1944-1957)", a Carles SANCHÍS-IBOR *et. al.* (eds.): *Irrigation, society and landscape. Tribute to Thomas F. Glick*, València, Universitat Politècnica de València, 2014, pp. 619-633

També són importants les societats de caçadors, encara que el seu nombre sigui bastant baix en comparació amb les cooperatives i el tema de les aigües. El seu desenvolupament cal situar-lo durant la dècada dels trenta, però per diverses circumstàncies aquestes entitats van poder sobreviure al desballestament franquista. En primer lloc trobem que la gestió dels permisos per caçar i la tinença d'armes eren molt reservats per part de les autoritats, sobretot en un moment que calia fer efectiu el domini social⁶⁶⁷ i el desplegament militar als pobles va servir per controlar i acabar amb els possibles focus de resistència. Així doncs el monopoli de les armes va ser una qüestió lligada a l'exèrcit i les forces policials, úniques institucions capaces de tenir-les.

Però al permetre el desenvolupament de la caça s'obria la possibilitat que els civils poguessin tenir una arma. Per aconseguir-ne una era necessari comptar amb l'autorització del Govern Civil per l'arma i pel permís de caça, on s'observava minuciosament el passat polític de la persona en qüestió i negant-ne el seu ús a la gent amb antecedents polítics. Fins hi tot va acabar per ser obligatori ser membre de la FET per obtenir el permís de caça, cosa que ajuda a veure el grau de control i que, al final, les societats caçadores estiguessin formades per un petit nombre de gent, els que també gaudiren de major poder i beneficis durant l'etapa franquista⁶⁶⁸. Així doncs l'existència de les societats de caçadors està en perfecta consonància amb els paràmetres generals del franquisme amb l'associacionisme voluntari, sobretot després de veure que, malgrat les excepcions, la seva pràctica estava reservada al personal dirigent i, per això, els governs civils en van possibilitar la creació i desenvolupament.

Finalment trobem les associacions recreatives. Ja hem vist que durant els primers anys de dictadura la gestió d'aquesta activitat la van fer organismes públics com l'Obra Sindical de Educación y Descanso. Elena Maza ja havia catalogat el món recreatiu com un dels punts essencials on desenvolupar-se l'associacionisme voluntari i Ramon Arnabat i Xavier Ferré coincideixen en assegurar que algunes entitats van poder restar dempeus durant la dictadura després de passar per la censura i el control i oferir únicament com a activitats el cinema i els balls⁶⁶⁹.

Com veurem posteriorment, a finals de la dècada dels quaranta velles associacions van voler tornar a recuperar la seva personalitat jurídica i dir la seva en la gestió dels

---

⁶⁶⁷Carmen GONZALEZ MARTÍNEZ i Manuel ORTIZ HERAS: "Control social y control policial en la dictadura franquista", *Historia del presente*, 9 (2007), pp. 27-47

⁶⁶⁸Sofía RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ: *La Sección Femenina y la sociedad almeriense durante el Franquismo. De las mujeres del Movimiento al Movimiento Democrático de Mujeres*, Tesi doctoral, Almería, Universidad de Almería (UAL), 2004, p. 213

⁶⁶⁹Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 266

esdeveniments, però sempre totalment depurades d'antic personal amb passat republicà. Però també hem d'esmentar l'oci que es feia a través de les seccions recreatives dintre de les cooperatives agrícoles, com una forma d'organitzar l'esbarjo a través d'una associació sense que estigués en mans directes d'organismes municipals o institucionals.

Més enllà de les xifres el que realment importa de l'associacionisme és l'impacte que aquest pot tenir al conjunt de la població i la seva participació en la seva presa de decisions. Com ja hem dit a l'inici del treball quan hem justificat l'enfocament i l'espai, el cooperativisme va ser la peça angular de la sociabilitat formal del Priorat durant bona part de la dictadura franquista tan per xifres de socis com per ser l'encarregat de dirigir moltes economies locals, i per això aquest capítol tindrà un bon anàlisi seu a partir de treballar l'exemple de la Vilella Baixa. Sobre les societats de regants i de gestió de l'aigua no hem trobat pertinent desenvolupar-ne el seu estudi per les reticències de fonts comentades abans i perquè el seu impacte va ser relativament baix durant aquesta època, ja que l'ús del regadiu era encara una qüestió molt minoritària.

També hem decidit incloure en la descripció més acurada l'apartat recreatiu i excloure les societats de caçadors, ja que, si bé el seu nombre absolut és similar a la comarca, la trajectòria i paper que el món recreatiu va tenir a molts pobles és essencial, tan pel grau d'implicació de la gent com per ser una manifestació comuna a la majoria de pobles, ja sigui a través de ser secció d'una cooperativa o bé entitat independent, produint-se fins i tot antics episodis de bipolarització d'espais (sense mostres de politització aparent) com ho demostrà l'exemple de Cornudella de Montsant.

Finalment tancarem aquest capítol descriptiu amb dos exemples d'associacionisme i sociabilitat bastant característics. El primer resulta ser una societat d'assistència mèdica que va sobreviure a la dictadura i que va ser molt important pels veïns i veïnes dels pobles on actuà. La segona era una associació informal (al no tenir-ne constància legal de la seva existència les autoritats) però que va funcionar com un grup perfectament definit, participant en l'animació i la festa de Capçanes amb l'organització d'activitats durant la Festa Major. En definitiva, totes les mostres que descriurem exhaustivament són les que, com veurem, van tenir més presència i implantació, i per tant el tema numèric no deixa de ser una qüestió molt anecdòtica si la comparem amb la realitat social de les entitats.

Un dels pobles que tindrà més protagonisme en aquest apartat és la Vilella Baixa amb la Cooperativa Agrícola i les seves seccions, però també comentarem àmpliament

Cornudella de Montsant i la Bisbal de Falset pel seu associacionisme recreatiu i Capçanes per la singularitat de l'entitat informal" dels Barbis. Com ja hem dit, aquesta associació no complia els paràmetres normatius de la legislació franquista i, per tant, no es tractava d'un cas de sociabilitat formal, però és necessari estudiar-la donada la seva particularitat i l'arrelament que tenia al municipi.

El que veurem en cada anàlisi és una descripció de les característiques més importants de cada entitat: els antecedents, la seva situació amb l'arribada de la dictadura franquista, el personal dirigent i l'acció de govern, les activitats i la composició sociològica dels seus socis en concordança amb el global del municipi; a més d'un comentari amb les idees més importants en relació amb altres estudis de casos associatius i d'idees generals sobre com es va gestar l'associacionisme durant el franquisme i d'aquesta manera podrem situar en un marc general les conclusions extretes del nostre treball a la comarca del Priorat. Val a dir que la descripció més àmplia és la de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa, ja que aquesta entitat disposa d'un fons documental més gran que la resta d'associacions treballades. Però també és la tipologia més important pel global de la comarca, i per això és del tot necessari fer un bon anàlisi sobre quines van ser les seves dinàmiques durant el Primer Franquisme.

2. El cooperativisme: la columna vertebral de l'associacionisme prioratí

2.1 El desenvolupament cooperativista agrari: la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa

2.1.1 Antecedents

La constitució del Sindicat Agrícola resulta ser un fet bastant important en la història recent del poble de la Vilella Baixa, sobretot pel transcendental paper que tindrà en l'economia local. La seva fundació és del 1919 i venia motivada per la producció comuna de vi entre els seus associats. És curiós com en els estatuts del mateix any de fundació aquesta idea quedà recollida com una de les necessitats bàsiques a resoldre al marge d'altres com la defensa dels interessos pagesos. Fins aquell moment el raïm collit era venut directament a majoristes i una petita part era guardat per algunes famílies que comptaven amb un petit celler. Aquest era el cas de la família Sabaté, que des del 1910 tenia un celler funcionant i amb el pas dels anys aniria aplegant altres pagesos al marge de la pròpia família⁶⁷⁰. El fenomen dels cellers privats no seria una cosa única de la Vilella Baixa, sinó que en altres pobles del voltant com Gratallops ja se'n van donar altres exemples, tot i que la seva importància en el global dels municipis seguiria sent subsidiària fins ben entrada la dècada del 1980⁶⁷¹.

Resseguint els primers estatuts editats pel Sindicat podem entendre amb major facilitat la seva naturalesa. Al primer article ja apareix com a primera necessitat la construcció d'un edifici on els associats es podessin reunir, elaborar comunament el vi i vendre de manera col·lectiva tots els productes agraris que els associats havien de presentar. Això ens permet veure millor la seva naturalesa social i aclarir que la creació del Sindicat no obeïa a plantejaments purs de la classe popular pagesa, sinó que estaria integrat per petits i mitjans propietaris, en una fórmula similar al celler cooperatiu de Cornudella de Montsant fundat el 1912⁶⁷². A més també hi ha altres indicis que expliquen el caràcter no popular de l'associació, com el fet que el nombre de vots per soci no era igual sinó que s'establia a partir de les accions que cadascú tenia. Cada any es feia un repartiment

---

⁶⁷⁰ Lidia UTSET BADIELLA: "Celler Sabaté. La Vilella Baixa", *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 5 (juny 2000), pp. 14 i 15

⁶⁷¹ Joaquim CALVO i Anna FIGUERAS: *El Priorat, la vinya i el vi...*, pp. 13-14

⁶⁷² Antoni GAVALDÀ TORRENTS: "L'associacionisme agrari a Catalunya...", p. 39

d'aquestes accions en funció dels quilograms de raïm aportat, quedant tot plegat en una acció a l'associació per mil quilos de raïm, de mil a dos mil dues accions, de dos mil a tres mil tres accions i així successivament⁶⁷³.

Poc es coneix sobre els primers anys del Sindicat, solament que es caracteritzà pel profund caràcter econòmic i productiu i que va conviure amb les altres dues entitats més importants que hi havia al poble: la Cooperativa de Consum i la societat recreativa "La Renaixença", essent les tres les responsables d'harmonitzar l'associacionisme local en sectors bastant diferenciats. Normalment els contactes van ser més fluïts amb la Renaixença, ja que representava els interessos recreatius de la classe dirigent local (com també el Sindicat) i la Cooperativa de Consum tenia un tarannà més esquerrà.

Un cop constituït el primer repte va ser aconseguir unes instal·lacions adients per la producció de vi i oli. El 1921 ja s'hi van poder moldre les olives dels socis i un any més tard es feia la inauguració oficial amb autoritats locals i provincials⁶⁷⁴. De manera indirecta la creació del Sindicat obeïa també a les poques esperances que els pagesos benestants tenien dipositades de cara a superar la crisi econòmica que la comarca venia arrastrant des del 1887 amb l'arribada de la fil·loxera. Es creia doncs que el cooperativisme era l'única manera perquè petits propietaris poguessin accedir al control de la producció la comercialització de vins i comptar amb millores tecnològiques que de forma individual difícilment podrien amortitzar⁶⁷⁵.

A partir d'aquí la seva activitat es va mantenir més o menys constant durant tota la dècada del 1920 i el 1930, ensementant però que a inicis del 1936 els estatuts patiren una lleugera modificació per adequar-se a la nova legalitat republicana amb la Llei de Bases de la Cooperació feta pel Parlament de Catalunya del 17 de febrer del 1934 i la de Sindicats Agrícoles del 30 de març del mateix any⁶⁷⁶. Aquelles lleis el què farien seria imprimir un caràcter més popular al Sindicat Agrícola al imposar la igualtat absoluta entre els associats i fer treballar d'una manera més estreta la cooperativa amb el govern de la Generalitat a través d'un Servei de Cooperació dins de la Conselleria d'Economia del govern català⁶⁷⁷. Això no va ser un fet aïllat, sinó que durant tot el període republicà

---

⁶⁷³ ACPR Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Reglament del Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa, 1919.

⁶⁷⁴ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XVI", a *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 17 (agost 2006), pp. 6-9

⁶⁷⁵ Anna FIGUERAS i Joaquim CLAVO: *El Priorat, la vinya i el vi...*, p. 9

⁶⁷⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 01/06/1936

⁶⁷⁷ Albert PÉREZ BARÓ: *Les cooperatives a Catalunya...*, p. 51

el Sindicat aniria tenint alguns gestos amb el nou rumb de la política republicana i els poders d'esquerres locals⁶⁷⁸.

Amb l'arribada de la Guerra Civil i l'establiment del poder revolucionari l'entitat accentuà encara més aquest perfil popular i de compromís amb la nova realitat social, sobretot fent efectives diverses ordres de la nova Generalitat. El setembre del 1936 arribava un decret on s'obligava a tots els propietaris i pagesos a formar part del Sindicat⁶⁷⁹, sempre que no estiguessin associats en altres cooperatives agràries locals (que no era el cas). Això va provocar que augmentés de forma considerable el nombre de socis i que s'hagués de debatre el nou preu d'entrada per formar-ne part, provocant molt de debat sobre quin havia de ser aquest entre els antics socis i la nova gent que entrava. A més es va produir la fusió de les tres entitats més importants del poble en una de sola: El Sindicat Agrícola, la Cooperativa de Consum i la Societat Recreativa "La Renaixença". El paper central el seguiria desenvolupant el Sindicat Agrícola i les altres dues passarien a ser seccions dins d'aquesta, en una operació organitzada pel Comitè Antifeixista local. La fusió no va ser ben vista per tots els sectors locals i hi van haver socis discordants amb la mesura. Un d'aquests va ser Ramon Vallvé Viaplana, que acabà sent sancionat amb la seva expulsió del Sindicat per dos anys i mig degut als insults que havia proferit contra la resta d'afiliats i la Junta Directiva del moment.

El nou Sindicat seguiria aprofundint en aquest tarannà més d'esquerres, aquesta vegada a partir dels nous afiliats provinents de la Cooperativa de Consum i també per la influència del poder municipal, cosa que es va posar de manifest quan en la renovació de càrrecs del 1936 la majoria d'escollits formaven part d'organitzacions polítiques d'esquerres o del Consistori republicà de l'època.⁶⁸⁰

L'entitat i les diverses seccions seguirien funcionant en aparent tranquil·litat, però molt influenciades pel context de la guerra i les seves conseqüències. La gestió de les collites i el paper que això tenia en la direcció econòmica del municipi va fer que econòmicament hi hagués diverses dificultats. Ja cap a finals del 1938 i inicis del 1939 l'activitat quedà aturada pels efectes de l'avanç imparable de les forces revoltades per tota la comarca després de la derrota republicana a l'Ebre. La fusió i la situació legal del Sindicat va quedar en entredit amb l'arribada del poder franquista. La fórmula per trobar

---

⁶⁷⁸ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, p. 308

⁶⁷⁹ Javier TÉBAR: "Guerra, revolució i contrarevolució al camp", a Emili GIRALT RAVENTÓS (cord.): *Història agrària dels Països Catalans. Vol. IV, Segles XIX-XX*, Barcelona, Fundació Catalana per la Recerca i la Innovació, 2006, pp. 581-602

⁶⁸⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 01/11/1936

una solució legal a l'entitat i a les seves seccions s'allargaria bona part dels primers vint anys de dictadura franquista. A més, el nou panorama polític faria que es produís tota una reorganització de caràcter legal i polític per adaptar el Sindicat a l'ordre imperant del Règim.

2.1.2 L'arribada de la dictadura, 1939-1945

2.1.2.1 Reorganitzacions forçades

L'arribada de la dictadura franquista va tenir uns efectes molt directes en la vida del Sindicat Agrícola, sobretot per les ingerències dels nous poders locals en qualsevol assumpte que afectés a l'associació. Això no va ser un fet aïllat, sinó que responia a tota una estratègia del *Nuevo Estado* per controlar qualsevol esfera de participació que pretenia sobreviure a la purga dictatorial.

La primera reunió es va fer quasi dos mesos després de l'ocupació militar del poble, i fou motivada per les ordres que arribaren des de la Delegació Provincial de Sindicats. Aquest organisme provincial va ser el responsable de triar les juntes que s'havien d'escollir i després seguir tramitant les ordres pertinents a la Delegació Sindical Local de la FET y de las JONS, un cop aquesta estigués creada⁶⁸¹.

Un dels assumptes claus que es va abordar en els primers dies va ser el tema de la fusió entre el Sindicat Agrícola, la Cooperativa de Consum i la Renaixença que s'havia produït durant la Guerra Civil⁶⁸². Segons les noves lleis tota activitat durant el "período de dominación roja" havia quedat suspesa, i és per això que calia veure com quedaria el tema tant de la situació i normalització de les tres entitats com també dels locals i immobles que cadascuna tenia, preveient que la decisió final havia de recaure en tots els socis. En aquest sentit, en una reunió de l'Assemblea General celebrada a mitjans de març del 1939 alguns associats van voler donar legitimitat a les anteriors accions, dient que aquell aspecte havia quedat superat i que els locals eren tots del Sindicat Agrícola. A aquest fet s'hi va oposar la gent de la Junta Directiva i altres socis que tenien càrrecs en la nova administració local dient que calia fer un estudi més acurat d'aquella situació.

---

⁶⁸¹ A la Vilella Baixa la posada en funcionament del Consell Local de la FET va ser a inicis de febrer del 1939, i a finals de mes es va dictar l'ordre de començar a reorganitzar el Sindicat Agrícola local. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència de la CNS, febrer 1939- desembre 1940. 28/02/1939

⁶⁸² A partir d'aquest moment ens referirem a la Cooperativa de Consum com a "secció de consum" i a la Renaixença com a "secció recreativa" perquè de facto van funcionar d'aquesta manera, malgrat que la legalització de les entitats no es solucionaria fins el 1959 i amb una situació completament nova.

Amb la Cooperativa de Consum va passar una cosa similar, i més després de que es posés en marxa el tema del racionament de productes a través de la Comissió d'Abastiments. Com que l'elaboració del pa era una de les tasques més importants que havia de fer la secció de consum era del tot necessari que arribessin informacions clares i concises sobre el tema. Però en un inici aquestes eren encara confoses. El cap local de la FET (que era soci del Sindicat) va dir que hi hauria total llibertat per poder adquirir la quantitat que es volgués de farina, sempre i quan es fes un pagament previ d'aquesta i l'alcaldia autoritzés el seu per transport a les instal·lacions. Aquesta afirmació va ser completament falsa, ja que un temps després començaria la vigilància autàrquica, i més encara en un dels productes que patiria un major control a causa del racionament.

Així doncs, la fusió i la legalització de la situació entre les tres entitats va quedar parcialment aturada. De moment la Junta es limitava a seguir les instruccions dels càrrecs de poder municipal, on deien que els locals seguirien essent independents però les entitats restarien lligades a la lògica de l'assemblea general del Sindicat Agrícola i el personal escollit per dirigir la vida de la secció de consum i recreativa seria de plena confiança dins del Sindicat i, a la vegada, dels òrgans de govern local⁶⁸³. Aquesta condició d'indefinició es prolongaria durant tota la dècada dels quaranta i dels cinquanta, enmig de negociacions entre totes les parts implicades mitjançant consultories d'advocats, trobades amb càrrecs provincials i decisions de les diverses juntes. La lentitud del procés administratiu va ser la responsable d'allargar la excepcionalitat, però això no va influir perquè l'activitat social i econòmica de les tres seccions prosseguís de manera normal, lligades però directament als plantejaments del Sindicat Agrícola.

Però això no va ser l'únic fet en l'apartat de reorganitzacions que va patir el Sindicat. Amb la victòria franquista quedava suspesa qualsevol legitimitat republicana, i per això calia adaptar-se al nou estat de coses legal imposat, una legalitat que, com hem vist, aniria mutant sensiblement en els primers anys de dictadura a partir de les influències exercides per cada família política del Règim, el procés de feixistització i les readaptacions i les lleis de consolidació del nou estat a partir de 1945.

Ja en la primera Assemblea General celebrada després de l'ocupació es parla de que calia fer un nou reglament de en funció a la Llei de Sindicats del 1906, essent d'especial interès la valoració que fa fer un soci al llarg d'aquella reunió: [...]“*Es necesario que*

---

⁶⁸³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

todos unamos nuestros esfuerzos y nuestras ideas formando así unos artículos que sean la base fundamental de nuestro Sindicato y todos conozcamos los deberes y derechos inherentes a nuestros cargos”⁶⁸⁴. L’afirmació d’aquest soci cau en la màxima ingenuïtat, sobretot al pensar que la vida dels sindicats i cooperatives quedaria completament al marge de l’estructuració dels nous poders polítics.

Amb la iniciativa reorganitzativa va arribar la primera proposta d’estatuts a mitjans del 1939. En una carta signada per la Junta Rectora reconeixien haver estat membres de direccions anteriors al 1939 i demanaven que el Govern Civil autoritzés de nou l’activitat del Sindicat al ser constituïda com a societat cooperativa dintre del grup professional corresponent i acatant el que disposava la primera llei franquista sobre el tema: la Llei de Cooperatives del 27 d’octubre del 1938⁶⁸⁵. Però el més curiós és veure com definiren la societat en els primers articles del projecte d’estatuts. Al seu preàmbul acceptaven la subordinació total al nou aparell de poder falangista provincial, però el seu objecte recollia unes afirmacions que no acabaven de concordar amb l’esperit del nacionalsindicalisme:

“El objeto de este Sindicato Agrícola es:

- 1. La defensa del progreso e intensificación de la agricultura*
- 2. Adquisición de aperos, máquinas agrícolas, semillas, platas, abonos y todo aquello que tienda a mejorar la condición de sus asociados*
- 3. Defender los intereses agrarios ante las autoridades u otro cualquier organismo*
- 4. Solicitar de los poderes constituidos subvenciones para el agro*
- 5. Vender los productos obtenidos mancomunadamente a plazas consumidoras y que mejores condiciones ofrezcan*
- 6. Establecer la costumbre de hacer presas, limpiar acequias y arreglar caminos*
- 7. Auxiliar a los socios enfermos o necesitados cultivando sus campos y recogiendo sus cosechas*
- 8. Ilustrar a los asociados con revistas agrícolas, conferencias, etc.*”⁶⁸⁶

Al marge dels objectius merament materials com el tema dels productes del camp o la il·lustració dels associats en temes agraris en destaquem l’article tercer, del tot discordant amb la política del Règim, sobretot per l’afirmació de “defensa” sobre

---

⁶⁸⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d’Actes de l’Assemblea General, 1939-1948. 07/03/1939

⁶⁸⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d’estatuts del Sindicat Agrícola, 1939

⁶⁸⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d’estatuts del Sindicat Agrícola, 1939

qualsevol organisme o institució. Això podia significar que s'acceptava la premissa que en alguns casos es produïrien conflictes d'interessos entre associats i poder, un aspecte que la nova doctrina nacionalsindicalista refusava per complert donat el seu caràcter corporativista i d'entesa entre el nou Règim i els interessos de la població espanyola. Però això no és tot, ja que l'article setè recollia que el Sindicat oferiria també una funció assistencial de protecció social entre els seus associats. Aquesta referència era una herència de la manera de funcionar d'abans de la guerra i representava en part el vell esperit cooperativista d'època republicana, sobretot pel tema de que altres socis treballarien les terres del malalt pel bé col·lectiu. Això també seria suprimit en posteriors projectes d'estatuts, ja que com a màxim es facilitaria als socis tenir una mútua asseguradora i no pas que altres pagesos treballessin les terres dels malalts. En definitiva, aquells estatuts van quedar senzillament en un projecte i mai es dugueren a la pràctica, ja fos per les referències que tenien a etapes anteriors o per quedar tot plegat a l'expectativa de com avançaria la legislació franquista en matèria cooperativista.

Un any després va arribar el segon projecte. Aquesta vegada el reglament va ser elaborat per les altes esferes sindicals provincials, que van crear un model base d'estatuts per a tots els sindicats agrícoles i aquests només havien d'adaptar-se a les ordenances que hi apareixien, afegint la localitat on es trobava l'entitat i la seva adreça. En cap cas es van tenir en compte les particularitats i opinions dels socis a l'hora de fer els estatuts, i senzillament era un reglament que declarava la integració total i absoluta dels sindicats agraris a l'obra sindicalista falangista. Vegem-ne però les principals característiques.

Al primer article es proposa un canvi de nom, on el Sindicat passaria a dir-se "Cooperativa Nacional Sindicalista de la Vilella Baja", adaptant-se així al primer projecte de llei sobre cooperatives i procurant l'enquadrament falangista a través d'aquesta afirmació:

*"[...] así como colaborar estrechamente con los Sindicatos Nacionales, Centrales Nacional Sindicalistas y demás instituciones de la Organización Sindical de la FET y de las JONS para la solución de sus problemas de tipo económico y aprovechamiento de las obras sociales creadas por dicha Organización"*⁶⁸⁷

---

⁶⁸⁷ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d'estatuts d'una cooperativa sindicalista agrícola, 1940

A falta que el projecte sindical agafés més cos amb les lleis que vindrien el 1941 i el 1942, aquest va ser el primer pas per consolidar el control de la dictadura (a través de la seva organització política) a les societats agràries.

Una diferència bastant important que marcava el sentit de l'entitat era la seva naturalesa, que quedava recollida de la següent manera en l'article segon:

“Esta entidad tiene por objeto el desarrollo de la agricultura en todos sus aspectos y la protección de los agricultores, tendiendo a evitar el lucro. Su duración será indefinida.

Para lograr dicha finalidad la Cooperativa realizará las operaciones siguientes:

a) La compra colectiva de abonos, sulfato, azufre, semillas y deas elementos de producción y de fomento agro-pecuario; así como la aplicación de remedios contra las plagas del campo.

b) La elaboración de los productos del campo propiedad de los socios, así como la venta en común de esos productos.

c) Las demás operaciones que precisen para el desarrollo de sus actividades

*d) La educación e instrucción de sus asociados por todos los medios culturales a su alcance, en todo lo que se refiere a fomento y Cooperación Agrícola”.*⁶⁸⁸

La primera diferència formal és la desaparició de la defensa dels interessos de la classe pagesa local, informació que el franquisme podia catalogar de classista per les referències ideològiques que la dictadura tenia en potenciar el sindicalisme vertical. En segon lloc apareix el terme de “no lucrar-se” en l'activitat econòmica, un aspecte que posava molts entrebancs a la capacitat emprenedora pagesa de poder millorar la seva situació econòmica a partir de mecanismes d'organització col·lectiva horitzontal. Aquestes eines van ser suprimides, i la funció real de la cooperativa era la de ser un aparell de producció sota els interessos de poder superiors, impregnant al màxim la nova ideologia franquista als seus socis.

A part d'això, els nous estatuts preveien que l'elecció de la Junta Rectora es fes a partir de votacions dels socis a les assemblees generals però modificant-ne els anys d'estar als càrrecs, podent arribar fins als quatre anys. A més augmentava la capacitat dirigista del cap de la cooperativa, que només es podien posar en entredit les seves decisions si almenys quatre persones de la junta (d'un total de sis) mostraven la seva disconformitat. El pla econòmic era una de les situacions que més preocupava, i per tant els estatuts van preveure una comissió inspectora formada per un mínim de tres socis que seria

---

⁶⁸⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d'estatuts d'una cooperativa sindicalista agrícola, 1940

l'encarregada de fer un informe sobre la situació comptable de la cooperativa i aprovar-ne els seus balanços anuals. Si aquest informe no era favorable els balanços no podien ser aprovats sota cap concepte, essent examinats per la comissió inspectora les vegades que fes falta fins que fossin satisfactoris segons els seus principis.

Però aquells estatuts, que havien de ser la màxima expressió de la nova organització que el Sindicat Agrícola havia de tenir, van quedar en no res. Les causes d'això cal situar-les en tots els moviments i redefinicions que el sindicalisme franquista va fer entre 1940 i 1945 i que ja hem detallat en l'anterior capítol. Fins que no va arribar la Llei de Cooperació de 1942 no va quedar definit quin havia de ser el paper del Sindicat Agrícola. Un cop aprovada la llei i remesa des dels organismes superiors, la Junta Rectora va demanar que es fessin uns nous estatuts a partir dels principis que es marcaven, però la seva aprovació va ser molt més lenta del que es podia preveure per causes que no queden explicades. Així doncs, el Sindicat es va seguir organitzant de manera similar a com ho feia abans de la guerra però tenint sempre presents els articles de la nova llei per poder mitigar els conflictes que anessin sortint, a més de l'estreta vigilància del sindicalisme vertical i d'altres organitzacions de la FET. En cap cas hi va haver un retorn a l'antiga situació, ni tampoc es va permetre que els socis poguessin dir la seva en la nova reorganització del Sindicat, tot i que el cap local de la FET ho havia promès en la primera reunió general el març del 1939⁶⁸⁹.

2.1.2.2 El control institucional: el paper de la CNS i la Hermandad Sindical local durant els primers anys

Des de que van començar les reorganitzacions en les estructures del Sindicat la principal evidència que se'n treu són les ingerències que els poders franquistes van fer a la seva obra des d'un principi. El control es féu efectiu en les primeres reunions de l'Assemblea General, quan la presidència va estar ocupada per Joaquim Abril Casellas, el cap local de la FET y de als JONS i soci del Sindicat. Entre les primeres directrius de la CNS hi havia l'ordre que hi hagués una gran representativitat d'afiliats al Partit Únic a la primera Junta Directiva (de les set persones que hi havia sis eren afiliats) i es complia

---

⁶⁸⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 07/03/1939

així aquesta frase: “*Los socios elegidos habian de pertenecer preferentemente a la FET y de las JONS y ser propietarios agrícolas*”⁶⁹⁰.

Les intromissions del personal franquista al sindicat no quedarien aquí, sinó que van persistir al llarg de tota la dictadura, en especial durant la dècada dels quaranta. A finals del 1939, quan es va seleccionar una nova junta a través de l'Assemblea General, el cap local de la FET va fer la següent afirmació mentre s'estava comentant la manera d'organitzar l'entitat:

*“No hemos de ir a rajatabla con la comunicación recibida, todos nos conocemos y sabemos de sobra que quién más y menos ha dado y da sus sudores para el engrandecimiento de nuestra entidad, pues señores que la Junta haga protesta de los que estéis al frente y de ellos y todos juntos hacen la obra cumbre de armonizar nuestros intereses y él que quiera poner obstáculos que se vaya lejos, porque si no lo barreremos como cosa”*⁶⁹¹

A part d'això, ell també fou el responsable de que es creés la primera comissió revisora de comptes abans i tot de que aquest fet quedés contemplat en el projecte d'estatuts del 1940⁶⁹². Això va quedar recollit a l'acta com si fos una iniciativa seva de cara a millorar el funcionament i la transparència, però la idea segurament li va venir manada des d'altres instàncies sindicals. També hi hagueren altres amenaces, com quan en aquella mateixa reunió van sorgir certes discrepàncies entre socis per unes reunions prèvies que s'havien d'haver celebrat per ratificar la nova junta. La resposta del cap local va ser molt dura, repetint que ningú havia de posar traves al funcionament de la nova junta i que si algú ho feia emplaçaria a que els càrrecs elegits, el Delegat Sindical local i ell mateix denunciessin a les autoritats les persones responsables, dient que cauria tot el pes de la justícia al seu damunt⁶⁹³.

Però les ingerències del cap local no van quedar aquí. Enlloc de deixar que la Junta o el Delegat Sindical fessin les reunions pertinents per organitzar de nou l'entitat va ser ell mateix qui es va trobar amb el Governador Civil, el Cap Provincial de la FET y de las JONS i el Delegat Sindical Agrícola el març del 1939 per començar els tràmits

---

⁶⁹⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 07/03/1939

⁶⁹¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 19/11/1939

⁶⁹² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d'estatuts d'una cooperativa sindicalista agrícola, 1940

⁶⁹³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 19/11/1939

pertinents⁶⁹⁴. L'any 1941 va assistir a una nova reunió per mirar de desbloquejar una mala situació del Sindicat amb el preu del vi, en un altre exemple de tasca que hauria d'haver fet algú de la Junta però que ell va acaparar⁶⁹⁵. A part d'això es va dedicar en tot moment a vigilar les declaracions de socis que podien ser considerades com a sospitoses i el mecanisme emprat en l'elecció de càrrecs. Entre el 1943 i el 1945 va amenaçar fins a tres vegades a la Junta i a tota l'Assemblea General que o bé s'acomplien les seves propostes de com havien de ser les votacions pels nous càrrecs i les persones que ell proposava a la Junta o sinó es veuria obligat a prendre nota i denunciar les actuacions que titllava d'irregulars i fora de la Llei de Cooperació.

El control no només es perpetrava d'aquesta manera indirecta a través del personal franquista local a les reunions, sinó que també es faria efectiu amb els dos organismes locals dependents del sindicalisme falangista: La CNS i la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos.

El paper de la CNS va ser clau per entendre el desenvolupament del control institucional. En l'Assemblea General celebrada l'abril del 1939 es va "aprovar" l'entrada del Sindicat a aquest organisme⁶⁹⁶, on dos socis (que eren afiliats a la FET) van alabar la importància d'això, dient que seria una bona manera de poder obtenir productes per tractar la vinya com el sofre o per adquirir patates entre els socis en uns mesos on començava el dur racionament autàrquic. Allò va ser el tret de sortida, ja que al mateix mes d'abril començava aquest repartiment de productes pel camp a través de l'organisme sindicalista. La qüestió era que la Delegación Sindical Provincial era l'única que podia facilitar aquells productes, que a més eren molt necessaris per l'activitat agrària. La CNS també n'era la responsable de marcar el preu i afegir diverses taxes relacionades amb la distància des d'on s'havia de fer l'enviament (als pobles de prop de Falset es pagava un 1% més del preu original). A més mai es tramitaven si primer no es podia garantir que s'assumia el cost total de la comanda i s'instava a fer un crèdit a les associacions que no tenien liquiditat⁶⁹⁷.

A part d'això, entre els anys 1939 i 1940 el Delegat Sindical local es va dedicar a facilitar un gran volum d'informació sobre la situació del Sindicat Agrícola a la CNS

---

⁶⁹⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

⁶⁹⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 10/08/1941

⁶⁹⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 22/04/1939

⁶⁹⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència de la CNS, febrer 1939-desembre 1940. 28/04/1939

comarcal i provincial. El juny del 1939 informa sobre la presència de l'única associació agrària que hi havia a la Vilella Baixa (el mateix Sindicat Agrícola), a mitjans del 1940 envia un nou informe amb el nombre de persones sòcies a l'entitat i els càrrecs que desenvolupava cada soci a la Junta Rectora, a més de diverses notes sobre la seva conducta, antecedents i la manera com van ser escollits⁶⁹⁸. Abans que fos aprovat el primer reglament, era la CNS provincial la que enviava les circulars al Sindicat ordenant com havia de ser la seva organització i la forma d'escollir els càrrecs a la Junta Rectora⁶⁹⁹, al marge de les recomanacions indirectes del cap local de la FET que ja s'han detallat en anterioritat. També es designaren persones concretes que havien de desenvolupar algunes feines a l'òrbita de la central sindical. Aquest va ser el cas del Delegat de Fruits Secs del Sindicat Agrícola Francesc Vellvé Masip, que va ser responsable d'assistir a les reunions que el Servei d'Agricultura Provincial de la CNS feia a Falset i a Tarragona⁷⁰⁰.

El màxim moment de pressió de la CNS arribaria amb el projecte d'estatuts de la cooperativa dins del nacionalsindicalisme que abans hem comentat⁷⁰¹. A part del nou nom que s'adoptaria i el treball estret a fer amb les organitzacions falangistes, els socis havien d'estar afiliats obligatòriament a la CNS per poder seguir participant de la vida econòmica i social. La CNS es convertia de manera formal en l'àrbitre encarregat de dirimir qualsevol conflicte que passés entre els socis o la Junta Rectora quan la mateixa societat no fos capaç de solucionar. A més de tot això va manar que l'entitat passés a formar part de la Unió Provincial de Cooperatives de Productors Professionals, Subgrup d'Agricultors, Pecuàries i Forestals, una subdivisió provincial de la CNS que després acabaria esdevenint la UTECO. Però com que els estatuts del 1940 no s'arribaren a concretar les tasques de la CNS van variar notablement a mesura que s'acabava de definir el paper del cooperativisme dins la dictadura, sobretot amb les lleis del 1941 i el 1942.

Amb la creació de l'Hermandad de Labradores local algunes de les tasques que havia desenvolupat la CNS dins del Sindicat van perdre sentit, ja que la nova Hermandad va ser l'encarregada de dirigir aquestes competències concretes que fins llavors el Sindicat

---

⁶⁹⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència de la CNS, febrer 1939-desembre 1940. 20/04/1940

⁶⁹⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 19/11/1939

⁷⁰⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 25/05/1940

⁷⁰¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Projecte d'estatuts d'una cooperativa sindicalista agrícola, 1940

havia fet per ordre de les altes esferes sindicals. A l'anterior capítol s'ha dit que la creació de les Hermandades de Labradores per la comarca es va produir entre el 1942 i el 1944, però a la Vilella Baixa la informació que es conserva és bastant contradictòria. Segons Gavallda la notificació que va remetre la Hermandad Local de la Vilella a la Delegació Sindical Provincial diu que la primera reunió constitutiva va ser el 21 d'agost del 1944, i la segona set dies després⁷⁰². Però segons fonts locals consultades la primera reunió es va celebrar el 25 de maig del 1942⁷⁰³, quasi bé dos anys abans de la referència citada per Gavallda i just en el moment que algunes de les funcions que el Sindicat Agrícola havia desenvolupat des del 1940 van passar a dependre directament de la Hermandad, ja que desapareixen per complert les mencions d'aquelles activitats a la documentació del Sindicat.

Sense entrar en la polèmica entre la diferència de dates de les dues fonts, es poden clarificar diverses coses. D'una banda, que el Sindicat Agrícola entrava ben aviat dins la lògica de les estructures sindicals falangistes. Com que l'articulació de tot aquest conglomerat burocràtic va ser lent i influït per les dinàmiques de la política interna del Règim els funcionaris locals van haver de fer i desfer en mesura de les ordres que rebien de la direcció comarcal i provincial i la realitat local que existia. En general, el sindicalisme franquista va voler dir la seva des d'un primer moment a qualsevol esfera productiva tècnica local, i per això en el cas de la Vilella Baixa es va preocupar perquè el Sindicat Agrícola, la principal associació i punt de producció local, estigués enquadrada dins dels seus esquemes, encara que aquests no estiguessin establerts per la legislació franquista fins el 1942. La manera de fer-ho sempre va ser a partir de les ordres que es rebien de les esferes superiors o mitjançant l'actitud que van agafar personatges del poder local a les assemblees generals de socis, fent una gran propaganda de l'ideari nacionalsindicalista i amenaçant de denunciar tota actitud que anés en contra de la seva missió. Els intents legislatius inicials de la CNS van ser frustrats quan es van aprovar les lleis del 1941 i el 1942, però això no vol dir en cap cas que s'acabés el control directe cap al Sindicat, sinó que a partir de llavors es faria per altres espais sortits de la nova legislació, com són la Hermandad local o l'Obra Sindical de Cooperación, a banda de les actituds dels líders falangistes locals abans esmentades i que, com es veurà en futurs apartats, van persistir durant tota la dècada del 1940 i del 1950.

---

⁷⁰²GAVALDÀ, Antoni: *El sindicalisme al Priorat... op. cit.* Pàg. 225

⁷⁰³ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1942-1965. 29/05/1942

Així doncs, obviant les dates que citava Gavaldà, l'Hermandad de la Viella Baixa es va reunir per primera vegada el maig del 1942. Com hem dit, just iniciada la seva activitat es van quedar algunes competències que fins llavors havien estat gestionades pel Sindicat Agrícola a través de la CNS, com la compra i repartiment de productes pel camp, en especial el sofre. A banda d'això, la direcció de la Hermandad es dedicà a emetre informes agropecuaris, de la situació laboral local i les altes i baixes de pagesos inscrits a l'ens sindical⁷⁰⁴. El pressupost que tenia era força limitat i això va ser motiu de queixa en diverses ocasions, però també era cert que les necessitats que la Hermandad havia de donar resposta eren també molt limitades, i per tant tampoc es feia necessari empitjorar la situació dels inscrits amb quotes que ja satisfien en altres espais, en especial el Sindicat Agrícola. La feina de la Hermandad doncs va ser senzilla, i sempre en consonància amb les mesures que es prenen a la societat agrària, com es demostra a partir d'aquesta afirmació: “[...] y seguir junto con la Cooperativa Agrícola de esta localidad por ser ya la norma de todos los años debido a que todos los socios de la Hermandad son socios de la Cooperativa”⁷⁰⁵.

Aquesta afirmació fa evident la poca funcionalitat que els socis del Sindicat Agrícola van veure amb aquesta nova estructura sindical: hi entraren i s'hi adscriuïren per obligació administrativa i en cap cas es va voler potenciar l'activitat d'un espai que per funcions ja podia fer el mateix Sindicat, i més encara quan els adscrits a la Hermandad eren els mateixos que hi havia al Sindicat. Això només va servir per a poder gestionar les atribucions de la CNS en matèria tècnica, ja que la vigilància del personal i l'activitat del Sindicat Agrícola es va seguir fent a partir de les intervencions dels càrrecs locals a les assemblees generals de socis o bé en els informes emesos pel Delegat Sindical local a les altes esferes provincials.

---

⁷⁰⁴ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1942-1965. 18/01/1943

⁷⁰⁵ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1942-1965. 22/02/1943

Imatge 1: Exemple de carnet de soci al Sindicat Agrícola i d'adherit a la CNS de la Vilella Baixa del 1939

Núm. del carnet 22201
 Núm. de orden del Sindicato 1

Sindicato de Vilella Baixa
Sección Agrícola

CATEGORÍA _____ ESPECIALIZACIÓN _____

Localidad donde se extiende el carnet Vilella Baixa
 Apellidos Sobate Masip Nombre Francisco
 Nacido en Vilella Baixa Provincia de Tarragona
 Edad años Estado soltero N.º de hijos varones —, hembras — Edad del mayor —
 Domicilio Vilella Baixa (Calle farberu n.º 11)
 Profesión o Establecimiento que dirige _____
 Jornal o sueldo que disfruta o número de obreros que ocupa _____
 Lugar donde trabaja _____
 Fecha de alta 1 - ABR. 1939 Baja _____
 Especifíquese si este camarada se encuentra parado y motivos _____
 Especifíquese cuando pasa de un Sindicato a otro y la fecha _____

BRUX Y BARRAL HNOS.

Núm. del carnet 22201

CATEGORÍA _____

Localidad donde se extiende el carnet Vilella Baixa
 Apellidos Sobate Masip
 Nombre Francisco
 Nacido en Vilella Baixa
 Provincia de Tarragona
 Edad años Estado soltero
 Domicilio Vilella Baixa Teléfono _____
 Profesión o Establecimiento que dirige _____
 Núm. de hijos varones — hembras — Edad del mayor —
 Jornal o sueldo que disfruta o número de obreros que ocupa _____
 ¿Tiene algún ingreso más? _____
 Lugar donde trabaja _____
 Fecha de alta 1 - ABR. 1939 baja _____

Central Nacional-Sindicalista de Vilella Baixa

BRUX Y BARRAL HNOS.

Font: ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Carnets de socis del Sindicat Agrícola i a la Central Nacional Sindicalista, 1939

Però sabem per les informacions extretes d'altres Hermandades de pobles de la comarca que les seves atribucions anirien més enllà de l'emissió d'informes o el repartiment de sofre. El racionament, les normes per la caça, els salconduits per la circulació de productes, els preus en la venda de fruits agraris, els impostos o la regulació d'espectacles d'oci podien ser alguns exemples de les tasques que havia de desenvolupar una Hermandad⁷⁰⁶. Però en el cas de la Vilella Baixa les referències a tot això són incomplertes, ja que a partir de la informació que s'ha conservat del citat organisme hi ha un salt en les reunions entre el 1942 i el 1955, moment que es tornen a reprendre. Per tant, no podem dir que l'Hermandad acomplís tots aquells deures, però això no treu que igualment no es desenvolupessin.

Pel que fa al primers òrgans de govern, amb la informació conservada podem reproduir la primera junta del 1942, que estava composta per les següents persones⁷⁰⁷:

Cap local/ Prohombre: Josep Serradell Lecha

Vocals: Ramon Mestre Roigé, Joan Juncosa Sabaté, Manel Vellvé Viaplana, Teodor Sans Franquet

Sobre el seu perfil polític, totes elles eren també afiliades a FET y de las JONS⁷⁰⁸, una dinàmica que es repetiria uns anys després. A més, alguna de les persones formava o havia format part de les Juntas Rectores del Sindicat Agrícola entre el 1939 i el 1942, malgrat que d'entrada hi hagi una diferenciació clara entre la direcció de la corporació i el Sindicat. És possible que en algunes localitats es produïssin friccions entre les direccions del Sindicat Agrícola i la Hermandad, però a la Vilella Baixa aquest no va ser el cas, ja que no se'n coneix cap exemple a partir de la informació consultada.

La creació de l'Hermandad i el seu desenvolupament va significar doncs l'aparició d'un nou organisme paral·lel al Sindicat Agrícola, però vista la seva activitat l'impacte durant els primers anys de dictadura va ser bastant escàs, al marge de gestionar les competències que la llei sindical li marcava. Al ser pensat com un espai interclassista on es podien agrupar tots els productors locals es va preveure com a lloc essencial on desenvolupar-hi l'ideari nacionalsindicalista, però quan els mateixos adscrits a la Hermandad ho eren també al Sindicat la missió inicial es va veure truncada. Fins que no

---

⁷⁰⁶ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, pp. 98-99

⁷⁰⁷ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1942-1965. 29/05/1942

⁷⁰⁸ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, p. 111

arribés un replantejament de funcions i ordres uns anys més tard no es recuperaria la seva funcionalitat, i és normal doncs que regnés entre els socis del Sindicat el desconcert per confondre l'Hermandad i el Sindicat Agrícola.

També és important el paper que va tenir l'administració municipal a través de comissions locals com la Junta Agrícola o les estadístiques de conreus que el Consistori va fer per enviar a organismes provincials. Sobre la Junta Agrícola sabem que va ser un ens creat el novembre del 1940 i format per l'alcalde-gestor Josep Mestre Nogués (que també la presidia), el cap local de la FET Salvador Sabaté Sabaté com a vicepresident i els vocals Dionís Mestre Mestre, Nicolau Masip Sabaté i Miquel Prunera Martí, pagesos del poble i designats per la Prefectura Provincial de la FET⁷⁰⁹. La seva missió va ser verificar l'acompliment de la Llei del 5 de novembre del 1940⁷¹⁰ per la qual es declarava d'interès nacional la realització de tasques agrícoles i treballs complementaris pel sembrat de tardor i primavera i les terres en guaret. En general l'efecte d'aquella Junta va ser bastant baix, ja que la Vilella no disposava d'extensions dedicades al sembrat, més enllà de petites parcel·les de terra que són anecdòtiques en el global agrari local.

A partir de tota aquesta informació que hem comentat podem treure diverses conclusions. La primera són les ingerències que el franquisme va fer en qualsevol aspecte del Sindicat, ja fos marcant des d'altres esferes com s'havia de fer la reorganització o sinó posant en dubte tota l'activitat que l'entitat agrària havia desenvolupat durant la Guerra Civil. A partir d'aquí, les intromissions es van produir en diversos nivells: d'una banda les actuacions que el personal del poder municipal feia a les assemblees generals i, de l'altra, la vigilància directa de la CNS de totes les competències del Sindicat Agrícola.

Però això no és l'única qüestió, ja que a partir de la subordinació formal i informal que l'associació tenia amb els nous poders franquistes la principal conseqüència fou el no poder avançar en algunes qüestions que eren de summa importància per la vida del Sindicat, com el no tenir un reglament unificat que regís l'activitat de la Junta Rectora i els socis o les competències en productes agraris que s'havien de subministrar als associats. A més, la creació d'entitats estatals paral·leles com la Hermandad no van ajudar a clarificar el panorama, sinó que accentuaren encara més totes aquestes

---

⁷⁰⁹ La designació d'aquests pagesos i no d'uns altres va venir motivada per la proposta de noms que va fer en un primer moment el cap local del partit i el Delegat Sindical Local, posant a persones afiliades a la FET o bé en total sintonia amb les dinàmiques polítiques del Règim.

⁷¹⁰ BOE, núm. 320, 15 de novembre de 1940, pp. 7860-7863

contradiccions, fent que les tasques de l'associació girassin al voltant de la gestió de la mala situació i l'aplicació de totes les ordres que venien de la superioritat.

Les estructures de control i enquadrament del cooperativisme pagès no es quedarien estàtiques, sinó que com hem dit es van anar modificant al llarg de la dècada dels quaranta, com també va passar amb les polítiques que l'estat franquista marcava al sindicalisme vertical. Amb l'estudi complert de l'activitat de l'entitat entre el 1940 i el 1950 és com veurem nous efectes de la política "d'orden y mando" i la subordinació del cooperativisme a les estratègies estatals així com el desenvolupament que hi va haver en el pla comarcal i provincial, creant-se nous ens administratius on integrar les cooperatives com el cas de la Obra Sindical de Cooperación, de la qual n'hem comentat algunes característiques generals a l'anterior capítol.

2.1.3 La vida durant la dècada del 1940 i 1950

2.1.3.1 Les Junes, la seva activitat i la problemàtica de les candidatures i les votacions

Com hem dit en l'anterior apartat de les reorganitzacions, la primera reunió de l'Assemblea General de socis es va fer el 7 de març del 1939 sota la presidència del cap local de la FET y de las JONS Joaquim Abril Casellas, que va ser l'encarregat de designar la primera Junta Rectora que havia de tenir l'entitat⁷¹¹. Les sis primeres persones eren afiliades a la FET i totes eren propietàries agrícoles, tal com les ordres de la superioritat havien decretat. Un cop establerta la primera junta es va tancar l'Assemblea General, per passar a fer-se després una reunió de la Junta Rectora on es van repartir els càrrecs dels vocals.

Degut a la excepcionalitat del moment la duració d'aquella primera junta va ser molt baixa. El 16 de març es va fer una nova Assemblea General per aprovar l'entrada de dues persones noves a la Junta Rectora, entre elles el cap local de la FET que faria de comptable⁷¹². A finals d'any hi va haver el primer procés de votacions en una Assemblea General per escollir les persones que havien d'ocupar la Junta Rectora, ja que els primers elements havien estat escollits pel poder franquista provincial a proposta de la FET local. En teoria només s'havia d'escollir qui havia de desenvolupar la

---

⁷¹¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 07/03/1939

⁷¹² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

presidència, que va recaure en Josep Mestre Nogués⁷¹³, mentre que la resta de persones de l'anterior Junta Rectora van seguir ocupant els seus càrrecs i els candidats no escollits es van organitzar en la comissió revisora de comptes proposada pel cap de la FET local i que abans ja hem esmentat. Però a finals d'any, en una nova Assemblea General, es va decidir renovar també els càrrecs de la Junta a partir d'una ordre d'instàncies superiors on es confirmava el president⁷¹⁴ conjuntament amb la resta de càrrecs, que van ser

President: Joan Mestre Nogués (ratificat per votació amb 60 vots)

Vicepresident: Francesc Vellvé Masip

Tresorer: Amadeu Anguera Ardèvol

Comptador: Joan Mestre Masip

Secretari: Jaume Masip Masip

Vocals: Josep Sabaté Peris, Delfí Solà Masip

Si hem decidit reproduir íntegrament aquesta Junta Directiva és perquè la majoria de noms escollits i definits en els diferents càrrecs van ser també els principals responsables de dirigir la vida del Sindicat durant els primers anys després de la victòria franquista, per bé que anualment assistirem a votacions i a l'entrada i sortida d'alguns membres. La principal tasca desenvolupada per les juntes del 1939 van ser aclarir els actius i passius que disposava l'entitat i organitzar la reobertura de les diferents seccions, en especial el celler per la campanya de la verema del 1939.

A inicis del 1940 es van celebrar unes noves eleccions després que Joan Mestre Nogués fos designat alcalde-gestor de la vila pel Governador Civil, cosa que li provocà una impossibilitat de compaginar ambdues feines. Abans de renunciar Joan Mestre va fer un discurs elogiant la tasca que el Sindicat feia pel poble i a l'obra del nou poder franquista, senyalant que gràcies a la continuïtat d'aquesta es milloraria el nivell econòmic de la gent. Just després va continuar la reunió amb l'elecció del nou president, que va recaure en Amadeu Anguera Ardèvol per 33 vots⁷¹⁵. Però la circumstància més important va ser l'alt nombre de vots en blanc que hi havia (un total de 91), cosa que

---

⁷¹³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 19/11/1939

⁷¹⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 03/12/1939

⁷¹⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 01/01/1940

ens fa veure diverses coses. En primer lloc que el nou president no gaudia del suport de la majoria de socis a la reunió i l'altra és l'evidència que el successor de Joan Mestre estava proposat pels elements de poder local i totalment en concordança amb el seus plantejaments. Segurament si haguessin pogut s'haurien estalviat la mateixa votació, però com que els estatuts marcaven la obligatorietat de fer-se es va haver de convocar l'Assemblea General. L'alt nombre de vots en blanc no va ser l'única evidència del desànim general que regnava entre els socis de l'entitat, ja que en anys posteriors i van haver noves mostres de crítiques i desafeccions d'una part dels associats per diversos temes.

Un cop escollit el president aquest va prendre possessió del seu càrrec en la primera Junta Rectora quinze dies més tard⁷¹⁶. La nova Junta Rectora va començar a establir alguns criteris d'actuació generals que a partir de llavors seran comuns per als càrrecs que s'escollirien cada any. Un d'aquests era donar plens poders al president i el tresorer de l'entitat alhora d'organitzar els comptes del Sindicat i poder fer els moviments monetaris que es decidissin en Junta Rectora sense que fes falta l'aprovació de tota la Junta o l'Assemblea General. La presidència de Amadeu Ardèvol no va ser de les més populars en la història de l'associació, com va quedar demostrat en l'alt nombre de vots en blanc. Això podria dir que més aviat va ser un president manat des d'organismes superiors que es va dedicar a fer de corretja transmissora dels postulats plantejats per altres organismes locals o comarcals, en una dinàmica que, com veurem, es s'aniria repetint al llarg de la dècada dels quaranta i bona part dels cinquanta.

L'agost hi va haver la segona Assembla General per escollir noves persones a la Junta Rectora⁷¹⁷ i uns dies més tard es procedí a l'organització dels càrrecs en una Junta Rectora⁷¹⁸. Sobre la configuració d'aquella Junta cal tenir en compte diverses qüestions. En primer lloc destacar que el president entrant, Jaume Masip Masip, esdevindria un dels homes forts en la direcció del Sindicat Agrícola durant bona part de la dècada dels quaranta (concretament fins el 1947). En nombroses ocasions va repetir en el càrrec, tot i que per estatuts aquest fet no estava contemplat. A més, sinó exercia la presidència seguia estant a la Junta Rectora ocupant altres responsabilitats com la de tresorer. Tot això va ser possible per la no existència d'un reglament ferm que ordenés el sistema

---

⁷¹⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 15/01/1940

⁷¹⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 04/08/1940

⁷¹⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 11/08/1940

d'elecció i els càrrecs a la Junta i per la posició que Jaume Masip tenia al poble com a militant de la FET i membre del Consell Local en diverses ocasions. Al marge d'aquesta situació també cal fixar-nos en el nombre de vots que va tenir cada candidat. Si bé es van superar en escriure els 33 vots que havia obtingut Amadeu Ardèvol un any abans (n'hi havia un total de 115 entre tots els candidats) la xifra de vots en blanc va ser de 90⁷¹⁹, un nombre encara bastant elevat.

Al marge d'això, la Junta Rectora va recuperar l'existència de la comissió de vendes com a forma d'organitzar la comercialització del vi produït. L'elecció de les persones que en formarien part es va fer a partir de l'article 59 dels antics estatuts del Sindicat, essent la Rectora l'encarregada de designar la gent que n'acabaria formant part en cadascuna de les franges on s'organitzava la venda. La renovació del personal a les comissions de vendes es faria a les Assemblees Generals ordinàries i, per tant, un cop a l'any.

A la renovació de càrrecs prevista pel 1941 i el 1942 es va produir un fet insòlit fins aquell moment. Aquesta vegada s'havien d'escollir mitjançant la votació l'entrada de tres persones a la Junta després que expirés el termini de dos anys per als sortints. Enlloc de convocar uns candidats per ser votats el president Jaume Masip va preferir ser ell mateix l'encarregat de designar quins socis entrarien a la Junta, a la vegada que va reduir el nombre de renovacions de tres a dos⁷²⁰. Un any més tard a través d'un manament de la CNS provincial es va establir que enlloc de quatre renovacions fossin tres, ja que llavors el Delegat Sindical local podia perdre la seva posició a la direcció. A part d'això els escollits ho tornaren a ser per designació de la presidència, que s'assegurava així que el relleu fos del seu agradat. A la renovació de la Rectora del 1943, i després que la legalitat franquista sobre el cooperativisme hagués quedat perfectament definida, els poders locals mitjançant el Delegat Sindical van exigir que la nova gent que es tornés a triar ho fos mitjançant la designació i no l'elecció, i que es blindés una nova persona a la Junta (membre de la FET) a part del propi Delegat. Davant d'això hi van haver moltes crítiques dels assistents, on li recriminaren que no hi havia cap càrrec fix a la junta, per molt que algú podés fer una gran feina pel

---

⁷¹⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 04/08/1940

⁷²⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 10/08/1941

Sindicat⁷²¹. Al marge d'això, destacar que Francesc Vellvé Masip assolí la presidència⁷²² i ho diem perquè Vellvé, juntament amb Jaume Masip, seria l'altra persona important a la direcció del Sindicat, per bé que aquest no formava part de les estructures falangistes locals. Durant la dècada dels cinquanta hi va haver un predomini de Francesc Vellvé en llocs de responsabilitat a la Junta, per bé que mai va repetir més de dos anys a la presidència de forma seguida com sí que ho havia fet Jaume Masip.

El 1944 i el 1946 van ser els anys de major indefinició a l'hora d'escollir el sistema de vot i la forma en que es constituïa la Junta Rectora, portant a diversos desordres en el funcionament de les assemblees generals. A la renovació del 1944 l'alcalde (que també era soci del Sindicat) va fer una crida a l'ordre dels reunits perquè l'ambient no fos conflictiu, ja que sinó es veuria obligat a anular l'assemblea per mitjà de l'autoritat que representava. A part el Delegat Sindical va avisar que no s'havia de reproduir la situació de l'any anterior, on la Junta Rectora sortint no va presentar una proposta de qui havia d'entrar per així evitar el tema dels vots. El president llavors es va excusar per no portar aquesta proposta, dient que el seu desig era aquest:

*"[...] solo deseo que cada socio deposite su papeleta, con la voluntad propia de lo que surja les plazca, siempre que sean buenos socios para defender los intereses colectivos de nuestro sindicato"*⁷²³.

Així doncs de nou el president no va fer cap proposta de persones que havien d'entrar, i per això l'Assemblea General va haver de votar entre les persones candidates. Un dies més tard la reunió de la Junta Rectora tornava a situar a Jaume Masip com a president del Sindicat⁷²⁴. Aquesta situació era possible degut a diversos factors. En primer lloc era el moment on la pressió exercida cap al Sindicat des d'organismes de poder local fou més forta, sobretot a través del Delegat Sindical. En segon lloc la diferència d'opinions al respecte sobre com s'havien de dur a terme les votacions i renovacions de la Junta Rectora possibilitava que, un cop celebrat el sufragi, fossin les persones fortes a la Junta (i representants dels poders franquistes) les encarregades de posar cadascú al lloc que li tocava. La Llei de Cooperació del 1942 marcava de forma general quines havien de ser les pautes en l'organització del Sindicat, però tampoc clarificava què feren situacions

---

⁷²¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 08/08/1943

⁷²² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 15/08/1943

⁷²³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 13/08/1944

⁷²⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 17/08/1944

particulars. Si el Sindicat hagués tingut uns estatuts des d'un principi moltes d'aquestes circumstàncies de buit i indefinició legal no s'haguessin produït, encara que el resultat directe hagués estat similar al que es va produir per la vigilància i control del poders local i provincial.

El principal problema es va situar en el nombre de vots que un soci podia emetre, ja que es va donar el cas que al no assistir a les assemblees generals diversos socis delegaven el seu vot a un assistent, que llavors demanava poder votar en representació de l'absent. Com que no es disposava d'estatuts la presidència veia difícil poder dirimir cadascun dels casos, i més quan això podia afectar al interessos de la classe dirigent local. A part, es creia que en funció dels fruits que cada soci aportava a l'entitat es podrien tenir més vots, en un intent de reconstruir antics funcionaments que s'havien donat al Sindicat abans de la Guerra Civil.

El conflicte sobre els vots s'allargà també el 1945, moment que s'havia de renovar una part de la Junta⁷²⁵. El president Jaume Masip va recordar als assistents les bases de la Llei de Cooperació, on al seu article número 8 deia que cada soci només tindria un vot i que la representació de més o menys aportacions entre socis només es concretaria en el Consell de Vendes format per diverses franges on estarien agrupats els socis en funció de les aportacions llegint la circular que la CNS havia enviat feia un dies on es remetia també a l'article 8 de la llei per afirmar el mateix que el president⁷²⁶. En aquell moment un soci demanà la paraula i digué que estava d'acord amb la llei, però que no trobava correcte que es podés votar a qualsevol soci, i menys encara a un que residia fora del poble, com era el cas d'alguna de les persones que havien entrat a la Junta Rectora entre el 1939 i el 1944. És llavors quan agafà la paraula el Delegat Sindical i, en un nou episodi de coacció, va avisar que o bé es feien les coses tal i com marcava la llei o denunciaria a les autoritats provincials el no acatament d'aquesta. Finalment el president Jaume Masip va dirigir unes paraules de concòrdia a tots els reunits per rebaixar el to del Delegat Sindical, dient que de moment caldria aplicar la màxima d'un soci un vot i es permetria a un soci que estigués fora durant l'Assemblea General autoritzar a un altre el seu vot, sempre i quan la situació estigués perfectament justificada. Però acceptà que existia una indefinició (almenys a nivell local) sobre el tema, i per això va dir que seguiria en contacte amb les autoritats provincials per tenir una resolució definitiva

---

⁷²⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 12/08/1945

⁷²⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada, 1940-1945. 07/08/1945

sobre el cas. Finalment un altre soci va demanar que abans de cada Assemblea General es fes una reunió prèvia entre els associats per intercanviar opinions sobre les candidatures que es presentarien a les eleccions, una proposta que va ser acceptada per la presidència⁷²⁷.

Així doncs, a la reunió del següent any i ja amb les bases fixades de quin havia de ser el sistema de votació no hi van haver crítiques ni veus discordants amb el funcionament electoral, bàsicament perquè les coaccions del Delegat Sindical i la direcció ferma de Jaume Masip no les van permetre. El que sí que es va introduir va ser una segona volta en les votacions, de cara a desestimar els candidats que tenien menys vots perquè la majoria dels socis acabessin votant a les persones que havien concentrat més suports⁷²⁸. Al marge d'això dir que aquella va ser la darrera Junta que presidiria Jaume Masip, ja que a partir de llavors no es va tornar a presentar a cap més elecció. També destacar la irrupció de nous socis com Josep Vellvé Viaplana (germà de Manel Vellvé Viaplana, que havia format part de la primera junta de la Hermandad de Labradores local el 1942) o Serafí Sans Masip. Entre les tasques que va desenvolupar la Junta Rectora en destaca la creació i aplicació de la Comissió de Vendes per grups que la carta de la CNS havia esmentat un any abans (que en tot cas descriurem en posteriors apartats) i la fixació de les normes d'entrada de nous socis a l'associació.

El 1947 la presidència passaria a estar ocupada per Jaume Vallès Abelló⁷²⁹, després que Jaume Masip s'apartés definitivament dels òrgans de decisió del Sindicat. Joan Vallès Abelló no era un desconegut de l'entitat, ja que havia presidit el Sindicat després de la represa del 1939 quan fou designat pels poders locals⁷³⁰. A més, era afiliat a la FET i quadrava perfectament dins dels esquemes polítics del sindicalisme franquista. Aquella Junta va haver de clarificar de nou les condicions d'entrada de socis, sobretot pel que fa als que anteriorment havien format part del Sindicat i que hi volien entrar després d'haver-lo abandonat. A part es va gestionar la fusió final dels locals de la Renaixença,

---

⁷²⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 12/08/1945

⁷²⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 18/08/1946

⁷²⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 31/08/1947

⁷³⁰ També es té coneixement que Joan Vallès Abeló va dirigir el Sindicat durant els primers mesos després de l'esclat de la Guerra Civil, tot i que d'entrada no se li reconeix cap filiació política en partits o organitzacions polítiques del bàndol republicà. A l'octubre del 1936 ja va ser substituït per una altra persona designada pel Comitè Antifeixista local. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa 1920-1936. 27/09/1936 i 18/10/1936

la Cooperativa de Consum i el Sindicat Agrícola en l'única entitat existent llavors, després de vuit anys de tràmits administratius sobre aquell afer.

El procés per la consolidació del sistema d'elecció i votació continuaria un any després amb la nova renovació de quatre persones a la Junta. La novetat va ser que per acabar amb els problemes de moltes candidatures i la dispersió de vots els aspirants havien de presentar la seva proposta quinze dies abans de l'Assemblea General. A més, els responsables del Sindicat farien públics els noms perquè els socis tinguessin temps suficient per poder meditar a quina persona votarien a l'Assemblea General. Aquesta nova norma va portar unes conseqüències concretes. En primer lloc s'acabà amb una part del litigi electoral que patia el Sindicat des d'inicis de la dècada del 1940, i que havia protagonitzat nombroses mostres de disconformitat entre els socis. Però també es perfilava la idea que l'accés a la direcció seria per unes poques persones, sobretot aquelles que comptaven amb més mitjans i suport de les elits locals. Tot i això, el tema electoral i de votacions no acabaria aquí, sinó que en anys posteriors anirien apareixent altres contradiccions que provocarien discussions i una indefinició del Sindicat a partir d'assumptes concrets com la delegació de vots, la possibilitat de menors a poder o votar o la manera com s'havien de presentar les candidatures. Això és el què va passar el 1949 quan, al marge de posar-se en pràctica la iniciativa d'anunci dels candidats quinze dies abans de l'Assemblea General, l'elecció es tornaria a veure afectada per nous problemes. Aquesta vegada la dificultat va venir quan entre els vots emesos hi havia el d'una persona menor d'edat i la Junta, seguint les instruccions de la Llei de Cooperació i el projecte d'estatuts, el va retirar. A partir d'aquí es va encetar un debat entre els assistents sobre quina havia de ser l'edat mínima per poder exercir el vot i, finalment, es va acordar que calia tenir 22 anys per votar i per cobrar les collites 20 anys amb la prèvia autorització del soci responsable. Sobre aquest últim cas van aparèixer una sèrie de crítiques, sobretot d'alguns socis que van dir que no trobaven lògic el tema d'autoritzar a altres persones quan els socis en qüestió estaven vivint a la Vilella i ells mateixos es podien encarregar d'anar a votar o cobrar⁷³¹.

Tot i això, aquella Junta va tenir una sèrie d'actuacions concretes per tal d'aclarir conceptes sobre la titularitat dels socis, després que alguns associats portessin a la Junta el seu malestar sobre com s'havien de fer traspassos de títols. Sobre tot plegat es va aclarir que qualsevol pot demanar ser soci del Sindicat però que existien dues

---

⁷³¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 21/08/1949

categories: socis protectors i socis de primera. Els protectors eren aquells que no tenien propietats inscrites a l'entitat però que podien assistir a les Assemblees Generals, sense tenir ni veu ni vot. En canvi els de primera tenien propietats inscrites i participaven activament de les reunions amb veu i vot⁷³².

A més es va acabar de perfilar la normativa de les edats, on la Junta va assegurar que calia tenir un mínim de 20 anys i que els representants d'altres socis podien portar un nombre il·limitat d'autoritzacions per exercir el vot, sempre que aquestes fossin legals. Aquest fet xocava amb alguna de les resolucions que antigues juntes havien pres sobre el nombre de vots que cada persona podia tenir, i en certa manera provocava que es reobriessin antics debats que anys abans havien quedat tancats en relació a aquest tema.

Això és el que va passar a l'Assemblea General del 1950. Aquella vegada la qüestió era que no es va permetre el vot d'una dona quan el seu marit, que just aquell dia estava a la vila i no tenia motius per justificar la seva absència, no va assistir a la reunió. Ella llavors es va justificar dient que també era sòcia i aportava fruits i el president va fer un nou aclariment sobre els vots, dient que per tenir-lo calia aportar fruits però quan hi havia inscrites terres del marit i la muller només es contemplava un sol vot, atès que la titularitat de soci només era representada pel marit. Aquesta resposta és un clar exemple de la situació que tenien les dones dins de l'entitat i la posició d'invisibilitat en l'esfera pública, que era ocupada completament pels homes.

Però allò no va ser l'única discussió, sinó que la resta de la reunió va seguir amb serioses acusacions entre els socis i la Junta Rectora perquè alguns van identificar que en les autoritzacions s'amagava la intencionalitat de permetre que alguns socis tinguessin més d'un sol vot i es perpetués el fet que els majors productors eren els qui gaudien de majors privilegis. Altres socis anaren més enllà en la crítica, assegurant que en els últims anys la possibilitat d'un soci per accedir a la Junta Rectora s'havia restringit, i que des de la recuperació del Sindicat el 1939 la majoria de gent que havia ocupat un càrrec era la mateixa de sempre. Davant d'això el president va matisar aquesta informació, dient que en les diferents eleccions s'havia anat intercalant nova gent a les juntes, afegint aquesta definició dels escollits: [...] *Son obedientes con*

---

⁷³² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 06/05/1950

*modales y en formas de cumplir su santa obligación ya que nuestra Organización Sindical es la vida económica de nuestro pueblo*⁷³³”

Segurament aquella reunió va ser la que va concentrar major nombre de denúncies sobre les votacions, les candidatures i el funcionament electoral. Moltes de les queixes que s’havien recollit eren autèntiques realitats del funcionament del Sindicat durant la dècada del 1940, sobretot pel que fa a l’accés a càrrecs de la Junta Rectora i en especial a la presidència que Jaume Masip havia ostentat en nombroses ocasions des del 1940. A tot això hi ajudarien unes pràctiques de control i vigilància dels poders locals que feien sospitar als socis de les intencions de la directiva i de com es feia efectiva la poca capacitat de decisió dels associats en el rumb de l’associació, per bé que almenys es mantenia l’espai de les assemblees generals on poder plantejar tots aquests dubtes.

Al marge de tot això, el que s’ha de destacar de la Junta del 1950 era que estava formada per set persones i no sis com fins llavors havia passat. Aquest fet no és una anècdota aïllada, ja que a partir del 1952 totes les Juntes Rectores passarien a estar formades per set persones fruit de la incorporació d’una persona de la comissió gestora de les seccions recreativa de consum per tal de millorar la connexió i la unitat d’acció⁷³⁴. A part d’això tornava a assolir la presidència Joan Vallès Abelló, que havia quedat últim en les eleccions però que per la seva posició i influència va ocupar de nou la direcció. Durant el mandat d’aquella Junta es va produir l’aprovació final dels estatus del Sindicat per part de l’Obra Sindical de Cooperación⁷³⁵, tancant-se així el període d’indefinicions legals i organitzatives que havia caracteritzat la vida de l’associació durant els últims anys, a la vegada que començava una reorganització interna per adequar-se a la normativa vigent. Entre totes aquestes reorganitzacions hi hagué el canvi de nom de l’associació que passaria a dir-se “Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa”, i per això a partir d’aquest any ens referirem a l’entitat com a Cooperativa Agrícola i no ja com a Sindicat Agrícola. A part els nous estatuts esmentaven de manera formal la creació i incorporació del Consell de Vigilància com una nova estructura

---

⁷³³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d’Actes de l’Assemblea General, 1949-1958. 20/08/1950

⁷³⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d’Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 27/08/1950

⁷³⁵ L’adaptació dels estatuts i les seves conseqüències tenen un apartat especial en el desenvolupament de l’activitat de la Cooperativa Agrícola. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada, 1945-1952. 05/02/1951

organitzativa⁷³⁶, formada per diversos socis a partir de l'aprovació pertinent dels organismes sindicals provincials.

De la Junta del 1951 en destaquem que la direcció tornava a passar de set a sis membres⁷³⁷, ja que al llarg d'aquell any es va preferir fer un estudi per mirar quina seria la millor manera dins d'uns paràmetres legals de gestionar conjuntament l'activitat de les diferents seccions de la Cooperativa Agrícola, desestimant d'entrada l'opció de més personal a la direcció. Però la mesura de tornar a incloure a una setena persona a la Junta s'acabaria per imposar a partir del 1952, essent ja invariable a partir d'aquell moment⁷³⁸. Però això no significava que acabés el procés de legalització de les activitats recreativa i de consum, ja que s'allargaria fins el 1959, solucionant-se amb la creació de la nova Cooperativa de Consum.

A part s'ha destacar també la fi de la presidència de Joan Vallès Abelló, que renunciaria al càrrec i no tornaria a ocupar cap més responsabilitat a l'entitat degut al seu precari estat de salut. La figura de Joan Vallès és similar a la de Jaume Masip, i no es pot entendre el funcionament del Sindicat entre el 1939 i el 1950 sense les seves actuacions per bé que ell, a diferència de Jaume Masip, va respectar la rotació de càrrecs i mai va ocupar la presidència més de dos anys seguits tal i com marcava la normativa. El seu testimoni l'agafaria de nou Francesc Vellvé, que en anys anteriors ja s'havia guanyat la confiança de les personalitats més influents per haver ocupat en nombroses ocasions la vicepresidència i la presidència. Francesc Vellvé es postulava doncs com la figura continuadora de l'obra de Joan Vallès i Jaume Masip, per bé que a part anirien apareixent altres personatges que també es significarien en l'evolució de la Cooperativa. A la renovació del 1952 es tornaria a plantejar que les Junes Rectores estiguessin formades novament per set persones i és per això que aquella vegada es va votar l'aprovació de cinc persones enlloc de quatre, amb la intenció de fixar d'aquesta forma la coordinació entre la Cooperativa de Consum i la Cooperativa Agrícola, encara que aquest aspecte s'aniria definint durant la dècada del 1950 i no s'arribaria a una concreció fins uns anys més tard.

---

⁷³⁶ Prèviament havia existit una comissió de comptes des del 1939, però amb els nous estatuts aprovats i a punt per aplicar-se es formalitzava la creació d'aquest nou òrgan de direcció. Per no barrejar conceptes el seu desenvolupament serà descrit en el mateix apartat on es tracti la integració de la Cooperativa Agrícola a la Llei del 1942

⁷³⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 02/09/1951

⁷³⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 10/08/1952

En la renovació de càrrecs del 1953 es va produir una situació bastant curiosa. Joaquim Sabaté Nogués, un dels que va resultar escollit a la votació (i que havia formalitzat la seva candidatura), va manifestar que no volia estar a la Junta Rectora perquè li resultaria impossible compaginar el càrrec amb la seva feina, pantejant que entrés una persona diferent que no hagués format part de cap Junta en anys anteriors⁷³⁹. El mateix va fer Josep Alentorn, que va al·legar la impossibilitat del càrrec per feina i motius familiars. Era la primera vegada que persones després de ser escollides mostraven la seva disconformitat amb la feina a la direcció de la Cooperativa, i a partir de llavors ens trobarem en altres exemples similars. Però la Junta Rectora va fer cas omís a les seves reclamacions i no va deixar que cap dels dos renunciés als seus respectius càrrecs. El més interessant és que les actuacions de Joaquim Sabaté i Josep Alentorn ens porta a reflexionar sobre si quan van presentar la seva candidatura quinze dies abans ho van fer de manera lliure o bé es van veure condicionats o obligats a fer-ho per instruccions rebudes d'altres persones, ja fos el Delegat Sindical i la Prefectura local del Movimiento o els membres de l'anterior Junta Rectora; per bé que cap dels dos formava part de la FET durant aquells anys. Finalment, les dues persones que no volien acceptar el càrrec a l'Assemblea General van ser posades com a vocals. A part d'això esmentar que aquella Junta va ser la responsable de deixar completament aclarit l'afer de les candidatures i la manera de presentar-se, tal i com s'explica amb l'afirmació que el president Marcel·lí Masip va fer en una reunió:

“Unos quince días antes de ser efectuada la votación para los nombramientos de la Junta Rectora según artículo 42 de nuestros estatutos, podrán presentarse en las oficinas de nuestra cooperativa todas las candidaturas que se desean presentar siempre que vayan firmadas por diez socios. La Junta Rectora siempre podrá presentar en candidatura, lo cual todas serán expuestas al pueblo en el local del café, para que todos los socios puedan elegir de dichos nombramientos los que mayor les plazca, solamente pudiendo ser elegidos los que consten en las candidaturas presentadas”⁷⁴⁰.

Amb aquesta declaració es pretenia tancar un dels períodes més convulsos en la història de l'associació pel que fa a la mecànica electoral, que com hem vist havia sacsejat i enfrontat als socis des del 1945, tot i els intents de les Juntes anteriors de fixar una

---

⁷³⁹ Sembla ser que les crítiques que els socis van fer a l'Assemblea General del 1950 sobre l'accés de qualsevol soci als òrgans de govern van tenir el seu efecte, o almenys es desprèn això a partir de les opinions de Joaquim Sabaté

⁷⁴⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 21/02/1954

normativa de fàcil compliment. La principal causa que va portar a aquesta indefinició va ser, com ja s'ha repetit en diverses ocasions, la no existència d'un reglament clar i concís i la diversitat de maneres que els socis i els càrrecs de la Junta Rectora tenien d'entendre la Llei de Cooperació, per bé que al final moltes situacions s'acabessin resolent de la mateixa manera: indicacions del Delegat Sindical o odres dels organismes superiors.

També s'ha de destacar que aquella Junta Rectora va començar els contactes amb diferents organismes i entitats per tal de delimitar municipalment on arribava la Denominació d'Origen Priorat i vigilar que no s'afegissin cooperatives de pobles que no reunissin els requisits de la denominació.

Un cop aclarides les noves normes de funcionament electoral es va fer la renovació de càrrecs ordinària prevista per l'agost del 1954. Però novament es produí una situació innovadora en el procés de selecció de la gent. Aquesta vegada només hi van haver quatre candidats per entrar, el mateix nombre dels que havien de ser substituïts a la Junta Rectora. Per això no es va fer cap votació i la gent va entrar directament. El tema no va quedar aquí, ja que en aquell moment diversos socis van criticar que fos la Junta Rectora l'encarregada de situar cada elegit a un càrrec i no l'Assemblea General, una situació que havia passat des de la represa de l'activitat de l'entitat el 1939. Aquesta vegada però es feia més evident al conjunt dels socis els tripijocs que la Junta feia quan es repartien els càrrecs, sobretot quan les persones que havien de tenir responsabilitats entraven sense ser votades i desconeixent els associats quina posició tindrien⁷⁴¹. Però la direcció va fer cas omís a les crítiques dels socis i a la Junta Rectora celebrada el setembre del mateix any va tornar a redistribuir a la gent de forma arbitrària sense fer cap consulta a ningú.

D'aquella nova Junta Rectora cal destacar algunes actuacions, com el nou dictamen que es va fer per enèsima vegada relacionat amb l'elecció de vocals i la presentació de candidatures, aquesta vegada a partir del dubte de si era possible que es presentessin un conjunt de persones en una candidatura conjunta per formar part de la Junta o bé s'havia de fer de manera individual i separada. Després d'un llarg debat es va arribar a aquestes dues posicions enfrontades i que es resumiren així:

“Después de largo rato de discusiones sobre el caso y habiendo diferentes pareceres se acuerda efectuar la elección por haber dos formas de nombramientos, uno para la presentación de candidaturas

---

⁷⁴¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 15/08/1954

por grupos de diez socios, y otra en que se haga votación unos quince días antes de la asamblea pudiendo cada socio votar un nombre, y una vez efectuado el escrutinio el doble de los que han de ser renovados sean proclamados candidatos que serán los que en dicha votación hayan obtenido mayor número de votos”⁷⁴².

Per acabar amb el debat es va procedir a votar, i el resultat fou de vint-i-sis vots a favor que els candidats es presentessin de forma individual i nou vots favorables a les candidatures conjuntes sense votació. Per tant es va mantenir la mateixa situació d'abans, per molt que alguns socis pretenguessin acabar amb el model d'escrutini practicat fins llavors. Al marge d'això el president i els altres membres de la Junta van començar a fer els primers passos en la presa de contactes amb altres cooperatives de la comarca per desenvolupar una unió comarcal per la venda conjunta dels vins, un aspecte que ja es tractarem en posteriors apartats.

A la renovació de càrrecs del 1956 es tornà a obrir de nou un debat de tipus electoral⁷⁴³. Aquesta vegada s'aixecaren diverses sospites entre alguns socis que les intencions de vot de la gent canviaven quan assistien a l'Assemblea per pressions dels càrrecs o d'altres assistents i davant d'això van demanar que cadascú portés el seu vot amb el nom preparat d'abans. A això la Junta i altres socis contestaren de forma molt agressiva en contra, i finalment la proposta fou desestimada. Aquest no va ser l'únic aspecte a destacar, sinó que per primera vegada el global de l'Assemblea General va demanar que es col·loqués a la persona amb més vots a un càrrec en concret de la nova Junta Rectora, cosa que finalment la direcció acabà per acceptar.

A la reunió del 1957 ja no hi hagué cap tipus de problema electoral com en els anteriors anys. Destacar que Francesc Velleve abandonava la presidència després de complir els dos anys i l'encarregat de dirigir la vida de la Cooperativa requeia en Joan Borràs, que en altres ocasions ja ho havia fet. A part d'això la nova Junta Rectora va ser la responsable d'iniciar els tràmits burocràtics pertinents perquè la secció recreativa i la Cooperativa de Consum sortissin de la Cooperativa Agrícola i es constituïssin com una entitat independent, essent la millor solució a la que s'havia arribat després de quasi dinou anys intentant regularitzar l'antiga unió i la situació de les seccions.

---

⁷⁴² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 15/05/1955

⁷⁴³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 12/08/1956

Sobre els últims anys de la direcció de la Cooperativa durant la dècada dels cinquanta destacar l'aparició de noves persones al capdavant de l'entitat, acomplint-se així el relleu generacional del personal que ja s'havia iniciat a partir del 1950. Al marge d'això la Cooperativa iniciaria un nou període durant els següents anys, on molts dels problemes anteriors ja no hi tindrien cabuda, sobretot els de tipus electoral i de definició de càrrecs, per bé que n'apareixerien de nous relacionats amb el nou context que s'obriria a partir de la dècada del 1960.

2.1.3.2 La integració tardana del Sindicat a la Llei de Cooperació del 1942. De Sindicat Agrícola a Cooperativa Agrícola: adaptació dels nous estatuts i la creació de Consell de Vigilància

La principal característica que s'intueix després d'analitzar els primers vint anys d'eleccions, Junes Rectores i candidatures al si de la Cooperativa és una indefinició constanten diversos aspectes. Així doncs, d'indefinicions n'hi hagueren de molts tipus i motivades per diverses causes, però la que marcava profundament l'acció de l'entitat era de tipus legal: la inexistència d'un reglament clar que podés aclarir les diverses interpretacions en temes tan subjectius i essencials com el funcionament electoral, l'acció de la directiva o els drets i deures dels socis de l'associació.

A l'apartat de l'arribada de la dictadura i les reorganitzacions forçades del Sindicat s'esmenta que el primer intent de projecte d'estatuts fou obra de la pròpia voluntat dels socis i el segon a partir de la iniciativa nacionalsindicalista, però els dos tingueren poc recorregut. Entre el 1939 i el 1942 la imprecisió no era una qüestió particular del Sindicat de la Vilella Baixa, sinó que afectava a moltes altres entitats agràries pel fet que és en aquells anys quan es basteix la política del Règim amb l'associacionisme agrari i el món cooperatiu i fent que no hi hagués una idea clara fins el 1942.

La Llei de Cooperació del 1942 i el reglament per la seva aplicació del 1943 marcarien el final de tot el procés legislador i l'inici perquè les societats cooperatives normalitzessin la seva situació legal amb un esquema clar, uniforme i controlat. Buscant exemples d'això en altres cooperatives de la comarca veiem que la majoria actualitzaren els seus estatuts d'acord amb la nova llei al llarg de la dècada del 1940. La Cooperativa

de la Vilella Alta⁷⁴⁴ rebé l'aprovació el 1945⁷⁴⁵, la de Falset també el mateix any o la de Marçà el 1946⁷⁴⁶, entre d'altres.

Però el cas de la Vilella Baixa va ser extremadament lent i costós, essent la cooperativa que tardà més en obtenir el vistiplau sobre el seu reglament, al marge de les entitats que es constituïren ex novo de forma més tardana. Això no es deu a la incapacitat de les diverses Junes Rectores per enviar el reglament als organismes superiors, sinó a la lentitud amb que l'Obra Sindical de Cooperación va tenir per confirmarels estatuts del Sindicat Agrícola. Segons dades recollides el Sindicat va enviar el nou reglament a l'Obra Sindical a mitjans de l'any 1944, de manera similar a la resta d'associacions agràries de la comarca. El 1946 apareix la primera referència en Assemblea General de que l'arribada de l'autorització des de Madrid estava sent extremadament tardana, sense que es donés cap motiu aparent que expliqués la lentitud del procés⁷⁴⁷.

El beneplàcit va arribar fins el 1951, set anys després de fossin enviats els estatuts a les autoritats. Els canvis en l'organigrama i el funcionament no es farien d'un dia per l'altre, sinó que al llarg de la dècada del 1940 hem vist com s'anaven introduint algunes de les mesures adoptades per la dictadura franquista en matèria cooperativista mitjançant l'aplicació de la Llei de Cooperació del 1942 i les instruccions que arribaven dels organismes provincials.

La major part del procés d'adaptacions ja l'hem comentat en l'anterior apartat, ja que molts aspectes feien referència al desenvolupament electoral, de les Junes i a l'acció de govern. A partir del 1951 amb els estatuts ja aprovats hi ha les modificacions més importants, que quedaren ja recollides al capítol primer dels estatuts:

*“Artículo 1- Con el nombre de Cooperativa Agrícola de Vilella Baja (Tarragona) se constituye una Cooperativa del Campo local sujeta a los preceptos de la Ley 2 de Enero de 1942 y reglamento 11 de Noviembre de 1943, encuadrada en la hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de la localidad
A todos los efectos legales esta Cooperativa es continuadora del Sindicato Agrícola, haciéndose cargo de su Activo y Pasivo, no*

---

⁷⁴⁴ Abans d'això ja hi hagué altres intents entre el 1939 i el 1940 per tal d'oficialitzar l'activitat de la Cooperativa de la Vilella Alta a través del Govern Civil però que estigueren marcats per problemes amb el nom que s'havia d'adoptar (abans es deia “la Verdadera Alianza”) i múltiples diferències entre l'alcaldia, alguns socis i el Governador Civil. Finalment, el febrer del 1940, es va poder celebrar la primera assemblea general que permeté reactivar l'activitat del sindicat agrícola. AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1277

⁷⁴⁵ ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Cooperativa Agrícola de la Vilella Alta

⁷⁴⁶ ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Cooperativa Agrícola del Bajo Priorato de Marsá

⁷⁴⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 18/08/1946

teniendo otra finalidad el cambio de nombre y los presentes Estatutos que el de su adaptación a la nueva legislación vigente
*Artículo 2- El objeto de esta Sociedad es el mejoramiento de la agricultura en general, adquisición de abonos y semillas para el fomento de la producción, venta y conservación y elaboración en común de los productos de cultivo*⁷⁴⁸”

La principal modificació (i que ja hem esmentat abans) és la que fa referència al nom de l'associació, que passaria a dir-se Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Però no va ser l'única cosa que canviaria en referència a la nomenclatura, sinó que també a partir d'aquell moment els càrrecs de president i vicepresident passarien a anomenar-se cap i subcap, en una clara referència al món falangista. A part d'això en aquests primers articles quedava clar que es tractava de posar per escrit l'adaptació que ja s'havia fet al llarg de la dècada dels quaranta, sobretot per les referències a l'enquadrament amb la Hermandad de Labradores local o la naturalesa de l'entitat.

Més enllà dels noms s'aplicaren altres transformacions que canviaren sensiblement el funcionament i la direcció. La més important és la creació del Consell de Vigilància, el qual es recollia la seva funció als estatuts a partir dels següents articles:

“Artículo 54- El Consejo de Vigilancia se compondrá de tres socios de la Cooperativa nombrados por el Jefe Provincial de la Obra Sindical de Cooperación, a propuesta de la Junta General.
*Artículo 55- Las facultades y obligaciones del Consejo de Vigilancia consistirán en fiscalizar las operaciones sociales pidiendo aclaraciones a la Junta Rectora o al personal de la entidad, inspeccionando la contabilidad al objeto de tener un conocimiento real de la marcha social, y poder informar bajo su responsabilidad tanto a la Junta General como a los organismos superiores de la Obra Sindical de Cooperación*⁷⁴⁹”

El naixement d'aquest organisme no és cap novetat, ja que com hem vist abans des del 1939 hi hagué diverses propostes de socis lligats al món falangista i sindical per la creació d'una comissió encarregada de vigilar i organitzar els comptes de la Cooperativa. La diferència és que aquelles propostes o bé no s'arribaren a materialitzar o la seva activitat fou opaca entre el 1939 i el 1951, ja que no hi ha cap referència de la seva existència durant aquells anys. És amb l'aprovació final dels estatuts i la seva posada en pràctica definitiva quan el Consell de Vigilància començà a funcionar, fent-se la primera tria de personal a les eleccions del 1952. Els membres escollits eren tres socis

---

⁷⁴⁸ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Cooperativa Agrícola de Vilella Baja

⁷⁴⁹ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Cooperativa Agrícola de Vilella Baja

candidats a la Junta que, per falta de vots, n'havien quedat fora. A més es va acordar que cada any, coincidint amb les eleccions de la Junta Rectora, es renovaria a una persona de l'organisme. La proposta dels seus membres es feia seguint un mecanisme de vot però l'Obra Sindical va vigilar sempre de molt a prop qui era membre del Consell, ja que en certa manera aquell òrgan s'havia de convertir en l'encarregat de vigilar l'activitat de la Junta i que aquesta estigués sempre en consonància amb els principis cooperativistes de la dictadura, denunciant a les autoritats superiors quan hi hagués algun indici de falta administrativa per part de la Junta Rectora

Des de la seva creació l'any 1951 van existir moltes diferències i pugnes entre el Consell de Vigilància i les diferents Junes. La primera va ser entre el 1953 i el 1954 provocada per la legalització de la secció recreativa (l'antiga Renaixença). El Consell de Vigilància creia que els tràmits no s'adequaven a la legalitat i per aquest motiu van criticar durament el paper de la Junta per haver amagat informació⁷⁵⁰. A partir d'aquí s'inicià un debat encès entre la Junta i el Consell de Vigilància, que finalment s'acabaria per resoldre a partir de la mediació dels organismes superiors. Però aquest no va ser l'únic cas de diferències entre els dos organismes, ja que s'anirien repetint al llarg de la dècada del 1950 motivats sobretot per la no acceptació per part del Consell dels balanços que la Junta Rectora presentava a l'Assemblea General. Això va provocar que algunes vegades la situació econòmica de l'entitat se'n veiés seriosament afectada perquè no s'avançava en les previsions econòmiques que la Cooperativa es feia per les campanyes de les collites o bé per l'adquisició de nous aparells o obres previstes.

Podem assegurar doncs que la creació i funcionament del Consell de Vigilància és la principal fita en l'adaptació de la Cooperativa a la Llei de Cooperació del 1942, i que trasbalsà l'activitat de l'entitat durant aquells anys, provocant moltes vegades una dualitat de poders al si de la direcció. Si bé és cert que el personal que en formava part era escollit per l'Assemblea General i que moltes vegades es tractava de persones que havien format o formarien part en un futur de la Junta Rectora cal posar en entredit si les seves actuacions responien als interessos de la Cooperativa o bé venien motivades per l'Obra Sindical Provincial. El Consell de Vigilància es convertiria en un organisme encarregat de vetllar a l'ombra que tot anés com tocava, i fins i tot en responsable de recollir qualsevol queixa que un soci tenia sobre el funcionament de la Cooperativa i l'actuació dels membres de la Junta, sempre de manera anònima.

---

⁷⁵⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 02/08/1953

Finalment, és curiós veure que l'aparició del Consell i la seva tasca es produeix en un moment on semblava que l'antic control directe que personatges de l'organigrama franquista local havien fet durant la dècada del 1940 semblava més relaxat. La Prefectura del Movimiento de la Vilella Baixa i l'obra del Delegat Sindical semblaven estancats, però amb la creació del Consell es reactivava aquesta manera de fer controladora, vetllant perquè tot s'apliqués a partir dels principis de la política cooperativista franquista i que res s'escapés de la vigilància.

2.1.3.3 Obres, millores tècniques i impacte social entre el 1939 i el 1959

Com bé se sap, la producció agrària de tot l'estat espanyol estava marcada per l'economia autàrquica. La pagesia, davant la situació difícil de la postguerra i la nul·la capacitat del Règim en poder avançar en altres sectors productius com el secundari o el terciari, va esdevenir puntal en la nova organització del treball, i més encara en una comarca tan agrària com el Priorat. A inicis del segle XX ja havien començat canvis en l'aparat tècnic que millorarien la pràctica de l'agricultura, però al Priorat aqueses millores tècniques arribarien en comptagotes o serien inexistents, donada la situació precària de la pagesia i de la comarca en general. A tot això cal sumar-hi les dificultats pròpies de carestia de la dura postguerra i la situació d'estancament generalitzada que es va reproduir a la majoria de territoris.

A partir d'aquests condicionants, durant la dècada del 1940 i el 1950 el Sindicat poc va poder fer per oferir millores tècniques als cultius (en especial la vinya), ja que aquest paper l'havia assumit per decret la Hermandad de Labradores Local. Només s'ha de destacar que s'aniria promocionant paulatinament l'ús del regadiu en les vinyes, però durant aquells anys era molt anecdòtic el pagès que podia fer servir algun sistema de reg als ceps, essent doncs la immensa majoria de secà.

A mitjans de la dècada dels cinquanta va començar a treballar un Grup Sindical de Colonització dins de la Hermandad Local, que s'encarregava de promocionar mitjançant el finançament públic i les quotes dels participants que la replantació de vinyes, oliveres i ametllers a antics terrenys que, després de la crisi de la fil·loxera a finals del segle XIX, havien quedat en desús⁷⁵¹. El seus efectes durant aquest període van ser bastant escassos i fou més aviat durant la dècada del 1960 quan es començarien a notar subsidiàriament alguns dels plans que havia de desenvolupar el Grup Sindical.

---

⁷⁵¹ACPR. Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Actes del Grup Sindical de Colonització, 1955-1965. 29/11/1955

Al marge de tot això també hi hagué iniciatives de millora tècnica a les instal·lacions del Sindicat, com l'adquisició d'una nova premsa hidràulica. La compra d'un aparell d'aquelles característiques no es podia fer a la lleugera, ja que el grau d'inversió era bastant elevat donada la mala situació econòmica. Però davant les greus mancances de producció que suposava seguir fent vi i oli amb la maquinària anterior es preferí sondejar l'opció de comprar-ne una de nova, sempre i quan en primer lloc s'arribés a vendre la vella⁷⁵².

Davant l'acord majoritari a l'Assemblea General la Junta Rectora va decidir encarregar l'afer a una comissió responsable de buscar la millor oferta, platejar-la i fer els tràmits pertinents en cas d'adquirir-la⁷⁵³. Un temps més tard va arribar una oferta dels senyors Gebel·lí de Reus que oferien una premsa per 11500 pessetes, a més de quedar-se la vella que tenia el Sindicat.

Però tot hi tenir el preu rebaixat les dificultats econòmiques feien que no es podés assumir tot de cop, i per això la mateixa comissió de la Junta Rectora es va encarregar de sol·licitar un préstec de 12000 pessetes a la Caixa de Pensions per la Vellesa de Reus a pagar en sis mesos i amb un interès del 5%⁷⁵⁴. Finalment la nova premsa es va instal·lar entre l'octubre i el novembre del 1944 i un any més tard es va fer efectiu el pagament als senyors Gebel·lí. Per assumir els costos el Sindicat no va tenir altre remei que bloquejar una part dels beneficis de les posteriors collites als socis, de cara que tothom pagués una part proporcional del crèdit que s'havia fet⁷⁵⁵.

Amb la compra de la nova premsa el Sindicat veia millorada la producció i la productivitat, obtenint el 1946 un oli de major qualitat i igualant-se amb cooperatives d'altres pobles veïns que també havien adquirit premses hidràuliques com el cas de Capçanes, que durant la dècada del 1940 va comprar maquinària nova per fer oli⁷⁵⁶ (amb major o menor sort a l'hora de sufragar els costos de la inversió).

A part de la premsa a finals de la dècada dels cinquanta els socis van voler adquirir un molinet per trinxar pinso, ja que eren uns anys on la cria d'animals a nivell familiar (en especial l'aviram) va gaudir d'un notable protagonisme entre els socis de la

---

⁷⁵² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 23/04/1944

⁷⁵³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 26/07/1944

⁷⁵⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 14/09/1944

⁷⁵⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 15/04/1945

⁷⁵⁶ Marià E. PENA NOMEN: *Breu Històriadel Celler de Capçanes...*, pp. 42-43

Cooperativa. Però al final va ser impossible comprar-ne un de nou, i els socis es van haver d'acontentar en llogar-li el seu a un associat particular⁷⁵⁷.

Al marge de millores tècniques a partir de l'adquisició de nous productes també es van emprendre obres de cara a perfeccionar les instal·lacions del Sindicat. Les primeres que es tenen constància foren per millorar el desguàs d'aigua del local entre el juliol i l'agost del 1940. Dos anys més tard hi havia la primera reparació dels trulls on es premsava el raïm per resoldre així les fuites que hi havia. Per assumir el cost de les obres es va optar per la mateixa solució que en l'anterior cas de la premsa, cobrant als socis dues pessetes per cada quilogram de raïm que aportessin en la collita del 1942⁷⁵⁸. El problema va ser que la Junta es va donar compte que aquelles reparacions van servir de poc i que el problema amb els trulls era més greu, essent necessari posar-ne de nous per acabar amb la dificultat. El tema seguia sent que l'economia era massa precària per fer una inversió d'aquella envergadura, i per això es va tendir a seguir fent petites obres que solucionessin parcialment el problema, com va passar el març del 1947 amb una nova reparació⁷⁵⁹.

Cap a finals de la dècada del 1950 semblava que s'havia sanejat parcialment una part de l'economia, cosa que permetia començar a pensar en fer majors inversions amb el tema dels trulls o en d'altres qüestions. Una d'aquestes va ser encarregar a una comissió de la Junta Rectora que comencés els tràmits i gestions per construir un dipòsit de ciment a les instal·lacions de la Cooperativa per així poder controlar millor el vi que s'emmagatzemava i millorar les condicions de càrrega dels camions⁷⁶⁰. Però la realització d'aquest projecte d'obres no arribaria fins a la dècada del 1960, moment on la situació econòmica seria una mica més satisfactòria.

Fet aquest repàs s'aprecien diverses consideracions. En primer lloc les dures condicions de la postguerra feien molt difícil que els socis poguessin sufragar de manera senzilla els costos de les obres i les millores. Si a tot això hi sumem que la situació econòmica general va ser molt precària al llarg del període provocà que fos molt complicat iniciar qualsevol projecte de grans dimensions com el tema dels trulls o del dipòsit de ciment. És per això que els treballs realitzats van girar al voltant de la reparació de les

---

⁷⁵⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1958-1973. 10/01/1958

⁷⁵⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 12/04/1942

⁷⁵⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 25/05/1947

⁷⁶⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1958-1973. 14/05/1958

infraestructures existents quan hi havia algun problema o bé en millorar-ne l'acondicionament.

El cas de les millores tècniques en el cultiu és similar al de les obres a les instal·lacions, però afegint-hi altres consideracions. D'una banda que les tasques que es realitzaven en organismes com la Hermandad de Labradores local feia difícil veure el protagonisme del Sindicat i els seus socis en aquest tema. També hi ha el fet que la conveniència de la innovació tècnica agradés a la majoria de socis, atès que el terreny abrupte on s'havien de conrear i treballar les vinyes feia que el pagès veiés difícil la introducció de maquinària moderna per millorar-ne l'explotació. Així doncs, en general ens trobem en una situació de poc avanç en aquest aspecte.

Finalment, i no perquè sigui menys important, cal parlar de la xifra de socis de la Cooperativa durant el període i l'impacte al global de la població. A grosso modo, s'aprecia que el nombre d'associats inscrits a l'entitat aniria decreixent a partir del 1945. A nivell general ens trobaríem que entre el 1940 i el 1949 la situació es va mantenir mínimament estable però ja durant la dècada del 1950 es començà a produir una dràstica baixada de gent, una característica que segurament en èpoques posteriors encara seria més pronunciada si la relacionem amb el comportament demogràfic local. A més no és gens estrany que la pitjor baixada sigui entre el 1950 i el 1955 ja que, com veurem després, van ser uns anys especialment complicats per la Cooperativa, que tindrà serioses dificultats econòmiques degut a factors derivats de les collites i de les decisions de les Junes Rectores d'aquella època.

Taula 29: Evolució del nombre de socis actius i la població de la Vilella Baixa entre 1940 i 1960

<i>Anys</i>	<i>Nombre de socis actius</i>	<i>Població de la Vilella Baixa</i>
1940	174	460
1945	180	393
1950	162	393
1955	149	372
1960	146	301

Font: Elaboració pròpia a partir de IDESCAT, Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, la Vilella Baixa, 1940-1960 i ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llistat de socis, 1939-1962

Quan posem en relació la xifra de socis amb el conjunt del poble hi ha algunes consideracions a tenir en compte. En primer lloc, cal que entenguem que els socis eren únicament els homes, però la resta de la unitat familiar depenia econòmicament dels seus ingressos i, per tant, per veure l'impacte al global del poble caldria agrupar a tota una família dins de cada soci corresponent. A partir d'aquí, s'aprecia un procés gradual d'augment de l'empremta de la Cooperativa al conjunt del poble, ja que al 1940 és quan situem més pagesos que treballaven al marge del Sindicat. La important pèrdua de població que la Vilella Baixa va patir durant la dècada dels cinquanta fa que, en general, els homes que es queden al poble siguin els que també participin de la Cooperativa, per bé que aquesta també té un procés de pèrdua de socis gradual. Al final sembla que s'arribi a una certa equiparació entre el nombre de socis i la població de la Vilella Baixa.

Globalment, estem davant d'un procés prou significatiu. Durant la Guerra Civil tots els pagesos havien de formar part de l'organisme, i quan aquesta ordre s'aixecà amb l'arribada del franquisme es produeix una pèrdua de socis important a l'entitat. La recuperació només es produiria per la pèrdua de població, i seran moltes les vegades que la direcció de l'entitat va lamentar l'èxode rural i l'envelliment de la classe pagesa local.

2.1.3.4 Les collites d'olives i de raïm, el sistema de vendes i balanç de la situació econòmica

L'activitat més important que havia de desenvolupar el Sindicat (i pel qual va ser creat) era la producció de vi i oli a partir de les collites dels seus associats. Per això ja hem dit que una de les tasques imprescindibles per les primeres Junes va ser la reobertura del celler durant la campanya del 1939, intentant que aquest funcionés en plenes condicions. Com va passar amb la majoria de productes, el vi no es va escapar del control institucional autàrquic ni de la xarxa provincial vitivinícola, per molt que la producció mitjana a la qual podia arribar la Vilella Baixa i el conjunt del Priorat era molt més baixa en comparació amb altres zones de producció vinícola de la província com el Penedès o l'Alt Camp.

Just quan va començar la reorganització del celler es va apuntar que alguns productors havien col·locat raïm en mal estat a la campanya del 1938, provocant que una part d'aquesta quedés en mal estat. Davant d'això es va cridar l'atenció a tots els socis, dient

que es milloraria el control en l'aportació de raïm en la verema del 1939 per part del personal del celler i evitar així que es malmetés el global de la producció⁷⁶¹.

L'efecte del control autàrquic es va notar ben aviat en les collites. Com ja hem dit al capítol anterior, l'any 1941 les autoritats bloquejaren gairebé un 50% del raïm recollit en l'anterior campanya del 1940 a partir de la jurisdicció que tenien en aquest aspecte per la nova legalitat⁷⁶². Això va provocar que els socis no cobressin tota la collita al no disposar-ne d'una bona part per la venda. Per tal de resoldre l'assumpte el Delegat Sindical local es va desplaçar a Tarragona per entrevistar-se amb el Governador Civil Ángel Bernardo i parlar sobre aquest tema⁷⁶³. La reunió es celebrà el setembre del 1941 i no va ser tan resolutiva com esperava el Delegat Sindical pel fet que el Governador Civil li prometé que miraria de fer-hi alguna cosa però sense fer cap concreció. La Junta Rectora va veure que possiblement els socis arribarien a cobrar una part del vi bloquejat, però no es veia clar ni la quantitat ni el moment. Finalment el 1942 els poders provincials desbloquejaren el vi, podent doncs ser venut pel Sindicat i que els socis cobressin, per bé que no disposarien dels diners fins un temps després⁷⁶⁴. Això no va ser un fet aïllat, ja que els bloquejos s'anirien produint al llarg de la dècada dels quaranta, per bé que la quantitat de vi no arribaria a ser tan elevada com ho va ser aquella vegada. Pel que fa a la producció, aquesta es va mantenir bastant irregular al llarg dels anys, afectada per si els ceps havien fet més o menys raïm en funció de les condicions climàtiques, les plagues o si s'havien pogut aplicar els productes per millorar-ne la productivitat. Desgraciadament no s'ha conservat un registre de tots els anys, cosa que ens facilitaria veure millor la irregularitat de volum en l'entrada de raïm.

---

⁷⁶¹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

⁷⁶² Això no va ser un fet aïllat, sinó que aquest bloqueig també es va donar en altres cooperatives vitivinícoles de la província com el cas de Nulles. Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social de les cooperatives agrícoles de Nulles (1917-1992)*. Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1993, pp. 128-130

⁷⁶³ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...*, p. 27

⁷⁶⁴ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 30/09/1942

Taula 30: Volum de les collites recollides de raïm pel Sindicat Agrícola entre el 1941 i el 1960

<i>Any</i>	<i>Kilograms de raïm</i>	<i>Nombre de persones que aportaren raïm</i>	<i>Mitjana de raïm aportada per soci en kilograms</i>
1941	536495	197	2723,32
1948	319614,5	212	1507,62
1954	616910	221	2791,45
1960	599633,5	150	3997,56

Font: Elaboració pròpia a partir de ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Aportació de raïm per socis, 1941-1960

Tot i l'excepció d'algun any s'aprecia un augment significatiu en els quilos de raïm entre el 1941 i el 1954, encara que el 1960 torna a baixar lleugerament, establint-se doncs una xifra final regular a l'entorn del mig milió de quilos. Condicionat a això hi ha la xifra de gent que aportaria fruits en els diversos anys, que va augmentar durant la dècada dels cinquanta però que en les dades del 1960 es veu com decau estrepitosament degut a la baixada d'afiliats del'entitat per envelliment o l'emigració a altres localitats⁷⁶⁵.

També va succeir que en alguna ocasió un soci no aportava cap fruit durant una campanya. Això es donant-se a conèixer aquest fet a partir de la recriminació d'un altre associat en una Assemblea General. Les diverses Juntes Rectores, després d'anotar la incidència, acabaven multant aquestes actituds dient que l'acusat tenia poc compromís amb el Sindicat i amb l'obra col·lectiva⁷⁶⁶. Així va passar en la campanya d'olives del 1954-1955, quan la direcció se n'assabentà que el soci i antic president Jaume Masip Masip collia olives abans de temps sense que la Cooperativa ho hagués ordenat i les venia a títol individual sense declarar-ho. Això va ser un veritable problema no tan pel fet en si, sinó per qui era el responsable d'aquells actes. Davant d'això la Junta Rectora el va avisar mitjançant una carta que o bé s'esperava a fer-ho quan tocava i declarava les collites o sinó l'acabarien expulsant. Arribats al desembre i amb la campanya d'olives

⁷⁶⁵ Resulta estrany que la xifra d'aportacions no correspongui amb el nombre de socis, però això s'explica perquè en les aportacions hi poden constar altres membres a part de l'home, mentre que la condició de soci era únicament pel cap de la unitat familiar de l'època

⁷⁶⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 23/04/1944

finalitzada l'assumpte va ser tractat de nou per la Rectora, que acabà acordant la seva expulsió cautelar de la Cooperativa per haver finalitzat la collita i no haver portat cap carregament d'olives a les instal·lacions. Uns dies més tard Jaume Masip va enviar una carta on contestava que no calia que la Cooperativa el donés de baixa sinó que ell mateix renunciava voluntàriament a seguir formant part de l'entitat, al·legant que els seus interessos ja no coincidien i seguiria fent el que trobés més oportú amb la collita d'olives, collint-les quan a ell li semblés bé i no quan li manaven. Uns dies més tard la Junta li contestà la carta acceptant la seva renúncia, però avisant-lo de que al ser una baixa voluntària perdia totes les aportacions de capital que havia fet a la Societat, que passarien a formar part del fons de Reserva⁷⁶⁷.

Al marge d'aquests episodis i de la baixada de socis s'observa que es va mantenir un ritme alt de producció, cosa que fa pensar que les terres dels antics socis no foren abandonades i que altres persones se n'encarregaren d'explotar-les, ja que és difícil imaginar un canvi tècnic que permetés arribar a xifres de producció tan elevades durant aquells anys. Pel que fa a la mitjana de quilograms aportats aquesta és una dada completament orientativa, pel fet que en els llibres de registre apareixen socis que aportaven fruits en una escala diferencial bastant elevada, passant dels 500 quilograms als 15000 en alguns casos. Aquí hi té a veure el nombre de terres inscrites de cada soci i, sobretot, per les vinyes que hi havia conreades, en uns anys on es tendia a aprofitar qualsevol pam de terreny favorable per a plantar-hi un cep.

Parlar de què aportava cada soci en cada campanya i veure les diferències que existien ens porta a comentar l'assumpte de les vendes de vi i el sistema que el Sindicat va estructurar per fer-ho al llarg del període. En un principi el vi obtingut es venia en grans quantitats a majoristes de fora la comarca i una altra part es deixava perquè cada soci en retirés una quantitat, podent-lo vendre ell directament a qui o trobés oportú. Això passà el novembre del 1939 quan s'autoritza la venda de 2000 càrregues de vi⁷⁶⁸ a un majorista de Barcelona i a la vegada s'aconsellava que els socis en traguessin la menor quantitat possible, ja que llavors se'n veuria ressentit el preu a cobrar per la campanya d'aquell any⁷⁶⁹. L'organització de les vendes corresponia durant els primers anys a la

---

⁷⁶⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada, 1952-1956. 20/02/1955

⁷⁶⁸ Una carga equival a 165,03 litres, encara que la mesura no era uniforme en tots els territoris del Camp de Tarragona. En total les 2000 càrregues eren doncs uns 330060 litres aproximadament. Joan CAVALLÉ: "Antics pesos, mides i mesures...", pp. 31-33

⁷⁶⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 19/11/1939

mateixa Junta Rectora, però això va provocar que algunes vegades hi hagués crítiques dels socis sobre alguna operació tancada⁷⁷⁰.

Aquell sistema de vendes es va veure que era del tot inoperant i enmig de les reorganitzacions que el Sindicat estava desenvolupant entre el 1939 i el 1942 es va crear un nou sistema similar al que hi havia abans de la Guerra Civil. La forma era que en cada reunió general on es produís la renovació de la Junta Rectora s'escollís també una Junta de Vendes encarregada de gestionar l'activitat comercial del Sindicat. Però com que el reglament no estava aprovat el paper de la Junta de Vendes i la seva organització van ser motiu de debat diverses vegades, per bé que el 1946 van quedar recollides de manera definitiva les seves atribucions a partir de les propostes dels socis i les ordres que es reberen de la superioritat. La Junta de Vendes seria un organisme format per set persones (les mateixes que després tindria la Junta Rectora) agrupades en tres grups. Al primer hi hauria dos vocals que haguessin aportat en la passada campanya entre un i dos mil quilograms de raïm, al segon tres persones entre dos mil un i vuit mil quilograms i al tercer dos socis amb més de vuit mil un quilos de raïm. A més s'especificava que ningú de la Rectora formaria part de la de Vendes, que cap dels integrants podia tenir el domicili fora i que la Comissió tindria autonomia per vendre tots els productes, promocionant però la venda al detall⁷⁷¹.

A partir de llavors la Comissió de Vendes va ser la responsable de gestionar un dels apartats de la vida econòmica del Sindicat més importants, a més d'una gran quantitat d'informació que els socis volien saber de primera mà. Per aquest motiu a partir del 1947 es va establir que cada diumenge a la tarda hi hauria una persona de la comissió al local del Sindicat per explicar com avançava la venda de productes a tots els socis que volguessin saber-ho, apostant, en certa manera, per la transparència en aquest assumpte⁷⁷².

Juntament amb la comissió també hi havia la feina dels anomenats agents comercials. Aquest personal s'encarregava de cercar les millors ofertes de venda a través del territori i de gestionar aspectes econòmics que escapaven del coneixement dels vocals de la Comissió, sobretot quan estrictava de grans partides de vi. Sabem per la

---

⁷⁷⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 12/04/1942

⁷⁷¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 18/08/1946

⁷⁷² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 02/05/1948

documentació consultada que els agents començaren a treballar pel Sindicat a partir de l'any 1941⁷⁷³, i ho feren de formar ininterrompuda durant tot el període.

Les vendes de vi s'anirien fent de manera regular, però a mitjans de la dècada dels cinquanta semblava que la cosa costava molt més. La demanda de vi anava decreixent i cada vegada era més difícil vendre'l a l'engròs, provocant a més que els socis tardessin en cobrar les liquidacions de les collites i empitjorant l'economia de l'entitat. A més, en aquells anys hi va haver l'intent de la Cooperativa Comarcal de vendes (que posteriorment explicarem) però que no va arribar a fructificar. El 1954 es va decidir prescindir dels serveis dels diversos agents comercials designant solament a una sola persona, que fou Josep Maria Pàmies Sans, veí de Reus⁷⁷⁴. Quatre anys més tard es va acordar un compromís entre diverses bodegues cooperatives de la comarca de no vendre vi a un preu menor de l'estipulat, amb la intenció de blindar així el producte final⁷⁷⁵. Però la situació no millorava i un any després va arribar la proposta d'un soci de que cada productor podés vendre vi de forma lliure al marge de la Junta de Vendes i augmentar així la partida de vi que es destinava a ús personal dels socis⁷⁷⁶. No és d'estranyar que aquesta opció aparegui en un moment que la Cooperativa estava pitjor econòmicament parlant: la unió comarcal de vendes havia fracassat i s'havia desactivat paulatinament des de finals de la dècada del 1940 el control autàrquic de les autoritats al vi produït.

Uns mesos més tard es celebrà Assemblea General per debatre la proposta de vendre vi de forma lliure, essent els principals protectors alguns personatges de la direcció del moment. Aquesta mesura era defensada amb l'argument que serviria per millorar la mala situació que la pagesia patia durant aquells anys:

*“Si un socio se encuentra en alguna dificultad tiene mayor defensa, ya que puede si le interesa vender su cosecha y solucionar los problemas que tengan pendientes, de esta manera el socio tiene mayor libertad que es lo que ha de ser, y él debe encontrar en la sociedad el mayor apoyo posible que por eso son las sociedades, para proteger al socio”*⁷⁷⁷

---

⁷⁷³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 30/11/1941

⁷⁷⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1958. 26/09/1954

⁷⁷⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1958-1973. 08/11/1958

⁷⁷⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1958-1973. 15/05/1959

⁷⁷⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1958-1973. 16/08/1959

Les opinions entre els socis estaven força dividides i l'únic argument que esgrimien els defensors de seguir amb el mateix model era que apostar per la venda lliure no assegurava res positiu i que es desmuntaria un dels elements clau per entendre la lògica cooperativista, perdent doncs el sentit de la seva existència. Al final es va acabar votant la proposta, sortint vint-i-dos vots a favor i vint-i-vuit en contra, quedant doncs desestimada. Però amb el resultat tan ajustat apareixen diverses consideracions. En primer lloc que la situació de les vendes i l'econòmica en general era molt precària i que molts socis veien qualsevol alternativa de funcionament com a positiva per intentar capgirar el dèbil estat de la Cooperativa i de l'agricultura en general. Tot hi perdre's la votació l'ambient de desànim era generalitzat i podria ser un factor a tenir en compte en la forta emigració (i de retruc pèrdua de socis) que la Vilella Baixa i el Priorat en general patiren en anys posteriors.

L'evidència de tot plegat es notaria també durant el mateix any 1959, quan la Junta Rectora es va veure obligada a sol·licitar un préstec a la Caixa de Pensions per la Vellesa i Estalvis Comarcal de Falset de 100000 pessetes amb aquest argument: *“atender las necesidades económicas de nuestros asociados y afrontar la actual situación que estamos atravesando”*. Aquell any l'estat de les vendes va ser molt dolent, i al febrer encara no s'havia efectuat cap operació amb el vi de l'anterior campanya. Però el problema no es focalitzava únicament en la Cooperativa de la Vilella Baixa, sinó que la majoria de la Junta Rectora el veia com a general de tota la comarca⁷⁷⁸.

Per entendre millor aquest afer cal veure de manera general l'evolució econòmica que l'entitat havia tingut durant aquells anys. En general durant la dècada del 1940 la situació s'havia mantingut estable dins de la precarietat, malgrat les dificultats conjunturals de la postguerra. És però durant la dècada del 1950 que la cosa es va anar fent més difícil. Van augmentar els impostos que les institucions públiques demanaven per l'activitat de la Cooperativa, així com l'impost municipal sobre vins i sidres que l'Ajuntament recollia per poder quadrar els pressupostos municipals. A part del crèdit del 1959 la Cooperativa en va sol·licitar un altre el 1954 a la Caixa de Pensions per la Vellesa de Reus, a més d'acordar que una part de la collita d'aquell any quedés retinguda com a reserva per tenir un mínim de 30000 pessetes i sufragar així els costos

---

⁷⁷⁸ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1959-1971. 22/02/1959

de la campanya de raïm i olives⁷⁷⁹. I això no és tot. Entre el 1954 i el 1956 hi van haver mals resultats en les diverses collites, tan pels efectes de la gelada del febrer del 1956 com per una pedregada d'un mes més tard⁷⁸⁰. A més els socis tardaven en cobrar les liquidacions de les campanyes, com fou el cas de la collita del 1954, on només es cobrà la primera part al desembre del 1955⁷⁸¹. Tot aquest cúmul de situacions porten que a la part final de la dècada del 1950 la situació econòmica de la Cooperativa i dels seus associats fos bastant negativa.

A part de la vinya i el vi el Sindicat també gestionava la producció d'altres collites, com els fruits secs i les olives. En el primer cas el paper desenvolupat per l'entitat fou pràcticament irrisori, donada la poca quantitat d'ametllers i avellaners que els socis tenien plantats. L'any 1948 un soci va preguntar a la Junta Rectora si també es gestionaria de forma conjunta la producció i venda dels fruits secs, responent aquesta que donada la poca quantitat era més convenient que cada soci fes el que volgués alhora de vendre. Un temps després es ratificaria aquesta opinió en Assemblea General, instant però que cada soci declarés al Sindicat el total que havia produït i el que havia pogut vendre⁷⁸².

Amb les olives el tema va ser diferent. Si bé el seu conreu no arribava a tenir la importància que tenia la vinya, l'oli era el segon producte estrella del Sindicat. Com va passar amb el vi durant la dècada dels quaranta també es notaria d'una forma contundent els efectes del control autàrquic. El 1945 es rep una ordre de la Comissaria de Recursos de la zona perquè el Sindicat entregués tot l'oli que tenia a les autoritats locals per ordre del Governador Civil, ja que aquest havia de ser repartit i racionat per tot el poble i no solament entre els socis⁷⁸³.

Com que el volum de collites no era gaire elevat i la vida econòmica del Sindicat no depenia de l'oli no es va crear una Comissió de Vendes com en el cas del vi, sinó que seria la direcció l'encarregada de vendre'l a partir de les millors ofertes. A més era la mateixa Junta Rectora la que també acabava fixant el preu de sortida de l'oli als

---

⁷⁷⁹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 21/02/1954

⁷⁸⁰ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1958. 20/04/1956

⁷⁸¹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1958. 30/12/1955

⁷⁸²ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 28/08/1948

⁷⁸³ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1958. 31/05/1945

consumidors sense informar-ne a la resta de socis en Assemblea General, una actitud que va ser recriminada durant els primers anys⁷⁸⁴. Al marge d'això tenim molt poca informació sobre com van avançar les collites al llarg dels anys, però és segur que la instal·lació de la nova premsa a mitjans de la dècada dels quaranta va ajudar a millorar la productivitat i la qualitat de l'oli.

Si fem un balanç global de tot plegat remarcariem en primer lloc que el Sindicat va experimentar de primera mà el control autàrquic dels seus productes durant els primers anys de la dictadura, en especial l'oli. A partir d'aquí es viuria però una relativa calma a nivell econòmic i productiu però durant la dècada dels cinquanta la situació va començar a empitjorar per la dificultat de vendre vi, la baixada del nombre de socis i aportacions de collites i l'estancament del sector primari, per bé que aparegueren algunes iniciatives que intentaren revertir aquesta situació. Entre aquestes en destaca la gestació i creació de la unió comarcal, però com veurem en el següent apartat va resultar ser un fracàs estrepitos, deixant encara una situació econòmica i de les collites molt negativa a finals de la dècada del 1950

2.1.3.5 Les relacions del Sindicat amb altres entitats i institucions. Les altres cooperatives i el fracàs de la Vitivinícola del Priorat del 1955

Un cop va poder reprendre la seva acció el Sindicat Agrícola va continuar participant en activitats generals de la població i alhora en generà unes de pròpies on va necessitar l'ajut i la col·laboració d'altres entitats o bé senzillament ho havia de fer sota les ordres que arribaven d'organismes superiors.

Una de les relacions que es va mantenir tothora va ser amb el mateix Ajuntament. El Sindicat estaria en plena comunió amb els poders locals ja que aquests van ser els responsables d'organitzar-ne els canvis durant els primers anys de Règim. Una mostra d'això és que el 1955 la Cooperativa va donar un solar de la seva propietat a l'Ajuntament perquè s'hi pogués construir l'equipament escolar que el poble necessitava. L'operació no va ser senzilla ja que el Consistori reclamava que existia un document d'anys enrere on es feia efectiu el traspàs i la Cooperativa, després de consultar moltes vegades la seva documentació, deia que no l'havia trobat. El motiu que esgrimia era que es tractava d'una operació que s'havia fet abans de la Guerra Civil, i que desgraciadament s'havien perdut molts dels papers que la Cooperativa tenia.

---

⁷⁸⁴ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 14/04/1940

Finalment durant una Assemblea General es va votar la proposta quedant ratificada pel vot afirmatiu de 46 socis en detriment de 12 no i 9 en blanc⁷⁸⁵.

Més interessant és però l'evolució que patiria la relació (o subjugació més aviat) de la Cooperativa amb la prefectura local del Movimiento i la Delegació Sindical local. Durant els primers anys de dictadura ja havíem vist com el Delegat Sindical i el món falangista exercia un ferri control sobre la direcció, mantenint persones afiliades a la FET a les Juntas Rectores i modelant-ne la seva organització a través de la legislació i les ordres rebudes de la superioritat. D'aquesta manera el projecte cooperativista quedava perfectament enquadrat al sindicalisme de la dictadura i responia a les intencions generals d'aquesta.

Però si bé la legislació i el control ideològic van seguir sent efectius no podem dir el mateix del paper que desenvolupava directament personal falangista local al si de la Cooperativa. A finals de la dècada dels quaranta i durant tota la dels cinquanta l'activitat de la prefectura local del Movimiento va quedar seriosament danyada, tan per una baixada i estancament en el nombre d'afiliats com per la indiferència col·lectiva entre la població de la Vilella amb el projecte de la Falange i les seves diverses seccions. La Cooperativa tampoc va quedar fora d'aquesta indiferència, i el Delegat Sindical local notava com amb el pas dels anys la influència del Movimiento a l'entitat anava minvant, sobretot per l'entrada de gent nova a la direcció no vinculada al Partit Únic. A continuació reproduïm una part d'una carta enviada pel Delegat Sindical local Salvador Sabaté Sabaté als organismes superiors de la província tot exposant la situació del poble i la possible connexió del Movimiento amb les entitats locals:

“Solamente existe la Cooperativa Agrícola y generalmente está representada por diversidad de hombres en sus Juntas Rectoras, siempre los componentes de la misma pueden considerarse como indiferentes políticamente, con pocas excepciones, en que de tarde en tarde forma parte de la misma algún afiliado de la FET. No puede haber representación política del Movimiento en la Junta de la Cooperativa y lo mismo pasa en la Hermandad Sindical local, debido al reducido número de afiliados que contamos.

Por esta causa la conexión aunque buena no puede ser como deseamos, es decir, que fuese más afable y no superficial. Algunas veces el parecer de la minoría es que se creen que predomina localmente la Cooperativa Agrícola por encima de todas las demás jerarquías locales, es decir que no conciben la actual organización sindical, sino que solamente comprenden el “Sindicato” en la forma de actuación de cuando se fundó, que fue en el criterio único de la

---

⁷⁸⁵ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1958. 15/02/1955

defensa de sus intereses, pero carente de toda la diversa gama de la organización sindical”⁷⁸⁶.

És força interessant la franquesa amb què el Delegat parla de la situació de la Cooperativa i la impossibilitat de tenir un millor control dels càrrecs directius. Alguna vegada havien aconseguit que algun dels càrrecs de la Rectora fos ocupat per un afiliat a la FET, però la presidència havia evolucionat bastant des dels primers anys de domini de Jaume Masip, reconegut falangista local que fins hi tot havia abandonat la Cooperativa pel problema de les collites d'olives abans esmentat. Nous personatges com Francesc Vellvé, Joan Borràs o Ricard Sans⁷⁸⁷ eren els encarregats d'ocupar la presidència, i si bé en tot moment van seguir la normativa i les ordres que rebien d'organismes superiors no tingueren cap mena de vinculació amb la FET, essent catalogats com a “indiferentes”. A mesura que passin els anys aquesta connexió s'anirà esmoreint cada vegada més. A part d'això és curiós també la manera de definir l'ànim general dels socis i la pagesia local sobre la Cooperativa i l'obra sindical de la dictadura. Reconeix efectivament la poca transcendència que aquesta té entre els veïns i veïnes, i com els associats obvien la seva existència centrant-se només en la Cooperativa i el seu projecte econòmic i social, en un moment on l'entitat anava agafant moltes de les atribucions que en les reorganitzacions dels primers anys de la dictadura havia perdut en favor d'altres organismes públics com la Hermandad.

Però al marge d'aquest anàlisi general el Movimiento i la Delegació Sindical van seguir intervenint i vigilant aspectes concrets de la vida de Cooperativa, sobretot amb tots els problemes i divergències internes que es donaren durant l'afer de l'Agrupació Comarcal. Un exemple d'això és quan el 1955 un membre de la Junta Rectora va demanar el vot de censura pel global de la direcció sota l'argument de males accions en l'afer de la Comarcal, provocant un escàndol intern entre els socis. Quan la informació arribà al Delegat Sindical aquest va adreçar una carta a tota la Junta Rectora avisant que no toleraria comportaments com el del soci en qüestió i instant-los a solucionar ràpidament el problema intern abans que iniciés ell mateix actuacions al respecte, tot en

---

⁷⁸⁶ ACPR. Fons de la prefectura local del “Movimiento” de la Vilella Baixa. Correspondència Delegació Sindical, sortida, 1951-1956. 22/08/1956

⁷⁸⁷ Francesc Vellvé i Joan Borràs no eren desconeguts, sinó que durant la dècada del 1940 ja havien format part en diverses ocasions de les Junes Rectores presidides per Jaume Masip. Així doncs estaven familiaritzats amb l'activitat de la Cooperativa però no tenien una vinculació política tan directa amb el Règim com Jaume Masip i d'altres

un to bastant amenaçador⁷⁸⁸. Al marge d'això, el Delegat Sindical es va dedicar a remetre informes a les autoritats de tots els canvis de personal a les Juntes, el perfil dels escollits i si n'hi havia algun que formava part del Partit Únic, cosa que, com hem dit, passava cada vegada menys i que era molt celebrat des dels organismes falangistes quan succeïa.

La Cooperativa mantindria també contactes amb altres institucions públiques com la Hermandad de Labradores local, una cosa prou òbvia donat el perfil i activitat que aquest organisme tenia. En general ja hem dit abans que el paper de la Hermandad va ser bastant pobre i es limitava a actuar en les atribucions facilitades per la legislació franquista. Poc a poc el pes falangista als seus òrgans de govern s'anava difuminant (de la mateixa manera que la Cooperativa) i durant la dècada dels cinquanta, de la qual sí que en tenim informació, no hi ha masses referències a feines realitzades des d'aquell organisme públic, donat que la Cooperativa començava a assumir directament moltes de les atribucions. Un exemple d'això el trobem quan en una reunió del 1955 el consell local de la Hermandad reconeix que gairebé no havia protagonitzat cap operació econòmica en el proveïment de matèries pel camp, ja que la majoria de vegades s'havien dedicat a reenviar el sofre o el sulfat de coure a la Cooperativa perquè fos ella l'encarregada de distribuir-lo⁷⁸⁹.

També és important entendre en les connexions entre Hermandad i Cooperativa el fet que una bona part dels membres que formaven part dels consells ho eren també de la Junta Rectora, una cosa que ajuda a explicar la bona sintonia entre ambdós organismes i que poc a poc la Hermandad perdés atribucions en favor de l'entitat agrària, al marge de gestionar algunes iniciatives que sortien de la superioritat i que es van trobar d'interès general per la pagesia i el conjunt del poble, com el cas del Grup Sindical de Colonització anteriorment esmentat⁷⁹⁰.

La Cooperativa Agrícola tindria relacions amb altres organismes al marge de les institucions locals, i les més importants i decisives eren amb altres cooperatives de pobles de la comarca en dos temes d'especial importància: La Denominació d'Origen Priorat per la protecció dels vins elaborats i la gestació i organització d'una unió entre les cooperatives dels diversos pobles anomenada Agrupació de Cooperatives

---

⁷⁸⁸ ACPR. Fons de la prefectura local del "Movimiento" de la Vilella Baixa. Correspondència Delegació Sindical, sortida, 1951-1956. 12/11/1955

⁷⁸⁹ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1942-1965. 12/12/1955

⁷⁹⁰ ACPR. Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa. Actes del Grup Sindical de Colonització, 1955-1965. 28/11/1955

Vitivinícoles del Priorat (o més col·loquialment “Comarcal”), que portaria seriosos problemes i conseqüències a la Cooperativa de la Vilella Baixa i a la resta d’entitats que en van formar part. Les dues temàtiques anirien inicialment de la mà, però el seu desenvolupament divergiria notablement.

La Denominació d’Origen Priorat va ser un tema de molt d’interès entre les centrals productores de vi de la comarca. La seva creació cal situar-la en un context de mobilitzacions i pressions de sindicats, cooperatives i altres organismes del Priorat històric a les institucions des del 1920 per tal d’aconseguir una protecció oficial al vi elaborat a la comarca. Però no hi va haver una veritable voluntat col·lectiva, i la majoria d’iniciatives pensades durant la dècada dels trenta no es consumaren⁷⁹¹. Ja en plena dictadura franquista s’aprovà, el 1947, el reglament del Consell Regulador de la DO Tarragona subzona Falset, de la qual no en formarien part els pobles centrals de la comarca al veure que no volien equiparar els seus vins amb la resta de municipis al considerar que tenien unes característiques diferenciades dels altres⁷⁹².

Així doncs el camí dels pobles centrals del Priorat va ser diferent. El mateix 1947 els caps del Gremi Oficial de Criadors-Exportadors de Vins de Reus i Tarragona començaren les gestions per la creació d’una denominació d’origen, però aquest cop tampoc no arribaren a un consens sobre els límits. Finalment, el 1953, a iniciativa de les cooperatives dels pobles de la zona, es tornaren a encetar els tràmits i un any més tard s’aprovava la creació del Consell Regulador de la Denominació d’Origen Priorat, amb seu a l’Estació Enològica de Reus. És especial el paper que va desenvolupar Ramon Vidal-Barraquer i Marfà –el qual hem esmentat a l’anterior capítol quan parlàvem de la UTECO– com a director de l’Estació Enològica i personatge important del cooperativisme franquista, que després acabà presidint el mateix Consell fins el 1985⁷⁹³. Les primeres referències a la Cooperativa sobre el tema de la DO són del 1953, quan aquesta va rebre una invitació de la Hermandad de Labradores de Gratallops perquè es trobessin els dos organismes i comentar aspectes relacionats amb el tema, ressaltant que això seria un aspecte molt important per l’activació econòmica de la comarca i una manera de protegir el principal producte del camp. Un any més tard s’assentaren les

---

⁷⁹¹ Anna FIGUERAS i Joaquim CLAVO: *El Priorat, la vinya i el vi...*, pp. 10-11

⁷⁹² Anna FIGUERAS: “Priorat, sinònim de vi”, a Anna FIGUERAS *et al.* (coords.): *Priorat: el territori i el vi de la Denominació d’Origen Qualificat Priorat*. Barcelona, Lunwerg, 2004, pp. 33-39

⁷⁹³ Marcel·lí PIÑANA EDO: *Ramon Vidal-Barraquer i Marfà...*

bases de la DO, on alguns membres de la comissió viatjaren a Madrid per tal d'explicar el projecte executat a alts organismes de l'estat⁷⁹⁴.

Però a la reunió de Gratallops del 1953 també sorgí la proposta de crear una unió comarcal de cooperatives. Els antecedents venien de molt abans, ja que al juliol del 1936, uns dies abans que es produís el cop d'estat, els socis del Sindicat comentaven una proposta del 1934 de crear una Federació de Sindicats Agrícoles del Priorat amb les entitats de Torroja, Gratallops, Bellmunt, el Lloar, la Vilella Alta, la Morera i la Vilella Baixa. En aquella reunió es van designar dues que s'incorporarien a una comissió de tots els sindicats de cara a elaborar una proposta d'estatuts⁷⁹⁵. Al final es va comptar amb la presència d'onze entitats i mil cent vuitanta-set socis de tota la comarca, amb pobles més enllà del Priorat Històric com Falset o Marçà⁷⁹⁶. L'arribada de la guerra va frustrar aquella iniciativa i ja amb la dictadura començada no es va contemplar el projecte de federació, ja que no s'adequava al nou organigrama cooperativista provincial.

La primera iniciativa doncs va quedar en no res i els únics contactes entre cooperatives eren esporàdics i de temàtica diversa (fixar un valor pel grau del raïm en alguna collita, propostes de venda conjunta de restes de raïm i oli, etc.). No va ser fins divuit anys més tard quan la proposta d'unió comarcal va reaparèixer a l'horitzó de les cooperatives. Tampoc és d'estranyar que aparegués just quan el control autàrquic de la postguerra s'havia relaxat i la comarca començava a experimentar greus conseqüències econòmiques i socials fruit de l'estancament general i l'emigració de gent.

Com ja hem dit abans és a partir dels contactes que la Cooperativa va fer amb el tema de la Denominació d'Origen quan apareix per primera vegada informació sobre el pla d'unió comarcal entre diferents entitats agràries agrupades a la DO. La Junta Rectora de la Vilella Baixa en rebé notícies el desembre del 1953 on s'afirmava que la voluntat principal era crear una unió que es centrés en vendre conjuntament el vi produït per les diverses bodegues cooperatives. A partir d'aquí la cosa seguiria avançant en altres qüestions com la mancomunitat d'espais i maquinària, amb la idea que si les cooperatives unien esforços es podria revertir la situació d'estancament econòmic i procurar una revalorització del preu i la qualitat del vi del Priorat.

---

⁷⁹⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 30/05/1954

⁷⁹⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa 1920-1936. 11/07/1936

⁷⁹⁶ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, p. 308

El projecte inicial semblava prou engrescador i la Junta Rectora de la Vilella Baixa va enviar als socis Marcel·lí Masip Sabaté i Joan Borràs Jornet a formar part de la comissió comarcal creada entre les cooperatives que s'encarregaria d'elaborar el projecte de reglament. Al setembre del 1954 acabaren firmant en nom de la Cooperativa l'adhesió d'aquesta al projecte d'unió comarcal, que tindria el nom de "Agrupació de Cooperatives Vitivinícoles del Priorat"⁷⁹⁷. És estrany veure com una decisió d'aquestes característiques no fos l'Assemblea General l'encarregada de decidir sobre l'assumpte mitjançant una votació, ja que fins aquell moment moltes de les resolucions importants preses s'havien ratificat en una reunió general de socis. L'Assemblea General no rebé notícies fins al maig del 1955, quan Marcel·lí Masip en funció de delegat a la Junta de l'Agrupació va informar a tots els socis de com avançava el tema, sense que hi hagués cap veu opositora entre els associats⁷⁹⁸ i a l'agost es presentà la proposta d'estatuts que va ser ratificada. Joan Borràs Jornet va ser l'encarregat de desplaçar-se a Reus per tal que uns mesos més tard es signés davant notari l'adhesió de la Cooperativa de la Vilella Baixa al recent creat organisme comarcal⁷⁹⁹.

L'entrega inicial al projecte va ser total. Al mes de gener del 1955 el delegat de vendes de la Cooperativa portava una proposta a l'Agrupació per perfilar de com s'havien d'encarar les vendes i per buscar els millors beneficis de la Cooperativa (ja que la verema del 1954 s'havia centralitzat dins l'Agrupació) i al febrer es posava a disposició tot el material i equipaments de la Vilella Baixa perquè el projecte tirés endavant⁸⁰⁰.

Però a partir d'aquí començaren a aparèixer els primers problemes. La Comarcal no havia iniciat cap operació de venda del viobtingut en l'anterior campanya del 1954 i la Cooperativa, que estava en una precària situació econòmica, demanava que s'intervingués per tal d'acabar amb aquella conjuntura. En una Assemblea General començaren a aparèixer diverses propostes sobre què fer, entre elles alguna de radical com la del soci Baldomer Solà Masip que pretenia que la Cooperativa sortís de l'Agrupació perquè aquesta no havia estat a l'alçada de les circumstàncies i que, donada la situació decisiva de l'entitat local, els objectius de la Comarcal eren oposats als de la Cooperativa. A partir d'aquí el debat es va encendre amb recriminacions entre els socis,

---

⁷⁹⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 12/09/1954

⁷⁹⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 15/05/1955

⁷⁹⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 14/08/1955

⁸⁰⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 15/02/1955

en especial al paper de Marcel·lí Masip com enviat de la Cooperativa a la direcció de la Comarcal. Finalment es va arribar al següent acord per presentar-lo a la direcció de l'Agrupació, ratificat amb 21 vots a favor i només 5 vots en contra⁸⁰¹:

- 1- Donar liquidació total a tot el què ha creat la comarcal fins la data i dissoldre la Junta d'aquesta.
- 2- Crear una junta comarcal formada pels presidents de cada cooperativa amb la sola tasca d'unificar mensualment o quan es cregui necessari el preu del grau del vi, quedant lliure cada cooperativa de les vendes, l'economia i la seva administració.
- 3- Procurar per tots els mitjans que per part del consell regulador de la DO Priorat es compleixi el que marca l'estatut del vi sobre el control de vendes i exportacions de vins del Priorat.
- 4- Oferir la sortida de la cooperativa a comerç nacional i internacional amb vins consistents i embotellats.
- 5- Qualsevol ampliació que es fes un cop aprovada l'actual reforma de vendes després de ser estudiada per la junta de la comarcal hauria de sotmetre's a votació de cada cooperativa amb el suport de $\frac{3}{4}$ dels socis.

El mes de març arribaren els balanços de la Comarcal però l'Assemblea General contestà que no podia donar-hi la seva aprovació perquè eren dificultosos d'entendre i calia més temps per estudiar-los. A tot això s'havia convocat una reunió general de tots els associats de l'Agrupació a Gratallops pel 13 de març. Els socis de la Cooperativa van acordar estar ben units davant d'una situació que posava en greu perill la solvència econòmica de l'entitat: no s'havia venut gens de vi (les bodegues eren plenes) i aviat s'acabaria el venciment del préstec que la Cooperativa havia fet amb el Banc Biscaia de Tarragona. A més s'afegia una nova proposta al llistat que s'havia elaborat al mes de gener que deia:

“Dar el máximo interés y actividad a esta faceta por considerarlo, especialmente el embotellado, el bloque fundamental que nos ha de llevar a la revalorización de nuestro producto. Con respecto a los vinos corrientes unificar mensualmente o cuando se crea necesario junto con los Delegados de Ventas el precio del grado alcohólico del vino, quedando libres para sus ventas cada Cooperativa Agrícola

---

⁸⁰¹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 19/01/1956

*bajo el último precio acordado como mínimo, así como su economía y administración de la misma*⁸⁰²”

És interessant veure la part de dedicada al vi embotellat, on asseguraven que estava allí el futur per a revalorar aquest producte i aconseguir així la millora econòmica de la comarca, enlloc de continuar amb la venda a l'engròs a grans majoristes. Al marge d'això es marcà un ultimàtum de deu dies a l'Agrupació perquè donessin alguna resposta, ja que aquella inactivitat i indefinició s'allargava des del novembre del 1955.

Al final la reunió general de la Comarcal es va acabar suspenent per motius desconeguts. Va arribar però informació referent a les vendes i semblava que el problema estava en les actuacions del delegat comercial de l'Agrupació Josep Maria Pàmies Torres que va ordenar no vendre res de vi i no informar ni a la direcció de la Comarcal ni a les cooperatives afectades. Les propostes presentades per la Cooperativa van ser recollides però no s'hi va donar cap resposta afirmativa.

La situació era cada cop pitjor i moltes veus s'alçaven perquè la Cooperativa es deslligués de l'Agrupació. Fins i tot el delegat de vendes Fermí Anguera Porqueres, que s'havia mostrat molt partidari de la unió, justificava així el canvi d'opinió:

*[...] “soy muy amante de la Comarcal y lo siento, pero debo deciros a todos que hemos pasado desde el mes de noviembre de 1955 hasta la fecha actual y no se ha solucionado nada en claro ni veo ningún camino para dejarlo. Siendo así que yo me retiraría de la comarcal”*⁸⁰³.

La seva no va ser l'única opinió en favor de marxar, sinó que s'hi uniren altres com Joaquim Abril Casellas (que a més va afegir que havia estudiat una part dels balanços i els trobava inacceptables). Aquella situació va fer que es votés el fet de seguir formant part de l'Agrupació, quedant el següent resultat:

42 vots a favor de sortir

27 vots a favor de continuar

1 en blanc

---

⁸⁰²ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 11/03/1956

⁸⁰³ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 25/03/1956

Al final doncs la Cooperativa va acordar donar-se de baixa de l'Agrupació, fent arribar aquest text a la direcció d'aquesta esperant rebre confirmació de la baixa el més aviat possible:

“Conviniéndole a nuestra Cooperativa actualmente administrar directamente sus intereses como lo hacía antes de su ingreso en la Comarcal, acuerda darse de baja de la Agrupación de Cooperativas Vitivinícolas del Priorato ya que el sistema económico en que se desarrolla la misma no podemos resistirlo y no nos conviene, teniendo en cuenta solamente algunos puntos principales de estancamiento de mercancías, congestión de créditos, etc.

Como resultado de lo expuesto esperamos de esta Agrupación se servirán establecer el saldo resultante a nuestro favor después de cumplir todas nuestras obligaciones con dicha Agrupación, en el bien entendido que de esta fecha en adelante no somos responsables bajo ningún concepto de ninguna acción que suponga responsabilidad para nuestra cooperativa. Esperamos que al establecer el saldo a nuestro favor detallarán claramente las acciones de liquidación que surgieron en el pasado con el mismo para su total extinción y finalización de nuestras obligaciones.⁸⁰⁴”

Però gestionar l'assumpte de la baixa no seria una tasca senzilla i per fer-ho possible es va decidir formar una comissió perquè ho gestionés, formada per membres de la Junta Rectora, el Consell de Vigilància i la Comissió de Vendes⁸⁰⁵.

El tema avançava bastant lent. D'una banda es va començar a consultar a un advocat per la qüestió de rebre les liquidacions de les collites i de l'altra l'Agrupació es negava a acceptar la baixa de la Cooperativa, provocant que l'assumpte arribés al Delegat Sindical Provincial que va intentar buscar una acta de conciliació entre les dues parts⁸⁰⁶.

L'any 1957 l'afer encara no estava solucionat i va portar que s'encetessin nous conflictes interns. El problema va venir a partir de la forma com es va gestionar la baixa a partir de xocs de competències entre la Junta Rectora i la comissió designada. Per acabar amb el conflicte les parts van decidir portar-lo a l'Assemblea General i que la resta de socis opinessin i al final la situació interna es va acabar solucionat l'agost del 1957⁸⁰⁷.

---

⁸⁰⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 25/03/1956

⁸⁰⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 03/04/1956

⁸⁰⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 01/07/1956

⁸⁰⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 10/08/1957

Però un any després els problemes encara seguien amb la Comarcal. El conflicte intern s'havia superat però seguia el litigi de la Cooperativa amb l'Agrupació. A inicis del 1958 es va fer una reunió molt important a Reus al local de la UTECO amb tots els representants de les cooperatives de la Comarcal i que fou presidida pel Secretari General del Servicio Nacional de Cooperación. El problema s'havia estès i la majoria de cooperatives estaven també en una dura situació econòmica per la mala praxis del delegat comercial Josep Maria Pàmies, en especial les de Porrera i Bellmunt del Priorat. El Secretari General va recollir totes les queixes dels assistents i els recomanà sol·licitar el més aviat possible un Crèdit Agrari i que deixessin el litigi amb l'agent comercial als òrgans superiors. A més els va avisar que el Servicio Nacional de Cooperación mirava de molt de prop el conflicte, demanant la col·laboració d'altres organitzacions de l'estat sense deixar a les cooperatives soles davant d'aquell fet⁸⁰⁸.

A partir d'aquí deixen d'aparèixer referències directes de la Cooperativa amb l'assumpte. L'abril del 1958 hi hagué una reunió a Reus entre dirigents de la UTECO i advocats per l'assumpte de la Comarcal, on es fixà formalment la baixa del projecte cooperatiu, l'establiment de les minuts a pagar per cada cooperativa (que la Vilella Baixa va trobar excessivament cares⁸⁰⁹) i la concreció d'una reunió entre el Governador Civil i el delegat comercial per intentar solucionar el tema. A part d'això la Junta Rectora va fer una crida a tots els socis a mantenir la calma i la unitat d'acció, sobretot després dels últims episodis d'enfrontaments amb els membres de la comissió encarregada de la baixa a l'Agrupació i el global de la Junta Rectora que provocaren la baixa de soci a la Cooperativa d'un dels seus integrants⁸¹⁰.

Amb l'Agrupació Comarcal completament desactivada quedava per resoldre encara el tema judicial de les entitats amb el delegat comercial. El setembre del 1958 es va donar per finalitzada la tasca del tribunal d'arbitratge que dictà una indemnització a pagar per Pàmies a l'Agrupació Comarcal en concepte de mala apropiació de vi. Un mes més tard sabem que Pàmies va enviar a una carta a les Juntes Rectores de les cooperatives de l'Agrupació on es mostrava en contra de la sentència i disposat a no acceptar-la. Llavors la Cooperativa va iniciar una crida perquè la resta d'entitats afectades s'unissin per contractar el serveis d'un advocat i portar a Pàmies als tribunals, però no sabem si va

---

⁸⁰⁸ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 28/03/1958

⁸⁰⁹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 10/01/1959

⁸¹⁰ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1959. 10/04/1958

tirar endavant o bé finalment Pàmies va accedir a pagar les indemnitzacions per pressions exteriors que va rebre d'alts organismes estatals.

Amb aquesta última notícia es posava punt i final a les conseqüències nefastes del primer intent centralitzador de les cooperatives de la comarca. Després del fracàs va ser bastant difícil que es posessin d'acord les entitats dels pobles en algun assumpte. Les decisions comunes es van prendre a través de la Unión de Cooperativas del Campo, que no era res més que l'evolució de l'antiga UTECO. Com que la Cooperativa de la Vilella Baixa en formava part per obligació institucional no en podien esquivar els dictàmens que van començar a fer-se a partir de la dècada dels seixanta en qüestions com fer un bloc entre les bodegues cooperatives per no vendre vi a un preu menor del que s'estipulava⁸¹¹ o algunes iniciatives cooperativistes en altres sectors al marge del vi, en especial l'avicultura al costat de la Cooperativa Comarcal de Reus⁸¹².

Si fem un petit balanç sobre tot es veu que la intenció inicial de crear una unió comarcal significava un repte molts important tant per la Cooperativa de la Vilella Baixa com per la resta d'entitats que en van formar part. A més hi el tema de la delimitació de la Denominació d'Origen, i es pensava que amb una unió forta es blindaria millor el vi produït del Priorat històric al marge d'altres pobles que no en formaven part com Falset o Marçà i que presumptament es volien afegir a la delimitació de la DO. Però la franquesa o innocència d'aquest intent va topar amb la realitat d'una difícil situació econòmica per les cooperatives i de tota la comarca, la mala praxis del delegat comercial i l'evidència del mal funcionament del cooperativisme durant la dictadura.

2.1.4 Les principals característiques del cooperativisme agrari durant el període

Abans de comentar els aspectes més importants identificats en l'anterior apartat seria interessant recuperar algunes apreciacions de caràcter genèric fetes sobre els antecedents del moviment cooperativista a la comarca, recordant que partim d'una realitat amb un fort inici en matèria cooperativista durant la primera part del segle XX. El Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs del Priorat havia estat fundada el 1905 a Cornudella de Montsant i comptava amb socis escampats per tota la comarca, realitzant una gran tasca acompanyadora en la replantació de ceps després de la crisi de la fil·loxera. Després d'això havíem identificat dos moments claus en la gestació del

---

⁸¹¹ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 08/11/1958

⁸¹²ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1945-1959. 06/03/1959

cooperativisme: el primer entre el 1917 i el 1920 amb la fundació dels sindicats de Falset, el Masroig o la Vilella Baixa i l'altre durant l'època republicana⁸¹³, amb els casos de bipolarització de sindicats com Cabacés i Marçà a partir d'interessos de classe diferenciats⁸¹⁴.

En general es comenta que la dictadura franquista va significar la castració i l'espoliació del moviment cooperativista; a més de la seva incardinació dins del nou sindicalisme vertical franquista⁸¹⁵. Les dades sobre l'evolució de cooperatives diuen que el seu nombre es va reduir dràsticament des d'inicis de la II República fins el 1942, encara que la casuística diversa ens porta a situar diversos escenaris. El primer és sobre l'arribada de la Guerra Civil i les reorganitzacions que es van produir al món cooperatiu amb la unió de sindicats i cooperatives als pobles quan n'existien més d'un i el decret d'entrada obligada de tots els productors a formar-ne part. Això va fer que les xifres sobre el seu desenvolupament variessin substancialment, reduint-se el nombre de cooperatives a la vegada que augmentava exponencialment la xifra d'afiliats. Però aquestes modificacions no van ser un fet aïllat, sinó que cal situar-les enmig del context revolucionari que viuria el camp en moltes zones controlades per les forces republicanes, en especial aquelles amb forta presència anarquista⁸¹⁶.

El franquisme tiraria enrere moltes de les mesures aprovades durant el període republicà, entre elles el decret d'associació obligatòria dels pagesos als sindicats agrícoles i la reorganització de les unions que s'havien fet. Tot i les ordres de seguir com abans, en el cas de la Viella Baixa hem vist que es va mantenir la unió d'associacions feta el 1936, per bé que la seva situació legal no es normalitzaria fins la dècada del 1950, mantenint-se l'activitat de les velles associacions de consum i recreativa a través de seccions dins del Sindicat Agrícola.

També des d'un bon principi es va posar en marxa la maquinària repressora que va provocar la incautació de diversos sindicats i cooperatives i que la seva xifra general també se'n veïés afectada. Així doncs el panorama és de descens del nombre d'entitats, per bé que al Priorat la majoria dels seus pobles mantingueren almenys una cooperativa. Però que el moviment cooperatiu aguantés l'embat repressor no significa que durant bona part dels primers anys hi haguessin reorganitzacions internes dins la dinàmica

---

⁸¹³ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació...

⁸¹⁴ Antoni GAVALDÀ: *El sindicalisme al Priorat...* p. 172

⁸¹⁵ Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans...*, p. 181

⁸¹⁶ Antoni GAVALDÀ: *Fam de pa i de terra. La col·lectivització agrària a Catalunya*. Tarragona, Publicacions URV, 2016.

general del franquisme. La primera sessió de les entitats fou sempre presidida per algun càrrec local important del moment, ja fos l'alcalde-gestor, el cap local de la FET o bé el Delegat Sindical. És principalment en l'òrbita falangista on situem la responsabilitat d'organitzar aquestes primeres reunions ja que l'organització del cooperativisme fou una esfera controlada des d'aquesta família política de la dictadura. En altres casos de la comarca com Capçanes⁸¹⁷ o de cooperatives més importants de la província com la de Valls es confirma aquest protagonisme del món falangista en l'arrencada del cooperativisme⁸¹⁸.

El control formal aniria més enllà de qui va ser l'encarregat d'organitzar la primera reunió, ja que normalment aquest es faria a través de la tasca de les Delegacions Sindicals locals, encarregades de vigilar de ben a prop el desenvolupament de les activitats productives i laborals a cada poble i de passar els informes sobre les entitats agràries⁸¹⁹.

Amb l'estudi de la Vilella Baixa veiem que les ingerències del control institucional superaven l'esfera formal. Una bona part dels productors agraris locals van seguir formant part del Sindicat Agrícola i òbviament també va ser el cas dels dirigents falangistes, entre ells el Delegat Sindical local. Quan no formava part de les Juntes Rectores participava en les assemblees generals com un soci més i, per tant, mirava de marcar el to i la política a seguir quan la direcció es mostrava feble davant d'algunes qüestions. Així va passar en diverses ocasions, sobretot durant els primers anys de la dictadura i en ple moment de reorganització interna. Una cosa semblant va succeir a la Selva del Camp en un cas descrit per Montserrat Soronellas, on explica que la gestió directa estigué en mans del Delegat Sindical fins el 1940, fent que la Junta Rectora no tingués cap mena de capacitat executora durant els dos primers anys de dictadura⁸²⁰. Però en d'altres exemples el Delegat Sindical tenia més aviat una actuació honorífica al si dels sindicats o cooperatives, com bé explica Gavalrà al seu estudi sobre la Cooperativa de Valls⁸²¹. Per bé que el Sindicat era fermament controlat a nivell institucional a partir de la designació de càrrecs o les circulars de la Delegació Sindical Provincial no deixa de ser curiós el paper agafat pel Delegat Sindical local de la Vilella,

---

⁸¹⁷ Marià-E PENA NOMEN: *Breu Història del Cellar de Capçanes...*, p. 39

⁸¹⁸ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, p. 227

⁸¹⁹ Oscar RODRÍGUEZ BARREIRA: *Miserias del poder...*, p. 208

⁸²⁰ Montserrat SORONELLAS MASDÉU: "Les cooperatives agràries del franquisme. Desmantellament institucional i ressorgiment del sentit cooperatiu, 1939-1964", a *Estudis d'Història Agrària*, 16 (2003-2004), pp. 65-90

⁸²¹ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...* p. 235

sabedor segurament que res no s'escaparia a les directrius oficials fos pel mecanisme que fos.

El comportament vindria motivat però per la segona característica a tenir en compte; i és que durant bona part del període 1939-1959 hi hagué una riquesa participativa d'enfrontament d'idees i plantejaments entre els socis al marge del control institucional. Tot plegat no va superar en cap cas el marc legal i de relacions del nou Règim però sobta que es celebressin assemblees generals de socis amb tantes opinions divergents enmig de la integració del cooperativisme al sindicalisme vertical. Andreu Mayayo afirmava que la nova legislació imposada pel franquisme era profundament antidemocràtica, centralista i desnaturalitzava els principis dels cooperativisme⁸²² i Gavallda en fa una definició més o menys similar quan diu que es va perdre el tremp associatiu, participatiu i compromès que havia caracteritzat el cooperativisme agrari⁸²³.

En el fons, aquestes afirmacions tenen tot el sentit del món, ja que la iniciativa general del Sindicat havia quedat completament lligada als interessos de control d'organismes superiors i ja hem assenyalat que les ingerències del poder franquista es feien de manera directa amb l'acompliment de la llei i les ordres de la superioritat i de forma indirecta amb el paper del Delegat Sindical local a les reunions. Però també la vida quotidiana de les resolucions en Assemblea General va seguir sent molt rica en alguns aspectes, tant per la capacitat dels socis a l'hora de dir la seva sobre qui encapçalava la direcció com per proposar i ratificar mesures concretes per millorar la vida de l'entitat. Els primers anys de domini franquista es va fer molt difícil poder desenvolupar tot això, però a mesura que la influència del Delegat Sindical i la prefectura local de la FET es relaxà trobem major debat en les intervencions dels socis sumat a l'entrada de nova gent a la direcció que no tenia res a veure amb el falangisme local. Només en una ocasió es va fer la renovació de càrrecs per "aclamació" tal i com volien les autoritats franquistes, i la resta de vegades es va procedir a fer votacions dels candidats. Òbviament totes les persones escollides havien de ser ben vistes pel poder local, ja que eren després els responsables de passar les propostes als organismes provincials per tal que fossin aprovades, però que es mantingués i es promocionés la capacitat de votar és ja un aspecte a tenir en compte. En un principi els escrutinis no eren massa ben vistos ja que es tractava d'un senzill tràmit per situar al capdavant de l'entitat la persona escollida

---

⁸²² Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans...*, p. 183

⁸²³ Antoni GAVALDÀ TORRENTS, Antoni: "L'associacionisme agrari a Catalunya"..., p. 52

pels poders locals⁸²⁴, però a mesura que passen els anys la gent entrant era nova i els socis es platejaren noves garanties de participació, com el fet que el repartiment de càrrecs es fes pels socis en Assemblea General i no a la Junta Rectora. Al marge de tot això també hi havia opinions fetes per socis sobre circumstàncies concretes que va patir el Sindicat i que van ser recollides per la secretaria a les reunions generals, provocant que només en comptades ocasions hi hagués recriminació del sindicalisme vertical sobre l'actitud del soci en qüestió que havia criticat el paper de la direcció⁸²⁵.

Amb el Consell de Vigilància també passava una cosa semblant. La llei marcava que la designació d'aquest organisme havia de ser feta per l'Obra Sindical Provincial, però des del seu establiment efectiu a la Cooperativa de la Viella Baixa a partir del 1951 la gent proposada eren candidats que, per falta de vots, no havien entrat a la Rectora; i és per això que els socis creien que aquestes persones gaudien de legitimitat per ocupar posicions de govern sense poder estar a la direcció. Aquesta vegada no ens trobem però en un tret diferencial o característic, ja que a la província de Tarragona les facultats de proposar els membres del Consell de Vigilància per part del Delegat Provincial de l'Obra no van ser mai exercides, pel fet que, segons Gavalrà, els Delegats Sindicals Francesc Aromir Torrellas i Josep Maria Fontana i Terrats van ser una persones que no posaren entrebancs al funcionament de les cooperatives⁸²⁶.

Ja hem identificat que la causa més important que explica el debat i la confrontació d'idees entre els socis venia per la indefinició legal del Sindicat Agrícola entre el 1939 i el 1951, un fet realment curiós a la comarca i al cooperativisme agrari català, ja que la majoria d'entitats s'adaptaren a la llei durant la dècada del 1940 i les que no ho feren veieren congelada la seva activitat. El cas de la Viella Baixa resulta doncs exageradament genuí, i és per aquest motiu que es poden explicar no només l'elevat nombre d'intervencions i debats sobre com havien de ser les regles de l'associació, sinó també la voluntat de mantenir certes formes de desenvolupament del cooperativisme a partir d'esquemes anteriors. La primera evidència la trobem quan en els primers mesos de reorganització es pretenia recuperar la legislació del 1906 i mantenir un nombre de vots variable per socis en virtut de la quantitat de fruits que aportaven al Sindicat de cara a

---

⁸²⁴ Així es pot interpretar a partir de l'alt nombre de vots en blanc que hi van haver en diversos escrutinis entre el 1940 i el 1941.

⁸²⁵ El principal exemple d'això el trobem en la conflictivitat interna dels socis de la Cooperativa en l'afer de la Comarcal, moment en què el Delegat Sindical va haver de dir la seva i cridar a l'ordre a la direcció.

⁸²⁶ Cal dir que els dos Delegats (sobretot Fontana i Terrats) van ser els màxims defensors de la integració del cooperativisme a les lògiques del falangisme més agressiu. Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, p. 202

assegurar l'hegemonia de la classe dirigent local. Això tampoc va ser un fet aïllat de la Vilella Baixa, sinó que en altres cooperatives del Camp de Tarragona com la de Nulles també es va pretendre seguir el mateix sistema, tal i com detallen en el seu estudi Antoni Gavallda i Josep Santesmases. Tanmateix els autors asseguruen que això va ser un fet aïllat i que no van trobar evidències d'aquesta disposició sobre els vots en la història de la cooperativa a partir del 1939⁸²⁷.

Entre el 1939 i el 1942 és normal que aquestes indefinicions es produïssin en algunes realitats locals i que el funcionament cooperativista estigués condicionat per les indicacions del Delegat Sindical local o els passos engegats per la CNS, fent que hi hagin múltiples vies en la manera d'organitzar els sindicats i les cooperatives. La Llei de Cooperació del 1942 i el seu Reglament del 1943 deixarien bastant clar l'esperit general del cooperativisme franquista en temes econòmics, en el grau de participació dels associats i la vinculació directa amb la CNS a través de la Obra Sindical de Cooperación, encarregada de dirimir en qualsevol problema interpretatiu⁸²⁸. Per això amb la llei aprovada era difícil poder fer-ne interpretacions alternatives i la majoria d'estatuts de les cooperatives eren similars, exceptuant algunes particularitats locals com l'existència d'una o més seccions. En el cas de la Vilella Baixa l'última proposta es va redactar i presentar a les autoritats el 1944, per bé que fins el 1951 no hi hagué el dictamen resolutiu final.

Arribats a aquest punt se'ns plantegen diversos interrogants. En primer lloc el per què de tants anys d'espera per aprovar un reglament que, en definitiva, era igual que el d'altres cooperatives de la comarca i del país. En segon terme les causes d'aquesta diversitat d'opinions a l'hora d'articular aspectes organitzatius de l'entitat que, si bé el reglament no estava aprovat, es comptava des del 1944 amb l'esborrany enviat a les autoritats a més dels preceptes de la Llei del 1942. Sobre la primera qüestió no hi ha una explicació concreta, però potser hi va tenir quelcom a veure el procés paral·lel de legalització dels béns immobles de les antigues associacions de consum i recreativa al Sindicat Agrícola, un tema que s'allargaria fins al 1953 i que també dificultaria burocràticament la vida de l'associació (un aspecte que es tractarà en futurs apartats). Per a la segona qüestió tampoc hi ha una explicació clara, però també hi podria tenir certa influència el paper central per l'economia local i de tota la comarca del

---

⁸²⁷ Antoni GAVALLDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social de les cooperatives agrícoles de Nulles, 1917-1993*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1993, p. 126

⁸²⁸ Albert PÉREZ BARÓ, Albert: *Les cooperatives a Catalunya...*, p. 97

cooperativisme agrari i la producció de vi. El Sindicat Agrícola era el principal responsable de generar riquesa en unes economies familiars que, com molt bé explica Montserrat Soronellas al seu estudi sobre família i associacionisme agrari, havien participat en un procés d'integració des de finals del segle XIX per arreglar-se i integrar-se per complert a les entitats agràries existents.⁸²⁹ A més, la situació de la postguerra no era gens fàcil, amb unes economies molt devastades per la guerra i la recessió econòmica; i per això calia exercir la màxima influència en els òrgans de decisió col·lectiva de cara a salvaguardar els interessos individuals de cada soci. Això facilitava que poguessin aparèixer en una comarca de clara necessitat econòmica amb el vi matisos significatius de com havia de ser la vida organitzativa de les entitats, ja que en depenien molt directament els ingressos d'una bona part de la població de la comarca⁸³⁰. Però no totes les característiques són en clau de control i participació dels socis. En l'apartat d'obres i millores tècniques hem assenyalat la impossibilitat que la Cooperativa va tenir per poder assumir grans reformes de la maquinària durant la dècada del 1940 i del 1950. Tot i que la situació difícil de la postguerra era una característica general arreu del país si comparem això amb la realitat d'altres cooperatives s'aprecia que la situació del Priorat era encara molt més complexa, sobretot pel que fa referència al vi. A l'estudi de Gavallda sobre Nulles es comenta que ja el 1945 es va fer la primera gran reforma de les instal·lacions col·locant un paviment de 25 metres a la zona de descàrrega del celler per facilitar les feines. Uns anys més tard s'hi instal·lava una nova premsa hidràulica les dimensions de la qual feren construir un edifici annex a la cooperativa per tal d'albergar-la-hi. I això no és tot. Durant tota la segona part de la dècada del 1950 es van construir una gran quantitat de tines de ciment per acollir l'elevada producció de vi⁸³¹. A Valls també es viuria una situació similar on el 1951 la cooperativa va iniciar contactes amb els organismes provincials per tal d'adquirir un tractor i utillatge divers, essent el primer de la província comprat per una cooperativa⁸³². La principal causa que explica que això no passés a la Vilella estava en les dificultats econòmiques que hi havien, una situació que es pot equiparar amb la resta de cooperatives de la comarca exceptuant algunes que gaudiren històricament de

---

⁸²⁹ Montserrat SORONELLAS: *Pagesos en un món de canvis. Família i associacionisme agrari a la Selva del Camp, segles XVIII, XIX i XX*, Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili (URV), 2002, pp. 306-309

⁸³⁰ Joaquim MARGALEF i LLEBARIA i Joan TASIÀS i VALL: *El Priorat...*, pp. 64-65

⁸³¹ Antoni GAVALLDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, pp. 139-140

⁸³² Antoni GAVALLDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, pp. 291-292

millor situació com la de Falset o el celler de Cornudella, entre d'altres⁸³³. La qüestió es resumia en dues variables: la quantitat de vi que es podia produir i la capacitat operativa de poder-lo col·locar a un preu suficientment acceptable pels socis. En el primer aspecte, si ho comparem amb altres nuclis vitivinícoles de la província com Nulles o Valls s'aprecia que el total de quilograms produïts per la Vilella Baixa és sempre inferior, ja que en aquelles cooperatives normalment se superava en escriure el milió de quilograms de raïm aportats en cada collita⁸³⁴. Al Penedès passaria una cosa similar, mentre que al Priorat la tipologia de ceps feia que el volum de raïm fos més baix i, per tant, es produïa menys vi. Però el problema de fons no rau en la quantitat, sinó més aviat en la qualitat del producte i la seva comercialització, dos aspectes que marquen profundament l'evolució del cooperativisme vitivinícol prioratí.

Sobre la qualitat ja hem destacat les creacions de la Denominació d'Origen Tarragona subzona Falset el 1947 que comprenia un bon nombre de municipis de la comarca i la Denominació d'Origen Priorat el 1954 amb els pobles centrals d'aquesta⁸³⁵, tenint totes dues uns objectius concrets en la producció dels vins del territori. Durant bona part de la primera meitat del segle XX amb la crisi postflorèntica s'havien produït conflictes a l'hora de comercialitzar el vi del Priorat provocats per l'excés de producció i el frau en els seus vins. Sovint s'adulteraven afegint-hi aigua o altres productes químics per reduir-ne el grau i evitar pagar més impostos o sinó es feia servir la marca "Priorat" per vendre vins que no tenien res a veure amb la zona central, provocant el descrèdit del prestigi que s'havia aconseguit en anys anteriors⁸³⁶. Les cooperatives, com a elements econòmics i productius centrals del món del vi a la comarca havien de ser les responsables directes que el projecte protector es dugués a terme. Però en certa manera aquesta resultava ser-ne incompleta, ja que no podia anar acompanyada d'una veritable revolució tècnica i mecànica en l'elaboració del vi a la comarca, encara que altres zones rurals sí que ho aconseguien⁸³⁷.

Intrínscament connectat a les possibilitats d'una major qualitat trobem el tema de la comercialització. Per tal que la pagesia local pogués augmentar la seva capacitat adquisitiva i a la vegada es millorés la situació econòmica de les cooperatives calia

---

⁸³³ Pere AUDÍ FERRER *et al.*: *100 anys fent vi...*

⁸³⁴ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, pp. 160 i 161 i Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, p. 267

⁸³⁵ No es tracta d'un capritx dels pagesos la divisió comarcal en dues zones, sinó que al darrere hi ha els conflictes territorials de límit latents a la comarca i la personalitat que calia donar als respectius vins

⁸³⁶ Joaquim CALVO i Anna FIGUERAS: *El Priorat, la vinya i el vi...*, p. 10

⁸³⁷ Dolores JULIANO: "L'estratègia cooperativista. Context econòmico-social", a A.MAYAYO (ed.): *El primer celler cooperatiu de Catalunya...*, pp. 187-188

trobar els millors cercles de venda on vendre el vi. De forma generalitzada durant el període autàrquic va resultar ser molt difícil per les cooperatives vitivinícoles establir aquests cercles, sobretot per actuacions en bloqueig de productes protagonitzades per la Comissaria de Proveïments durant la dècada dels quaranta⁸³⁸. Però al marge d'això les vendes eren molt similars, tenint especial importància la figura dels corredors o comerciants-compradors i el paper de les juntes de vendes a l'hora d'agrupar els socis productors encarregats de buscar les millors ofertes.

Les diferències i particularitats del Priorat s'expliquen pel volum de collita i de vi elaborat, ja que es feia difícil entrar en cercles comercials amb un nivell d'oferta tan elevada. És doncs a partir d'aquesta lògica que cal buscar el paper de les cooperatives locals per organitzar alguna estructura de comercialització al marge de la protecció local del producte amb la DO. En cooperatives amb major possibilitat de venda i col·locació no era tan necessari organitzar aquestes unions comarcals, però en el cas del Priorat es veia com un assumpte d'extrema necessitat per millorar-ne la comercialització i així sortir de la crisi econòmica del sector. Les cooperatives responsables de l'Agrupació Comarcal van ser doncs les avaladores directes de la iniciativa, per bé que comptaven amb els suports necessaris de les estructures cooperativistes provincials com la UTECO o l'Obra Sindical de Cooperación. Això resultà ser tota una novetat en els cercles cooperativistes agraris de l'època, ja que la majoria d'estructures de segon grau eren pensades i dirigides des d'altres instàncies i tampoc no tenien altra finalitat que no fos la de controlar i dirigir de forma homogènia la feina de les cooperatives que tenien adscrites al seu territori⁸³⁹.

També es demostra que l'interès era motivat “des de baix”⁸⁴⁰ quan la Vilella Baixa digué que el futur de la revalorització del vi de la comarca estava en l'embotellament a partir de la protecció legislativa que la DO donava i potenciar la venda al detall, superant així els cercles comercials de grans majoristes on la marca promocional perdia força al barrejar-se amb altres vins de dubtosa procedència. A més resulta d'una gran clarividència que una cooperativa assegurés que aquí estaria la clau per la revalorització del producte i de la comarca en general⁸⁴¹, quan només la Cooperativa de Falset havia

---

⁸³⁸ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, pp. 131-134

⁸³⁹ Andreu MAYAYO i ARTAL: *De pagesos a ciutadans...*, p. 183

⁸⁴⁰ Entenent “des de baix” com a proposta de les Juntes Rectores de les cooperatives de cada localitat i no de les estructures provincials

⁸⁴¹ Joaquim CALVO i Anna FIGUERAS: *El Priorat, la vinya i el vi...*, pp. 13-14

iniciat aquella pràctica a inicis de la dècada dels cinquanta i no s'hi afegirien altres cooperatives com la de Marçà o Capçanes fins a la dècada dels setanta⁸⁴².

Però més enllà de les intencions de l'Agrupació i les iniciatives locals el més importat i greu van ser les conseqüències del fracàs a partir del 1956. Aquí s'hi ajuntarien diversos factors a tenir en compte més enllà del col·lapse econòmic que va significar per a la Cooperativa de la Vilella Baixa la possibilitat de no vendre vi. Es feia ben evident que seguien existint formes de fer completament diferenciades entre les cooperatives dels pobles centrals de la comarca, encara que des de feia ja molts anys s'intentessin posar d'acord en la protecció del vi i que els efectes de la crisi vitivinícola i econòmica després de la fil·loxera fossin iguals per tothom.

La situació econòmica d'extrema gravetat de la Vilella Baixa i el conflicte legal que obririen les cooperatives amb el responsable comercial de l'Agrupació portaria moltes conseqüències. Per primera vegada des de l'inici de la dictadura les autoritats provincials començaven a tenir en compte la realitat econòmica de les cooperatives i de la comarca, almenys els organismes que tenien un vincle directe amb les cooperatives com l'Obra Sindical de Cooperación. Això va ser un aspecte molt important, ja que posteriorment apareixerien altres temptatives governamentals per mirar de pal·liar la situació de crisi enquistada del sector i del conjunt de la població, encara que les solucions plantejades des de d'alt tampoc arribarien a cap lloc i la crisi s'aprofundiria en moltes localitats a partir de la gran emigració de gent (en especial jovent) cap als nuclis urbans o bé pel fracàs en els plantejaments polítics governamentals de com millorar el territori. Els cinquanta són el l'inici d'aquella situació per les cooperatives prioratines, encarregades de dirigir la vida econòmica de molts pobles sense possibilitat de comptar amb les transformacions tècniques que moltes zones del camp català ja començaven a experimentar⁸⁴³

Parlar de l'emigració ens porta a comentar la conseqüència més concreta d'aquest fenomen amb la cooperativa: la xifra de socis a l'entitat i la comparativa amb dades generals de la província⁸⁴⁴. En l'anterior graella sobre l'evolució del nombre de socis a la Cooperativa de la Vilella Baixa es veia que entre els anys 1940 i 1950 la situació

---

⁸⁴² Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 28

⁸⁴³ Roser MAJORAL MOLINER: "Les grans transformacions dels sistemes agraris (1940-2000). De la Guerra Civil a la Unió Europea, a Emili GIRALT RAVENTÓS (cord.): *Història agrària dels Països Catalans...*, pp. 607-608.

⁸⁴⁴ En aquest cas posem en relació tan les xifres de socis i del nombre de cooperatives entenen que hi ha una relació intrínseca de voluntats i capacitats socials tan per poder associar-se en una entitat com també per a crear-ne una de nova. Així doncs els dos valors són significatius alhora de poder parlar del gruix social de les cooperatives

semblava mínimament estable, per bé que a finals de la dècada dels quaranta es començava a notar un lleuger descens de socis que continuaria durant la dècada dels cinquanta. Però la major disminució de la població local feia que, al final, hi hagués certa equiparació en l'impacte que la Cooperativa tenia al global del poble, ja que en les primeres xifres s'apreciava més diferència entre socis i veïns del municipi. En relació amb les xifres generals a l'estat espanyol es parla que el cooperativisme anà en augment tan per nombre de socis com per entitats al llarg de la primera part de la dictadura franquista.⁸⁴⁵ Hi ha autors que situen les causes d'això en el fet que el cooperativisme del Règim va ser una mesura impulsada per tal d'organitzar el treball agrari i es creia que seria una fórmula capaç de millorar certs aspectes de la vida econòmica de les zones rurals⁸⁴⁶.

Però en el cas del global de la província de Tarragona i de la comarca del Priorat les xifres del nombre de cooperatives inscrites segueixen un comportament similar al del nombre de socis de la Vilella Baixa: alta concentració durant els primers deu anys de dictadura i estancament progressiu de les inscripcions durant la dècada dels cinquanta. Les causes principals ja les hem situades abans al parlar de la delicada situació econòmica i l'inici del fenomen migratori, però també hi tindrien a veure altres aspectes que en la descripció de la cooperativa han anat apareixent com les divergències internes entre alguns socis sobre com seguir les direccions de la Junta Rectora. De tot això és difícil fer-ne una comparació amb altres cooperatives del territori ja sigui perquè els autors i autores no identificaren la pèrdua de socis com un problema o una característica a tenir en compte o bé els seus efectes en el desenvolupament general de les cooperatives va ser més aviat escàs. Tot i això estem parlant de circumstàncies i comportaments que tindrien la seva explosió en dates posteriors, però que per l'extrema dificultat que tenien les cooperatives i l'economia de la comarca fa que els efectes allí es notessin abans.

---

⁸⁴⁵ Cal tenir en compte que les xifres del cooperativisme espanyol afecten a cooperatives de diversos sectors més enllà del món agrari, per bé que aquestes últimes en seguirien sent les principals protagonistes del total de tipologies. Ángel Pascual MARTÍNEZ SOTO y Josep Maria RAMON MUÑOZ: "Cooperativismo agrario en España durante la dictadura franquista, 1939-1975". XII Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Departamento de Historia, Facultad de Humanidades y Centro Regional Universitario Bariloche. Universidad Nacional del Comahue, San Carlos de Bariloche, 2009.

⁸⁴⁶ Francisco José MEDINA ALBALADEJO: "El desenvolupament dels cellers cooperatius a Catalunya durant la segona meitat del segle XX", a Josep COLOMÉ, Jordi PLANAS i Francesc VALLS-JUNYENT (eds.): *Vinyes, vins i cooperativisme...*, pp. 517-546

Taula 31: Evolució del cooperativisme agrari a l'estat espanyol entre el 1933 i el 1955

<i>Anys</i>	<i>1933</i>	<i>1942</i>	<i>1955</i>
Nombre de cooperatives	4255	1434	4748
Nombre de socis	561709	Nd	548405
Índex de cooperativització dels ocupats al sector	13,91	Nd	10,47
Nombre de cooperatives per cada mil	1,05	0,30	0,91
Nombre mitjà de socis per cooperativa	132,01	Nd	115,5

Font: Elaboració pròpia a partir de Ángel Pascual MARTÍNEZ SOTO y Josep Maria RAMON MUÑOZ: “Cooperativismo agrario en España durante la dictadura franquista...”

Taula 32: Cooperatives inscrites entre el 1945 i el 1956 a la província de Tarragona i al Priorat

<i>Anys</i>	<i>Nombre cooperatives inscrites a la província de Tarragona</i>	<i>Nombre de cooperatives inscrites a la comarca del Priorat</i>
1944	8	0
1945	39	6
1946	47	6
1947	14	5
1948	1	0
1949	4	1
1950	5	1
1951	4	1
1952	4	2
1953	1	1
1954	3	0
1955	4	0
1956	3	1
1957	2	0

1958	4	0
1959	6	0

Font: Elaboració pròpia a partir de: *El cooperativismo agrario en la provincia de Tarragona*. Tarragona, Gabinete Técnico del Secretariado de Asuntos Económicos de la Organización Sindical, 1975. p. 13

Els patrons autàrquics dirigistes dels primers anys de franquisme feren que la situació global de la cooperativa fos la mateixa que la del conjunt de la societat: estancament i recessió. A mesura que això s'anava relaxant i la capacitat participativa dels socis augmentava, sorgiren iniciatives diverses orientades a revertir la situació del vi i, en conseqüència de la comarca. L'Agrupació Comarcal en va ser un bon exemple, però també es va fer evident que les lògiques generals del cooperativisme dirigides des d'instàncies superiors i els plantejaments heterogenis de cada poble eren incapaços de posar solucions damunt la taula a una situació que s'allargava des d'inicis de segle. En aquesta dècada dels cinquanta assistim, doncs, a un procés de transformació i d'aparició d'alguns indicadors com l'extrema emigració, que fan valorar negativament l'acció cooperativista i són el preludi d'una situació que encara agafaria pitjor forma durant la dècada dels seixanta i dels setanta.

2.2 Altres mostres de cooperativisme: les cooperatives de consum. La Vilella Baixa

2.2.1 Antecedents

Al segon capítol hem vist que el cooperativisme de consum va tenir una especial importància en el desenvolupament associatiu de la comarca a partir de diverses experiències amb entitats independents o bé en anys posteriors amb la consolidació de seccions dintre dels Sindicats Agrícoles. En el cas que ens ocupa ens trobem en una evolució de les dues formes, ja que la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa seria fundada primer com a entitat independent però a partir de les dinàmiques i contextos de la dècada del 1930 acabaria per entrar dins del Sindicat Agrícola i funcionant com una secció; tot i que el 1959 es tornaria a constituir de forma separada.

La fundació de la Cooperativa de Consum data del 1906⁸⁴⁷, encara que altres fonts parlen que ja a l'any 1901 existia una botiga i un forn de pa a les posteriors

---

⁸⁴⁷ Pere AUDÍ FERRER, Pere: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 119

dependències de la Cooperativa, cosa que fa pensar que segurament primer es va constituir com un negoci privat i que després passaria a formar part de la nova entitat⁸⁴⁸. En els primers estatuts el nom de l'associació era el de "Cooperativa Casa del Pueblo Vilella bajense", cosa també ens fa situar la seva constitució en un marcat contingut de classe dins del món socialista⁸⁴⁹. Els seus promotors eren majoritàriament jornalers i petits propietaris, tots ells amb un fort caràcter d'esquerres i desitjosos de construir espais d'oci propis i garantir l'accés a productes de primera necessitat, en especial els alimentaris com el pa.

A partir d'aquí en els seus estatuts aprovats el 1906 ja es declarava que la principal finalitat era subministrar tan a associats i familiars com al públic en general tota classe de productes. Però aquesta no va ser la seva única funció, ja que també es pretenia fomentar la instrucció mitjançant una escola professional, contribuir a l'oci popular amb una sala d'espectacles i alguns aspectes que feien referència al tema del camp per fomentar els interessos agraris dels associats mitjançant una mútua protectora i formar dipòsits col·lectius de llavors, productes químics i maquinària⁸⁵⁰.

La majoria d'articles dels estatuts denoten aquest component de classe popular i de tarannà d'esquerres, com el fet que la instrucció que es pretenia donar seria totalment laica, la seguretat que hi hauria una igualtat absoluta entre tots els socis sense cap mena de distinció i la frase final dels estatuts, que era "*Uno para todos, todos para uno*"; una clara connotació social que la societat tiraria endavant amb l'esforç horitzontal col·lectiu⁸⁵¹.

El què va destacar més a nivell local de la nova entitat va ser la botiga i el forn de pa, que ben aviat canviaren de lloc al veure que augmentava el volum d'associats i de productes que havien de subministrar i perquè els socis tenien la voluntat de crear un cafè. Al segon local s'hi estigueren fins que el 1918 van trobar la possibilitat d'adquirir-ne un de propi sense haver d'arrendar-lo. Aquesta vegada eren uns magatzems que, un cop reformats, es transformaren en un únic edifici per instal·lar-hi als baixos la botiga i forn de pa i al primer pis la sala de ball i el cafè, consolidant-se així com un espai de

---

⁸⁴⁸ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI... pp. 9-12

⁸⁴⁹ No hi ha indicis clars de presència socialista a la Vilella Baixa durant aquells anys, però a altres pobles propers com Torroja del Priorat sí, amb mítings i l'intent de fundar un nucli de Joventut Socialista. Maria Dolors CAPDEVILA i Roser MASGRAU: *La Justicia Social: òrgan de la Federació Catalana del PSOE 1910-1916*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979, p. 35

⁸⁵⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Estatuts de la Cooperativa Casa del Pueblo de la Vilella Baixa, 1906

⁸⁵¹ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Estatuts de la Cooperativa Casa del Pueblo de la Vilella Baixa, 1906

referència dins de l'activitat associativa i econòmica local⁸⁵². Però abans d'això no tot van ser notícies positives. La Cooperativa de Consum també va tenir problemes que comportaven pèrdues al seu fons. Algunes van ser errades en la compra de productes i d'altres fruit de la mala praxi d'alguns administradors que malversaven el poc capital que l'entitat disposava. Això va passar sobretot abans d'adquirir el nou local el 1918, on algunes fonts apunten que la situació va ser tan delicada que es produïren moltes baixes d'associats, aguantant-se l'empenta de la Cooperativa de Consum a partir de la iniciativa d'un petit nombre de socis, els més conscients de què calia fer alguna cosa per revertir la mala situació d'aquells anys⁸⁵³.

Tot hi aquesta consolidació després del canvi de local la Cooperativa de Consum no era l'única entitat d'aquesta tipologia al poble. El 1912 s'havia establert una societat recreativa anomenada "La Renaixença", la qual estava formada per una bona part de la classe dirigent local i que, d'entrada, pretenia oferir als associats i al públic en general activitats de caire recreatiu i cultural. A mesura que passaren els anys arribaren a consolidar un cafè i una petita botiga de queviures similar a la Cooperativa de Consum⁸⁵⁴. Aquest no és en cap cas un fet estrany, ja que si recordem els antecedents associatius explicats al segon capítol dèiem que les classes socials organitzaven espais en concordança als seus interessos, sobretot a nivell cultural o recreatiu, passant doncs el mateix a la Vilella Baixa

La Cooperativa de Consum s'aniria convertint ben aviat en la referència del comerç local i la Renaixença en l'apartat recreatiu (gràcies a una potent infraestructura creada per albergar actes diversos on l'humil Cooperativa de Consum no hi podia competir), per bé que les dues seguirien mantenint els seus respectius espai d'oci i de consum. La dècada del 1920 estaria marcada per aquesta rivalitat, que alguna vegada va derivar en escenes de conflictivitat tal i com explica l'autor local Josep Sabaté Mestre:

*"El poble, però, va resultar dividit. La Cooperativa de Consum representava l'esquerra i la Renaixença la dreta, els primers significaven l'esforç i l'assoliment d'uns objectius des del quasi no res, mentre que els segons l'afany per la cultura, la bellesa i potser el romanticisme. Els primers volien testimoniar el fet de plantar cara a l'opressió i els segons gaudir del seu estatus amb la seva gran obra: l'envelat i el teatre. Amb tot, tots dos van fer molt per la Vilella Baixa"*⁸⁵⁵

⁸⁵² Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI"... pp. 9-12

⁸⁵³ Antoni GAVALDÀ: *El batec periodístic d'un dirigent cooperativista català: Josep M. Rendé i Ventosa. Escrits 1903-1925*. Valls, Cossetània Edicions, 2007. Col·lecció Perfils, núm. 5, pp. 146-147.

⁸⁵⁴ AHT. Fons d'Associacions, 994

⁸⁵⁵ Josep SABATÉ MESTRE, Josep: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI"..., pp. 9-12

Més enllà de la lírica literària de l'autor queda clar que aquesta divisió d'espais va afectar profundament al desenvolupament de la Cooperativa i a la dinàmica social del poble, en una situació que s'allargaria durant la dècada del 1930. A més, durant aquells anys encara agafaria major importància pel poble la tasca de la Cooperativa de Consum en el subministrament de productes (augmentant l'oferta de coses per vendre) i l'activitat del cafè, per bé que aquest conviuria també amb d'altres d'iniciativa privada que s'anaren creant durant la dècada del 1920 i el 1930 i el que tenia la Renaixença. Quan es consolidà el domini republicà al Consistori local augmentà també la influència de la Cooperativa de Consum, al tenir alguns dels seus socis un paper actiu en el desenvolupament de les polítiques locals⁸⁵⁶.

Amb la fundació del Sindicat Agrícola el 1919 i l'augment i influència de la seva activitat durant la dècada del 1930 va provocar que la referencialitat en el pla agrari productiu local fos ocupat per aquesta entitat, per bé que la Cooperativa de Consum en el seu inici tenia aspiracions en matèria agrària com el control col·lectiu de maquinària o l'adquisició de productes pel camp.

L'arribada de la Guerra Civil portaria una situació per la Cooperativa de Consum bastant diferent. En primer lloc augmentaria encara més la influència dels associats en la política local al formar-se el Comitè Antifeixista local. A part d'això també incrementaria el seu paper com a principal agent econòmic i comercial en el moment que s'estava organitzant el poder revolucionari local. Però la qüestió més important seria la integració de la Cooperativa de Consum amb el Sindicat Agrícola i la Renaixença, un aspecte que per la seva vàlua serà tractat en un apartat concret.

2.2.1.1 La unió durant la Guerra Civil de les tres entitats i el paper de la Cooperativa de Consum

Ja s'ha esmentat que la Cooperativa de Consum no era l'única entitat important al poble, sinó que compartia aquesta categoria amb el Sindicat Agrícola i la Societat Recreativa "La Renaixença". Les dues últimes formaven part de l'entramat associatiu de la classe propietària local, tan pel perfil que tenien com per la gent que va ocupar-hi càrrecs de responsabilitat. El Sindicat Agrícola s'havia convertit en el principal agent econòmic i la Renaixença era l'encarregada de dinamitzar l'oci i la cultura local a través d'organitzar nombrosos espectacles de diversa índole a les seves instal·lacions.

---

⁸⁵⁶Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...* p. 308

Quan es començà a estructurar el nou poder en la zona republicana arribaren diverses consignes de com organitzar el món agrari català, entre elles el Decret de Sindicació Obligatòria de l'agost del 1936⁸⁵⁷. A part d'estructurar profundament les relacions productives del camp català i la sindicació obligatòria dels pagesos també es va ordenar la unió entre diverses entitats agràries que existien als pobles perquè només en quedés una de sola i així acabar amb la duplictat d'espais als municipis que tenien un tarannà social diferent⁸⁵⁸. És a partir d'aquest context quan a l'octubre del 1936 el Comitè Antifeixista local va aconsellar la unió entre les tres associacions abans esmentades. Si bé la Renaixença i la Cooperativa de Consum no eren sindicats agrícoles pròpiament dits les autoritats locals entenien que existia una duplictat d'espais i funcions amb l'existència de les dues associacions, i és per això que pensaren una proposta perquè ambdues passessin a estar organitzades com a seccions dins del Sindicat Agrícola i fent que es centralitzés el panorama associatiu local.

Però aquesta mesura no va ser ben vista per tots els socis de les tres associacions. La principal contradicció era entre la Cooperativa de Consum i la Renaixença, ja que durant cert temps van tenir una activitat similar (recreativa i de consum les dos) i com hem dit els seus afiliats provenien de sectors socials diferenciats⁸⁵⁹. És doncs per acabar amb el problema que es va decidir situar-les dins del paraigües del Sindicat Agrícola però com a seccions diferenciades. En l'acord de fusió el Sindicat Agrícola va deixar clar que el nom seguiria sent el seu i que la Junta Directiva seria la mateixa fins que toqués fer una renovació de càrrecs, tot amb el beneplàcit del Comitè Antifeixista local⁸⁶⁰. Uns dies més tard es feia efectiva la unió a través d'una reunió general dels socis de les tres associacions presidida pel Comitè Antifeixista on es definí l'actiu i el passiu que cada associació donava per la fusió.

El més interessant va ser que s'aprovaren noves clàusules al reglament únic de les tres entitats, que més enllà de dotar de funcionalitat les noves seccions aprofundia en diversos aspectes socials com la solidaritat pagesa, el paper dels jornalers o l'ajuda mútua en cas de malaltia, entre d'altres. A més obria la possibilitat que la Cooperativa

---

⁸⁵⁷ Ignasi CENDRA i BERTRAN: *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939)*..., p. 70

⁸⁵⁸ Jordi POMÉS i VIVES: "El domini anarquista també al camp", a *El Sot de l'Aubó*, 37 (2011), pp. 22-24

⁸⁵⁹ ACPR. Fons de la Societat Agrícola la Renaixença de la Vilella Baixa. Reglament imprès de la Renaixença, 1916

⁸⁶⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 27/09/1936

de Consum pogués fiar a socis necessitats i es mantingués la venda de productes a tot el poble, ratificant-se però el preu més baix pels socis⁸⁶¹.

Uns dies més tard van començar a aparèixer les primeres veus discordants amb tot el procés de fusió. La primera va ser la del soci del Sindicat Agrícola Ramon Vellvé Viaplana⁸⁶² que va criticar durament l'anterior acta amb aquestes paraules:

“[...] no s’havien fet les coses com calia i per no haver assistit a la reunió anterior per trobar-se fora de la població, discrepant de tal manera que va tractar als individus de la Directiva de cacics, feixistes i assassins, protestant de tal actitud la majoria absoluta dels socis presents⁸⁶³”.

La crítica més ferotge va ser la seva però a ell s’hi van sumar altres socis com Josep Ardèvol Anguera o Josep Mestre Nogués, tots de la classe benestant local i que dubtaven d’aquella fusió i del nou paper que el Sindicat havia de tenir. Davant d’això la presidència va donar per finalitzada la reunió preveient que es podria arribar a durs enfrontaments entre les parts a favor i en contra de la fusió, un clar símptoma de la polarització que s’estava experimentant. La Junta Directiva féu cas omís a les crítiques i va continuar amb la unió escollint diverses comissions encarregades dels aspectes tècnics i logístics d’aquesta, sobretot pel que fa als inventaris i als actius de les entitats. També es va procedir a unir els béns immobles de les tres, un fet que marcaria ja per complert la unió provocant que es fes més difícil tirar enrere en dita mesura. La Cooperativa de Consum veia integrat el seu cafè amb el de la Renaixença quedant doncs únicament un sol espai pel Sindicat. La secció de l’antiga Cooperativa de Consum només s’ocuparia de la botiga i del forn de pa, mentre que la recreativa (corresponent a la Renaixença) controlaria el cafè, l’oci i els espectacles de les noves instal·lacions unides.

En general, aquesta unió modificava radicalment els plantejaments de la Cooperativa de Consum. D’una banda s’obria la possibilitat de seguir consolidant la seva activitat al poble gràcies al suport econòmic i de mitjans que oferia el Sindicat Agrícola, però per contra es perdia l’autonomia dels seus associats i la possibilitat d’aprofundir en futures seccions dins de la Cooperativa de Consum pel fet que aquesta ja ho era dins d’una altra

---

⁸⁶¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d’Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 18/10/1936

⁸⁶² En l’anterior apartat dedicat al Sindicat Agrícola es fa referència que Ramon Vellvé acabaria sent expulsat de l’entitat, per bé que el seu germà va ocupar diversos càrrecs en juntes durant la dècada del 1940.

⁸⁶³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d’Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 22/10/1936

entitat. La reorganització cal situar-la dins del panorama revolucionari de la Guerra Civil, i per això d'entrada els socis de la Cooperativa de Consum guanyaven possibilitats i influència en espais on històricament no havien pogut accedir, però la derrota republicana i la posterior dictadura franquista farien trontollar aquests plantejaments de decisió col·lectiva horitzontal, situant la Cooperativa de Consum com una peça més dins del cooperativisme franquista de postguerra.

2.2.2 L'arribada de la dictadura franquista i la vida de la secció de consum durant les dècades del 1940 i 1950

2.2.2.1 Les reorganitzacions. Consolidació com a secció de consum dins del Sindicat Agrícola i unió amb la Renaixença

L'arribada de la dictadura franquista suposaria un trasbals de la vida associativa local. Amb l'anàlisi del Sindicat Agrícola ja s'ha vist el paper que van tenir els poders locals i provincials alhora d'organitzar les entitats del poble, i per tant la Cooperativa de Consum no va quedar al marge de tot això. D'entrada, cal dir que es parteix de la mateixa situació d'unió exposada als antecedents, i una de les primeres feines que es va marcar la direcció del Sindicat Agrícola va ser organitzar l'activitat de les seccions. La informació aquí era bastant confosa, ja que primer va arribar una ordre del Delegat Sindical local dient que s'havia de mantenir la situació d'abans del 18 de juliol del 1936, tornant doncs a la separació de les tres entitats⁸⁶⁴. Però això va resultar ser del tot impossible, sobretot perquè les dinàmiques d'integració fetes durant els anteriors anys van ser totals. La Cooperativa de Consum s'havia agregat com un ens dins del Sindicat Agrícola, i en discussions entre socis produïdes durant el 1939 es veia que la separació era impossible, justificant-la pel fet que els locals eren ja propietat exclusiva del Sindicat. Aquell mateix any tenim una segona prova d'aquesta unió quan el Delegat Sindical local va emetre un informe a la Delegació Sindical Comarcal dient que només existia una única entitat (el Sindicat) i que les antigues associacions s'estaven organitzant com a seccions dins d'aquesta⁸⁶⁵. Calia però organitzar d'alguna manera les tasques de consum i recreatives que la Cooperativa de Consum i la Renaixença havien desenvolupat, i davant d'això el Delegat Sindical va assegurar que tots els associats del

---

⁸⁶⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 07/03/1939

⁸⁶⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Correspondència de la CNS, 1939-1940. 06/06/1939

Sindicat Agrícola eren lliures per organitzar els apartats que trobessin pertinents dins de l'entitat, sempre que es notifiqués a les autoritats la consecució d'aquestes⁸⁶⁶.

A partir d'aquí van començar diverses actuacions de manera paral·lela. D'una banda calia formalitzar la situació d'unió d'immobles feta durant la Guerra Civil i de l'altra, molt més immediata, buscar el mecanisme legal per tal que les seccions consum i recreativa podessin seguir desenvolupant la seva tasca dins del Sindicat. A mitjans del 1939 es va rebre la indicació que calia enviar uns estatuts sobre les seccions a la CNS provincial i que aquest organisme seria el responsable d'aclarir quina seria la millor manera de definir legalment la situació de les seccions. Sobre el tema dels locals les autoritats sindicals van ser molt clares: eren independents entre ells, a menys que s'iniciessin tràmits a nivell legal per fer efectiva la fusió de béns⁸⁶⁷.

El cas de la fusió de locals va ser una qüestió que no es solucionaria fins a la dècada dels cinquanta, un cop el Sindicat Agrícola normalitzés també la seva situació legal el 1951. Però mentrestant calia continuar amb l'activitat de la Cooperativa de Consum, la venda de productes i l'organització de la direcció d'aquesta dins del Sindicat Agrícola. Totes aquestes qüestions van estar subjectes a les aprovacions d'organismes superiors i al paper de les autoritats locals, però era necessari trobar una sortida efectiva a tot plegat.

Encara que no hi ha evidències documentals sobre tot el procés sabem tan per l'activitat de la secció com per les afirmacions fetes per diverses Junes Rectores del Sindicat i del Delegat Sindical local que tot plegat es va estructurar a nivell local, enviant només informació secundària a la CNS. Com que la unió del 1936 era pensada sobretot entre la Cooperativa de Consum i la Renaixença les autoritats de la postguerra van pensar que l'activitat de venda de productes i recreativa havien d'estar dins d'una mateixa secció. Per això podem dir que la unió va ser més aviat entre la Cooperativa de Consum i la Renaixença, per bé que el Sindicat era l'encarregat de blindar les competències i donar cobertura logística i legal a les dues activitats. Així es va seguir pensant, i la secció de Consum dins del Sindicat Agrícola es va encarregar tan d'organitzar la botiga de queviures i forn de pa com també dels espectacles i activitats recreatives que es duïen a terme a les instal·lacions de la Renaixença. Però aquesta integració no va ser pas un procés curt, sinó que va durar tota la dècada dels quaranta, el mateix temps que es va

---

⁸⁶⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

⁸⁶⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Legalització fusió entre Cooperativa, la societat Renaixença i Cooperativa Casa del Pueblo

tardar en elaborar els nous estatuts i enviar-los a l'Obra Sindical de Cooperación. La prova la tenim però en el fet que en els primers anys als inventaris-balanços anuals del Sindicat es separaven les seccions de consum i la recreativa, però ja a finals de la dècada del 1940 es van començar a fer de manera conjunta el d'ambdues seccions.

Pel que fa a la direcció de l'activitat, tot depenia de la Junta Rectora del Sindicat, on entre el 1939 i el 1941 s'escollien a dos vocals de la Junta sense càrrec encarregats de coordinar l'activitat de la secció de consum i de la recreativa. Un any més tard s'apostava per fer una comissió de dues persones per a cada secció i, finalment, l'any 1943 quedaven unides ambdues comissions en una de sola amb un total de quatre persones⁸⁶⁸ que formarien la direcció de la secció amb altres socis. Però això tampoc significava que la majoria dels socis tinguessin una idea de totalitzadora entre les dues seccions i menys encara que la de consum gaudís del mateix recolzament que la recreativa. L'any 1944 un soci afirmava que desitjava que les dues seccions tinguessin major autonomia del Sindicat Agrícola a l'hora de gestionar la seva activitat, i creia fins i tot que la recreativa comptava amb majors facilitats que la de consum. Davant d'això la presidència del Sindicat Agrícola va afirmar que les dues tenien plena llibertat per poder fer el que trobessin més oportú però sempre sota les designacions de la Junta Rectora⁸⁶⁹, que per això escollia als delegats que formaven part conjuntament amb altres socis de la direcció de les seccions.

Amb tota aquesta informació es pot assegurar que els primers anys de dictadura van ser molt difícils alhora d'organitzar l'activitat, la legalització i la direcció de les dues antigues associacions i que a partir del 1945, un cop estabilitzat legalment el Sindicat, es veu més clar com ha d'evolucionar tot plegat. En el pla directiu s'ha vist que el Sindicat Agrícola i el seu personal eren clau per dirigir la secció de consum, per bé que aquesta comptés amb antics socis diferenciats del Sindicat Agrícola que escollien altres persones per compondre la Junta Directiva de la secció. En el legal tot va anar molt més lent, i durant tota la dècada dels quaranta es va viure una indefinició tan per la situació dels antics immobles com per l'activitat. La CNS i l'Obra Sindical de Cooperación tenien coneixement de l'activitat duta a terme a través de la secció de consum, però com que la legalització del Sindicat Agrícola va ocupar molt de temps amb la secció de

---

⁸⁶⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1939-1944. 30/08/1943

⁸⁶⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Legalització fusió entre Cooperativa, la societat Renaixença i Cooperativa Casa del Pueblo

consum va passar una cosa similar, per bé que els socis no aturaren cap de les dues tasques.

Per últim, la unió dels delegats de la Junta Rectora a la secció en les matèries de consum i recreativa va portar que, a finals de la dècada dels quaranta, els socis veiessin amb millors ulls la unió efectiva en el desenvolupament de l'activitat de les seccions recreativa i de consum, i que quan en anys posteriors comencessin els tràmits legals per legalitzar l'activitat de les seccions la idea fos d'englobar tan l'antiga Renaixença com la Cooperativa de Consum, entenent que les dues havien d'anar conjuntes per diferenciar el perfil tècnic i agrari que el Sindicat Agrícola estava desenvolupant.

2.2.2.2 L'activitat, les obres, la viabilitat econòmica i la relació amb altres institucions

Durant la primera part del segle XX la Cooperativa de Consum havia nascut amb unes motivacions i un marc d'actuació social perfectament definits. Socialment estava formada per la classe jornalera i popular local i el seu al·licient era, principalment, garantir els productes de primera necessitat a bon preu i qualitat pels associats d'extracció social popular i lluitar contra el frau existent⁸⁷⁰. L'evolució general de la dècada del 1920 i principalment la del 1930 van fer que la Cooperativa de Consum passés per moments molt difícils de viabilitat econòmica però que, al final, s'arribés a consolidar com una estructura comercial de primer ordre a la Vilella Baixa.

Amb l'arribada de la dictadura franquista es consolidà la integració de la Cooperativa de Consum com a secció del Sindicat Agrícola. A les assemblees generals del Sindicat també es parlava de quina havia de ser l'activitat de la secció i de quins condicionants hi havien. El 1939 un soci va argumentar que la Cooperativa de Consum havia de continuar la seva activitat, corregir algunes deficiències en la venda d'articles i evitar abusos en el preu, ja que el negoci l'havia de fer el comprador i no l'entitat⁸⁷¹.

Durant la Guerra Civil la secció de consum només s'ocupava de la botiga i el forn perdent l'antic espai del cafè (que passà a la recreativa), i òbviament aquesta situació es va mantenir durant la dictadura. La botiga oferia un gran ventall de productes de diversa tipologia (lleixiu, carn, mantega, ous, pesca salada, etc.)⁸⁷² que es van mantenir al llarg dels anys. Però el tema clau era el forn de pa, essent l'únic que existia al poble i responsable d'abastar d'un producte molt important en l'alimentació a tots els veïns i

---

⁸⁷⁰ Pere AUDÍ FERRER: *Cooeprativistes, anarquistes...* p. 117

⁸⁷¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 16/03/1939

⁸⁷² ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Inventari-balanç del Sindicat, 1943

veïnes de la Vilella Baixa. Amb el pas del temps el servei i l'oferta aniria variant i destacant la incorporació de productes propis del Sindicat Agrícola, una cosa que resulta prou evident i que s'hauria d'haver començat a fer tan bon punt es va produir la unió però que fins l'any 1943, després de l'apreciació d'un soci, la secció de consum no disposava de vi per vendre al detall⁸⁷³. A més la secció també intervindria en diverses operacions del Sindicat Agrícola, proposant alguns anys com es podria fer la subhasta de productes sobrants que l'entitat agrària feia anualment (restes de raïm i olives)⁸⁷⁴.

Però el què marcaria l'activitat comercial durant els primers anys de postguerra va ser el ferri control institucional dels productes a través de la Comissaria d'Abastiments. El racionament de l'etapa autàrquica es notaria profundament al si de la secció de consum com si es tractés d'una botiga privada més. En un inici els poders locals van afirmar que no hi hauria cap impediment perquè els socis podessin comprar la quantitat de farina que volguessin, però això ben aviat va canviar. Com que la secció de consum era l'única capaç de subministrar molts dels productes que es controlaven l'aparell institucional del racionament va adaptar l'estructura cooperativista als seus designis, vigilant-ne de ben a prop els balanços econòmics i que les vendes es fessin d'acord amb les indicacions que s'anaven anunciant. Això no va treure però que s'organitzés un mercat paral·lel a l'oficial a nivell local entre productors i consumidors⁸⁷⁵, però almenys no ha quedat evidència que la secció de consum participés d'aquest a partir de la documentació consultada. Un cop es va començar a relaxar la vigilància de l'economia autàrquica la secció va augmentar la seva capacitat operativa, sobretot amb la incorporació de nous productes per vendre des de finals de la dècada dels quaranta. I quan a nivell de balanços es va fer efectiva la unió entre el cafè, la sala d'espectacles i la botiga en una sola unitat la secció va començar a vendre begudes que eren dispensades al cafè com alguns alcohols destil·lats i els aperitius⁸⁷⁶.

Econòmicament, la secció de consum era un clar reflex de la seva activitat, però afegint una sèrie de matisos. En primer lloc s'ha de tenir en compte la total subordinació dels seus plantejaments econòmics al Sindicat Agrícola que acabaria portant que, en general, l'evolució econòmica entre les dècades del 1940 i el 1950 fos la mateixa que el Sindicat: manteniment durant la postguerra i dificultats a partir del 1954. Repassant els

---

⁸⁷³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 08/08/1943

⁸⁷⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 12/04/1942

⁸⁷⁵ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI"... pp. 9-12

⁸⁷⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Inventari-balanç del Sindicat, 1948

balanços es veu que les facturacions anirien en augment, i més encara després de la unió amb la secció recreativa, però a partir del 1953 la situació quedà paralitzada ja que també es va haver de fer front a una part proporcional del deute que la Cooperativa Agrícola tenia per tot l'assumpte de l'Agrupació Comarcal⁸⁷⁷. La secció de consum depenia directament de la viabilitat econòmica de tota la Cooperativa Agrícola i per això també va ser una peça important quan aquesta va sol·licitar diversos crèdits per resoldre la situació.

Però no tot va ser conseqüència de la situació de la Cooperativa Agrícola. Els responsables de la secció també van identificar diverses vegades que alguns associats deixaven de comprar a la botiga i que es perdien altres clients fruit de l'èxode rural que ja s'estava produint durant els anys cinquanta. Aquella situació tampoc va ajudar a enfortir econòmicament la botiga, tot i que gràcies a l'existència i continuïtat del forn de pa es podien garantir uns ingressos mínims al ser l'únic establiment del poble que subministrava aquell aliment. A part d'això també es notaren els efectes de pujada de preus de productes per vendre que eren adquirits per la secció. Amb el tema de la farina la cosa era més complicada donat el paper que les autoritats tenien a l'hora de subministrar-la a través del Servicio Nacional del Trigo, però no passava el mateix amb el lleixiu i altres productes típics del camp de l'adrogueria.

Amb aquesta situació econòmica era difícil doncs poder emprendre obres i millores a les instal·lacions de la secció (com també va passar amb el Sindicat Agrícola). Durant els primers anys de postguerra va resultar ser del tot impossible fer res al respecte, però el 1947, amb una situació més estabilitzada, va arribar una proposta de fer reformes a les seccions recreativa (el cafè) i de consum (a la botiga)⁸⁷⁸. Al final per desacord entre els socis s'acabaria desestimant la proposta i només es van fer aquestes al cafè el 1953⁸⁷⁹. Les obres van ser bastant senzilles i únicament es va procurar solucionar els desperfectes fruit del pas del temps i condicionar millor la sala. El 1956 un conjunt de socis van plantejar la possibilitat d'adquirir un nou frigorífic per la secció, ja que el que hi havia estava en mal estat i dificultava la conservació dels aliments. Al marge d'això no tenim més referències, però no és descartable que també s'arreglessin diversos aparells de la botiga si aquests s'espatllaven o no funcionaven com tocava.

---

⁸⁷⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Inventari-balanç del Sindicat, 1958

⁸⁷⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 21/08/1947

⁸⁷⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1944-1959. 08/12/1953

Pel que fa a la relació amb altres institucions locals i provincials, òbviament el vincle més important de la secció seria amb el Sindicat Agrícola i les altres respectives seccions. Al marge d'això també cal destacar la influència indirecta dels organismes de control cooperatiu on estava inclòs el Sindicat com l'Obra Sindical de Cooperación, la CNS, la prefectura local de Falange, la Hermandad i, òbviament, l'Ajuntament. A tots ells caldria sumar-hi el tema de la Comissaria de Abastos i el Servicio Nacional del Trigo pel racionament i la tasca desenvolupada pel forn de pa. Al marge de tots aquests organismes no hi va haver cap contacte de la secció amb altres cooperatives de consum de la comarca per fer alguna cosa similar a l'Agrupació Comarcal en clau de consum. Només podem esmentar que la secció es posava en contacte amb altres cooperatives per obtenir altres productes alimentaris específics com l'arròs, on la secció feia les compres a través de diverses centrals cooperatives situades al Delta de l'Ebre.

També és important destacar la vigilància en el tema sanitari que les autoritats franquistes feien dels establiments comercials d'aliments. La secció de consum va rebre diverses vegades la visita d'inspectors encarregats de controlar la qualitat dels productes, que es seguissin les normes sobre la venda, que s'abonessin les imposicions fiscals pertinents per fer aquella activitat o senzillament recollir informació sobre la seva activitat. En aquest context cal destacar la multa que les autoritats van posar al forn de pa a finals de la dècada dels cinquanta quan el forn va haver d'enviar a la Delegació Provincial de la Comissaria d'Abastiments un informe sobre el transport de mercaderies l'agost del 1957 i la secció no ho va fer fins a l'octubre d'aquell any, excusant-se de no fer-ho abans per no haver rebut la documentació per omplir quan calia i que, per error, la va enviar al gremi comarcal i no a la Comissaria d'Abastiments. Al no conservar còpia escrita d'aquell paper no podia justificar el que deia, però afirmava que en cap cas era la seva voluntat amagar informació o vendre pa de forma il·legal, i per tant demanava que es dictés sobreseïment. El març del 1959 es va rebre la notificació definitiva sobre l'afer per part de la Fiscalia Superior de Taxes on s'obligava a pagar una multa de 150 pessetes i es desestimaven els recursos presentats⁸⁸⁰. Aquesta multa, a part d'afectar negativament a l'economia de l'entitat de forma subsidiària, posava de manifest tot l'entramat burocràtic que s'havia de sortejar per a dur a terme l'activitat comercial, en especial per la producció i la venda de pa. Al marge d'això, també queda demostrada la inserció de la secció de consum a la lògica del sindicalisme vertical per la

---

⁸⁸⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Multa pel forn, 1957-1962

referència que la carta enviada al gremi comarcal. Però també cal fer esment a les normes que arribaven sobre la feina dels treballadors que s'ocupaven de la botiga i el forn de pa. El sindicalisme comercial es va articular per tota la comarca i a Falset s'hi va establir el punt central on hi hauria diversos representants en funció dels gremis d'activitats existents al territori⁸⁸¹. Durant la dècada del 1940 la secció de consum no va tenir cap representant als gremis, però això no volia dir que les directrius no seguissin arribant a partir dels canals pertinents.

2.2.2.3 Els socis, la relació amb els habitants del poble, el personal de les juntes i els treballadors

Per últim, cal parlar dels aspectes més socials de la secció que fan referència als associats, als treballadors i a la seva evolució. D'entrada, l'unió feta el 1936 va provocar que tots els socis de les diverses entitats passessin a formar part del Sindicat Agrícola, amb totes les contradiccions que això suposava⁸⁸². Però l'arribada de la dictadura i la reordenació institucional van fer que s'haguessin de plantejar noves situacions. Tot aquell període d'indefinicions durant la dècada dels quaranta va portar que no hi hagués una diferenciació clara a nivell documental ni legal entre quins eren els socis de les seccions, quins només del Sindicat i quins de totes les parts. Sabem que hi havia socis de només la secció de consum perquè quan es parlava a les Juntes Rectores del Sindicat dels vocals que s'enviarien a la direcció de les seccions s'esmentava que, al marge dels escollits, hi havia altres persones que formaven part del govern d'aquesta. És evident que aquests socis eren designats des d'algun altre espai al marge de l'Assemblea General del Sindicat, i que representaven el grup de gent que solament formaven part d'alguna de les seccions. Però com hem dit no ha quedat registre documental d'altres espais de decisió al marge de la Junta Rectora i l'Assemblea General del Sindicat, i per tant es fa difícil poder contrastar aquest fet.

Abans de poder parlar de xifres sobre l'evolució del nombre de socis cal comentar el procés fet durant la dècada dels quaranta que va servir per definir les seccions i com se'n podia formar part. En l'apartat anterior ja hem dit que va ser un tema bastant lent i

---

⁸⁸¹ Antoni GAVALDÀ, Antoni: *El sindicalisme al Priorat...*, pp. 177-214

⁸⁸² Obviament hi havia gent que no treballava al camp ni tenia terra i, per tant, no podia participar de les activitats agràries del Sindicat Agrícola. No sabem com es va pal·liar aquesta situació ja que no han quedat moltes evidències del funcionament del Sindicat i les seccions recreativa i de consum durant la Guerra Civil ni dels seus estatuts reformats incloent la unió, però és lògic pensar que es van constituir uns organismes de decisió al marge de l'Assemblea General del Sindicat per als socis que únicament ho eren d'alguna de les dues seccions.

que va estar supeditat al també llarg procés d'integració del Sindicat Agrícola a la Llei de Cooperació del 1942 i als diversos problemes electorals que aquest va tenir en matèria de vots i candidatures. Al marge d'això, la documentació del Sindicat Agrícola ens dóna algunes pistes sobre com va anar tot plegat.

El 1946 diversos socis identificaren el problema que suposava no tenir ben definits amb un reglament els drets i deures sobre com s'havia de regir el sindicat i quines persones ho podien fer, i és per això que la Junta Rectora va acordar que només la gent que aportava fruits del camp podia participar de les Assemblees Generals amb veu i vot, i que les que no n'aportaven no tindrien ni veu de vot, però podien ser membres de les seccions recreativa i de consum⁸⁸³. Un any més tard es va fer efectiva la unió dels delegats de les seccions recreativa i de consum i el 1948 es presentaven ja de forma conjunta els balanços d'ambdues en un sol apartat.

Taula 33: Evolució de l'activitat dels socis a la secció de consum de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa entre el 1950 i el 1959 en relació a la població total del poble

<i>Anys</i>	<i>Nombre de socis</i>	<i>Població total de la Vilella Baixa</i>
1950	149	393
1955	122	372
1960	108	301

Font: Elaboració pròpia a partir de IDESCAT. Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, la Vilella Baixa, 1950-1955 i ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Relacions de socis i anotacions d'operacions, 1949-1972

Finalment el 1950 trobem ja la primera informació sobre el nombre de socis. No es tractava d'un registre complert, sinó de les persones que eren sòcies de la Cooperativa Agrícola i que van desenvolupar operacions a la secció de consum. Tot i això les dades ens permeten veure l'abast que la secció tenia amb els seus socis a l'hora de desenvolupar la seva activitat. Si ens hi fixem s'aprecia un gradual descens de l'activitat dels socis, passant dels 149 el 1950 als 108 el 1960, coincidint amb els pitjors anys per

---

⁸⁸³ S'entén doncs que eren socis solament d'alguna de les dues seccions, però no queda clar quins eren els espais de participació al marge de l'Assemblea General on, pel que es veu, no hi podien participar. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 05/05/1946

la Cooperativa Agrícola. Sobre el nombre de socis total n'hem trobat la xifra del 1952 que era de 174, dels quals 13 només ho eren de la secció de consum⁸⁸⁴. Si ho comparem amb la xifra dels actius es veu com una bona part dels socis generals no utilitzava el servei de la secció de consum i explica el perquè de les crítiques d'alguns socis sobre el tema. Per altra banda, amb les xifres comparades dels socis actius i el total de veïns i veïnes del poble s'aprecia l'impacte que tenia la secció de consum en el global del municipi, entenent que cada soci formava part d'una unitat familiar local i que tots els seus membres gaudien dels descomptes de la secció de consum. A banda d'això també es veu com la reducció de l'activitat dels socis és directament proporcional a la pèrdua d'habitants que aniria patint el poble al llarg de la dècada dels cinquanta.

Parlar sobre l'ús de la secció de consum entre els associats ens porta a veure quin era l'impacte real de la botiga i els seus productes en el global del poble. Ja hem dit que el forn de pa era l'únic a la Vilella Baixa, però de comerços privats de venda d'aliments n'hi va haver d'altres entre el 1939 i el 1959, encara que no de les mateixes característiques que la secció de consum. A més també hi havia la possibilitat que alguns veïns i veïnes es desplaressin a altres nuclis de població prop de la Vilella i adquirissin allí els productes.

Però la pregunta de fons és si la secció de consum només servia productes als associats o al públic en general, i en aquest cas també ens trobem amb diverses ambigüitats al respecte. Des de la seva fundació com a Cooperativa Casa del Pueblo els estatuts deien que es podia vendre a qualsevol persona⁸⁸⁵, per bé que els socis gaudirien dels descomptes i les facilitats a partir de la seva condició. És lògic que aquesta situació s'aguantés durant la primera part del segle XX, ja que no existia cap impediment legal que prohibís a una entitat tenir aquestes pautes per vendre. Amb l'arribada de la dictadura i les reorganitzacions la situació podia variar. Però aquest no va ser el cas i, aprofitant la indefinició legal de la secció durant la dècada dels quaranta i dels cinquanta es va seguir venent a tot el públic i, per tant, es va continuar avançant en la consolidació de la secció de consum dins del comerç local.

Quan aquesta va acabar per adaptar-se a la legislació franquista i es constituí com a entitat independent hauria de variar aquest plantejament. En els estatuts aprovats el 1959 ja es fa una referència expressa que només es vendria als socis i el seu nucli

---

⁸⁸⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Llistat de socis de la cooperativa, 1952

⁸⁸⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Estatuts de la Cooperativa Casa del Pueblo de la Vilella Baixa, 1906

familiar. En un principi es va fer cas omís a aquesta nova norma i els treballadors van seguir venent a tot el públic, arribant llavors alguns avisos de les autoritats franquistes que o bé es limitava la venda o sinó s'imposarien multes a la nova entitat⁸⁸⁶. Així doncs la situació de venda va variar substancialment durant la segona part de la dictadura.

En darrer lloc cal parlar del personal que va formar part dels òrgans de govern i els treballadors. Sobre els primers ja s'ha esmentat que el procés de formar la direcció de la secció també va viure modificacions al llarg dels anys i que la informació sobre la dècada dels quaranta és inexacta. Només coneixem quines eren les persones designades per la Junta Rectora del Sindicat Agrícola per formar part de la direcció de la secció i no sabem quins eren la resta d'integrants. Si repassem el perfil d'aquests vocals designats es veu que normalment eren persones amb poca responsabilitat a la Junta Rectora del Sindicat i que esporàdicament es decidia posar algun afiliat de la FET a la direcció de la secció. Segurament les autoritats locals pensaven que el més important era la vida del Sindicat Agrícola i que pel perfil comercial que tenia la secció tampoc calia destinar esforços dels afiliats, un fet que s'accentuaria durant la dècada dels cinquanta quan el pes i el nombre d'afiliats a la FET local disminuís i quedés estancat. Els vocals designats per la Rectora acostumaven a ser gent jove i eren els mateixos que protagonitzarien el canvi de personal a la Cooperativa Agrícola durant la dècada dels cinquanta.

A partir de la unificació de delegats de les seccions recreativa i de consum en una sola comissió el 1947 tenim informació concreta sobre tots els socis que formaven la direcció de la secció. Un any més tard es concretava que la Junta Rectora escolliria a dos persones com a delegats i que la resta havien de ser socis de la secció. La designació dels delegats de la Rectora quadrava amb el què posava als estatuts de la Cooperativa però sobre la resta de membres el reglament només deia el següent: *“Las Juntas autónomas estarán regidas por una Junta seccional nombrada por la Cooperativa con el beneplácito de la Junta Rectora”*⁸⁸⁷. No hem d'agafar al peu de la lletra aquesta afirmació, ja que en aquell reglament aprovat del 1951 no s'especificava quines seccions hi havia ni que tampoc s'hagués legalitzat formalment l'activitat de la secció de consum dins de la Cooperativa.

---

⁸⁸⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada i sortida. 1958-1962. 01/04/1959

⁸⁸⁷ ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Cooperativa Agrícola de la Vilella Baja

A partir del 1950 tenim el nom complert de la direcció de la secció es veu que, al marge dels delegats de la Rectora de la Cooperativa, algunes vegades són socis sense cap mena de vinculació amb el món agrari, ja que en comptades ocasions els trobem formant part d'òrgans de la Cooperativa com el Consell de Vigilància, les Juntes de Vendes o la Junta Directiva. Tot i això, a mesura que s'anés avançant en la constitució de la futura Cooperativa de Consum a finals de la dècada dels cinquanta aquesta gent independent del món agrari aniria desapareixent de la direcció, consolidant-se els socis de segona generació de la Cooperativa Agrícola.

Finalment, el personal treballador estava format per un encarregat del cafè, un forner i una dependent. Tots ells eren veïns del poble i, en el cas del forner, sabem que era una persona important a la direcció de la secció i, fins i tot, de la Junta Rectora de la Cooperativa. Al marge d'això, el personal va seguir totes les indicacions que arribaven en matèria laboral tan de la CNS com d'altres organismes competents, sobretot en referència al seu salari o al règim d'assegurança obligatòria⁸⁸⁸. Però al marge d'això, el més important és reconèixer dues coses. La primera és que sense la seva feina hagués estat del tot impossible avançar en l'evolució de la secció i l'altra que el personal treballador es convertia moltes vegades en la cara visible de l'entitat, sobretot per ser els responsables de gestionar totes les vendes i estar en contacte directe amb els socis i les persones consumidores.

2.2.3 Legalització de la situació de la secció: la creació de la nova Cooperativa de Consum

Durant tots els anys de vida de la secció que hem analitzat s'ha repetit moltes vegades que el principal problema que s'havia d'afrontar era la indefinició per la manca d'un reglament concret i la normalització davant les autoritats pertinents de la seva situació legal. El tema podia ser més senzill del què semblava però el fet de que la Cooperativa Agrícola tardés tant en normalitzar la seva situació i la voluntat d'ajuntar dues seccions diferents entre elles van dificultar bastant tots els tràmits legals. A més, les autoritats provincials el 1939 i el 1940 van deixar clar que aquella unió durant la Guerra Civil no es podia legitimar, i que en primer lloc calia formalitzar la fusió dels immobles de les respectives associacions.

---

⁸⁸⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de la Junta Rectora, 1944-1959. 15/12/1957

2.2.3.1 La fusió dels immobles

Els tràmits van començar el 1948, un any després d'ajuntar els balanços de les seccions recreativa i de consum en un sol apartat. En una carta que la Junta Rectora del Sindicat Agrícola envià a les autoritats resumia d'aquesta manera la situació fins aquell moment:

“Desde la terminación de la Guerra y por la buena voluntad de todos los socios hemos transcurrido dicho tiempo pero siempre con el anhelo de arreglarlo habiéndose hablado algunas veces de tal asunto y ahora deseamos sea efectuada tal fusión, considerándose un hecho ya que desde el primer momento su activo y su pasivo ha pasado al inventario-balance del sindicato ahora cooperativa agrícola, sin que se haya presentado ninguna protesta por ningún socio⁸⁸⁹”

Les autoritats tornaren repetir la importància de normalitzar la situació dels locals i que la direcció de la Cooperativa Agrícola comencés per treballar aquest aspecte, recordant que tot s'havia de fer a partir del decret sobre associacions del 1941⁸⁹⁰ i el seu últim article, advertint que si les associacions estaven extingides no complien els preceptes i si no apareixia cap referència als estatuts de la nova entitat es faria el que marcava la llei: expropiació i subhasta dels immobles a través de l'organisme pertinent⁸⁹¹. Davant d'això, la Junta Rectora va començar a fer els passos necessaris per evitar aquesta situació i, a partir de noves consultes als organismes sindicals provincials, va saber que en primer lloc calia posar en funcionament unes Junes de liquidació tan per la Renaixença com per la Cooperativa de Consum. A partir d'aquí la Junta Rectora de la Cooperativa Agrícola, davant la dificultat de poder gestionar tot això, va nomenar una comissió de la secció de consum que s'encarregués de tot plegat i que actuaria sempre sota la seva supervisió (i la del Consell de Vigilància a partir del 1951).

La comissió va començar ràpidament a treballar. Es posà en contacte amb el procurador del registre de la propietat de Falset, i aquest va dir que calia l'escriptura del registre de les dues entitats de la dècada del 1910. La comissió va dir que la que feia referència a la Cooperativa de Consum s'havia perdut durant la Guerra i, per tant, no es podia presentar. Davant d'això, el procurador informà que la forma més fàcil seria demanar un expedient de domini del Sindicat Agrícola sobre els immobles i un acord de fusió de les tres entitats amb els seus respectius socis. Però això també es veia complicat,

---

⁸⁸⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Legalització fusió entre la cooperativa, la societat Renaixença i cooperativa Casa del Pueblo. 1948-1953

⁸⁹⁰ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: “El miedo, la ley para todos...”, pp. 151-152

⁸⁹¹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Legalització fusió entre la cooperativa, la societat Renaixença i cooperativa Casa del Pueblo. 1948-1953

afirmantque en aquell moment tots els socis només ho eren de tot el Sindicat Agrícola i que ningú de formava d'alguna de les seccions de manera independent⁸⁹².

Durant el 1950 semblava que la situació havia de quedar paralitzada però, amb l'aprovació definitiva dels estatuts de la Cooperativa Agrícola el 1951 es renovà de nou l'ànim en la feina, sobretot per les contínues demandes de diversos socis en Assemblea General dient que calia normalitzar la secció de consum dins de la Cooperativa Agrícola incloent un apartat especial als estatuts ja aprovats. El nou Consell de Vigilància va retreure a la Junta Rectora i a la comissió creada dos anys abans la poca feina feta i va avisar que s'havia d'acabar amb aquella situació, sobretot perquè afectava a l'hora de supervisar els balanços anuals⁸⁹³.

Amb aquest avís es retornà a la feina administrativa en les consultes. El Consell de Vigilància va fer una visita als organismes provincials de la CNS sobre com obtenir l'acord de fusió d'antics socis, i aquesta contestà que només calia una senzilla acta signada per antics afiliats on s'autoritzava la donació voluntària dels béns immobles de les dues antigues entitats. Un cop aconseguit, a finals del 1952 s'aprovava en Assemblea general de la Cooperativa amb la ratificació de tots els socis aquesta unió,⁸⁹⁴ que era enviada a la CNS per tal de que quedés aprovada.

Per acabar, es va presentar tota aquesta nova informació al procurador però aquest seguia demanant l'expedient de domini⁸⁹⁵, que finalment es va aconseguir aquell mateix any gràcies a la intervenció de la UTECO amb un notari encarregat de redactar-la. Finalment va aparèixer al Butlletí Oficial de la Província al novembre del 1953 l'acta de notorietat dient que la Cooperativa Agrícola era propietària legítima de tots els locals, que incloïen dos immobles dins del poble (un amb magatzem) i un tros de terra a les afores de la Vilella Baixa⁸⁹⁶.

Amb els locals ja oficialment a nom de la Cooperativa podien continuar els tràmits per la legalització de l'activitat de la secció. Això va resultar ser encara més difícil, sobretot

---

⁸⁹² Aquesta afirmació resulta ser del tot contradictòria amb el què havia passat durant la dècada del 1940 quan en la forma d'escollir el personal es deia que hi havia gent al marge dels delegats de la Junta que només participaven de la secció de consum.

⁸⁹³ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 11/05/1952

⁸⁹⁴ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 14/12/1952

⁸⁹⁵ Aquella vegada el procurador va tenir fins i tot un to amenaçador amb els representants de la Cooperativa Agrícola assegurant que o bé es feien les coses com tocava o es veuria obligat a fer subhasta pública dels béns sense acceptar la donació. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Legalització fusió entre la cooperativa, la societat Renaixença i cooperativa Casa del Pueblo. 1948-1953

⁸⁹⁶ *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, 271, 17/11/1953

per tot un conjunt de condicionants que portarien a posar en dubte tots els passos seguits fins aquell moment.

2.2.3.2 De secció de consum dins de la Cooperativa Agrícola a la creació d'una nova associació

Després de catorze anys d'activitat i de cerca de la formalització legal finalment, el 1953, s'aconseguia reconèixer una part d'aquella antiga unió del 1936: la que feia referència als locals de les antigues entitats. Encoratjats per aquella fita la Junta Rectora del 1953 es va marcar com un assumpte de vital importància legalitzar les activitats de la seva secció de consum, hereva de la Renaixença i de la Cooperativa de Consum.

Però la feina no va ser en cap cas senzilla, sinó que de nou es trobaren amb diverses complicacions de tipus legal. D'entrada l'Assemblea General pensava que solament calia afegir als recents estatuts de la Cooperativa Agrícola el tema de la secció, agafant-se al fet que als balanços ja feia temps que es separava l'activitat de la secció i que no caldria detallar res més, ja que amb aquesta senzilla modificació del reglament tot quedava solucionat. La Junta Rectora ho veia bé però el Consell de Vigilància va trobar del tot inacceptable aquella manera d'operar, i va avisar que o bé es feia un procés d'acord amb la llei o impugnaria la decisió. La Junta Rectora volia seguir endavant i aquí es va produir un dur enfrontament entre els dues parts, ja que el Consell seguia reclamant que la millor manera era donar d'alta de forma legal una secció dins de la Cooperativa Agrícola que inclogués les activitats de consum i la recreativa. Al no posar-se d'acord començaren les consultes a diversos experts sobre com s'havia d'enfocar el tema⁸⁹⁷. El primer va ser Manel Aragonès Virgili, assessor jurídic de la UTECO.

Però la qüestió va quedar encallada entre el 1954 i el 1957 degut a tota la mala situació de la Cooperativa Agrícola amb el tema de l'Agrupació Comarcal. Fins que això no es va veure superat no van continuar les operacions administratives en el tema de la secció. La resposta de Manel Aragonès va ser que ell mateix començaria els tràmits pertinents, donant informació sobre com havia de ser el capital propi i social de la secció, les normes d'entrada i la condició dels seus associats, definint-ho d'aquesta manera:

“Con arreglo a la nueva legislación fiscal sobre Cooperativas para ser socio de una Cooperativa de Consumo se ha de ser obrero, empleado o funcionario de condición modesta. Por lo tanto los comerciantes o tenderos quedan excluidos. En caso de necesidad o

---

⁸⁹⁷ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 02/08/1953

conveniencia de dar ingreso a algunos de ellos se podría salvar el obstáculo registrando como socio a su mujer o a alguno de sus hijos”⁸⁹⁸

Amb aquesta frase quedava bastant clara la qüestió sobre la venda al públic, un aspecte que ja s’ha comentat anteriorment. A més s’especificava la condició social concreta que havien de tenir els membres i això no coincidia amb el perfil general dels associats de l’entitat, que eren agricultors i no pas obrers o funcionaris. Així doncs, tot continuava de la mateixa manera: sense especificar la forma legal que s’havia de prendre.

Entremig de tot plegat cal situar també la reforma de la llei tributària del 1957⁸⁹⁹ i la cerca de la millor posició per la Cooperativa Agrícola i la seva secció per estalviar-se tributar el mínim possible per la seva activitat. Aquí és on tenim l’epicentre de l’assumpte, demostrat a partir d’unes consultes que la Cooperativa Agrícola va fer a l’advocat Pere Basil de Barcelona, expert en qüestions administratives i persona recomanada per altres cooperatives de la comarca.

En la primera carta enviada el juny del 1958 la Junta de la Cooperativa Agrícola va tornar a detallar de nou els antecedents del qual partien, dient que portaven bastant temps fent balanços conjunts i que volien reglamentar de la millor manera possible les activitats recreativa i de consum. Com que eren coneixedors de la reforma tributària del 1957 volien poder gaudir de les exempcions en l’impost industrial a la secció, i per això sabien que la millor manera seria separar-se de la Cooperativa Agrícola i crear una nova associació amb dues seccions: una de consum i una altra de recreativa, donat que ja feia molts anys que es feien els balanços conjunts entre elles i que feia poc que s’havia formalitzat la unió dels immobles. Per tot això demanaven solucions a l’advocat i que aquest els hi redactés una proposta d’estatuts de les dues activitats en una sola entitat i, a la vegada, aquesta mantingués alguna filiació a la Cooperativa Agrícola, ja que la Junta Rectora seguia tenint dos representants a la direcció de la secció de consum. Finalment, la carta acabava amb aquesta afirmació: “*Nuestro anhelo es no tributar por Industrial y otros tributos creados recientemente sobre los beneficios. Hasta la fecha se paga la matrícula de abacería, amazadora mecánica de pan y café*”⁹⁰⁰. Amb el contingut d’aquesta carta quedava clar que el que es buscava era senzillament la possibilitat de

---

⁸⁹⁸ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació constitutiva i estatuts, 1953-1959

⁸⁹⁹ Francisco COMÍN COMÍN y Rafael VALLEJO POUSSADA: “La reforma tributaria de 1957 en las Cortes franquistas”, a *Investigaciones de Historia Económica*, 8 (2012), pp. 154-163

⁹⁰⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació constitutiva i estatuts, 1953-1959

tributar menys, en un context econòmic on el global de la Cooperativa Agrícola havia sofert greus problemes per aquest aspecte després de l'afer de l'Agrupació Comarcal.

Uns dies més tard arribava la resposta de l'advocat, on deia que per poder seguir gaudint dels beneficis d'exempció tributària la Cooperativa Agrícola solament pot fer activitats de camp i, per això, calia forçosament constituir una nova associació per les activitats recreativa i consum al marge de la Cooperativa Agrícola. A partir d'aquí diu que difícilment es pot emmarcar dins d'un sol reglament les dues funcions, ja que la Cooperativa de Consum estaria subjecta a la Llei de Cooperació del 1942 i a l'Obra Sindical de Cooperación. Per contra, l'activitat recreativa de cafè, ball i teatre estava subjecta a la Llei d'Associacions i, per tant, a l'autoritat governativa competent (en aquest cas el Govern Civil).

Tot això seria el panorama legal. L'advocat però era conscient dels problemes burocràtics que fins aquell moment la Cooperativa Agrícola havia passat, i per això creia haver trobat una pràctica solució al seu problema, que defineix amb aquestes paraules:

*“Dicha solución consistiría en crear únicamente una nueva sociedad, en una palabra: una Cooperativa de consumo de acuerdo con la citada Ley de Cooperación. Tal Cooperativa podría tener (aparte de sus fines propios) una sección que podría llamarse “social” la cual nutriría del fondo para obras sociales con carácter obligatorio en los artículos 8 y 19 de la mencionada Ley de Cooperación, y que tendría a su cargo el café, baile y teatro”*⁹⁰¹.

Amb això s'evitava seguir al marge de la llei i mantenir unides les dues activitats en una sola associació. Però en el tema dels delegats de la Junta Rectora ho veia impossible, ja que amb la creació d'aquesta nova entitat es perdia l'anterior vincle amb la Cooperativa Agrícola, al marge de compartir espai físic. El mateix passava amb l'exempció tributària industrial, ja que només les cooperatives de consum protegides (les que a l'anterior carta de la UTECO feia referència al perfil obrer o funcionari dels seus membres) eren les beneficiàries de l'exempció, ja que la nova associació estaria formada per agricultors petits propietaris. Finalment demanava que tota aquesta informació que els hi havia donat fos validada el més aviat possible per l'Obra Sindical de Cooperación, ja que suposava un risc molt alt seguir funcionant d'aquella manera.

Uns mesos més tard l'Obra Sindical autoritzava la nova forma de funcionament i la proposta d'estatuts redactada per l'advocat Pere Basil. A més, va ser l'encarregada de

---

⁹⁰¹ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació constitutiva i estatuts, 1953-1959

designar la primera Junta Rectora de la nova associació i de tramitar-ne la inscripció, que va ser donada d'alta al Ministerio de Trabajo el novembre del 1958 i constituïda formalment el juliol del 1959⁹⁰². Naixia doncs un nou ens col·lectiu a la Vilella Baixa hereu d'una tradició en el món del cooperativisme de consum que havia començat a inicis del segle XX i havia funcionat ininterrompudament durant més de cinquanta anys. Òbviament no tenia res a veure amb la primera Casa del Pueblo, ja que la dictadura franquista havia provocat un trencament del seu perfil ideològic i de classe.

2.2.4 Consideracions sobre el cooperativisme de consum durant el Primer Franquisme

L'anàlisi fet a aquest cas concret ens porta a comentar una sèrie de consideracions a partir de les característiques més importants que hem assenyalat durant l'anterior apartat i que han d'ajudar a explicar el fenomen del cooperativisme de consum en l'entorn rural català.

Si ens fixem en els antecedents, la principal característica és l'origen popular que tenia la Cooperativa de Consum, plantejament que concorda perfectament amb la realitat general del moviment. La majoria d'estudis coincideixen també en identificar que en els primers anys de difusió del cooperativisme de consum per Europa després del seu naixement a la localitat britànica de Rochdale a mitjans del segle XIX hi hagué molts moments de discussió entre les organitzacions polítiques i sindicals del moviment obrer sobre com gestionar aquests nous col·lectius. Sovint els debats es situaven en la legitimitat i utilitat que el cooperativisme podia tenir per la classe treballadora, on alguns sectors afirmaven que amb l'impuls d'aquesta estratègia es podia caure en el reformisme o bé acceptar plantejaments burgesos de reduir l'impacte del que ells anomenaven "qüestió social"⁹⁰³. Però alguns autors afirmen que al final la pràctica s'acabaria fent molt popular entre els cercles del moviment obrer, que acolliria aquest tipus d'estratègies per establir així petites entitats en zones molt locals que presentaven problemes d'escassetat de capital i falta de professionalització en la gestió⁹⁰⁴.

A partir d'aquesta última definició característica de l'espai és on també situem l'aparició del cooperativisme de consum al Priorat durant la primera part del segle XX. Però aquí hi ha una diferència important a tenir molt en compte, ja que molts estudis

---

⁹⁰² ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Enquesta cooperativa de consum, 1961

⁹⁰³ Alberto PÉREZ BARÓ: "La Cooperación de Consumo...", pp. 35-54

⁹⁰⁴ Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperativas de consumo...", pp. 463-499

generals sobre el cooperativisme de consum identifiquen els espais industrials i urbans com els principals valedors a l'hora de constituir-se aquest tipus de societats, amb la idea que en aquests llocs la gent accedia als aliments mitjançant la via monetària, mentre que al camp afirmen que hi havia una pràctica d'autoconsum més generalitzada⁹⁰⁵. Aquest concepte es veu reforçat perquè els orígens del cooperativisme de consum sí que es desenvoluparen en entorns urbans i el camp tendiria més aviat cap a altres facetes com la producció agrària, però això no treu que en el posterior desenvolupament del cooperativisme de consum al llarg del segle XX no en trobem efectes en entorns rurals. És en això on cal recuperar tota l'explicació feta durant el segon capítol del present treball sobre els antecedents associatius de la comarca, i així es veu que la idea anterior de diferenciació entre entorns rural i urbà xoca de front amb la realitat del Priorat, que va comptar amb una forta presència del consum a partir de múltiples variables. Però el concepte de la urbanitat en el cooperativisme de consum queda reforçat a partir de diversos treballs desenvolupats sobre exemples concrets al Camp de Tarragona com el de Montserrat Duch amb la Cooperativa Obrera Tarraconense⁹⁰⁶ o en l'obra d'Albert Pérez Baró sobre el cooperativisme a Catalunya, on assenyala que a Palafrugell i el seu entorn de la indústria surera foren els iniciadors del cooperativisme de consum al Principat.⁹⁰⁷

El que queda clar és l'extracció social popular dels seus primers membres, cosa que ens porta a veure que el subministrament de pa fos també la principal activitat de la Cooperativa de Consum, per bé que es dispensessin altres productes. Aquest cas també és assimilable a l'exemple de la Cooperativa Obrera Tarraconense, on el forn que crearen els socis el 1906 fou de les primeres seccions que aquella entitat va impulsar⁹⁰⁸. També el Sindicat Agrícola Sant Isidre de Nulles va comptar amb una secció de consum que subministrava pa als socis des del 1919⁹⁰⁹. Parlar de l'activitat ens porta a recordar que la Cooperativa de Consum disposava d'altres sectors al marge de la botiga o el forn que foren igualment importants. Un d'aquests era el tema del cafè, aspecte de molta transcendència en totes les facetes globals del cooperativisme. En el cas de la Vilella Baixa aconseguiren aquest servei a finals de la dècada del 1910 (més tardà que el subministrament de productes), i resultà ser un apartat molt important durant els primers

---

⁹⁰⁵ *Ibid.*, p. 472

⁹⁰⁶ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*

⁹⁰⁷ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives...*, p.19

⁹⁰⁸ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*, p. 88

⁹⁰⁹ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, p. Pàg. 96

anys de vida de l'entitat. No és en cap cas una novetat que el món recreatiu i el cooperativisme anessin lligats, ja que l'exemple de l'Obrera de Tarragona ens fa veure una cosa similar a inicis de la dècada del 1910 i en entorns més rurals (com el cas que ens pertoca) també passava el mateix: Valls i la seva Societat Agrícola des de finals del segle XIX van comptar amb una secció de cafè⁹¹⁰ i el Sindicat de Nulles des del 1919⁹¹¹.

Però la característica més important d'aquests antecedents està en el pla polític; i és que la nomenclatura de “Casa de Pueblo” de la Cooperativa de Consum ens mostra el vincle que aquest espai tenia amb el moviment socialista⁹¹². És interessant aquest aspecte ja que en altres estudis de casos com el de la Obrera els seus estatuts especifiquen la neutralitat política de l'entitat i la no adscripció a cap corrent. En el que sí que coincideixen ambdues associacions és en el laïcisme: la Cooperativa de Consum obria la possibilitat de fer instrucció escolar sense cap punt de vista religiós i a l'Obrera no existia la religió en la seva projecció i activitat⁹¹³. Tornant però al punt de vista polític, no tenim evidències concretes de funcionament del moviment socialista a la Vilella Baixa en aquelles dates, encara que a altres pobles de la comarca sí que hi hagué forta presència d'aquest moviment destacant els casos de Capçanes, els Guiamets, Marçà, Cornudella de Montsant i Falset⁹¹⁴. Tal i com havíem esmentat en l'anterior capítol dels antecedents associatius de la comarca, existien moltes similituds entre els estatuts de la Cooperativa de Consum amb el d'altres experiències cooperativistes de la comarca com “La Redentora” del Lloar o “La Económica dels Guiamets”⁹¹⁵. A partir de diversos estudis elaborats sobre aquell període es sap que l'entorn d'aquestes associacions es caracteritzava pel tarannà progressista dels seus socis i usuaris, ja sigui pel registre de la premsa que repartien o el perfil del seu personal dirigent, sense arribar a concretar una total adscripció a un corrent polític concret dins de les esquerres. Un d'aquests exemples és el de la societat el “Porvenir” de Falset, on hi apareix clarament la condició progressista dels seus integrants⁹¹⁶. Fins hi tot hi ha experiències particulars del moviment socialista en pobles pròxims al Priorat com Tivissa, per bé que l'associació

---

⁹¹⁰ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, Volum I. Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989, p. 188

⁹¹¹ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, p. 97

⁹¹² Francisco DE LUÍS MARTÍN: *Las Casas del Pueblo socialistas en España (1900-1936): estudio social y arquitectónico*. Barcelona, Ariel, 1997

⁹¹³ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*, p. 61

⁹¹⁴ Dolors CAPDEVILA i Roser MASGRAU: *La Justicia Social...*, p. 35

⁹¹⁵ Pere AUDÍ FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 119

⁹¹⁶ Pere AUDÍ i FERRER: *El Porvenir” 1916-1936...*

d'aquell poble no tenia una funcionalitat emmarcada exclusivament en el consum⁹¹⁷. La vinculació política del cooperativisme de consum amb la política quedà recollida en diversos estudis sobre aquest fenomen a escala global⁹¹⁸, on s'esmenta que a les primeres seus fundades pel PSOE per tot l'estat espanyol acollien una petita botiga dedicada al consum⁹¹⁹. Tot això però no prova que el cooperativisme de consum en el seu global estigui integrat completament al moviment socialista, ja que sorgiren moltes veus discordants amb la pràctica de voler associar ambdós moviments⁹²⁰.

El ressò que va tenir l'activitat global de la Cooperativa de Consum va quedar eclipsat amb la creació de la Renaixença, on els socis d'aquesta venien de sectors socials completament diferents als de la primera associació. La Renaixença va prioritzar la funció recreativa per davant d'altres activitats, però en la documentació inicial hi havia referències que també es pretenia començar a fer feina en l'abastiment de productes. Això representà una bipolarització d'espais en un nucli força petit, per bé que al final les dues associacions s'acabarien especialitzant en activitats concretes. Aquesta especificitat d'activitats encara es potenciaria més després de la unió de les tres entitats locals durant la Guerra Civil enmig les mesures polítiques de l'època, on la Cooperativa de Consum perdria qualsevol iniciativa autònoma i quedaria lligada per complert al paper central del Sindicat Agrícola. Processos com aquest no són una novetat en aquella època, ja que moltes entitats catalanes de l'àmbit rural es veurien afectades pels decrets de la Generalitat. A Nulles va passar una cosa similar amb el Sindicat Agrícola Popular i el Sindicat Agrícola de Sant Isidre que van coexistir fins el 1936⁹²¹, per bé que els dos eren associacions del món agrari productiu. En el cas de les cooperatives de consum és difícil trobar alguns exemples com aquest. Amb les que existien pel Priorat entre la dècada del 1920 i el 1930 o bé van desaparèixer o sinó s'anaren integrant paulatinament als Sindicats Agrícoles locals abans de l'arribada de la Guerra Civil, que les inclourien com a seccions de consum. I al marge del Priorat això també passaria amb moltes

---

⁹¹⁷ La Societat Obrera de Tivissa fou una entitat creada el 1912 dedicada especialment a la defensa dels interessos de jornalers i altres classes populars tivissanes. Per bé que en el seu origen es va mantenir neutral en els aspectes polítics ben aviat el socialisme va agafar una forta presència entre els seus socis. Tomàs BIOSCA i ESTEVE: *La Societat Obrera de Tivissa. Els orígens de la Societat Cooperativa d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries de Tivissa (1912-1918)*. Valls, Cossetània Edicions, 2004

⁹¹⁸ Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperativas de consumo en España...", pp. 463-499

⁹¹⁹ Ferran DEL CAMPO JORDÀ: "El cooperativisme a Catalunya: una introducció històrica", a *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània (1986)*. Tarragona, Diputació de Tarragona, 1995, pp. 453-461.

⁹²⁰ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives...*, pp. 94-95

⁹²¹ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, p. 105

entitats de consum del món rural català, una idea que ajuda a explicar la consolidació del cooperativisme de consum a nivell urbà i la seva gradual desaparició en el món rural, per bé que l'activitat mai acabaria de desaparèixer sinó que solament es reorganitzaria dins les cooperatives i sindicats agrícoles, les principals protagonistes de l'acció cooperativista al camp. Resulten estranys però exemples com el de la Vilella Baixa, on aquest fet no es produí fins a l'arribada de l'ordre governamental republicana i que la Cooperativa de Consum fos capaç de funcionar autònomament fins el 1936.

Entrant de ple en el context de la dictadura franquista cal tenir present diverses consideracions emmarcades en el paper de control de les autoritats locals i provincials. Òbviament no cal esmentar el paper del personal dirigent durant aquells anys perquè és el mateix que al Sindicat Agrícola i, per tant, les dinàmiques són les mateixes que les comentades en l'anterior associació. Però al marge d'això, el control i la repressió de les noves institucions es faria notar d'altres maneres. La clausura de la secció i del Sindicat no es van arribar a produir com sí que passaria en altres cooperatives de la comarca, però això no treu que hi podessin haver altres mecanismes on es fes visible el paper dels poders franquistes.

La supervivència del cooperativisme de consum al franquisme ve explicada pels mateixos motius que ja hem donat a l'anterior capítol sobre el món cooperativista: la necessitat d'integrar tot un moviment molt arrelat al territori a les estructures del sindicalisme franquista i així controlar millor unes entitats que tenien un fort impacte social. La legislació franquista va declarar que moltes societats fossin clausurades i els seus béns confiscats al tractar-se de col·lectius propers al bàndol republicà. La reordenació de tot aquest panorama s'aniria produint a mesura que les forces militars avançaven pel territori, tenint especial importància el paper de les noves autoritats locals establertes⁹²². En molt casos la decisió requeia en aquests nous poders locals, que decidien sobre el futur que li esperaria a l'entitat i, a més, en marcarien profundament la seva nova direcció a partir de la legislació del Règim.

Entre el 1939 i el 1945 són anys molt difícils per la viabilitat del projecte, tan en el pla econòmic com en el legal a causa de la indefinició en aquest aspecte. La direcció del Sindicat informà a les autoritats sindicals de l'activitat que es feia a través de la secció de consum, per bé que aquesta no fos legalitzada fins molt temps després. La Cooperativa Obrera Tarraconense també viuria un procés similar entre el 1939 i el 1944

---

⁹²² Albert PÉREZ BARÓ, Albert: *Història de les cooperatives...*, pp. 126-127

quan s'adaptava a la nova nomenclatura del Règim⁹²³, moment que coincideix amb l'aplicació definitiva de la Llei de Cooperació del 1942. Això portaria a les mateixes conseqüències que en l'anterior cas del cooperativisme agrari: subordinació de les entitats (siguin del tipus que siguin) a la CNS a través de l'Obra Sindical de Cooperación i pèrdua per complet de la seva independència. En el cas de la Vilella Baixa la subordinació de la secció de consum seria de forma indirecta a partir de la que ja patia el Sindicat, i això ens porta a pensar que potser va ser una estratègia concreta mantenir aquest tipus d'unions i subordinació del consum al cooperativisme agrícola en el món rural ja que així el poder s'estalviava multiplicitat d'espais per haver de controlar. Fins i tot aquest fet ens pot portar a la següent pregunta: El sindicalisme franquista i els altres aparells de l'estat van perfilar el sentit associatiu de les comunitats rurals en l'única direcció del cooperativisme agrari? Ja sabem que van existir altres mostres associatives al marge del cooperativisme, però això no treu que en general aquesta fos la principal manifestació associativa de tota la comarca. Les cooperatives i sindicats van incloure altres activitats que no tenien res a veure amb el tema agrari com el cooperativisme de consum o l'activitat cultural i recreativa en seccions diferenciades dins del Sindicat Agrícola, ja fos així des de la seva fundació en cronologies anteriors a la dictadura o bé creant-se més tard durant el seu desenvolupament a partir de circumstàncies diverses. Una d'aquestes podia ser la que ens pertoca en aquest cas: la unió amb una altra entitat en un context polític concret; però òbviament podien existir altres motivacions en contextos diferenciats que tinguin a veure directament amb les necessitats dels socis de les cooperatives agrícoles.

Però la característica més important que es destaca de l'anàlisi fet a la secció de consum és l'extrema lentitud burocràtica en el procés de legalització de la seva activitat. D'entrada va haver-hi una certa permissivitat de les autoritats i un grau d'autonomia local per tal d'organitzar de nou la vida de la secció, però quan es produí la legalització final de la Cooperativa Agrícola els dirigents trobaren necessari fer el mateix amb la secció, topant llavors amb un procés que durà gairebé deu anys. A l'Obrera de Tarragona no hi va haver aquesta dificultat ja que després d'integrar-se a l'Obra Sindical de Cooperación l'entitat fou ràpidament fou legalitzada, però resseguint altres estudis de casos es pot identificar aquest problema. Albert Pérez Baró ens comenta alguns exemples de diverses cooperatives de consum de l'entorn barceloní i gironí on

---

⁹²³ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*, p. 21

també fou molt llarg el seu procés de legalització. A Callús (Bages) hi havia una cooperativa agrària que tenia una secció de consum, similar al cas de la Vilella Baixa. Amb l'arribada de la dictadura la seva activitat fou suspesa i no es reactivaria fins gairebé deu anys després per culpa de les pressions que certes autoritats locals exerciren sobre la cooperativa al xocar els seus interessos privats amb l'obra de l'entitat (el nou alcalde era propietari d'un molí d'oli i un forn de pa, el mateix servei que oferia la cooperativa). A Rubí passaria una cosa similar, sumat a més que la primera comissió de cooperativistes en postguerra que intentà reactivar l'entitat va ser tancada onze mesos a la presó sense causa aparent. Molt de temps després la cooperativa aconseguí tornà a obrir i el 1972 la meitat de la població en formava part⁹²⁴.

Però tampoc cal anar tan lluny per veure casos similars de lentitud burocràtica. A inicis de la dècada dels cinquanta diversos veïns (tots pagesos) de l'Espluga de Francolí es reuniren a l'Hermandad de Labradores local amb la idea d'impulsar la instal·lació d'un forn cooperatiu. Però es trobaren amb l'opacitat i la intransigència de les autoritats provincials i estatals, que fins l'any 1957 (després de diversos intents) no van permetre la implantació de la Panificadora Cooperativa a l'Espluga de Francolí, destacant a més la intervenció directa en l'afer a favor dels cooperativistes de l'abat de Poblet del 1957 Edmond Maria Garreta i Olivella⁹²⁵. Tornant al cas de la Vilella Baixa és fa difícil imaginar una situació com la descrita per Pérez Baró ja que no existia aquest xoc d'interessos entre la classe dirigent local i la secció de consum⁹²⁶, i tampoc es produí una situació de bloqueig en la iniciativa cooperativista com la descrita a l'Espluga de Francolí ja que la secció mai va aturar la seva feina en els anys d'indefinició legal. Així doncs tot queda en un interrogant o bé és una mostra més de la poca capacitat que tenia la burocràcia administrativa del Règim per resoldre algunes qüestions que se l'hi plantejaven.

Pel que fa a l'activitat hem vist com aquesta va voler abastar diverses opcions mentre la Cooperativa de Consum va ser una entitat autònoma. El forn de pa i la botiga eren les principals, però el cafè, l'oci i la instrucció foren també alguns dels temes que els socis desenvoluparen fins el 1936. Amb la unió de les tres associacions del poble l'antiga

---

⁹²⁴ Albert PÉREZ BARÓ: *Història de les cooperatives...*, pp. 137-138

⁹²⁵ Josep AMILL CORTS: *50 anys de la Cooperativa de Consum Panificadora Cooperativa. L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà), 1957-2007. Una aportació a la història del cooperativisme català*. L'Espluga de Francolí, Comarcal de Consum Panificadora, 2007, p. 16

⁹²⁶ Els dirigents del Sindicat Agrícola i també de la secció de consum durant la dècada del 1940 i del 1950 eren els mateixos que ostentaven responsabilitats en la Prefectura local del Movimiento i el Consistori de l'època.

entitat passava a ser una senzilla secció dins del Sindicat Agrícola, per bé que gràcies a això va poder continuar el camí de consolidar l'activitat econòmica al conjunt de la Vilella Baixa durant bona part de la dècada dels quaranta i dels cinquanta. El fenomen de consum tenia un abast molt local, però mai va haver d'arrendar-se la botiga o el forn a un negoci privat fruit de la mala situació econòmica, com sí que va passar a l'Obrera de Tarragona a finals de la dècada del 1950 a causa del poc moviment i activitat per part dels socis⁹²⁷. A més, la unió amb el Sindicat Agrícola faria que la secció de consum pogués diversificar-se en l'oferta de nous productes, en especial l'oli i el vi.

Pel que fa al nombre de socis ja s'ha esmentat abans la dificultat de poder-los comptabilitzar per complert degut a la manca d'informació durant la primera dècada. Tot i això s'ha vist que la seva activitat durant la dècada dels cinquanta aniria disminuint paulatinament, provocat sobretot per l'èxode rural que el poble patia des d'inicis del segle. En estudis fets sobre altres casos del moviment cooperativista de consum no hi ha recollida un evolució del nombre de socis, tot i que per la informació que s'hi recull algunes acabarien desapareixent durant la dècada dels seixanta, com el cas de la secció de consum de la Cooperativa de Nulles⁹²⁸ o la de Valls, entre d'altres⁹²⁹. Si posem en comparació les xifres locals amb les que estan recollides a escala estatal s'hi veu certa contradicció. En aquests estudis s'afirma que el cooperativisme de consum, tot hi perdre bona part del seu discurs i pràctica originals per la modulació que en va fer la dictadura franquista (incorporació a les estructures sindicals), aquesta en va promoure el seu desenvolupament en zones on ja històricament s'havia consolidat el moviment, com el cas català (província de Barcelona especialment) o el basc⁹³⁰.

El tema econòmic i del nombre de socis ens porta a parlar de l'impacte de la secció entre els seus socis i consumidors, ja que la viabilitat econòmica depenia bàsicament d'això. Si la comparem amb altres realitats similars (seccions de consum dins d'una Cooperativa Agrícola) es veu que, tot i la mala conjuntura econòmica de la postguerra, la secció de consum de la Vilella Baixa va tenir una major estabilitat que d'altres seccions de Sindicats Agrícoles com els casos que ja hem vist de Valls⁹³¹ o Nulles⁹³². Una de les possibles causes d'aquest fet és la consolidació a escala local de la secció de consum, que no va haver de competir amb negocis privats en la venda

---

⁹²⁷ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*, p. 92

⁹²⁸ Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, p. 105

⁹²⁹ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, pp. 400-401

⁹³⁰ Francisco José MEDINA ALBALADEJO: "Consumer cooperatives in Spain (1860-2010)..."

⁹³¹ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, p. 310

⁹³² Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social...*, p. 105

d'alguns productes com el pa. A part d'això també hi influeix el fet que fins a finals de la dècada dels cinquanta qualsevol persona podia comprar a la secció, mentre que en els exemples abans citats només els socis podien adquirir-hi productes. La causa d'això l'hem situada a tota la indefinició legal que el Sindicat Agrícola va viure en tot aquell temps. Antigues entitats potents i representatives del territori van veure que, o bé eren clausurades per les noves autoritats o ràpidament van quedar enquadrades en l'organigrama sindical. D'aquí el fet que la normativa vigent fos perfectament respectada i no es produïssin episodis com en el cas que ens ocupa

Aquesta situació faria que econòmicament la secció de consum no perdés pistonada durant aquells anys difícils de la postguerra, i que segons la informació recollida durant la dècada del 1950 arribés a ser l'activitat comercial amb més projecció a nivell local. Aquí doncs ens trobaríem en una situació de monopoli comercial que la secció de consum desenvolupava al poble, mentre que en altres exemples de cooperativisme de consum d'entorn urbà com l'Obrera de Tarragona es va haver de competir per un lloc en el món comercial amb els altres negocis privats⁹³³. En entorns rurals o en altres seccions de consum dins de Cooperatives Agrícoles ens trobaríem amb situacions semblants: la viabilitat d'aquests acabaria depenent de la referència que el negoci podia agafar a nivell local. En alguns casos com Valls es va aguantar al fet que els pagesos socis de la Cooperativa veien viable el seu servei per bé que cada cop fos més difícil aguantar la seva situació econòmica⁹³⁴, però al final (com en altres llocs) la secció de consum acabaria desapareixent a finals de la dècada del 1960 coincidint amb la professionalització de l'activitat agrària de la Cooperativa Agrícola. En definitiva, eren les circumstàncies locals les que acabarien per marcar la viabilitat del projecte cooperativista de consum, que s'havia adulterat totalment als dissenys burocràtics de la dictadura posant-se fi a una història carregada de plantejaments de millora econòmica i social per les classes socials més humils. En el cas de la Vilella Baixa s'ha vist que a finals de la dècada del 1950 arribaria la seva consolidació legal i una nova oportunitat per mantenir l'activitat cooperativista nascuda a inicis del segle XX.

Lligat a tot això, el cooperativisme de consum a nivell europeu va seguir unes línies de col·laboració i organització mútues entre els diversos països però l'Espanya franquista i les seves cooperatives en van quedar completament al marge per la vinculació que existia entre el moviment i els aparells de l'estat. A més el balanç general que en van fer

---

⁹³³ Montserrat DUCH PLANA: *La Cooperativa Obrera Tarraconense...*, p. 75-84

⁹³⁴ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari a Catalunya...*, pp. 308-309

els experts sobre l'adveniment cooperativista era bastant negatiu. La dictadura havia acabat de cop amb tota la xarxa de col·laboració cooperativista anterior a la guerra i existia un esperit aïllacionista entre les cooperatives de consum a més de la manca de solidaritat col·lectiva⁹³⁵. A part d'això al franquisme li va interessar protegir certes centrals cooperatives a nivell administratiu i legal amb alguns privilegis fiscals⁹³⁶, mentre que en d'altres com el cas de la Vilella Baixa posaren totes traves burocràtiques possibles en el moment que els socis intentaren formalitzar la seva situació legal⁹³⁷.

---

⁹³⁵ Alberto PÉREZ BARÓ: "La Cooperación de Consumo en Cataluña" ... pp. 35-54

⁹³⁶ Francisco José MEDINA ALBADALEJO i Josep PUJOL ANDREU: "Las cooperativas de consumo en España," ..., pp. 463-499

⁹³⁷ Només podien gaudir de l'excepcionalitat tributària les cooperatives de consum formades per un sector social específic (obers o funcionaris), mentre que les d'entorn rural no van poder entrar en aquesta excepcionalitat. ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació constitutiva i estatuts, 1953-1959

3. El món recreatiu. La necessitat d'organitzar l'esbarjo per sobreviure en la dura postguerra

Segurament les associacions i entitats de tipus cultural i recreatiu van ser les que més van influir en l'evolució de la sociabilitat formal des de finals del segle XIX fins a l'inici de la dictadura franquista. En el segon capítol ja hem comentat les principals característiques d'aquest tipus d'entitats, destacant sobretot el protagonisme que tingueren en el desenvolupament de certes dinàmiques o necessitats de la societat de l'època. Una d'aquestes característiques va ser que alguns espais també arribaren a expressar les inquietuds polítiques dels seus membres i socis durant diverses èpoques. Ateneus, casinos, societats o centres van esdevenir llocs molt importants per al desenvolupament de la gent, sobretot al barrejar-s'hi fenòmens com el lleure, l'oci, la cultura, la instrucció escolar o el ball. Aquestes inquietuds polítiques anaren avançant en el decurs de la dècada dels vint i dels trenta. La conjuntura de Primo de Rivera va representar un cert retrocés a tot aquest procés, però al finalitzar-se aquesta i durant la posterior Catalunya republicana tot això es manifestaria a través d'una forta xarxa de societats i entitats recreatives o culturals adscrites a corrents polítics diversos⁹³⁸. El municipi va ser el marc preferent de l'acció republicana⁹³⁹, el lloc on a partir de les modes culturals i recreatives es va poder desenvolupar gràcies a les experiències de relació social entre els membres d'aquestes societats, casinos i ateneus. Ells i elles van mantenir viu l'esperit d'una possible cultura alternativa en un context marcat per les contradiccions entre l'estat de coses existent i l'estímul de l'associacionisme local.

El conjunt d'entitats de caràcter sociocultural van ser doncs subjecte actiu en tota aquella situació del moment, quan decidien col·lectivament formar part d'un partit polític, ser el motor i engranatge d'una candidatura local o mantenir viva l'activitat cultural i recreativa que estaven fent⁹⁴⁰. Aquests ambients resultaven ser doncs mig recreatius i mig polítics, on els sectors populars es posaven en contacte amb el món de

---

⁹³⁸Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ, Xavier: "Sociabilitat: entre la teoria i...", pp. 19-62

⁹³⁹ Andreu MAYAYO ARTAL: *La Conca de Barberà 1890-1939: de la crisi agrària a la guerra civil*. Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1994

⁹⁴⁰Montserrat DUCH PLANA: "Ruptures en...", pp. 63-147

la política i possiblement feien aprenentatge de vida democràtica, provocant la unió entre la política estatal amb les dinàmiques comunitàries locals⁹⁴¹.

Però òbviament no tot es va desenvolupar dins de la lògica republicana. Com que aquestes entitats (i tot l'associacionisme en general) responien a interessos de grups col·lectius diferents entre ells va portar també que moltes vegades hi pogués haver una diversitat d'espais. Els Centres catòlics foren els principals exemples a tenir en compte, entitats que s'organitzaven sota la protecció d'un sant. Tot i proclamar un cert apoliticisme entre els seus membres, anunciaven que la instrucció i l'oci que desenvoluparien seria sempre en base a uns principis religiosos. A més, les que tingueren un vincle més clar amb l'obra catòlica es fa evident el lligam d'aquests tipus de societats amb l'obra social de l'Església i la seva acció⁹⁴². Hi haurà però altres exemples on no s'aprecia aquest component religiós, per bé que les seguim situant dins d'una òrbita conservadora. Moltes vegades eren senzilles societats on la majoria dels seus socis eren mitjans propietaris agraris o industrials que provenien de cercles conservadors i que desitjaven organitzar activitats culturals i recreatives del seu propi interès. Àdhuc les necessitats d'aquests grups eren les mateixes que en les circumstàncies de l'anterior col·lectiu progressista, orientades sobretot a satisfer certs aspectes de la seva vida que l'administració pública de l'època no era capaç de solucionar. De la mateixa manera serviren com a veritables centres on s'organitzava la intervenció en la vida política local i, en general, a tota l'esfera pública de les classes benestants⁹⁴³. I al marge d'això també cal situar com a elements comuns entre les dos tipologies les activitats que s'hi desenvolupaven (balls, Carnestoltes, actuacions de teatre, etc.) i un mateix espai interioritzador de sociabilitat: el cafè⁹⁴⁴.

Diversos autors i autores comenten que aquesta bipolaritat d'espais no és solament un fet a situar dintre de la dicotomia política entre esquerra i dreta durant el període republicà, sinó que històricament també s'ha pogut identificar la creació d'espais amb plantejaments oposats de diverses situacions ideològiques d'enfrontament durant el segle XIX, com els liberals-moderats o els carlins-republicans, entre d'altres⁹⁴⁵. Aquest

---

⁹⁴¹ Ramon BATALLA i GALIMANY: *Els casinos republicans: cultura, política i esbarjo. El Casino de Rubí, 1884-1939*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 210

⁹⁴² Bernardo HERNÁNDEZ: "Associacionisme catòlic...", pp. 39-46

⁹⁴³ Ramon BATALLA i GALIMANY: *Els casinos republicans...*, p. 209

⁹⁴⁴ Pilar ANTOLÍN ARRUFAT, Enric FERRERAS TORREBLANCA i Agustí GARCIA LARIOS: "Casino i Ateneu: dualitat en...", pp. 45-52

⁹⁴⁵ Montserrat SORONELLAS MASDÉU: *Pagesos en un món de canvis...*, p. 117

dualisme és doncs una realitat perfectament tangible quan parlem dels interessos de la gent a l'hora de formar aquest tipus de societats.

Però el món recreatiu no sempre es va articular a través d'associacions específiques dedicades a aquest tema. Al segon capítol s'ha vist com algunes cooperatives i sindicats tenien com a activitat secundària espais d'oci i recreatius. L'exemple exposat de la Vilella Baixa (amb el Sindicat Agrícola durant la dictadura franquista i la Cooperativa de Consum en la primera part del segle XX) i els altres casos comentats demostren que el cooperativisme va tenir un paper molt actiu en la gestació d'espais recreatius a través de seccions dins de la mateixa entitat amb major o menor grau d'autonomia.

L'arribada de la dictadura franquista va comportar unes conseqüències directes en tots aquests espais associatius. Es confiscaren locals de partits, sindicats, ateneus, societats i cooperatives; que passaren directament a mans dels ajuntaments franquistes o de les organitzacions del Movimiento. Els ateneus i centres culturals i d'esbarjo populars van patir molt directament la dictadura, ja que en el cas de les cooperatives i sindicats s'ha vist que la majoria van poder seguir funcionant després d'adaptar-se a la nova legalitat. Però a les associacions recreatives la cosa va ser diferent. Moltes perderen el seu nom original, el seu patrimoni o bé l'autonomia i funció social que desenvolupaven, que passà a estar controlada directament per les forces del Règim i provocant que desaparegués una de les xarxes de sociabilitat més importants que s'havia anat teixint a Catalunya durant quasi un segle⁹⁴⁶. Algunes entitats es podran mantenir quan iniciaren tot un procés per recuperar la seva legalitat durant els primers anys de dictadura després d'adaptar-se a la nova lògica dominant perquè l'oferta d'espectacles i d'oci estigués en plena concordança amb els principis ideològics i morals del Règim. El cinema i els balls van ser gairebé les úniques activitats que van poder restar dempeus, sempre però des de l'atenta vigilància de la censura dels poders locals. Anem a veure com va ser tot aquest procés al Priorat a partir de l'anàlisi de diversos casos de societats recreatives representatives de la comarca i que serveixen d'exemple d'algunes característiques comentades fins ara: la bipolaritat d'espais amb els casos de la Renaixença i l'Íntim de Cornudella de Montsant, l'adaptació d'antigues formes recreatives a la lògica de la dictadura amb la societat "La Paloma" de la Bisbal de Falset o l'activitat recreativa lligada a la lògica cooperativista amb la secció recreativa del Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa.

---

⁹⁴⁶ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memòries...*, pp. 130-132

3.1 La Renaixença i l'Íntim de Cornudella de Montsant: La bipolaritat de l'oci en les societats rurals

3.1.1 Antecedents. La creació de l'Íntim i el posterior naixement de la Renaixença. La gestació de l'enfrontament i el seu desenvolupament

La necessitat d'establir entitats d'esbarjo als pobles del Priorat és un fet totalment contrastat a partir dels antecedents explicats al segon capítol de la present investigació. El moment més àlgid va ser durant l'època republicana, però ja anteriorment hi van haver algunes mostres d'aquest tipus d'associacionisme a finals del segle XIX. Cornudella de Montsant va ser un d'aquests casos, on es van constituir diverses societats corals entre el 1890 i el 1900, però que tingueren una vida bastant efímera i de les quals n'han quedat poques referències. Més antic va ser l'Ateneu Literari Recreatiu, la primera societat dedicada a l'esbarjo fundat el 1880 i el qual sembla ser que va aguantar pràcticament fins a la dècada del 1920⁹⁴⁷. Com en els anteriors casos no han quedat moltes referències que en parlin, però sabem que una bona part de la seva gent promotora s'involucraren més tard en nous projectes recreatius i que disposava d'un petit teatre on s'hi van representar gran quantitat d'obres de diversa tipologia, fins i tot d'autors locals⁹⁴⁸.

El punt àlgid de tot aquest camí en el panorama cultural i recreatiu vindria el 1919 quan es constituí la societat Íntim⁹⁴⁹, amb algunes persones vinculades a l'anterior Ateneu Literari. Però la nova associació no partia de zero, sinó que ja des d'inicis de la dècada del 1910 hi havia instal·lat un teatre a les dependències de la futura entitat, que funcionava sota el nom de "Teatro Íntimo". En els seus estatuts, aprovats un any més tard, s'hi poden observar les principals característiques⁹⁵⁰. L'entitat tenia com a principal objectiu la temàtica recreativa i l'esbarjo sense professar cap caràcter polític ni religiós. Les seves dependències es trobaven situades a les afores del poble i estaven formades pel ja esmentat teatre (que es potenciaria a partir d'una secció teatral pròpia o permetent a companyies teatrals llogar-lo), la sala central amb el cafè i una biblioteca. La forma de govern era la típica per aquests tipus de societats, amb una Junta Directiva

---

⁹⁴⁷ Pere SOLÀ I GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 63

⁹⁴⁸ Un d'aquests autors locals va ser Joaquim Ferrandis, metge de Cornudella de Montsant a finals del segle XIX i inicis del segle XX. ACPR. Fons de l'administració local. Ajuntament de Cornudella de Montsant. Correspondència, 1900-1910, 04/08/1902 i ACPR. Fons de l'administració local. Ajuntament de Cornudella de Montsant. Altes de contribució industrial, 1911

⁹⁴⁹ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 108

⁹⁵⁰ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1909

formada pels càrrecs de president, vicepresident, tresorer, secretari i vocal i un Consell Assessor format per antics presidents o socis, tots escollits en Junes Generals que es celebrarien com a mínim un cop a l'any. Pel que fa a la tipologia de socis s'establien diversos graus. Els primers eren els socis fundadors, que havien aportat capitals a l'entitat fins a una data concreta formaven un grup tancat. El segon grup eren els socis actius, que eren tots aquells que entraren a la societat després dels fundadors i tenien els mateixos drets que els primers. Finalment hi havia els transeünts, gent que ja no vivia al poble però que volia seguir pagant una quota per gaudir ocasionalment dels espais i les activitats. Una característica molt típica era que cap persona que no era sòcia podia entrar a les dependències de l'associació, i només es contemplava aquest fet davant d'unes circumstàncies molt concretes (anar acompanyat d'un soci, però solament ho podia fer durant 8 dies). Una cosa que tindrà molta importància pel futur de l'Íntim era el tema de la dissolució de la societat, on els estatuts afirmaven que en cas que això s'esdeingués els béns passarien a l'Ajuntament, que els destinaria a beneficència.

Entre el 1920 i el 1930 l'Íntim s'aniria consolidant com espai d'esbarjo local acollint gran quantitat d'espectacles. El 1920 es va fer la inauguració definitiva de les seves instal·lacions amb una gran festa i a partir de llavors començaren les activitats a la sala i al teatre, com el cinema⁹⁵¹, les representacions teatrals i els balls. Una cosa molt popular també va ser la celebració del Carnestoltes, on es feia un ball de disfresses i es recitaven versets satírics sobre el context local o de l'entitat, una cosa que gaudia de molta popularitat⁹⁵².

Ben aviat van aparèixer els primers símptomes de canvi. Durant la dictadura de Primo de Rivera l'Íntim va continuar funcionant de la mateixa forma a la vegada que accelerava el seu tarannà conservador atès que els seus impulsors i dirigents formaven part de la classe dirigent local. El 1932, en ple període republicà, una disputa entre assistents a un ball organitzat a l'Íntim i membres de la direcció va acabar amb l'expulsió dels primers del local i la creació, uns dies més tard, de la Societat Cultural i Agrícola "la Renaixença", coneguda popularment com la Renaixença. El motiu de la discussió fou que els assistents van avisar a la Junta Directiva de les males condicions que tenia l'edifici de l'Íntim, sobretot una paret mestra que aguantava el teatre. La Junta va fer cas omís a les queixes i els assistents portaren la seva queixa a l'Ajuntament de

---

⁹⁵¹ Des del 1919 ja es feien sessions de cinema mut a les instal·lacions de l'Íntim, que s'acompanyaven amb la música en directe d'un piano. Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

⁹⁵² Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

Cornudella de Montsant i al Govern Civil, que finalment obligaren a l'Íntim a tancar les seves portes mentre no s'arreglessin els desperfectes⁹⁵³. És doncs a partir d'aquest episodi que els expulsats apostaren per crear un nou espai recreatiu local després de guanyar-se l'enemistat de la Junta Directiva de l'Íntim, portant a seriosos enfrontaments amb la seva homònima durant gairebé cinquanta anys.

El 1933 es formalitzava l'associació al Govern Civil i se'n redactaven els seus estatuts, que plantejaven algunes diferències respecte els de l'Íntim⁹⁵⁴. En primer lloc la Renaixença remarcava un fort contingut agrari dient que pretenia unir els treballadors agrícoles del poble per defensar els seus interessos i, a més, possibilitava la venda conjunta de fruits de la terra entre els socis i la creació d'un apartat de crèdit i de socors mutu en cas de malaltia o mort d'algun dels socis. A part d'això també hi havia una secció dedicada al món recreatiu i els espectacles, que amb el temps seria la que agafaria més protagonisme.

La forma de govern era similar a la de l'Íntim, però en l'apartat de la tipologia de socis hi tornem a trobar diferències. En aquest cas els estatuts remarcaven la igualtat de tots els associats, encara que n'hi hagi alguns que posseeixin accions pel fet d'haver sufragat costos de l'espai de l'entitat. Qualsevol soci podia accedir als òrgans de govern, i no es contemplava la possibilitat de fer socis transeünts. Finalment, en cas de dissolució els béns es destinarien a dos llocs: una part al fons de reserva i l'altra al conjunt dels socis, siguin accionistes o no.

La Renaixença, a diferència de l'Íntim, va voltar per diversos espais del poble abans de tenir el seu propi local⁹⁵⁵. Primer es va instal·lar un envelat a les afores de la vila on celebrar-hi balls i que comptava amb un servei per dispensar begudes. El 1933 va canviar de lloc, establint-se als baixos d'una casa propietat d'un dels socis promotors. Finalment començaren les obres per aixecar el seu propi local, fruit dels esforços i entusiasme dels socis que hi anaven a treballar després de la seva jornada laboral al camp. Gràcies a tota la feina feta a finals del 1934 s'estrenava el local, que comptava amb un cafè i una sala d'actes. A partir de llavors els actes que s'hi feien s'assemblaven cada vegada més als de l'Íntim, amb balls, espectacles, festes de Carnaval amb versets satírics i el servei del cafè. Poc a poc s'anava construint una dualitat d'espais en la vida

---

⁹⁵³ ACPR. Fons de l'administració local. Ajuntament de Cornudella de Montsant. Documentació de l'Íntim, 1932-1933

⁹⁵⁴ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 87

⁹⁵⁵ Entrevista realitzada a Ildefons Gomis Elias el 20/06/2016

recreativa local però que també portaria serioses conseqüències. L'Íntim va representar l'espai de la classe conservadora, la gent que havia regit els interessos locals fins l'època republicana i que s'agrupaven en les principals candidatures de dretes. En canvi a la Renaixença s'hi observa el caràcter popular mirant els seus estatuts i pel fet que alguns dels seus dirigents també formarien part d'òrgans de govern municipal durant el període republicà en candidatures d'esquerreres⁹⁵⁶. Aquest procés de politització aniria augmentant al llarg del període republicà, a la vegada que accentuava la bipolaritat d'espais i l'enfrontament local en dos llocs molts representatius pel conjunt de la població.

Amb l'arribada de la Guerra Civil la situació va canviar radicalment. La Renaixença va ser ocupada per les forces del Comitè Antifeixista local, que el van usar durant els primers anys de guerra com a magatzem i el 1938 com a dipòsit d'intendència militar per un grup de tropes que s'instal·laren a la vil·la⁹⁵⁷. Pel que fa a l'Íntim diverses fonts parlen que també va ser confiscada a l'inici del conflicte sense saber si es va aturar l'activitat recreativa, per bé que l'entitat fou suspesa⁹⁵⁸. Algunes fonts parlen que mai es van deixar de fer espectacles i balls, encara que a nivell legal deixés de funcionar com associació⁹⁵⁹.

3.1.2 L'arribada de la dictadura i la reorganització del panorama recreatiu local

La fi de la Guerra Civil i l'inici de la dictadura franquista van significar un trencament complert amb les dinàmiques socials existents durant l'anterior etapa republicana. La classe dirigent conservadora va retornar als seus espais de poder i es produí una reorganització de tots els contextos i situacions.

Les dues entitats havien quedat suprimides durant el conflicte bèl·lic i les autoritats havien de reorganitzar el panorama recreatiu local. La Renaixença va continuar tancada, atès que el paper dels seus antics dirigents havia estat molt vinculat al republicanisme i a les accions revolucionàries entre l'agost i l'octubre del 1936 i, per tant, patiren la repressió directa de les autoritats. Però com que la societat havia estat dissolta abans de l'inici de la dictadura franquista l'ordre de dissolució feta per les noves autoritats no l'hi afectà, encara que tampoc va poder restablir-se de nou per la falta de mitjans i l'oposició dels nous òrgans de poder locals. El seu espai va seguir usant-se com a magatzem, ja fos

---

⁹⁵⁶ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, pp. 356-357

⁹⁵⁷ *Ibid.*, p. 363

⁹⁵⁸ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 13

⁹⁵⁹ Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

a través de la Hermandad de Labradores local o bé per l'ús personal d'Isidre Estivill Sans, nou alcalde designat i persona molt vinculada a l'Íntim⁹⁶⁰.

Pel que fa a l'Íntim, la seva situació tampoc milloraria. L'entitat va seguir dissolta, arribant un ordre expressa del Govern Civil el 1940 on es confirmava la clausura i una de nova el 1941 pel fet que no s'havien complert els preceptes del Decret d'Associacions que aquell any havia sortit. A més s'ordenava expressament l'acompliment del què marcaven els seus estatuts: els pas dels seus béns a la Beneficència. Per això l'Ajuntament va crear una Junta local de Beneficència encarregada d'administrar-los i fer els passos pertinents perquè tot quedés incorporat al patrimoni municipal. Però la realitat va ser molt diferent, ja que l'Íntim no va tancar mai les portes. La majoria de la seva antiga direcció va passar a ocupar càrrecs importants en els òrgans de poder local, i per això procuraren que l'activitat no s'aturés. La forma de gestionar-ho fou a través d'aquesta Junta de Beneficència, que s'encarregaria de seguir arrendant el cafè, preparar les festes, contractar les orquestres i muntar les sessions de cinema⁹⁶¹. Legalment l'Íntim deixava de ser una associació, però la seva oferta d'actes va seguir a través d'un nou ens municipal anomenat "Cinema-Teatro Íntimo". L'aparell de poder local no es podia desprendre de les instal·lacions que històricament havien promociat, i aquesta va ser la fórmula trobada per a que això no passés. Òbviament molts dels actes no eren escollits per la Junta sinó que obeïen a les directrius traçades des d'organismes superiors, en especial la FET y de las JONS i el seu Consell local. Es va teixir una veritable trama de poder al voltant d'aquesta gent, que va ostentar la majoria de càrrecs en organismes i entitats supervivents de la postguerra. A més es caracteritzaren per mantenir una actitud molt bel·ligerant cap a la resta de veïns, en especial aquells que havien format part de la Renaixença o de l'òrbita republicana.

Al marge d'això, cal destacar que el poble tornava a tenir només un sol lloc on poder-hi desenvolupar activitats d'esbarjo, tornant així a la situació existent abans del 1932. El problema era que molta gent seguia conservant al seu imaginari la Renaixença, però el cop rebut amb la proclamació de la dictadura feia impossible qualsevol moviment en aquest sentit, amb una bona part dels seus socis més representatius patint la repressió directa dels vencedors. De forma subsidiària l'Església oferiria diverses activitats de tipus cultural, vinculades a infants i joves que feien cada dia de la setmana cursos de

---

⁹⁶⁰ Entrevista realitzada a Ildefons Gomis Elias el 20/06/2016

⁹⁶¹ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm, 1909

catequesi. Els diumenges les activitats eren obertes a tots els veïns i s'hi projectaren films de tipologia bíblica⁹⁶². Òbviament l'Església no rivalitzaria amb l'Íntim ja que ni la oferta de pel·lícules va ser tant variada ni tampoc era el què es buscava. Aquesta situació es mantindria fins la dècada dels cinquanta, començant llavors un llarg procés de recuperació de la iniciativa associativa tant de la Renaixença com de l'Íntim i que portaria a nombrosos episodis d'enfrontaments directes i indirectes, amb la intervenció de les autoritats locals i provincials.

3.1.3 Recuperació de les velles entitats i principals moments de crisi en el seu enfrontament

Amb la situació política més relaxada van començar els primers contactes per tal que les antigues entitats recreatives recuperessin la seva personalitat associativa. La primera en fer-ho va ser la Renaixença, quan el 1949 va enviar una sol·licitud al Govern Civil de la mà de Josep Marsal Alzamora, un dels antics socis, preguntant la possibilitat de legalitzar novament l'entitat. En un primer moment el Govern Civil s'hi va negar⁹⁶³, però després va consultar a un advocat reusenc sobre el tema i aquest va comprovar que els béns de la Renaixença podien ser fàcilment recuperables així com la seva normalització legal, ja que l'entitat va ser clausurada el 1936 i l'immoble havia de passar directament als socis en forma de participacions. Finalment, el 1955 la Renaixença era autoritzada pels poders provincials a reobrir les seves portes en forma de nova associació, passant a tenir el nom de "Renacimiento"⁹⁶⁴. Quatre anys abans s'havia intentat que els dos espais es posessin sota l'òrbita falangista de Educación y Descanso, però aquesta opció va acabar sent descartada per la pròpia Prefectura Local del Movimiento de Cornudella de Montsant, argumentant que hi hauria moltes dificultats per poder agrupar en un mateix lloc a persones amb una llarga trajectòria d'enfrontaments i rivalitats i que seria molt millor autoritzar el funcionament dels dos locals de forma independent⁹⁶⁵.

El cas de l'Íntim va ser més complex. El 1954 van enviar proposta al Govern Civil per tal de donar novament d'alta l'entitat i van rebre l'aprovació final l'abril del 1955. El principal problema vindria amb la recuperació de l'immoble, ja que fins llavors era

---

⁹⁶² Entrevista realitzada a Josefa Marsal Llorc el 20/06/2016

⁹⁶³ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 87

⁹⁶⁴ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, p. 382

⁹⁶⁵ *Ibid.* p. 383

administrat per la Junta Local de Beneficència i les resolucions de les autoritats provincials marcaven que havia de passar a ser patrimoni municipal. En una consulta feta a un advocat reusenc (el mateix que va ser responsable de la legalització de la Renaixença) aquest va argumentar que cabia la possibilitat de poder fer una subhasta dels béns, ja que un antic soci disposava de participacions econòmiques de l'Íntim pendents de ser cobrades. A partir d'això es podia sol·licitar l'esmentada subhasta, i així els nous socis de l'Íntim recuperarien el patrimoni de manera legal.

La subhasta es va celebrar el 27 de juliol de 1956 a Falset, però allí va saltar la sorpresa quan Àlvar Busquets, soci de la Renaixença⁹⁶⁶, va fer una oferta de cent setanta mil pessetes i va acabar per comprar les instal·lacions⁹⁶⁷. Les queixes de la gent de l'Íntim es van fer sentir al moment (i fins i tot alguns socis volien apallissar a Àlvar Busquets⁹⁶⁸), i dos dies més tard es reuní el Consell Local de la FET per parlar del tema. Una bona part dels seus dirigents eren socis impulsors de l'Íntim i van veure com una jugada premeditada de la Renaixença l'actitud d'Àlvar Busquets, argumentant a més que ell no disposava d'aquella quantitat de diners i que darrere seu hi havia algun soci capitalista. El mateix dia el Consell de la FET es reuní amb la Junta Directiva de la Renaixença, que va al·legar no tenir res a veure amb Àlvar Busquets, ja que no formava part de la direcció en aquell moment. Més tard la reunió va ser amb el propi Busquets, que es va defensar dient que tot el que havia fet era legal i el principal motiu per adquirir l'Íntim era que així es posava fi a la dualitat d'espais i enfrontaments, ja que si l'Íntim tancava tota la gent hauria d'anar a la Renaixença i que després d'uns anys ningú es recordaria de l'anterior situació. Davant de tots aquells esdeveniments el Consell Local de la FET es va retirar de l'assumpte i va deixar la gestió del problema a les dues associacions, dient que només vetllarien perquè es respectés l'ordre públic al poble⁹⁶⁹.

El 30 d'agost es s'arribà finalment a un acord entre els dues parts mitjançant la mediació del capellà local, l'alcalde i el jutge de pau. El compromís era que Busquets retirés l'oferta de compra i es pactés la unió de les dues entitats en matèria de cinema,

---

⁹⁶⁶ Àlvar Busquets era fill de Joan Busquets Garcia, persona destacada del Comitè Antifeixista local i que fou afusellat després d'un Consell de Guerra l'abril del 1939. Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...*, p. 65. AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 13.

⁹⁶⁷ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm, 1909

⁹⁶⁸ Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

⁹⁶⁹ ACPR. Fons de la prefectura local del Movimiento de Cornudella de Montsant. Llibre d'Actes, 1949-1974. 29/07/1956

espectacles i balls sota el nom de “Empresa Unificada Cornudella”⁹⁷⁰. La comptabilitat havia de ser conjunta i s’havia d’establir un calendari perquè els actes promoguts a l’Íntim i a la Renaixença no es solapessin, fixant-se dates on cada associació podria fer el que volgués. L’acord, tot i patir algunes modificacions l’octubre del 1956, ben aviat es va trencar. La Renaixença va argumentar que l’Íntim havia fet sessions de cinema en dies que no tocaven i envià les seves queixes al Govern Civil, ja que en opinió seva l’Íntim comptava amb la complicitat de l’alcalde i altres figures de poder local. A aquest estat de crisi s’hi van afegir els fets ocorreguts en la segona subhasta de l’immoble de l’Íntim, quan novament una persona va fer una oferta de vuit-centes cinquanta mil pessetes pels béns, un preu que multiplicava per cinc el cost real de les instal·lacions. El responsable de fer l’oferta va ser Francesc Armet de Castellví, persona vinculada al món falangista barceloní essent membre de la xarxa de la Delegació Provincial de la FET a Barcelona, de la Guardia de Franco i ex-cautiu de les forces republicanes.

Davant d’allò el Governador Civil va prendre part activament en intentar resoldre l’afer entre el desembre del 1956 i el gener del 1957. Primer va rebre una carta de la Junta Directiva de la Renaixença on s’assegurava que totes les persones lligades a l’Íntim i a les institucions locals eren unes corruptes que no es creien l’ideari del falangisme i eren els cacics responsables de la misèria social. L’Íntim tampoc es va quedar curta en la carta de valoració sobre els fets que va enviar el seu president Joan Baptista Espasa⁹⁷¹, i va assegurar que el principal obstacle que hi havia era Àlvar Busquets, que seguia dominant a l’ombra la direcció de la Renaixença. En el seu anàlisi, Baptista Espasa identifica problemes en l’ordre econòmic i polític, comentant-los d’aquesta forma:

[...]. *“Económico, porque dada la crisis que Cornudella atraviesa desde hace años, es antieconómico la existencia de dos cines y bailes. La eliminación de los de cualquiera de ellos sería la solución para que la otra hiciera un negocio saneado y por tal motivo existe una competencia feroz, por ambas partes, habiéndose intentado, siguiendo los consejos del Letrado Sr. Ferrándiz, la unificación de ambas partes pero no ha sido posible la convivencia por mientras el Sr. Busquets siga dirigiendo, tras bastidores, la actual Renaixença”*.⁹⁷²

---

⁹⁷⁰ Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant...*, p. 383

⁹⁷¹ Joan Baptista Espasa havia estat el president de l’Íntim des de la seva creació el 1955, a més de ser una persona important dins la FET local, dirigent de la Junta Municipal de Beneficència i màxim responsable de la legalització de la societat.AHT. Fons Administració Perifèrica de l’Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1909

⁹⁷² AHT. Fons Administració Perifèrica de l’Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1909

Amb els dos informes a les seves mans el Governador Civil en va demanar d'altres a les autoritats locals i a la Guàrdia Civil. Els de l'alcalde i el Cap local de la FET van ser molt semblants a la valoració de l'Íntim; i la Guàrdia Civil assenyalava com a principal problema el fet que des de feia molt de temps existien dues entitats amb fortes tensions des de la dècada dels trenta i que no s'havien superat durant els primers anys de la dictadura franquista⁹⁷³. El Governador Civil també va rebre una carta de Francesc Armet de Castellví, on a part de reproduir la mateixa versió que anteriorment havia donat Àlvar Busquets al Consell Local de la FET, deia que la seva principal motivació era desemmascarar la mala pràctica de les autoritats amb el tema de la Beneficència i acabar així amb la bipolaritat d'espais recreatius locals. També va tenir algunes paraules per al personal dirigent local, a qui definia de la següent manera:

[...]“*La exposición de informes y datos que se adjuntan al presente escrito aportan suficiente luz para comprender el clima de inmoralidad en que se han desenvuelto, en diversas épocas, un grupo de caciques que vienen turnándose periódicamente en el desempeño de cargos de responsabilidad como Autoridades locales: Ayuntamiento, Juzgado de Paz, Presidentes de Cooperativas, Bodegas, Sindicatos y Hermandades vienen siendo usufructuados desde el año 1939 por el grupo de referencia. Se titulan, además, falangistas y valiéndose de tan gloriosa denominación han vulnerado doctrinas y consignas, y aprovechándose de ello han creado un auténtico complejo de inferioridad colectiva*”.

Davant de tots aquells fets el Governador Civil va enviar a Cornudella de Montsant a un representant seu perquè fes una investigació sobre l'assumpte durant el mes de gener del 1957. Aquest va emetre un informe a finals de mes on va fer un resum de com s'havien desenvolupat els fets i a on s'havia arribat. L'acord firmat l'any anterior s'havia trencat, Francesc Armet no havia fet efectiva la compra del local de l'Íntim i la situació era d'una profunda divisió entre la gent de les dues entitats. Com a possible solució només veia que o bé es declarares nul·la l'antiga dissolució de l'Íntim del 1940 i es possibilités així que la nova entitat recuperés el seu antic patrimoni o que tot plegat passés a la Direcció General de Beneficència de la província i que allí es decidís. El problema s'allargaria fins el 1958, quan finalment l'Íntim va poder disposar novament del seu antic immoble dins la nova entitat, per bé que els conflictes entre l'alcaldia i les

---

⁹⁷³ Fins hi tot es té notícia que les instal·lacions de l'Íntim van patir un incendi durant la dècada dels quaranta que, segons algunes fonts, va ser provocat per antics socis de la Renaixença al no poder disposar del seu antic local i veure com l'Íntim, en complicitat amb els poders locals, podia seguir funcionant. Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

⁹⁷⁴ AHT. Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1909

direccions de les dues associacions s'allargarien durant bona part de la dècada dels seixanta.

La valoració de tot aquest procés ens torna a posar damunt la taula diverses mancances en la forma d'actuar dels poders locals i provincials a l'hora de gestionar un conflicte extremadament greu entre dues associacions. La tradició d'enfrontament ens porta a veure que els dos sectors va saber adaptar-se als diferents contextos. L'inici de tot plegat cal situar-lo en un enfrontament de diferències personals, però durant tota l'època republicana ambdues associacions va saber identificar-se en posicions polítiques diferenciades i mostrar-ne els diversos eixos ideològics, en especial la Renaixença amb el món republicà d'esquerrres. Les supressions de les dues es van produir enmig del clima de guerra, però va ser l'Íntim la que va saber aprofitar-se millor de la situació després del 1939 per la perfecta convivència amb els poders locals, representants de l'antic ordre conservador. És interessant però com durant la dècada dels cinquanta antiga gent de la Renaixença (i que havia patit part de la repressió franquista) va saber organitzar-se i recuperar el seu antic local, a la vegada que iniciava un enfrontament amb l'elit dirigent local i l'Íntim a partir de les majors influències que cada grup podia tenir amb les autoritats superiors, sobretot les provincials. Tot això ens porta repetir la idea aquesta d'una dualitat d'espais enfrontats entre ells en l'estat de coses local, essent totalment insuficient la iniciativa franquista d'acabar amb aquesta situació tan típica de contextos anteriors.

3.1.4 El personal, les seves activitats i característiques durant el Primer Franquisme i l'evolució dels socis

Amb la formalització legal de les dues societats entre el 1955 i el 1956 apareixerien diversos aspectes als nous estatuts a tenir en compte i que divergien força de la lògica associativa anterior a la dictadura. En general els estatuts resulten ser molt més senzills que els d'abans, sobretot per no allargar-se en qüestions o atribucions que van quedar suprimides⁹⁷⁵. En primer lloc, la Renaixença veuria com es castellanitzava el seu nom, però no va perdre l'apel·latiu al món agrari que ja la definia des del 1933. Encara que aguantés el nom agrícola entre les seves activitats ja no en constava cap sobre el món del camp, ja que únicament hi sortien elements culturals (conferències i subscripcions a diaris i revistes dins de la moral cristiana), d'esbarjo (amb la sala destinada a

---

⁹⁷⁵ ACPR. Estatuts d'associacions sense classificar. Sociedad "El Renacimiento" de Cornudella. 1955

espectacles, balls i cinema i el cafè) i alguns de socors mutu (en qüestions de com es passava l'herència de la titularitat de soci en cas de defunció) L'enquadrament amb la nova ideologia de la dictadura era total, sobretot a partir de l'article quart on s'assegurava complir els principis del Movimiento i l'adhesió al dictador Franco, prohibint-se taxativament la celebració de qualsevol acte de caràcter polític. La forma de govern seria a través d'una Junta Directiva formada per set persones amb els càrrecs de president, vicepresident, tresorer, secretari-comptador (que podia rebre un sou) i tres vocals, sent renovats la meitat cada any en Junes Generals i amb possibilitat de reelecció. Pel que fa a la tipologia de socis només n'hi hauria d'un sol tipus: els homes de més de 18 anys veïns de Cornudella de Montsant que havien pagat els drets d'entrada i eren proposats per almenys dos socis. Ser soci possibilitava entrar a tots els espais de l'entitat i fer servir la biblioteca i altres serveis culturals, però havent de pagar el que tocava quan es muntava algun espectacle amb preu d'entrada. Els familiars directes gaudirien d'aquests privilegis, però només el titular podia assistir a les Junes Generals que es convocaven un cop a l'any.

El cas de l'Íntim seria semblant⁹⁷⁶, però a diferència de l'anterior va poder mantenir el seu nom en català al·legant que era un diminutiu de "Intimidad", el seu nou nom complert. Pel que fa a les activitats totes van ser de caràcter artístic i recreatiu, destacant les sessions de cinema, sempre amb la idea de difondre els principis del Movimiento i la dictadura.

A diferència de la Renaixença, l'Íntim tenia diverses categories de socis. La primera eren els socis d'honor, corresponents a persones o entitats que s'havien destacat en promocionar l'associació o les seves activitats i es reconeixia la seva tasca a partir d'aquest càrrec. En segon lloc es situaven els socis de nombre, que havien de ser homes majors de 18 anys proposats per dos socis i havien pagar els drets d'entrada i les quotes anuals. Després hi havia els socis protectors, que tenien la mateixa consideració que els de nombre amb la diferència que, voluntàriament, pagaven el doble de preu d'entrada i de quotes anuals. En última posició hi havia els socis transeünts, en referència a persones que estaven temporalment al poble i volien gaudir d'entrar als espais pagant una quota única, sense tenir veu ni vot a les assemblees generals.

La forma de govern era mitjançant una Junta de Govern formada per set persones (president, vicepresident, secretari, comptador i dos vocals) escollits cada quatre anys en

---

⁹⁷⁶AHT.Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1909

Assemblees Generals, renovant-se la meitat cada dos anys i podent optar a la reelecció. Per ser membre de la Junta calia formar part d'una candidatura proposada i avalada i ser votat pels socis de nombre i protectors. Però aquests només escollien al president i el vicepresident, i la resta de càrrecs eren distribuïts de la manera que la presidència trobés més oportú. Al marge de la Junta de Govern es crearia un Consell Assessor format per alguns socis notables amb més d'un any d'antiguitat, que s'encarregaria d'aconsellar les accions de govern als càrrecs directius.

Si comparem els dos reglaments s'aprecia que el de l'Íntim contenia majors elements similars als primers editats el 1919, mentre que els de la Renaixença resulten ser molt més senzills i perden algunes atribucions i característiques, com la possibilitat de tenir socis transeünts o les referències al món agrari entre les seves activitats.

El personal de les seves juntes va ser també bastant diferent. En el cas de l'Íntim ja s'ha anat repetint que la majoria dels seus socis formaven part de les estructures de poder local i que, en general, sempre havien estat membres de la classe propietària conservadora. A la Renaixença hi trobem més diferències, sobretot en el fet que entre alguns dels seus dirigents hi havia persones destacades en partits d'esquerrres durant el període republicà i que, fins hi tot, havien estat presoneres després dels Fets d'Octubre del 1934. Aquest era el cas de Josep Marsal Alzamora⁹⁷⁷, un dels primers presidents que la Renaixença tingué durant la postguerra i que, curiosament, no va ser objecte de les crítiques ferotges per part del personal de l'Íntim. Al marge de Josep Marsal la resta de socis o impulsors tenien un perfil polític indiferent, algun afiliat a la FET y de las JONS però sense presència als càrrecs del Consell Local. Tot i això hi havia algun cas com el d'Àlvar Busquets, fill d'un republicà afusellat durant la postguerra⁹⁷⁸ però que estava afiliat al Partit Únic i que, segurament, gaudia de certes influències en organismes superiors de la FET per tot el paper que va jugar en els enfrontaments de Íntim i Renaixença entre el 1955 i el 1957.

Pel que fa a les activitats, el cinema va seguir consolidant-se com el principal esdeveniment a tenir en compte, sobretot durant la dècada dels cinquanta. La temàtica de les pel·lícules va ser variada, però en cal destacar el cinema espanyol i algunes produccions nord-americanes i europees, sempre sota l'atenta mirada de la censura institucional. Els encarregats d'explotar la màquina i l'activitat cinematogràfica eren

---

⁹⁷⁷ GORT JUANPERE, Ezequiel: *Història de Cornudella de Montsant...*, p. 357

⁹⁷⁸ AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General, 1443, exp. 13 i Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista al Priorat...*, p. 65

persones contractades o socis de les dues associacions que signaven contractes amb diverses distribuïdores de pel·lícules amb el beneplàcit de les Junes Directives⁹⁷⁹.

El ball i els espectacles també van ser molt importants, sobretot durant les Festes Majors o en dies marcats com algunes celebracions dins del calendari festiu de la dictadura. La majoria de grups i orquestres eren molt ben valorades pel públic assistent i el seu cost era molt alt. Per això és destacable l'esforç que van fer els socis de les dues entitats, sobretot en moments que l'Ajuntament no donava cap mena de finançament per fer possibles els balls. Des de finals de la dècada dels quaranta s'havia recuperat la celebració del Carnestoltes a la vila per mitjà de balls de tarda, una festa que gaudia de gran acollida entre els veïns i veïnes de Cornudella de Montsant i de la comarca en general. Aquesta festivitat era molta vigilada per les autoritats locals i en especial per l'Església, ja que sospitaven del caràcter profà que el Carnaval tenia. Una vegada l'Íntim va rebre una multa de mil pessetes quan les autoritats s'assabentaren d'un home que s'havia disfressat de dona i una dona d'home. Allò va ser vist com un atemptat a la moralitat nacionalcatòlica i va rebre nombroses crítiques del capellà, tot i que mai va ser prohibit.

La censura i les multes també van afectar a les dues societats en altres festes al marge del Carnaval. La Renaixença fou també multada amb mil pessetes perquè en un espectacle de ball una de les dones ballarines se li havia vist la cuixa. Un cop rebuda la denúncia les autoritats van entrevistar a la Junta Directiva i a la ballarina, que al·legaren com un fet fortuït que se li haguessin vist les cuixes. Però la multa i l'avís no es van retirar i la ballarina, en senyal de protesta, va sortir al següent número vestida amb pantalons i jersei de coll alt. La majoria de la gent va començar a deixar d'assistir a l'acte i, donat el poc èxit, la Junta Directiva el va acabar suspent. El president pensava que l'acusació havia estat cosa del capellà del poble però finalment s'assabentà que l'havia feta l'antic secretari de l'Ajuntament que tampoc va patir cap mena de conseqüència ja que feia un temps que havia abandonat el poble per circumstàncies laborals⁹⁸⁰.

També s'ha de destacar, en especial a l'Íntim, una incipient activitat teatral a finals de la dècada dels cinquanta. En general es tractava de llogar les instal·lacions a alguna

---

⁹⁷⁹Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

⁹⁸⁰Entrevista realitzada a Josefa Marsal Llorc el 20/06/2016

companyia teatral perquè s'hi representessin obres de teatre d'autors castellans clàssics o dramaturgs catalans del segle XIX⁹⁸¹.

El pacte signat entre l'Íntim i la Renaixença durant alguns mesos per tal de no solapar-se durant els balls, espectacles i sessions de cinema va representar un cert ordenament en el panorama recreatiu local, sobretot a l'hora de fixar un calendari i no solapar actes d'importància per les dues associacions. El seu trencament a finals del 1956 va fer tornar el vell desordre inicial i a la rivalitat entre les dues societats en l'oferta d'actes per tot el públic, atès que els respectius socis només assistien a la programació que ofería la seva respectiva associació.

En últim lloc, i no per ser menys important, hi ha el tema del cafè. En les dues societats la seva gestió estava en mans d'algun soci que l'arrendava per treballar-hi ell i la seva família i, en general, representava el principal espai de trobada dels socis per desenvolupar-hi la sociabilitat informal, compartint les seves experiències o discussions diàries. El cafeter a més s'encarregava del servei de begudes en els dies de ball i concert, un fet que li podia representar un plus als seus ingressos. Una dada curiosa era que el cafè no tenia un horari fixat, i que el cafeter només podia tancar les portes quan tots els socis havien abandonat el local, fos l'hora que fos⁹⁸².

Finalment, l'últim aspecte a destacar és l'evolució del nombre de socis i l'impacte entre la població local. Desgraciadament no ha estat possible obtenir moltes dades representatives sobre el nombre de gent associada i menys encara de la Renaixença, de la qual només en tenim alguna informació a partir dels testimonis entrevistats. En el cas de l'Íntim però disposem d'un registre complert dels seus fundadors entre el 1954 i el 1955, i s'hi aprecia certa diversitat en les ocupacions laborals dels seus membres. La classe pagesa era el sector predominant, però també hi ha altres professions dins del sector serveis bastant importants així com el tema dels treballadors de la banca, fet que ens ajuda a justificar el paper que jugava dins de l'Íntim la classe benestant local.

Taula34: Professions laborals dels socis fundadors de l'Íntim el 1954

<i>Ocupació professional</i>	<i>Nombre de socis</i>
Pagès	17
Barber	2

⁹⁸¹Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

⁹⁸²Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016

Forner	3
Treballador de la banca	2
Jubilat	2
Treballador sense especificar	2
Fuster	1
Comerciant	1
Comptable	1
Espardenyer	1
Baster	1
Total	33

Pel que fa a l'evolució total dels socis, l'Íntim va passar dels trenta-tres socis el 1954 a la seixantena el 1955, i altres fonts parlen que uns anys més tard s'arribaria gairebé als noranta associats. A la Renaixença les informacions consultades ens diuen que l'entitat va tenir entre vuitanta i noranta socis durant la dècada dels cinquanta. La població de Cornudella de Montsant el 1955 era de 1230 habitants⁹⁸³ i per tant veiem que entre cent vint persones com a mínim i cent vuitanta com a màxim van estar vinculades a alguna de les dues entitats recreatives. Si tenim en compte que de l'espai en podia fer ús qualsevol membre de la unitat familiar del soci ens porta a plantejar que més de la meitat del poble estava vinculada a alguna de les dos societats d'esbarjo, unes xifres que poden resultar discretes en comparació amb altres entitats recreatives que anirem comentant al llarg de l'apartat. Aquí cal tenir present que la oferta de cafès privats a Cornudella era bastant elevada, existint al marge de les entitats tres locals privats⁹⁸⁴. A més, molta gent no va trobar necessari adscriure's a alguna de les dos pel fet que podien assistir a alguns dels actes que s'hi feien pagant l'entrada estipulada o a través de la condició de transeünt, a la vegada que tampoc volien barrejar-se en un conflicte de bàndols que havia portat greus maldecaps als socis de l'Íntim i la Renaixença i a tot el poble en global. En general, els moments de major eufòria associativa havien estat durant l'època republicana, on l'Íntim i la Renaixença havia arribat a tenir més de cent socis⁹⁸⁵. Amb la recuperació de les entitats durant la dècada dels cinquanta només

---

⁹⁸³ IDESCAT. Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, Cornudella de Montsant, 1955

⁹⁸⁴ Entrevista realitzada a Ildefons Gomis Elias el 20/06/2016

⁹⁸⁵ AHT.Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm, 1909

aquells més compromesos foren els impulsors, mentre que paulatinament s'anaven incorporant altres socis de forma més moderada, sense arribar als índexs d'abans de la guerra.

3.2 La societat “la Paloma” de la Bisbal de Falset. Adaptació d'antigues formes recreatives dins la lògica de la dictadura

3.2.1 Antecedents locals

Degut a la falta d'informació i de fonts directes és força complicat establir uns antecedents sòlids en la gestació del moviment recreatiu a la Bisbal de Falset. A partir d'algunes dades recollides a l'obra de Joan Asens sabem que el 1917 la Bisbal de Falset tenia una associació encarregada d'impulsar actes populars i recreatius celebrant-se en un local llogat pels mateixos socis⁹⁸⁶. L'existència d'aquesta entitat és molt important ja que va ser de les poques associacions que va tenir el municipi des d'inicis del segle XX, al marge d'algunes de caràcter catòlic⁹⁸⁷.

Tot i tenir poca informació sobre que va representar aquella societat durant l'etapa final de la Restauració degut a la falta de fonts sabem que entre el 1929 i el 1933 va estar inscrita amb el nom d'Ateneu Bisbalenc⁹⁸⁸ a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre⁹⁸⁹, com feren altres associacions locals de l'època amb un forta presència de propietaris agraris d'opcions conservadores a la seva direcció. Resulta estrany que sigui un Ateneu el qui s'associï a la patronal del camp català, ja que la majoria d'entitats que s'hi adheriren van ser sindicats i cooperatives agràries de perfil interclassista o societats patronals de mitjans i grans propietaris. Com que la Cooperativa Agrícola de la Bisbal de Falset no es fundaria fins el 1952⁹⁹⁰ la classe propietària local va veure necessari vincular-se al teixit associatiu de la patronal catalana. A partir d'aquesta realitat és on situem l'adscripció de l'Ateneu Bisbalenc a l'IACSI a més de servir-nos per entreveure que la iniciativa directora d'aquell primer Ateneu va estar en mans de la classe propietària local.

El local que va tenir l'Ateneu Bisbalenc sempre va ser el mateix: un conjunt de dues cases situades al centre del poble que consistents en un cafè i una sala d'actes per a

---

⁹⁸⁶Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 65

⁹⁸⁷Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 68

⁹⁸⁸El nom d'Ateneu Bisbalenc es recuperaria durant la dècada del 1960 a partir de l'adaptació de l'entitat a la Llei d'Associacions del 1964, conservant-se fins avui en dia.

⁹⁸⁹Jordi PLANAS i MARESMA: *Els propietaris i l'associacionisme...*, p. 270

⁹⁹⁰Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: “La documentació...

desenvolupar-hi les activitats d'esbarjo. Primer l'espai era de lloguer fins que l'any 1931 el soci Federic Masip Mor l'adquirí en propietat a Josep Masip Masip per la suma de 10.000 pessetes, incloent també en la compra una parcel·la de terra situada a les afores del poble. La terra va ser explotada directament per Federic Masip però les dues cases foren destinades a acollir la societat i les seves activitats, per bé que la titularitat local de l'edifici seguí en mans del soci comprador i no de l'Ateneu⁹⁹¹.

Durant l'època republicana la cosa canviaria bastant. Sabem que el 1931 es va constituir un Centre Republicà Autonomista⁹⁹² a la Bisbal de Falset que pressumptament coincideix amb la mateixa adreça que històricament ja tenia l'Ateneu Bisbalenc. Dos anys més tard l'empremta del republicanisme d'esquerres seguiria augmentant al crear-se una secció d'ERC⁹⁹³ a les mateixes instal·lacions del Centre Republicà Autonomista. És fa difícil poder treure unes conclusions precises de tot plegat per la falta d'informació però tot porta a pensar que es va produir algun canvi en la direcció política de l'Ateneu, ja que l'IACSI (al qual s'hi va adherir l'Ateneu el 1929) va representar els propietaris més bel·ligerants amb les reformes republicanes en matèria agrària, mentre que ERC va tenir entre els seus suports rurals a la pagesia popular valedora del progressisme i de la Llei de Contractes de Conreu que la Generalitat va promulgar el 1934⁹⁹⁴. Davant d'això és complicat doncs poder estructurar una evolució clara dels fets a partir de les evidències comentades, però tot fa pensar que es va produir un canvi de signe al si de la direcció fent que aquesta s'adeqüés a la nova realitat republicana del moment⁹⁹⁵.

La mateixa falta d'informació fa que no puguem afirmar rotundament si l'Ateneu va mantenir la seva activitat durant la Guerra Civil. Però a partir de tot el que s'ha comentat fins ara s'aprecia que l'entitat s'havia consolidat com un espai de referència col·lectiva local, participant activament en el desenvolupament de les Festes Majors amb obres de teatre o balls i, sobretot, en la gestió del cafè, que era l'espai de sociabilitat local per excel·lència. L'arribada de la dictadura portaria canvis profunds

---

⁹⁹¹ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Documentacions d'obres i contractes. Documentacions de venda de l'espai del 1931 i el 1940.

⁹⁹²AHT.Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 190

⁹⁹³Pere SOLÀ i GUSSINYER, Pere: *Itineraris per...*, p. 68

⁹⁹⁴Jordi PLANAS i Saul GARRIDO: "Sindicalisme, cooperativisme i conflictivitat agrària en el primer terç del segle XX", a Emili GIRALT (dir.): *Història agrària dels Països Catalans...*, pp. 555-580

⁹⁹⁵A partir de diversa informació local sabem que des del 1931 les forces d'esquerres governaren a la Bisbal de Falset i guanyaren en les diverses eleccions. Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Falset...*, pp. 307-308

que afectarien sistemàticament l'existència de la societat i el desenvolupament de la seva activitat.

3.2.2 Les reorganitzacions durant la dictadura franquista, el paper de les institucions locals i provincials i la fundació de la nova societat

L'entrada en vigor de la nova legalitat franquista provocava que quedés suspès l'Ateneu de la Bisbal de Falset i tota seva activitat. Tot i això la nova Comissió Gestora de l'Ajuntament va comprendre que no podia acabar amb el món recreatiu i cultural local, i és per això que van donar suport a diverses iniciatives empeses per antics socis de l'Ateneu (que òbviament no havien tingut cap mena de vinculació amb la causa republicana) per intentar reobrir-lo. Entre aquests intents se'n destaca una proposta d'estatuts enviada al Govern Civil el 1940, on es plantejava l'obertura d'una nova associació recreativa amb la denominació de "Societat Recreativa "La Patriótica"", nom amb una clara referència a l'ideari que el Règim pretenia adoptar⁹⁹⁶. En general el reglament seguia perfectament la lògica de l'associacionisme recreatiu de tipus conservador d'abans de la Guerra Civil. S'especificava que no hi hauria cap mena de referència de contingut polític i ordenava que els càrrecs i atribucions de la Junta Directiva eren escollits mitjançant les Junes Generals de socis per votació o aclamació tenint cada soci un vot. Són doncs, en general, uns estatuts típics de les societats recreatives de la primera part del segle XX, on es fixaven competències en l'oci, la instrucció i la beneficència mitjançant seccions i les decisions importants es prendrien entre tots els socis durant les Assemblees Generals. L'única referència a la nova realitat franquista la trobem a l'inici dels estatuts on s'afirma que a part de vetllar per l'activitat recreativa es procuraria la unificació de tots els ciutadans del poble en qualsevol aspecte que es presentés, seguint així la consigna dictada pel Caudillo⁹⁹⁷.

Els intents per poder formalitzar aquella nova entitat –que ja hem dit que van comptar amb el suport de les autoritats locals- acabaren en poca cosa. El Governador Civil acceptaria d'entrada els nous estatuts de l'associació fets l'agost del 1940 ja que un mes després va permetre que es celebrés una reunió extraordinària de tots els socis per d'aprovar el reglament retornat pel Govern Civil amb algunes esmenes de tipus formal. Però al final tot això va quedar en no res, ja que no es coneix més informació sobre el

---

⁹⁹⁶AHT.Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1634

⁹⁹⁷AHT.Fons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1634

funcionament de “la Patriótica”. A partir d’algunes referències locals es sap que tan l’espai com l’activitat passaren a ser gestionades per organismes polítics del Règim. A diferència de l’anterior cas de l’Íntim de Cornudella de Montsant no va ser a través l’Ajuntament sinó per l’Obra Sindical de Educación y Descanso, que s’encarregaria d’organitzar l’activitat recreativa i per bé que va deixar la gestió del cafè en mans d’un veí del poble per mitjà de l’arrendament⁹⁹⁸.

No podem dir doncs que la societat funcionés com una associació pròpiament dita durant la dècada del 1940, ja que en el fons estava completament lligada a les estructures del Partit Únic. Però això no treu que es posés fi a la vida recreativa local, ja que les activitats que es van seguir impulsant eren les mateixes però perfectament enquadrades dins els paràmetres ideològics de la dictadura i del control estricte d’aquesta.

Al 1950 antics socis de l’Ateneu Bisbalenc que també havien protagonitzat aquell primer intent de “la Patriótica” van iniciar noves diligències per constituir una nova entitat, aquesta vegada amb el nom de Societat Recreativa “la Paloma”. A més, alguna d’aquelles persones també havia participat en les activitats fetes al local mentre aquest va estar adscrit a l’Obra Sindical de Educación y Descanso⁹⁹⁹. La manera de plantejar la legalització fou a través d’una comissió organitzadora encarregada de fer els tràmits pertinents amb l’administració franquista i convocar la primera reunió constitutiva amb els antics socis previ permís de les autoritats. La reunió es va celebrar l’agost del 1950 i, al marge d’escollir la primera Junta Directiva, es va aclarir que les principals finalitats podrien ser proporcionar major harmonia, distracció i divertiment als associats, potenciar la cultura del poble i organitzar balls i altres esdeveniments¹⁰⁰⁰. Després d’això es redactaren uns nous estatuts que van incloure diverses modificacions en comparació amb els del 1940. Entre aquestes es destaca la necessària adscripció de tots els socis al Movimiento, tots els actes a celebrar s’havien de consensuar amb les autoritats locals i l’Església tan pel seu contingut com per no coincidir amb altres celebracions de caràcter civil o religiós i, sobretot, la divisió dels socis en diverses franges. Els primers eren els socis fundadors, responsables directes de la constitució de la societat. Tenien veu i vot a les assemblees generals i era possible fer-s’ho previ pagament d’una quota d’entrada de 125 pessetes. El segon grup eren els socis de

---

⁹⁹⁸ ACPR. Fons de l’AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Acta traspàs entitat, 1954

⁹⁹⁹ ACPR. Fons de l’AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Llibre d’Actes, 1950-1973. 140/1/1951

¹⁰⁰⁰ ACPR. Fons de l’AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Acta de constitució 6/08/1950

nombre, corresponent als homes familiars dels socis fundadors. No tenien veu ni vot a les Assemblees Generals i només gaudien d'entrar als espectacles organitzats mitjançant una petita quota. De manera similar eren les característiques del tercer grup, els anomenats socis temporals, que tal i com defineix la seva condició es tractava de gent que passava eventualment pel municipi i volia gaudir de les activitats de la Societat¹⁰⁰¹. Els estatuts quedaren formalment autoritzats pel Governador Civil a finals del 1950, d'acord amb la Llei d'Associacions del 1887 i el Decret del 25 de gener del 1941, tal i com ho marcava la legislació de l'època en matèria associativa.

A partir d'aquí s'anaren restituint les activitats i els espais que inicialment havia tingut l'Ateneu Bisbalenc, ara sota el nom de "la Paloma". El mateix 1950 començaren els primers balls i actuacions culturals i el 1954 l'Obra Sindical de "Educación y Descanso" passava la cèl·lula de contribució industrial del cafè a la nova societat, obtenint-ne aquesta la titularitat definitiva. Sobre l'espai físic en qüestió sabem que va seguir sent propietat de Federic Masip, per bé que l'usés Educación y Descanso a través d'algun tipus d'arrendament durant la dècada del 1940. Això queda contrastat perquè l'any 1940 el propietari Federic Masip va vendre terra i una part de les instal·lacions a una nova persona, i es feia esment que ell en seguia sent el posseïdor des del 1931. A aquest mateix document de venda hi ha un afegitó del 1956 on el propietari declarava que finalment venia a "la Paloma" la titularitat de l'espai per 5.000 pessetes¹⁰⁰², posant-se així punt i final a aquella situació¹⁰⁰³. Cal dir que el fet que la titularitat va ser d'un particular durant els primers anys de dictadura la societat no va perdre els seus drets sobre l'espai, com sí que havia passat amb altres associacions del mateix tipus en altres pobles. En definitiva, totes aquestes reorganitzacions van permetre que l'associació podés funcionar amb certa normalitat durant la dècada del 1950, però havent de renunciar a moltes coses a causa de la legalitat franquista.

Finalment cal destacar l'existència d'algun episodi de conflicte amb les autoritats, sobretot amb els films que es projectaven regularment. El 1958 es va passar la pel·lícula "El últimocuplé", on s'havia prohibit taxativament l'entrada a menors. La Guàrdia Civil enviada a vigilar l'esdeveniment va assegurar que s'havia saltat la prohibició dels menors i que a més alguns dels assistents havien proferit insults contra les autoritats municipals i policials. De tot això se'n va informar a la Comandància de Tarragona que

---

¹⁰⁰¹ AGA. Ministerio de Gobernación. Expedientes de Registro de Asociaciones, 52/00322

¹⁰⁰² ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Llibre d'Actes, 1950-1973. 19/06/1956

¹⁰⁰³ ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Documentacions d'obres i contractes. Documentacions de venda de l'espai del 1931 i el 1940.

respectivament ho passà al Govern Civil i a l'alcaldia. A partir d'aquí l'alcalde va enviar una carta al president de la Societat dient que en quatre dies havia de fer un informe sobre els fets i anotar els noms dels responsables dels insults, assegurant que si no ho feia les responsabilitats li caurien a ell. A més, esperava que la societat fes complir els estatuts i es busqués alguna mesura sancionadora si els acusats eren socis, ja fos una multa o la seva suspensió cautelar¹⁰⁰⁴. No sabem com va acabar l'afer ni si hi van haver conseqüències directes a alguna persona, però el segur és que l'associació no en va patir cap responsabilitat directa i, per tant, o bé les autoritats tancaren el tema o van acabar per esbrinar els responsables individuals de l'assumpte. Al marge d'aquest episodi "la Paloma" va haver d'acceptar sempre que tot espectacle o activitat recreativa estigués en consonància amb els principis del Règim, i que les autoritats locals (Ajuntament i Prefectura local del Movimiento) fessin un seguiment constant sobre què es feia a les seves dependències. Tot plegat és una mostra més de la forta influència que el poder franquista exercia sobre aquests tipus d'associacions i al comportament dels seus membres o participants .

3.2.3 El personal de les Junes, principals activitats, evolució i socis membres

Ja s'ha esmentat anteriorment la circumstància que durant tota una dècada "la Paloma" no va poder funcionar com a entitat autònoma degut al vincle que tingué amb "Educación y Descanso". Les activitats eren les mateixes que en anteriors períodes, mantenint-se el paper central del cafè i de la sala d'espectacles. El cafè es va seguir arrendant a gent del poble, però la titularitat de les contribucions sempre va ser de Educación y Descanso, fins que a mitjans de la dècada del 1950 passaria a ser de "la Paloma".

Un cop l'any es celebraven les Assemblees Generals de tots els socis protectors i es renovaven per complert tots els càrrecs de la Junta Directiva. La majoria del personal inclòs en les Junes entre el 1950 i el 1959 era sempre diferent, i només en circumstàncies especials un antic membre entrava de nou per exercir una responsabilitat diferent a la que tenia abans. Però la presidència i la vicepresidència (entenent que són els càrrecs de major poder de decisió) sempre van estar ocupats per gent diversa.

Les accions de govern van anar encaminades en tres eixos: el primer encarat a consolidar la legalització i l'espai de la societat, un segon dedicat a la gestió dels

---

¹⁰⁰⁴ACPR. Fons de l'AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Relació de pel·lículesprojectades, 1958-1974.

esdeveniments i activitats que s'oferien i el tercer sobre el manteniment general de les instal·lacions. Sobre les dues últimes qüestions és interessant veure com algunes Junes Directives van presentar plans de millora a les Assemblees Generals on es marcaven fites a assolir durant l'any de legislatura. Els primers anys van anar encaminades a la posada al dia de la situació econòmica¹⁰⁰⁵ i després a procurar adquirir diversos productes necessaris per l'espai o pels actes que s'hi celebraven¹⁰⁰⁶.

El cafè, els espectacles i el cinema foren els protagonistes de la vida activa de la Societat. Aquest s'arrendava a una persona que quedava encarregada de treballar-hi i gestionar-lo conjuntament amb la resta de la seva família. Aquell espai representava el màxim punt de trobada local, el lloc on els homes compartien multitud d'experiències sociabilistes informals des de la tertúlia, el joc o la lectura de la premsa. Una característica curiosa era que tan el cafè com la sala d'espectacles es podien arrendar a persones que volien celebrar-hi algun esdeveniment personal de caràcter festiu com bodes, batejos o primeres comunions. Per tal de gestionar-ho la societat establia un lloguer a satisfer, unes normes sobre com s'havia de desenvolupar tot plegat i l'obligatorietat d'haver de llogar el conserge a part del servei del cafeter¹⁰⁰⁷.

Però el que va tenir major popularitat van ser les sessions de cinema. Cada any es planificaren un total de setanta films repartits en diversos caps de setmana. La temàtica no era molt variada i la majoria de pel·lícules eren comèdies, westerns, relats amorosos o costumistes. Moltes corresponien a pel·lícules produïdes per l'estat espanyol, però a mesura que passen els anys l'oferta aniria augmentant amb cinema de productores europees (sobretot franceses i angleses), estatunidenques i mexicanes, que tingueren molta importància en l'aparat del western¹⁰⁰⁸. Òbviament la censura d'escenes va ser una pràctica constant per tal de vigilar de ben a prop el contingut dels films produïts en altres països que es passaven, a la vegada que es feia sempre la propaganda típica de la dictadura amb els No-Do inicials¹⁰⁰⁹. Al marge d'això és important l'aspecte que té a veure amb l'aparell cinematogràfic i la seva gestió. El 1947, quan l'entitat encara estava en mans de Educación y Descanso, antics socis van adquirir un aparell de segona mà a una gent de Riudecols. Quan "la Paloma" va reobrir de nous les portes com associació

---

¹⁰⁰⁵ ACPR. Fons de l'AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Llibre d'Actes, 1950-1973. 14/01/1951

¹⁰⁰⁶ ACPR. Fons de l'AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Llibre d'Actes, 1950-1973. 07/01/1955

¹⁰⁰⁷ ACPR. Fons de l'AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Horaris i preus, 1952-1953

¹⁰⁰⁸ ACPR. Fons de l'AteneuBisbalenc de la Bisbal de Falset. Relació de pel·lículesprojectades, 1951-1957

¹⁰⁰⁹ Saturnino RODRÍGUEZ MARTÍNEZ: *El No-Do, catecismo social de una época*, Madrid, Universidad Complutense, 1999

la Junta Directiva es va encarregar d'obtenir els permisos i llicències corresponents per a passar les pel·lícules, encarregant-se'n d'aquesta tasca els socis de l'entitat que en tenien coneixement tècnic sobre el tema¹⁰¹⁰.

Al marge del cinema cal destacar el paper de la societat en la Festa Major del municipi i en la celebració d'altres espectacles en diversos dies commemoratius. La fixació del programa de festes era una competència dels organismes governamentals, però cap a finals de la dècada del 1950 ja veiem com alguns membres de la Junta Directiva de “la Paloma” (el president i vicepresident sobretot) formaven part de la comissió de festes del Consistori local. Normalment la part més important eren els balls, on la societat va arribar a encarregar-se el 1959 de contractar directament alguna de les orquestres que actuaven i cobrar l'entrada pertinent als assistents.

Pel que fa a la situació econòmica no han quedat evidències documentals de balanços o exercicis fiscals, i per tant es fa difícil fer una clara evolució en aquest aspecte. Però a les actes no surt esmentat que hi haguessin molts conflictes fruit de difícil situació econòmica o que no es poguessin comprar aparells per millorar l'activitat i les instal·lacions quan podia fer falta. Al ser l'únic espai d'aquella índole a la Bisbal de Falset i no haver de conviure amb la competència privada provocava que normalment sempre acabessin per sortir els números de cada balanç anual. A més la majoria de beneficis que s'obtenien anaven destinats a la contractació de nous esdeveniments, provocant que en definitiva la societat pogués ser autosuficient en molts aspectes¹⁰¹¹.

Finalment cal fer esment a l'apartat més social de “la Paloma”, aquell que té a veure amb el volum de socis, l'impacte global al poble i els seus treballadors. En l'anterior apartat de les reorganitzacions i la fundació s'ha esmentat l'existència de tres tipologies d'associats, essent però els màxims valedors de drets i deures els anomenats socis fundadors. En general la xifra durant la dècada del 1950 va oscil·lar entre els 170 i 180 socis, amb processos d'altres i baixes al llarg dels anys amb tendència a reduir-se¹⁰¹². Aquestes baixes estaven relacionades amb la capacitat adquisitiva que el soci en qüestió tenia per poder sufragar el cost anual d'afiliat, per què una família podia marxar del poble a causa de l'èxode rural o bé pel sol fet de no trobar interessant durant una

---

¹⁰¹⁰ ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Documentacions d'obres i contractes. Compra de material per fer cinema, 1948.

¹⁰¹¹ Si bé no es rebien diners directament de l'administració local està clar que el sol fet d'acollir molts dels espectacles durant les Festes Majors feia que l'afluència de gent a l'espai fos notòria i, per tant, econòmicament la societat ho notés amb beneficis.

¹⁰¹² AGA. Ministerio de Gobernación. Expedientes de Registro de Asociaciones, 52/00322. ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Relació de socis, 1950-1969.

temporada l'oferta d'espectacles que es feien, ja que algunes d'aquestes baixes ho van ser per un curt espai de temps (a vegades mesos o anys concrets). Tots els inscrits eren homes caps de família que hi havia a la Bisbal de Falset, de manera que les seves cònjuges gaudien només de l'accés als espais mentre que la participació en la gestió de l'entitat solament l'exercien els primers. Quan els fills de cada soci assolien la majoria d'edat es veien obligats a fer-se socis familiars per a poder seguir gaudint de les activitats, sense poder ser comptabilitzats en els espais de decisió.

Taula 35: Evolució del nombre de socis de la societat "la Paloma" i la població de la Bisbal de Falset entre el 1950 i el 1960

<i>Anys</i>	<i>Nombre de socis</i>	<i>Total de població</i>
1950	183	611
1955	175	606
1960	170	547

Font: Elaboració pròpia a partir de IDESCAT. Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, la Bisbal de Falset, 1950-1960. ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Relació de socis, 1950-1969 i AGA. Ministerio de Gobernación. Expedientes de Registro de Asociaciones, 52/00322

Però si volem tenir una idea més clara de l'empremta dels socis al conjunt del poble només cal que ens fixem en la comparativa de socis amb el gruix de població total a la vila, que ens porta a la idea que una bona part dels homes bisbalencs formaven part de l'entitat. A part d'això, entre el 1950 i el 1955 hi ha certa proporció entre la reducció de socis i la població total, mentre que al 1960 la davallada demogràfica es prou alta i de socis només se n'acaben donant de baixa cinc. El principal motiu que explica això és que alguns socis van emigrar de la localitat però no van voler desvincular-se de "la Paloma" al sentir-se part del projecte o preveure que en podrien seguir gaudint en futures ocasions si es tornaven a desplaçar a la Bisbal de Falset. Es tractava doncs d'una entitat amb una base social fortament consolidada i amb l'única representació dels caps de família locals en la presa de decisions.

El personal treballador estava format pel cafeter arrendatari i la seva família, el conserge, alguns mossos temporals contractats en esdeveniments especials per donar un cop de mà en espectacles o activitats i l'encarregat de fer funcionar la màquina cinematogràfica. Com ja hem vist amb les associacions comentades al llarg del capítol, aquestes persones acabaven per ser la cara visible de "la Paloma", i les principals

responsables que tots els actes i serveis es poguessin dur a terme. Per regla general el seu salari (exceptuant el del cafeter) era controlat a través dels organismes sindicals del Règim, però a més l'entitat els hi permetia no haver de pagar cap de les activitats que es feien i els dies de festa poder gaudir de tres consumicions al llarg de la jornada¹⁰¹³.

Per concloure, ens trobem doncs amb una entitat que, tot i desaparèixer durant bona part de la dècada del 1940 veia que, un cop s'havia recuperat, gaudia d'una base social local molt arrelada, sobretot pel fet de ser l'única associació al municipi. A més era conscient de la responsabilitat que tenia al dinamitzar els apartats d'oci i recreatius del poble durant la dura postguerra, després de la desmemoria col·lectiva provocada per la repressió. Tot i això es van mantenir certs aspectes de les pautes sociabilistes anteriors a la Guerra (sobretot les que tenen a veure amb les activitats i el desenvolupament general), però que a poc a poc anirien modificant-se sensiblement a mesura que els anys passaren i la societat anés canviant.

3.3 La Vilella Baixa: la necessitat de mantenir l'espai recreatiu dins d'una lògica cooperativista

Al llarg de tot el capítol hem anat fent incidència al moviment associatiu que la Vilella Baixa va experimentar durant bona part del segle XX. En la part més treballada s'ha dit en reiterades ocasions que el Sindicat Agrícola partia d'una fusió d'entitats produïda en el context republicà de la Guerra Civil, i és a partir d'aquest fet on podem situar l'activitat recreativa del Sindicat Agrícola durant la primera part de la dictadura. Moltes de les qüestions que expliquen la reorganització del món recreatiu a la Vilella Baixa durant la primera part del franquisme ja han quedat resoltes a partir de l'estudi de la Cooperativa Agrícola i de la Cooperativa de Consum, i per tant no entrarem a explicar de nou les vicissituds de tot aquell procés. Només s'ha recordar que la unió entre les tres entitats feta el 1936 va afectar especialment a la Cooperativa de Consum i a la Renaixença, situant-les sota el paraigües del Sindicat Agrícola. Durant bona part de la dècada dels quaranta i dels cinquanta vàrem assistir a una redefinició constant en la legalització del Sindicat Agrícola i les seves seccions recreativa i de consum, que culminaria primer amb la validació definitiva de la Cooperativa Agrícola el 1951 i la creació de la Cooperativa de Consum el 1959, agrupant-se les antigues seccions de consum i recreativa en una sola entitat independent de la primera. Així doncs, la segona

---

¹⁰¹³ ACPR. Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset. Horaris i preus, 1952-1953

seria hereva directa de tota una tradició recreativa i de consum encarnades per la primerenca Cooperativa de Consum i la societat recreativa la Renaixença.

A més, ja hem dit que no va ser un fet aleatori que poc a poc s'anés produint un procés de fusió entre les seccions recreativa i de consum durant la postguerra, ja que la unió feta el 1936 era pensada sobretot per la Cooperativa de Consum i la Renaixença. Durant les dècades del 1940 i 1950 aquestes dues activitats passarien a tenir un perfil secundari envers el paper productiu central de la Cooperativa Agrícola.

Recuperades aquestes idees és del tot innecessari que aquesta part del capítol torni a reproduir i comentar informació ja esmentada com les formes de govern, les reorganitzacions i el personal de les Junes. Per tant no hi haurà informació ja explicada anteriorment, més enllà d'algunes característiques que tinguin a veure en el desenvolupament general de l'activitat recreativa entre el 1939 i el 1959.

3.3.1 Antecedents. La creació de la Renaixença i el seu desenvolupament

La primera entitat en fundar-se al poble al segle XX va ser la Cooperativa de Consum, però abans que aquesta comencés a desenvolupar algun tipus d'acte cultural el 1912 es fundaria la societat la Renaixença, enfocada principalment al foment de l'esbarjo dels seus socis¹⁰¹⁴. Però aquesta no va ser l'única activitat que es desenvoluparia, sinó que també va adoptar un perfil d'instrucció cultural –amb la celebració de conferències i vetllades literàries– i una mútua pels socis malalts i l'auxili dels seus familiars en cas de defuncions¹⁰¹⁵. El primer local es va aconseguir a partir d'un lloguer però ben aviat la direcció es va embarcar en comprar uns terrenys situats a les afores del poble on construir-hi un espai propi per la societat. Fruit d'aquella primera operació monetària de cert risc hi van haver els primers problemes econòmics que es solucionaren a partir de la contractació d'un préstec de 1.500 pessetes. El 1913 els socis van comprar un nou local situat al costat dels primers terrenys per posar-hi el cafè, que començà a funcionar un any després gràcies a un nou crèdit contractat.

Fet el cafè entre el 1914 i el 1920 la Renaixença va acabar d'edificar el teatre al solar que havia adquirit uns anys abans i va comprar també els baixos d'una casa on situar-hi una petita botiga de comestibles i un forn de pa per als socis. Totes aquestes ampliacions van acabar per provocar una molt mala situació econòmica, ja que per a

---

¹⁰¹⁴Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La societat agrícola La Renaixença de la Vilella Baixa (1912-1936)", a *Lo ViOlí*, núm. 13 (2012), pp. 21-23

¹⁰¹⁵*Ibid.*

poder fer les inversions es va recórrer novament al crèdit de diners. El 1924 la situació era tan crítica que diversos socis es van haver de reunir amb els creditors per assegurar-los que la situació s'arreglaria i tornarien els diners. La forma de fer-ho va ser arrendant el cafè, la botiga de queviures i el forn de pa i deixar-los mans privades, assegurant-se així que entrava una quantitat fixa de diners per amortitzar els deutes que s'arrastraven. Resulta bastant estrany que la Renaixença tingués aquests problemes econòmics si tenim en compte que la majoria dels seus socis i impulsors van ser persones de la classe propietària i conservadora local, les mateixes que també gaudien d'un major nivell de rendes¹⁰¹⁶. Però això provocava que el nombre d'inscrits no fos gaire alt i que les quotes a satisfer fossin elevades per culpa de l'amortització dels préstecs. Al marge d'això la direcció va actuar amb mètodes molt restrictius i fou capaç d'expulsar a alguns socis sota l'argument d'haver insultat als càrrecs directius¹⁰¹⁷. En termes generals el nombre de socis es va mantenir baix durant tot el període, però l'impacte al conjunt del poble era prou important en l'apartat recreatiu, mentre que el cafè, la botiga i el forn de pa van haver de conviure amb la competència de la Cooperativa de Consum, tot i representar sectors socials diferenciats.

Un canvi important va venir el 1916 quan es va decidir modificar els estatuts, incorporant dins de les finalitats el vetllar per desenvolupament de l'agricultura i que a la majoria de les activitats culturals que es fessin s'apostés per continguts referents al camp i als conreus¹⁰¹⁸. Tot això coincideix amb el fet que tres anys després es constituís el Sindicat Agrícola al poble, que com ja s'ha dit en anteriors apartats va ser també una aposta de la classe propietària local. Els contactes foren molt fluids entre les dues entitats i d'aquí que la Renaixença incorporés d'entrada el contingut pagès als seus estatuts, possibilitant així una millor projecció al global de la pagesia local.

Durant l'època republicana la societat va seguir amb la mateixa activitat, centrant-se més en l'apartat recreatiu. Al marge d'això va aparèixer un nou conflicte intern a la Renaixença quan un soci -de perfil més progressista- va signar un article al diari *Avançada* (de tendència republicana d'esquerres) on assegurava que el cafè de l'entitat gaudia de molta popularitat entre el jovent del poble però que la Junta Directiva no tenia la vocació de promoure la lectura a la biblioteca que hi havia a les instal·lacions. El més greu però era que, segons l'autor de l'article, es permetia que s'hi practiqués el joc amb

---

¹⁰¹⁶ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI...", pp. 9-12

¹⁰¹⁷ *Ibid.*

¹⁰¹⁸ ACPR. Fons de la Societat Agrícola la Renaixença de la Vilella Baixa. Reglament imprès de la Renaixença, 1916

diners entre els joves possibilitat pel préstec de diners del fons social de la Societat¹⁰¹⁹. El tema va portar a durs enfrontaments entre la Junta Directiva i el soci, que va acabar expulsat al no retractar-se de les declaracions que havia fet¹⁰²⁰.

Finalment, un cop començada la Guerra Civil tingué lloc la unió de la Renaixença amb la Cooperativa de Consum i el Sindicat Agrícola. La societat s'havia consolidat com a espai de referència en l'oci i el lleure a la vila i als pobles del voltant, però la seva situació econòmica seguia sent molt precària¹⁰²¹. A partir de llavors l'activitat recreativa va seguir funcionant com a secció dins del Sindicat Agrícola, mantenint-se aquesta situació fins al final de la guerra.

3.3.2 L'arribada de la dictadura. El paper de les autoritats i les reorganitzacions: una secció recreativa dins del projecte cooperativista agrari

Ja s'ha comentat de forma extensa en l'anterior apartat dedicat a la secció de consum el què va passar just després de l'establiment dels poders franquistes i les reorganitzacions en el panorama associatiu. A tall de resum només recordar que es va mantenir la unió feta el 1936 i que les antigues seccions recreativa i de consum van seguir funcionant com a grups diferenciats. Durant la guerra quedaren totalment integrats els antics projectes de la Cooperativa de Consum i la Renaixença a partir de dues noves seccions: una d'específica sobre el consum que incloïa el forn de pa i la botiga de comestibles i l'altra amb tots els apartats que tenen a veure amb l'oci, la cultura i els espectacles. Però entre el 1939 i el 1948 es va tendir a una organització conjunta de les tasques recreatives i de consum, essent la mateixa gent l'encarregada de gestionar les dues parts. Primer es van unir els balanços, després les comissions encarregades de la direcció i al final el procés culminaria amb la creació de la Cooperativa de Consum com a nova entitat que englobava els apartats comercial i recreatiu. Però el naixement d'aquesta nova associació no es faria efectiu fins vint anys després de la victòria franquista, i és per això que en aquest temps cal parlar que l'activitat recreativa s'organitzava dins d'un Sindicat Agrícola, per bé que durant la dècada del 1950 existís un agrupament informal amb el tema del consum i que a poc a poc les esmentades seccions anessin gaudint de major autonomia.

---

¹⁰¹⁹ *Avançada*, núm. 46, 15/07/1933, pp. 3-4

¹⁰²⁰ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La societat agrícola La Renaixença...", pp. 21-23

¹⁰²¹ La Renaixença va ser l'entitat que menys va aportar en la fusió dels balanços de les tres associacions. ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre ed'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa, 1920-1936. 27/09/1936

La gestió directa de tot l'espai que conformava l'apartat recreatiu –sala d'espectacles i cafè- anava a càrrec del la Junta Rectora i del Sindicat Agrícola, però les autoritats tingueren molt a veure en diversos aspectes. La Prefectura local del Movimiento, el Consistori i l'Església foren els tres pilars bàsics encarregats de marcar el calendari festiu local i la composició de les activitats en diverses celebracions, sobretot durant la dècada dels quaranta. En aquest sentit el paper de la secció recreativa va ser més aviat passiu, encarregada només de les tasques logístiques en l'administració de l'espai, exceptuant però algunes dates concretes com la vetllada del dia de Nadal on s'organitzaven festes programades per la direcció de la secció.

A finals de la dècada dels quaranta sembla ser que la situació de control exhaustiu es va relaxar i que el Sindicat Agrícola, a través de la comissió de la secció recreativa, va poder començar a intervenir més en la gestió del panorama recreatiu, ja fos a través de l'administració (Comissió de Festes) o bé gaudint de més dates per programar balls i actuacions gràcies al fet que la Vilella Baixa tenia una llarga tradició en matèria musical¹⁰²².

A mesura que avançava el procés de legalització de la secció van anar apareixent noves traves burocràtiques de les autoritats, aquesta vegada relacionades directament amb el món dels espectacles. El 1939 el Sindicat Agrícola havia obtingut el permís per poder celebrar actes d'esbargiment a les instal·lacions¹⁰²³, però després d'un temps era necessari renovar els permisos a través dels organismes corresponents. El 1952 van presentar la documentació necessària a la Junta Consultiva i Inspectora d'Espectacles de la província, que els hi denegà el permís per falta de documentació. Dos anys més tard ho tornaren a intentar, adjuntant-hi a més un informe favorable de l'alcalde i del cap local de la FET on detallaven les excel·lències de la sala en matèria d'harmonització local. Però novament el permís fou denegat i a més els hi posaren una multa pel fet d'haver seguit organitzant activitats sense l'autorització corresponent¹⁰²⁴. La direcció va intentar recórrer la multa al·legant lentitud dels organismes en donar respostes i al fet que ja tenien autorització per fer els actes donada pels poders locals. Finalment el 1956 la Junta Consultiva i Inspectora d'Espectacles va donar el vist-i-plau, amb la condició

---

¹⁰²² Des de la dècada del 1910 la Vilella Baixa va comptar amb diverses bandes de música formades per veïns del poble, per això era més fàcil amenitzar els actes amb música. Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI...", pp. 9-12

¹⁰²³ ACPR. Fons de la Coeprativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació de la sala d'espectacles, 1952-1979

¹⁰²⁴ ACPR. Fons de la Coeprativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació de la sala d'espectacles, 1952-1979. 07/01/1954

que cada any la direcció s'havia d'encarregar de renovar el citat permís per comprovar que tot estigués en ordre¹⁰²⁵. Resulta curiós que en cap moment s'aturés l'activitat i que d'això en tinguessin constància les autoritats locals, que fins i tot van avalar les accions de la secció recreativa.

Al marge d'aquest episodi, en general s'ha de destacar el paper de filtre que les autoritats del Règim van fer sobre el món recreatiu. El fet que aquesta estigués organitzada dins del cooperativisme agrari local va permetre que les estructures polítiques i administratives no intervinguessin de molt a prop en alguns aspectes. Però la veritat és que això va ser un miratge, ja que el mateix cooperativisme agrari estava perfectament enquadrat i vigilat per l'Obra Sindical de Cooperación i la CNS i, per tant, res es podia escapar al context global de control. A més, el paper de l'Ajuntament i la Prefectura Local del Movimiento en matèria d'oci es deixaren veure en tots els sentits, sobretot durant la dècada del 1940. De forma paral·lela es segueixen reproduint els mateixos aspectes d'indefinició legal identificats en anterioritat i que van ser una constant al llarg dels primers vint anys de dictadura, fins que tot el món recreatiu local no quedés organitzat dins de la nova Cooperativa de Consum nascuda el 1959.

3.3.3 Gestió, activitat, impacte local i evolució

Com ja ha passat en l'anterior punt, alguns dels aspectes que caldria comentar ja s'han treballat en anteriors apartats del capítol, sobretot els de contingut més sociològic o l'evolució general durant la dècada dels quaranta i dels cinquanta. A més, la falta de referències directes en alguns anys fa que sigui bastant complicat fer una descripció totalitzadora, ja que a partir de les poques fonts trobades es pot pensar que la major part d'activitat i preocupacions dels socis giraven al voltant del Sindicat Agrícola i la secció de consum i no pas en l'apartat recreatiu. Les explicacions a aquest fet poden ser diverses, però la majoria s'han de situar en el pes que tenia el món agrari per al desenvolupament general de l'associació i del conjunt del poble, les dificultats administratives per la legalització davant les autoritats o el propi poder de decisió d'aquestes en aspectes que tenen a veure amb l'oci i l'esbarjo (almenys durant la dècada dels quaranta, moment on encara hi ha major invisibilitat en l'apartat recreatiu).

Però malgrat aquestes dificultats les accions de la secció recreativa va seguir sent les mateixes: oferir esbarjo als associats i al conjunt del poble. Els socis tenien diversos

---

¹⁰²⁵ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació de la sala d'espectacles, 1952-1979. 20/02/1956

graus de preferència envers la resta de veïns i veïnes per mitjà d'unes jornades recreatives en dies concrets (normalment actuacions musicals) de gestió directa per part del Sindicat i únicament es permetia l'entrada als associats. Al marge d'això la resta d'actes s'oferien al públic en general però amb descomptes econòmics per als socis. El procés d'obertura social a la resta del municipi va començar amb el teatre, quan el 1943 van augmentar el nombre d'abonaments a les diverses sessions que s'hi celebraven i la Junta Rectora del Sindicat oferí la possibilitat que tothom en podés adquirir una¹⁰²⁶. El teatre es va situar com una de les principals activitats durant l'hivern, per bé que a poc a poc va anar perdent protagonisme davant del fenomen cinematogràfic.

Com en les entitats comentades anteriorment, el cinema fou una veritable passió pels veïns i veïnes, encara que també va ser una eina propagandística i de censura important per la dictadura. L'oferta de films fou molt similar als casos de la Bisbal de Falset i Cornudella de Montsant, amb el cinema espanyol com a protagonista complementat per altres pel·lícules produïdes a Mèxic, EUA o Europa. Però la diferència amb els anteriors casos no vindria en els continguts sinó en la forma d'explotar l'activitat. Abans s'ha vist que això corria a càrrec de la mateixa entitat que, com a molt, contractava a una persona per les tasques tècniques mentre que la gestió global de l'aparell i els permisos corrien a càrrec de la Junta Directiva o bé d'una comissió específica designada. A la Vilella Baixa va funcionar d'aquesta forma fins que el 1954 es va decidir arrendar el cinema a una empresa formada per dues persones externes a la Cooperativa Agrícola i a la secció recreativa: Antoni Huguet Salvat i Fèlix Sabaté Pujol. En el contracte signat la companyia es comprometia a passar un mínim de dues pel·lícules al mes (un total de vint-i-quatre films a l'any), s'estipularen els preus d'entrada pel públic garantint que els socis de la Cooperativa gaudirien de descomptes, la reserva de la sala quatre dies a l'any per part de la Cooperativa per fer-hi el que trobés més oportú (normalment per balls i actuacions musicals pels socis) i disposar per cada sessió de cinema de dues entrades gratuïtes pel conserge i el cafeter. A més, durant les Festes Majors la Cooperativa seria l'encarregada de gestionar l'espai i regular la venda d'entrades en les sessions de cinema organitzades per l'empresa privada¹⁰²⁷.

Aquest acord significà doncs una mostra més de com es podia gestionar una de les activitats que tingueren major popularitat en els espais i societats de la postguerra. Any

---

¹⁰²⁶ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1939-1948. 08/08/1943

¹⁰²⁷ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació arrendament cine, 1954-1969.

rere any s'anava renovant el contracte canviant algun dels apartats (sobretot les tarifes d'entrada) o les mateixes parts signants¹⁰²⁸. Però aquest tipus de gestions van portar problemes, i el 1957 sorgiren algunes protestes entre socis de la Cooperativa sobre el servei de l'empresa per males condicions de l'espai i al preu estipulat per les sessions¹⁰²⁹. Si hagués estat una crítica aïllada el tema no passaria d'aquí però va agafar molta polèmica quan dos anys després es repetí la situació i les queixes es transformaren en protestes sistemàtiques de boicot a les sessions amb baixa assistència de la gent. Llavors un dels dos responsables de l'empresa va enviar una carta a la Junta Directiva on manifestava l'opinió dels socis contraris d'aquesta forma:

*“Si bien es cierto que la Sociedad posee una sala de espectáculos de la cual tienen todos los derechos los asociados yo poseo una industria legalizada y con una serie de pagos y obligaciones que también tienen su importancia y voy a poner en claro estos asuntos. Todos los socios hacen abstracción al cine buscando pequeñeces (que más bien son de chiquillos) tienen la perfecta libertad de hacerlo que son bien dueños ya sea por qué no les guste, sea por economía sea por lo que sea son dueños de pensar y manifestarse como quieran”*¹⁰³⁰

Després justifica la seva actuació amb els preus i les tarifes dient que tot es deu a una campanya d'uns pocs socis que estaven en contra del seu negoci i posaven excuses sense fonament. Al final acaba la carta tornant al tema dels costos i que la secció és sobirana per decidir el que més li vingui de gust però que l'empresa no vol seguir explotant el tema del cinema degut a les males condicions i que si la Cooperativa vol els hi pot llogar o comprar l'equip de cinema, despedint-se així:

*“He tomado esta decisión con el fin de estar tranquilo y de esta forma al no intervenir para nada en el local de la Sociedad me ahorraré disgustos, los socios estarán más tranquilos y yo no tendré que discutir tanto por este dichoso cine que tanto molesta”*¹⁰³¹

Encara que el to sembli amenaçador finalment s'arribà a un acord perquè això no passés. La Junta Directiva va aconseguir calmar els ànims dels socis més bel·ligerants i dos mesos més tard presentava una nova proposta d'arrendament a l'empresa en

---

¹⁰²⁸ Els membres de l'empresa “Cine Centro” canbiaren el 1956 tot i que l'empresa es seguiria anomenant de la mateixa forma i l'any 1959 la responsabilitat de signar el contracte seria de la Cooperativa de Consum. ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació arrendament cine, 1954-1969. 02/04/1959

¹⁰²⁹ ACPR. Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes de l'Assemblea General, 1949-1958. 19/05/1957

¹⁰³⁰ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació arrendament cine, 1954-1969. 14/04/1959

¹⁰³¹ ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació arrendament cine, 1954-1969. 14/04/1959

qüestió, que va acabar acceptant gràcies a la millora de les condicions i va seguir explotant el negoci del cinema durant la dècada dels seixanta¹⁰³².

L'espai del cafè, els balls i les actuacions musicals també tingueren la seva importància en el món de l'esbarjo. Com en els anteriors casos el cafè va ser el punt de trobada per excel·lència de socis i consumidors i el servei seguiria sent arrendat a una persona que el treballava conjuntament amb la seva família. Al marge d'això, ja des de l'època de la primerenca Renaixença, l'espai recreatiu de la Vilella Baixa i la seva oferta d'actes era molt atractiva pels veïns i veïnes de diversos pobles del voltant, sobretot durant la temporada d'estiu gràcies a l'envelat. A partir de la celebració de la Festa Major local s'hi feien sessions de ball els diumenges a la tarda de manera regular, ja fos amb de la banda musical local o bé durant la dècada dels cinquanta contractant orquestres de pobles del voltant. Aquell espai seria epicentre d'una forta xarxa sociabilista, on es teixiren complicitats entre tot el públic assistent de la Vilella Baixa i de la comarca.

Lligat a totes les qüestions tractades fins ara hi ha el tema de l'impacte local. Com en l'anterior cas de la Bisbal de Falset la secció recreativa de la Cooperativa Agrícola era la principal referència de l'esbarjo i oci locals al ser l'única entitat o centre que s'hi dedicava. Les dades sobre socis són les mateixes que en l'anterior cas de la secció de consum, i per tant només cal recuperar la idea que la disminució de socis que va patir era proporcional a la pèrdua de població que experimentà el poble, especialment durant la dècada dels cinquanta.

Finalment recuperar la idea repetida en diverses ocasions sobre el vincle entre la secció recreativa amb el cooperativisme local. Si entre la dècada dels quaranta i els cinquanta fou el cooperativisme agrari el paraigües on poder-se desenvolupar totes aquestes activitats a partir del 1959 n'agafaria el testimoni la nova Cooperativa de Consum, creada el mateix any després d'un llarg procés d'unió entre les seccions de consum i recreativa. A més, fou l'única forma que la Cooperativa Agrícola va trobar per poder legalitzar formalment l'activitat de les dues seccions, que mai van aturar-se malgrat les traves i el silenci administratiu dels vint anys anteriors

---

¹⁰³² ACPR. Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa. Documentació arrendament cine, 1954-1969

3.4 Característiques generals de les societats recreatives rurals durant el Primer Franquisme

A partir de les descripcions fetes sobre exemples d'associacions recreatives desenvolupades a la comarca podem extreure una sèrie de característiques que poden ajudar a explicar com aquesta tipologia associativa s'adaptà al context rural de la nova dictadura franquista, comparant-les entre elles i amb altres exemples d'associacions recreatives desenvolupades durant la mateixa època.

En primer lloc, cal parlar de diversos escenaris en els antecedents de cadascuna. Resseguint el que s'ha explicat, la majoria d'entitats es fundaren durant la dècada del 1910, moment que també coincideix amb la màxima expressió d'aquest moviment que venia articulant-se des de finals del segle XIX¹⁰³³. Les condicions locals dels pobles on s'instal·laren tingueren molt a veure en el seu decurs durant els primers anys d'història. L'Ateneu Bisbalenc, l'Íntim de Cornudella de Montsant i la Renaixença de la Vilella Baixa coincideixen en ser de les primeres manifestacions de l'associacionisme d'esbarjo a la comarca i una clara manifestació de com s'organitzaven les motivacions i interessos de la classe propietària local. Això ho hem vist a partir de la vinculació del personal dirigent de les entitats amb la vella política conservadora local o pel lligam amb altres organismes representatius de la classe propietària com l'IACSI. Jordi Planas explica que en el terreny agrari les associacions de propietaris sorgiren després de la crisi agrària del camp català com una forma d'organització davant la lluita plantejada des dels sectors populars pagesos¹⁰³⁴. Encara que aquesta explicació no sigui totalment equiparable als nostres casos, la representativitat de la classe conservadora en aquest moviment queda ben palesa quan Pere Anguera també comenta el fort component conservador en moltes de les manifestacions ateneuístiques i d'associacions d'esbarjo des de finals del segle XIX¹⁰³⁵.

Però tot això no voldrà dir que aquesta classe conservadora sigui la que monopolitzi l'oci i l'esbarjo. A Cornudella i a la Vilella Baixa hem assistit a la creació d'espais (a vegades més heterogenis en format com la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa) amb un fort contingut popular. A vegades el començament d'aquestes associacions es devia a diferències personals entre veïns d'un mateix poble de com s'havia de

---

¹⁰³³ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, pp. 208-211

¹⁰³⁴ Jordi PLANAS: "Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya". *L'Avenç*, 171 (1993), pp. 32-34

¹⁰³⁵ Pere ANGUERA: "Els ateneus en la Catalunya vuitcentista", a Pere ANGUERA *et al.*: *Associacions. Cultura i societat civil a Catalunya*. Tarragona, El Mèdol, 1991, pp. 11-20

desenvolupar l'esbarjo i l'oci, però amb el pas del temps assistim a un desplegament molt contradictori en plantejaments, per bé que les activitats que s'hi dugueren a terme fossin les mateixes. Un cas similar a aquesta descripció passaria a altres pobles del Camp de Tarragona com la Selva del Camp, que des de finals del segle XIX comptava amb una entitat anomenada Ateneu "El Lauro" que aglutinava l'oci i l'esbarjo locals¹⁰³⁶. Però a partir de diverses tensions locals marcades per la conflictivitat social de l'època nasqué la Defensa Agrària el 1926, una entitat que oferia les mateixes activitats que l'Ateneu però que responia a cercles socials completament diferents als de la primera entitat¹⁰³⁷. I aquest no és l'únic exemple, sinó que en podríem trobar molts d'altres al llarg del territori. El tema del component social i la bipolaritat d'espais serà una idea que anirem comentant a mesura que avancem cronològicament en l'anàlisi de les característiques principals.

En els antecedents hi ha altres aspectes a tenir en compte. En el cas de la Renaixença de Cornudella de Montsant i de l'Ateneu Bisbalenc s'ha esmentat el gran entusiasme que els seus socis tingueren en poder aconseguir el local i desenvolupar les activitats, tenint especial importància el component juvenil en aquest tipus d'associacions. El tema del jovent i el gran entusiasme era una característica molt recurrent en les associacions d'esbarjo, entenent que la creació d'oci i activitats recreatives ha estat sempre una necessitat molt lligada als seus interessos¹⁰³⁸.

Però la principal característica va ser la politització d'aquests espais durant l'època republicana. Aquesta ha estat una idea molt treballada en el segon capítol del nostre estudi, concretament a l'apartat dedicat als antecedents associatius abans del franquisme, i, per tant, no cal repetir-se. Només recordar que això no es tracta d'un fenomen aïllat sinó que ens trobem davant de tot un procés que la societat de l'època viuria a partir dels esdeveniments polítics del període¹⁰³⁹ i, sobretot, per la major possibilitat d'assolir quotes de democratització¹⁰⁴⁰ i empoderament popular.

Centrant-nos ja en el període franquista s'observen altres característiques comunes a tenir en compte entre les tres entitats. D'entrada, la nova legalitat del Règim va fer que

---

¹⁰³⁶ Joaquim MASDEU GUITERT: *1878-1978: L'Ateneu, cent anys de vida selvatana*. La Selva del Camp, l'Ateneu, 1980, p. 14

¹⁰³⁷ Francesc FORTUÑO BONET: "L'espai com a agent aglutinador de la sociabilitat rural popular: La Defensa Agrària de la Selva del Camp", a *Bulletí del Centre d'Estudis Selvatans*, 9 (2015), pp. 11-27

¹⁰³⁸ Juan SÁEZ MARÍN: "Asociacionismo juvenil en España hasta 1936-1939 (notas para su estudio, II)", a *Juventud*, 7 (1982), pp. 37-57

¹⁰³⁹ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus, Cultura i llibertat...*, p. 227

¹⁰⁴⁰ Montserrat DUCH PLANA: *Quimeres. Sociabilitats i memories...*, pp. 55-74

aquestes quedessin suspeses o bé que s'haguessin d'adaptar al nou context del 1939. Només l'antiga Renaixença de la Vilella Baixa va veure que no perdia la seva forma legal d'associació pel fet de quedar inclosa al Sindicat Agrícola el 1936 i funcionar des d'aquell moment com una secció dins de l'entitat agrària. Aquest és un tret molt característic de les cooperatives i sindicats de la zona del Camp de Tarragona, sobretot en els territoris amb major presència agrària¹⁰⁴¹. Que el Sindicat Agrícola tingués una secció recreativa possibilitava que no tot quedés en mans estrictes de l'òrbita falangista i els socis poguessin dir alguna cosa al respecte. Però la influència del Partit Únic i els poders locals es seguí notant, sobretot amb els continguts i la feina que feia Educación y Descanso al costat de la secció. Això tampoc és cap novetat, ja que el Sindicat Agrícola de Valls, que històricament sempre havia tingut una secció recreativa, va gestionar l'afer de la mateixa manera. Primer demanant permís a la CNS i a l'alcalde-gestor per poder-se organitzar i, un cop aconseguit, començar la programació de les activitats mancomunadament amb la secció de Educación y Descanso local¹⁰⁴².

Però en la resta d'escenaris la cosa va ser diferent. Els nous aparells de l'estat franquista suspengueren les associacions. El decret del 1941 possibilitava que aquestes recuperessin la legalitat com a ens associatiu, però amb uns continguts totalment restrictius. En els casos que hem estudiat la represa no va arribar fins a la dècada dels cinquanta, i els anys anteriors va ser la FET a través d'Educación y Descanso o l'Ajuntament els encarregats de gestionar els espais i organitzar activitats i actes. Només alguns llocs que ja havien estat mitjanament autònoms com el cafè van seguir la mateixa fórmula de l'arrendament.

Així doncs, què en podem dir de tot plegat? A banda de les indefinicions legals entre el 1939 i el 1941 s'aprecia que el franquisme no va tenir un full de ruta clar de què s'havia de fer amb les entitats recreatives, destacant però la voluntat prohibitiva i la intenció inicial d'enquadrar aquella activitat als organismes de la FET. Amb el cooperativisme la situació era més clara quan fou ràpidament integrat al sindicalisme falangista mitjançant el control de l'Obra Sindical de Cooperación. Però en el pla recreatiu la cosa va ser molt diferent, i aquí segurament hi van entrar en joc les subjectivitats de la classe conservadora local, encarregada d'organitzar la vida als pobles per mitjà de les noves estructures del Règim. Si aquest personal trobava útil recuperar l'antiga associació recreativa ho feia, i si veia que a través dels nous organismes públics constituïts podia

---

¹⁰⁴¹ Antoni GAVALDÀ TORRENTS: "L'associacionisme agrari a Catalunya"..., pp. 35-54

¹⁰⁴² Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari*..., p. 294

organitzar les activitats recreatives i d'esbarjo doncs no feia els passos per legalitzar l'antiga entitat. A banda d'això també s'ha de tenir en compte la iniciativa dels socis i el paper que podien jugar amb les autoritats locals i provincials. En les entitats estudiades la majoria van entrar a formar part d'organismes públics de la dictadura, però hi ha exemples d'altres associacions on no va ser així. Aquest va ser el cas del Casino Menestral Figuerenc, entitat amb una llarga trajectòria a Figueres i que Albert Testart ha estudiat en un ampli treball. L'autor explica que amb l'arribada del franquisme l'antiga Junta Directiva estava pràcticament absent ja que molts dels seus integrants havien pres el camí de l'exili abans de l'arribada de les tropes franquistes. Mentre es produïa la reorganització de l'autoritat civil un grup de socis va obtenir permís de les autoritats per reunir-se al Casino Menestral i s'acabaren per constituir com a nova Junta Directiva, encarregada de conciliar l'entitat amb el Règim i, d'aquesta manera, poder sobreviure com a associació independent amb certa vida social i presència pública¹⁰⁴³. Tot i les dificultats que tingueren entre el 1939 i el 1945 van aconseguir resistir l'esclafament del Règim a partir de readaptar-se a la nova situació. Un cas similar va ser el de l'Ateneu de Guissona creat el 1934 i que el 1939 es va poder readaptar la seva situació posant-se en consonància amb les noves directrius ideològiques mantenint que el seu principal objectiu seria la propagació de coneixements científics i artístics¹⁰⁴⁴.

La recuperació de la personalitat jurídica de les entitats descrites la situem majoritàriament durant la dècada dels cinquanta, després d'haver passat més de deu anys sota domini directe de la FET. En altres realitats passà una cosa similar, com el cas de Figueres quan el Casino farà uns nous estatuts el 1954 que li permetrien guanyar certa autonomia legal¹⁰⁴⁵ o bé el Cor del Penedès, que després de passar la dècada dels quaranta marcat per la desnaturalització de la seva personalitat coral va recuperar nombroses activitats a partir del 1952. Arnabat i Ferré, en el seu estudi sobre els ateneus a Catalunya, esmenten que aquesta alteració de signe a partir del 1950 està en sintonia amb un recobriment civico-polític del global. Al marge d'això, no és estrany que aquest canvi durant els cinquanta coincideixi també amb l'estancament de la projecció que

---

¹⁰⁴³ Albert TESTART i GURI: *El Casino Menestral Figuerenc...*, pp. 62-63

¹⁰⁴⁴ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus, Cultura i llibertat...*, p. 252

¹⁰⁴⁵ TESTART i GURI, Albert: *El Casino Menestral Figuerenc...*, pp. 94-98

tenia el Partit Únic a molts pobles i viles i la pèrdua del seu pes al si de la dictadura¹⁰⁴⁶, una idea que posteriorment recuperarem.

Una altra característica a comentar –i a la què ja ens hi hem referit a l’inici de l’apartat– és la bipolaritat en els espais d’oci. El franquisme va intentar trencar amb aquest fenomen, molt estès durant l’anterior període republicà en la seva missió d’uniformitzar els espais i la societat en general. El fet que poguessin existir dues associacions en nuclis rurals petits portaria que afloressin antigues rivalitats formalment buides de contingut polític. L’Íntim i la Renaixença durant la dècada dels cinquanta són un exemple de com això no es va poder assolir, explicat pel paper que els seus socis tenien amb el poder provincial. Les autoritats de Cornudella eren les que encarnaven l’Íntim mentre que la Renaixença, hereva de tradició republicana, va veure com els seus dirigents canviaven els seus postulats polítics adequant-los a la nova realitat i tenien alguna mena de contacte amb les instàncies superiors. Només així s’explica que el Govern Civil n’autoritzés la constitució durant la dècada dels cinquanta, per bé que anteriorment ja s’havia intentat una unió dels dos sectors a partir de Educación y Descanso. Les conseqüències de tot això ja les hem vistes: enfrontaments, picabaralles i sorgiment d’antics odis entre el personal d’ambdues societats, sense que aquesta vegada hi hagués formalment cap element polític diferenciador. Que això només passés a Cornudella no vol dir que sigui un fet únic, sinó que en altres llocs fora de la comarca es repetiren escenaris de bipolaritat d’espais. La Selva del Camp n’és un exemple, tot hi presentar algunes diferències. Durant l’època republicana havien existit l’Ateneu i la Defensa Agrària, però només la primera va sobreviure a l’establiment de la dictadura. La Defensa Agrària va passar gairebé quinze anys tancada, fins que l’edifici es va posar sota propietat eclesiàstica i, a partir de la dècada dels cinquanta, reobrí les seves portes oferint novament activitats recreatives, per bé que no es tracés d’una associació pròpiament dita¹⁰⁴⁷. A partir d’aquell moment començà una etapa de bipolaritat d’espais, tot i que els episodis d’enfrontaments que es van produir a Cornudella de Montsant no es donaren a la Selva del Camp entre socis i participants dels dos espais d’esbarjo.

---

¹⁰⁴⁶Joan Ma. THOMÀS i ANDREU: “La configuración del franquismo. El partido y las instituciones”, a Glicerio SÁNCHEZ RECIO (ed.): *El primer franquismo (1936-1959)*. Madrid, Marcial Pons, 1999, pp. 41-64

¹⁰⁴⁷ Les activitats recreatives que s’hi desenvoluparen ho feien a partir de l’obra de l’Església i Acció Catòlica, tot i que era d’una especial càrrega simbòlica que el lloc on es desenvolupessin fos l’antiga Defensa Agrària, on alguns dels seus antics socis en participaren activament. Roser PUIG TÀRRECH: *Casal Selvatà. Església i resistència cultural durant el segon franquisme a una vila del Camp de Tarragona 1954-1978*, Valls, Cossetània Edicions, 2001, pp. 19-29.

I la Selva del Camp no és l'únic exemple. Al Vendrell, malgrat els esforços institucionals d'uniformitzar la situació, sobrevisqueren el Centre Vendrellenc, de tendència filogovernamental i el Club Esportiu Vendrell. Els enfrontaments entre ambdues entitats van ser bastant greus, sobretot perquè un dels dos llocs va ser acusat per la Guàrdia Civil d'organitzar trobades amb velles persones de l'òrbita republicana i d'esquerres¹⁰⁴⁸.

Si seguim parlant de les autoritats i el seu paper cal identificar una nova característica comuna a tenir en compte: l'exhaustiva vigilància que van sotmetre a les entitats, en especial les seves activitats. La censura en el cinema és la més vistosa, però al seu costat hi ha el control, la dificultat d'obtenir permisos per algunes activitats i, novament, la lentitud burocràtica en alguns processos de selecció. En el cas de Figueres aquests problemes es van manifestar amb el que l'autor esmenta com a control oficial i control familiar. El primer és el que fa referència al paper d'Educación y Descanso en escollir els balls i espectacles dins de la moralitat reaccionària del Règim o les dificultats burocràtiques en alguns temes concrets. El segon tipus fa esment al comportament que els socis i el públic havien de tenir en els esdeveniments, molt impregnats de la moral nacionalcatòlica, i de les pautes en la vestimenta i les relacions socials. Actituds contestatàries amb aquesta única moral eren durament castigades, i per això la gent intentava prevenir que això passés i s'adaptava al que tocava¹⁰⁴⁹. A Cornudella hem assistit a un cas similar amb la denúncia feta a la Renaixença per la vestimenta que portava una dona en un espectacle.

Pel que fa a les activitats, el tema més destacable és la supremacia dels balls i el cinema com a eixos centrals de la vida recreativa local i el cafè com a epicentre de la sociabilitat informal, mentre que els espectacles i el teatre tenien menys pes que en períodes anteriors. Si ho comparem amb altres llocs com el Casino Menestral de Figueres, Testart també en destaca la seva importància, sobretot durant la dècada dels quaranta¹⁰⁵⁰. En canvi, en el cas de Valls, Gavalda emfatitza més en els balls i concerts, on afirma que cada setmana se'n celebrava un, mentre que no apareix cap referència al cinema¹⁰⁵¹. Però en el cas del Priorat s'observa el cinema com a principal esdeveniment

---

¹⁰⁴⁸ Pere SOLÀ: "La sociabilitat popular i la transmissió cultural i educativa al Baix Penedès: algunes dades pel seu estudi històric", a Ramon ARNABAT (coord.): *Els moviments socials al Penedès. Actes del II Seminari d'Història del Penedès*. Vilanova i la Geltrú, Institut d'Estudis Penedesencs, 2001, pp. 243-272

¹⁰⁴⁹ Albert TESTART i GURI: *El Casino Menestral Figuerenc...*, pp. 77

¹⁰⁵⁰ *Ibid.*, pp. 79-84

¹⁰⁵¹ Antoni GAVALDÀ i TORRENTS: *L'associacionisme agrari...*, p. 295

i els balls i espectacles d'una forma secundària. Algunes raons que poden explicar aquest fet són el tema dels costos, ja que contractar una orquestra requeria més esforç econòmic que passar films, sempre que es tingués un aparell cinematogràfic en condicions. A més, el cinema oferia majors possibilitats per la propaganda del Règim, que sempre intervenia en els mitjans de comunicació a través dels noticiaris No-Do¹⁰⁵². Però tot i aquest paper del cinema estem davant d'una certa continuïtat amb els patrons recreatius anteriors, sobretot pel tipus d'actes i el seu format. Sí que l'element amb més novetat és el cinema, i la creixent popularitat ens porta a pensar en una possible evolució dels plantejaments sobre el desenvolupament de l'oci a les comunitats rurals. Però la majoria d'anàlisis generals destaquen tan el cinema com el ball com a elements centrals de la seva activitat, i que en certa manera s'havia produït un buit en relació als continguts, essent uns actes molt lineals i sense subjectivitat¹⁰⁵³.

Econòmicament la situació també és diversa. Mentre durà el vincle directe amb Educación y Descanso o els consistoris les associacions no tingueren greus dificultats més enllà de la penúria generalitzada del context autàrquic de postguerra. Quan recuperaren la personalitat legal la cosa va ser diferent, amb problemes econòmics generalitzats per a totes donat que no rebien cap mena de suport de l'administració. El personal directiu i els socis intentaren sempre mantenir una bona oferta d'actes, però la situació provocava que moltes vegades els números no sortissin, i més encara s'hi havia la competència d'altres espais o esdeveniments. Com tot plegat depenia dels socis i dels participants feia que l'economia estigués vinculada a la solidesa econòmica de cada individu, que òbviament tampoc era bona per les conseqüències de la guerra i per la situació de crisi endèmica que la comarca arrastrava des d'inicis de segle. Amb el cas de la Vilella Baixa el lligam amb el món agrari encara és més evident i complex degut al vincle de la secció recreativa amb el conjunt de la Cooperativa Agrícola, per bé que els balanços es fessin diferenciats des de finals de la dècada dels quaranta. La solidesa econòmica passava perquè l'entitat agrària també funcionés, i quan aquesta no ho va fer comtocava durant el 1955 i el 1956 la secció en patí les conseqüències, reduint-se dràsticament l'oferta d'activitats. Aquest tema de les dificultats econòmiques tampoc és un fet aïllat de les entitats prioratines. Els inicis de moltes societats recreatives a la postguerra van ser, en general, molt difícils. El cas del Casino Menestral de Figueres

---

¹⁰⁵² Francisco SEVILLANO CALERO: "Cultura, propaganda y opinión en el primer franquismo", a Glicerio SÁNCHEZ RECIO (ed.): *El primer franquismo...*, pp. 147-166

¹⁰⁵³ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 263

també n'és un bon exemple, sobretot quan entre el 1939 i el 1943 tingué problemes per recuperar part del patrimoni i pagar unes sumes de diners a antics deutes, que van posar en perill la mateixa viabilitat del projecte associatiu¹⁰⁵⁴.

En darrer lloc, i no perquè ho sigui en relació a la seva importància, hi ha el tema de la composició sociològica dels socis, el seu volum i l'impacte local. En general havíem vist que les entitats treballades gaudien d'un bon nombre de socis i d'arrelament popular abans de la guerra, solament amb l'excepció de la Renaixença de la Vilella Baixa que no va tenir molts associats degut a l'alt preu d'entrada que tenia i els problemes econòmics que se'n derivaren. L'arribada de la dictadura va acabar amb aquesta realitat al quedar suspeses les entitats. Quan començaren a organitzar-se novament des de finals de la dècada dels quaranta fins el 1955 es veu com, inicialment, entren a formant-ne part els socis amb un major vincle, ja sigui afectiu o patrimonial. El nombre de socis evolucionaria de la mateixa forma que la xifra de veïns als pobles, fent-se notar l'èxode rural que patia el Priorat, especialment durant la dècada dels cinquanta. Així doncs, l'augment o disminució de socis ve motivat per la mateixa evolució de la població. En el cas de Figueres s'observa un progressiu augment en les xifres d'associats del 1939 al 1959, destacant que en la primera dècada es produeix el retorn d'antics afiliats i que entre el 1950 i el 1960 hi ha el salt vertiginós per un augment en l'oferta d'activitats i seccions al si de l'entitat¹⁰⁵⁵. En seccions recreatives de sindicats com el cas de Valls els socis eren els mateixos per al global de l'entitat cooperativa, per això es fa difícil poder establir unes xifres concretes en un sol apartat. Tot i això estem davant de societats consolidades per la llarga tradició associativa anterior i que experimentaran pèrdues o augments a mesura que canviï la composició de la població i de la potencialitat de les seves activitats i seccions.

Tots aquests motius són els mateixos que també expliquen l'impacte social. En la majoria de casos descrits estàvem parlant de col·lectius amb una forta presència al poble i als seus voltants, sobretot per les possibilitats que oferien en matèria d'oci. En el món rural pagès les manques en aquest sentit eren molt grans, i només la vida recreativa que aquests espais tenien era la forma de gaudir de l'esbarjo. La majoria de veïns i veïnes assistien als balls, espectacles i sessions de cinema. I tenien bona rebuda, per bé que a vegades apareguessin diferències. Aquí també hi tindria quelcom a veure la capacitat de l'entitat per deixar entrar personal no soci a les seves instal·lacions. En aquest sentit

---

¹⁰⁵⁴ Albert TESTART i GURI: *El Casino Menestral Figuerenc...*, pp. 66-69

¹⁰⁵⁵ *Ibid.* pp. 102-103

tampoc hi ha una uniformitat de criteris, ja que en depenia molt el contingut de cada acte i si l'activitat era organitzada pel col·lectiu o bé es tractava d'actes fets per societats subcontractades, com el cas del cinema a la Vilella Baixa. A Figueres la massa associada era la que podia participar de l'activitat general de l'entitat, tot i que en cronologies posteriors s'obriria la possibilitat d'intervenir únicament en alguna de les seccions que el Casino tenia¹⁰⁵⁶.

Després d'haver comentat totes aquestes qüestions caldria recuperar algunes consideracions generals per posar-les en comparativa amb estudis generals sobre el tema i a les quals també ens hi hem referit en el segon capítol del present estudi. Els treballs més genèrics ens diuen que el franquisme va anorrear tot l'associacionisme de tradició liberal¹⁰⁵⁷, procurant només que quedessin com a espais de sociabilitat formal els que depenien de l'Església i els organismes lligats a la FET y de las JONS. El decret del 1941 significava la fi de la llibertat associativa i que el monopoli d'això estigués en mans dels organismes competents. A més, l'esbarjo i l'oci no eren qüestions importants en la dura postguerra, molt més preocupada en el treball i en la pròpia supervivència de la gent¹⁰⁵⁸. Per explicar això cal recuperar idees com la plantejada per Carme Molinero sobre la supervivència del Règim i les actituds d'una part de la societat davant d'aquest¹⁰⁵⁹, o bé entendre que la sociabilitat (en especial la recreativa) era un actor important per veure la permanència de la dictadura, veient el paper que jugaven les entitats en l'assimilació o modificació dels plantejaments franquistes o bé descobrir algunes possibles vies de dissidència¹⁰⁶⁰.

També esmentàvem en altres parts inicials d'aquest treball la necessitat de seguir fent estudis de casos per veure realment si aquestes línies generals sobre els comportaments del franquisme amb l'associacionisme s'acomplien o no a partir de contextos concrets. En general sí que hem assistit a un anorreament general de la majoria de societats i entitats de tipus recreatiu, salvant-se només aquelles que estaven vinculades dins de l'òrbita cooperativista com els casos de la Vilella Baixa, el del seu poble homònim –la Vilella Alta– o el Lloar, entre d'altres¹⁰⁶¹. Es tracta ja de viles que històricament havien construït les seves xarxes sociabilistes al voltant del sindicat o cooperativa, sobretot pel fort component agrari que distingia aquelles societats i al conjunt de la comarca. Però el

---

¹⁰⁵⁶ *Ibid.*, p. 119

¹⁰⁵⁷ SOLÀ i GUSSINYER, Pere: *L'esclafament de...*, p. 14

¹⁰⁵⁸ MAZA ZORRILLA, Elena: "Franquismo y espacios...", pp. 155-170

¹⁰⁵⁹ Carme MOLINERO: *La captación de las masas...*, pp. 47

¹⁰⁶⁰ Jorge URÍA: "Asociacionismo y sociabilidad...", pp. 75-100

¹⁰⁶¹ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 166

cooperativisme, tot i aquesta suposada autonomia, també quedaria enquadrat a les estructures del Règim amb l'Obra Sindical de Cooperación, i Educación y Descanso també passaria a dir alguna cosa en les seves respectives seccions recreatives.

En canvi, per les associacions típicament recreatives l'assimilació va ser total. Les que tenien un passat vinculat al republicanisme d'esquerres foren prohibides, i les de tarannà conservador passaren a formar part de les noves estructures administratives. A la Bisbal de Falset fou Educación y Descanso, però a Cornudella va ser l'Ajuntament a través de la Junta Local de Beneficència. Però fos quin fos el seu procés d'assimilació el personal dirigent dels espais continuava sent el mateix que en l'anterior període republicà: la gent d'ordre, la històricament classe dirigent local que havia retornat als seus antics espais de poder perduts durant l'època republicana i la Guerra Civil. Així doncs, quina necessitat tenien aquesta gent en formalitzar novament les associacions si l'activitat d'aquestes ja era controlada de facto per ells mateixos? Segurament d'entrada cap, però hem assistit a tot un procés on a finals de la dècada dels quaranta es procedia a recuperar la personalitat jurídica d'associació dins dels paràmetres legals del franquisme.

Però en d'altres exemples l'efecte de Educación y Descanso es va seguir notant. A Cabacés, entre el 1960 i el 1964, es va recuperar una antiga associació recreativa que fins aquell moment havia estat controlada des de l'Obra Sindical. El més curiós va ser que els socis impulsors van escollir com a nom "Unión Recreativa Educación y Descanso de Cabacés", en una clara al·lusió a la plataforma recreativa del Movimiento¹⁰⁶².

Elena Maza ens comenta que a partir de la dècada dels seixanta, amb la nova legislació sobre l'associacionisme, la situació aniria canviant¹⁰⁶³. Però en el nostre estudi del Priorat hem observat que la situació canvia molt abans, quan ja a inicis dels cinquanta persones vinculades al poder local o antics socis d'entitats clausurades intenten recuperar la personalitat jurídica de les antigues associacions i, fins i tot, reapareixerien antigues ferides de bipolaritat d'espais que el franquisme no va poder superar i va haver d'assimilar. A vegades el problema vindria per la recuperació dels locals, però la majoria de processos van ser senzills, únicament destacant la lentitud de tot plegat per la gran burocràcia del Règim. A més, coincideix cronològicament aquesta recuperació amb l'estancament a nivell local i estatal del projecte falangista. La FET, un partit d'escassa incidència a Catalunya, s'havia erigit com el braç polític de la dictadura i el

---

¹⁰⁶² AGA. Ministerio de Gobernación. Expedientes de Registro de Asociaciones, 52/00223

¹⁰⁶³ Elena MAZA ZORRILLA: "Franquismo y espacios..." op. cit. Pàgs. 155-170

lloc on s'aplegaren totes les antigues persones del món conservador i reaccionari, tenint en compte els matisos polítics que hi havia entre elles¹⁰⁶⁴. El desplegament del Partit Únic va ser molt desigual a tota Catalunya, existint moltes diferències entre entorns rurals i urbans i, a la vegada, entre nuclis petits i les capitals de comarca. Era molt recurrent que en el primer cas arribessin queixes d'organismes superiors per la deficient forma com es desplegava la FET, amb una falta de personal per ocupar, fins i tot, els càrrecs del Consell Local¹⁰⁶⁵. Els seus quadres dirigents havien d'organitzar, juntament amb l'Església, la nova xarxa sociabilista, però sembla coincidir més o menys en el temps que, quan el programa falangista entrà en crisi i s'estancà el seu personal es comencen a fer els tràmits adients per recuperar el caràcter jurídic de les antigues entitats i la implantació social que aquestes tenien en períodes anteriors. Segurament durant la dècada dels seixanta assistirem a canvis bastant importants en l'entramat associatiu, però una de les columnes on segurament es sustentaria la sociabilitat formal prioratina serien les antigues entitats recreatives recuperades, tot i que possiblement mutarien sensiblement la seva personalitat en el decurs dels anys.

---

¹⁰⁶⁴ Martí MARÍN: *Història del...*, p. 111

¹⁰⁶⁵ Josep GELONCH SOLÉ: "FET y de las JONS en el món rural català de la postguerra", *Segle XX. Revista catalana d'història*, 5 (2012), pp. 85-114.

4. Altres fórmules associatives i de sociabilitat informal: la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa i els Barbis de Capçanes

Després d'haver comentat les principals mostres associatives del Priorat a partir de la descripció i desenvolupament de casos concrets cal que ens referim a algunsexemples de sociabilitat que per tipologia i funcionament estaven fora dels cercles fins ara esmentats. En el primer apartat d'aquest capítol hem parlatd'altres tipologies d'entitats diferenciades del moviment cooperativista i de les societats recreatives (com les agrupacions de regants), però les dues que tractarem a continuació tenen una gran originalitat per la seva temàtica i el seu desenvolupament i per això hem trobat necessari fer-ne el seu anàlisi. El primer cas és un col·lectiu formal amb tradició abans de la Guerra Civil amb el nom de Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa, tenint per objectiu contractar els serveis d'un metge i ajudar al cobrament de les quotes i minutes que el facultatiu havia de rebre. Aquest cas recorda bastant a les mutualitats i col·lectius benèfics que existien des de finals del segle XIX i inicis del XX¹⁰⁶⁶, tot i que el desenvolupament de la Societat de la Vilella Baixa va ser en cronologies més tardanes i la seva funcionalitat era més senzilla, ja que no hi havia previsions socials ni mutuals. La viabilitat del projecte va estar en funció de la legalitat franquista en matèria sanitària i el seu ordenament dins la Seguretat Social faria que, al final, aquesta forma d'organització local acabés per desaparèixer.

El segon exemple és la “Sociedad Anónima Barbis” de Capçanes. No es tracta d'una associació i, per tant, és un exemple de sociabilitat informal. Però que no fos una entitat legal no vol dir que es tractés de fórmules espontànies de sociabilitat col·lectiva¹⁰⁶⁷ (per bé que els seus inicis fossin així), sinó que era un grup de gent fortament organitzada, i que només per culpa de les restriccions franquistes en matèria associativa no va poder

---

¹⁰⁶⁶ Pere SOLÀ i GUSSINYER: “Asociacionismo en la España periférica...”, pp. 89-146

¹⁰⁶⁷ En els estudis metodològics sobre la sociabilitat s'acostumava a distingir una formal fàcilment quantificable a través dels registres documentals (les associacions) i una d'informal corresponent a la pràctica social col·lectiva de reunions o formes d'oci més difícil d'evidenciar. Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: “Sociabilitat: entre la teoria i la...”, pp. 19-62

formalitzar la seva legalització. Però no poder-se legalitzar no va ser un impediment, ja que la seva activitat durant la dictadura és molt important per entendre l'evolució de Capçanes entre el 1939 fins avui en dia, quan encara funcionen com a entitat legalitzada des del 1996. Així doncs, parlar dels Barbis és entrar en el sociabilisme informal, però és una tasca molt necessària per comprendre la idiosincràsia d'un col·lectiu festiu local durant el franquisme i la originalitat de moltes de les seves accions.

4.1 La Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa

4.1.1 Antecedents i creació de l'entitat

En altres apartats d'aquest capítol ja hem situat els antecedents associatius a la Vilella Baixa, destacant sobretot el Sindicat Agrícola, la Cooperativa de Consum i la societat recreativa la Renaixença com els eixos centrals de l'associacionisme local. Però ben aviat van aparèixer altres necessitats que van fer necessària la creació de nous espais. Entre aquestes cal destacar la de procurar l'assistència mèdica als veïns del poble i gestionar-ne el servei. En general, la sanitat a l'estat espanyol havia avançat força durant els primers trenta anys del segle XX a partir de la seva ordenació amb els cossos de funcionaris sanitaris, la formació de l'Escola Nacional de Sanitat el 1924 i, sobretot, amb les polítiques de la II República. És en aquell període quan es van introduir noves idees de progrés i assistència mèdica amb la creació del Ministeri de Sanitat com a nova cartera a l'equip de govern. Aquest s'encarregaria de millorar l'administració i l'extensió sanitària pel territori i adoptar moltes de les recomanacions que la Societat de Nacions feia en la matèria, com l'estructura comarcal de salut i l'assegurança obligatòria en cas de malalties¹⁰⁶⁸.

A la Vilella Baixa havia existit una primera associació amb el nom de "Amigos del Pueblo", encarregada de facilitar tasques en la instrucció i la beneficència a través del socors mutu¹⁰⁶⁹. La informació sobre aquella entitat és bastant incompleta i només sabem que va estar activa entre el 1909 i el 1925. A partir d'aquí cal destacar les tasques en socors mutu que desenvoluparen pels seus socis tan el Sindicat Agrícola com la Cooperativa de Consum.

---

¹⁰⁶⁸ Pedro MARSET CAMPOS, José Miguel SÁEZ GÓMEZ i Fernando MARTÍNEZ NAVARRO: "La Salud Pública durante el franquismo", *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 15 (1995), pp. 211-250

¹⁰⁶⁹ AHTFons Administració Perifèrica de l'Estat. Sèrie del Govern Civil de Tarragona, Associacions, núm. 1024

Al marge daixò, el model per la gestió del personal mèdic seguia els mateixos patrons que en altres pobles de l'estat, tenint especial importància el paper dels ajuntaments a l'hora d'afrontar els problemes sanitaris locals conjuntament amb la Direcció General de Sanitat. Però a la Vilella Baixa van aparèixer una sèrie de mancances a nivell municipal, i la gestió que fins aquell moment havia fet el Consistori amb la contractació del metge no es va dur a terme per culpa de la mala situació econòmica. El 1933 va cessar el metge que el poble tenia des del 1882 (i que donava la causalitat que era nascut a la Vilella Baixa, per bé que durant bona part de la seva joventut va viure fora del municipi) i l'Ajuntament llavors és va veure incapaç de solucionar el problema i encarregar-se de la contractació d'un nou facultatiu.

És doncs enmig d'aquest context on situem la creació de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa el 1933. Els seus estatuts ens expliquen que l'objectiu general era el de procurar l'assistència d'un metge a tots els membres mitjançant la contractació d'un facultatiu que practiqués el servei. Els socis havien de ser veïns de la Vilella Baixa i satisfien una quota inicial d'entrada a més de la quantitat establerta anualment en el repartiment general. Sobre els socis també es va establir que n'hi hauria de dos tipus. Els primers eren els socis fundadors, que gaudirien de la possibilitat d'ocupar càrrecs en la direcció mentre que la resta no ho podien fer fins passats deu anys del seu ingrés a l'entitat. La forma de govern seria a través d'una Junta Directiva amb un president i sis persones més encarregades de gestionar les quotes, buscar i contractar el personal facultatiu i pagar-li pel servei mitjançant justificants. Aquesta Junta s'escolliria mitjançant una Assemblea General que es celebraria cada any i que, a part de renovar els càrrecs (la meitat concretament), revisava l'estat general de l'associació¹⁰⁷⁰. La societat no va tenir local propi, i als seus estatuts posaren l'adreça d'un dels seus socis fundadors (que era on presumptament el metge passava visita)¹⁰⁷¹. El 1934 reberen l'aprovació final del Govern Civil i començà així la seva activitat.

Un cop rebuda la validació no es va veure ininterrompuda en cap moment la seva activitat fins a l'arribada de la guerra. El metge que s'havia contractat el 1935 va demanar que fos cancel·lat el seu contracte ja que desitjava unir-se a les milícies antifeixistes i anar a lluitar al front. Allò va ser un veritable contratemps pels socis, ja que no tenien previst que el doctor deixés la feina tan ràpid davant del nou escenari

---

¹⁰⁷⁰ ACPR. Fons de la Societat Facultativa de la Vilella Baixa, Estatuts, 1934.

¹⁰⁷¹ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XVIII", a *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 20 (gener 2008), pp. 7-9

bèl·lic. La solució la trobaren compartint el servei amb el facultatiu de Cabacés, que a partir d'aquell moment es va encarregar d'atendre els veïns del seu poble més els associats de l'entitat. Però que el metge atengués a pacients dels dos pobles no va significar que l'associació s'obris a persones d'altres municipis, sinó que a partir d'aquell moment el doctor estaria vinculat per dos contractes diferents per cada poble. El problema vindria quan aquest comencés a manifestar les primeres queixes pel tema del transport, al·legant que la gent de la Vilella Baixa el cridava masses vegades i no li resultava pràctic haver de fer tants viatges pels diners que rebia d'allí. La Junta Directiva va decidir que els pacients pagarien la meitat dels costos de desplaçament i així es va rebaixar la tensió entre el doctor i l'associació¹⁰⁷². Al final però el metge cabacerol va acabar per deixar la feina, i els últimes dies de guerra abans de l'ocupació franquista el servei es va organitzar al marge de l'entitat a través d'un soldat republicà que cada dia es desplaçava al poble per passar visita no només als socis, sinó tots els veïns i veïnes¹⁰⁷³. Amb l'entrada de les tropes franquistes el servei tornà a quedar suspès pendent de les reorganitzacions que es produïren amb l'establiment dels poders locals.

4.1.2 L'arribada de la dictadura i les reorganitzacions

L'establiment dels poders franquistes i la nova legalitat havien de portar una reorganització en tots els aspectes de la vida social del poble. En altres tipologies associatives de la Vilella Baixa veiem que el procés de legalització va ser extremadament lent i costós, però les entitats no van aturar la seva activitat. En el cas que ens ocupa la Junta Directiva de la Societat d'Assistència Facultativa es tornà a reunir de nou l'abril del 1939 amb els mateixos càrrecs que havia tingut durant la guerra per fer balanç de la situació i intentar engegar de nou el projecte¹⁰⁷⁴.

Però a finals d'any es produeix una nova reunió, aquesta vegada presidida per l'alcalde. Ell va ser el responsable de reordenar els càrrecs i escollir la gent que ocuparia cada lloc a la Junta Directiva, sense possibilitat que aquests poguessin renunciar a la designació tot obeint ordres de la superioritat. A més va fer integrar l'obra de l'entitat als principis

---

¹⁰⁷² ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950. 02/07/1937

¹⁰⁷³ El protagonista era Pere Tarrés, metge republicà i posterior sacerdot. En unes memòries editades l'any 2004 explica les seves vivències com a tinent de l'exèrcit republicà. Pere TARRÉS: *El meu diari de guerra, 1938-1939*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004. AA. DD.: *Homenatge a Pere Tarrés*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983. Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XVIII"..., pp. 7-9

¹⁰⁷⁴ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 27/04/1939

generals del Movimiento i li va fer canviar el nom, que a partir d'aquell moment passaria a dir-se Junta d'Assistència Mèdica¹⁰⁷⁵.

El canvi de la nomenclatura no va ser un fet aïllat, sinó que era una estratègia municipal per recuperar unes competències perdudes durant la II República a causa de la mala situació econòmica del poble. El 1940 es produí una nova reunió presidida per l'alcalde on, al marge dels càrrecs directius de l'entitat, hi assistiren membres de comissions municipals com la Junta Pericial o la Junta del Metge. La intenció de l'alcalde era intentar organitzar el tema sanitari al poble, posar d'acord els agents municipals amb l'associació i esbrinar les causes de la mala situació econòmica que patia l'entitat. Però el més important va ser que a partir de llavors començava un lent camí per intentar municipalitzar la tasca de la Societat i procurar una integració dels veïns a les estructures sanitàries i socials que l'estat franquista aniria creant¹⁰⁷⁶.

Una última característica a destacar sobre les reorganitzacions és el perfil de la gent que va ocupar càrrecs per designació directa de l'alcaldia. En primer lloc, val la pena recuperar les paraules dites per l'alcalde en el moment de reorganitzar la societat a finals del 1939:

*[...] cumpliendo órdenes de la superioridad y de acuerdo con las nuevas normas y directrices inspiradas por el Glorioso Movimiento Nacional, había pensado en todos los asistentes como los más adecuados para estos cargos por reunir las condiciones necesarias de moralidad, honradez y patriotismo, que son exigibles en los hombres que deben seguir cargos y destinos públicos”*¹⁰⁷⁷.

Els detalls que, segons l'alcalde, havien de tenir els nous membres provocava que antigues persones amb vinculacions al bàndol republicà quedessin completament excloses de la direcció, per bé que segons els estatuts haurien pogut ocupar càrrecs si eren socis fundadors. Però el més important és que una part dels triats eren gestors de l'Ajuntament o membres de la FET, on fins hi tot gaudiren a posteriori d'algun càrrec al Consell Local de la Vilella Baixa¹⁰⁷⁸.

---

¹⁰⁷⁵ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 07/12/1940

¹⁰⁷⁶Pedro BENJUMEA PINO: “Sanidad y desempleo. Asistencia sanitaria en la época franquista 1936-1975”, a AA. DD.: *Historia de la acción social pública en España: beneficencia y previsión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1999, pp. 449-472

¹⁰⁷⁷ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 27/04/1939

¹⁰⁷⁸ACPR. Fons de la prefectura local del “Movimiento” de la Vilella Baixa. Correspondència, entrada, 07/08/1939

4.1.3 Activitat, evolució i socis membres

Una associació com la Societat Facultativa no podia tenir moltes més ocupacions a part de la que marcava els seus estatuts, que era procurar l'assistència sanitària als seus membres. Però encara que l'objectiu fos senzill les dinàmiques de funcionament de la pròpia Societat van fer que es produïssin algunes situacions a tenir en compte.

En primer lloc hi ha el tema de la contractació de metges durant el temps que va funcionar l'entitat. Durant els dos primers anys de dictadura la situació va ser bastant complicada, ja que no es va poder aconseguir contractar a cap facultatiu i el servei era donat per metges de pobles de la vora. Finalment, el 1941 s'aconseguien els serveis del doctor Eduard Punset Alegri, però la seva contractació fou diferent a les que s'havien fet fins llavors. El poble veí de la Vilella Alta també es trobava en una situació similar, i la seva Junta Mèdica¹⁰⁷⁹ va demanar a l'entitat fer un contracte compartit amb el metge Punset, la qual hi va accedir gratament. Per formalitzar-se l'acord primer calia acceptar les condicions que imposava el Col·legi de Metges de la Província de Tarragona que marcava el preu dels diferents serveis que Punset havia de fer a veïns, veïnes i socis: visites, subministraments d'injeccions, parts, consultes i informes d'altres i baixes, entre d'altres. A part també es signà un contracte particular entre el metge i els dos pobles – on es posà el nom de “Junta de Vecinos de la Vilella Baja-Vilella Alta, entenent que una era entitat i l'altra la Junta Mèdica municipal– amb la duració i els costos a satisfer per cada part. Econòmicament s'havien de pagar a l'any unes nou mil pessetes, cobrint-ne sis mil els socis de la Vilella Baixa i tres mil l'Ajuntament de la Vilella Alta¹⁰⁸⁰. Finalment, el doctor Punset acceptà la feina el març del 1941¹⁰⁸¹ i durà en la plaça fins el 1948, moment quan fou substituït per Esteve Curó Costaforta, últim facultatiu contractat per l'entitat després de desaparèixer el 1950.

Però l'activitat sanitària del doctor Punset no acabaria aquí, ja que uns anys més tard el trobem exercint a Vila-seca exercint on va ser protagonista d'uns esdeveniments coneguts com “la gerra dels metges”. Segons expliquen algunes fonts consultades el doctor Punset va formar part d'uns greus enfrontaments locals entre els veïns i veïnes de Vila-seca per diferències que Punset, el poder local i altres metges contractats van tenir entre el 1956 i el 1959. Segons sembla el doctor es va oposar a alguna de les mesures

---

¹⁰⁷⁹ A la Vilella Alta el servei de contractació i gestió era municipal i no existia cap associació que exercís aquella competència

¹⁰⁸⁰ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Contracte del metge Eduard Punset i acord amb el Col·legi Oficial de Metges, 1941.

¹⁰⁸¹ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 25/03/1941

que l'Ajuntament volia prendre en matèria sanitària, mentre que les fonts contràries a ell asseguraven que l'antic doctor de la Vilella Baixa volia acaparar molt de poder econòmic i polític a Vila-seca. Les conseqüències van ser una lluita entre partidaris i detractors del metge¹⁰⁸² (amb la intervenció de la Guàrdia Civil en nombroses ocasions), la mediació de les autoritats provincials i ministerials i la creació d'una nova entitat recreativa entre els partidaris de Punset al marge de les existents¹⁰⁸³. El conflicte s'explicava moltes vegades per algunes fonts dins d'una lògica política entre sectors catòlics de l'antifranquisme contra el conservadorisme franquista local, però segurament ens trobem davant d'un xoc d'interessos provocat pel doctor Punset i altres poders locals on els més afectats van acabar per ser els veïns i veïnes del poble¹⁰⁸⁴.

L'activitat mèdica sempre va estar afectada per la situació econòmica que tenia el projecte associatiu. Per bé que des del 1939 l'entrada d'elements municipals feia que els principals problemes de finançament quedessin resolts a curt termini, un any més tard van tornar a aparèixer. L'agost del 1940 la Junta Directiva va declarar les greus dificultats que tenia per cobrar quotes als socis, i per primera vegada una persona de la reunió va proposar aplicar sancions a la gent morosa¹⁰⁸⁵. Un any més tard s'havia de fer el traspàs de la presidència i la persona entrant va criticar durament la benevolència de l'anterior president en l'assumpte de les quotes avisant que faria una dura campanya contra els impagaments¹⁰⁸⁶.

El 1941 va ser el punt d'inflexió d'aquella situació. Algun membre de la nova junta va veure que el problema era la mala situació de la gent que no podia pagar i llavors va proposar que la quota anual a satisfer s'escollís en funció del rendiment de les collites agràries d'aquell any, atenent que la majoria de socis i tot el poble depenien (directament o indirectament) de l'agricultura. Però la proposta no es va acceptar, i el repartiment es va seguir fent en base a altres criteris¹⁰⁸⁷.

Dos anys després tot seguia igual, i el metge va demanar un augment del seu salari a partir d'apujar els quotes als socis. Però la direcció no ho va acceptar i obligà al doctor

---

¹⁰⁸² Segons algunes fonts en etapes anteriors no s'havia arribat al grau de polarització i d'enfrontaments que es va assolir en l'episodi dels metges. Josep Maria PUJOL CORTADELLAS: *L'associacionisme a Vila-seca*, Treball de Final de Màster, Universitat Rovira i Virgili (URV), 2012, pp. 69-78

¹⁰⁸³ *Ibid.*, pp. 69-78

¹⁰⁸⁴ *Ibid.*, p. 77

¹⁰⁸⁵ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 19/01/1941

¹⁰⁸⁶ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 15/01/1941

¹⁰⁸⁷ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 15/01/1941

Punxet a mantenir les mateixes condicions, atenent que les males condicions impossibilitaven gravar els socis i sòcies amb més diners¹⁰⁸⁸. Finalment el 1945 la situació va millorar i a partir de llavors es van començar a fer els repartiments de quotes en funció als beneficis generals de les collites de l'any anterior. Però això va comportar que alguns socis critiquessin a altres per les declaracions de collites que feien, on asseguraven que les dades presentades no eren reals¹⁰⁸⁹.

Finalment cal parlar de la xifra d'associats i l'impacte social que la Societat va tenir al poble. La informació sobre el nombre de socis és bastant pobra en les fonts documentals conservades, i només tenim un registre dels repartiments fets el 1945 que ens diu que hi havia un total de 225 persones, tan homes com dones. Cada inscrit pagava una quota trimestral o mensual en funció dels familiars que tenia a càrrec seu o de les visites que havia rebut del metge.

Taula 36: Nombre de socis de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa el 1945 i el total de la població del municipi

<i>Any</i>	<i>Nombre d'inscrits</i>	<i>Total de població al poble</i>
1945	225	393

Font: Elaboració pròpia a partir de IDESCAT, Demografia i societat, xifres de població, sèries històriques demogràfiques, evolució de la població de fet, la Vilella Baixa, 1945 i ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Quantitats de quotes assignades trimestralment, 1945

El més interessant és veure que gairebé tot el poble va formar part de l'associació, i això s'explica perquè el servei mèdic era una necessitat bàsica de la gent. Els socis i sòcies eren els representants de la resta de familiars que tenien al seu càrrec que també gaudien de les prestacions del metge. Tot això ens porta a afirmar que estem davant d'una entitat amb una forta implantació local, tot i que les circumstàncies relacionades amb la municipalització del servei portarien a la seva desaparició durant la dècada dels cinquanta.

La participació femenina com a sòcies no es va traduir en càrrecs a la direcció, ja que en totes les renovacions fetes anualment el personal escollit eren homes que ja tenien bagatge en altres entitats locals com el Sindicat Agrícola o bé formaven part del Consell

¹⁰⁸⁸ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 20/01/1943

¹⁰⁸⁹ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 28/06/1945

Local de la FET. Per tant la seva condició d'associades només s'explica després que l'home encarregat del nucli familiar hagués mort i elles quedessin viudes.

4.1.4 Viabilitat i fi de l'associació

Des de que es va establir el nou Ajuntament franquista i es feren les reorganitzacions durant el 1939 la viabilitat del projecte associatiu es va posar bastant en dubte, sobretot per la tasca d'acompanyament que van fer organismes municipals com la Junta del Metge i provocant, a més, el canvi de nom de la Societat. Però els estatuts van seguir iguals i la participació dels socis fou notable al llarg de la dècada dels quaranta, sobretot després que l'alcalde autoritzés que la directiva fos escollida mitjançant votacions a partir del gener de 1945¹⁰⁹⁰, encara que la proposta de gent nova la feia el personal de la Junta sortint i calia la ratificació final de l'alcalde.

La dinàmica general en el tema sanitari feia molt difícil que es podés mantenir aquest sistema de funcionament. Segons l'autor local Josep Sabaté Mestre les causes de la fi de l'entitat cal situar-les en l'entrada en funcionament del sistema de prestacions socials espanyol i la conseqüent baixada de socis¹⁰⁹¹. Però al marge d'això hi van haver altres factors que expliquen el seu cessament, entre elles la separació de la Viella Alta en el contracte del nou facultatiu que s'havia de fer el 1950. Després d'onze anys compartint metge el poble veí va decidir suspendre la unitat d'acció amb la Vilella Baixa i la Junta Mèdica va determinar mirar de contractar els serveis del metge de Poboleda.

Davant d'això la Societat va veure que era inviable poder contractar un sol metge per tot el poble i llavors decidí posar-se en contacte amb els autoritats de Cabacés per mirar si podien compartir el servei. Després de diverses negociacions entre les tres parts (la Societat de la Vilella Baixa, les autoritats de Cabacés i el metge) arribaren a un acord on el facultatiu seguiria vivint a Cabacés per ser un poble amb més habitants i de major importància que la Vilella Baixa. A banda, el salari anual seria de 26.000 pessetes que es pagarien de forma proporcional amb els habitants que cada localitat tenia i s'estipularen els dies de visita que el doctor faria a cada municipi.

Al marge d'això el més important era com havia de quedar definit el funcionament sanitari municipal. El president va fer arribar una proposta de l'Ajuntament de cara a articular una Junta Mèdica amb la participació de tots els veïns i veïnes del poble. Però

---

¹⁰⁹⁰ ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 11/01/1945

¹⁰⁹¹ Josep SABATÉ MESTRE: "Història de la Vilella Baixa, Capítol XVIII"..., pp. 7-9

el socis van veure que això no era necessari i és llavors quan es decideix que el nomenament i seguiment d'aquesta Junta Mèdica es fes des del Consistori, posant-se fi a l'associació que existia dels del 1934 i a la participació ciutadana en matèria mèdica¹⁰⁹². Al acabar la Junta va lamentar que les condicions per contractar el metge fossin aquelles, però esperaven que el nou servei que s'oferís fos excel·lent.

4.1.5 Principals característiques de l'assistència mèdica i l'associacionisme durant el període

En la majoria d'escenaris associatius comentats fins ara era necessari un comentari de les principals característiques descrites amb altres entitats ja treballades. En el cas de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa el més important serà situar la seva activitat en el global de l'organització de la salut pública de l'estat espanyol durant la dictadura franquista, ja que no s'han trobat treballs explícits sobre aquesta tipologia d'entitats en la cronologia treballada al marge d'algunes del tercer sector en matèria assistencial, mútues o l'auxili social¹⁰⁹³. En aquest sentit sí que hi ha una àmplia varietat d'estudis referents a aquests casos, però en cap cas les seves característiques s'adeqüen a la realitat de la Vilella Baixa¹⁰⁹⁴. A Margalef també hi va existir una entitat durant l'època republicana encarregada de la sanitat local, però ben aviat va acabar desapareixent.

Un cop destacat això cal fer un incís a l'organització sanitària del món rural abans de la dictadura. Els facultatius eren anomenats metges d'assistència pública domiciliària, i tenien funcions assistencials i de salut pública. És a partir de la primera atribució d'on se'n desprèn el vincle que tenien amb el Consistori ja que l'assistència benèfica era una competència municipal a partir de diverses lleis i decrets que n'ordenaven el panorama des de finals del segle XIX¹⁰⁹⁵. El metge també controlava alguns aspectes de la salut pública com l'anàlisi i vigilància d'aigües, la salubritat de les cases i l'enviament d'informes sobre les malalties tractades al poble. També existirien altres vincles del

---

¹⁰⁹² ACPR. Fons de la Societat d'Assistència Facultativa de la Vilella Baixa. Llibre d'Actes, 1934-1950, 22/02/1950

¹⁰⁹³ Laura SÁNCHEZ BLANCO: "Auxilio Social y la educación de los pobres: del franquismo a la democracia", *Foro de Educación*, 10 (2008), pp. 133-166

¹⁰⁹⁴ És sobretot durant el segle XIX quan es constituïren aquestes xarxes assistencials a partir del context deficitari de les classes subalternes i amb la influència de l'Església i la caritat. Montserrat PANTALEÓN GAMISANS: "La xarxa assistencial a Catalunya a finals del segle XIX", *Anuari Verdaguier*, 19(2011), pp. 337-351

¹⁰⁹⁵ Esteban RODRÍGUEZ OCAÑA: "La asistencia médica colectiva en España, hasta 1936", a *Historia de la acción social...* pp. 321-359

facultatiu amb estructures sanitàries provincials com la Direcció Provincial de Sanitat o altres organismes mancomunats¹⁰⁹⁶.

Al marge de les competències municipals estava també el tema de les quotes. El metge rebia diners dels abonats a l'entitat en concepte del servei que prestava i, al marge, també cobrava d'altres organismes (com la Direcció Provincial) o per serveis concrets (subministrar vacunes o fer informes). En el segon cas eren uns ingressos fixes que el doctor tenia, mentre que els diners rebuts pels veïns i veïnes variaven en funció del nombre d'habitants del poble o dels pacients que tenia sota la seva responsabilitat. Aquestes quotes rebien el nom d'iguales, i era una fórmula molt característica dels doctors en zones rurals amb persones que no podien accedir a la medicina privada. La iguala era un sistema similar a les mutualitats o a la posterior Seguretat Social, amb la diferència que el cobrament era organitzat pel propi metge¹⁰⁹⁷. Però en el nostre cas no és el facultatiu el responsable de cobrar als veïns, sinó que aquests es posaven d'acord mitjançant la Societat de les quantitats que havien de satisfer després de negociar-les amb el titular. A partir d'aquí podem suposar que una de les motivacions que hi havia al darrere de l'associació també va ser la unificació de criteris a l'hora de pagar la iguala al metge i intentar frenar demandes abusives en el seu cobrament. Com que les iguales eren fàcilment equiparables a la situació econòmica que la gent del poble tenia no és d'estranyar doncs que s'acabés per fixar el seu preu a partir de les collites.

Tornant al tema de la seva viabilitat com a entitat s'ha de destacar, en primer lloc, els passos que la Comissió Gestora municipal va emprendre per intentar municipalitzar alguna de les atribucions que la Societat havia desenvolupat fins el 1939. La primera evidència va ser l'entrada d'elements municipals però el fet més evident fou el canvi de nom. L'alcalde i el personal del Consistori van tenir més presència i els socis van perdre la seva autonomia, sobretot entre el 1939 i el 1945. A partir de llavors l'element més important és que va tornar la participació dels veïns i veïnes en l'afer sanitari, encara que el sistema mèdic implantat durant el franquisme pretenia, en general, acabar amb aquestes pràctiques amb diverses lleis que ordenessin la sanitat com la Llei d'Assegurança Obligatoria del 1942, la de Bases de la Sanitat Nacional del 1944 i la Llei de Bases de la Seguretat Social del 1962, al marge d'altres decrets pensats per tirar endavant la legislació. Aquestes lleis van ser les que assentarien les bases de

---

¹⁰⁹⁶ Jacint RAVENTÓS, Anna GARCIA i Carme PIQUÉ: *Historia de la medicina catalana durante el franquismo y sus consecuencias*. Madrid, Ministerio de Sanidad y Consumo, 1991, pp. 127-138

¹⁰⁹⁷ *Ibid.*, p. 128

l'organització sanitària espanyola durant l'època franquista, basada en un sistema estatal de garanties però que permetia l'existència de mútues i antigues societats de caràcter privat. Les dues primeres lleis van ser més senzilles i només preveien algunes garanties de com havia de ser l'atenció mèdica, mentre que la tercera era el pas definitiu cap a la popularització de la Seguretat Social i les aportacions que havien de fer l'estat i els contribuents¹⁰⁹⁸.

Però el més interessant és veure com tot això afectaria al món rural. Amb l'ampliació de la Seguretat Social durant la dècada dels seixanta es van obrir les portes perquè als pobles hi hagués menys gent que podés quedar al marge de la cobertura sanitària i l'existència del sistema d'iguales. Molts metges rurals van oferir resistències per entrar en el sistema ja que perdien honoraris i la condició d'empresaris que tenien fins llavors al combinar la pràctica privada amb l'assistència obligatòria de les institucions. Fins hi tot hi ha diversos testimonis que recullen que es van mantenir el cobrament d'iguales de forma il·legal, per bé que la llei del 1962 ho prohibia taxativament. A més, els metges rurals argumentaven que feien més hores que els de les ciutats i no les cobraven, entenent que moltes vegades havien de tenir disponibilitat les 24 hores del dia. Però més enllà d'això cal entendre aquestes actituds dels professionals mèdics perquè sempre han estat forces vives als pobles, reunint moltes competències. A partir d'aquesta idea és com es pot explicar el paper que va tenir el doctor Punset amb els fets de Vila-seca i les conseqüències que van portar aquells esdeveniments a tota la població del municipi.

Al marge dels metges, els veïns i veïnes dels pobles també van veure amb reticències la desaparició del sistema mèdic tradicional de les iguals, ja que tenien la impressió que pagant al metge gaudien d'una atenció més personalitzada i professional¹⁰⁹⁹. Aquestes circumstàncies no es produïren a la Vilella Baixa, ja que la desaparició de l'entitat fou en el moment que la població va renunciar a la capacitat de participació directa en les qüestions mèdiques i a la recuperació de la competència municipal, per bé que ben aviat també s'acabaria entrant al sistema sanitari marcat per les lleis de la dècada dels seixanta.

La desaparició de l'entitat s'explica doncs a partir de les idees generals comentades fins ara. Però també hi van tenir a veure altres escenaris que van provocar la seva extinció, com el final de l'associació entre les dues Vilelles en la contractació del servei sanitari o

---

¹⁰⁹⁸ Pedro BENJUMEA PINO: "Sanidad y desempleo..." pp. 449-472

¹⁰⁹⁹ Jacint RAVENTÓS, Anna GARCIA i Carme PIQUÉ: *Historia de la medicina...* p. 128

la pèrdua de competències municipals amb les ordenacions legals i el major pes dels organismes provincials.

Per últim, cal recuperar la idea inicial del comentari que feia referència a la similitud que la Societat podia tenir amb altres entitats de tipus mèdic. Al començament destacàvem la originalitat d'aquesta associació i només situaven dintre de la mateixa tipologia les mútues i altres entitats de tipus benèfic. Sobre aquestes cal remarcar la importància que tingueren des de finals del segle XIX apareixent a partir de contextos difícils de carestia de possibilitats i mals serveis dels poders públics de l'època. La creació d'aquestes societats és per motius i realitats molt heterogènies, però en general es caracteritzaven per la seva horitzontalitat i la voluntat de superar la mala situació dels seus associats¹¹⁰⁰. Però aquestes societats també anirien caient en desús a mesura que avançaven les lleis estatals en matèria social (sobretot amb l'inici de la dictadura franquista) o s'integrava la seva funció dins d'associacions més grans. Les mútues van gaudir de certa autonomia però també ben aviat van ser regulades a través de lleis i decrets, unint-se en estructures de segon grau¹¹⁰¹.

En cronologies posteriors van aparèixer altres iniciatives associatives lligades a la pràctica mèdica. La més important va ser el cooperativisme sanitari impulsat per Josep Espriu i Castelló, metge nascut a Santa Coloma de Farners el 1914 però que va practicar la seva professió a Barcelona des del 1942. Els principis que defensava Josep Espriu es basaven en l'elecció lliure del metge, el pagament per acte mèdic (al marge de la quota dels associats), una habitació privada en cas d'internament en un centre hospitalari, el fonament de l'ajuda mútua entre els socis, la carència de lucre econòmic i una estructura participativa i autogestionada¹¹⁰².

Aquestes eren les característiques que Espriu va dir que el cooperativisme sanitari havia de tenir, i tenen algunes semblances amb la Societat d'Assistència Facultativa i la sanitat al món rural, com és el cobrament dels metges per servei (similar a les iguales) o la participació dels associats en la presa de decisions. Òbviament Espriu va tenir més en compte els contextos urbans en la seva estructura pel cooperativisme sanitari, però no deixa de ser curiós que alguns dels principis de la Societat quedessin reflectits en l'obra teòrica del doctor barceloní. Lamentablement els seus objectius no es van poder posar

---

¹¹⁰⁰ Elena MAZA ZORRILLA: "La horizontalidad de las sociedades. El mutualismo en la España contemporánea", a Mariano ESTEBAN DE VEGA (ed.): *Pobreza, beneficencia y política social*. Madrid, Marcial Pons, 1997, pp. 73-102

¹¹⁰¹ *Ibid.*, p. 150

¹¹⁰² Santos HERNÁNDEZ BENAVENTE: *Josep Espriu i Castelló. La vocació de la medicina cooperativa*. Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània Edicions, 2012, pp. 34-35

en pràctica dintre d'una estructura cooperativista, ja que la sanitat quedava regulada o bé dins del sistema de la Seguretat Social (del qual Espriu en va ser molt crític) o amb societats empresarials anònimes com Assistència Sanitària Col·legial, creada el 1957 i que finalment el 1978 derivaria en una cooperativa. Així doncs les cronologies són completament discordants, ja que el cos teòric d'Espriu sobre el cooperativisme data de la dècada dels seixanta i dels setanta mentre que la Societat d'Assistència Facultativa funcionà entre el 1934 i el 1950.

Tot i això la qüestió central per la viabilitat del projecte era la creació del sistema sanitari espanyol i la integració de tota la gent a la seva mecànica de funcionament, fent que fos molt difícil poder establir altres mecanismes associatius al marge de les empreses i la iniciativa privada. De moment el cas de la Vilella Baixa ha resultat ser únic durant aquells primers anys de la dictadura franquista, però segurament amb altres estudis sobre realitats associatives locals i comarcals del món rural podrem situar altres exemples de l'organització sanitària i veure millor els trets d'aquest fenomen associatiu que recull característiques de la solidaritat horitzontal de la primera part del segle XX i de noves teories com la del doctor Espriu i el cooperativisme sanitari.

4.2 La sociabilitat informal de la festa en la postguerra: els Barbis de Capçanes

4.2.1 Antecedents

Com bé passava en altres pobles de la comarca, Capçanes comptava amb un bon moviment associatiu des de finals del segle XIX. De les primeres associacions contemporànies cal situar el Centre Mutual de Sant Roc, que va funcionar com entitat de socors mutus des del 1893 amb un bon nombre de socis, la majoria lligats al món del camp¹¹⁰³. El poble també va ser bastant prolífic en el camp de l'associacionisme agrari de sectors socials diferenciats. El 1901 es fundà l'Associació de Propietaris del Camp de tarannà conservador i que funcionà només dos anys segons la documentació que se'n conserva¹¹⁰⁴. Un temps després es va crear la Unió Obrera d'Agricultors el 1914 i, finalment, el Sindicat Agrícola de Capçanes el 1933¹¹⁰⁵, en un moment de màxim apogeu del fenomen cooperatiu a la comarca. En aquest sentit, la classe propietària

---

¹¹⁰³ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 61

¹¹⁰⁴ ACPR. Fons de les Associacions de Capçanes, Associació de Propietaris del Camp. Llibre d'actes, 20/12/1903

¹¹⁰⁵ Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: "La documentació..."

capçanenca era molt reduïda, però regentava la propietat de gairebé un terç de les terres del poble¹¹⁰⁶. La resta de pagesos locals posseïen petites explotacions de terra, i és doncs sota al seva lògica que cal situar la creació de la Unió Obrera d'Agricultors, que primer va pivotar dins de la lògica anarquista¹¹⁰⁷ però després alguns dels seus socis van entrar a formar part d'Unió de Rabassaires¹¹⁰⁸. De tot això se n'extreu la idea que la societat capçanenca patia una profunda divisió en funció dels seus interessos col·lectius, i que aquesta dinàmica també es veurà en el desenvolupament d'altres tipologies associatives de la primera part del segle XX i de l'activitat política local.

L'associacionisme cultural i recreatiu capçanenc també va ser molt important des de finals del segle, però per desgràcia no tenim les mateixes fonts que en el cas agrari i, al marge d'algunes consideracions, no podem fer una descripció molt acurada de les entitats que s'anaren conformant. A finals del segle XIX es va fundar el Casino Capçanenc, de la qual no hi ha moltes referències¹¹⁰⁹. A inicis del segle XX es va creà el "Círculo de Solidaridad e Instrucción", conegut popularment com a Círcol. Aquesta entitat es va establir com un dels pilars centrals del poble en l'apartat recreatiu, amb una important secció de teatre. Un temps després els seus fundadors aconseguiren construir un local anomenat "l'Euterpe", consistent en un envelat on poder-hi celebrar actuacions durant l'estiu i on s'hi programaven els actes de les Festes Majors¹¹¹⁰. A més també comptava amb una secció musical, que com veurem a continuació va ser molt important en el desenvolupament d'altres mostres associatives.

L'apartat més important per Capçanes en el món associatiu va ser a través d'entitats de tipus musical i de balls. A finals del segle XIX es va crear un cor de Clavé¹¹¹¹ a Capçanes amb el nom de la Filharmònica¹¹¹². Aquesta coral va gaudir d'una molt bona acollida entre els veïns i veïnes i els pobles del voltant, ja que hi ha documentades diverses actuacions que feren a Tivissa, Falset, Porrera i Torroja del Priorat, entre d'altres. Però la mort sobtada de dos dels seus principals impulsors va fer que el desenvolupament associatiu musical quedés truncat. El testimoni el recollirien seccions

---

¹¹⁰⁶ Pere AUDÍ i FERRER: *Cooperativistes, anarquistes...*, p. 476

¹¹⁰⁷ Jordi POMÉS i VIVES: *Sindicalisme pagès i republicanisme popular...*, p. 95

¹¹⁰⁸ Joan MARCO ARROYO: *L'Orfeó Capçanenc...*, p. 32

¹¹⁰⁹ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 61

¹¹¹⁰ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, p. 92

¹¹¹¹ Josep Anselm Clavé, escriptor i compositor, fou una persona molt influent en el moviment coral i associatiu de Catalunya durant el segle XIX. Durant aquells anys va ser impulsor de les societats corals, de les quals entre el 1890 i el 1895 se'n crearien algunes per pobles al voltant de Falset. Jaume CARBONELL i GUBERNA: *Josep Anselm Clavé...*

¹¹¹² Joan MARCO ARROYO: *L'Orfeó Capçanenc...* pp.86-87

corals que es van crear al Círcol i que finalment convergiren en la fundació de l'Orfeó Capçanenc el 1925 i un Esbart Dansaire lligat al primer uns anys després. A partir d'aquí és quan el desenvolupament associatiu capçanenc aniria molt lligat al món de la música, ja que les fonts ens diuen que l'Orfeó va arribar a tenir més de cent cantaires de diverses edats¹¹¹³. La composició social dels membres de l'Orfeó i l'Esbart va ser bastant heterogènia, però fortament lligats al catalanisme cultural. Abdó Barceló Ciurana, personatge molt influent a la vil·la i promotor de moltes iniciatives, en fou el seu director i gran impulsor a més de ser membre d'Acció Catalana, partit amb el que ocupà l'alcaldia durant la II República.

Socialment el municipi tingué molta activitat durant tot el període republicà, i va ser en aquells anys quan les seves entitats tingueren major protagonisme i projecció exterior. Així ho va descriure un corresponsal del diari "Priorat", una publicació comarcal que s'editava en aquella època.

*"D'un temps a aquesta part, hom nota ací Capsanes una forta activitat política, que hom esmenta una diversitat de comentaris que n'hi ha per llogar cadires. No passa dia que per una cosa o altra, no hi hagi reunions, ara per una mútua, ara la Confederació i demà per l'Ajuntament o bé per la portada d'aigües... en fi una activitat desusada que tan de bo es traduís en un millorament col·lectiu, encara que donat el nostre tarannà de capsanencs un bon xic disentrats, molt serà que tota aquesta feina de jugar a fer de polítics, no serveixi per tirar-nos els trastos pel cap, i naturalment que si fos així, no cal dir pas, els sortosos que fórem els capsanencs, i el bé que ho tindrien els venedors d'arnica i cotó fluix"*¹¹¹⁴

El periodista destaca la gran ebullició que vivien les entitats locals i el fort dinamisme que havien agafat des de la proclamació republicana, per bé que també deix entreveure les diferències conjunturals que hi havia entre els diverses formes d'organització col·lectiva. L'Orfeó i l'Esbart, tot i la seva heterogeneïtat social, van estar fàcilment catalogades com a entitats pròpies de la gent conservadora, mentre que l'entorn més d'esquerrers s'organitzà a partir del Centre Republicà Federal creat el 1931 i que el 1936 canviaria el seu nom per Ateneu Popular Cultural, del qual gairebé no se'n conserva informació¹¹¹⁵. Amb el cop d'estat militar i la posterior guerra l'associacionisme capçanenc va quedar greument afectat. La mort d'Abdó Barceló durant l'esclat

---

¹¹¹³ *Ibid.*, pp.92-93

¹¹¹⁴ *Priorat*, Any V, 84, 19/06/1932, p. 9

¹¹¹⁵ Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Itineraris per...*, p. 61

revolucionari de l'agost del 1936 va deixar molt tocada l'activitat de l'Orfeó i l'Esbart, que no es refarien fins molts anys més tard.

Per la resta d'entitats el panorama era el mateix: un clima d'una forta polarització dels espais i el control d'aquests per part de les forces revolucionàries des de l'inici del conflicte. La realitat de la guerra marcaria profundament la societat capçanenca, tan pels esdeveniments inicials com pel fort desgast dels últims mesos de conflicte, existint al poble una esfera de pesantor degut a les males condicions econòmiques que encara s'accentuarien més amb l'arribada de la dictadura.

4.2.2 El franquisme i la creació dels Barbis

L'establiment del nou Règim a Capçanes va ser similar al de la resta de pobles de la comarca, amb el retorn de la vella classe conservadora local a les esferes de poder i una reorganització de tots els espais, inclòs el món associatiu. El Sindicat Agrícola va continuar la seva activitat dins dels paràmetres de la nova política dictatorial i els espais més lligats al món republicà van ser prohibits. El clima general que es respirava era d'una forta pesantor, en una societat que havia patit durament els efectes de la guerra i que ara es veia condemnada a l'ofegament permanent dels poders locals i de la nova política franquista de repressió i autarquia econòmica.

És doncs a partir d'aquest clima que cal situar la fundació de la colla Barbis. El 1940, un grup d'homes del poble de diverses edats es trobaren i decidiren organitzar-se de forma informal per trencar amb la monotonia pessimista que Capçanes respirava des del 1939. La manera de fer-ho va ser constituint-se en una societat a la que posaren el nom de Barbis, un nom d'origen navarrès i que feia referència als grups d'amics d'Iruña que amenitzaven les festes de Sant Fermí. La intenció inicial del grup d'homes era fer el màxim per amenitzar la vida local, intentar recuperar el clima de cordialitat veïnal mitjançant la gresca i amenitzar la Festa Major amb paròdies i graciets diverses¹¹¹⁶.

El grup de persones impulsores eren un total de setze homes, i molts d'ells formaven part d'algunes entitats locals com el Sindicat Agrícola o l'antic Orfeó. El més important era que es tractava d'una colla d'amics amb molt bona relació entre ells, i això va ser un dels motius més importants que ajuden a explicar el seu èxit inicial. A partir d'aquí començaren les primeres trobades on es marcaren com a primer objectiu elaborar uns estatuts per repartir pel poble i que servissin com a declaració d'intencions. Finalment

---

¹¹¹⁶Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

sortiren al carrer a mitjans del 1943, i tots els seus articles són una broma on s'esmenta que la principal finalitat seria beure la màxima quantitat de vi possible. Un bon exemple n'és l'article novè, que detalla com havien de ser els aspirants a formar part de la societat Barbis:

[...] *“Habrá una sola clase de Socios, y para serlo, será necesario que concurran en ellos además de las circunstancias previstas en artículos anteriores las normas siguientes: Ser mayor de edad, que consume diariamente 2 litros de vino y ½ de alcohol, protector de la agricultura, juerguista, cara dura, que esté siempre de buen humor, que dé puñaladas a las penas, que sea trabajador, que no acumule capital, que sea flamenco, pinchet y elegante, enemigo de las riñas y que haya observado dentro de la sociedad una buena conducta.”*¹¹¹⁷

Amb aquest enunciat quedava ben clara la intenció dels seus socis, així com la naturalesa general del col·lectiu. A la part final del document signaren els membres de la primera Junta Directiva, com si simulessin uns estatuts d'una societat legal i aquella còpia fos la que s'hagués d'enviar al Govern Civil per tal d'aprovar-ne la seva activitat. Però ja hem dit que mai es va tractar d'una entitat formalitzada, i els estatuts van ser una senzilla declaració d'intencions humorística i no pas un acte formal de com s'havia de gestionar el col·lectiu, per bé que algunes de les atribucions que hi apareixen (la beguda, la festa, etc.) foren característiques molt importants a tenir en compte en les activitats organitzades pels Barbis.

4.2.3 Activitat i evolució

Un cop constituït el grup el 1940 començaren les seves activitats, de les quals en podem fer una separació segons la seva tipologia i a quin públic anaven dirigides. Però l'esperit general de totes elles estava fonamentat en la gresca, les bromes i la festa, i aquestes són les característiques més importants a tenir en compte.

En primer lloc hi ha les activitats més informals com a grup, aquelles que tenen a veure amb la seva dinàmica diària. Tots els seus membres eren pagesos o bé tenien algun lligam amb el camp, però després de les seves jornades laborals es trobaven per practicar l'acció més comuna: la beguda. Són diversos els testimonis que expliquen com els Barbis feien visites als diversos cellers particulars del poble on ingerien grans quantitats de vi mentre comentaven la jugada i les possibles bromes que podrien gestar. D'aquestes trobades en cellers n'han quedat evidències, ja que els integrants dibuixaven

---

¹¹¹⁷ ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Estatuts de la Sociedad Anónima Barbis de Capçanes

el logotip del seu grup (una rata i un porró) a la paret del celler, i encara avui en dia algunes de les cases capçanenques guarden el dibuix als seus baixos¹¹¹⁸. El logotip triat no és un disseny aleatori, ja que respon a dues particularitats importants per l'univers dels Barbis: el porró simbolitza el vi i la rata era un animal que es trobava comunament als cellers¹¹¹⁹. Els Barbis doncs resumien així la seva activitat principal: beure vi als cellers de les cases del poble.

Però aquesta no va ser la seva única ocupació. Els col·lectiu també van fer nombroses incursions a pobles del voltant i a centres urbans importants com Reus o la mateixa Barcelona. A aquests espais s'hi recullen infinitat d'anècdotes relacionades amb el sentit de l'humor que els caracteritzava i que ells definien com a capçanenc i prioratí (per bé que no tenim testimonis que s'hagués reproduït un col·lectiu similar als Barbis en algun altre municipi de la comarca). Perquè ens fem una idea de quines eren les bromes que gastaven els Barbis, tot seguit reproduïrem una petita anècdota recollida al llibre de Joan Asens que, segons l'autor, va passar a Reus:

“Una tarda de dilluns a la Plaça Prim de Reus. Els habituals del mercat omplen els porxos, i a les vores és difícil de passar perquè la gent no deixa un pam de voravia lliure.

Tres Barbis de Capçanes cansats de fer mercat marxen xano-xano, en passar per davant del “Non Plus Ultra”, un diu amb to solemne: i si ens compréssim un gec?

Dit i fet, els tres amics entren a la sastreria plena de clients.

-Déu els guard!, diu cerimoniosament el dependent, què volen els senyors?

-Voldríem un gec...

-Molt bé, i per a qui?

-Pels tres...

-Perfecte, com els voldran? Tots iguals, o...?

-No, no, vostè no ens ha entès; volem un gec pels tres, un gec que ens caigui bé a tots...

El dependent mira els tres Barbis; un alt i prim, l'altre baixet i sec i l'altre gros com ell sol...

-Ho sento, però no els podem servir... ”¹¹²⁰

Aquesta és una mostra de les accions que els Barbis anaren desenvolupant per diversos llocs de fora del poble i que com ja hem repetit es tractava de bromes que ratllaven l'absurd i els afectats per aquestes no sempre comprenien el seu to distès, ja que la majoria d'afirmacions dels Barbis eren fetes en un to de màxima seriositat.

---

¹¹¹⁸Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹¹⁹ ACPR. Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat. Estatuts de la Sociedad Anónima Barbis de Capçanes

¹¹²⁰ Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, pp. 97-98

Però els Barbis no només feien actuacions entre ells mateixos, sinó que una bona part del seu reconeixement al conjunt de Capçanes venia pels esdeveniments que organitzaven de forma autònoma. El més important d'aquests era el que feien just l'endemà del diumenge de Festa Major, el que popularment s'ha conegut com a "dia dels Ganduls". Normalment el primer dilluns després de festes era un dia perquè els veïns i veïnes descansessin després dels actes organitzats durant el dissabte i el diumenge, però els Barbis van veure en aquella jornada una forma d'explotar oci alternatiu al que es plantejava des de l'Ajuntament, i ben aviat es va fer molt popular la dinamització del dilluns de Festa Major a través de la colla¹¹²¹. En un principi els actes eren més aviat modestos, i només en destacava una cercavila al migdia amb una de les bandes de música del poble fent parades als diversos cellers familiars que els Barbis visitaven durant l'any¹¹²². Però amb el pas del temps les activitats foren més variades i el 1947 el grup edità un programa propi pel "dia dels Ganduls" amb una gran quantitat d'actes i que era repartit uns dies abans entre els habitants de Capçanes¹¹²³. A les set del matí es feia el primer cercavila pels carrers del poble tot despertant a veïns i veïnes i convocant-los una hora més tard a un esmorzar popular. Després començava el cercavila principal que, a més de parar a cada celler per beure, es recollien donatius de productes de les cases del poble que més tard sortejaven a través d'una rifa. El cercavila acabava dues hores després amb un vermut popular amenitzat per cançons interpretades pels Barbis acompanyats per alguna banda de música i s'escollia la Pubilla de la diada entre les noies joves de la vila que s'havien presentat. Normalment el vermut s'allargava fins tard i els Barbis, per allà a les dues o tres de la tarda, demanaven a tothom que anés a dinar a casa seva, mentre ells es prenién un respir després de la disbauxa de tot el matí. A la tarda els actes començaven amb jocs i activitats pels més petits, com curses de sacs, el joc de trencar l'olla o estirar la corda, oferint també un berenar pels nens i nenes. Finalment el dia es tancava amb un ball, on alguna vegada es feia un concurs per buscar les millors persones que ballaven jotes, polques o rigodons, entre d'altres. Un cop finalitzat el ball els Barbis donaven la festa per finalitzada i s'acomiadaven del poble fins al proper any, per bé que el grup no deixava de fer trobades per fer les actuacions més informals que hem exposat a l'inici.

---

¹¹²¹Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹²²Joan ASENS: *Guia del Priorat...*, pp. 102-103

¹¹²³Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

Poc a poc els Barbis anaren consolidant-se com un grup molt important dins de l'imaginari capçanenc. Totes les festes i actuacions que feien no deixaven a ningú sense una opinió al respecte, fos bona o dolenta. Durant la dècada dels seixanta hi hauria un relleu generacional entre els seus membres, abandonant el grup els homes d'una edat més avançada i entrant-ne de més joves que canviaren el nom de Sociedad Anónima Barbis per anomenar-se Colla Barbis, el mateix que es manté avui en dia¹¹²⁴. Normalment el grup va gaudir del molt bona opinió, per bé que la qüestió més important és el que tindria a veure amb les autoritats locals i els seus recels en tolerar unes actuacions que escapaven per complert a la lògica de l'època i als patrons festius i de lleure manats per la ideologia franquista a través dels espais.

4.2.4 Vincles amb la sociabilitat formal capçanenca i el paper de les autoritats

Entendre l'èxit d'una colla d'amics com els Barbis no es pot explicar sense entrar a valorar el vincle de les persones impulsores amb altres entitats locals i, sobretot, el paper que tingueren les autoritats, tan del poble com de la província.

Després de l'establiment dels poders franquistes el panorama associatiu va quedar fortament trasbalsat. La majoria d'espais van quedar ocupats per les organitzacions satèl·lits de la FET y de las JONS, mentre que els llocs recreatius lligats al món republicà van ser ocupats per elements del Partit Únic, com ja hem explicat al primer capítol amb el què li va passar al patrimoni controlat antigament per Unió de Rabassaires¹¹²⁵. Les poques entitats que van sobreviure van ser el Sindicat Agrícola i la Comunitat de Regants de la Riera de la Vall de Capçanes. L'antiga activitat que s'havia desenvolupat a través de l'Orfeó, l'Esbart i el Teatre havia quedat inclosa dins dels aparells de la FET y de las JONS, com el cas del teatre amb la seva secció de Educación y Descanso o el ball de l'Esbart amb la Sección Femenina, entre d'altres¹¹²⁶. A partir d'algunes fonts sabem que els Barbis es relacionaren amb la majoria d'actes culturals que hi havia al poble. Ja s'ha esmentat que un dels seus fundadors havia estat membre d'alguna Junta del Sindicat Agrícola, però els altres havien participat amb l'antic Orfeó Capçanenc o el grup de teatre integrat dins de Educación y Descanso.

En una reunió del Consell Local de la FET del 1950 es va tractar el panorama de l'esbarjo local, recordant que antigament havien existit dues societats recreatives, una

---

¹¹²⁴Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹²⁵Ministerio de Trabajo. Fondo Histórico. Inventario del patrimonio inmobiliario de la AISS, 8, exp. 319-675

¹¹²⁶Joan MARCO ARROYO: *L'Orfeó Capçanenc...* pp. 291-297

secció dramàtica, l'Orfeó i l'Esbart. Moltes d'aquestes societats havien estat eliminades i només un dels dos locals (després de ser reconvertit amb un negoci privat) continuava obert. És llavors quan es va proposar la creació d'un espai lligat a l'Obra Sindical de Educación y Descanso que aplegués activitats culturals (organització de conferències, secció dramàtica), esportives (futbol, bàsquet) i recreatives (escacs i altres jocs) amb l'ajuda d'altres iniciatives falangistes com el projecte d'Hogar Rural que s'havia de construir durant la dècada dels cinquanta¹¹²⁷. Quan es va parlar de l'espai es va fer referència al local que hi havia al cafè España, negoci que era regentat per un dels membres de la colla Barbis. A partir de llavors aquell personatge va arrendar la sala que tenia per a què es pogués dur a terme la iniciativa recreativa que el Consell Local havia pensat.¹¹²⁸

El que ve a referir tot això és que els membres dels Barbis sempre van ser una part molt activa en les iniciatives sociabilistes formals, i per tant és fàcil veure connexions entre els ells amb altres entitats.

Però el més important va ser la relació que tingueren amb els poders locals. A la documentació generada per la Prefectura Local de la FET y de las JONS de Capçanes i l'Ajuntament no hi ha evidències sobre l'existència dels Barbis. En una informació del 1945 sobre la Festa Major es reconeix que els actes del dissabte i el diumenge estaven organitzats pel Consistori, i al dilluns únicament es fa referència a la missa i a les activitats pels nens i nenes de la tarda¹¹²⁹. En cap cas apareix el nom dels Barbis, però sabem que els jocs eren organitzats per ells, així com la resta d'actes d'aquell dia

Al marge d'això hi ha diversos escenaris a tenir en compte. Els poders locals no van intervenir contra les iniciatives dels Barbis perquè, segons les fonts consultades, ells mai es posicionaren dintre de cap perfil polític. A méssabem a partir de la documentació de la FET que entre sis i set persones dels Barbis eren afiliats al Partit Únic, i un dels quals va ser Delegat Sindical durant la dècada dels cinquanta, a més de ser el President de la Comunitat de Regants. Però al marge d'ell la resta d'afiliats a la FET i membres dels Barbis només van ocupar posicions al Consell Local de forma esporàdica i en funció de ser vocals escollits en representació dels afiliats, sense ostentat cap càrrec important. En general doncs es tractava de gent amb un perfil polític indiferent i que tampoc havia format part d'organitzacions d'esquerres durant el període republicà,

---

¹¹²⁷ AHT. Expedients de Hogares Rurales del Frente Nacional de Juventudes. Capçanes, 46.

¹¹²⁸ ACPR. Fons de la prefectura Local del "Movimiento" de Capçanes. Llibre d'actes, 1949-1963. 21/01/1950

¹¹²⁹ ACPR. Fons de l'administració local. Ajuntament de Capçanes. Festa Major, 1945.

explicant-se així la tolerància que tingueren les autoritats locals. A part cal esmentar alguns escenaris de coacció indirecta que els Barbis feien a l'Ajuntament. El col·lectiu gaudia d'una gran popularitat local en tots els sectors, i les seves bromes i sortides de to les gaudien la majoria de capçanencs i capçanenques. En una ocasió, durant el cercavila del migdia del “dia dels Ganduls”, els Barbis passaren per la casa de l'alcalde i li van dir en un to irònic que ben segur faria l'aportació més generosa per la panera de la tarda. L'alcalde, al veure que mig poble seguia als Barbis, va accedir a fer el donatiu, estalviant-se així ser mal vist pels veïns i veïnes que acompanyaven la xaranga. No sabem si l'alcalde feu l'aportació de bona voluntat, però la veritat és que es va veure seriosament acorralat i gairebé obligat per les insinuacions que els Barbis li feren sobre la seva condició econòmica¹¹³⁰.

Però aquest no va ser l'únic episodi entre les autoritats i els Barbis. Una vegada van venir al poble autoritats de l'administració provincial¹¹³¹ i els membres del Barbis els anaren a rebre vestits de tirolesos. Quan les autoritats baixaren del tren i s'encaminaven cap a l'Ajuntament amb la resta de poders locals els Barbis van oferir als assistents unes danses típiques del Tirol. Les autoritats provincials van quedar perplexes davant l'ocurrència d'aquella gent, però la seva actuació no va ser prohibida per l'alcalde i els altres càrrecs locals, cosa que ens fa pensar que hi havia certa permissivitat per la seva part. Després d'això el Governador Civil va tenir coneixement directe de les excentricitats dels Barbis, però com ja passava amb les autoritats locals va tolerar-ne l'activitat perquè no es posaven en assumptes polítics. Però que el Govern Civil tingués coneixement de la seva existència no significa que els Barbis poguessin ser legalitzats com una entitat. La seva idiosincràsia els feia completament diferents a qualsevol de les associacions que es podien legalitzar amb el Decret del 1941, i per això (i potser també per la seva voluntat) es van mantenir al marge.

Però aquest no va ser l'únic episodi dels Barbis amb les autoritats. Durant la dècada dels cinquanta alguns membres del col·lectiu anaren a Barcelona de viatge. Un cop allí es situaren a la porta del teatre del Liceu i, vestits d'etiqueta, van començar a tirar grans quantitats de monedes a l'aire mentre asseguraven que ho feien per donar-ho als pobres.

---

¹¹³⁰Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹³¹Aquesta informació no s'ha pogut contrastar, ja que els mitjans propagandístics de l'època només esmenten les visites a Capçanes de la Delegada Provincial de Sección Femenina i el Cap Provincial de Propaganda el 7 d'abril del 1940, la del Subcap Provincial del Movimiento el gener del 1955 per presidir els actes de l'aniversari de l'ocupació de Capçanes per les forces franquistes i la de l'Inspector Nacional de Juventudes i el Delegat Provincial del Frente de Juventudes el 31 de maig del 1958 per inaugurar l'Hogar Rural. *Diario Español*, 10/04/1940 p. 3. *Diario Español*, 14/01/1955, p. 6. *Diario Español*, 03/06/1958, p. 2

Al final la policia es va presentar al Liceu i va acabar per detenir als dos capçanencs acusant-los de desordres públics. Un cop a comissaria els Barbis digueren que eren de Capçanes i que preguntessin al Govern Civil de Tarragona sobre el seu poble i el seu col·lectiu. La policia va trucar a l'autoritat provincial tarragonina, que finalment acabar intercedint per ells i demanant que els deixessin ràpidament en llibertat, assegurant que es tractava d'un grup pacífic que només feia bromes sense causar mal a ningú¹¹³². Aquesta anècdota ens permet veure el grau de coneixement que el Govern Civil tenia sobre l'activitat que feien els Barbis i com, en definitiva, aquests van saber conviure i adaptar-se a la legalitat i els organismes de poder de l'època.

Però òbviament no tot va ser permissivitat. L'Església no va veure amb bons ulls les activitats que els Barbis feien, en especial tots els actes del dilluns de Festa Major. El primer problema acostumava a venir pel fet que algun dels actes del matí coincidia amb l'ofici religiós que el capellà del poble acostumava a fer abans del migdia. Aviat però es va solucionar el tema, ja que l'Ajuntament i els Barbis parlaren amb el capellà per intentar solucionar els problemes d'horari¹¹³³. Però el tema no va quedar aquí, ja que en diverses ocasions el sacerdot va fer sentir les seves crítiques sobre el contingut de les festes dels Barbis, dient que no s'adequaven als patrons que la moralitat nacionalcatòlica pretenia instaurar¹¹³⁴.

Però com bé comenten les fonts l'actitud de l'Església era molt variada depenent del capellà que en aquell moment estigués destinat a Capçanes. A mesura que passaren els anys la tibantor va anar desapareixent, i ja durant la dècada dels seixanta diversos sacerdots capçanencs van tolerar la festa dels Barbin i, fins i tot, van acabar per participar-hi bé fos acompanyant les comparses musicals amb algun instrument o senzillament assistint als actes de la festa com un veí més del poble¹¹³⁵.

4.2.5 Característiques generals de la sociabilitat informal de la gresca durant el

Primer Franquisme

Comentar els aspectes o característiques més importants dels Barbis durant el Primer Franquisme i posar-los en context resulta ser molt més complicat que en la resta d'associacions que s'han anat tractant al llarg del capítol. La principal diferència és que

---

¹¹³²Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹³³Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

¹¹³⁴ Els excessos d'alcohol i altres licors eren molt mal vistos per un dels poders on es sustentava el Règim i havia de dotar-lo de discurs. Manuel ORTIZ HERAS: "Iglesia y control social...", pp. 161-193

¹¹³⁵Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

els Barbis foren un exemple de sociabilitat informal i, tal i com s'ha explicat, els paràmetres que fem servir per mesurar aquesta categoria són completament diferents als usats en l'associacionisme formal¹¹³⁶. En la majoria d'associacions treballades les categories de composició sociològica del grup o les principals característiques de la seva evolució són essencials per veure com va avançar l'associacionisme prioratí a la Catalunya de la postguerra, tot posant-les en comparativa amb altres estudis d'entitats similars elaborats per altres autors i autors. Però amb la sociabilitat informal aquests paràmetres no serveixen, ja que els grups humans i la seves relacions són tan heterogènies que es fa difícil poder establir uns patrons comuns de descripció, ja que estan fortament influenciats pel context, les dinàmiques de grup i les activitats que dugueren a terme¹¹³⁷.

El cas dels Barbis resulta ser bastant innovador. Estem davant d'un col·lectiu de gent que, degut a la legislació de l'època, no es va poder articular com una associació dintre dels paràmetres legals del Règim. Però va comptar amb la complicitat dels poders locals i provincials per desenvolupar els seus actes, en especial durant la Festa Major. No sabem si la voluntat inicial dels seus membres era formalitzar-se de manera legal, però la veritat és que era bastant difícil poder encaixar el seu mode de vida dintre dels cercles associatius del l'època, en especial durant la dècada dels quaranta on el monopoli recreatiu i de lleure acostumava estar en mans de la FET i les seves organitzacions¹¹³⁸.

Però el punt més important és sobre el caràcter de sociabilitat informal que hem atribuït als Barbis, ja que hi entren molts elements a tenir en compte. En l'aparat inicial del nostre treball dedicat a la història social i a l'estudi de la sociabilitat s'ha comentat la divisió que la historiografia fa entre el món formal (les associacions) i l'informal (vincles entre individus en espais i situacions concretes com les places, les festes, els bars, etc.)¹¹³⁹. A partir d'aquí, a quin lloc podem situar els Barbis? La pregunta no té una resposta clara, ja que com hem anat repetint la societat no es va legalitzar durant el franquisme però hi ha una sèrie de característiques que tenen a veure amb la sociabilitat formal. Si bé d'entrada tot tenia un aire més espontani a mesura que passen els anys ens trobem amb un grup perfectament consolidat i tancat, ja que per preparar totes les

---

¹¹³⁶ A l'inici del treball ja s'han esmentat les conclusions a les que arriba Isabel Marín sobre la sociabilitat al franquisme dient que l'associacionisme era la institucionalització sociocultural i la sociabilitat feia més referència a les relacions socials i l'espai; entenent però que hi necessitat de relacionar els dos conceptes juntament amb els moviments socials. Isabel MARÍN GÓMEZ: *Asociacionismo, sociabilidad y movimientos sociales...*

¹¹³⁷ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: "Sociabilitat: entre la teoria i...", pp. 19-62

¹¹³⁸ Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 252

¹¹³⁹ Isidro SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "El miedo, ley para todos...", pp. 101-152

activitats que feien durant el “dia dels Ganduls” calia d’una bona organització. Però no es conserven actes ni altres evidències documentals que expliquin aquesta planificació, i les accions i bromes que feien tenen més a veure amb dinàmiques pròpies dels cercles d’amistat espontanis que no amb grups associatius formals.

A partir d’aquí és quan podem entrar a valorar la necessitat de veure una interconnexió entre la sociabilitat formal i la informal tot observant el cas dels Barbis. Una i altra categoria constitueixen extrems d’un permanent flux entre els pols teòrics de major a menor grau de formalitat i informalitat, una idea molt treballada per l’antropòloga Josepa Cucó¹¹⁴⁰. És doncs a partir d’aquesta idea que entenem com els Barbis de Capçanes s’organitzaren com un col·lectiu amb unes funcions molt definides en alguns aspectes però que a la vegada van saber crear un sistema de relacions entre ells i el conjunt del poble molt característic i espontani, amb certes mostres de voluntariat i autonomia per part dels seus membres i tot dintre d’un context de control i vigilància com era el de la dictadura franquista.

Fets aquests aclariments cal passar a comentar la naturalesa social dels Barbis. Ramon Arnabat i Xavier Ferré comenten que durant els anys vint i trenta del segle XX van proliferar el que ells anomenen “grups d’amics”, una mena de sociabilitat informal però estable que tingué gran protagonisme en l’activitat social i cultural amenitzant les estones amb bromes i balls¹¹⁴¹. Per fer aquesta descripció parteixen del testimoni del llibertari reusenc Alfons Martorell, que explica com aquests grups d’amics es constituïen en els contextos que millor els hi convenien (companys de feina, veïns o familiars), amb noms bastant extravagants i que mai no formalitzaren aspectes legals com estatuts o locals propis¹¹⁴². El paral·lelisme d’aquesta definició amb la naturalesa dels Barbis queda bastant clara, sobretot en els conceptes de formalitat i informalitat que s’han comentat anteriorment.

Xavier Ferré és qui ha aprofundit més en aquests tipus de col·lectius informals a partir de l’estudi de les memòries d’algunes personalitats reusenques de la dècada del 1930¹¹⁴³. La majoria els situa a partir de les obres d’Alfons Martorell (el llibertari anteriorment citat), Josep Serra Pàmies (militant de la Lliga Regionalista) amb “Records

---

¹¹⁴⁰Josepa CUCÓ i GINER: *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València, Alfons el Magnànim, 1991.

¹¹⁴¹Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat...*, p. 227

¹¹⁴²Alfons MARTORELL: *República, revolució i exili. Memòries d’un llibertari reusenc*. Reus, Centre de Lectura, 1993, p. 62

¹¹⁴³Xavier FERRÉ TRILL: “Espais de sociabilitat reusenques: marcs i xarxes”, a Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya contemporània...*, pp. 527-571

i Siluetes”¹¹⁴⁴ i, principalment, les de Xavier Amorós que parlen dels contextos entre el 1930 i la dècada dels seixanta¹¹⁴⁵. El més important és que Ferré parla de diverses característiques en les dècades del 1930 i del 1960. En el primer context situa la principal ocupació d’aquests col·lectius en el ball, sempre al voltant d’altres espais perfectament definits com les societats recreatives que Reus tenia en aquells anys. També tenen especial importància la xarxa de cafès o locals de consum, molt importants a l’hora de situar l’activitat recreativa informal d’aquests grups d’amistats. A la dècada dels seixanta la situació varia sensiblement, i Ferré comenta que la temàtica va començar a pivotar entorn a la cultura, gràcies a l’aixoplug d’espais com el Centre de Lectura o les plataformes locals impulsades per l’Església durant aquells anys, en especial Fòrum Joventut i els seus recitals¹¹⁴⁶. Si tot això ho posem en comparació amb la realitat dels Barbis, veiem que el grup coincideix amb els paràmetres generals apuntats, però la temàtica i la idiosincràsia divergeixen en diversos aspectes. Els Barbis eren un grup d’amics, però la seves finalitats principals no van ser la cultura o el ball, sinó l’humor, el consum de vi i la festa. A més, els Barbis tenien una singularitat de grup i de nom perfectament definides, mentre que els altres grups són heterogenis entre ells i més difícilment quantificables.

Entrant ja de ple en les activitats hem vist que l’humor és la principal característica a tenir en compte. No es pot entendre el paper dels Barbis sense les múltiples anècdotes d’excentricitats que els acompanyaren al llarg de la seva història amb un graciets fines i iròniques sobre diversos contextos de l’època. Gabriel Cardona en un excel·lent treball dedicat a l’humor en temps franquistes explica la majoria de tòpics humorístics que la població espanyola explotava i que també les Barbis usaren en la seva mofa amb temes com l’estraperlo i l’escassetat de menjar durant la postguerra o les bromes i innocentades. En aquest sentit explica que a les localitats valencianes de Xalanç (Vall de Cofrens) i Ibi (Alcoià) es celebrava durant el Dia dels Innocents la “Festa dels Bojos” que datava del segle XVIII, on un grup de joves recorrien els carrers vestits de forma estrafolària amb música i a l’arribar a la nit es celebrava un ball, un fet que l’autor ressalta tot estranyat davant les reaccionàries costums i morals franquistes¹¹⁴⁷.

---

¹¹⁴⁴Josep SERRA PÀMIES: *Records i siluetes 1901-1930*. Reus, Asociación de Estudios Reusences, 1969, pp. 25-42

¹¹⁴⁵Xavier AMORÓS: *Històries de la plaça de Prim*. Barcelona, Columna, 1977. Xavier AMORÓS: *El camí dels morts 1931-1941*. Reus, Pragma, 2005.

¹¹⁴⁶Xavier FERRÉ TRILL: “Espais de sociabilitat reusencs...”, pp. 527-571

¹¹⁴⁷Gabriel CARDONA: *Cuando nos reíamos de miedo. Crónica desenfadada de un régimen que no tenía ni pizca de gracia*. Barcelona, Ediciones Destino, 2010, pp. 176-177

Parlar de les festes ens porta al tema central de l'activitat dels Barbis: la celebració del “dia dels Ganduls”. En aquest aspecte hem destacat l'enorme grau de participació i organització que la colla mostrava, i com les autoritats locals foren permissives a l'hora de deixar un dia de la Festa Major per a què els Barbis n'organitzessin els actes. Abans que res ens cal fer algunes consideracions sobre la festa durant el franquisme, lligant aquí algunes qüestions que s'han treballat en l'anterior apartat de l'associacionisme recreatiu i el paper que aquestes tenien en estructurar els esdeveniments. En primer lloc destacar que el franquisme es va dedicar a reorganitzar el calendari festiu per recuperar totes les festivitats de signe catòlic que durant el període revolucionari havien caigut en desús. A més el Règim va impulsar en els seus dos primers anys de vida noves dates festives per rememorar diades importants dins de la litúrgia del franquisme, seguint així amb el model d'altres dictadures de tall totalitari com el feixisme italià o el nacionalsocialisme alemany¹¹⁴⁸. Així doncs, la reforma del calendari festiu oficial va ser una operació tàctica de caràcter polític, recolzada per motivacions ideològiques i fonamentada en el control i reproducció de la dominació socioeconòmica i simbòlica¹¹⁴⁹. A banda d'això també es perseguiren celebracions de contingut més profà com el Carnaval. Però en l'anterior apartat dedicat a les associacions recreatives hem vist que a Cornudella del Montsant es va seguir desenvolupant la festa, tot i que amb un caràcter molt més auster i vigilada de molt a prop per les autoritats locals, en especial l'Església.

En general doncs la idea a subratllar és que el franquisme, en el seu intent de dominar l'espai públic, veia que calia eliminar de les celebracions el contingut que podia posar en dubte el nou ordre classista, espanyolista i reaccionari del Règim i, per tant, els elements que aguantaren la purga foren limitats i domesticats¹¹⁵⁰. Altres autors com Antoni Vives destaquen que el nou poder va fer servir algunes tècniques per controlar millor el desenvolupament festiu. Entre aquests mecanismes hi havia les bases per a

---

¹¹⁴⁸ Sobre tot això són interessants les conclusions a les que arriba Zira Box Varela a la seva tesi doctoral sobre la construcció simbòlica del franquisme on comenta els principals escenaris simbòlics de la dictadura comparant-los amb altres règims feixistes europeus, en especial el feixisme italià. Zira BOX VARELA: *La fundación de un Régimen. La construcción simbólica del franquismo*, Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid (UCM), 2008, pp. 193-281

¹¹⁴⁹ Gil-Manuel HERNÁNDEZ MARTÍ: *La festa reinventada. Calendari, política i ideologia en la València franquista*. València, Universitat de València, 2002, p. 38

¹¹⁵⁰ Javier ESCALERA: “El franquismo y la fiesta. Régimen político, transformaciones sociales y sociabilidad festiva en la España de Franco”, a Jorge URÍA (et. al.): *La Cultura popular en la España contemporánea: doce estudios*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2003, pp. 253-261

concursos i premis, on es limitaven continguts i temàtiques per tal que no aparegués res amb temes relacionats amb la sexualitat o la crítica social¹¹⁵¹.

A partir d'aquestes idees generals intentem situar l'obra dels Barbis en el calendari festiu capçanenc. Òbviament cap dels seus continguts van entrar a qüestionar els principis morals que el Règim havia de tenir, però la seva participació en les festes significà la posada en escena d'elements populars al marge dels espais de decisió que els poders locals tenien. Però això tampoc és cap novetat, ja que en l'estudi de les societats recreatives s'ha vist la important presència que aquestes agafarien en la celebració d'actes a mesura que anessin adquirint personalitat jurídica pròpia. L'aprofitament d'esclètxes en la legalitat franquista va ser un tema molt recurrent per entitats i grups informals on hi ha molts exemples de com intentaven dir la seva en l'elaboració del programa festiu amb la introducció de balls o altres esdeveniments de tipus folklòric diferents als actes més conservadors¹¹⁵².

Però el tema central que ens porta a entendre millor com es van poder desenvolupar els Barbis és el paper que tingueren les autoritats. Normalment estem davant de situacions on la gent d'aquests col·lectius formava part dels òrgans de poder i decisió locals, però en el cas dels Barbis els seus membres no van tenir gran transcendència a l'Ajuntament o al Consell Local de la FET i només la meitat formaven part del Partit Únic. Això no treu però que les autoritats no tinguessin constància de la seva naturalesa i activitats, però al no haver-hi intencionalitat política per part dels Barbis ni antecedents dels seus membres amb organitzacions republicanes s'explica la permissivitat, tenint clara la idea que en els primers anys de postguerra el personal municipal era més aviat una figura burocràtica i de control de la població¹¹⁵³. Els cercles informals de la dècada dels seixanta abans esmentats també coincideixen amb els Barbis en el fet que els seus membres eren catalogats políticament com a indiferents, i senzillament s'aproparen a l'Església per les possibilitats que aquesta oferia a partir d'esclètxes per desenvolupar activitats de diversa índole, en especial les relacionades en temes culturals¹¹⁵⁴.

---

¹¹⁵¹ Antoni VIVES: *Festes de sant Antoni a Manacor: ritual, identitat i mobilització al segle XX*. Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 2009, p. 117

¹¹⁵² Cubelles té un magnífic treball sobre el desenvolupament de la seva Festa Major durant la dictadura que ens serveix d'exemple i on s'explica el paper que tenien els poders locals en la seva preparació i com entitats i altres col·lectius (sobretot sota el paraigua de l'Església) participaven en el desenvolupament d'alguns actes. Marta BLANCH i FALP i Joan PUJOL i FAUQUER: *¡Fiesta de Chico y Grandes! Les festes Majors durant el franquisme (1939-1978)*. Premi d'Investigació Local de la Vila de Cubelles. Cubelles, Ajuntament de Cubelles, 2004, pp. 168-169

¹¹⁵³ Montserrat DUCH PLANA: "Partit únic...", pp. 85-111

¹¹⁵⁴ Josep MASSOT i MUNTANER: *Església i societat a la Catalunya contemporània*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 259-264

Finalment, cal destacar la viabilitat del seu projecte i la possible idiosincràsia capçanenca del col·lectiu. En els estudis teòrics sobre sociabilitat es remarca la importància de situar espais sociabilistes definits per la idiosincràsia i els comportaments dels diversos grups en un territori¹¹⁵⁵. El conjunt del nostre estudi pretén posar de manifest aquesta afirmació en un context geogràfic més gran com és el Priorat, però amb l'exemple dels Barbis es demostra que aquests cercles també podien existir en espais locals més petits que la comarca. La reproducció del model dels Barbis no tindrà un seguiment per tota la comarca, per bé que els integrants estiguin influïts per dinàmiques comunes com el vi i el món agrari, la duresa de la postguerra, la repressió o el comportament dels poders reaccionaris locals.

---

¹¹⁵⁵Maurice AGULHON: *La sociabilicé meridionales...*

PART V. CONCLUSIONS, BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

Conclusions

El present treball ha intentat mostrar la necessària relació que hi ha entre el franquisme i l'associacionisme en un context rural català com el Priorat. Al llarg dels diferents apartats ja hem anat apuntant algunes notes sobre les principals característiques de cada àmbit, fent el que podríem definir com a conclusions parcials. Però és necessari recuperar-les i creuar-les entre elles, a fi i efecte de relacionar-les millor amb alguns dels punts plantejats a l'inici del treball i, finalment, resseguir noves vies de recerca de les temàtiques que s'han anat apuntant.

Abans d'entrar en matèria cal recuperar algunes consideracions prèvies. La present tesi ha combinat les perspectives de la microhistòria i la d'abast català o estatal, combinant-se amb estudis tipològics d'associacions generals o específics de cada cas. S'ha de tenir en compte que la realitat local o regional no és en cap cas una realitat aïllada, sinó que forma part d'un continu que la influeix i la transforma. El món local tampoc serà sempre un reflex fidel de les situacions de tipus general, ja que les dinàmiques i les conjuntures pròpies faran que afectin de forma diferent alguns fets. En general, l'estudi de les microrealitats ens mostra una major heterogeneïtat dels processos, i més encara si el que ens hem proposat estudiar és un règim centralitzador i uniformitzador com el franquista i el moviment associatiu que hi va haver. La trajectòria que va tenir el Priorat des de finals del segle XIX va ser molt característica, i afectarà d'una manera concreta als esdeveniments que s'aniran produint al llarg del segle XX.

Lligat a tot això tenim, en primer lloc, la delimitació de l'actual comarca, els problemes que se'n van derivar i la conjuntura global que marcava profundament el seu desenvolupament. La creació del Priorat com a ens administratiu va venir marcada pel fort debat entre els municipis que l'havien de conformar pel fet d'existir situacions molt diferenciades entre ells. El Priorat històric o geològic, l'epicentre natural de l'actual comarca, tendirà a tenir un excés de centralitat per diferenciar-se de la resta de pobles, en especial la zona sud del Baix Priorat. Tot i això, el sud i el centre mantindran unes sinèrgies que cap altra zona experimental, la qual cosa ajudaria a que també es perfilin com a pols importants Cornudella de Montsant al nord i Falset al centre-sud.

Però quan parlem de conseqüències directes anem més enllà de les típiques qüestions administratives. La vinya, el cultiu per excel·lència de tot el territori, tindrà encara més protagonisme als llocs centrals del Priorat històric, que van aprofundir encara més el seu monocultiu durant l'època de creixement econòmic previ a l'arribada de la fil·loxera.

La crisi de finals del segle XIX va comportar uns resultats sense precedents a la història recent prioratina: pèrdua d'una gran part de la terra conreada i lenta recuperació molt allargada en el temps sota la direcció de les classes dirigents locals; expulsió d'una bona part de la població que no va tenir cap més sortida que l'emigració cap a altres llocs i l'aprofundiment de la conflictivitat social. Sobre el primer aspecte, l'arribada del paràsit va provocar la mort d'una bona part dels ceps que s'havien plantat. Alguns pobles van optar per reconvertir els seus cultius però la majoria van iniciar la reconversió amb ceps americans, plantant-los a les zones que era més fàcil el seu conreu i abandonant la resta de terra rompuda, en un procés que duraria bona part del segle XX.

És, però, quan unim aquest factor a les seves conseqüències socials quan fem una millor radiografia de la idiosincràsia prioratina. La primera és demogràfica, amb la pèrdua de gairebé 9500 persones entre el 1887 i el 1930 i de 3600 entre el 1936 i el 1960. L'èxode rural, una característica molt comuna del camp català durant el segle XX, es manifestarà de múltiples maneres pels territoris rurals del Principat, però al Priorat les seves mostres van ser especialment agressives. Tot els pobles es van veure afectats, però encara s'hi van veure més els de la zona del Priorat històric fruit del paper monocultiu de la vinya.

Però com hem vist no tothom va poder marxar. La divisió de la terra en parts molt petites feia que no hi haguessin grans latifundistes a la comarca, però sí alguns propietaris més importants que gestionaven els millors camps que s'havien enriquit més en l'anterior període expansiu i regulaven gairebé tots els processos econòmics. La crisi del sector va afectar tothom, però la situació va ser més senzilla per ells, mentre que les classes populars patirien un greu empitjorament de les condicions de vida. Les diferències socials s'accentuaren, a la vegada que també augmentava la conflictivitat.

I el lloc on millor es va plasmar aquesta conjuntura regressiva va ser en el moviment associatiu. A nivell general, el sorgiment i evolució de les associacions a la Catalunya contemporània venia marcat pel triomf del liberalisme, l'expansió capitalista, la formació de la societat de classes i la recuperació cultural catalana. Hi haurà molta varietat de tipologies, i la llei d'Associacions del 1887, tot i ser en alguns aspectes restrictiva, ajudarà a potenciar-ne el desplegament des de finals del segle XIX. El món rural també viurà aquesta onada de creació d'entitats tot i que els paràmetres de desenvolupament seran diferents i agafarà especial importància el món sindical, les organitzacions de propietaris, el cooperativisme, les entitats d'oci o instrucció i el món catòlic.

Al Priorat també hem vist l'aparició de les mateixes tipologies associatives que a la resta del món rural català, però la seva creació va estar profundament marcada per la conjuntura econòmica i social que s'arrossegava des de la crisi de la fil·loxera. Sindicats i cooperatives de consum van ser les respostes organitzades que les classes populars van trobar davant d'aquella situació, mentre que el món propietari (que hem de recordar que també dirigia la política local) potenciava espais d'oci, agrupacions de defensa dels seus interessos, l'incipient moviment del cooperativisme agrari i les associacions de tarannà catòlic. Fent una radiografia general ens trobàvem davant d'una societat molt dividida, on les confrontacions de classe eren inherents en l'organització social. El sindicalisme sota òrbita anarquista va agafar molta preponderància entre jornalers i petits propietaris, incapços de viure en aquelles condicions i troben, en l'organització col·lectiva, la millor forma per defensar els seus interessos. Va ser d'aquí que també sorgí el cooperativisme de consum, ja que la situació va fer que molts veïns i veïnes no poguessin accedir a productes alimentaris de primera necessitat. A mesura que passés el temps les cooperatives de consum incorporarien noves seccions que també van ser molt importants pels seus associats. L'oci en va ser una, amb el cafè com a espai d'excel·lència on es teixirien moltes relacions socials de sociabilitat informal, però també de formació política, de tertúlia o bé a partir de la lectura de la premsa. També important va ser la faceta instructiva a partir d'oferir coneixements específics als socis per intentar capgirar la situació d'alt analfabetisme que patia la classe treballadora prioratina.

Emigració, organització i lluita van ser les sortides de les classes populars a la situació de la comarca, incapaces de poder accedir amb plenes garanties a millorar els rendiments dels cultius donada la seva mala situació econòmica ja que, a la pràctica, els únics capaços de poder-ho fer van ser els propietaris i la classe dirigent local. Per això van ser els primers en propiciar la creació de cooperatives agràries, agafant la idea que el cooperativisme agrari tenia múltiples formes en funció de la classe que el potenciava. Així doncs, els encarregats de gestionar la producció agrària post-fil·loxera va ser precisament la classe dirigent local, capaços de replantar els nous ceps i intentar treure el màxim benefici al vi que se n'obtenia. Les bodegues cooperatives es convertiren en espais de referència, així com també en una de les poques alternatives econòmiques del sector. Inicialment les cooperatives agràries van tenir un perfil molt tècnic, però a poc a poc van anar sumant espais d'oci amb el cafè, el teatre i la sala d'espectacles on celebrar-hi balls o actuacions musicals. Pel que fa al catolicisme, les associacions

d'aquest tipus van estar sempre dirigides pels poders locals, que buscaven mitigar l'efecte que el sindicalisme combatiu havia tingut en les classes populars i així intentar relaxar el clima de confrontació mitjançant la beneficència amb la tasca pastoral. Però també cercaren la propaganda catòlica i la seva exaltació a través de promoure celebracions, protecció de sants i recuperar la presència social que la religió havia tingut entre la població.

L'organització associativa era un clar reflex de la situació social de la comarca, de la mateixa manera que també passava a la resta de Catalunya i de l'estat espanyol. Durant l'etapa republicana hem vist com s'aprofundia en tots aquests aspectes, sobretot els que fan referència a la bipolarització d'espais a nivell local, amb xarxes sociabilistes i associatives diferents per cada grup, en especial pel factor de classe. Però també assistirem a una profunda politització dels espais, amb l'aparició de nombroses organitzacions i candidatures polítiques de diversa índole que tindrien vincles amb els espais associatius que fins llavors s'havien anat desenvolupant. I més important és la influència que tot allò va produir a la societat, democratitzant-la i possibilitant que algunes de les conquestes que s'havien aconseguit en èpoques anteriors es materialitzessin a partir de l'accés a la gestió de les institucions municipals.

L'esclat de la Guerra Civil va suposar el punt més àlgid de tot aquest procés. Moltes de les dinàmiques que hem comentat fins ara es van accentuar, a més de produir-se processos molt importants a nivell associatiu com la unificació de sindicats i cooperatives o la supressió d'associacions que podien tenir alguna vinculació amb el bàndol colpista. La conflictivitat i el clima de retrocés van fer que es produïssin molts episodis de violència a la rereguarda republicana, i el Priorat en va ser un dels afectats. Capellans, gent conservadora o propietaris van ser les víctimes de les persecucions, encara que els responsables directes de les accions fossin, moltes vegades, persones vingudes de pobles de l'entorn.

Si hem fet tot aquest camí als antecedents és perquè moltes de les qüestions que el nostre treball ha abordat estan interconnectades amb el passat i és per aquest motiu que hem cregut necessària la seva aparició en aquest apartat. La violència repressiva, el paper de les autoritats locals i el posterior enquadrament de la gent seran un clar reflex de les conseqüències de la conjuntura anterior. La voluntat que el franquisme va mostrar per desactivar i anihilar tota la tradició anterior es va sumar al fet que el Priorat seguiria totalment immers en la regressió econòmica, demogràfica i social.

Parlar de la instauració del poder franquista ens porta a comentar l'aspecte de la repressió. Com ja hem vist, aquesta va ser molt dura i expeditiva a partir de diverses vessants. En clau numèrica, la xifra de damnificats va ser molt elevada a gairebé tots els pobles, la qual cosa confirmava el fet que aquesta etapa va ser molt més dura en els entorns rurals que no pas al món urbà. Al mirar les particularitats locals i fer una relació de les víctimes, hem vist que les penes més punitives les van patir una part dels quadres dirigents locals d'època revolucionària, però també altres persones identificades com a massa anònima o "activistes" del període, sobretot en pobles que van tenir un índex d'exili més elevat i la nova justícia, conscient que calia "passar comptes", va actuar amb gran duresa contra gent amb passat republicà. Aquest fet pot ser una mostra més que la repressió no era únicament en resposta de la situació anterior, sinó que volia demostrar exemplaritat, com una forma més de naturalitzar el nou estat de coses en el qual qualsevol referència al passat republicà era motiu de persecució i prohibició, usant qualsevol mitjà per portar-ho a terme. La forma amb què es va manifestar aquesta violència franquista va ser molt planificada, conscient que calia acabar amb tot el gruix de gent que havia format part o era simpatitzant del bàndol republicà.

I passaria el mateix amb la instauració de les noves estructures de poder local, que òbviament van acabar sent la mateixa classe dirigent del món conservador que anteriorment s'havia organitzat contra les iniciatives populars i havia patit les conseqüències de l'ordre revolucionari de la rereguarda. A partir de formes diferents segons la idiosincràsia de cada poble, el Règim es dedicà a "domesticar" el poder de les corporacions municipals, restaurant velles relacions de caciquisme i blindant els espais de privilegi a partir de les proclames propagandístiques i la ideologia que es promulgava. La poca capacitat que van mostrar les noves autoritats davant la situació de postguerra també va ser un tret característic, ja que el minvat capital del què disposaven i la poca capacitat de decisió els va convertir en senzills peons dels organismes de poder superior.

Però més important va ser la seva funció política, on van comptar amb l'acompanyament de les altres estructures de poder local impulsades des del franquisme: l'Església catòlica i la FET y de las JONS. Tots ells van exercir perfectament les seves funcions repressores, tant en l'apartat de persecució del personal republicà com en el plantejament del control de la societat de l'època. Els capellans van ser un dels elements més importants als pobles de cara a pregonar els valors del nacionalcatolicisme i censurar les actituds contràries als plantejaments reaccionaris, a

més de gaudir d'una posició privilegiada per conèixer la vida de molts veïns i veïnes. I el mateix van fer els membres dels consells locals de la FET, que a més van intentar impulsar (sota ordres superiors) les seves estructures d'enquadrament al global de la població. Tot això ens mostra que, en general, estem davant de situacions de molta violència, malgrat que hi hagin diferències importants entre els pobles de la comarca a l'hora de ser exercida. Al final acabarà per instaurar-se una certa relaxació en aquests episodis, que coincidirà també amb la fi de la tendència més feixistitzadora de la que va fer gala el franquisme durant els seus primers anys d'existència.

Més enllà de les actituds de les persones responsables dels organismes de poder hi ha la dominació simbòlica que es va fer per intentar influir en la societat. I en aquest punt és quan apareix novament l'associacionisme i la sociabilitat formal, ja que el franquisme es va aprofitar d'antigues estructures després d'enquadrar-les als seus designis o bé d'impulsar-ne de noves. Però abans, de la mateixa forma que va fer amb la gent del bàndol republicà, va anorrear per complert qualsevol vestigi de les entitats vinculades a l'esquerra i el progressisme, especialment d'aquelles que es van destacar més en aquell bàndol durant la II República i la Guerra Civil. Al Priorat hem assistit a un desballestament sense precedents, la qual cosa ha demostrat que el franquisme va ser la ruptura més important que el moviment associatiu d'època contemporània va patir des que es va iniciar a mitjans del segle XIX. Les lleis que el regulaven van ser abolides, els Governadors Civils van passar a dictar-ne arbitràriament quines podien funcionar sota els principis del *Nuevo Estado* (a partir d'una forta vigilància) i es van requisar les propietats que moltes associacions tenien, que passarien a formar part dels consistoris o bé de la FET y de las JONS a través de la CNS i la tasca de la "Comisión Calificadora de Bienes Sindicales Marxistas". En aquest sentit, el Priorat va ser un lloc on es va produir d'una forma molt dura tot aquest desballestament, amb pobles com Porrera o Gratallops que antigament havien tingut entre 10 i 15 associacions i que va passar a tenir-ne únicament una o dues; a més d'episodis de confiscació molt durs com el de la cooperativa de consum el "Provenir" de Falset, entre d'altres. Tot això passarà en els anys de la immediata postguerra, moment en què la repressió serà més virulenta. Però després assistirem a alguns casos on les autoritats locals intentaran intercedir amb el poder provincial de cara a poder recuperar antics espais com les cooperatives, conscients de la importància d'aquestes pel futur econòmic dels pobles per molt que anteriorment haguessin format part del bàndol republicà.

Inicialment, els nous espais de sociabilitat que el franquisme va tolerar i impulsar van ser, precisament, aquells que van dependre de la dictadura i van ajudar a definir la seva naturalesa: les organitzacions del Movimiento i l'Església catòlica. Precisament, el Règim va fer una ofensiva molt important a través dels dos apartats perquè es convertissin en les úniques estructures capaces de poder organitzar la gent, i des d'allí incidir des d'un punt de vista propagandístic per polititzar-la en els seus valors ideològics. En el pla falangista hem observat l'aposta que es va fer per impulsar organitzacions de masses com la Sección Femenina o el Frente de Juventudes, posant les màximes facilitats des dels organismes centrals i provincials per intentar enquadrar el personal i implementar el discurs al conjunt de la societat. De la mateixa manera que la repressió física, aquesta voluntat propagandística d'enquadrament va ser especialment forta durant la dècada dels quaranta, i aniria perdent força a mesura que passessin els anys i es fes més evident el fracàs de les polítiques falangistes. Sección Femenina i el Frente de Juventudes es van veure incapaços d'aconseguir sumar gent als seus projectes al marge de la gent d'ordre, a més d'anar perdent efectius al llarg de la dècada dels quaranta. Les activitats de la Sección van girar al voltant del lleure femení a partir de mobilitzar una petita part de la població femenina, mentre que el Frente, tot i erigir-se com la referència de la infància i la joventut i intentar incidir-hi localment amb els Hogares Rurales, va acabar per materialitzar el fracàs de la seva aposta per la marginació dels seus espais. Per tot això diem que les estructures de la FET van acabar per esdevenir espais polítics per l'autoconsum de la pròpia gent que formava part de la classe dirigent local o bé que s'havien destacat en el seu suport al bàndol colpista.

Amb l'Església passaria una cosa similar. Conscient que havia perdut una bona part dels seus espais d'influència en detriment de la FET, la seva missió va ser reconstruir de forma vertical l'organigrama d'Acció Catòlica, apostant per unes estructures que, lluny d'assemblar-se a les antigues associacions catòliques, estaven controlades pels poders locals i el capellà amb l'única missió de propagar el catolicisme a partir de congregacions i confraries. Tot i això, és important la tasca que es va desenvolupar a partir de les sales parroquials o el moviment excursionista, tot i que la materialització de totes aquestes iniciatives no arribaria fins a la dècada dels cinquanta i, sobretot, la dels seixanta.

A partir de tot plegat podem assegurar que la implementació al món rural de la repressió i els futurs espais socials del franquisme va ser inicialment molt forta, per bé que al final es fes evident el fracàs estrepitos d'aquesta voluntat d'enquadrament. Però si observem

la qüestió des d'un altre punt de vista veiem que la dictadura, conscient d'haver fracassat en la propaganda, sí que va aconseguir despolititzar la gent, fent desaparèixer tota una tradició de cultura política democràtica i de participació perquè fossin assumides les actuacions dels nous organismes i espais de tipus vertical. Així doncs, el Règim no va aconseguir polititzar la gent, però potser el que realment buscava era precisament la seva despolitització a partir de la complicitat de les autoritats locals, i més encara en un entorn que precisament s'havia destacat per tenir una forta tradició combativa i de lluita per la millora de les condicions de les classes populars.

De tot aquest anorreament i voluntat controladora en va sortir alguna cosa. Malgrat les indefinicions legals i polítiques sobre el tema fins gairebé el 1943, hem vist que es va anar teixint un nou associacionisme a partir de tota la conjuntura explicada fins ara. Les principals associacions de tradició anterior que van aguantar la desfeta van ser les cooperatives agrícoles i algunes entitats de tipus professional com les comunitats de regants. Però a mesura que ha passat el temps hem vist una lenta recuperació d'antics espais, sobretot aquells que tenen a veure amb el món recreatiu i l'oci, al marge d'altres mostres més anecdòtiques com les analitzades a l'últim apartat del capítol anterior.

Així doncs, la part més important va ser el cooperativisme, que s'erigí com la principal mostra de sociabilitat formal voluntària durant la primera part del Règim, capaç d'aglutinar diverses activitats i seccions malgrat que estigués perfectament controlat pels organismes franquistes com la Obra Sindical de Cooperación (depenent de la CNS). El seu estudi concret ens ha permès avançar en les dinàmiques generals que aquest moviment va tenir durant el franquisme, tot posant en comparativa les principals característiques identificades amb altres estudis fets en aquest apartat. D'entrada, hem vist el control formal i informal que van exercir-hi organismes de poder local, en especial la FET i el Delegat Sindical local. Però també hem descobert que a mesura que va passar el temps va augmentar el grau de participació dels socis en la presa de decisions, la qual cosa coincidia amb una lentíssima integració de l'entitat estudiada a la llei que es va aprovar el 1942. En aquest sentit ens hem preguntat el per què de la lentitud d'alguns processos burocràtics, tot i que les cooperatives agràries agafessin molta importància per intentar plantejar solucions a la crisi econòmica i social en què seguien sumits els pobles del Priorat. Un cop reprimint el moviment contestatari popular, els productors locals van intentar dir la seva a través de les cooperatives sobre com havia de ser la venda del vi, en un intent de millorar la situació local i potenciar el paper del cooperativisme, malgrat que aquest estigués controlat per organismes oficials. Però

hem assistit al fracàs parcial d'aquesta fórmula, incapaç de millorar la situació de la gent, integrar-se a l'evolució tecnològica del camp català de la dècada dels cinquanta i tenir una delicada situació econòmica. En una de les iniciatives més arriscades les cooperatives van intentar crear una unió comarcal per a poder dir la seva en el tema del comerç, però els resultats van acabar sent desastrosos. Es va fer evident una vegada més la inoperativitat del cooperativisme franquista per a solucionar els problemes, malgrat l'empenta que molts socis van posar per pal·liar la situació, tal i com mostra la participació que aquests sectors van tenir en les estructures cooperativistes. Però alguna d'aquestes polítiques de protecció van fer que, finalment, es creés una DO pròpia per la zona del Priorat històric, no exempta de múltiples controvèrsies entre els pobles veïns. Aquest segurament és l'únic èxit que les cooperatives van poder assolir, ja que per la resta de casos la situació va seguir sent d'estancament, recessió i crisi. Finalment, és precís mencionar que la situació general de l'agricultura durant bona part del Primer Franquisme va afectar també al desenvolupament del cooperativisme agrari, almenys en el que té veure amb l'economia autàrquica, el no retorn de capital cap al camp (malgrat que el *Nuevo Estado* avoqués a nivell propagandístic per una ruralitat) i la dependència del seu desenvolupament en altres sectors econòmics com el secundari o el terciari.

Pel que fa al cooperativisme de consum les coses van funcionar d'una forma similar a l'anterior cas. La dictadura va intentar aprofitar al màxim els antics espais, per bé que la seva lògica anterior fos completament diferent. També va tenir la necessitat d'integrar tot un moviment molt arrelat al territori a partir de subordinar-lo al cooperativisme agrari i a les estructures del sindicalisme vertical. Així es va acabar amb la bipolarització d'espais, aplicant l'harmonia social i la subordinació dels interessos als que tenia la classe dirigent local.

A partir del cas que hem analitzat s'ha vist que el cooperativisme de consum va tenir un abast molt local, lligat a la comunitat del poble o de l'entorn més pròxim i fent que, moltes vegades, fos l'únic espai possible des d'on adquirir productes de primera necessitat. A diferència d'altres cooperatives del món urbà o d'abast més gran, les del món rural van poder aguantar millor la seva lògica de funcionament malgrat les pèrdues generals del camp, ja que van exercir situacions de monopoli comercial, mentre que a les ciutats o nuclis poblacionals més grans aquestes van haver de competir amb el comerç privat. A més, la seva integració a les cooperatives agrícoles va fer que la seva activitat i desenvolupament estiguessin molts lligats a la lògica agrària, la qual cosa va provocar conseqüències positives i negatives. Els beneficis vindrien en l'augment de

l'oferta de productes (sobretot del vi i l'oli) i una millor viabilitat econòmica, però les negatives eren la pèrdua de capacitat decisòria, la subordinació als interessos del camp i la dependència de la seva viabilitat econòmica a partir del projecte agrari.

Amb el món recreatiu l'evolució va ser una mica diferent. Durant els primers anys de dictadura (especialment la primera dècada) la seva recuperació va ser molt més difícil, tenint en compte que, a diferència del moviment cooperativista que va estar integrat a les estructures de la CNS, l'apartat recreatiu depenia totalment de les lleis associatives franquistes i les seves restriccions. Gràcies al paper que algunes autoritats locals van tenir amb el poder provincial, algunes entitats van poder continuar amb la seva obra malgrat que les seves funcions estiguessin molt censurades. Però d'altres no ho van poder fer, i aquí és on recuperem de nou el paper del falangisme amb estructures com l'Obra Sindical de Educación y Descanso, els quals van intentar que, en un primer moment, la gestió d'aquell apartat es fes precisament des de l'organisme del Partit Únic encarregat de proporcionar distraccions a la població. Pel món rural va ser molt important perquè va assumir la direcció en matèria d'oci i esbarjo en detriment de les antigues associacions, juntament amb els espais del món eclesiàstic que abans hem esmentat.

A partir d'estudiar diferents casos sobre el desenvolupament que va tenir l'associacionisme recreatiu a la comarca hem arribat a diverses conclusions. En primer lloc, recordem les diferents possibilitats que es van obrir on poder-se organitzar, ja fos a través de seccions dins del moviment cooperativista o bé la recuperació de la personalitat jurídica d'antigues entitats. En el primer cas la cosa va ser més senzilla d'entrada, però al final es va complicar quan es van haver de formalitzar les activitats que s'hi feien: van haver de passar per la lentitud burocràtica. I el segon també va tenir els seus problemes, ja que el procés de recuperació no es va produir de manera uniforme. I aquí segurament hi van entrar en joc les subjectivitats de la classe conservadora local, encarregada d'organitzar la vida als pobles per mitjà de les noves estructures del Règim. Si aquest personal trobava útil constituir de nou l'antiga associació recreativa ho feia, i si veia que a través dels nous organismes públics constituïts podia organitzar les activitats d'oci i esbarjo doncs no feia els passos per procurar-ne la legalització. A banda d'això també s'ha de tenir en compte la iniciativa dels socis i el paper jugat de les autoritats locals i provincials. Al parlar de la seva situació hem vist que aquesta també va ser molt variable, però al tractar-se d'entitats que ja gaudien de suports locals a partir de la tradició associativa anterior el seguiment

que se'n va fer era força alt. Les activitats que van oferir van estar profundament controlades i vigilades, conscients que la festa i l'esbarjo no poden anar en contra de l'estricta moralitat nacionalcatòlica i la seva censura. Amb l'organització festiva la cosa canviaria, ja que s'ha vist que un cop les entitats recuperaven la personalitat jurídica l'organització dels actes més importants per les festes majors correria, en alguns casos, a càrrec seu; mentre que abans això havia estat competència governamental. Però tampoc això representarà cap diferència ja que la direcció de les associacions comptarà amb molta gent de la classe dirigent local.

També cal recordar el tema de la bipolarització d'espais. El franquisme havia intentat esborrar la tradició anterior a partir de potenciar els seus propis espais i els que eren d'interès de la classe dirigent local. La finalitat era uniformitzar, simplificar i centralitzar, de cara a procurar l'harmonia social entre la població. Però el problema vindrà quan apareguin divisions entre els grups dirigents, i aquests es materialitzin en la creació d'espais amb tradició antagònica entre els seus socis i simpatitzants. El cas de Cornudella, tot i no ser únic, ajuda a demostrar que també hi van haver conflictes entre els grups de poder local, i que la interacció dels organismes provincials no va ser suficient per superar els enfrontaments que hi havia.

En l'últim apartat del capítol dedicat a l'associacionisme hem vist dues mostres de col·lectius que ens han obert la porta a poder pensar en altres qüestions. La Societat d'Assistència Facultativa, pel fet que els paràmetres en què aquella associació es va moure, eren més aviat de la tradició associativa anterior a la dictadura que no pas posterior. I el grup informal dels Barbis de Capçanes ens ha servit per a poder parlar de certa genuïnitat sociabilista, si més no d'aquell poble. A més, hem obert la porta a demostrar que els estudis sobre organitzacions informals de gent són una bona forma de comprendre millor algunes característiques locals.

Al marge de totes les característiques que hem anat apuntant en tenim d'altres que precisament van compartir totes les tipologies tractades. En primer lloc, la disminució constant de socis que totes elles van patir, provocat per la disminució de la població prioratina i la continuïtat dels efectes de la crisi de finals del segle XIX. Però encara més important és la qüestió de gènere, ja que, en total sintonia amb el patriarcat que promulgava el franquisme, les dones van ser apartades de l'espai públic i, per tant, de les associacions. En el cas de les cooperatives algunes d'elles en van poder ser sòcies després que els marits morissin, però mai van intervenir a les assemblees generals ni tampoc van ocupar càrrecs a la direcció.

L'estudi en perspectiva comparada de cada associació o tipologia ens ha ajudat a veure millor que potser ens trobem davant de mecanismes de sociabilitat propis del Priorat. Però la veritat és que més aviat es tracta de contextos econòmics, polítics i socials molt diferents de la resta de territoris pròxims o del món rural en general. Aquest fet es fa evident especialment amb el moviment cooperativista, conscient que va acabar per ser el puntal més important per a la vida econòmica d'uns pobles en plena decadència.

A partir de tot el que hem apuntat fins ara intentarem resoldre les qüestions que ens hem plantejat a l'inici d'aquest treball. Tal com ens plantejàvem a la hipòtesi inicial hem vist que evidentment hi ha un vincle directe entre l'associacionisme i el franquisme, ja que la dictadura va modelar per complert la situació i va integrar les mostres sociabilistes més importants a les seves estructures i interessos, en va guiar la seva direcció, va promoure l'enquadrament de la gent manllevant la seva capacitat en la presa de les decisions i, en general, acabant amb la cultura interna que la comarca tenia anteriorment. La repressió també va tenir molt a veure en aquest sentit, ja que gràcies al seu efecte va ser més senzill poder plasmar totes aquestes voluntats polítiques del Règim. A partir d'això també queda confirmat que l'establiment del franquisme va representar la ruptura més important que el moviment associatiu va patir des del seu establiment a mitjans del segle XIX, ja que no s'havia vist tan perjudicat per les estructures de poder fins aquell moment. L'explicació a això és ben senzilla, i només cal buscar-la en les actuacions concretes que el franquisme va tenir i desenvolupar al Priorat, intrínsecament lligades amb la seva naturalesa.

Un segon aspecte és el que té a veure amb el context rural. La descripció sobre els casos repressius ha ajudat a confirmar que la violència franquista va ser especialment dura al camp, es va aprofitar de les velles enemistats i la capacitat informativa de les petites comunitats. A falta de més estudis sobre el tema, la força amb què les noves estructures franquistes van actuar també va ser molt elevada, conscients que calia acabar amb tota la tradició anterior en matèria participativa i popular. Si bé és cert que la nova legalitat, les supressions d'entitats i el control de les permesses afectaria per igual a tot arreu, al món rural va ser més senzill que tot això es notés gràcies a la conjuntura comunitària i veïnal de les comunitats petites. El marc de xoc va ser especialment violent, sobretot perquè una bona part de l'antiga sociabilitat formal havia sorgit com a reflex dels interessos oposats entre les classes socials prioratines davant la situació econòmica negativa. El franquisme va acabar provocant que les xarxes de les classes populars fossin pràcticament eliminades pel suport que van donar a la causa republicana, mentre

que les de la classe propietària, la que formaria part de la direcció local a partir del 1939, es van adaptar al nou estat de coses i, progressivament, es van anar ajustant a les noves situacions tot impulsant espais on sentir-se més còmode socialment.

Aquest últim punt ens porta a reflexionar sobre el desenvolupament de noves pautes associatives durant el franquisme. A nivell legal i formal hem vist que sí, ja que el Règim va acabar desballestant tota la tradició anterior i la va adaptar als seus propis designis. Però mirant la seva posterior evolució, tot i veure-hi moltes evidències de control i censura, s'observa també que els criteris d'impuls i funcionament van acabar per ser els mateixos que la classe propietària havia impulsat: el cooperativisme agrari i l'apartat recreatiu. La diferència estarà en què les classes populars, privades de la seva xarxa i reprimides físicament, s'aniran integrant paulatinament al nou marc associatiu a partir de la dècada dels cinquanta, però sense poder-ne participar massa activament en la direcció fruit dels poders locals i la naturalesa ideològica del Règim. En definitiva, això acaba per fer-nos entrar de ple en aspectes com l'oposició i el consens que va tenir el règim de Franco pel territori a partir de la resposta que donaren els diferents grups socials (aquesta vegada a través de l'associacionisme). A més, estudiar l'associacionisme ha ajudat també a mesurar el grau d'afectació que va tenir la dictadura cap a la gent, almenys aquella que estava organitzada en els cercles sociabilistes.

Les qüestions sobre l'evolució de les associacions i la sociabilitat formal ens encaminen a veure si durant aquells anys es va promoure un retorn al localisme, on els protagonistes de tots els processos descrits no van tenir cap perspectiva àmplia sobre el que passava. En aquest sentit, la classe dirigent local es va subordinar perfectament a les voluntats dels organismes superiors, per bé que el seu marc d'actuació va ser, lògicament, el municipi del qual formaven part.

El següent tema que cal abordar és la política que va tenir el Règim amb l'associacionisme, la qual podem confirmar que va existir però amb alguns matisos però la màxima voluntat es va materialitzar en la prohibició i la integració de les entitats supervivents cap a les estructures burocràtiques, així com en pretendre mobilitzar la gent en aquests nous espais. Però mirant l'evolució dels casos particulars i a mesura que passa el temps hi ha alguns matisos, ja que sinó no s'expliquen les indefinicions i lentituds burocràtiques que van afectar les associacions de la comarca. Fins i tot aquest fet pot tenir a veure amb la pròpia naturalesa que el franquisme va tenir durant els primers anys i la capacitat per adaptar-se a les noves situacions interiors i exteriors, ja

que hi ha certa concordança entre aquest aspecte i la permissivitat en fer noves associacions.

En darrer lloc, el fet d'haver escollit el que la historiografia tradicional coneix com a Primer Franquisme (1939-1959) ens ha servit per a demostrar que, precisament, les dinàmiques que es donaren en aquells vint anys van ser molt diferents entre elles. Els estudis més generals han ajudat a fer lectures diferents sobre les etapes que va tenir el Règim de Franco, fent-nos veure que entre el 1939 i el 1959 hi ha moments prou diferents. Amb l'anàlisi de l'associacionisme passa una cosa similar, ja que els estudis més generals expliquen que no es van produir modificacions substancials entre les associacions fins a la Llei d'Associacions del 1964. Sense tenir cap pretensió de voler resoldre aquest tema, al Priorat hem situat dos moments prou diferents entre ells en matèria sociabilista: durant els primers anys de postguerra hem assistit a l'impuls i enfortiment de la faceta més virulenta i totalitarista del franquisme, coincidint a més amb el pitjor moment vital de les associacions. Però a partir de la dècada dels cinquanta s'han observat molts canvis a tenir en compte, des de l'estancament de les plataformes d'enquadrament del Movimiento fins a l'aparició i recuperació d'antigues societats, passant per noves formes de fer en algunes entitats com les cooperatives. Però això tampoc és prova de res, ja que cal seguir treballant en nous estudis sobre la sociabilitat formal en altres entorns per veure millor aquest tema.

Finalment, no volíem acabar aquest punt sense valorar la possibilitat que aquesta tesi hagi deixat noves vies de recerca que cal tenir en compte. La primera i més important és la línia cronològica, ja que el present estudi només ha fet una aproximació al comportament del franquisme i l'associacionisme al territori durant els primers vint anys. La Llei d'Associacions del 1964 va permetre que apareguessin noves societats al marge de les que hem comentat fins ara, ja fossin centres d'estudi locals, cercles fotogràfics o entitats lligades al món esportiu, a més de generalitzar-se encara més la liberalització de l'espai recreatiu amb noves associacions d'aquesta índole. L'estudi de l'evolució de totes elles ens ajudaria a conèixer millor les dinàmiques sociabilistes d'un context rural durant l'última part de la dictadura, entenent que es va produir una obertura administrativa sense que canviessin cap dels mecanismes de control i dissuasió que van funcionar fins llavors, com tampoc les xarxes de dominació del poder local. Aquest és segurament el primer camí que un futur estudi hauria d'emprendre, gràcies als fonaments que aquesta tesi ha intentat aportar.

En segon lloc tindríem una sèrie d'apunts que fan referència a la cronologia i la temàtica treballades. La primera és la cerca de noves evidències en altres pobles de la comarca que ajudin a contrastar millor els processos que s'han explicat, així com millorar alguns aspectes que, per falta de fonts, ha estat més difícil d'abastar. La possibilitat de treballar la documentació que fa referència a l'Església i Acció Catòlica ens donaria noves pistes sobre la importància que aquests espais van tenir en l'organització de la gent, i veure si realment van acabar per esdevenir contrapunts als llocs que havien mantingut una vinculació més estreta amb la classe dominant i l'antic falangisme. També caldria afegir la possible organització de grups de resistència antifranquista que la comarca va acollir i com va ser la seva interacció amb la societat i els poders locals.

Lligat al tema personal hi ha tot el que té a veure amb la sociabilitat informal. Ja sabem que el treball d'aquest aspecte és més complicat ja que es fa molt difícil fer-ne una comptabilització. En alguns casos n'hem pogut fer una primera aproximació, però realitzar-ne un anàlisi més acurat és encara un assumpte pendent, i per fer-ho ens podríem servir d'altres estudis com les biografies, les memòries individuals o reculls culturals i de costums, ja que ens donen moltes pistes sobre la mentalitat de la gent i la seva forma de relacionar-se.

Estudiar el comportament dels grups humans, la seva integració als espais ens portarà a aprofundir en la interdisciplinarietat entre la història i les altres ciències socials. La història social té ja una bona base gràcies al vincle estret que s'ha establert entre la historiografia i la sociologia, ajudant així a la consolidació dels estudis socials de forma general i, més concretament, els que fan referència a la sociabilitat. Haver parlat d'aspectes com la rivalitat associativa ens pot portar a assegurar l'existència d'identitats i de grups de pertinença diferenciats al marge de la condició de classe. Altres disciplines com la psicologia social o l'antropologia podrien aportar nous punts de vista a tenir en compte, molt interessants de cara a seguir avançant en l'elaboració d'una història totalitzadora.

Fonts i bibliografia

Llibres

- AA. DD.: *Sociología española en los años 70*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1971.
  - o *Homenatge a Pere Tarrés*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
  - o *L'època franquista. Estudi sobre les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1989
  - o *Franquisme a les comarques tarragonines*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1993.
  - o *Historia de la acción social pública en España: beneficencia y previsión*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1999.
- Joan ABELLA i CREUS: *Minerals i mines de la conca de Bellmunt del Priorat*, Sabadell, Fons Mineralògic de Catalunya, 2007.
- Joan ABELLA i ESCUER: *La terra del dòlar. L'activitat minera al poble de Bellmunt del Priorat*, Barcelona, generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2001.
- Paloma AGUILAR FERNÁNDEZ: *Memoria y olvido de la Guerra Civil Española*, Madrid, Alianza, 1996
- Maurice AGULHON: *La sociabilicé meridionales*, II Vols, Ais de Provença, La Pensée Universitaire, 1966
  - o *Le cercle dans la France bourgeoise, 1810-1848*, Paris, Armand-Colin, 1977.
- Maurice AGULHON i Maryvonne BODIGUEL: *Les associations au Village*, Le Paradou, Editions Acte-Sud, 1981.
- Ángel ALCALDE: *Los excombatiente franquistas. La cultura de guerra del fascismo español y la Delegación Nacional de Excombatientes (1936-1975)*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014.
- Francisco ALÍA MIRANDA et. al.(coords.): *España en sociedad. Las asociaciones a finales del siglo XIX*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 1998.

- Josep AMILL CORTS: *50 anys de la Cooperativa de Consum Panificadora Cooperativa. L'Espluga de Francolí (Conca de Barberà), 1957-2007. Una aportació a la història del cooperativisme català*. L'Espluga de Francolí, Comarcal de Consum Panificadora, 2007.
- Xavier AMORÓS: *Històries de la plaça de Prim*. Barcelona, Columna, 1977.
Xavier AMORÓS: *El camí dels morts 1931-1941*. Reus, Pragma, 2005.
- Pere ANGUERA NOLLA: *Societat, sociabilitat i ideologia a l'àrea reusenca*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1999.
- Pere ANGUERA (dir.): *Història general de Reus, Volum IV. Entre dues dictadures 1923-1975*, Reus, Ajuntament de Reus, 2003.
- Pere ANGUERA *et al.*: *Associacions. Cultura i societat civil a Catalunya*. Tarragona, El Mèdol, 1991.
- Miguel Ángel APARICIO PÉREZ: *El sindicalismo vertical y la formación del Estado franquista*, Barcelona, Eunibar, 1980.
- Ramon ARNABAT (coord.): *Els moviments socials al Penedès. Actes del II Seminari d'Història del Penedès*. Vilanova i la Geltrú, Institut d'Estudis Penedesencs, 2001.
- Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ: *Ateneus. Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Federació d'Ateneus de Catalunya, 2015.
- Ramon ARNABAT i Martí MARÍN, Martí (eds.): *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Barcelona, Coordinadora d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Balearics, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs i Edicions Cossetània, 2001.
- a Julio ARÓSTEGUI *et al.*: *En el combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012.
- Joan ASENS: *Guia del Priorat*, Tarragona, Edicions Llibreria de la Rambla, 1981
- Pere AUDÍ FERRER: *"El Porvenir" 1916-1936. Vint anys de cooperativisme obrer a Falset*. Reus, Carrutxa, 2004
  - o *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2010

- Pere AUDÍ FERRER *et al.*: *100 anys fent vi: centenari de la Cooperativa Falset-Marçà: 1912-2012*. Falset, Cooperativa Falset-Marçà i Arxiu Comarcal del Priorat, 2013
- Pere AUDÍ i Toni ORENSANZ: *Joaquim llorens Abelló*, Barcelona, Fundació Roca i Galès i Cossetània, 2008.
- Pere AUDÍ i FERRER, M. Jesús SÁNCHEZ SOLDEVILA, Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: *La propietat de l'aigua a Falset (1922-1961)*, Falset, Ajuntament de Falset i Arxiu Comarcal del Priorat, 2011.
- Pere AUDÍ I FERRER, M. Jesús SÁNCHEZ SOLDEVILA i Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: *La propietat i la gestió de l'aigua a Falset (1922-1961)*, Falset, Ajuntament de Falset i Arxiu Comarcal del Priorat, 2011
- Albert BALCELLS: *El sindicalisme a Barcelona: 1916-1923*, Barcelona, Nova Terra, 1966.
- Francesco BARBAGALLO *et al.*: *Franquisme: sobre resistència i consens a Catalunya: 1938-1959*, Barcelona, Crítica, 1990.
- Jaume BARRULL: *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç, 1986.
- Ramon BATALLA i GALIMANY: *Els casinos republicans: cultura, política i esbarjo. El Casino de Rubí, 1884-1939*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- Josep BENET: *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Benito BERMEJO i SandraCHECA: *Libro memorial: españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 2006
- Tomàs BIOSCA i ESTEVE: *La Societat Obrera de Tivissa. Els orígens de la Societat Cooperativa d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries de Tivissa (1912-1918)*. Valls, Cossetània Edicions, 2004.
- Marta BLANCH i FALP I Joan PUJOL i FAUQUER: *¡Fiesta de Chico y Grandes! Les festes Majors durant el franquisme (1939-1978). Premi d'Investigació Local de la Vila de Cubelles*. Cubelles, Ajuntament de Cubelles, 2004.
- Inmaculada BLASCO HERRANZ: *Armas femeninas para la contrarrevolución: la Sección Femenina en Aragón, 1936-1950*, Màlaga, Universidad de Málaga, 1999.

- Alfonso BOTTI: *Cielo y dinero: el nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*, Madrid, Alianza Editorial, 2008.
- Zira BOX: *España, año cero: la construcción simbólica del franquismo*, Madrid, Alianza, 2000.
- Jordi CANAL: *Banderas blancas, boinas rojas: una historia política del carlismo, 1876-1939*, Barcelona, Marcial Pons, 2006.
- . Maria Dolors CAPDEVILA i Roser MASGRAU: *La Justicia Social: òrgan de la Federació Catalana del PSOE 1910-1916*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979.
- Joan Anton CARBONELL *et al.* (eds.): *I Jornades de recerca històrica i social del Baix Llobregat. VIII Jornades d'Estudis sobre el Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 27, 28 i 29 de novembre de 1990*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- Jaume CARBONELL i GUBERNA: *Josep Anselm Clavé i el naixement del cant Coral a Catalunya (1850-1874)*. Cabrera de Mar, Galerada, 2000.
- Gabriel CARDONA: *Cuando nos reíamos de miedo. Crónica desenfadada de un régimen que no tenía ni pizca de gracia*. Barcelona, Ediciones Destino, 2010.
- Edward H. CARR: *¿Qué es la historia?*, Barcelona, Ariel, 1984.
- Julián CASANOVA: *La Iglesia de Franco*, Barcelona, Crítica, 2005.
- Julián CASANOVA *et al.* (ed.): *El pasado oculto: fascismo y violencia en Aragón (1936-1939)*, Madrid, 1992.
  - *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002.
- Santiago CASTILLO (ed.): *Solidaridad desde abajo. Trabajadores y socorros mutuos en España*. Madrid, UGT. Centro de Estudios Históricos, 1994.
  - *Mundo del Trabajo y asociacionismo en España: Collegia, gremios, mutuas, sindicatos...* Actas del VII Congreso de Historia Social de España. Madrid, 24 al 26 de octubre de 2013, Madrid, Libros de Catarata, 2014
- Santiago CASTILLO y Montserrat DUCH: *Sociabilidades en la historia. Actas del VIII Congreso de Historia Social de España. Tarragona, 16 al 18 de abril de 2015*. Madrid, Catarata, 2015.
- Antonio CAZORLA SÁNCHEZ: *Las políticas de la victoria. La consolidación del Nuevo Estado franquista, 1938-1953*, Madrid, Marcial Pons, 2000.

- Rafael CELEDA: *Aproximació a l'Atles Cooperatiu de Catalunya fins a 1936*, Barcelona, Departament de Treball, Generalitat de Catalunya, 1989.
- Ignasi CENDRA i BERTRAN: *El Consell d'Economia de Catalunya (1936-1939). Revolució i contrarevolució en una economia col·lectivitzada*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Maria COLL i PIGEM i Josep PUIG i PLA: *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*, Vic, EUMO, 2008.
- Josep COLOMÉ, Jordi PLANAS i Francesc VALLS-JUNYENT (eds.): *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.
- José Ignacio CRUZ: *Prietas las filas: Las Falanges Juveniles de Franco*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2012.
- Josepa CUCÓ i GINER: *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València, Alfons el Magnànim, 1991
- Josepa CUCÓ i Joan J. PUJADAS (coords.): *Identidades colectivas: etnicidad y sociabilidad en la península ibérica*, València, Generalitat Valenciana, 1990.
- Josefina CUESTA: *La depuración de funcionarios bajo la dictadura franquista (1936-1975)*, Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero, 2009.
- Marc DALMAU i Ivan MIRÓ: *Les cooperatives obreres de Sants*. Barcelona, La Ciutat Invisible, 2010.
- Victoria DE GRAZIA: *Consenso e cultura di massa nell'Italia fascista*, Roma-Bari, Laterza, 1981.
- Maria Dolores DE LA CALLE VELASCO i Manuel REDERO SAN ROMÁN (coords.): *Movimientos sociales en la España del siglo XX*, Salamanca, Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2008.
- Julio DE LA CUEVA MERINO i Ángel Luís LÓPEZ VILLAVERDE (coords.): *Clericalismo y asociacionismo católico en España: de la restauración a la transición. Un siglo entre el palio y el consiliario*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2005.
- Juan DE LA RIVA *et al.* (coords.): *Análisis espacial y representación geográfica: innovación y aplicación*, Saragossa, Departamento de Geografía y Ordenación del Territorio de la Universidad de Zaragoza, 2015.
- Francisco DE LUÍS MARTÍN: *Las Casas del Pueblo socialistas en España (1900-1936): estudio social y arquitectónico*. Barcelona, Ariel, 1997.

- Borja DE RIQUER.: *La dictadura de Franco, Volumen 9*, a Josep FONTANA i Ramon VILLARES (dir.): *Historia de España*, Madrid, Crítica i Marcial Pons, 2010.
- Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988), Volum VII*, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989.
- Ferran DEL CAMPO JORDÀ: “El cooperativisme a Catalunya: una introducció històrica”, a *Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània (1986)*. Tarragona, Diputació de Tarragona, 1995.
- Giuliana DI FEBBO i Carme MOLINERO (eds.): *Nou Estat, nova política, nou ordre internacional. Feixisme i franquisme en una perspectiva comparada*, Barcelona, Fundació Carles Pi i Sunyer/CEFID, 2005.
- Montserrat DUCH, Ramon ARNABAT i Xavier FERRÉ (eds.): *Sociabilitats a la Catalunya Contemporània. Temps i espais en conflicte*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.
- Montserrat DUCH PLANA: *La cooperativa Obrera Tarraconense: consum, treball i lleure a Tarragona (1904-1965)*. Tarragona, Edicions El Mèdol, 1993.
  - *República, Reforma i crisi. El Camp de Tarragona durant la II República*. Tarragona, El Mèdol, 1994
  - *Reus sota el primer franquisme 1939-1951*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
  - *La II República espanyola. Perspectives interdisciplinàries en el seu 75è aniversari*, Tarragona, Publicacions URV, 2007
  - *Quimeres. Sociabilitats i memòries col·lectives a la Catalunya del segle XX*, Tarragona, Publicacions URV, 2012
  - *El gènere de la polis. Dones i homes en la política catalana contemporània*, Tarragona, Arola Editors i Publicacions URV, 2013.
- Montserrat DUCH i Ramon ARNABAT (coords.): *Historia de la sociabilidad contemporánea. Del asociacionismo a las redes sociales*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2014.
- Montserrat DUCH PLANA i Meritxell FERRÉ BALDRICH: *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials “Guillem Oliver” del Camp de Tarragona, 2009.

- Sheelagh ELLWOOD: *Prietas las filas. Historia de Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Editorial Crítica, 1984.
  - o *Historia de la Falange española*, Barcelona, Crítica, 2001.
- Javier ESCALERA: *Sociabilidad y asociacionismo: estudio de Antropología Social en el Aljarafe Sevillano*, Sevilla, Diputación Provincial, 1990.
- a Mariano ESTEBAN DE VEGA (ed.): *Pobreza, beneficència y política social*. Madrid, Marcial Pons, 1997.
- Fèlix FANÉS: *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia, 1977.
- Maria Antonia FERNÁNDEZ JIMÉNEZ: *Pilar Primo de Rivera: el falangismo femenino*, Madrid, Síntesis, 2008.
- Joaquim FERRER: *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2010.
- Francesc FERRER i GIRONÈS: *La persecució política de la llengua catalana: història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*, Barcelona, Edicions 62, 1986.
- Anna FIGUERAS *et al.* (coords.): *Priorat: el territori i el vi de la Denominació d'Origen Qualificat Priorat*. Barcelona, Lunwerg, 2004.
- Anna FIGUERAS i JOAQUIM CLAVO: *El Priorat, la vinya i el vi*, Reus, Carrutxa, 2003
- Jordi FONT i AGULLÓ: *¡Arriba el Campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001
  - o *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007.
- Josep FONTANA (ed.): *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 1986
  - o *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, Volum V, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989.
  - o *La història després de la fi de la història. Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*, Vic, Eumo Editorial, 1992.
  - o *L'ofici d'historiador*, Girona, Documenta Universitaria, 2010.
- Carlos FORCADELL ÁLVAREZ i Alberto SABIO ALCUTÉN (coords.) *Las escalas del pasado: Actas del IV Congreso de Historia Local de Aragón: Barbastro, 3-5 de julio de 2003*. Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses i UNED, 2005.

- Ramiro FORNÉS MATEU: *25 años de historia cooperativa provincial agraria; 1942-1967*, Reus, Ed. Revista “Unión”, 1978.
- Joan FUGUET i Andreu MAYAYO (eds.) *El primer celler cooperatiu de Catalunya. Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.
- Maria Teresa GALLEGO MÉNDEZ: *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus, 1983.
- Juan GARCIA OLIVER: *El eco de los pasos*, Barcelona, Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1978.
- Antoni GAVALDÀ: *L'Associacionisme agrari a Catalunya: el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988, 2 volums*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989.
  - o *El naixement del nou sindicalisme d'orden y mando. Anys quaranta a Valls i comarca*. Tarragona, Edicions El Mèdol, 2006.
  - o *El batec periodístic d'un dirigent cooperativista català: Josep M. Rendé i Ventosa. Escrits 1903-1925*. Valls, Cossetània Edicions, 2007.
  - o *El sindicalisme al Priorat: de l'eufòria al destorb (1939-1944)*, Lleida, Pagès Editors, 2012.
  - o *Fam de pa i de terra. La col·lectivització agrària a Catalunya*. Tarragona, Publicacions URV, 2016.
- Antoni GAVALDÀ i Josep SANTESMASES: *Història econòmico-social de les cooperatives agrícoles de Nulles, 1917-1993*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1993.
- Pilar GIL GARCÍA: *Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1944-1977). Historia, documentos y fuentes*. Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2005.
- Emili GIRALT RAVENTÓS (cord.): *Història agrària dels Països Catalans. Vol. IV, Segles XIX-XX*, Barcelona, Fundació Catalana per la Recerca i la Innovació, 2006.
- Ezequiel GORT JUANPERE: *Història de Cornudella de Montsant. Una vila del Comtat de Prades*, Reus, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1994
  - o *Història de la Cartoixa de Scala Dei*, Reus, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1991
  - o *Història de Falset*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2003

- Manuel Luis GONZÁLEZ- MOLINA NAVARRO (coord.): *La utopía racional: estudios sobre el movimiento obrero andaluz*, Granada, Universidad de Granada, 2001
- Bernardo GONZALO GONZÁLEZ i Magdalena NOGUEIRA GUSTAVINO: *Cien años de seguridad social. A propósito del centenario de la Ley de Accidentes del Trabajo de 30 de enero de 1900*, Madrid, Fraternidad Muprespa i UNED, 2000.
- Georges GURVITCH: *Las formas de sociabilidad*, Buenos Aires, Losada, 1941
- Pedro Antonio HERAS CABALLERO i Carlos MAS ARRONDO: *Viticultura i fil·loxera a l'últim terç del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona*, Tarragona, Virgili, 1994
- Santos HERNÁNDEZ BENAVENTE: *Josep Espriu i Castelló. La vocació de la medicina cooperativa*. Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània Edicions, 2012.
- Gil-Manuel HERNÁNDEZ MARTÍ: *La festa reinventada. Calendari, política i ideologia en la València franquista*. València, Universitat de València, 2002.
- Josep IGLÉSIES: *La divisió comarcal catalana*, Barcelona, Bruguera, 1967..
  - o *La crisi agrària: 1879-1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1968
  - o *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975.
- Antonieta JARNE: *La Secció Femenina a Lleida. Els anys "triomfals"*, Lleida, Pagès Editors, 1991.
- Santos JULIÀ: *Un siglo de España. Política y Sociedad*, Madrid, Marcial Pons, 1999.
- Naomi KLEIN: *The Shock doctrine: the rise of disaster capitalism*, Nova York, Metropolitan Books & Henry Holt, 2007.
- Carmen LAFORET: *Nada*, Barcelona, Destino, 1945.
- Josep LLADONOSA: *Ulldemolins: història, costums i tradicions: un pròleg i dos epílegs*, Cornudella de Montsant, Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 2004.
- Manuel LLADONOSA: *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988

- Enric LLUCH i Oriol NEL-LO: *La Gènesi de la divisió territorial de Catalunya: edició de documents de l'Arxiu de la Ponència, 1931-1936*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983
- Ernest LLUCH: *El pensament econòmic de Catalunya (1760-1840)*. Barcelona, Edicions 62, 1973.
- Basilisa LÓPEZ GARCÍA: *Aproximación a la historia de la HOAC*, Madrid, Ediciones HOAC, 1995.
- Ángel Luis LÓPEZ VILLAVERDA i Manuel ORTIZ HERAS: *Entre surcos y arados: el asociacionismo en la España del siglo XX*, Albacete, Universidad de Castilla-La Mancha, 2001.
- Manuel LUDEVID: *Cuarenta años de sindicato vertical. Aproximación a la Organización Sindical Española*, Barcelona, Editorial Laia, 1976.
- Ester MAGRIÑÁ LOZANO: *Supervivència de postguerra. El cas de Tarragona*. Tarragona, Arola, 2004.
- Joan MARCO: *L'Orfeó Capçanenc i el seu esbart dansaire*, Capçanes, Ajuntament de Capçanes i Arxiu Comarcal del Priorat, 2016.
- Joaquim MARGALEF i LLEBARIA i Joan TASIAS i VALLS: *El Priorat: anàlisi d'una crisi productiva*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1986.
- Martí MARÍN CORBERA: *Els ajuntaments franquistes a Catalunya: política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès Editors, 2000
  - o *Història del franquisme a Catalunya*, Vic, EUMO Editorial, 2006.
- Isabel MARÍN GÓMEZ: *Asociacionismo, sociabilidad y movimientos sociales en el franquismo y transición a la democracia (1964-1986)*. Murcia, Universidad de Murcia, 2007.
- Alfons MARTORELL: *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*. Reus, Centre de Lectura, 1993.
- Karl MARX: *Las luchas de clases en Francia de 1848 a 1850*, Moscó, Progreso, 1975.
  - o *El dieciocho de Brumario de Luis Bonaparte*, Barcelona, Ariel, 1985.
- Joaquim MASDEU GUITERT: *1878-1978: L'Ateneu, cent anys de vida selvatana*. La Selva del Camp, l'Ateneu, 1980.
- Josep MASSOT i MUNTANER: *Església i societat a la Catalunya contemporània*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

- Andreu MAYAYO i ARTAL: *La Conca de Barberà 1890-1939: de la crisi agrària a la guerra civil*. Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 1994
  - o *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooepativisme agraris a Catalunya 1893-1994*. Barcelona, Afers, 1995.
- Elena MAZA ZORRILLA (coord.): *Asociacionismo en la España contemporánea: vertientes y anàlisis interdisciplinar*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2003
  - o *Asociacionismo en la España franquista: aproximación histórica*, Vaslladolid, Universidad de Valladolid, 2011.
- Conxita MIR et. al.: *Repressió econòmica i franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- Conxita MIR (ed.): *Jóvenes y dictaduras de entreguerras: propaganda, doctrina y encuadramiento: Italia, Alemania, Japón, Portugal y España*, Lleida, Milenio, 2007.
- Conxita MIR, Carme AGUSTÍ i Josep GELONCH (eds.): *Violència i repressió a Catalunya durant el franquisme. Balanç historiogràfic i perspectives*, lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2001.
- Carme MOLINERO: *La captación de las masas. Política y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra, 2005.
- Carme MOLINERO i Pere YSÀS: *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991.
  - o *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Vic, Eumo, 1992
  - o *Productores disciplinados y minorías subversivas: clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI de España Editores, 1998.
- Francisco MORENTE VALERO: *La Escuela y el Estado Nuevo: la depuración del magisterio nacional (1936-1943)*, Valladolid, Ámbito, 1997.
- Feliciano MONTERO GARCÍA: *El Movimiento católico en España*, Madrid, Eudema, 1993

- *La Acción Católica y el franquismo. Auge y crisis de la Acción Católica Especializada en los años sesenta*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2000.
- Enrique MORADIELLOS: *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*, Madrid, Editorial Síntesis, 2008.
- Roque MORENO FONSERET: *La autarquía en Alicante (1939-1952). Escasez de recursos y acumulación de beneficios*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1994.
- Isidiro MORENO NAVARRO: *Propiedad, clases sociales y hermandades en la Baja Andalucía. La estructura social de un pueblo de Alijarafe*, Madrid, Siglo XXI Editores, 1972.
- Francisco MORENTE VALERO: *La escuela y el Estado nuevo. La depuración del magisterio nacional (1936-1953)*, Valladolid, Ámbito, 1997.
- Eduardo MOYANO ESTRADA: *Corporativismo y Agricultura. Asociaciones profesionales y articulación de intereses en la agricultura española*. Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios, 1984.
- Jordi NADAL: *La población española (Siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1991
- Jordi NADAL et. al.: *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. Segle XIX, Població i Agricultura*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1988-1994.
- Mary NASH: *Represión, resistencias, memoria: las mujeres bajo la dictadura franquista*, Granada, Comares, 2013.
- Joan NAVAIS i Federic SAMARRA: *Tres banderes i una revolució*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, 2001
  - *L'extrema dreta al Reus republicà, (1931-1936)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2003
- Carlos NAVAJAS ZUBELDÍA (coord.): *Crisis, dictaduras, democracia. I Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*. Logroño, Universidad de la Rioja, 2008.
- Carlos NAVAJAS ZUBELDÍA i Diego ITURRIAGA BARCO (coords.): *Coetánea. III Congreso de Historia de Nuestro Tiempo*, Logroño, Universidad de La Rioja, 2012.
- Gérard NOIRIEL: *Introduction à la socio-histoire*, París, La Découverte, 2006.

- Blanca OLÍAS DE LIMA: *La libertad de asociación en España: 1868-1974*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1977.
- Toni ORENSANZ: *L'òmnibus de la mort: parada Falset*, Barcelona, Ara Llibres, 2008.
- Manuel ORTIZ HERAS: *Las Hermandades de Labradores en el franquismo. Albacete, 1943-1947*, Albacete, Instituto de Estudios Albacetenses, 1992.
  - o (coord.): *Memoria e historia del franquismo. V Encuentro de investigadores del franquismo*, Conca, Universidad de Castilla-La Mancha, 2005.
- Pelai PAGÈS i BLACH (dir.): *Franquisme i repressió. La repressió franquista als Països Catalans*, València, Universitat de València, 2004.
- Pere PASCUAL: *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990
- Robert O. PAXTON: *Anatomía del fascismo*, Barcelona, Ediciones Península, 2005
- Stanley G. PAYNE: *Política y sociedad en la España del siglo XX*, Madrid, Akal Editor, 1978.
  - o *El régimen de Franco, 1936-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1987
  - o *El fascismo*, Barcelona, Altaya, 1996
- José PEIRATS: *La CNT en la revolución española, tomo 1*. París, Ruedo Ibérico, 1971.
- Marià E. PENA NOMEN: *Breu Història del Cellar de Capçanes 1933-2008*. Capçanes, Cellar de Capçanes i Secció de Crèdit, SCCL, 2008.
- Albert PÉREZ BARÓ: *Les cooperatives a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972.
  - o *Història de les cooperatives a Catalunya*, Barcelona, Crítica, 1989.
- Josep PERNAU: *Diari de la caiguda de Catalunya*, Barcelona, Ediciones B, 1989.
- Romà PERPIÑÀ i GRAU: *La crisi del Priorat, L'interès col·lectiu econòmic a Catalunya i València*, Reus, Centre de Lectura, 1982.
- Marcel·lí PIÑANA EDO: *Joan Mestre i Mestre. Un cooperativista dins de l'estructura franquista*, Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània, 2012.

- *Ramon Vidal-Barraquer i Marfà. Cooperació, tècnica i mestratge*, Barcelona, Fundació Roca i Galès; Valls, Cossetània, 2016.
- José Antonio PIQUERAS i Manuel CHUST (comp.): *Republicanos y repúblicas en España*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
- Jordi PLANAS i MARESMA: *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya, 1890-1936*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural i Documenta Universitaria, 2006.
- Carles PRATS FERRÉ: *75 anys fent camí, 1933-2008: Història del cooperativisme agrari a Cabacés: 75 aniversari de l'Agrícola i Secció de Crèdit de Cabacés*, Cabacés, Agrícola i Secció de Crèdit, SCCL, 2008.
- Paul PRESTON: *Franco. "Caudillo de España"*, 5ena edició, Barcelona, Ed. Grijalbo, 1994
  - *Palomas de guerra. Cinco mujeres marcadas por el enfrentamiento bélico*, Barcelona, De Bolsillo, 2002.
  - *L'holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*, Barcelona, Base, 2011
- Roser PUIG TÀRRECH: *Casal Selvatà. Església i resistència cultural durant el segon franquisme a una vila del Camp de Tarragona 1954-1978*, Valls, Cossetània Edicions, 2001.
- Rafel QUEIXALÓS i FUCHO: *Marçà, reculls de la seva història*, Falset, edició de l'autor, 1992.
- Carles QUEVEDO: *Guia de les entitats d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939): Materials inicials d'aproximació a l'organització política d'ERC durant la Segona República*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2001.
- Hilari RAGUER: *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la guerra civil española 1936-1939*, Barcelona, Península, 2008.
- Hilari RAGUER (dir.): *Vol. 9: "De la gran esperança a la gran ensulsiada 1930-1939*, a Borja de RIQUER i PERMANYER (dir.): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999.
- Jacint RAVENTÓS, Anna GARCIA i Carme PIQUÉ: *Historia de la medicina catalana durante el franquismo y sus consecuencias*. Madrid, Ministerio de Sanidad y Consumo, 1991.

- Josep RECASENS LLORT: *La repressió franquista a la Conca de Barberà, 1939-1945: documents per al seu estudi*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 2000.
  - o *La repressió franquista a la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2003.
  - o *La repressió franquista a la Ribera d'Ebre*, Valls, Cossetània, 2003.
  - o *La repressió franquista a la Terra Alta*, Horta de Sant Joan, Ecomuseu dels Ports i Centre de Documentació DL, 2005.
  - o *La repressió franquista a la comarca del Baix Camp exclosa la ciutat de Reus (1939-1950)*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 2005.
  - o *La repressió franquista a Tarragona*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2005.
  - o *La repressió franquista de l'Alt Camp (1939-1950)*, Lleida, Pagès Editors i Consell Comarcal de l'Alt Camp, 2006.
  - o *La repressió franquista al Baix Penedès, 1938-1945*, Valls, Cossetània, 2007.
  - o *La repressió franquista al Priorat (1939-1950)*, Torroja del Priorat, Centre Cultural i Recreatiu La Unió de Torroja del Priorat i Arxiu Comarcal del Priorat, 2009
- Alberto REIG TAPIA: "El recuerdo y el olvido. Los lugares de memoria del franquismo", a Arcángel BÉDMAR (coord.): *Memoria y olvido sobre la guerra civil y la represión franquista*, Lucena, Delegación de publicaciones del Ayuntamiento de Lucena, 2003.
- Michael RICHARDS: *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*. Barcelona, Crítica, 1999.
- Kathleen RICHMOND: *Las mujeres en el fascismo español: la sección femenina de la Falange: 1934-1959*, Madrid, Alianza, 2004.
- ¹ Manel RISQUES (dir.), Àngel DUARTE, Borja DE RIQUER, Josep M. ROIG ROSICH: *Història de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 1999.
- Maria Mercè ROCA: *L'educació senitmental de les dones catalanes durant el franquisme*, Barcelona, Colmuna, 2004.
- Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA: *Miserias del poder. Los poderes locales y el nuevo estado franquista 1936-1951*, valència Universitat de València, 2013.

- Saturnino RODRÍGUEZ MARTÍNEZ: *El No-Do, catecismo social de una época*, Madrid, Universidad Complutense, 1999
  - o *El franquismo desde los márgenes. Campesinos, mujeres, delatores, menores...*, Almeria, Editorial Universidad de Almería; Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2013.
- Montserrat ROIG: *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 1977.
- Salvador-J. ROVIRA i GÓMEZ: *La desamortització del bienni progressista a la província de Tarragona, 1855-1856*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1983.
  - o *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona: 1859-1886*, Tarragona, Publicacions de la Diputació de Tarragona, 1987.
  - o *Les desamortitzacions a les comarques meridionals del Principat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1990.
- David RUIZ (dir.): *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, 1993.
- Miguel Ángel RUIZ CARNICER: *El Sindicato Español Universitario (SEU) 1939-1965: la socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996.
- Miguel Angel RUIZ CARNICER i Carmen FRÍAS (coords.): *Nuevas tendencias historiográficas e historia local en España: actas del II Congreso de Historia Local de Aragón (Huesca, 7 al 9 de julio de 1999)*, Saragossa, Instituto de Estudios Altoaragoneses i Universidad de Zaragoza, 2001.
- S.a.: *El cooperativismo agrario en la provincia de Tarragona*. Tarragona, Gabinete Técnico del Secretariado de Asuntos Económicos de la Organización Sindical, 1975.
  - o *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*, Barcelona, Direcció General de Cooperatives i Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, 1983.
  - o *La Cooperació a la Catalunya dels anys 30: textos i comentaris de la Llei de cooperatives de 1931 i de les Lleis de la Generalitat de 1934*, Barcelona, Fundació Roca Galès, 1978.
- Jaume SABATÉ i ALENTORN: *Guia del Loà (Priorat)*, Tarragona, Diputació Provincial de Tarragona i Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1980

- *Guia de Torroja del Priorat (Priorat)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984
- *Guia de Gratallops (Priorat)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1986
- *Recull històric del Lloar i el seu entorn*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1994
- *Torroja del Priorat. Recull històric de la vila*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1997.
- *Víctimes d'una guerra al Priorat (1936-19..)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2002
- Genís SAMPER i Albert BALCELLS: *L'escoltisme català (1911-1978)* Barcelona, Barcanova, 1993.
- Pere SÀNCHEZ FERRÉ: *La maçoneria a Catalunya, 1868-1936*. Barcelona, Edicions 62, 1990.
- Isidoro SÁNCHEZ i Rafael VILLENA (coords.): *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos en torno a 1898*, Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 1999
- Josep SÀNCHEZ CERVELLÓ: *La província de Tarragona durant el franquisme (1939-1976)*, Tarragona, Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials "Guillem Oliver" del Camp de Tarragona, 1996.
  - *Conflicte i violència a l'Ebre: de Napoleó a Franco*, Barcelona, Flor del vent, 2001.
  - *Les guerres napoleònica i carlistes a la frontera de Catalunya, el País Valencià i Aragó: 1808-1936*, Benicarló, Onada, 2015.
- Rosario SÀNCHEZ FLORES: *Mujer española, una sombra de destino en lo universal: trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*, Murcia, Universidad de Murcia, 1990.
- Glicerio SÁNCHEZ RECIO: *El primer franquismo (1936-1959)*. Madrid, Marcial Pons, 1999.
  - *Los empresarios de Franco. Política y economía en España 1936-1957*, Barcelona, Crítica, 2003.
- Carles SANCHÍS-IBOR *et. al.* (eds.): *Irrigation, society and landscape. Tribute to Thomas F. Glick*, València, Universitat Politècnica de València, 2014.
- Carles SANTACANA i TORRES (coord.) i Borja DE RIQUER (dir.): *Volum X: la Llarga postguerra 1939-1960*. Borja de RIQUER i PERMANYER (dir.):

- Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999.
- Ismael SAZ: *Fascismo y franquismo*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004
  - Antoni SAUMELL i SOLER: *Viticultura i associacionisme a Catalunya: els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 2002.
  - Cristina SEGURA GRAÍÑO, Ana Isabel CERRADA JIMÉNEZ (coords.): *Las mujeres y el poder: representaciones y prácticas de vida*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 2000.
  - Maria José SENENT VIDAL, Samuel GARRIDO i Pascual V. ROMERO: *El cooperativisme fins avui. Llei de sindicats agrícoles (1906)*. Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions, 2006.
  - Josep SERRA PÀMIES: *Records i siluetes 1901-1930*. Reus, Asociación de Estudios Reusences, 1969.
  - Joan SERRALLONGA i URQUIDI: *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*, Barcelona, Base, 2004.
  - Rafael SERRANO GARCÍA: *El Círculo de Recreo de Valladolid (1844-2010): ocio y sociabilidad en un espacio exclusivo*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2011
  - Georg SIMEL: *Sociologia: investigacions sobre les formes de socialització*, Barcelona, Edicions 62, 1988
  - Pere SOLÀ i GUSSINYER: *Cultura popular, educació i societat al nord-est català (1887-1959)*, Girona, Col·legi Universitari, 1983.
    - *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació, 1874-1966*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Direcció General de Dret i d'Entitats Jurídiques, 1993
    - *L'esclafament de l'associacionisme lliure a Catalunya en temps del General Franco*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1996.
    - *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana: l'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1998

- Roser SOLÀ MONTSERRAT: *L'institut Industrial de Catalunya i l'associacionisme industrial de 1820 a 1854*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- Josep Maria SOLÉ i SABATÉ: *La repressió franquista a Catalunya: 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985.
- Josep M. SOLÉ i SABATÉ i Joan VILLARROYA i FONT: *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939), Volum II*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- Montserrat SORONELLAS MASDÉU: *Pagesos en un món de canvis. Família i associacions agràries*, Tarragona, Publicacions URV.
- Pere TARRÉS: *El meu diari de guerra, 1938-1939*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- Josep TERMES: *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil: 1868-1939, Volum VI*, a Pierre VILAR (dir.) i Josep TERMES (coord.): *Historia de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989.
- Josep TERMES i Arnau CÒNSUL: *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Pòrtic, 2008.
- Albert TESTART i GURI: *El Casino Menestral Figuerenc 1939-1979. Un estudi de sociabilitat sota el franquisme*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2010
- Joan Maria THOMÀS: *La Falange de Franco. Fascismo y fascistización en el régimen franquista (1937-1945)*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001
  - o *El gran golpe: el "caso Hedilla" o cómo Franco se quedó con Falange*, Barcelona, Debate, 2014
- Montserrat TOLDRA PARÉS: *Mig segle d'història d'un poble: Ulldemolins, 1900-1950*, Ulldemolins, Ajuntament d'Ulldemolins, 1994.
- Manuel TUÑÓN DE LARA (coord.): *La guerra civil española. Vol. 7: El avance rebelde*, Barcelona, Folio, 1996.
- Javier TUSELL: *La dictadura de Franco*, Madrid, Altaya, 1996
- Javier TUSELL et. al. (coords.): *Fascismo y franquismo cara a cara. Una perspectiva histórica*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2004.
- Enric UCELAY DA CAL (ed.): *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per una historia, vol. 1*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987.

- Jorge URÍA (et. al.): *La Cultura popular en la España contemporánea: doce estudios*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.
- Daniel UTE: *Compendio de historia cultural: teorías, práctica, palabras clave*, Madrid, Alianza, 2005.
- Alberto VALÍN (dir.): *La sociabilidad en la historia contemporánea. Reflexiones teóricas y ejercicios de análisis*, Ourense, Duen de Bux, 2001.
- Santiago VEGA SOMBRÍA: *la política del miedo: el papel de la represión en el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2011.
- Joan VENTURA SOLÉ: *Presó de Pilats: Tarragona, 1939-1941: apunts sobre la repressió de la postguerra a les comarques tarragonines*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1993.
- Guillermo VICENTE y GUERRERO (coord.): *Historia de la Enseñanza Media en Aragón. Actas del I Congreso sobre Historia de la Enseñanza Media en Aragón Celebrado en el IES "Goya" de Zaragoza del 30 de marzo al 2 de abril de 2009*, Saragossa, Institución "Fernando el Católico", 2011.
- Mercedes VILANOVA i Lluís ÚBEDA: *El repte de les fonts orals*. Barcelona, Memorial Democràtic, 2006.
- Pierre VILAR: *La Guerra Civil española*, Barcelona, Crítica, 1986.
- Ángel VIÑAS (ed.): *En el combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona, Pasado & Presente, 2012.
- Lluís VIRÓS (ed.): *Organització del treball preindustrial; confraries i oficis*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Antoni VIVES: *Festes de sant Antoni a Manacor: ritual, identitat i mobilització al segle XX*. Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 2009.

Tesis doctorals i treballs de recerca

- Pilar AMADOR CARRETERO: *La mujer es el mensaje. Los coros y danzas de Sección Femenina en Hispanoamérica*, Tesis doctoral, Universidad Carlos III de Madrid, 2003.
- Zira BOX VARELA: *La fundación de un Régimen. La construcción simbólica del franquismo*, Tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid (UCM), 2008.

- Àngel DUARTE: *El republicanisme català a finals del segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barceona (UAB), 1986.
- Josep GELONCH i SOLÉ: *Falange i poder. Lleida durant la dictadura franquista*, Tesi doctoral, Universitat de Lleida (UdL), 2010.
- Mercedes NOVAL CLEMENTE: *La Sección Femenina en Murcia: Educación, cultura e ideología (1939-1977)*, Tesi doctoral, Universidad de Murcia (UM), 1999.
- Jordi PLANAS i MARESMÀ: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 2003.
- Jordi POMÉS VIVES: *Sindicalisme pagès i republicanisme popular a Catalunya (1918-1930). La Unió de Rabassaires: entre el radicalisme obrerista i la via cooperativista*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 1998.
- Josep Maria PUJOL CORTADELLAS: *L'associacionisme a Vila-seca*, Treball de Final de Màster, Universitat Rovira i Virgili (URV), 2012.
- Sofía RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ: *La Sección Femenina y la sociedad almeriense durante el Franquismo. De las mujeres del Movimiento al Movimiento Democrático de Mujeres*, Tesi doctoral, Almería, Universidad de Almería (UAL), 2004.
- Montserrat SORONELLAS: *Pagesos en un món de canvis. Família i associacionisme agrari a la Selva del Camp, segles XVIII, XIX i XX*, Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili (URV), 2002.
- Javier TÉBAR HURTADO: *Contrarrevolución y poder agrario en el franquismo. Rupturas y continuidades. La provincia de Barcelona (1939-1945)*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), 2005.

Articles i actes a congressos

- Teresa ABELLÓ: “L’ajut mutu en els inicis de l’associacionisme obrer: cooperatives i sindicats”, *Revista d’etnologia de Catalunya*, 11, (1997).
- Maurice AGULHON: “La sociabilità come categoria storica”, *Dimensioni e problema della ricerca storica*, 1 (1992).

- Pere ANGUERA: “Formes i espais de sociabilitat a una ciutat catalana: Reus a l'època contemporània”, *L'Avenç*, 171(juny de 1993).
- Pilar ANTOLÍN ARRUFAT, Enric FERRERAS TORREBLANCA i Agustí GARCIA LARIOS: “Casino i ateneu: dualitat en l'associacionisme cultural durant la Restauració (1875-1923). El cas de Sant Feliu de Llobregat”, *Materials del Baix Llobregat: l'associacionisme i altres escrits*, 2 (1996).
- Julio ARÓSTEGUI: “La historiografía sobre la España de Franco: Promesas y debilidades”, *Historia contemporánea*, 7 (1992).
- Pere AUDÍ FERRER: “La cooperació lligada a una comarca agrària: el Priorat”, *Plecs d'Història Local*, 140, (2011).
- José BABIANO MORA: “¿Un aparato fundamental para el control de la mano de obra? (Reconsideraciones sobre el sindicato vertical franquista), *Historia social*, 30 (1998).
- Alberto Mario BANTI i Marco MERIGGI: *Élites e associazioni nell'Italia dell'Ottocento*, número monogràfic de *Quaderni Storici*, 77 (1991).
- Soledad BENGOCHEA: “El catolicismo social a Catalunya (fins de segle XIX-1919)”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 30, (1998).
- Enrique BERZAL DE LA ROSA: “Las relaciones Iglesia-Estado durante la Segunda República española, estado de la cuestión”, *Ius fugit: Revista interdisciplinar de estudios histórico-jurídicos*, 7 (1998).
  - o Enrique BERZAL DE LA ROSA: “Contribución de la Iglesia a la reconstrucción del sindicalismo de clase en España durante el franquismo”, *Historia Actual Online*, 35 (2014).
- Inmaculada BLASCO HERRANZ: “Dones i activisme catòlic: l'Acción Católica de la Mujer entre 1919 i 1950”, *Recerques*, 51 (2005).
  - o ““Sección Femenina” y “Acción Católica”: la movilización de las mujeres durante el franquismo”, *Gerónimo de Uztariz*, 21(2005
- Zira BOX: “Paisaje y nacionalismo en el primer franquismo”, *Hispanic Research Journal. Iberian and Latin American Studies*, vol. 17, 2 (2016).
- Danièle BUSSY GENEVOIS: “Por una historia de la sociabilidad femenina: algunas reflexiones”, *Hispania*, 214 (2003).
- Jordi CANAL: “La sociabilidad en los estudios sobre la España contemporánea”, *Historia contemporánea*, 7 (1992)

- El concepto de sociabilidad en la historiografía contemporánea (Francia, Italia y España)”, *Siglo XIX*, 13 (1993)
- “Formes i espais de sociabilitat a la Catalunya contemporània: introducció”, *l’Avenç*, 171, (1993)
- Pilar CALVO CABALLERO: “La sociabilidad burguesa en Castilla y León en los siglos XIX y XX, un estado de la cuestión”, *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 20 (2000).
- Montserrat CAMINAL i BADIA: “La fundació de l’Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)”, *Recerques: historia, economia, cultura*, 22 (1989).
- Joan CAVALLÉ: “Antics pesos, mides i mesures”, a *Butlletí del Centre d’Estudis Alcoverencs*, 54 (1991).
- Antonio CAZORLA SÁNCHEZ: “La vuelta a la historia: caciquismo y franquismo”, *Historia social*, 30 (1998).
- Francisco COMÍN COMÍN y Rafael VALLEJO POUSADA: “La reforma tributaria de 1957 en las Cortes franquistas”, a *Investigaciones de Historia Económica*, 8 (2012).
- Carlos CRIADO: “La Hermandad Nacional de Labradores y Ganaderos: el fracaso de un proyecto falangista autónomo de sindicalismo agrario (1944-1951)”, *Historia del Presente*, 3 (2004).
- José María FERNÁNDEZ HEVIA: “Fuentes documentales para estudio de la política de juventud durante el franquismo: las delegaciones provinciales del Frente de Juventudes”, *Aabadom: Boletín de la Asociación Asturiana de Bibliotecarios, Archiveros, Documentalistas y Museólogos*, vol. 13, 1 (2002).
- Manuel FERRAZ LORENZO: “Reglamentación, constitución y desarrollo de la Obra Sindical falangista “Educación y Descanso”. Especial referencia al caso tinerfeño”, *Tebeto: Anuario del Archivo Histórico Insular de Fuerteventura*, 10 (1997).
- Francesc FORTUÑO BONET: “L’espai com a agent aglutinador de la sociabilitat rural popular: La Defensa Agrària de la Selva del Camp”, a *Butlletí del Centre d’Estudis Selvatans*, 9 (2015).
- Samuel GARRIDO HERRERO: “El cooepativisme segons l’Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya”, *Recerques: historia, economía, cultura*, 30, (1994).

- Josep GELONCH SOLÉ: “FET y de las JONS en el món rural català de la postguerra”, a *Segle XX. Revista catalana d’història*, 5 (2012).
- Miguel Ángel GIMÉNEZ MARTÍNEZ: “La democracia orgánica: participación y representación política en la España de Franco”, *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea*, 27 (2015).
- Jaume GINÉ: “Records de la Cooperativa Obrera Flor de Maig”, *Canya i Gram. Butlletí del Masroig*, 51 (2003).
- José María GÓMEZ HERRÁEZ: “Las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos (1942-1977). Del análisis franquista a la historiografía actual”, *Historia Agraria*, 44 (2008).
- Albert GONZÁLEZ: “Les comunicacions viàries al Priorat”, *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 11 (agost 2003).
  - o “El ferrocarril al Priorat”, *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 13 (juliol 2004).
- Carmen GONZALEZ MARTÍNEZ i Manuel ORTIZ HERAS: “Control social y control policial en la dictadura franquista”, *Historia del presente*, 9 (2007).
- Manel GÜELL: “El fons “Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones” de l’Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona” a *Actes del Segon Congrés de Recerques: Enfrontaments civils. Postguerres i reconstruccions*. Barcelona, Recerques, 2002.
- Bernardo HERNÁNDEZ: “Asociacionisme catòlic i associacionisme popular obrer a Terrassa, 1868-1923”, *Terme*, 9 (1994).
- Carlos JIMÉNEZ VILLAREJO: “La destrucción del orden republicano (apuntes jurídicos)”, *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, 7, (2007).
- Santos JULIÁ: “Un fascismo bajo palio, en uniforme militar”, *El País*, 18/07/1998.
- Mónica LANERO TÁBOAS: “Proyectos falangistas y política judicial (1937-1952): dos modelos de organización judicial del Nuevo Estado”, *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 15 (1995).
- Juan J. LINZ: “Fascism, breakdown of Democracy, Authoritarian and Totalitarian Regimes: Coincidences and Distinctions”, *Estudios/ Working Papers (Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales)*, 179 (2002).
- Josep LLOP: “Dades, notes i apunts històrics de la vila de Falset, iniciats per mossèn Francesc Mestre”, *Estudis Prioratins*, 2 (2000).

- Maria Sílvia LÓPEZ GALLEGOS: “El control del ocio en Italia y España: de la Opera Nazionale Dopolavoro a la Obra Sindical de Educación y Descanso”, *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, 24 (2004).
  - o “El deporte como forma de control social: la actividad de la Obra Sindical de Educación y Descanso durante el franquismo”, *Historia, Trabajo y Sociedad*, 3 (2012)
- Basilisa LÓPEZ GARCÍA: “Discrepancias y enfrentamientos entre el Estado franquista y las Asociaciones Obreras Católicas”, *Anales de Historia Contemporánea*, 5 (1986).
- Emilio MAJUELO: “Falangistas y católico-sociales en liza por el control de las cooperativas”, *Historia del Presente*, 3, (2004),
- Pedro MARSET CAMPOS, José Miguel SÁEZ GÓMEZ i Fernando MARTÍNEZ NAVARRO: “La Salud Pública durante el franquismo”, *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 15 (1995).
- Juan MARTÍNEZ ALIER: “Notas sobre el franquismo”, *Papers, revista de sociologia*, 8 (1978).
- Ángel Pascual MARTÍNEZ SOTO, y Josep Maria RAMON MÚÑOZ: “Cooperativismo agrario en España durante la dictadura franquista, 1939-1975”, *XII Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Departamento de Historia*, Facultad de Humanidades y Centro Regional Universitario Bariloche, Universidad Nacional del Comahue, San Carlos de Bariloche, 2009.
- Miquel MARTORELL GARAU: “Els primers veïns represaliats en començar la revolució”, *La Tralla*, 11 (2006).
- Jacques MAURICE: “Propuestas para una historia de la sociabilidad en la España contemporánea”, *Estudios de Historia Social*, 50-51 (1989).
- Francisco José MEDINA ALBALADEJO: “Consumer cooperatives in Spain (1860-2010): An overview”. *Conference Towards a global history of consumer cooperation*. Estocolm, 2-4 de maig del 2012.
- Francisco José MEDINA ALBALADEJO i Josep PUJOL ANDREU: “Las cooperativas de consumo en España, 1865-1939: Un mecanismo alternativo de acceso a los alimentos”, *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, 18, (2014).

- Conxita MIR CURCÓ: “La funció política dels capellans en un context rural de postguerra”, *L’Avenç*, 246 (2000)
  - o “El estudio de la represión franquista: una cuestión sin agotar”, *Ayer*, 43 (2001).
- Carme MOLINERO: “mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un “mundo pequeño””, *Historia Social*, 30 (1998)
  - o “Les actituds polítiques a Catalunya durant el primer franquisme”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 12 (2001).
  - o ““Crónica sentimental” y falsa memoria del franquismo”, *Historia del presente*, 1 (2002)
  - o “La política social del régimen franquista. Una asignatura pendiente de la historiografía”, *Ayer*, 50 (2003).
- Feliciano MONTERO GARCÍA: “La Acción Católica Española en el primer franquismo, 1939-1951”, a *Tiempos de silencio: actas del IV Encuentro de Investigadores del franquismo: València, 17-19 de novembre de 1999*, València, Fundació d’Estudis i Iniciatives Sociolaborals, 1999.
- Benjamín OLTRA i Amando DE MIGUEL: “Bonapartismo y catolicismo. Una hipótesis sobre los orígenes ideológicos del franquismo”, *Papers, revista de sociologia*, 8 (1978)
- Salvador PALOMAR ABADIA: “Les mines de Bellmunt del Priorat: memòria personal i recull d’imatges”, *Revista d’etnologia de Catalunya*, 27 (2005).
- Gille PÉCOUT: “Cómo se escribe la historia de la politización rural. Reflexiones a partir del estudio del campo francés en el siglo XIX”, *Historia Social*, 29, (1997).
- Montserrat PANTALEÓN GAMISANS: “La xarxa assistencial a Catalunya a finals del segle XIX”, *Anuari Verdaguer*, 19(2011).
- José Daniel PELAYO OLMEDO: “El derecho de asociación en la historia constitucional española, con particular referencia a las leyes de 1887 y 1864”, *Historia constitucional: Revista Electrónica de Historia Constitucional*, 8 (2007).
- Albert PÉREZ BARÓ: “La Cooperación de Consumo en Cataluña”, *Estudios cooperativos*, 21, (1970).
- Manuel PÉREZ LEDESMA: “Una dictadura “por la gracia de Dios””, *Historia social*, 20 (1994).

- Heliodoro Manuel PÉREZ MORENO: “La estructura organizativa de la Delegación Provincial de la Sección Femenina de Huelva”, *Huelva y su historia*, 10 (2003).
  - o “la Sección Femenina de la España de Franco (1939-1975) y sus contradicciones entre “perfil de mujer” y medios educativos”, *Cadernos de História da Educação*, 7 (2008)
- Juan PIQUERAS HABA: “El oidium en España, la primera gran plaga americana del viñedo. Difusión y consecuencias 1850-1870”, *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, 14, (2010).
- Jordi PLANAS: : “Els propietaris i l’associacionismeagrari a Catalunya”. *L’Avenç*, 171 (1993).
  - o “El Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y la organización de los intereses agrarios (1880-19936)”, *Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 217 (2008).
- Jordi POMÉS i VIVES: “El domini anarquista també al camp”, a *El Sot de l’Aubó*, 37 (2011)
- Joaquim M. PUIGVERT: “Església i societat en elsorígens de la Catalunya contemporània”, *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. XII, 44 (1988).
- Michel RALLE: “La sociabilidad obrera en la sociedad de la Restauración (1875-1910)”, *Estudios de Historia Social*, 50-51 (1989).
- Gemma RAMOS RAMOS: “Tranvías y conflictividad social en Barcelona (marzo de 1951): actitudes políticas y sociales de una huelga mítica, *Historia contemporánea*, 5, (1991).
- Alberto REIG TAPIA: “La pervivencia de la mitografía franquista en la derecha española”, *Temas para el debate*, 172 (març 2009)
- . Maurizio RIDOLFI: “Lugares y formas de la vida cotidiana en la historiografía italiana”, *Ayer*, 19 (1995), pp. 71-100
  - o “Asociacionismo, mundo del trabajo y culturas populares en la italia fascista”, *Alcores: revista de historia contemporánea*, 6 (2008)
- Óscar RODRÍGUEZ BARREIRA: “La historia local y social del franquismo en democracia 1976-2003, Datos para una reflexión”, *Historia Social*, 56 (2006).

- Salvador-Joan ROVIRA i GÓMEZ: “Una hisenda del Priorat: Can Simó de Porrera”, *Boletín arqueológico: Órgano de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense*, 4 (1975).
- Jordi E. RUBIÓ COROMINA: “De l’Empordà federal a l’Empordà nacionalsindicalista. Una aproximación al primer franquisme a través de la Hermandad de Cautivos por España”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 41 (2010).
- Josep SABATÉ MESTRE: “La fil·loxera al Priorat i les seves conseqüències”, *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 7 (juliol 2001).
  - o “Història de la Vilella Baixa, Capítol XVI”, a *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 17 (agost 2006).
  - o “Història de la Vilella Baixa, Capítol XVIII”,
  - o “Història de la Vilella Baixa, Capítol XXI”, *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 23 (agost 2009).
- Juan SÁEZ MARÍN: “Asociacionismo juvenil en España hasta 1936-1939 (notas para su estudio, II)”, a *Juventud*, 7 (1982).
- Francisco SALINAS RAMOS: “El primer marco jurídico del cooperativismo agrario (Ley de Sindicatos Agrícolas de 1906)”, *Estudios cooperativos*, 39, (1976).
- Laura SÁNCHEZ BLANCO: “Auxilio Social y la educación de los pobres: del franquismo a la democràcia”, *Foro de Educación*, 10 (2008).
- José SÁNCHEZ JIMÉNEZ: “La jerarquía eclesiástica y el Estado franquista: las prestaciones mutuas”, *Ayer*, 33 (1999).
- Glicerio SÁNCHEZ RECIO: “Líneas de investigación y debate historiográfico”, *Ayer*, 33 (1999).
  - o El sindicato vertical como instrumento político y económico del régimen franquista”, *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea*, 1 (2001).
- Pere SOLÀ i GUSSINYER: “Educació popular i comunisme llibertari al medi urbà, (anys trenta). Una mostra d’ateneus de l’àrea barcelonina”, *IX Jornades d’Història de l’Educació als Països Catalans: L’educació en el món urbà*, Barcelona, 1987.

- “L'associacionisme juvenil català durant la Segona República”, *Estudi general: Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 7 (1987).
- “En el centenari Ferrer i Guàrdia. Pòrtic de presentació al monogràfic”, *Educació i Història: revista d'Història de l'Educació*, 16 (juliol-desembre 2010).
- Montserrat SORONELLAS MASDÉU: “Les cooperatives agràries del franquisme. Desmantellament institucional i ressorgiment del sentit cooperatiu, 1939-1964”, a *Estudis d'Història Agrària*, 16, 2003-2004.
- Javier TÉBAR HURTADO: “Franquisme i contrarevolució agrària a Catalunya durant la immediata postguerra (1939-1945)”, *Estudis d'història agrària*, 16 (2003).
- Jaume TEIXIDÓ MONTALÀ: “La societat agrícola La Renaixença de la Vilella Baixa (1912-1936)”, a *Lo ViOlí*, núm. 13 (2012)
  - “La documentació de les cooperatives de la comarca del Priorat”, *Jornades d'estudi “De la Vinya a la Fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya”*. L'Espluga de Francolí, 27 i 28 de setembre de 2013.
- Joan Maria THOMÀS: “Los estudios sobre las Falanges (Fe de las JONS y FET y de las JONS): revisión historiográfica y perspectivas”, *Ayer*, 71 (2008).
- Lúdia UTSET BADIELLA: “Celler Sabaté. La Vilella Baixa”, *La Vilella Baixa. Revista cultural i informativa*, 5 (juny 2000)
- Eva VÁZQUEZ: “Els casinos: tardes de joc i cafè”, *Revista de Girona*, 186 (1998)

Webgrafia i altres

- Miquel MARTORELL GARAU: “Trampes i malifetes del metge Domingo (febrer-agost 1939)”, Recuperat d'internet el 02/02/2016 (<http://www.segle21.cat/historia/trampes-i-malifetes-del-metge-domingo-febrer-agost-1939-miquel-martorell-garau/>).
- Base de Dades de l'Associacionisme Català Contemporani elaborada pel Grup d'Investigació ISOCAC de la URV.

Arxius

Archivo Histórico Nacional (AHN)

- Fondo de la Fiscalía del Tribunal Supremo
  - Causa General, 1443 i 1444
    - Exp. 4
    - Exp. 10
    - Exp. 13
    - Exp. 15
    - Exp. 23
    - Exp. 636

Archivo General de la Administración (AGA)

- Fondo del Ministerio de Gobernación
  - Expedientes de Registro de Asociaciones
    - 52/00322

Ministerio de Trabajo

- Fondo Histórico
  - Patrimonio de la AISS, 8
    - Exp. 319-675
  - Inmuebles que pertenecieron a la Organización Sindical y han causado baja 9, 13, 43
    - Exp. 291
    - Exp. 1042
    - Exp. 1044

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

- Fons Administració Perifèrica de l'Estat
  - Sèrie Govern Civil
    - Expedients d'Associacions
      - 29
      - 87
      - 190

- 478
- 636
- 659
- 913
- 994
- 1024
- 1277
- 1521
- 1634
- 1909
- 1932
- 1778
- Fons del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítics de Barcelona, Audiència Provincial de Tarragona.
  - Caixes: 21, 24, 56, 97, 104, 106, 107, 121, 123, 124, 125, 127, 130, 137, 138
- Fons de la “Sección Femenina” de la Falange Española (Delegació de Tarragona), 1944-1977
  - Retalls de premsa, sèries 1, 2, 3.
- Fons del Frente de Juventudes
  - Expedients “d’Hogares Rurales” del Frente Nacional de Juventudes, 1940-1970
    - Exp. 30
    - Exp. 81
    - Exp. 91
    - Exp. 124
    - Exp. 168

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT)

- Fons de confraries i associacions
  - Albarca, Grup Excursionista Muntanyenc
  - Cornudella de Montsant, Congregación de San Juan del Codolar
  - Ulldemolins, Sales Parroquials. Reglament “Fòrum Ulldemolins”.

Arxiu Comarcal del Priorat (ACPR)

- Catàleg d'estatuts de la comarca del Priorat
  - o Cooperativa Agrícola de la Vilella Alta
  - o Cooperativa Agrícola de Vilella Baja
  - o Cooperativa Agrícola del Bajo Priorato de Marsá
  - o Sociedad Anónima Barbis de Capçanes
- Estatuts d'associacions sense classificar
  - o Sociedad "El Renacimiento" de Cornudella
- Fons de l'Administració Local
  - o Ajuntament de la Vilella Baixa
    - Material lliurat al destacament de la Guàrdia Civil, 1945-1946
  - o Ajuntament de Cornudella de Montsant
    - Altes contribució industrial, 1911
    - Documentació de l'Íntim, 1932-1933
  - o Ajuntament de Falset
    - Llibre d'actes del ple, 1939-1941
  - o Ajuntament de Capçanes
    - Festa Major, 1945
- Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Falset
  - o Correspondència, 1939-1945
- Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Cornudella de Montsant
  - o Llibre d'actes, 1949-1974
- Fons de la prefectura local del "Movimiento" de la Vilella Baixa
  - o Correspondència, entrada
  - o Correspondència Delegació Sindical, sortida, 1951-1956
- Fons de la prefectura local del "Movimiento" de Capçanes
  - o Llibre d'actes, 1949-1963
- Estatuts d'associacions sense classificar
  - o Cornudella de Montsant, Patronato de San Juan del Codolá de la Villa de Cornudella
- Fons de la Cambra Agrària local de la Vilella Baixa
  - o Llibre d'actes, 1942-1965
  - o Actes del Grup Sindical de Colonització, 1955-1965

- Fons de la Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa
  - Reglament del Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa, 1919
  - Projecte d'estatuts del Sindicat Agrícola, 1939
  - Projecte d'estatuts d'una cooperativa sindicalista agrícola
  - Correspondència de la CNS, febrer 1939- desembre 1940.
  - Carnets de socis del Sindicat Agrícola i a la Central Nacional Sindicalista, 1939
  - Correspondència, entrada,
    - 1940-1945
    - 1945-1952
  - Llibre d'Actes de la Cooperativa de la Vilella Baixa
    - 1920-1936
  - Llibre d'Actes de l'Assemblea General
    - 1939-1948
    - 1949-1958
    - 1958-1973
  - Llibre d'Actes de la Junta Rectora
    - 1939-1944
    - 1945-1959
    - 1959-1971
  - Aportació de raïm per socis, 1941-1960
  - Inventari-balanç del Sindicat
    - 1943
    - 1948
    - 1958
  - Legalització fusió entre Cooperativa, la societat Renaixença i Cooperativa Casa del Pueblo
- Fons de la Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa
  - Estatuts de la Cooperativa Casa del Pueblo de la Vilella Baixa
  - Llista de socis de la cooperativa, 1952
  - Multa pel forn, 1957-1962
  - Documentació de la sala d'espectacles, 1952-1979
  - Documentació arrendament cine, 1954-1969
  - Correspondència entrada i sortida, 1958-1962

- Documentació constitutiva i estatuts, 1953-1959
  - Relacions de socis i anotacions d'operacions, 1949-1972
- Fons de la Societat Agrícola la Renaixença de la Vilella Baixa
  - Reglament imprès, 1916
- Fons de l'Ateneu Bisbalenc de la Bisbal de Falset
  - Documentacions d'obres i contractes
  - Relació de pel·lícules projectades,
    - 1951-1957
    - 1958- 1974.
  - Horaris i preus, 1952-1953
  - Relació de socis, 1950-1969
  - Acta constitució
  - Acta traspàs entitat, 1954
  - Llibre d'actes, 1950-1973
- Fons de la Societat Facultativa de la Vilella Baixa
  - Estatuts, 1934
  - Llibre d'Actes, 1934-1950
  - Contracte del metge Eduard Punset i acord amb el Col·legi Oficial de Metges, 1941
  - Quantitats de quotes assignades trimestralment, 1945
- Fons de les Associacions de Capçanes
  - Associació de Propietaris del Camp
    - Llibre d'actes

Hemeroteca i fonts orals

- Diario Español de Falange Española Tradicionalista y de las JONS
  - 380, 10/04/1940
  - 1172, 27/10/1942
  - 3331, 01/06/1949
  - 5082, 14/01/1955
  - 6031, 03/06/1958
- Boletín Oficial del Estado (BOE)

- 31, 31 de gener de 1940
  - 320, 15 de novembre de 1940,
  - 342, 7 de desembre de 1940
  - 251, 8 de setembre de 1941
  - 12, 12 de gener de 1942
- Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona
  - 271, 17/11/1953
- Avançada
  - 46, 15/07/1933
- Priorat
  - 84, 19/06/1932

Entrevistes

- Entrevista realitzada a Lluís Dolcet Bodro el 24/05/2016
- Entrevista realitzada a Ildefons Gomis Elias el 20/06/2016
- Entrevista realitzada a Josefa Marsal Llord el 20/06/2016
- Entrevista a Jordi Barceló Coll i Joan Perpinyà Guillem el 13/07/2016

ANNEXOS

Associacions del Priorat entre el 1939 i el 1975 i any de la seva aprovació¹¹⁵⁶

Bellmunt del Priorat

- Cooperativa Agrícola de Bellmunt del Priorat, 1940
- Mutualitat d'Accidents de Treball Sindical Agrícola, 1950

Bisbal de Falset

- Comunitat de Regants Recs del Montsant, 1958
- Ateneu Bisbalenc, 1950

Cabacés

- Cooperativa Agrícola i Caixa Agrària de Cabacés. 1945, 5
- Unión Recreativa Educación y Descanso de Cabacés, 1961

Capçanes

- Comunitat de Regants de la Riera la Vall de Capçanes, 1940
- Societat d'Aigües Potables, 1940
- Cooperativa Agrícola de Capçanes, 1945
- Agrupació Fills Absents de Capçanes, 1975
- Cooperativa Agrícola de Capçanes, 1945

Cornudella de Montsant

- Associació de Socors Mutus, 1941
- Confraria de Sant Joan del Codolar, 1942
- Cooperativa Agrícola i Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs del Priorat, 1945
- Cooperativa Vitivinícola Cornudellenca, 1952
- Patronat de Sant Joan del Codolar, 1953
- L'Íntim, 1954
- La Renaixença, 1955
- Mutualitat Escolar Montsant, 1956
- Societat de Caçadors "Montsant", 1959
- Associació de Propietaris, Veïns i amics de Siurana, 1958
- Societat Esportiva "Club Nàutic Cornudella-Pantà de Ciurana", 1975

Falset

- Associació Docent Priorat, 1964
- Cooperativa Proveïment d'Aigües de Falset, 1940
- Societat de Caçadors de Falset, 1940

---

¹¹⁵⁶ A diferència del resum numèric que està inclòs al treball, en aquest annex hi hem adjuntat els col·lectius lligats a l'Església per tenir una millor aproximació sobre el tema.

- Mútua de Socors mutus “La Artesana”, 1943
- Cooperativa Agrícola de Falset, 1945
- Penya Barça Falset, 1962
- Centre d’Estudis Falsetans, 1963
- Agrupació Fotogràfica de Falset, 1964
- Club de Natació “Falset Esportiu”, 1971
- Associació de Pares d’Alumnes “Sant Gregori”, 1975

La Figuera

- Cooperativa Agrícola de la Figuera, 1939

Gratallops

- Comunitat de Regants de la séquia del pas del Camp, 1951
- Cooperativa Agrícola de Gratallops. Any 1951

Els Guiamets

- Societat d’Aigües dels Guiamets, anys 1939
- Cooperativa Agrícola dels Guiamets, 1945

El Lloar

- Cooperativa Agrícola de Lloar, 1945

Marçà

- Cooperativa Agrícola del Baix Priorat de Marçà, 1945
- Comunitat de Regants de la Horta Molí Tossalet, 1949

Margalef

- Cooperativa Agrícola de Margalef, 1952

El Masroig

- Cooperativa Agrícola de Sant Bartomeu, 1948.
- Comunitat de Regants del “Baix Priorat”, 1950

El Molar

- Cooperativa Agrícola de el Molar, 1951

La Morera de Montsant

- Filles de Maria, 1952

Poboleda

- Societat de Caçadors, 1940
- Agrupació de regants de la séquia del Millà, 1941
- Agrupació de regants de la séquia de les Pereres, 1941
- Cooperativa Agrícola de Poboleda, 1951

Porrera

- Centre de caçadors i aficionats a la caça, 1939
- Cooperativa Agrícola de Porrera, 1950
- Arxiconfraria Filles de Maria, 1948

Pradell de la Teixeta

- Cooperativa Agrícola “la Pradellenca”, 1939
- Centre Cultural “Pradell”, 1959

Torre de Fontaubella

- Cooperativa Agrícola “La Torrense” de la Torre de Fontaubella, 1939
- Comunitat de Regants, 1939

Torroja del Priorat

- Cooperativa Agrícola de Torroja del Priorat, 1946
- Regants del Rec de l’Horta Major, 1941
- Regants del Rec del Molí Bardiner, 1941
- Regants del Rec de l’Horta Vella, 1941
- Regants de l’Hort de la Vila, 1941

Ulldemolins

- Mutualitat de Patrons Agrícoles, 1940
- Cooperativa Agrícola de Sant Jaume Apòstol, 1951
- Sala Parroquial d’Acció Catòlica, 1954
- Fòrum Ulldemolins, 1969

La Vilella Alta

- Cooperativa Agrícola “La Verdadera Alianza”, 1940-1951

La Vilella Baixa

- Societat d’Assistència Facultativa de la Vilella Baixa, 1934, 1939
- Cooperativa Agrícola de la Vilella Baixa, 1946-1949
- Cooperativa de Consum de la Vilella Baixa, 1959
- Unió Esportiva la Vilella Baixa, 1964

